REGISTERED NO. B, 43.

અંક ૩ જો. પુસ્તક ૪૯ મું.

Gujarat School Paper.

ગુજરાત શાળાપત્ર.

ચાલુ વર્ષથી કદમાં વધારો (ફ. ૪ ને બદલે ૫).

માર્ચ, ૧૯૧૦.

અનુક્રમણિકા.

તન્ત્રી (ઑગસ્ટ, ૧૯૦૨ થી)—
રા. રા. કમળાશંકર પ્રાણશંકર ત્રિવેદી, બી. એ.,
પ્રિન્સિપલ, પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કૉલેજ.

(કેળવણીખાતાના હુકમથી).

અમદાવાદ.
"યુનાઈટેડ" પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ.

ગુજરાત શાળાપત્ર

પુસ્તક ૪૯ મું. માર્ચ. ૧૯૧૦. અંક ૩ જો.

સાંપ્રત સમયના ગુજરાતી ભાષા અને ગુજરાતી સાહિત્ય વિષે કેટલાક પ્રથમ દર્શનેજ થતા વિચારો.

(ચાલુ પૃ. ૫૧ થી.)

હાલની ગુજરાતી ભાષાના અનેક સ્વરૂપ દેખાય છે. પારસી લેખકો મરાઠીમાં આવે તેમ લખ્યા જાય છે, કાલક્રમે તેમની ભાષામાં સુધારો થતો જાય છે છતાં હજી બહુજ થોડા એવા પારસી લેખક અન્ય જોવામાં આવે છે કે તેની ભાષા પરથી લખનાર પારસી છે એમ જણાયા વિના રહે. સંસ્કૃત જાણનારા ગુજરાતી લેખકો અપરિચિત સંસ્કૃત શબ્દથી ભરપૂર ભાષા વાપરે છે. કવિ નર્મદ, નવલરામ, ને નંદશંકર, વગેરે આગળના શિષ્ટ લેખકોએ સંસ્કૃત શબ્દોનો પુષ્કળ પ્રયોગ કર્યો છે. પરંતુ તે શબ્દોમાંનો ભાગ્યેજ કોઈ, સંસ્કૃત ન ભણેલા એવા પણ સરકારી વાચકને અપરિચિત લાગે એવો છે. હાલના લેખકો અપરિચિત શબ્દો વાપરવામાં પાંડિત્યની વૃત્તિ સંતુષ્ટ કરતા જણાય છે. અંગ્રેજી શૈલીના મિશ્રણથી પણ ભાષા દૂષિત થાય છે. આવા ઉદાહરણો ઘણાં પુસ્તકો ને માસિકોમાંથી મળી આવે એમ છે. અત્ર દિગ્દર્શનજ કરું છું —

'કોઈ કોઈ ઘરમાં એક અથવા વધારે બાયડીઓ બેસીને ઘરમાના લાંબી સુરત પર મુએલા માણસને વાસ્તે અમથો રાગડો કાઢી જુઠું રડવા લાગી. તેઓની આંખ તેઓના મોંને જવાબ દેતી નહતી.' (પારસી શૈલીનું અનુકરણ)

'તે માટે હેમનો એક સ્વૈચ્છિક નિયમ બનાવવાની જરૂર જણાય છે.' (અંગ્રેજી શૈલીનું અનુકરણ)

'તો એ સાધન વિનાજ મૂળ શબ્દમાં ભાષાના નિયમોને આધારે ઘટિત ફેરફાર કરીને રસિકતાને બાધ ન આવતા એ કલ્પનાની સિદ્ધિ થાય તો વિશેષ સારસ્યજ છે' ('કરીને' એ શબ્દને લીને રચના ક્લિષ્ટ થાય છે; 'કરવાથી' કે 'ફેરફારથી' હોય તોજ ભાષા બરોબર થાય 'કરીને' એ રૂપથી કર્તાનો સબધ આગળ આવશે એવી આકાક્ષા રહે છે તે તૃપ્ત થતી નથી).

'પરદેશીય વસ્ત્રાદિથી બહિરૂ ગલિત પાદ, કરિ, ગ્રીવ, ગળુ, મસ્તક થયેલુ એવા કેટલાક જનો આપણા જોવામા આવે છે, તેવું અનુકરણ કરનારા નહિ હતા'

સામાન્ય લેખોમાં સંસ્કૃત ન જાણનારા શિષ્ટ વાચકો સમજી શકે એવાજ સસ્કૃત શબ્દોનો પ્રયોગ થવો ઇષ્ટ છે. વિશેષ અપરિચિત શબ્દોના પ્રયોગથી તે લેખ ગુજરાતી વાચકોને નકામો કઠણ થઈ પડે છે. 'નાટકવિષયક લોકોત્સાહ' ને બદલે 'નાટક વિષે લોકોત્સાહ' કહેવાથી અર્થમા ફેર પડતો નથી ને બધા વાચકો સમજે એવું થાય છે 'સવિશેષ' ને બદલે 'વિશેષ' શબ્દ શો ખોટો છે? 'વિશેષ' એ ગુજરાતીમાં વિશેષણ તરીકેજ બહુધા વપરાય છે ને સસ્કૃતમા વિશેષણ છેજ, તો એને નામ ગણી એના પરથી 'સવિશેષ' વિશેષણ બનાવવું એ કેટલું ઊંધુ છે!' 'ન્યૂનતા' ને બદલે 'ઊનતા' શબ્દ પણ ગુજરાતી ભાષાના વાચકને તો અપરિચિતજ લાગે છે.

ભાષા વિષે કેટલાક વિચાર દર્શાવ્યા હવે સાહિત્ય વિષે થોડુક કહું છું.

કા૦ પો—'કવિ અને કાવ્ય' વિષે વિસ્તૃત લેખ 'શાળાપત્ર' ના એપ્રિલના અકમા× આપ્યો છે; તેમાં એ સબધી મારા વિચારો સપ્રમાણ દર્શાવ્યા છે શબ્દચમત્કૃતિ તેમજ અર્થચમત્કૃતિ બંને વિના કાવ્ય બનતું નથી શબ્દ, રચના, અને કલ્પના એ ત્રણે કાવ્યના અગભૂત છે ને એ ત્રણે ચમત્કારી હોવા જોઈએ. એક પણ દુષ્ટ પદ કે રચનાનો પ્રયોગ ન જોઈએ, કેમકે ગમે તેવું સુંદર શરીર પણ કોઢના એક ડાઘાથી કદ્રૂપુ થાય છે, માટે અલ્પ પણ દોષની ઉપેક્ષા ન કરવી

× ગયા વર્ષના એપ્રિલના અકમાં સમજવુ

આવું સુંદર કાવ્ય બનાવવા માટે પ્રતિભા, શિષ્ટ કવિની કૃતિનું ચિરપરિશીલન અને વ્યવહારજ્ઞાન આવશ્યક છે. જે કાવ્ય વિદ્વાનથી આરંભી સ્ત્રી અને બાલપર્યન્ત સમજી શકે, વિદ્વાન્ સહૃદય હોય તે પ્રતિપ્રસંગે નવીન ચમત્કાર ને ધ્વનિ અનુભવે, સ્ત્રી અને બાળકો પોતાની શક્તિ પ્રમાણે સમજે, પરતુ કોઇને પણ ક્લિષ્ટ ન લાગે એવું પ્રાસાદિક કાવ્યજ ઉત્તમ છે. હાલ ઘણાં કાવ્યો રચાય છે તેની આ દર્શાવેલી રીતે પરીક્ષા કરવી. આપણા પુરાણોએ પ્રતિપાદન કરેલાં જે લક્ષણ આપણામાં ચિરકાળથી રૂઢ થયાં હોય, તેનો તિરસ્કાર કરી પાશ્ચાત્ય પદ્ધતિ અનુસરવી, આરંભમાં નાયકનાયિકાનું જે સ્વરૂપ કલ્પ્યું હોય તે તજી દઈ અન્ય સ્વરૂપ કલ્પવું, એકજ સ્થળે કુમારિકા ને મુગ્ધા કે મુગ્ધા ને પ્રૌઢા નાયિકાનું વર્ણન સંકીર્ણ કરવું એ સહૃદયને તો ઉપહસનીયજ છે. પ્રસાદ, માધુર્ય, કે ઓજસ્ વિનાના જે જે રસને જે જે ગુણ યોગ્ય છે તેમ યથાયોગ્ય તે તે ગુણ વિનાનાં—છન્દોભગ, યતિભંગ, શ્રુતિકટુત્વ વગેરે દોષયુક્ત પદ્યો એ કાવ્ય નથી. જેની રચના ક્લિષ્ટ છે, જેનો અર્થ દુર્ગ્રાહ્ય છે, એ પદ્યો (બહુધા અંગ્રેજી કાવ્યોનાં ભાષાન્તર, પણ અંગ્રેજીમાં જેવા સરસ છે તેવાં સરસ નહિ) કાવ્યસંજ્ઞાને યુક્ત નથી અને અમુક મંડળમાં ગમે તેટલાં પ્રિય થાઓ, પણ લોકપ્રિય થવાનો સંભવ મને તો લાગતો નથીજ.

જીવનચરિત્રો—જીવનચરિત્ર, નાટક, નવલકથા તથા સાહિત્યનાં અન્ય અંગો વિષે વિસ્તારથી અત્ર વિવેચન થઈ શકે એમ નથી. ઉત્તમ સ્ત્રીપુરુષનાં જીવનચરિત્રો વાચકને આદર્શરૂપ છે, સંપત્તિમાં અનુત્સેક, વિપત્તિમાં ધૈર્ય, સ્વાશ્રય, અંગીકાર કરેલાં કાર્યમાં ગમે તેટલાં વિઘ્નો આવે તોપણ તેનો નિર્વાહ કરવો, પવિત્ર વિચાર, પવિત્ર કર્મ અને પવિત્ર વાણી એમ પરસ્પર સુસંગતિ જાળવવી—આ અને એવા અનેક લાભ ઉત્તમ જીવનચરિત્ર વાંચવાથી થાય છે. એવા જીવનચરિત્રોની ગુજરાતી ભાષામાં મોટી ખોટ છે. પ્રથમ તો જીવનચરિત્રો લખવાના સાધનો હોતાં નથી. આપણામાં નોંધપુસ્તક રાખવાનો પ્રચાર નથી. મિત્રો પણ એવા ચરિત્રો લખવાના ઉદ્દેશથી ઝીણી ઝીણી ખાનગી વર્તનને લગતી બાબતોનું અવલોકન કરી નોંધી રાખે એવો આપણામાં સંપ્રદાય નથી. આવી સ્થિતિમાં

ઉત્તમ જીવનચરિત્રો ક્યાથી લખાય ? જાહેર વર્તનથી મનુષ્યનો ખરો સ્વભાવ સમજાતો નથી, કેમકે જાહેર વર્તન તો બહુધા સારૂંજ હોય. પરંતુ કુટુંબ પ્રત્યે, ને સ્વજનમંડળ પ્રત્યે તેનું વર્તન જાણ્યા વગર તેના ગુણદોષની પરીક્ષા થઈ શકે નહિ વળી ચરિત્રલેખકનો હેતુ પોતાના નાયકની સ્તુતિ કરવાનોજ ન હોવો જોઈએ. તેણે વિવેચક થઈ ગુણની સ્તુતિ ને અવગુણની નિન્દા યથાયોગ્ય કરવી જોઈએ આવા જીવનચરિત્રો ગુજરાતી ભાષામા જણાતા નથી

નાટકો—સામાન્ય વિચાર કરતા હાલના નાટકોની નિન્દા કરીએ તો તે કંઈ ખોટુ નથી એથી ફાયદો થોડાને ને ગેરફાયદો ઘણાને થાય છે. દ્રવ્યની હાનિ, કાલક્ષેપ, મિથ્યા જાગરણ ને તેથી થતું શરીરને નુકસાન, મલિન ભાવના ને દુર્વૃત્તિની પ્રેરણા—આ બધા દુકાર્ય એનાં દુષ્ટ પરિણામો છે ઘણા નાટ્કકારોને પોતાની જવાબદારીનો ખ્યાલ નથી. તેઓ સ્વાર્થનીજ દૃષ્ટિ રાખે છે ઉત્તમ પડદા, તરુણ ને દેખાવડા પાત્રો, શૃંગારના ગાયનો, શૃંગારના હાવભાવના અભિનયની ચાતુરી, હાસ્ય ઉત્પન્ન કરે એવી દુષ્ટ ચેષ્ટા ને ભાષણો વગેરેથી પ્રેક્ષકોની નીચ વૃત્તિ સંતુષ્ટ કરવી એજ નાટકની કંપનિઓનો આશય જણાય છે. આ આશયનું તેમજ ઉપર જણાવેલી અનેક હાનિનું કંઈક ભાન થયે પ્રેક્ષકોનું મન એ વિષયથી સહજ વિરક્ત થતું જણાયું એટલે નાટકની કંપનિવાળાઓએ ભક્તિના નાટકો દાખલ કર્યા પરંતુ એમા પણ શૃંગાર, ફારસ, વગેરે દુર્વૃત્તિ ને નીચ ભાવનાઓ સંતોષનારા તત્ત્વો તો ખરાજ, તે ન હોય તો પ્રેક્ષકો રાજી થાયજ નહિ. આમા પ્રેક્ષકોનો પણ દોષ છે તેમની દુર્વાસનાને લીધે તેઓ સારો બોધ લેવાને બદલે નઠારોજ લે છે. પણ તેમને સુધારવા એ કંપનિનું કામ છે, માટે નાટકકારો ને નાટકની કંપનિઓ નીચેની બાબતો લક્ષમાં રાખે તો નાટકથી થતી હાનિઓ ઓછી થાય ને એનાં ઉચ્ચ ફળો પ્રાપ્ત થવાનો સુદિન પાસે આવતો જાય—

(૧) આનન્દની સાથે કંઈ પણ સદુપદેશ ગ્રહણ કરીનેજ પ્રેક્ષકો પાછા જાય એવી નાટકની રચના તથા અભિનય હોવાં જોઈએ.

(૨) સારો દાખલો ગ્રહણ કરતા વાર લાગે છે, પણ નઠારો પાચ

જલદી વળગે છે એ મનુષ્યમાત્રમા જોવામા આવે છે—આ પર લક્ષ રાખી ઉચ્ચ વૃત્તિઓ સતોષાય એવોજ પ્રયત્ન કરવો

(૩) નાટકો સરકારી ને નીતિમાન્ લેખકો પાસે રચાવવાં.

(૪) ઉઘાડો શૃગાર ને તેનો અભિનય અવશ્ય વર્જવા

(૫) સહજ પણ નીચ વૃત્તિ સતોષાય તેવા અભિનય કે ગાયનો માટે પ્રેક્ષકવર્ગ 'વન્સ મોર'નો નાદ કરે તો તેને લેખવવોજ નહિ.

(૬) ઉચ્ચ ઉપદેશ મળે એવા અભિનય ને ગાયનોની સભાપણુ આદિ યુક્તિપ્રયુક્તિથી એવી ઉત્તમ વ્યવસ્થા કરવી ને નાટકના વસ્તુમાજ તેની યોજના એવી સરસ લાવવી કે 'વન્સ મોર'ના નાદ વગર પણુ બે ત્રણુ વાર ભજવી ને ગાઈ શકાય.

(૭) બને ત્યાસુધી સારા ચિત્રોજ પ્રેક્ષકસમીપ મૂકવા, નઠારા મૂકવાજ નહિ

(૮) 'શ્રીકૃષ્ણુ', 'બ્રહ્મા', 'શકર', 'અમ્બિકા' જેવા દેવો ને દેવીના વેશ રગભૂમિ પર કદી પણુ ભજવવા નહિ દેવદેવીના વેશની જરૂરજ પડે તો તેમની ઝાખીજ કરાવી તેમણે કરેલી સહાયતાના દૃશ્યજ દર્શાવવા

નવલકથા—હવે નવલકથા વિષે સક્ષિપ્ત વિવેચન કરૂ છુ. નવલકથાના પુસ્તકો ઘણુા લોકપ્રિય થાય છે ને તેવા પુસ્તકો હાલમાં ઘણુાંજ રચાય છે ભાગ્યેજ કોઈ પણુ માસિક કે વર્તમાનપત્ર નવલકથા વિનાનું હોય છે નવલકથાકારનો આશય સૂક્ષ્મ અવલોકન કરી જુદા જુદાં ચિત્રો આલેખી સદુપદેશ આપી સમાજમા અનેક પ્રકારના સુધારા કરવાનો ને તેની નીતિ, રીતિ, વગેરેમાં જે કઈ ખામીભરેલુ હોય તે દૂર થાય ને તેની ઉન્નતિ થાય એવા લેખો લખવાનો હોવો જોઈએ. હાલ તો ઘણુી નવલકથાઓમાં આથી ઉલટુજ જેવામા આવે છે કેળવાયલા કુમાર ને કુમારિકાઓનો ચિતાર આપી, પાશ્ચાત્ય રીતિને અનુસારે તેમનો સમાગમ કરાવી તેમની વચ્ચે પ્રેમ ઉત્પન્ન કરાવવો ને માબાપ તેમનો સબધ કરવા આનાકાની કરે તો પુરુષને પરદેશ મોકલી દેવો ને સ્ત્રીને પ્રેમના તાપથી તપેલી વર્ણુવી માંદગીની શય્યામાં નાંખવી, પુરુષને દેશાટન કરતો કરતો પોતે વરેલી સ્ત્રીના ગામમા લાવી તેને મા બાપ વડીલજનોની લાજ કે મર્યાદા છોડી પુન સમાગમ કરાવો, ને એ રીતે માદગીનો અત લાવી તેમને

જોડવાં-આવા આવાં અનેક તરેહનાં ચિત્રો કલ્પવામાં આવે છે. કેવળ પાશ્ચાત્ય રીતિના અનુકરણથીજ સમાજમા સુધારો કદી થનાર નથી એ વાત ગ્રન્થકારોના લક્ષમા રહેતી જણાતી નથી. જે જે દુષ્ટ રિવાજો ને હાનિકર સમ્પ્રદાયો સમાજમાં દાખલ થયા હોય તેની નિંદા કરી ઉન્મૂલન કરવા પ્રયત્ન કરવો એ નવલકથાકારનો ધર્મ છે. પરતુ શું હાનિકર છે ને શુ નથી એનો ઊંડો વિચાર કરીનેજ એવો પ્રયત્ન કરવો. લજ્જા, મર્યાદા, પાતિવ્રત્ય, ગૃહતન્ત્ર ચલાવવાની ચાતુરી, ગૃહકાર્યમાં કુશળતા, ઇત્યાદિ સ્ત્રીઓના ભૂષણ છે, એ ગુણોના અભાવવાળી સ્ત્રીઓને સમાજની ઉન્નતિ કરનાર તરીકે વર્ણવવી એ હિંદુ ધર્મ અને હિંદુ સમાજના નિયમોનુ અજ્ઞાનજ છે

ગુજરાતી સાહિત્ય હજી ઘણુંજ દરિદ્ર છે. તેને અનેક રીતે સમૃદ્ધ કરવાની જરૂર છે હાલમા ભાષા કેળવવા તરફ ઘણાઓનું લક્ષ ખેંચાયું છે, પણ કવિ નર્મદે જેમ એ કામમા અતિપરિશ્રમ લીધો ને જીવન અર્પણ કર્યું તેના પરિશ્રમ ને તેવી સરસ્વતીસેવા વિના એ કામ બનવું મુશ્કેલ છે. હાલના સમયમા લેખોની, વર્તમાનપત્રોની, માસિકોની કે પુસ્તકોની ખોટ નથી; પણ સંગીન વિચારવાળાં પ્રૌઢ પુસ્તકોની ને લેખોની ખોટ છે કવિ નર્મદે કોશ જે સ્થિતિમા મૂક્યો છે તેજ સ્થિતિમાં હજી છે. ગુજરાતી વ્યાકરણનો શાસ્ત્રીય ગ્રન્થ નથી સાહિત્યનો ઇતિહાસ નથી, કાવ્યસાહિત્યના સંગ્રહો બહાર પડયા છે, પણ તેમા સંગ્રહ કરનારાઓએ જે રુચ્યા તે કાવ્યો આપ્યાં છે. શબ્દકોશોમા પણ સ્થળે સ્થળે દોષો નજરે પડે છે ને અઘરા શબ્દોના અર્થ જોવામા આવતા નથી. જુદા જુદા કવિઓના ગ્રન્થોની સશોધિત અને સટીક આવૃત્તિઓ પ્રસિદ્ધ થવાની જરૂર છે. જુદા જુદા પ્રાકૃતિક વિદ્યાના વિષયો પર સરળ ભાષામા સામાજિક આવૃત્તિઓ થવી જોઈએ; તેમજ પાશ્ચાત્ય અને પ્રાચીન સાહિત્યમાથી અનેક ઉપયોગી વિષયોનું વિવરણ કરનારા ગ્રન્થો પણ આવશ્યક છે. ઇતિહાસ, ભૂગોળ, પ્રાકૃતિક વિદ્યા, ભાષા, કાવ્યશાસ્ત્ર, વગેરેમાંના કોઈ પણ વિષય પર જોઈએ એવા પ્રૌઢ ગ્રંથો નથી પાશ્ચાત્ય ભાષામા અનેક વાચનમાળાઓ એકએકથી ચડતી હોય છે ત્યારે ગુજરાતીમાં સરકારી વાચ-

નમાળા સિવાય અન્ય છેજ નહિ. હજી ઘણા અંગ્રેજી ને સસ્કૃતના ઉત્તમ ગ્રંથોના ભાષાંતરો થવાનાં બાકી છે. આ પ્રમાણે સાહિત્યની અનેક રીતે સેવા થવાની જરૂર છે. હાલ તો ઘણું ઉપલકીઉં કામ, જેમા પરિશ્રમ બહુ પડે નહિ ને ખ્યાતિ સહજ મળે એવું કામ કરવા તરફ ઘણાનું ધ્યાન છે. ખ્યાતિનો માર્ગ સરળ કરવા માટે લેખકોએ પોતાનાં મંડળો બાંધ્યાં છે. પરસ્પર સહાયતાથી તેમને પ્રસિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરતા બાધ આવતો નથી. ગ્રંથાવલોકનો પણ એવીજ દષ્ટિથી થાય છે. ગુજરાતી ભાષામાં યોગ્ય ગ્રન્થાવલોકનો કરી ગ્રન્થકારોને રસ્તે ચડાવનાર, સૌમ્ય ને વિનીત ગ્રન્થકારને વિનયથી ઉપદેશ કરનાર અને ધૃષ્ટ ને પલ્લિતંગન્થની ધૃષ્ટતા ને પંડિતાઈ ઉઘાડી પાડી ઠેકાણે લાવનાર અવલોકનકારની ઘણી જરૂર છે. 'માસિકો' ને 'વર્તમાનપત્રો'માં જે અવલોકનો આવે છે તે જુદે જુદે હાથે, બહુધા મિત્રોને હાથે, લખાયલાં આવે છે. આવા લેખોને માટે, આ રીતે, કોઈ જવાબદાર જણાતું નથી શિષ્ટ લેખકના પણ અવલોકનો કચ્ચિતજ પક્ષપાતથી રહિત હોય છે. જો તે લખાણ 'તટસ્થ' પુરુષનુ હોય છે, ને તેમના મંડળમાંના કોઈનું હોતું નથી તો, જનમંડળને પ્રિય લાગે છે તોપણ એવા લેખકોને તે પ્રિય લાગતુ નથી. જ્યા આવી દષ્ટિથી કામ થાય છે ત્યાં સાહિત્યની સેવા માટે ભારે કુતૂહલ મચી રહ્યુ છે તે સર્વત્ર લાલસા દર્શાવાય છે તોપણ ઉચ્ચ આશા ક્યાંથી રહે ? વળી અવલોકનકારો સમગ્ર ગ્રન્થ સૂક્ષ્મ દષ્ટિથી વાચવાનો પરિશ્રમ લેતા ભાગ્યેજ જણાય છે. એકાદ વાક્યને પકડી તે લખવાના ઉદ્દેશ તરફ લક્ષ આપ્યા વિના, પૂર્વાપરનો સંબન્ધ જોયા વિના જેવી સૂઝે તેવી ટીકા કરવી, લેખ પર ટીકા કરવાને બદલે લેખકને જે વિશેષણો યોગ્ય લાગે તે લગાડવાં ને ઉપલકીઆં લખાણથી તેમજ નામની મહત્તાથી છેતરનાર, સ્વતન્ત્રવિચારશૂન્ય, ગુણદ્વેષીને પોતાના પાંડિત્યથી આંજનાર ટીકાકારોની આ જમાનામાં ખોટ નથી. મૂળ લેખક જો પોતાના લેખનું સમર્થન કરે તોપણ તે તરફ લક્ષ આપવુંજ નહિ, પોતે જે ટીકા કરી હોય તેને વળગી રહેવું, પોતાનો કક્કોજ ખરો કરવો, ને લેખકને વાચકવર્ગ આગળ સાધારણ બાબતથી પણ અજ્ઞાન, મૂર્ખ આક્ષેપ્યાજ કરવો, એ પ્રયત્નમાં લગાર પણ શિથિલ ન થવું, અન્તિમ વિજયસ્તંભ પોતાનોજ રોપવો એ આવા ટીકાકારોનું લક્ષ્ય છે. અવલો-

કનના સામાન્ય નિયમો પણ તેમની દૃષ્ટિ બહાર હોય એમ જણાય છે.

गुणदोषौ बुधो गृह्णन्निन्दुक्ष्वेडाविवेश्वरः ।
शिरसा श्लाघते पूर्वं परं कण्ठे नियच्छति ॥
गच्छतः स्खलनं क्वापि भवत्येव प्रमादतः ।
हसन्ति दुर्जनास्तत्र समादधाति पण्डिताः ॥

જેમ ચન્દ્ર અને વિષનું ગ્રહણ કરી શિવજી ચન્દ્રને મસ્તકે ધારણ કરે છે ને વિષને કંઠમા રાખે છે, તેમ વિદ્વાને ગુણ ને દોષનું ગ્રહણ કરી ગુણને માથે ચડાવવો, ને દોષને કંઠમા નાખવો, બહાર નીકળવા ન દેવો. ચાલતા ચાલતા પ્રમાદથી ચાલનારને કદાચિત્ ઠોકર વાગે છે, લેખકની કૃતિમા દોષ પણ થાય-ત્યાં દુર્જનો હસે છે પણ પંડિતો તેનું સમાધાન કરે છે.

એ શ્લોકોમાં કહેલી ઉદારતાની આશા અવલોકનકારોમા આશાન્ક્યાથી?

વળી આધુનિક સમયમા વ્યાજસ્તુતિવાળી એક લેખનશૈલી ઉભી થઈ છે. શિષ્ટ લેખકોને તે ઘણી પ્રિય જણાય છે અમુક ભાષણ કે લેખ ઘણો સારો છે, અમુક પુરુષ આ કામને માટે યોગ્ય છે, એમ તેની અનેક વિશેષણોથી સ્તુતિ કરવી, ને પછી પોતાનુ ખરું હાર્દ જણાવનાર લેખભાગ 'પરન્તુ' કે એવા કોઈ શબ્દથી આરભી આપવા કે 'અર્ધદગ્ધ પુરુષોને એ લેખથી ઘણો લાભ થશે,' 'વિદ્વત્તામાં તો અન્ય પુરુષ છે પણ એમના અનુભવનો લાભ લેવો જોઈએ' આવુ કંઈક લખવાનો પ્રચાર શિષ્ટ લેખકોને માન્ય થઈ પડ્યો જણાય છે વિનય દર્શાવવામા પણ આત્મસ્તુતિ ખરીજ. આવીજ વ્યાજસ્તુતિથી કે વિનયના ભાસથી ઉપહસિયા વાચકો છેતરાય છે ને લેખકની વૃત્તિ સતુષ્ટ થાય છે પરંતુ આમ અપવિત્ર હૃદય રાખવુ ને સત્ય લાગે તેવુ લખાણ લખવાની કે તેવુ બોલવાની નીતિ રાખવી-એ યોગ્ય છે કે નહિ તે દરેકોઈ સમજી શકે એમ છે.

ટુકામા આ રીતે ભાષા અને સાહિત્યની હાલની સ્થિતિ સબધી કેટલાક વિચાર દર્શાવ્યા હાલમા ગુર્જરગિરાને કેળવવાને માટે તથા સસ્કારી અને સમૃદ્ધ બનાવવા માટે જાગૃતિ પ્રસરી રહી છે અને બધા કટિબદ્ધ થયા છે તેવે પ્રસગે આ લેખ માર્ગસૂચક થશે એવી આશા છે.

ત્રીજી ગુજરાતી સાહિત્યપરિષદ્.

અમે પૂર્વ અંકોમાં સ્વાગતમંડળીના પ્રમુખ અ. સૌ શાણીશ્રી નદકુંવરબાનું તેમજ પરિષદ્‌ના પ્રમુખ દિ. બા અંબાલાલભાઈનું ભાષણ આપ્યું છે એ ભાષણો વિષે ક્વચિત્ ક્વચિત્ પૃષ્ઠની નીચેના ટિપ્પણોમાં ભાષા અને વિચાર સંબંધી અમારી ટીકા પણ અમે આપી ગયા છિયે. વળી એમ પણ એક સ્થળે કહ્યું છે કે એ ભાષણો પૂર્ણ છપાઈ રહ્યા પછી એ વિષેનો તેમજ સાહિત્યપરિષદ્‌નાં કાર્ય અને કર્તવ્ય વિષેનો અમારો નમ્ર અભિપ્રાય આપીશું અમે દિલગીર છિયે કે આવી ટીકા કે અભિપ્રાય આપવાનું કોઈ માસિક કે ત્રૈમાસિક ચોપાનીઆના તન્ત્રીએ યુક્ત ધાર્યું નથી એના કારણો શોધવાં પડે એમ નથી. તે સર્વ સમજતા જણાય છે, માટેજ તે દર્શાવવાની અમારી ઇચ્છા નથી. માત્ર એક બે સાપ્તાહિક પત્રો સિવાય, સાહિત્યપરિષદ્‌ના કાર્ય પર પણ કોઈ પત્ર કે માસિકે ટીકા આપી નથી શું સાહિત્યપરિષદ્‌ના કાર્ય યોગ્ય દિશાએજ થાય છે ને તેમા સુધારાનો અવકાશજ નથી? શું એ પરિષદ્‌નાં કાર્યથી ગુજરાતી સાહિત્યના સર્વ સેવકો સંતુષ્ટ છે? એ એકદેશી મંડળ છે કે સર્વદેશી? એની કાર્યપદ્ધતિ એકદેશીય છે કે સર્વદેશીય? સાહિત્યના સર્વ ઉપાસકો સંતુષ્ટ હોય તો વર્તમાનપત્રોમા તન્ત્રીના નહિ, પણ અન્ય લેખકોના અસંતોષ ને ફરિયાદના પત્રો આવેજ નહિ એક લેખકે તો સાહિત્યપરિષદ્‌ના અગ્રેસરો કે કાર્યવાહકોને પોતે લખેલી ટીકાનું અસત્ય સિદ્ધ કરવા કે અન્ય રીતે તેનુ ખંડન કરવા ખુલ્લી રીતે આહ્વાહન કર્યું હતું, પણ અગ્રેસરોએ તે પર લક્ષ આપવું કે તેનો ઉત્તર આપવો, એમાનુ કંઈ પણ યોગ્ય ધાર્યુંજ નથી. ગમે તેમ હો, પણ અસંતોષ તો છેજ, સાહિત્યપરિષદ્‌નું કાર્ય સર્વ સાહિત્યસેવકોને રુચતું નથીજ. આ પ્રમાણે સાહિત્યપરિષદ્ સ્વસ્થ પ્રકૃતિમાં નથી, તેને વિકાર થયા છે, એમ કોઈ પણ પુરુષ ચિકિત્સાથી જાણી શકે છે. એ વિકારમાથી તે મુક્ત થાય એવા શુભ ઉદ્દેશથીજ અત્ર સક્ષેપમા ઉપચાર કહેવામાં આવે છે

પ્રમુખનાં ભાષણો—એકંદર, અમને શાણીશ્રી નદકુંવરબાના નામથી પ્રસિદ્ધ થયેલું ભાષણ પસંદ પડ્યું છે. એના લેખકે સાહિત્યપરિષદ્‌ના અ-

ભ્યાગતોનો યોગ્ય સત્કાર કર્યો છે. આરંભમાં પોતાનો વિનય દર્શાવી, ગુર્જરભાષાનું ગુર્જરમાતા તરીકે નિરૂપણ કરી, ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષને ભાષાદેવીના પાદ, હસ્ત, ઉરસ્સ્થળ અને નાસિકા, એ ચાર અંગનાં ક્રમિક ભૂષણો વર્ણવી તે ભૂષણો પૂરાં પાડવા તેના પુત્રોને—સાહિત્યના સેવકોને વિનતિ કરી છે આ પ્રમાણે સાહિત્યનો સર્વ દિશામાં વિકાસ કરી તેને પૂર્ણ કળાએ ખિલવવા તેમણે સાહિત્યપ્રેમીઓને ઉપદેશ કર્યો છે; અને સાહિત્યના ચાર યુગ કલ્પી હાલના યુગને સત્યયુગ કહ્યો છે; કેમકે સાહિત્યની સેવા કરવા ઘણા પુરુષો તૈયાર થયા છે ઉપસંહારમાં કાઠિયાવાડનું ઐતિહાસિક સ્વરૂપ દર્શાવનાર, પ્રૌઢ વાક્યમાં પુન. સર્વ અભ્યાગતોને આવકાર આપી ગુર્જર ભાષાનું ગૌરવ વૃદ્ધિ પામે એવી ઈશ્વરની પ્રાર્થના કરી છે.

સ્વાગતમંડળના પ્રમુખનું કામ આવકાર દેવાનું અને સાહિત્યનું ચિત્ર આલેખી તેનું દિગ્દર્શન કરાવવાનુ છે તે પ્રમુખે ઉત્તમ રીતે કર્યું છે. તેમના લેખમાં જ્યાં જ્યાં ગુણદોષ ખાસ વિવેચન કરવા જેવા માલમ પડ્યા ત્યાં ત્યાં પૃષ્ઠમાં નીચેના ટિપ્પણોમાં કહ્યુ છે; એટલે વિશેષ કહેવાનું રહેતું નથી. માત્ર એટલુંજ કહેવું જરૂરનું છે કે સાંપ્રત સમયને પ્રમુખે સત્યયુગ કલ્પ્યો છે તે 'સ્વાગત' કહેનાર પ્રમુખના મુખમાં શોભે છે, પણ એ ચિત્ર વાસ્તવિક નથી. યાદ રાખવું કે સેવા કરવા ઉત્સુક રહેવાથી કંઈ સેવા થતી નથી. સેવા કરવી હોય તો સેવા કરવાનો શ્રમ પણ સેવોજ જોઈએ. માત્ર સેવા કરવાનો આડંબર રચવાથી સેવા થતી નથી. આડંબર કરવા કરતાં સેવા કરવામાં જે શ્રમ વેઠવો પડે છે ને જે ધ્યાન આપવાની ને બુદ્ધિ વાપરવાની જરૂર પડે છે તે ધ્યાન ને બુદ્ધિનો ઉપયોગ કરી ફળ કે પરિણામયીજ જનમંડળને સેવા દર્શાવી આપવી એ વધારે પ્રશંસનીય છે; એજ સાહિત્યની ખરી સેવા છે ને એજ તેને શ્રેયસ્કર છે. એવું થશે ત્યારેજ સાહિત્યનો ખરો સત્યયુગ થયો સમજવો. ત્યાંલગણ તો આત્મપ્રશંસાથી કે અન્યોન્ય પ્રશંસાથી સંતુષ્ટ થવું હોય તો ભલે, પણ સાહિત્યનું કંઈ વાસ્તવિક શ્રેય નથી. જ્યાંસુધી સાહિત્ય દરિદ્ર છે, ને તેમાં ઉંચા પ્રકારનાં પુસ્તકો નથી—નથી શાસ્ત્રીય વ્યાકરણ, કે નથી કોષ, નથી સાહિત્યનો ઇતિહાસ, કે નથી પ્રાચીન કાવ્યોની સારી આવૃત્તિઓ, નથી

-શાસ્ત્રીય પ્રાકૃતિક શાસ્ત્રના પુસ્તકો કે નથી સંસ્કૃતમાં કાવ્યપ્રકાશ, સાહિત્યદર્પણ આદિ અનેક પુસ્તકો છે તેવા કાવ્યશાસ્ત્રના ગ્રન્થો, ઇત્યાદિ, ઇત્યાદિ—જ્યાંસુધી આમાંનું કંઈ નથી, ત્યાંસુધી કલિયુગ કે અંધકારનો યુગજ સમજવો. એ બધામાથી કોઈ પણ પ્રકારની ન્યૂનતા પૂરી કરનારજ સાહિત્યનો સેવક છે, વાક્‌પ્રલાપ કરનાર કે ઘોંઘાટ કરી બહુ કરીએ છીએ એમ દર્શાવી ખોટું માન ખાટી જવા પ્રયત્ન કરનારા સાહિત્યના સેવક નથી. પણ સાહિત્યના સેવક ઘણા થશે ત્યારેજ સત્યયુગ વ્યાપ્યો કહી શકાશે, ત્યાં લગણ નહિ.

સાહિત્યપરિષદ્‌ના પ્રમુખ દિ બ. અંબાલાલભાઈનું ભાષણ વ્યવહારદૃષ્ટિથી તૈયાર થયલું જણાય છે. આવાં મંડળના પ્રમુખના ભાષણમા જેવી વિદ્વત્તાની પ્રસાદી, ભિન્ન ભિન્ન પ્રાચીન ને અર્વાચીન ગ્રન્થકારોના પ્રમાણભૂત વાક્યોના ઉલ્લેખ વગેરેના સસ્કારથી જેવા પ્રૌઢત્વની કોઈ આશા રાખે તેવુ કશું જોવામાં આવતું નથી. પણ અમારા નમ્ર વિચાર પ્રમાણે એથી ભાષણના આહ્લાદકત્વમા ન્યૂનતા આવે છે, પણ તેથી કંઈ તેમાંના વિચારોની યોગ્યતા ઓછી થતી નથી, જેમ સુંદર શરીર અલંકારોથી વધારે શોભે છે; તેમ ભાષણકર્તાના સગીન વિચારો ને ઉત્તમ ભાષા અન્ય ગ્રન્થકારોના ઉલ્લેખ વગેરેથી વિશેષ અલંકૃત થાય છે ને પ્રૌઢત્વ પામી શ્રોતાના મનને વિશેષ આહ્લાદક થઈ તે પર ઊંડો સંસ્કાર કરે છે આમાં યાદ રાખવું જોઈએ કે સુંદર શરીરજ આભૂષણથી શોભે છે બેડોળ શરીર પર ગમે તેવાં આભૂષણ હોય તેથી તે બેડોળ મટી સુંદર થતું નથી. તેની એબ ઘટાડવાને બદલે આભૂષણો વધારે ખુલી પાડી આપે છે; કેમકે શરીરના સ્વરૂપ જોડે તેમના સ્વરૂપની સગતિ થતી નથી આ પ્રમાણે અલંકાર સુંદર શરીરનેજ શોભાવે છે, બેડોળને નહિ. વળી લગાર વધારે વિચાર કરતા જણાશે કે સુંદર શરીરને આભૂષણની જરૂર નથી. કાલિદાસ કહે છે તેમ '**किमिव हि मधुराणां मण्डनं नाकृतीनाम्**'—મધુર આકૃતિને ગમે તે પણ ભૂષણરૂપ થઈ પડે છે અર્થાત્, પ્રમુખના ભાષણમા અન્ય ગ્રન્થકારના ઉલ્લેખનો સસ્કાર કે સાહિત્યને લગતું પાંડિત્યમય સિંહાવલોકન નથી તેથીજ કંઈ એની યોગ્યતા ઊતરી જતી નથી, કે એ કંઈ નિષ્પ્રયોજક થતું નથી. વ્યવહારદૃષ્ટિથી સાહિત્યને લગતા ઘણું

ધોરણોમાં અંગ્રેજી ભાષાનું જ્ઞાન સ્વભાષા મારફતજ આપવું. આ બીજી પદ્ધતિ અમને તો વધારે લાભકારક લાગે છે અગાઉ એજ પદ્ધતિ પ્રમાણે કામ થતુ ને તે સમયે અંગ્રેજી ભાષામાં જ્ઞાન પણ સંગીન મળતુ. હાલમાં 'Direct Method' એટલે વિદેશી કે પર ભાષાનુ જ્ઞાન સ્વભાષાદ્વારા ભાષાન્તરથી કે તે ભાષાનુ વ્યાકરણ શિખવીને નહિ, પણ પરભાષાદ્વારાજ સંભાષણ કરાવીને પ્રત્યક્ષ રીતે આપવાની પદ્ધતિ વખણાય છે. આપણા મ્રલાકામા પણ તે દાખલ થઈ ચૂકી છે અમારા નમ્ર મત પ્રમાણે તો એ 'પ્રત્યક્ષ પદ્ધતિ' મોટી ઉમ્મરના વિદ્યાર્થીને સ્વભાષા સાથે નિકટ સંબન્ધ રાખનાર ભાષા શીખવામાજ સફળ થઈ શકે જેમકે આપણે 'મરાઠી' શીખવુ હોય કે દક્ષણી ગૃહસ્થે 'ગુજરાતી' શીખવુ હોય તો તેને એ પદ્ધતિ અનુકૂળ પડે. 'અંગ્રેજી' ભાષા સાથે 'ફ્રેન્ચ,' 'જર્મન' વગેરે ભાષાઓનો સબંધ, 'ગુજરાતી' ને 'મરાઠી' જેવો છેક નિકટ નહિ, તોપણ 'ગુજરાતી' કે બીજી કોઈ હિન્દની ભાષાને 'અંગ્રેજી' ભાષા સાથે છે તેના કરતા દેખીતોજ ઘણો વધારે છે; તેથીજ તે દેશોમા પ્રત્યક્ષ પદ્ધતિ સફળ થઈ છે આપણા દેશમાં એ પદ્ધતિ તેના સત્ય સ્વરૂપમા સફળ થાય એવી અમને તો આશા રહેતી નથી કિંડર્ગાર્ટન પદ્ધતિ જેમ વિદેશીય રીતને અનુસરતી આપણા દેશને અનુકૂળ નથી એમ સિદ્ધ થઈ ચૂક્યુ છે તેવુંજ આ વિષયમા પણ થવાનો સભવ રહે છે ધિ ઑનરબલ મિ. જી. કે ગોખલેએ પણ દિ. બ. અબાલાલભાઈની પેઠે સ્વભાષાદ્વારા શિક્ષણ આપવાની હિમાયત 'સેનેટ'માં કરી હતી. પણ અમે અમારા વિચાર ઉપર દર્શાવી ગયા છિયે તે પ્રમાણે સ્વભાષામા બધા વિષયોનુ જ્ઞાન છેક અંગ્રેજી છઠ્ઠા ધોરણ સુધી આપી ...તમા ધોરણમા એજ બધા વિષયોનું જ્ઞાન અંગ્રેજીમાં આપતા ઘણોજ . પડશે. દરેક વિષયના પારિભાષિક શબ્દો શિખવવામા ઘણો શ્રમ કે .. થશે તેના કરતાં સ્વભાષાનાં વ્યાકરણ ને રચના તેમજ ગણિતનું જ્ઞાન સારૂં આપી સારો પાયો બાધવો ને પછી તે પર અંગ્રેજી શિક્ષણની ઇમારત ચણવી, ને તે પણ આરંભનાં ચાર ધોરણમાં બધુ શિક્ષણ સ્વભાષાદ્વારા આપીનેજ—આ પદ્ધતિ અમને તો શ્રેયસ્કર લાગે છે. એજ પ્રમાણે અગાઉ કામ થતું ને તે વખતે હાલના જેટલી ફરિયાદ નહોતી અંગ્રેજી પાચમા ધોરણમાં Smith's 'Students' Smaller History of

Greece, અને છઠ્ઠા ધોરણમાં Smith's 'Students' Smaller History of Rome', જેવાં મોટાં પુસ્તકો શિષ્યો સમજી શકતા. તેમને તરજુમો કરી શિખવવાની જરૂર પડતી નહિ આનું કારણ માત્ર આરભનું સ્વભાષાનું તેમજ અંગ્રેજીનું ઉત્તમ શિક્ષણ એજ હતું, અન્ય નહિ. આ વિષય વિષે ધાર્યા કરતા પણ વિશેષ વિસ્તાર થવાથી વિરમવુંજ યુક્ત છે દિ બ. પ્રમુખે આવા વિષય પર વિશેષ વિવેચન કરી પોતાના વિચારો દર્શાવ્યા હોત તો ઠીક થાત 'શુદ્ધ ભાષા' વિષે પણ દિ. બ. પ્રમુખે પોતાના વિચાર અનિશ્ચિત સ્વરૂપમાંજ રાખ્યા છે. એ સબંધી અમે અમારા વિચાર 'બેશક ગુજરાતી ભાષા એ સસ્કૃતની પુત્રી છે, પણ માની આંગળી પકડી ચાલનાર બાળપુત્રી તે નથી' એ એમના ઉદ્ગાર વિષે આ વર્ષના ૧ લા અંકમા પૃ૦ ૩-૪ દર્શાવ્યા છે, તેમજ ભાષા સંબધી એમના અન્ય વિચારો વિષે પૃષ્ઠટિપ્પણમા ટીકા કરી છે તેથી એ વિષે ફરી લખવાની જરૂર નથી

'જોડણી' કે 'કોષ' વિષે પણ દિ. બ. અબાલાલભાઈએ પોતાના વિચાર નિશ્ચિત સ્વરૂપમા કે વ્યાવહારિક રીતે આપ્યા નથી. તેમજ પ્રમુખ તરીકે 'જોડણી' ની કમિટિ નિમાઈ તે સબન્ધમા પરિષદ્‌ના નિયામક થવુ જોઈએ તેમ થયા પણ નથી. પોતે કહે છે કે 'બીજી પરિષદ્‌મા આ પ્રશ્નનો નિર્ણય કરવા એક કમિટિ નીમી હતી તે બેશક બધી બાજુનો વિચાર કરી નિકાલ કાઢશે.' 'માટે એક ધોરણ ઉપરજ બધું જોડણીનું તન્ત્ર રચવાના પ્રયત્ન કરવા કરતા બાધછોડ કરી ઉચ્ચાર, રૂઢિ, સરળતા, વ્યુત્પત્તિ વગેરે સર્વ જુદાં જુદાં બળોને યોગ્ય વજન આપવાથી આ જુના પ્રશ્નનો નિકાલ થવો જોઈએ છે.' આ વિચારો તો સંગીન છે, પણ 'બધી બાજુનો વિચાર કરી નિકાલ કાઢે' એવી કમિટિ બીજી પરિષદે નીમી હતી ? વળી તેને ત્રીજી પરિષદ્ મળી તોપણ નિયમો બાંધવાનો અવકાશ ન મળ્યો ને ત્રીજી પરિષદ્‌ને જોડણીના કામ માટે પાછી કમિટિ નીમવી પડી તો તે પરિષદ્‌ના નિયામક તરીકે પ્રમુખનું કર્તવ્ય નહોતું કે એ કમિટિ સર્વદેશીય થાય તે પર નજર રાખવી ? જેવા વિચાર એ વિષે પોતે દર્શાવ્યા છે તેવા વિચારથી કમિટિ કામ કરી બાધછોડથી ;

નિકાલ કરે એવા વિદ્વાનો એ કમિટિમાં દાખલ કરવા પ્રમુખે કંઈ પણ પ્રયાસ કર્યો નહિ એ અમને ન્યાયબુદ્ધિથી વિરુદ્ધ ને સાહિત્યપરિષદ્ જેવા વિદ્વાનોના મંડળને ન છાજે એવું—આરેજ ઘણું શોચનીય લાગે છે. કમિટિ કેવી હોવી જોઈએ ને કામ કેવી રીતે સફળ થઈ શકે તે વિષે, અમે અમારા વિચાર અન્યત્ર આપ્યા છે (જુઓ પૃ૦ ૪૮).

ગુજરાતી ભાષાનો પ્રમાણભૂત ગણાય એવો કોશ રચવો એ કામ ઘણુ અઘરૂં છે અન્ય વ્યવસાયમા ન રોકાયલો ને માત્ર સરસ્વતીની ઉપાસનામાજ મગ્ન એવો કોઈ, કવિ નર્મદ જેવો, વિદ્વાન્ એકલે હાથે આ કામ કરી શકે. પણ હાલના વખતમાં સર્વે વિદ્વાનો પોત પોતાના કામમા ગુંથાયા હોય છે, તેઓમાથી એકલે હાથે આ કામ બનવુ અસભવિત જેવુ લાગે છે કોશ પ્રમાણભૂત કરવા હોય તો તેમાં સપૂર્ણ શબ્દસમહ હોવો જોઈએ, ને શબ્દની શુદ્ધ જોડણી, વ્યુત્પત્તિ, તથા બધા અર્થો પ્રાચીન ગ્રન્થોનાં ઉદાહરણ સાથે જોઈએ. અમે જાણીએ છીએ તે પ્રમાણે આ કામ સારૂં થાય તો સરકાર પણ ઘણી સારી મદદ આપવા તૈયાર છે. દિ બ. અમાલાલભાઈએ કહ્યુ કે કોશ રચવાનું કામ ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાઇટિએ આદર્યું છે. પણ જ્યાંસુધી એ કામને માટે પ્રતિષ્ઠિત વિદ્વાનોની દેખરેખ નીચે બેચાર સારા ગ્રૅજ્યુએટ કે સારા ગુજરાતી ભાષાના અભ્યાસકોને પગાર આપી રોકવામાં ન આવે ત્યાંસુધી એ કામ બની શકનાર નથી આ ઉપલક વિચારે સૂચના કરી છે. એ વિષે સોસાઇટિએ સારો વિચાર કરી સગીન યોજના ઘડવાની જરૂર છે 'જોડણી' નુ કામ સરકાર તરફથી ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાઇટિને સોપવામા આવ્યુ હતું બે પ્રતિનિધિઓ સરકારના ને બે પ્રતિનિધિઓ સોસાઇટિના એમ ચાર પ્રતિનિધિઓને જોડણીના નિયમો બાધવાનુ કામ સોંપવામા આવ્યુ હતું પણ એ ચાર વર્ષ થયાં, પણ નિયમો બધાયા નહિ; ને છેવટે ગુજરાતી વાચનમાળામા સુધારો કરી નવીન વાચનમાળા રચવાનુ કામ મિ. કૅાવર્નટનને સરકારે સોપ્યુ ને સરકારે કમિટિ નામી જોડણીના નિયમો બાધ્યા. આપણી કમિટિઓનાં કામ આવાં મન્દ છે

આ પ્રમાણે દિ. બ. ના ભાષણ વિષે અમારૂં વિવેચન સમાપ્ત થાય છે. અન્તે એટલું કહેવુ ઘણુંજ જરૂરનું છે કે દિ. બ. ના ભાષણની

ભાષા શુદ્ધ, સરળ, અને અનુકરણીય છે હાલના કેટલાક વિદ્વાન્ લેખકો કૃત્રિમ ભાષા વાપરી વાચકવર્ગને ઘણોજ કંટાળો આપે છે તેમણે આ ભાષણની ભાષાનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ એવી અમારી નમ્ર સૂચના છે.' ભાષાશુદ્ધિ 'ના અમારા ભાષણમાં તેમજ ' સાંપ્રત સમયના ગુજરાતી સાહિત્યને લગતા પ્રથમ દર્શનેજ થતા કેટલાક વિચારો ' એ વિષેના અમારા લેખમાં ભાષા કેવી હોવી જોઈએ તે વિષે અમે વિવેચન કર્યું છે એટલે અહિં તે વિષે કહેવાની જરૂર નથી. દિ. બ. ના વિચારો કેટલેક સ્થળે અનિશ્ચિત ને અસપૂર્ણ છે, કેટલેક સ્થળે ઉપર દર્શાવ્યા પ્રમાણે અમને માન્ય નથી તેમજ એમની ભાષામા કોઈક કોઈક શબ્દો વિષે પણ ટીકા કરી શકાય એમ છે ને તે અમે નમ્રભાવથી કીધી પણ છે, પરંતુ એકંદર એમની ભાષા અમને ઘણી શુદ્ધ ને સરકારી લાગે છે. હાલની સંસ્કૃતમય કે અંગ્રેજી રીતિનું અનુકરણ કરનારી ક્લિષ્ટ ભાષા લખનારા વર્ગને, તેમજ એ વર્ગના સ્તુતિ કરનારા પુરુષોને એ ભાષાનો અભ્યાસ કરવા અમારી વિનતિ છે.

પ્રમુખોના ભાષણ વિષે અમારૂં લખાણ ધાર્યા કરતાં વધારે લાંબું થયું છે. હવે ટુંકામાં ' સાહિત્યપરિષદ્ ' ની કાર્યપદ્ધતિ ને કર્તવ્ય વિષે કહીશું કાર્યપદ્ધતિ વિષે સૂચક લખાણ ઉપર ઘણું આવી ગયુ છે, તેથી બહુ વિસ્તારથી લખવું નિરર્થક છે પ્રથમ તો ' કમિટિ ' એ નીમાઈ તે બધી એકદેશીયજ હતી નિબન્ધ તપાસવાની કમિટિમા મુંબઈ શહેરમાં પ્રૉ. ગજ્જર, રા. તનસુખરામ, રા. કૃષ્ણલાલ ઝવેરી વગેરે વિદ્વાનો, તેમજ નડીઆદમાં ગ. દોલતરામ કૃપારામ પંડ્યા જેવા વિદ્વાનોને એ કમિટિમાં શા માટે દાખલ ન કર્યા તે સમજાતું નથી શું એ લોકોએ કે અન્ય સંભાવિત ગૃહસ્થો, જેઓને કમિટિમાં નીમેલા પુરુષો કરતાં અનુભવમા કે જ્ઞાનમા કોઈ પણ રીતે ઊતરતા તો કહી શકાયજ નહિ, તેમણે એ કામ કરવાની ના કહી હતી કે તેઓનો અનાદર કરવામા આવ્યો ? શુ જેટલા નિબધો વચાયા તે બધા કમિટિમાં આવ્યા હતા ? કેટલાક છપાયા ને કેટલાક છપાયાજ નહિ તે શું ગુજરાતમાં છાપખાનાંની ખોટ હતી ? જોડણીકમિટિ પણ એકદેશીયજ છે. એવી કમિટિથી શું કામ થવાનું છે ને થશે તો કોણ માન્ય કરશે ? એક સંભાવિત વયોવૃદ્ધ ગૃહસ્થ

નિકાલ કરે એવા વિદ્વાનો એ કમિટિમા દાખલ કરવા પ્રમુખે કાંઈ પણ પ્રયાસ કર્યો નહિ એ અમને ન્યાયબુદ્ધિથી વિરુદ્ધ ને સાહિત્યપરિષદ્ જેવાં વિદ્વાનોના મડળને ન છાજે એવુ—આટેજ ઘણું શોચનીય લાગે છે. કમિટિ કેવી હોવી જોઈએ ને કામ કેવી રીતે સફળ થઈ શકે તે વિષે અમે અમારા વિચાર અન્યત્ર આપ્યા છે (જુઓ પૃ૦ ૪૮)

ગુજરાતી ભાષાનો પ્રમાણભૂત ગણાય એવો કોશ રચવો એ કામ ઘણુ અઘરૂં છે અન્ય વ્યવસાયમા ન રોકાયલો ને માત્ર સરસ્વતીની ઉપાસનામાંજ મગ્ન એવો કોઈ, કવિ નર્મદ જેવો, વિદ્વાન્ એકલે હાથે આ કામ કરી શકે. પણ હાલના વખતમા સર્વ વિદ્વાનો પોત પોતાનાં કામમા ગુંથાયા હોય છે, તેઓમાથી એકલે હાથે આ કામ બનવુ અસભવિત જેવુ લાગે છે. કોશ પ્રમાણભૂત કરવો હોય તો તેમાં સપૂર્ણ શબ્દસગ્રહ હોવો જોઈએ, ને શબ્દની શુદ્ધ જોડણી, વ્યુત્પત્તિ, તથા બધા અર્થો પ્રાચીન ગ્રન્થોનાં ઉદાહરણ સાથે જોઈએ. અમે જાણીએ છીએ તે પ્રમાણે આ કામ સારૂં થાય તો સરકાર પણ ઘણી સારી મદદ આપવા તૈયાર છે. દિ. બ અબાલાલભાઈએ કહ્યુ કે કોશ રચવાનું કામ ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાઇટિએ આદર્યું છે. પણ જ્યાસુધી એ કામને માટે પ્રતિષ્ઠિત વિદ્વાનોની દેખરેખ નીચે બેચાર સારા ગ્રૅડ્યુએટો કે સારા ગુજરાતી ભાષાના અભ્યાસકોને પગાર આપી રોકવામાં ન આવે ત્યાસુધી એ કામ બની શકનાર નથી આ ઉપલક વિચારે સૂચના કરી છે. એ વિષે સોસાઇટિએ સારો વિચાર કરી સગીન યોજના ઘડવાની જરૂર છે. 'જોડણી' નુ કામ સરકાર તરફથી ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાઇટિને સોપવામા આવ્યુ હતું એ પ્રતિનિધિઓ સરકારના ને બે પ્રતિનિધિઓ સાઇટિના એમ ચાર પ્રતિનિધિઓને જોડણીના નિયમો બાધવાનું કામ મા આવ્યું હતું. પણ બે ચાર વર્ષ થયા, પણ નિયમો બધાયા નહિ, ને છેવટે ગુજરાતી વાચનમાળામાં સુધારો કરી નવીન વાચનમાળા રચવાનુ કામ મિ. કૅાવર્નટનને સરકારે સોપ્યુ ને સરકારે કમિટિ નામી જોડણીના નિયમો બાધ્યા. આપણી કમિટિઓનાં કામ આવા મન્દ છે

આ પ્રમાણે દિ. બ ના ભાષણ વિષે અમારૂં વિવેચન સમાપ્ત થાય છે. અન્તે એટલું કહેવુ પડેજ જરૂરનું છે કે દિ. બ. ના ભાષણની

દર્શાવો નહિ ત્યાંસુધી યોજના પર 'સેનેટ' વિચાર ચલાવે 'એ સંભવિત નથી. યોજનામાં ફેરફાર કરી તેને છેવટનું રૂપ આપવું એ 'સેનેટનું કામ છે; પણ અમુક યોજનાની હિમાયતી કરતી વખતે તે અમલમાં મૂકવી શક્ય છે એમ દર્શાવવું એ હિમાયતી કરનારનુંજ કામ છે; અને તે પરિષદે કર્યું નથી એ શોચનીય છે.

પરિષદે ફંડ ભેગું કર્યું છે ને લાઇબ્રેરિ ઉઘાડવાનો પણ પ્રયાસ કરે છે. એ મોટી મોટી વાતો છે, તેથી લાભ થાય એવા સ્વરૂપમાં એ આવી શકશે કે કેમ એ વિચારવા જેવું છે.

છેવટે, અમારા નમ્ર અભિપ્રાય પ્રમાણે પરિષદે આમ ત્રણ ત્રણ વર્ષે મેળાવડો કરી નિબંધો મગાવી વંચાવીને કૃતાર્થતા માનવી ઇષ્ટ નથી એથી સંગીન પરિણામ બહુ થોડું થાય છે. પરિષદ્‌ના દરેક સમારંભમાં સાહિત્યનો અમુક વિષય લઈ તેનું નિરાકરણ કરવુંજ જોઈએ કે તેટલું તો પરિણામ ચિરસ્થાયી થયું ગણાય. સરકાર તરફથી કેળવણીખાતામાં કે ન્યાયખાતામાં જે જે પરિષદ્ મળે છે તે તે અમુક કાર્યનું નિરાકરણ કરવા માટેજ મળે છે, જેમકે 'ટ્રેનિંગ કૉલેજનો ધારાસંગ્રહ' સુધારવા, કે 'સ્કૂલ ફાઇનલ પરીક્ષા' વિષે વિચાર કરવા, કે એવા બેચાર કામનો નિકાલ કરવા કેળવણીખાતાના અમલદારોની પરિષદ્ મળે છે. આમ થોડાં પણ નિશ્ચિત કામ રાખવાથી તે કામનો નિકાલ થાય છે, ને માત્ર અનિશ્ચિત બાબતો પર કે સામાન્ય વિષય પર સભાષણ કે વાદવિવાદ થઈ કાળક્ષેપ થતો નથી; માટે પરિષદ્‌ના કાર્યવાહકોને અમારી નમ્ર સૂચના નીચે પ્રમાણે છે —

૧ મિત્રમંડળો કે અન્યોન્યસહાયક સંકુચિત મંડળો બાંધવાને બદલે ઉદારવૃત્તિથી ને ન્યાયબુદ્ધિથી વિસ્તૃત મંડળો બાંધવા.

૨ કોઈ પણ વિષય માટે કમિટિ નીમતી વખતે જેમ બને તેમ તે વિષયની સર્વ કોટિનું સ્વરૂપ દર્શાવે એવા અનુભવી તેમજ પ્રતિષ્ઠિત માણસોની કમિટિ નિમવી. જેને કાર્ય કરવાની ઇચ્છા હોય એવાજ ગૃહસ્થો તેમાં નીમવા. તે કમિટિ કામનો નિકાલ નિયમિત સમયમાંજ કરે એમ મહ્યું જોઈએ.

૩ સાહિત્યપરિષદ્ સર્વદેશીય બને માટે તેમાં બધા મંડળોના ને મજ શહેરોના વિદ્વાનોના પ્રતિનિધિઓ જોઈએ.

૪ અમુક કાર્ય અમુક પરિષદે લઈ તેનો નિકાલજ કરવો જોઈએ. જુદા જુદા અભિપ્રાયોવાળા જુદી જુદી કોમના પ્રતિષ્ઠિત વિદ્વાનોની કમિટિથી કામ થયું હશે, પ્રતિનિધિઓથી બનેલી પરિષદ્ તે માન્ય કરશે, અને તેમા અમુક કારણોથી ભાગ ન લઈ શકે-એવા સભાવિત વિદ્વાનોના અભિપ્રાય પણ મંગાવ્યા હશે ને તે પર પણ વિચાર કરવામાં આવ્યો હશે, તો પરિષદ્ના ઠરાવ સર્વમાન્ય થવામાં કે સરકારને પણ માન્ય થવામાં વાંધો રહેવાનો સંભવ નથી.



ભાષાશૈલી.

(ચાલુ પૃ. ૬૭ થી.)

વળી દરબી કે સાદી, કે ગુંચવણભરેલી કે સ્પષ્ટ શૈલી પરથી વાચકો બીજો એક નિર્ણય પણ કરે છે; ને તે, સ્વાભાવિક રીતે વિષય સાધારણ હોય ને તેની ચર્ચા અતીવ ગંભીર શૈલીમાં કરવા જઈએ તો માથા કરતા પાઘડી મોટી એવું થાય, એટલુંજ નહિ પણ હાથે કરીને તેમ કર્યું હોય તો આપણે ડોળઘાલુ ઠરીએ, અને અજાણતા તેમ થયું હોય તોપણ દૂષિત તો ઠરીએ; અને એ સ્થિતિમા વાચકને આપણા લેખ વાંચવા નહિ ગમે કદાચ વાંચશે તોપણ આપણા વિચારોની તેના પર સારી અસર તો નહિજ થાય. ગુંચવણભરેલી રીતે મૂકાયલા વિચારો ઉત્પન્ન થયલા પણ ગુંચવણમાંજ હોય છે એવું વાચક ધારે તો તે પણ ખોટું ન કહી શકાય. સ્પષ્ટ વિચારને ઘણુંખરૂં સ્પષ્ટ ભાષા જડીજ આવે છે જો માણસ ગુંચવણ કર્યા વગર વિચારો કરી શકે તો તેવીજ રીતે કાગળ પર પણ દર્શાવી શકે અત્તરાં, ક્લિષ્ટ, ને સંદિગ્ધાર્થ વાક્યો લખનારના મગજમાં 'શું કહેવું છે' તેનુંજ ભાન નથી એમ માની શકાય. છોકરાઓને જ્યારે કોઈ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતાં ન આવડે ત્યારે મુખ્ય માર્ગ છોડી દઈ તેની આસપાસ, આડા અવળા ભટકે છે, અને લાંબા

ઉત્તર લખી આવ્યા એમ માની તેઓ સ્વતસંતુષ્ટ રહે છે. પરિણામ આવે છોકરો ગરીબ હોય તો કપાળે હાથ દઈ નસીબનો વાંક કાઢે છે, ને ઉદ્ધત હોય તો પરીક્ષકનો દોષ કાઢે છે Know thyself એ Socratic સૂત્રાનુસાર આત્મનિરીક્ષણ તો બીચારાને સર્જતુંજ નથી. આવીજ રીતે નુચવણીઆ લેખકો જાતજાતની વિચિત્ર શૈલીમાં લખી, વળી અંગ્રેજી જ્ઞાન હોય તો—Subjective Style—આત્મલક્ષી શૈલીનું નામ આપી જાતે હરખાય છે, આ વિષે વધારે, ખાસ આ બાબત પર બોલતા આગળ કહેવામાં આવશે. પણ અહિં એટલું કહેવું ઉચિત છે કે ચાહિસ થયું એટલે તે સમાજને માટે સમજીજ લેવાનું; ત્યાં પછી Subjective ને Objective, આત્મલક્ષી ને પરલક્ષીના તફાવતથી એમ માનવું કે એ સમાજને માટે નથી તો તે એક મોટો અક્ષન્તવ્ય દોષ છે "The style is the man"—"શૈલી, તેજ પુરુષ છે," એવું જે વાચવામાં આવે છે તેનો અર્થ એજ છે કે માણસ શૈલી પરથી તેના લેખમાના વિચારો અને તેના પોતાના સ્વભાવ વિષે નિર્ણય કરી શકાય છે. શૈલી વિષે બેદરકાર માણસ વિચારમાં પણ બેદરકાર હોય છે, દબદબાભરેલી ને માત્ર શબ્દાડંબરવાળી શૈલીવાળા માણસ વર્તનમાં પણ દમ્ભી હોય છે; જોસ્સાદાર રીતે વિચાર દર્શાવનાર ઘણુંખરૂં જાતે પણ પોતાના વિચારને વિષે આગ્રહી હોય છે. ગમે તેવો શુમ્ભ જેવો માણસ હોય છે પણ તે ગુસ્સે થાય છે ત્યારે જાણે સુરેન્દ્રનાથ બૅનરજી જેવા મોટા મોટા વક્તાઓ પણ એના આગળ તુચ્છ છે. ગુસ્સાની વખતે શબ્દોની જાણે ધાણી ફૂટે છે તેનું કારણ ગુસ્સાની વાત વિષે એની એકાગ્રતા છે. બૈરાંઓ શોક કરે છે ને કૂટે છે ત્યારે પણ શબ્દો એમને ઉપરા ઉપરી મળી આવે છે તેનું કારણ એજ છે. તેમજ કવિઓના સુંદરમાં સુંદર કાવ્યો કે વક્તાઓના સુંદરમા સુંદર ભાષણો પણ તેઓ જ્યારે અભિનિવેશ ને આગ્રહમા હોય છે ત્યારેજ થાય છે. હૃદયની ઊર્મિઓ જ્યાં ઉભરાઈ જતી હોય ત્યા કયા કવિને શબ્દો શોધવા જવુ પડે છે? કયા વક્તાને પણ શબ્દકોષનું ધ્યાન ધરવુ પડે છે? અભ્યાસથી અને શબ્દો શોધવામાં લીધેલી મહેનતથી મળતા ફક્ત પણ

ચઢીઆતી કવિતા કે ચઢીઆતું ભાષણ તૈયાર કરાય, અને તેમ થાય છેજ તે નિર્વિવાદ છે. પણ મૂળનો આધાર આગ્રહ પર રહે છે. વાંચનાર આ બહુ સારી રીતે સમજે છે અને તેથીજ શૈલીની અગત્ય છે.

છતાં કોઈ માણસ દુરાગ્રહી નીવડી કહે કે શૈલીની અગત્ય છેજ નહિ અથવા તો નહિ જેવી છે, તો તેને માટે એક છેલ્લો ઉપાય છે ને તે એ છે કે કોઈ ઉચ્ચતર વિચારોથી પણ શૈલી પર લક્ષ આપવાની જરૂર છે. સાવચેત રહી માણસે યોગ્ય શૈલી વાપરવી એ તેણે પોતાને માન આપ્યા બરાબર છે. જે માણસ લખવામા બરાબર લક્ષ ન આપે તે પોતાના વિચારોની અગત્ય બરાબર સમજતો નથી એમ ગુપ્ત રીતે કબૂલ કરે છે. આમ વિચારનાં શૈલી પર લક્ષ આપવાનો માણસનો એક ધર્મ થઈ પડે છે. એમ કહેવાય છે કે પ્લેટોએ પોતાનાં 'રિપબ્લિક'નો ('પ્રજાસત્તાક રાજ્ય'નો) ઉપોદ્ઘાત જુદી જુદી રીતે સાત વાર લખીને પછી બહાર પાડ્યો હતો. ખરાબ રીતે લખવાની ટેવ પડવાથી વર્તન પર કેવી માઠી અસર થાય છે તેનું વિવેચન ઓ. ગિ. જસ્ટિસ ચંદાવરકરે Convocation Addressમા બહુ સરસ રીતે કર્યું હતું. પ્રમાદથી રચેલી શૈલીનું પણ તેમજ છે. જિંદગીની દરેક નાની વિગતમાં મનુષ્યે પોતાની કઈ ફરજ છે એમ સમજવું જોઈએ, અને તેમ થયે જીવનની દરેક પ્રવૃત્તિમાં ગામ્ભીર્ય વધી, લીધેલા શ્રમ સફળ થવાનો સંભવ રહેશે.

હવે શૈલીની કેટલીક જાતો વિષે બોલવાનું પ્રાપ્ત થય છે. સાદી, સંક્ષિપ્ત, મધુર, ને સ્પષ્ટાર્થ શૈલી બધાને પસંદ પડે છે આ દરેક ગુણ ઘણુંખરૂં સાથેસાથેજ હોય છે જેની અંદર નકામા શબ્દો, નકામાં વિશેષણો, નકામા અપ્રયોગી વાક્યો લાવ્યા ન કરતાં જેવી રીતે વિચાર આવે તેજ રીતે કલમ કામ કરે ને વાચકના મનમા તેની અસર કરાવે તે શૈલી. વિશેષણો કે અવ્યયોનાં જોડકાં નકામાં મૂકી, અતિશયોક્તિ વાપરી અથવા ટાહેલાપણું કરી કેટલાક લેખકો એમ જાણે છે કે વાંચનારના મન પર અસર વધારે થશે પણ સંભવ તો તેથી ઉલટુંજ થવાનો છે. લેખક કહેવા શું માગે છે તે વિચારતા વાચકને નકામા શબ્દો મગજમાંથી પ્રથમ દૂર કરવા પડે તો ત્યાં સંભવ એજ છે કે તે ગુંચવાઈ

જઈ મુખ્ય બાબત ન પકડતાં આડો અવળો ભેતરી જશે. "To find where the point lies is the problem of style and the business of the critical faculty; for a word too much always defeats its purpose. This is what Voltaire means when he says that the adjective is the enemy of the substantive." શબ્દોનો નકામો પોષાક પહેરાવતાં, જેમ અલંકારના ભારથી ગર્ભિણી સ્ત્રીની દશા થાય છે તેમ શૈલી જડ થઈ જઈ વિચાર દબાઈ જાય છે. વૉલ્ટેર કહે છે કે વિશેષણ, તે નામનો શત્રુ છે તેનો અર્થ પણ એજ છે કે નકામાં વિશેષણથી નામ દબાઈ જાય છે, અને નામ પગ તો વિચાર પ્રગટ થવાનો આધાર છે, એટલે તેમ થવાથી હાનિ થાય છે આ સાદી શૈલીનો અર્થ—નિર્માલ્ય કે જોરસા વગરની શૈલી, એવો કરવાનો નથી. કંગાલી સર્વથા ત્યાજ્ય છે, તે વિષે મતભેદ થાય તેમ નથી છેક ઍરિસ્ટૉટલના વખતથી માન્ય થયેલો ને ઍરિસ્ટૉટલે પ્રતિપાદન કરેલો, golden mean—ઉત્તમ મધ્યમપંક્તિનો નિયમ આહ્રી કરી વચલે રસ્તે જવું એજ શ્રેષ્ઠ છે. પરતુ જ્યાં જ્ઞાન સંપાદન થયું કે "A little learning is a dangerous thing" &c. અને "यदा किंचिज्ज्ञोऽहं द्विप इव मदान्धः समभवम्" આદિ દુહા પ્રમાણે માણસ સમજદાર શૈલીની તરફેણમાં વધારે થવાનો, અને એ એમ સમજશે કે જ્ઞાન પ્રદર્શન કરવાનો અઘરી શૈલી એક સ્હેલો રસ્તો છે તેથી તે અંહણું કરવી. એક બે ઉદાહરણ અસ્થાને નહિ ગણાય

૧. "સાધક અવસ્થામાજ એમની વૃત્તિ સ્વપરના મિથ્યાભેદના વિનિવર્તનમાં પ્રવણતાથી તથા દૈસકુમારોને શુદ્ધ હિતકર ઉપદેશ આપવાના પ્રસંગથી સિદ્ધ થતી તેમની પરાર્થસાધકતાથી વ્યાપકતાને પામી હતી." 'સદુપદેશશ્રેણી' ઉપદેશ ૬ હું પાનું ૧૦૧ (Baroda Society of Salvationists).

૨. "સિદ્ધાગના જેવી માતાની કુખે વિજયાદશમીને દિને જન્મેલો વામનકુંવર, "આશ્રયમેળે" પુરુષાર્થસાધક પ્રસંગવીર બનીને પોતાના સ્વાર્પણમા સાક્ષર જીવનરમ સદાવ્રતમાં,—" તપોમય

જીવનની પ્રપલપરતા " રૂપ જિજીવિષા ધર્મની પરમાર્થમમતાનાં દર્શન—પ્રશાંતિ પ્રમોદ અને પ્રકાશને ત્રણ પગલેજ કરાવતાં કરાવતા, સાધુ પિતાના સ્નેહમય વૈરાગ્યને બળે—એ વામન કુમાર વધીને વૈરાટસ્વરૂપ પામ્યો તે એવી રીતે કે ચારૂત્તરની ચારૂ વનશ્રીલાનો મુરલીધર પ્રભુદૂત મસારમાં सुरवरની મુરલી લલકારતાં રસસાગરને તીરે આવ્યો અને बालुकेश्वरમા સાયુજ્ય પામ્યો." ('बुद्धिप्रकाश' पु. ५५ अं. ८. पृ ३७)

જ્ઞાન બતાવવા સિવાય આ વાક્યો લખવામાં શો હેતુ હશે તે કળી શકાતું નથી. નિર્માલ્ય શૈલી કરતા ક્લિષ્ટ અને કઠિન શૈલીનો દોષ લેખકવર્ગમાં વ્હેલો ને વધારે દાખલ થવાનો સંભવ તેટલાજ માટે છે કમનસીબે ગુજરાતી સાહિત્યમાં હાલમાં એ દોષ પ્રચલિત છે, એટલે આપણું કર્તવ્ય બીજો દોષ ન જોતાં પ્રથમ દોષ જોવામા ને તેને દૂર કરવામાજ છે. જો કોઈ એમ કહે કે સાદાઈ તે તો દીનતા છે, જેને જોરસાદાર લખતાં ન આવડતું હોય તે સાદુ લખે, તો તે એક મોટુ અભિનંદન વચન મળ્યુ સમજવુ જો કોઈ પણ જાતની ખુમારી લેખક તરીકે માણસે રાખવી આવશ્યક છે તો તે પોતે સાદું લખે છે એમ કહેવડાવવાની છે. ઘણું કરી કોલેરિજની એવી ટેવ હતી કે પોતે જે લેખ લખે તે પોતાની નોકરડીને સંભળાવી તે સમજે તોજ પ્રસિદ્ધ કરવાનો વિચાર કરતો. 'સરસ્વતીચંદ્ર'ના પ્રથમ બે ભાગના વાચકોની સખ્યા કેટલી મોટી છે। તેમાં રસ જામ્યો છે તે શું સાદાઈ વગર થાત ? ચોથા ભાગમા પણ કુસૉરા ને કુસુમ સમ્બન્ધી પ્રકરણો ને 'યોગીરાજ'ની કવિતા પ્રિય થઈ પડવાનું બીજુ શુ કારણ આપી શકશો ? રસ છે, પણ તે રસ સરળતાના ગુણ વગર જામત નહિ. જુઓ, Goldsmith's 'Vicar of Wakefield'મા 'The Hermit,'—'યોગીરાજ'ના મૂળ લેખ જોયો હશે, તેને પણ તે કાવ્યની સરળતા ખાસ સાંભરતી હશે. 'Vicar of Wakefield' જ પ્રિય થઈ પડે છે તેનું કારણ તેમાના લખાણમાંના રસ ઉપરાંત સરળતાજ છે. Addison ને Steele ના લખાણે આ હેતુથીજ લોકપ્રિય

ચર્યાં હતાં. Addison ની શૈલીને વિષે, શબ્દાડમ્બર પસંદ કરનાર Dr. Johnson નો પોતાનો અભિપ્રાય હતો કે "'Whoever wishes to attain an English style, familiar but not coarse, and elegant but not ostentatious, must give his days and nights to the volumes of Addison." "જે કોઈ પરિચિત છતાં શિષ્ટ-સંસ્કારી, લાવણ્યમયી છતાં સરળ અંગ્રેજી શૈલી સંપાદન કરવા ઇચ્છતો હોય તેણે ઍડિસનના પુસ્તકો પાછળ રાત ને દહાડા કાઢવા જોઈએ." જે પુરુષ જાતે બોલતો એક ભાષામા ને લખતો બીજીમાં, એવા ડૉ. જૉન્સન જેવા તત્ત્વજ્ઞ ને ટીકાકારના મુખમાના આ શબ્દો ઘણા ધ્યાન દેવા લાયક છે. નર્મદાશંકરના લેખોમા, 'કરણઘેલા'માં, 'કેશવકૃતિ'મા, દલપતીના 'ફેકારવ'મા સરળતા વગરના વાક્યો શોધવાનું કામ અતીવ કઠિન થઈ પડશે. પણ કાંઈક પાણ્ડિત્યપ્રદર્શનની ઇચ્છાથી તો કાંઈક પાણ્ડિત્યાતિશયથી, કાંઈક રસહીનતાથી તો કાંઈક પરસ્પર ચેપથી, શબ્દચમત્કારવાળી, સંસ્કૃતમયી, ને માત્ર આડમ્બરવાળી ભાષા ગદ્યમાં તેમજ પદ્યમાં બહુવા દાખલ થઈ છે, અને તેના પરિણામ વિષે ગુર્જર સાહિત્યમા માત્ર લેખકવર્ગ સિવાયનો વાચકવર્ગ બૂમો પાડી પાડી સમજાવે છે, પણ સમયની બલીહારી છે, દેખાદેખી દોષ છે, વખત હજી બગયો નથી—બગશે, અને બગશે એટલે લેખકો સમજશે કે ઓરડીમાં બેઠેલા એક ફિલસૂફને માટે નહિ (not for the philosopher in his closet) પણ શેરીમાં ફરતા માણસને માટે સુદ્ધાં (but also for the man in the street,) લેખો લખાય છે, ને તેથી શૈલી વિષે સરળતાનો ગુણ સર્વોપરિ ગણાવવોજ જોઈએ. અલબત, સાદાઈ વિષયપરત્વે છે; એક નવલકથા કે કાવ્યમા જે સાદાઈ આપણે ઇચ્છીશું તે તે એક નિબંધમા નહિ ઇચ્છીએ, અને તેમા ઇચ્છીશું તેટલી એક તત્ત્વજ્ઞાનના પુસ્તકમાં નહિ ઇચ્છીએ કવિતામાં પણ બધાને સમજવાનો અધિકાર જોઈએ એવી માન્યતાથી કાવ્યો લખાય તો તે અનિષ્ટ છે. આ સમ્બન્ધમાં એક ફકરો અસરકારક નીવડશે. Principal Shairp એની "Studies in Poetry and Philosophy" નામની ચોપડીમાં

(p. 76) કહે છે કે "while the language of prose receives new light and strength by adopting the idioms and phrases used in the present conversation of educated men, that of poetry may go further and borrow with advantage the language from cottage firesides. Who ever has listened to a peasant father or mother describing the last illness of one of their own children or speaking of those who were gone, without having heard from their lips words which, for natural and expressive feeling, were the very essence of poetry! Poets may well adopt these, for, if they trust to their own resources, they can write nothing equal to them." અર્થાત્ કેળવાયલા માણસો જે ભાષા વાતચીતમાં હાલમા વાપરે છે તે વાપરવાથી ગદ્યમા ચેતન ને જોસ્સો જ્યારે આવે છે, ત્યારે એથી પણ આગળ વધી કવિતામા, ઝુપડીમા વસતા કુટુમ્બોની ભાષા વધારે લાભકારક રીતે લઈ શકાય પોતાના એકાદ છોકરાના છેલ્લા મંદવાડ કે બીજાના મરણની વાત કરતા એક ખેડુત પિતા કે માતાને સાભળતા તેના નીજ સાથે ભાવિક ને સૂચક ભાવોની કવિતાના તત્ત્વરૂપજ શબ્દો એના ઓઠમાંથી નીકળતા કોને નહિ લાગ્યા હોય! કવિઓ આ શબ્દો ને આ ભાષા ગ્રહણ કરે તેમા તેમને લાભ છે. મીરા, નરસિંહ, પ્રેમાનદ, નર્મદ, દયારામ વગેરે કવિઓના વખતમા આત્મલક્ષી કવિતા નહોતી અને તેથી અંગ્રેજીમા Byron's 'Childe Harold' ને ગુજરાતીમાં કલાપી' વગેરેનાં સ્વાનુભવરસિક કાવ્યો છે તેવાં નહોતા, પણ તેમ એમ પણ ખરું કે આત્મલક્ષી હોવાના પડદા નીચે ગુચવણભરેલી ને કર્ણપ્રિય 'સંસ્કૃત' શબ્દોની ખોટી ભભકવાળી પણ શૈલી નહોતી. 'નરસિંહ મહેતાનાં પ્રભાતીઆં, ધ્રુવભીકૃત 'ધ્રુવાખ્યાન', પ્રેમાનદનાં 'અભિમન્યુ આખ્યાન', નરસિંહ મહેતાની હુંડી', ને નર્મદનાં કેટલાક કાવ્યો એવાં સરળ છે કે ભા-

છકથી શરૂ કરી વિદ્વજ્જન સુધી સહુ કોઈ સમજી તેમા યથાશક્તિ રસપાન કરી શકે 'કેકારવ', 'કુસુમકૃતિ', ને રા. રા નરસિંહરાવના ગણ્યા ને ગાંઠ્યાં કેટલાંક કાવ્યોમાં એ ગુણ જોવામાં આવે છે, એટલે છેક હાલના વખતમાં પણ કાંઈ નિરાશ થવાનું નથી પણ બહુધા એ ગુણ પ્રાચીન કવિઓમાં જોવામા આવે છે. ખરૂં છે કે પ્રાચીન કવિઓની શૈલી પર અંગ્રેજી કવિતાની શૈલીની છાપ પડી નહોતી. તેથી શું? ઉચ્ચ વિષયો પર લખનારા ને વિદ્યાની ઉચ્ચ છાપ ધરાવનારા લેખકો, છાપ વગરના માણસોના લેખો દબાવવા પ્રયત્ન કરે છે, અથવા તો કહેવાતી નીચલી પંક્તિના લેખો ઉત્તમ હોય તોપણ તેનો અનાદર કરે છે તે શું યોગ્ય છે? માન આપો કે ન આપો તોપણ *Survival of the Fittest*—શ્રેષ્ઠનું અતિજીવન, અથવા યોગ્યમાં યોગ્ય વસ્તુના ટકી રહેવાના નિયમ પ્રમાણે જે ખરૂં ઉત્તમ હશે તેને કાળના ઝપાટા ઓછાજ લાગવાના. ઉત્તમ, છતાં સાક્ષરોના લેખામા નહિ, એવા કેટલા બધાં સરસ હિંદુસ્તાની ગાયનો ઠેકઠેકાણે સામાન્ય લોકો ગાતા સંભળાય છે! સાધારણ જનસમાજ વખાણે છે, પણ સાક્ષરો અનાદર કરે છે, એવાં રા. દલપતભાઈ ધોળશાના કેટલાં ગાયનો છે તેનો ખ્યાલ ઉદાહરણથી આપવાની જરૂર નથી. કેટલાં બધાં શ્રી કૃષ્ણ સમ્બન્ધી લોકગીતો સ્ત્રીવર્ગમાં ગવાય છે, છતાં સાહિત્યમાં તે દાખલ થવા પામ્યાં નથી! પરતુ વસ્તુત કાગળ પર રહેવું ને અમર રહેવું કાંઈ એકજ નથી, લખાણો જોઈએ તેટલાં કાગળો પર ને જોઈએ તેટલા પુસ્તકાલયોમા હોય છતાં લોકપ્રિય થાય એવા ન હોય તો તે બધાં De Foeના અસરકારક શબ્દોમાં Dead, Dead, Dead—મૃત, મૃત, મૃત છે. તેમજ પ્રસિદ્ધિમાં ન આવેલાં છતા સમાજને રસથી આર્દ્ર કરનારા કાવ્યો ઘણે દહાડે તેમના કર્તાના નામ સાથે જોડાતા પણ કદાચ બંધ થશે, છતા ખરૂં જોતાં એજ અમરપટ્ટો ભોગવે છે, કારણ કે નામ માત્ર અમર થયે શું વધારે છે? સુક વિચાર ચિરસ્થાયી થાય એજ ખરૂં અમરત્વ છે

અપૂર્ણ

ગમાં વાળવાની શક્તિ તેનામા હોવી જોઈએ. એટલા બુદ્ધિબળની ઉપરાંત નીતિબળ પણ તેનામાં હોવું જોઈએ. ક્ષુદ્ર વિચારોને આડે આવવા ન દેતા નિષ્પક્ષપણે નિર્ણય કરવા જેટલી પ્રામાણિકતા તેનામાં હોવી જોઈએ, સ્વતંત્ર રીતે વિચાર કરવાની ટેવ તેને હોવી જોઈએ, એ વિચારના સગીનપણા ઉપર ભરોસો તેને હોવો જોઈએ, અહંતામમતાનો ત્યાગ તેણે કરેલો હોવો જોઈએ, અને લોકોમાં વાહ વાહ કહેવડાવવાના લોભથી તે મુક્ત હોવો જોઈએ" વગેરે, વગેરે, વગેરે.

"હોવો જોઈએ" ને "હોવી જોઈએ" ને "હોવું જોઈએ" ની આ ટીપ વાંચીને ગભરાવાનું કે નાઉમેદ થવાનું કાંઈ પણ કારણ નથી. એવો વાગ્વિસ્તાર કરવાની સરસ્વતી અને તેના ઉપાસકોને ટેવજ હોય છે. પણ તેથી ટીકાકારની ઊંચી પદવીના ઉત્સાહી ઉમેદવારે ડરી જવાની બીલકુલ જરૂર નથી. એ વિચારોમાં ઝાઝું સત્ત્વ નથી. ધારો કે એ સહૃદયતા વગેરે ગુણો ટીકાકારને જરૂરના છે એમ આપણે તકરારને ખાતર સ્વીકારીએ. હું પૂછીશ કે કયા ટીકાકારમાં એ ગુણો નથી હોતા? 'મ્હારામા એ સઘળા ગુણો છે' એમ ટીકાકાર જાતે છાતી ઠોકીને કહે છે, પુસ્તક વાંચવાની પણ ઝાઝી મહેનત લીધા વિના પાનાંનાં પાનાં ભરીને સંસ્કૃત શબ્દોથી ભરચક અને કોઇથી પણ ન સમજી શકાય એવુ અવલોકન લખી કહાડે છે, અને એ પ્રમાણે પોતાના કહેવાની સત્યતા ચોક્કસપણે સિદ્ધ કરી આપે છે, છતાં એનામા એ ગુણો નથી એમ કહેવુ એ સાહસ નહીં તો બીજું શું? માણસમાત્રમાં અમુક ગુણો ઈશ્વરે બક્ષેલાજ હોય છે, તે કોઈથી લઈ શકાતા નથી ને કોઈને આપી શકાતા નથી, અને તેનો ચાહે તેવી રીતે ઉપયોગ કરવાને તે સ્વતંત્ર છે. માણસનામાં—ટીકાકારમાં સહૃદયતા હોવી જોઈએ એ ખરૂં હશે. પણ આ વિશ્વમાં કયો માણસ સહૃદય નથી? કોને હૃદય નથી? હૃદય વિના માણસનાં જીવનનો વ્યાપારજ કેવી રીતે ચાલી શકે? ટીકાકારને લાગણી હોવી જોઈએ એમ જો કહેવામા આવે તો તે પણ કયા મનુષ્યમા નથી હોતી? આપણે આપણા મિત્રોને ચાહીએ છિયે, આપણું ભલું કરનાર તરફ ઉપકારવૃત્તિથી જોઈએ છિયે, આપણા શત્રુઓને ધિક્કારીએ છિયે, આપણું

જૂઠું કરનારની જૂઠાઈ ધ્યાનમા રાખીએ છિયે, અને વખત આવે તે સઘળાંનો બદલો વાળવા ચૂકતા નથી. અવલોકનકાર તરીકે આપણા મિત્રોને આસમાન પર ચ્હડાવીએ છિયે, શત્રુઓને પાતાળમા પેસાડીએ છિયે, અને મુરબ્બીઓ તરફ—પ્રતિષ્ઠિત પુરષો તરફ—માનની નજરથી જોઈએ છિયે, અને તેમની કૃતિઓના આંખ મીંચીને વખાણ કરીએ છિયે, એતો મનુષ્યનો સ્વભાવિક ધર્મ છે. એમાં એને યોગ્યતા મેળવવાની શી છે!

(અપૂર્ણ.)

संस्कृत भुवनदीपकनुं भाषांतर.

(ચાલુ પુ. ૪૮. પૃ. ૩૪૭ થી.)

जु पृथक ग्या दिवसतणी पृछा करि मूहनइं काहलूनूं दिवस किहवु गीउ लग्न नवांशि हूतु लग्नतणा बारमा भावतणूं अंश विचारी रुडूं कहिवूं ।

મૂહનઈ—મને. કાહલૂનૂ—ગઈ કાલનુ. કિહવું—કેવું.

हवइं मास फल बोलीशि ।

(પાનાની ઉપલા ભાગની બે ત્રણ લીટીઓનો ભાગ ફાટી જવાથી સમ્બન્ધ તૂટે છે)

रूडूउ दीशइ तु रूडू कहिवूं । विरूउ दीशि तु विरूउ कहिवूं ।

વિરુઉ—માઠું

जु रोगीयातणी पृछा लग्नतणूं आधिपति मृत्युतणूं अधिप आठमा तणी पोलि त्रीजी वारिं आवइ शुफल कहिवूं ।

(અહિં મૂળમાં એક પત્ર ખૂટે છે. પત્રાંક દસ પછી પત્રાંક બાર આવે છે).

पुण्य जु भवनि कर्म भवनि वृत्तिं भवनि मृत्यु भवनि येह वारिं लग्नाधिपतणी दृष्टि हुइ तिह वारिं तिशु भाव जाणिवूं ।

लग्नपति लग्न तु छठु हुइ पृछकनि कार्य करतां इशुं हुइं आपणपा माहि विर हुइ ।

जु आठमइं हुइ तु मृत्यु कहि । बारामिं हुइ तु व्यय कहिशि ।

जु लग्न स्थिति बुध चंद्र हुइ तु अनइं क्रूर ग्रह दीशि तु लाभ निःफल हुइ पछइ वली अनर्थ कहिवूं ।

गर्भिणी स्त्रीतणूं प्रश्न बोलीशइ ।

નિઃફળ—ફળ વગરનું. અનર્થ—નકામું.

जु पांचमा स्थानकतणूं अधिप अण विण हुइ । अनइं आदेखि तु इशुं जाणिवूं । प्रसव निःफल हुइ ।

हवइं गर्भतणूं आरोग्य गर्भतणूं प्रसवतणूं स्वरूप बोलीशि ।

गर्भतणइ कुशल पृश्नि गर्भाधिपति गर्भ न देखेइ । अनइ क्रूर ग्रह देखइ । तु शूं कहेवूं । गभ पडशि ।

पृछा लग्नि गर्भ तणइ प्रसवि किमहिं विंहु रेखा च्यारि ग्रह युग्म हुइ तु विछोरु हुइ ।

બિહુ—બે. યુગ્મ—સાથે.

બિછોરૂ—બે છોકરા, જોડવા છોકરા

गर्भतणा मासतणी पृछा ।

लग्नतु सातमि स्थानकि शुक्र हुइ तेतला मास कहिवा । जु दसमि अग्यारमि शुक्र हुइ तु पांचमा स्थानक हूतु गणिवूं

परणीधरी स्त्रीतणूं स्वरुप बोलीशि ।

પરણીધરી—પરણેલી ને રાખેલી ?

जु लग्न तणइ स्थानकि सौम्य ग्रह हूइ । तु धर्म कहिवी । सातमि स्थानकि सोध्यक हुइ तु परिणि कहिवी ।

जु क्रूर ग्रह स्थानकि हुइ तु वि कांहिवी । पण अेक सुख-

दायनी वीजी पाछिलइ कालि सुख दिइ।

हवइं विप कन्यानूं स्वरूप बोलीशि । जु पृछा हुइ अथवा जन्म हुइ तिहवारिं छठि स्थानकि वि सौम्य ग्रह अेक क्रूर हुइ तु ते विषकन्या कहिवी ।

हवइं भावांतर ग्रहतणूं फल बोलीशि ।

जु ग्रही राशी तणि नवमि अंश जाइ पृछा जीणी राशि जाइशि । तेह राशितणूं फल दिइ विवाह कार्य छेहली राशि घडीतणूं फल दिइ । विवाह कार्यतणूं विचार कहिशइ ।

जु क्रूर ग्रह मूर्त्ति उच्च हुइ तु कलत्रनि विनाश करिं । जेणि कारणि उच्चथिकु हेठी दृष्टि देखइ नहीं ।

કલત્રનિ—વહુને.

विवाह जयनूं बोलीशि ।

जु विवाह तणि पृछा क्रूर ग्रह लग्नि हुइ तु जीपि । पण ग्रह आथिमु हुइ अथ नीच हुइ तु वाद न जीपइ ।

જીપિ—જીત. જીપઇ—જીતે. આથિમૂ—આથમ્યો.

जु मूर्त्ति मातमइं (?) वि क्रूर ग्रह हुइ तु घणा दिवस झगड हुइ । जु वलवंत हुइ । हुइ तु जाते दोहाडे अवल जीपि ।

जु लग्नि किमहि सातमि स्थानकि क्रूर ग्रह दीशिइ तु आपण पामाहि उठीनी कठारी आवि ।

કિમહિ—કેમે કઠારી—કટારી.

व्रत तणे लग्नि पदि य पेसण तणे लग्न प्रतिष्टा + + अेह दशमूं कहिवूं

जु लाभ तणि पृछा योग न दीशइ ।

पण नवमूं स्थानक तेणइं हुइ तु कार्य विनाश करि । ति

वार हुइ तु शत्रुतणइ क्षेत्र अथवा मित्र तणइ क्षेत्रि जाइ तिह्यारि कार्यसिद्धि कहिवी ।

तिह्यारि—त्यारे.

जु पूछा लग्नि छठु आठमु चंद्र क्रूर सरसु नुहि अनइ क्रूर दीठुं नुहि अबल क्रूरसुं अथवा अबल क्रूर देखइ तु मृत्यु करि ।

नुहि—न होय

विवाहादिक क्रूर ग्रह लग्नि हुइ तु राजा थय क्रुरि ।

ग्राम ग्या तणि पूछा ।

जु मूर्त्ति क्रूर ग्रह हूतु वाधु पण मारिज नही

जु किमहिं सातमि आथमइं क्रूर ग्रह दीशइ तु शूं कहिवूं विणठु वाधु हुइ । जु किमहिं सातमि आठमि दीसइ तु शूं कहिवूं वाधु पण मेहल्यु

जु किमहिं—जो कदाच विणठु—नाश पाम्यो.

हवइं मास तणूं जाइवूं आइवूं बोलीशि।

चतुर्थे दशमे वापि यदि सौम्य ग्रह दीसि तु मासनूं क्रूर ग्रह हुइ।

वापि—अथवा, पण.

जिह वारि चुथा हूता पांचमा आठमा दशमा हूता अग्यारमा आवइं सुवेला जांणी जाइवूं कहिवु ।

सुवेला—सारु मुहूर्त.

जु किमहि गामंतरा आवतु पूछइ तिह वारिं चंद्रमा केंद्र हुइ तु बीजिं स्थानकि जाइ तिह वारिं आवतु कहिवु । पण सातमइ केंद्र मूंकी आठमइ जाइ तिह वारिं मृत्युयोग पडइ । पण वली आठमा हूता नवमइ जाइ तिह वारिं आवतु कहिवु ।

मृत्यु योग—मृत्यु उपजावनारो योग.

जु चंद्रमा लग्न थु सातमि हुइ तु शूं कहिवू । जु माश्री हुइ तु नवमा स्थानक तणुं अधिपति दशमि जाइ तिह वारिं आवतु कहिवु

पृछातणुं लग्न चर हुइ चर अंशु हुइ अनइं चर अंशु चंद्रमा बुग्न हुइ तु पृछा करतां घरिं आवइ ।

हवइं मृत्युयोग कहीशि ।

- रोगीया तणी तु पृछा सातमि वारमि बीजि क्रूर ग्रह हुइ अनि छठि आठमि ते क्रूर सग्नु, चंद्र हुइ तु मृत्युयोग कहिवु ।

जु किमहिं लग्नि आदित्य हुइ सातमइ चंद्र हुइ तु मृत्युयोग जाणिवु ।

આદિત્ય—સૂર્ય.

हवइं दुर्गभंग बोलीशि ।

कटक तणी पृछा करि तु इशूं कहिवूं अनेरि झगडि झूझि विगरी मारिवा जु एतलइ प्रकारि क्रूर ग्रह मूर्त्ति हुइ तु जीपइ । लग्न क्रूर तणी दृष्टि पडइ तु हारइ । किमहिं सातमइं क्रूर न हुइ तु लग्न पति वारमि बीज इ आठमइ हुइ तु दुर्ग भाजइ । अनेरा येके सारीखा कार्य हुइ तेहे जु मूर्त्ति क्रूर हुइ तु रुडुं । सौम्य हुइ तु पाडूऊं ।

કટક—લશ્કર, સૈન્ય. ઝૂઝિ—યુદ્ધમાં.
પાડૂઊં—ખરાબ. વિગરિ—વૈરી યેકે—જે કાંઈ.

जु चोरीतणि प्रश्नि अनेरा सौम्य ग्रहतणा फल दीशीइं तु इशूं जाणिवूं चोरी टलतु अनेरु कांइ लाभ हुशइ । अनइं कुशलिं आवइ । पण चोरी नहीं फावइ ।

સૌમ્ય—સારા.

हवइं लिहणूं देवूं झगडु विरीतणूं मारिवूं धातु कहिवुं अ-नेरु येके क्रूर कर्म करिवां तेह पृछा फल बोलीशि ।

एतलि कार्य सिधुइ मूर्त्ति क्रूर ग्रह हुइ तु भलु । क्रूर-तणि दृष्टि लाभी । सोम्य दृष्टि मूर्त्ति भली सोम्य ग्रह लाभु । क्रियाणा वीकवा पुहरवा लाभ छे हु बोलीशि ।

क्रियाणा—करियाणुं वीका—वेचवु. पुहरवा—वहोरवुं.

तुला लग्नतणा अधिपतितणूं वल लेवूं जेह कारणिं अ-ग्यारमूं स्थानक लाभदायक जोइ तु लेवारिवूं । जु लग्नाधिपति उदितु हुइ लग्न देखि नीच न देखइ तु क्रियाणूं लेवारिवूं । तेह क्रियाणा लीधा माहि लाभ हुइ । लग्न वस्त वीकतां अग्यारमा भुवनतणा अधिपतितणूं वल लेवूं । जेह कारिणी अग्यारमूं स्थानक लाभदायक जाणिवूं । अथवा कोएक क्रियाणा लेवां । संग्रहवा तणि पृछा कहइ ।

उदितु—उदित. क्रियाणू—करियाणुं

(અહિ મૂળમા બે પત્ર ખૂટે છે, પત્રાંક ૧૭ પછી પત્રાંક ૨૦ આવતાથી લખાણનો સમ્બન્ધ તૂટે છે).

ति वारि मृत्यु जाणिवूं । किमिहिं लाभाधिपति मृत्यु तणूं अधिपति बेहु मृत्यु भवनि आवइ तिहवारि एकि द्रोकाण हुइ तु निश्चित मृत्यु कहिवूं ।

जु किमिहि लग्नाधिपति लाभतणूं अधिपति बेहु लाभ स्था-नि एकि द्रोकाण हुइ । पृछक पृछा करतां लाभ कहिवूं ।

जु पुत्र तणि पृछा लग्नतणूं + + + *

* પત્રાંકનો થોડો ભાગ નાશ પામવાથી તેમ અક્ષરો ઘસાઈ જ-વાથી થોડોક ભાગ બરોબર નહિ વચાવાથી તે લખ્યો નથો.

जु लग्नि क्रूर ग्रह अधिक दीशि तु सुउं कहिवूं ।

इवइं दोषतणूं ज्ञान बोलीशि ।

मूर्त्ति रवि हुइ बारमु हुइ तु क्षेत्रपाल दोष कहिवूं । छठु बारमु लग्न आठमु चंद्र हुइ तु आकाश देवी दोष । बारमु आठमु मंगल हुइ तु शाकिनी दोष कहिवूं । बारमु आठमु बुध हुइ तु पाद्रदेव्या दोष कहिवूं । आठमु बारमु शनि हुइ तु घरनुं दोष कहिवूं ।

પાદ્ર દેવ્યા—પાદરની દેવી.

इवइ दिवस रातितणूं फल बोलीशि ।

जु राजातणा दिवसतणूं फल जोइ पूछा लग्नि मूर्त्ति चंद्र हुइ । अनइं सप्तिउद लग्नि क्रूर युक्त नहि सुमित्र नहीं तु कहिवूं । आजूनु दिवस रूडु हुशइ ।

जु राहु मंगल अनइ क्रूर ग्रह पण × × मृत्यु क्षेत्रे हुइ अनि तीणींइ दिवसि किमिहिं चंद्र आवइ तु जीणी वेला तेहनइ आवइ तु तीणी दिवसि रायनइ घरि घायक आवइ ।

રાયનઈ—રાજાને

इवइ एतलां पछी पुरुषतणी जाति बोलीशि ।

रोगीयातणी जन्मतणी पूछा जु लग्नि राहु दीशइ बीजइ स्थानकि दीशइ तु कालु दांतिलु कहिवूं

દાંતિલુ—લાંબા દાંતવાળો

छठइ आठमइ बृहस्पति हुइ तु सन्यपात जाणिवु ।

जु गुरुद्दारिणी स्त्री पूछइ अथ तेहनूं हूतूं अने शूंइ पूछइ । जू शूं छोरु हुशइ । अनइं किमिहि पीहरियिकी पूछइ पीहरतणूं नाम जाणिवूं नाम तणा अक्षर गिणवा जु शुक्ल पक्ष पूछइ

तु तेह तणा दिवस हुइ अथवा कृष्ण पक्ष पूछइ तु दीहाडा अेकत्र करिवा । तेह स्त्रीतणा अक्षर मांहि घालिवा । त्रिहु भागी हरवा । जु एक ऊगिरि तु पुत्र जन्म कहि वु । वि ऊगिरि बेटी कहिवी । सून्य हुइ तु सून्य ।

ગુરહારિણી—બે જીવવાળી.

जु किमिहि स्त्री पुत्र तणी भार वमता कहिवा । जु वइ शुभ ग्रह हुइ तु संभोगि सुख कहिवूं । जु चंद्र सभरस्त हुइ तु अति द्राम कहिवूं । किमिहि शुक्र सरसुं क्रूर ग्रह हुइ तु संभोग सरिसू पीडा कहिवी । किमिहि वइ सौम्य ग्रह हुइ तु सुख संभोग कहिवूं ।

इति भुवन दीपक समाप्त मितिः छ ॥ संवत् १५५७ वर्षे आश्विन मासे १३ सोम । कंडोल ज्ञातिय जोसी जगनाथ । जोसी रंगा लखते ॥ छ ॥

ઝઘડિયા તા. સ્કૂલ. છગનલાલ વિદ્યારામ રાવળ.

केळवणीखातानी खबरो.

જાહેર ખબર.

રા. સા. માધવલાલ હરિલાલ સ્મારક ઈનામની પરીક્ષા.

માહે ઑક્ટોબર અને ૧૯૦૯ ના શાળાપત્રમા આપેલી જાહેર ખબર મુજબ તા ૧ લી ડીસેમ્બર ૧૯૦૯ ને રોજ સીમાબાઈ ઇબ્રાહીમ, રૂપા સામાભાઈ, તથા મણી નથુભાઈ એ ત્રણ ઉમેદવાર સદર્હુ પરીક્ષામા હાજર થયા હતા. હરીફાઈનું રૂ ૩૦) નું ઇનામ રૂપા સામાભાઈએ મેળવ્યું હતું.

૨. આ વર્ષ માટે ભરૂચ જીલ્લો, સુરત જીલ્લો અને સુરત એજન્સીની સ્ત્રીશિક્ષકો પરીક્ષા માટે આવી શકશે.

૩. પરીક્ષાની તારીખ હવે પછી મુકરર કરવામાં આવશે.
અમદાવાદ. ટ્રેનિંગ કૉલેજ ફૉર વિમેન.

તા. ૧૪-૨-૧૦. H. E. Payne.
ઍ. લેડી સુપરિન્ટેન્ડેન્ટ.

" જોઇએ છે "

ગોધા જૈન કન્યાશાળા માટે હેડ મિસ્ટ્રેસ તરીકે કિન્ડર્ગાર્ટન પદ્ધતિ અનુસાર શીખવનાર એક સીનીયર શિક્ષક જોઇએ છે. માસિક પગાર રૂ. ૨૦ સર્ટિફિકેટ સાથે અરજી કરવી

સહી. હીરાલાલ ઓધવજી.
જૈન. ક. ના મેનેજર, ગોધા.

નિશાળોનાં ઇનામપત્રક.

થાણા વિભાગ.

થાણા—શેઠ મંગળદાસ દેવીદાસ રૂ. ૨૭-૧૨-૦ મીઠાઈ તથા ચોપડીઓ.

મહીકાંઠા વિભાગ.

માલપુર—લુણાવાડાના કુમાર સાહેબ રૂ. ૧૦) પુસ્તકો મંગાવવા સારૂ.

સુરત વિભાગ.

સુરત—મ્યુ. સ્કુ. ન. ૬ મે. રણછોડલાલ લલ્લુભાઈ ખભાતી રૂ. ૩) મીઠાઈ. મ્યુ સ્કુ. ન. ૬૧ શેઠ રંગીલદાસ નગીનદાસ રૂ. ૩-૨-૦ પતાસાં. મ્યુ. સ્કુ નં. ૧૫ શેખમીયા મોહમદ રૂ. ૫) પુસ્તકો. કઠોદ—કન્યાશાળા. પટેલ નાગરભાઈ નથ્થુભાઈ રૂ ૪-૬-૦ ઇનામ. મદીર—ગામલોકો રૂ. ૧૦) ઇનામ પરીઆ—ગામ લોકો રૂ ૧૮-૮-૦ ઇનામ તથા ઘડીઆળ. મોટા વરાછા—કન્યાશાળા-ગામ લોકો રૂ. ૩-૮-૦ મીઠાઈ. સુરત-નાણાવટ કન્યાશાળા શેઠ. મોતીલાલ દયારામ રૂ. ૭-૦-૩ મીઠાઈ પુસ્તકો. મોતા—ગામ લોકો રૂ. ૧૫) મીઠાઈ, પટેલ કાળા ગોપાળ રૂ. ૧૦-૪-૦ ઘડીયાળ. સચીન—સ્ટેટ તરફથી રૂ. ૨૫), મે. નસરૂલ્લાખાન રૂ. ૧૫) મીઠાઈ. સચીન—સ્ટેટની બધી નિશાળો. મે. જહાંગીરશાહ

અરદેશર તાલીઆરખાન રૂ ૧૫-૧૨-૦, મીસ આવા બાનુ જહાંગીર શાહ તાલીયારખાન રૂ ૧૧-૧૦-૦ પુસ્તકો. ધરમપુરના કુંવર સાહેબ રૂ ૧૦) મીઠાઈ, ઉંધના—મણીભાઈ અખુભાઈ રૂ. ૫) મીઠાઈ. કુમસ—સરગજી શાણુ રૂ ૪) મીઠાઈ, સરગ ઉકા હાંસજી રૂ ૪) મીઠાઈ. મ્યુ. સ્કુ. નંબર ૨ા ડાહ્યાભાઈ હરગોવીંદદાસ રૂ ૧૭) મીઠાઈ.

ખેડા વિભાગ—

ચુણેલ—શેઠ કાલીદાસ કેવળદાસ રૂ. ૩-૮-૦ ખડીયા ઇનામ વગેરે. સિહુંજ—પટેલ નાગજીભાઈ લલ્લુભાઈ રૂ ૫૩-૦-૦ સ્કુલ જમાડી, ઘડીઆળ આપ્યુ સીલી—પટેલ ભાઈલાલ લક્ષ્મીદાસ રૂ ૧૨) સ્કુલ જમાડી શાહ ગીરધરભાઈ નરોતમ રૂ ૭) ચોપડીઓ, લુહાર બહેચરદાસ પ્રભુદાસે રૂ ૧૦) સ્કુલ જમાડી, ચકલાશી—પટેલ બહેચરભાઈ સનાભાઈ રૂ ૧૧) સ્કુલ જમાડી. આઠ ગામના પટેલો રૂ. ૧૧-૦-૦ સ્કુલ જમાડી પીપળાવ—પટેલ ખોડાભાઈ દેવજી રૂ ૭૫-૪-૦, પટેલ મથુરભાઈ લાલાજી રૂ ૩૧-૮-૦ સ્કુલ જમાડી આખડોળ—પા. કુબેરભાઇ નાગરદાસ રૂ ૧૦-૮-૬ સ્કુલ જમાડી વડતાલ—પા. વેણીભાઈ બીખાભાઈ રૂ ૩૫-૮-૦ સ્કુલ જમાડી આંત્રોળ—શેઠ મોતીલાલ વર્ધમાન રૂ. ૨૩-૦-૦ સ્કુલ જમાડી સુતાર મૂળજી રાવજી રૂ ૨-૦-૦ પતાસાં મહીજ—રામદાસ વસ્તાભાઈ રૂ ૧૦-૦-૦ સ્કુલ જમાડી પટેલ નાથાભાઇ છત્રાભાઇ રૂ ૧૦) સ્કુલ જમાડી ગાજણા—ઠાકોર હિંમતસિંહ રૂ ૧૨) સ્કુલ જમાડી વડોદ—પટેલ દાદાભાઇ સુનદાસે રૂ. ૪૦) સ્કુલ જમાડી

શુદ્ધિપત્ર.

અશુદ્ધ.	શુદ્ધ.
પ્ર. ૪૫. પૃ. ૨૮. બાપુજી ખુશાલ *	* ડ્રૉઇંગની પરીક્ષા પસાર કરવાની બાકી.
,, પૃ. ૨૮. ગિરધરલાલ ચુનીલાલ.*	
,, પૃ ૨૮ રેવાશંકર રામચંદ	રેવાચંદ રામચંદ
,, પૃ ૩૩ રામસિંહ ગેલાભાઈ.	ગમસિંહ ગેમાભાઈ.
,, પૃ. ૩૪. હિમ્મતલાલ સાકરદાસ.	હિમ્મતલાલ સબુરદાસ
,, પૃ ૩૫ ગુલામ મહમદ ગુલામહુસેન.	ગુલામ રસુલ ગુલામહુસેન.

REGISTERED NO. B 43.

અંક ૨ જો. પુસ્તક ૫૨ મું.

Gujarat School Paper.

ગુજરાત શાળાપત્ર.

ફેબ્રુઆરી. ૧૯૧૨.

વિષય. અનુક્રમણિકા. પૃષ્ઠ

તન્ત્રી (ઑગસ્ટ ૧૯૦૨ થી)-અને
પ્રકાશક—રા. બ. કમળાશંકર પ્રાણશંકર ત્રિવેદી, બી એ,
પ્રિન્સિપલ, ગ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કૉલેજ—અમદાવાદ.

કેળવણીખાતાના હુકમથી.

અમદાવાદ—યુનાઇટેડ કંપનિ પ્રેસમાં મૅનેજર રણછોડલાલ ગંગારામે છાપ્યું.

અરદેશર તાલીઆરખાન રૂા ૧૫-૧૨-૦, મીસ આવા બાનુ જહાંગીર-શાહ તાલીયારખાન રૂા ૧૧-૧૦-૦ પુસ્તકો. ધરમપુરના કુંવર સાહેબ રૂા ૧૦) મીઠાઈ, ઉધના—મણીબાઈ અખુબાઈ રૂા. ૫) મીઠાઈ. ડુમસ—સરગજી બાણુા રૂા ૪) મીઠાઈ, સરગ ઉકા હાંસજી રૂા. ૪) મીઠાઈ. મ્યુ. સ્કુ. નંબર રા. ડાહ્યાભાઈ હરગોવીંદદાસ રૂા ૧૭) મીઠાઈ.

ખેડા વિભાગ—

ચુણેલ—શેઠ કાલીદાસ કેવળદાસ રૂા ૩-૮-૦ ખડીયા ઇનામ વગેરે. સિહુંજ—પટેલ નાગજીભાઈ લલ્લુભાઈ રૂા ૫૩-૦-૦ સ્કુલ જમાડી, ઘડીઆળ આપ્યુ સીલી—પટેલ ભાઈલાલ લક્ષ્મીદાસ રૂા ૧૨) સ્કુલ જમાડી. શાહ ગીરધરભાઈ નરોતમ રૂા ૭) ચોપડીઓ, લુહાર બહેચરદાસ પ્રભુદાસે રૂા ૧૦) સ્કુલ જમાડી, ચકલાશી—પટેલ બહેચરભાઈ સનાભાઈ રૂા. ૧૧) સ્કુલ જમાડી. આઠ ગામના પટેલો રૂા. ૧૧-૦-૦ સ્કુલ જમાડી પીપળાવ—પટેલ ખોડાભાઈ દેવજી રૂા ૩૫-૪-૦, પટેલ મથુરભાઈ લાલાજી રૂા ૩૧-૮-૦ સ્કુલ જમાડી આખડોળ—પા. કુબેરભાઇ નાગરદાસ રૂા ૧૦-૮-૬ સ્કુલ જમાડી વડતાલ—પા. વેણીભાઈ ભીખાભાઈ રૂા ૩૫-૮-૦ સ્કુલ જમાડી આંત્રોળ—શેઠ ભોગીલાલ વર્ધમાન રૂા. ૨૩-૦-૦ સ્કુલ જમાડી સુતાર મૂળજી ગયજી રૂા ૨-૦-૦ પતાસાં મહીજ—રામદાસ વસ્તાભાઈ રૂા ૧૦-૦-૦ સ્કુલ જમાડી પટેલ નાથાભાઇ છગાભાઇ રૂા ૧૦) સ્કુલ જમાડી ગાજણા—ઠાકોર હિંમતસિંહ રૂા. ૧૨) સ્કુલ જમાડી વડોદ—પટેલ દાદાભાઇ મુનદાસે રૂા. ૪૦) સ્કુલ જમાડી

શુદ્ધિપત્ર.

અશુદ્ધ.	શુદ્ધ.
પુ. ૪૫. પૃ. ૨૮ બાપુજી ખુશાલ *	*ડ્રૉઇંગની પરીક્ષા પસાર કરવાની બાકી.
,, પૃ. ૨૮ ગિરધરલાલ ચુનીલાલ.*	
,, પૃ. ૨૮ રેવાશકર રામચંદ	રેવાચંદ રામચંદ.
,, પૃ ૩૩. રામસિંહ ગેલાભાઈ.	રામસિંહ ગેમાભાઈ.
,, પૃ. ૩૪. હિમ્મતલાલ સાકરદાસ.	હિમ્મતલાલ સબુરદાસ.
,, પૃ ૩૫ ગુલામ મહમદ ગુલામહુસેન.	ગુલામ રસુલ ગુલામહુસેન.

કેળવી ન હોત તો જે વેદના અધ્યયનથી પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનોને ને ભાષાવિજ્ઞાનીઓને અનેક પ્રકારનો આનન્દ મળે છે એ વેદ લુપ્ત થયા હોત. પ્રાચીન આર્યોએ સ્મરણશક્તિના બળેજ એનું રક્ષણ કર્યું છે. પદપાઠ, સહિતાપાઠ, ક્રમ, જટા, ઘન વગેરે અનેક યુક્તિપ્રયુક્તિથી સ્મરણશક્તિને અતિપરિશ્રમ આપીને એ અમૂલ્ય રત્ન સંઘરી રાખ્યા છે. એ સ્મરણશક્તિને નિંદવી એ એ પરિસ્થિતિનુ અજ્ઞાનજ દર્શાવે છે. ષડ્દર્શનના ગ્રન્થો તથા વ્યાકરણ કલ્પ, છન્દ આદિના ગ્રન્થો સૂત્રરૂપમાં રચાયા એ પણ એવીજ પરિસ્થિતિને લીધે છે.

શાબ્દિક સ્મરણશક્તિની નિન્દા—વળી એ પણ લક્ષમા રાખવાનું છે કે કેવળ શાબ્દિક સ્મરણશક્તિની પ્રાચીન સમયમા પણ ઓછી નિન્દા કરી નથી. '**स्थाणुरिव भारवाहः किलाभूदधीत्य वेदं न विजानाति योऽर्थम्**'—વેદનું અધ્યયન કરી જે તેનો અર્થ બરોબર સમજતો નથી તે સ્થાણુ જેવો ભારવાહજ છે. વળી **एकः शब्दः सम्यग्ज्ञातः सुप्रयुक्तः स्वर्गे लोके च कामधुग्भवति**—એક શબ્દ બરાબર સમજાયલો ને બરાબર પ્રયોજાયલો સ્વર્ગમા ને આ લોકમા કામોનો દોહન કરનાર થાય છે—એમાં પણ જ્ઞાનની પ્રશસા છે. એ બને વાક્યોમા **विजानाति** ને **सम्यग्ज्ञातः** એ બે શબ્દો પર લક્ષ આપવાનું છે માત્ર જ્ઞાનનીજ જરૂર કહી નથી, પણ વિજ્ઞાનની, સમ્યગ્જ્ઞાનની આવશ્યકતા દર્શાવી છે. આ પ્રમાણે સમય જતે પ્રાચીનોએ પણ કેવલ શાબ્દિક સ્મરણશક્તિ વગોવવામા ન્યૂનતા રાખી નથી.

શેનું સ્મરણ ઇષ્ટ ને લાભકારક છે—માત્ર પોપટીઉં જ્ઞાન નિન્દાને પાત્ર છે, પણ સમજીને મોએ કરવા જેવુ હોય તે મોએ કરવામા કઈ હરકત નથી એટલુજ નહિ, પણ તેથી ઘણા ફાયદા છે. આકના કોઠા, કોષ્ટકો, અક્ષરગણિતના નિયમોના કેટલાંક સક્ષિપ્ત રૂપો, ઉત્તમ ગ્રન્થકારોના ઉલ્લેખો, વ્યાકરણનાં સૂત્રો, કોશના જરૂરજોગા પદો વગેરે મોએ કરવાજ જોઈએ. એથી શિક્ષણનો માર્ગ સરળ થાય છે ને સહૃદયતા કેળવાઈ અભિરુચિ ઉત્પન્ન થાય છે પણ એ બધું સમજીનેજ મોએ કરવું જોઈએ કેટલાકનું ધારવુ એવુ છે કે બાલ્યાવસ્થામા સ્મરણશક્તિ તીવ્ર હોય છે ને વિચારશક્તિ મન્દ હોય છે, માટે સ્મરણશક્તિજ કેળવવી, વિચારશક્તિ કેળવવામાં મિથ્યા કાલક્ષેપ કરવો નહિ સમય જતાં હાલ જે સમજાવવું મુશ્કેલ થાય છે તે

એની મેળે સમજાશે એમા કેટલુંક સત્ય છે, પરંતુ હાલના પાશ્ચાત્ય માનસવિજ્ઞાનીઓ એ વિચારથી ઉલટા છે અમુક અવસ્થામાં અમુક શક્તિ કેળવીએજ નહિ તો તે બુઠ્ઠી થઈ જાય છે, માટે બધી શકિત કેળવતા રહેવુ એવો તેમનો મત છે મોએ કરવા જરૂરની જે બાબતો ઉપર વર્ણવી છે તેમા આકના પાડાજ બહુ બાલ્યાવસ્થામા મોએ કરવાના છે, બાકીનુ મોએ કરવાનો સમય એવો નથી કે તેમા વિચારશક્તિ કેળવી ન શકાય આકના પાગ પણુ બાળકની શક્તિ પ્રમાણે સમજાવી શકાય છે તો તેવી રીતે સમજાવીને શિખવવા એથી શિક્ષણ રસિક થાય છે ને બાળકની સ્મરણશક્તિ પર બોજો પડતો નથી, પરંતુ જેમની વિચારશક્તિ મન્દ હોય તેમને સમજણુ પડે એટલી પાડી આક ગોખાવવામા કંઈ હાનિ નથી વળી જે બાબત વસ્તુનુ પ્રદર્શન કરાવી કે તેમના હાથમા આપી ખાતરી કરાવી શીખવી હોય તેનુ થોડે થોડે સમયે પ્રસગ આવે પુનરાવર્તન કરાવતા રહેવુ, નહિ તો તે તેમના સ્મરણમાથી જતી રહેશે સાહિત્ય પર પ્રેમ વધારવાનો ઉત્તમ ઉપાય સુભાષિતો મોએ કરાવવાનો છે એમ કરાવવાથી તેમનું ભાષાજ્ઞાન વધતુ જાય છે, ને રસ ઉત્પન્ન થવાથી વધારે જ્ઞાન મેળવવાનુ તેમને મન થાય છે પાશ્ચાત્ય દેશમા પણુ એ પદ્ધતિ માન્ય થયલી છે લાર્ડ મેકૉલે વિષે કહેવાય છે કે જો મિલ્ટન કવિનુ 'પૅરેડાઇસ લૉસ્ટ' નામનુ કાવ્ય લુપ્ત થાત તો મેકૉલેને તે બધુ યાદ હોવાથી તે બધુ લખી કાઢી પુનઃ કાવ્યને સજીવન કરી શકત

સ્મૃતિ; લક્ષણ ને ઉદ્ભવ—આ પ્રમાણે સ્મરણશક્તિનો પ્રભાવ કેવો છે તે વિષે થોડુંક કહ્યુ હવે એ શક્તિ શી રીતે ઉત્પન્ન થાય છે ને શી રીતે કેળવાય છે તેનો વિચાર કરીએ જ્ઞાનમાત્ર પ્રથમ ઇન્દ્રિયજન્ય છે માનસશાસ્ત્રીઓની શોધ પ્રમાણે પદાર્થો ઇન્દ્રિયોના સમ્બન્ધમા આવે છે ત્યારે તેને ઇન્દ્રિયોના અગ્ર ભાગમા સ્ફુરણા ઉત્પન્ન થાય છે ને એ સ્ફુરણા અન્તર્વાહિની જ્ઞાનતન્તુદ્વારા મગજને પહોચી ત્યા પ્રતિસ્ફુરણા ઉત્પન્ન થાય છે એટલે પ્રત્યક્ષજ્ઞાન થાય છે આરંભમા એ જ્ઞાન પદાર્થ સાથે સબંધ વગરનું 'આ કંઈક છે' એવા સ્વરૂપનુ અનિશ્ચિત હોય છે ને પછી 'આ ઘડો છે' એવા સ્વરૂપનુ નિશ્ચિત થાય છે આ પ્રમાણે નિર્વિકલ્પક પ્રત્યક્ષ ને સવિકલ્પક પ્રત્યક્ષ એવા બે જ્ઞાનના પ્રકાર છે, જેને અંગ્રેજીમા 'Sensa-

tion' ને 'Perception' કહે છે. આ રીતે સંસ્કૃત નૈયાયિકો ને પાશ્ચાત્ય માનસશાસ્ત્રીઓના પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન કેવી રીતે થાય છે ને તેના કેવા પ્રકાર છે તે વિષે વિચારો સરખાજ છે. હવે ઇન્દ્રિયોનો પદાર્થ સાથે સમ્બન્ધ થાય છે, ત્યારે મન પર તે પદાર્થ જે છાપ પાડે છે તેને સંસ્કૃત નૈયાયિકો ભાવના સંસ્કાર કહે છે ને એ સંસ્કારથીજ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે. **संस्कारजन्य ज्ञान स्मृति**. એ સંસ્કાર જેમ દૃઢ ને ઊંડા તેમ સ્મૃતિ પણ તીવ્ર થાય છે ને જેમ નિર્બળ ને આછો તેમ સ્મૃતિ પણ મન્દ થાય છે. આ ઉપરથી સમજાશે કે સ્મરણશક્તિ ખિલવવા માટે સંસ્કાર ઊંડા પાડવા જોઈએ. કેટલાક ચાલાક છોકરા કેટલુંક ચાલાકીથી થોડા વખતમાં ગ્રહણ કરી શકે છે; કેટલાકને ગ્રહણ કરતાં ઘણો વખત જાય છે. આમ બધાંની ગ્રાહકશક્તિ સરખી હોતી નથી. આજ કારણથી વૈશેષિક સૂત્રમા પટુપ્રત્યયને સંસ્કારનું કારણ આપ્યા પછી અભ્યાસને (પુનરાવૃત્તિને) કારણ તરીકે કહ્યો છે. વળી જેને પટુપ્રતીતિ થાય છે તેને પણ આવૃત્તિ કે અભ્યાસ વગર સંસ્કાર ઉત્પન્ન થતો નથી. આ કારણથી એક વસ્તુનું અનેક સ્વરૂપમા નિરૂપણ કરી તેની આવૃત્તિ કરવી જોઈએ કે સંસ્કાર ઊંડા થાય. સંસ્કારના ત્રીજા હેતુ તરીકે કણાદ આદર આપે છે તે પણ યુક્તજ છે કોઇ અત્યદ્ભુત કે અલૌકિક પદાર્થનું દર્શન આદર ઉત્પન્ન કરે છે ને એ આદરથી તે વસ્તુનો સંસ્કાર સ્વાભાવિક રીતેજ ઊંડો થાય છે.

(અપૂર્ણ)

ગુજરાત સાહિત્યસભામાં વાંચેલો લેખ.

(ચાલુ પુ. ૫૦ પૃષ્ઠ ૪૧૬ થી).

કાવ્ય ને કાવ્યશાસ્ત્ર.

હવે સાહિત્યના બીજા અંગ કાવ્યને વિષે વિચારીએ. પ્રથમ દૃષ્ટિએ એમ લાગશે કે કાવ્ય તો હાલ ગુજરાતીમા ઘણા થાય છે તો તેને પોષવાની અપેક્ષા નથી. એ અંગ તો પરિપુષ્ટ થયલુંજ છે. કોઈ પણ માસિક તરફ નજર કરીએ કે તેમાં કાવ્ય તો ખરાંજ. હાલની ગુર્જરભૂમિ કવિ ઉત્પન્ન કરવામા ઘણી ફળદ્રુપ છે. સાધારણ કેળવણી પામેલો માણસ પણ ટટકીય કે અન્ય રાગમાં સપાટાબંધ કવિતા બનાવી કાઢે છે ને પોતાના

મનથી પોતાને કવિ સમજે છે એને માટે કોઈ પણ પ્રકારના અભ્યાસ કે સંસ્કારની આવશ્યકતા છે એમ તેના ધ્યાનમા ઉતરતું નથી. પ્રાચીન સમયમા પણ આપણા દેશમાં એવા કેટલાક થયા છે તેવાઓની અન્ય કવિઓએ **हठादाकृष्टानां कतिपयपदानां रचयिता°** આદિ શ્લોકોમા નિંદા પણ કરી છે તેનો ભાવાર્થ એવો છે કે તાણીતૂસીને જ્યાંસાથી અતિકષ્ટે ભેગા કરેલા પદોનો રચનાર જેને વાણી વશ છે, એવા કવિ સાથે સ્પર્ધાળુ થાય તો અરેરે! આ દુષ્ટ કલિયુગમા આજકાલ શું નહિ બને! ઘડાના નિર્માણ કરનાર ને ત્રિભુવનના નિર્માણ કરનારની વચ્ચે પણ કલહ ઉત્પન્ન થશે આપણા આલકારિકોએ કવિપદવી પ્રાપ્ત કરવાની આકાંક્ષાવાળાઓમા કેવી યોગ્યતા જોઈએ તે બહુ સારી રીતે દર્શાવ્યુ છે. મમ્મટે કહ્યુ છે કે—

शक्तिर्निपुणता लोकशास्त्रकाव्याद्यवेक्षणात् ।
काव्यज्ञशिक्षयाभ्यास इति हेतुस्तदुद्भवे ॥

કાવ્યના ઉદ્‌ભવને માટે આ શ્લોકમા જેટલાં કારણો દર્શાવ્યાં છે, તે બધાને **हेतु** એમ એકવચનમા કહી એ સર્વની આવશ્યકતા છે, એમાથી એકનો અભાવ ચાલે નહિ એમ દર્શાવ્યુ છે. પ્રથમ કારણ શક્તિ કહી છે. શક્તિ એટલે પ્રતિભા (**प्रज्ञा नवनवोन्मेषशालिनी प्रतिभा मता**)—નવા નવા ઉન્મેષ—અંકુર જેવા આવિર્ભાવથી શોભે એવી અપૂર્વ, નૈસર્ગિક બુદ્ધિ, પછી લોક એટલે વ્યવહાર, શાસ્ત્ર—છન્દ-શાસ્ત્રાદિ તેના વિમર્શનથી પ્રાપ્ત થયલી નિપુણતા અને કાવ્યજ્ઞના ઉપદેશથી કાવ્ય યોજવામા કરેલો અભ્યાસ, આટલી યોગ્યતા પ્રાપ્ત કર્યા પછી કાવ્ય રચાય તો તે ઉત્તમ થાય. હાલ તો આમાંની એક પણ પ્રકારની યોગ્યતાની જરૂર હોય એમ કાવ્ય બનાવનારાઓ માનતા હોય એમ લાગતું નથી. કેટલાક કાવ્યોમા છન્દનાં ઠેકાણાં હોતાં નથી, વૃત્તભગ કે યતિભગના દોષ જોવામાં આવે છે, કેટલાકમા વૃત્તોનું મિશ્રણ ને ખડન દેખાય છે, કેટલાકમા નથી હોતી શબ્દચમત્કૃતિ કે નથી હોતી અર્થચમત્કૃતિ; કેટલાકમા વિચિત્ર કલ્પના જે માત્ર કવનાર કવિઓથી કળાય (?) એવી હોય છે માધુર્યનો કે પ્રસાદનો લેશ પણ જોવામા આવતો નથી. આવા કાવ્યો રચવાને બદલે રચનારાઓ સાહિત્યગ્રંથોનો અભ્યાસ કરી તેને વિષે ગુજરાતી ભાષામાં પુસ્તકો પ્રગટ કરે તો

તેમને પોતાને તેમજ ગુર્જરસાહિત્યને ઘણો લાભ થાય. કાવ્યસ્વરૂપ, કાવ્યપ્રકાર, શબ્દશક્તિ, રસ, ગુણ, દોષ, અલંકાર, નાયિકાસ્વરૂપ ને પ્રકાર, દૃશ્ય કાવ્યોના પ્રકાર ને તેનું વિવરણ, નાટકનું સ્વરૂપ, વસ્તુ, સંધિ આદિ અનેક વિષયો પર ગુજરાતીમા સારા પુસ્તકોની ખોટ છે. આમાનો કોઈ વિષય લઈ તેનો અભ્યાસ કરી તેનું સારૂં પુસ્તક બનાવશે તો તે ગુજરાતી સાહિત્યની સારી સેવા કરશે. કવિપદ કંઈ પ્રાપ્ત થવાનું નથી.

किं कवेस्तस्य काव्येन किं काण्डेन धनुष्मतः ।
परस्य हृदये लग्नं न घूर्णयति यच्छिरः ॥

કવિનું તે કાવ્ય કે ધન્વીનું તે ધનુષ્કાણ્ડ શા કામનું છે, જે પરના—અન્યના કે શત્રુના—હૃદયમાં લગ્ન થઈ માથુ ધુણાવતુ નથી. અર્થાત્, હૃદયગમ કાવ્ય થાય તો તે કાવ્ય ને એવા કાવ્ય કંઈ બધા બનાવી શકતા નથી. કહ્યું છે કે—

परश्लोकान् स्तोकाननुदिवसमभ्यस्य ननु ये
चतुष्पादीं कुर्युर्बहव इह ते सन्ति कवयः ।
अविच्छिन्नोद्गच्छज्जलधिलहरीरीतिसुहृदः
सुहृद्या वैशद्यं दधति किल केषांचन गिरः ॥

થોડાક પારકાના શ્લોકોનો દરરોજ અભ્યાસ કરીને ચાર પાદ બનાવે એવા તો બહુ કવિઓ છે (ગુજરાતીમા 'કલાપી'ના કાવ્યોનો અભ્યાસ કરી એવા ઘણા થયા છે). પણ અવિચ્છિન્ન ઊછળતી સમુદ્રની લહરી જેવો જેમની વાણીનો પ્રવાહ અવિચ્છિન્ન, એકધાર ચાલ્યો જાય છે એવા તો થોડાકજ કવિઓ હોય છે કે જેમની વાણી સુહૃદ્ય—બરાબર હૃદયગમ થઈ પ્રાસાદિક હોય છે પ્રસાદ ને માધુર્ય ગુણ વિનાના કાવ્યો નિષ્પ્રયોજક છે. કેટલાક વિનયશાલી કવિઓએ નિરભિમાન દર્શાવી જાતેજ કહ્યું છે કે—

कवयः कालिदासाद्याः कवयो वयमप्यमी ।
पर्वते परमाणौ च पदार्थत्वं प्रतिष्ठितम् ॥

કાલિદાસાદિ કવિઓ છે ને અમે પણ કવિઓ છીએ પર્વતમાં ને

પરમાણુમાં બનેમાં પદાર્થત્વ પ્રતિષ્ઠિત છે અર્થાત્ પર્વત ને પરમાણુ બને પદાર્થ કહેવાય"છે, પણ એ બેમા જેટલો ભેદ છે, તેટલોજ કાલિદાસાદિ કવિ ને અમારી વચ્ચે છે. બધા કઈ ઉત્તમ કવિ થતા નથી, માટે એ દિશામાં વ્યર્થ પ્રયત્ન કરી અસાધ્ય વસ્તુ સાધવાનું તજી દઈ જે દિશામાં પ્રયત્ન સફળ થવાનો ને સાહિત્યની ખરી સેવા કરવાનો સભવ છે તે દિશા તરફ પ્રયત્ન આદરો એવી મારી એ સુજ્ઞ પુરુષોને વિનતિ છે

પ્રાચીન કાવ્યોનું સસ્કરણ.

વળી પ્રાચીન કાવ્યોનું સંસ્કરણ, સશોધન ને સગ્રહ, તથા વિવરણ થવાની પણ જરૂર છે. 'ગુજરાતી સાહિત્યસભા' કવિઓની જયન્તી ઊજવે છે એ ઘણું સ્તુત્ય છે ઘણા કવિઓની જયન્તી ઊજવવાને બદલે થોડાની ઊજવી થોડાક વર્ષમા તેમને વિષે સપૂર્ણ હકીકત એકઠી કરવાથી વિશેષ લાભ થશે. દરેક કાવના કાવ્યોનુ જુદુ પુસ્તક, કવિના વૃત્તાત, કાવ્યસમીક્ષા વગેરે સાથે તેમજ સારી ટીકા, જેમા કાવ્યના ગુણદોષનું વિવરણ થાય તથા વિષમપદ ને પદ્યનું વિમર્શન થાય એવી ટીકા સાથે છપાવવાની જરૂર છે. એથી આગળ વધીને દરેક કવિના દરેક સારા કાવ્યનું પણ એવા પ્રકારનું જુદુ પુસ્તક થવાની જરૂર છે. તેમજ પ્રાચીન કાવ્યોમાના સારાં સારાં કાવ્યોનો સંગ્રહ પણ થવાની કેટલી બધી જરૂર છે તે હાલ નીકળેલા કેટલાક એવા સગ્રહો લોકપ્રિય થયા છે તે ઉપરથી જણાઈ આવે છે. પરંતુ એવા સગ્રહોમા પણ ઘણા સુધારાવધારાની જરૂર છે. એમ લઈ દરેક કવિના બધાં કાવ્યો વાંચી તેમાંથી જે ઉત્તમ લાગે તેનોજ સગ્રહ કરવો જોઈએ. હાલના સગ્રહોમા એવુ બહુ જોવામાં આવતું નથી. એક બે 'નરસિંહ મહેતા'નાં તો બેચાર 'પ્રેમાનન્દ'નાં એમ મુખ્ય કવિનાં કાવ્યમાથી જે હાથ લાગ્યાં તે તેમજ આધુનિક વિદ્વાનો જેમની કવિ તરીકે ખ્યાતિ પ્રતિષ્ઠિત થઈ નથી તેમનાં પણ કહેવાતા કાવ્યોમાથી કોઈક કોઈક લઈ આવા સગ્રહો રચાયા છે કવિઓની કાવ્યવાટિકામાથી ઉત્તમ પુષ્પો ચુંટાઈ માળા બનાવવામાં આવી નથી તેથી તેનુ સૌરભ મનોરજક થતું નથી. વળી તેમા ટિપ્પણ પણ જોઈએ તેવા નથી. કોઈકમા છેજ નહિ, કોઈકમાં ઘણાં દૂષિત છે, ને કોઈકમાં ટિપ્પણકાર કાવ્યની ચમત્કૃતિમા એવો લીન થઈ ગયો છે કે જાણે તેનો કેફ ચઢયો હોય એવો વાંચનારને ભાસ થાય

હે. શી કાવ્યની ખુબી ! કવિતે શક્તિની અહિં પરિસીમા છે, એવા ભાવવાળા શબ્દોમાજ તેનું ટિપ્પણુ પરિસમાપ્ત થાય છે, ને વાચક વિષમપદનું વિવરણ શોધે છે, ત્યારે તેની નજરે ઉપલા શબ્દોજ પડે છે. આ ઉપરથી હવે સમજાયુ હશે કે આ દિશામા પણ અનેક રીતે શ્રમ કરનારને માટે સાહિત્યની સેવા કરવાનો અવકાશ છે અપેક્ષા માત્ર સારા શ્રમ ને સાધારણ શિષ્ટ બુદ્ધિની છે તેનો પ્રયોગ જેટલો વિશેષ થાય તેટલું ફળ પણ વિશેષ મળવાનો સભવ છે. (અપૂર્ણ).

*શિક્ષકનું ચારિત્ર્ય.

(રા રા સાકરલાલ અમૃતલાલ દવે. બી એ).

'શાળાપત્ર'ના સુવર્ણમહોત્સવમા મનુષ્યને સુવર્ણમય કરી દે એવા ચારિત્ર્યના વિષય પર કાંઈક મનન થાય એ વાસ્તવિક લાગે છે. ચારિત્ર્ય એ મનુષ્યનું સ્વરૂપ છે, મનુષ્યનું ભૂષણ છે, અને એ ભૂષણરહિત પુરુષ '**સાક્ષાત્ પશુ પુચ્છવિષાણહીન**' (પૂછડુ અને શિંગડા વિનાનો પશુ) છે એમ કહેવુ જોઈએ. ત્યારે આ ભૂષણ પ્રત્યેક શિક્ષકમા વિશેષ કરીને હોવુ જોઈએ એ સ્પષ્ટ છે. નાના બાળકના મનને ખીલવનાર, તેના પર સચોટ છાપ પાડનાર, તેને સારૂં અથવા નઠારૂં બનાવનાર, ભવિષ્યની પ્રજાને દૃઢ અને નિશ્ચલ અથવા તો વિહ્વલ અને નિર્માલ્ય બનાવનાર—શિક્ષકમાં ચારિત્ર્યરૂપી ભૂષણ ન હોય તો દેશનું જરૂર સત્યાનાશ વળે !

એ ચારિત્ર્ય એટલે શુ ? માણસના મનની એવા પ્રકારની દૃઢતા—કઠિનતા, જે અસત્યને લત્ત પ્રહારથી દૂર ખસેડી નાખે, અને તેજ મનુષ્યમનની એવી મૃદુતા—સુકોમલતા, જે ગાઢ તિમિરથી ઢકાયલા પણ સત્યને પોતાના આન્તર પ્રદેશમા એકદમ પ્રવેશ કરવા દે અને નિરન્તર ત્યાં વાસો રહેવા દે આવો મનનો સ્વભાવ, આવી મનની ભાવના, આવું મનનુ સ્વરૂપ તેનું નામ ચારિત્ર્ય "It is easier said than done"—બોલવું તો ઘણું સહેલુ છે પણ તે પ્રમાણે કરી બતાવવુ દુષ્કર છે, એ વાત નીચેના લખાણથી કંઈક સમજાશે

* આ લેખ જ્યુબિલિના ખાસ અંક માટે આવેલો તે અવકાશને અભાવે અત્ર છાપવામા આવ્યો છે

આ લેખક પણ એક શિક્ષકજ છે, એટલે કદાચ શિક્ષક પર ચાબુક ઉગામવી પડે તો પોતે અપવાદ નથી એ સ્પષ્ટ છે.

શિક્ષકવર્ગના બે વિભાગ પડીશુ—

(૧) હાથ નીચેના શિક્ષકો (Assistants).

(૨) ઉપરી શિક્ષકો (Heads).

પ્રથમ વર્ગના શિક્ષકોમાં ચારિત્ર્યની મૂર્તિ આબેહૂબ કોતરાઈ હોય તો તેમના બાહ્ય આચારમા આવા પ્રકારનુ પ્રતિબિમ્બ નજરે પડવુ જોઈએ;

(ક) પોતાના સહશિક્ષકો (Colleagues) પ્રતિ સમાન ભાવ હોવો જોઈએ, કોઈ તરફ અદેખાઈ અથવા ઈર્ષ્યા અથવા દ્વેષ ન હોવો જોઈએ; કોઈની ચાડી ચુગલી કરવાની ટેવ અવશ્ય ન હોવી જોઈએ; ઉપરી તરફ પૂજ્ય ભાવ, માન, અને આદર હોવાજ જોઈએ, તેની સાથેજ ઉપરીના ખુશામતીઆ થઈ ફરવાની કુટેવ, પોતાનો સ્વાર્થ સાધવા સારૂ બીજાની નિન્દા અને તત્સમ્બંધી અસત્ય ભાષણ, કેવળ ઉપરીને ખુશી કરવાના હેતુથીજ તેના પ્રતિસ્પર્ધીએ પર અયોગ્ય પ્રહાર, વગેરે વગેરે કુટેવોથી સો માઇલ દૂર હોવા જોઇએ.

(ખ) પોતાના કાર્યમા પ્રામાણિકતા, શિષ્યવર્ગ પ્રતિ સપ્રેમ લાગણી, અને કર્તવ્યનિષ્ઠા હોવા જોઈએ; નહિ કે કામ કરવામાં ખદાઈ, અમુક શિષ્ય પર દ્વેષ, અને ઉપરીને બતાવવા માટેજ કામ કરવાનો દભ અને ઢોંગ નજરે પડે

(ગ) પોતાના સરકારી કામમા ખાનગી બાબતોને અગે ઉદ્ભવેલી તકરારને પ્રવેશ નજ અપાવો જોઇએ, તેમ થાય તો મનની અધોદશા આના કરતા બીજી મોટી છેજ નહિ.

(ઘ) સર્વત્ર, અને ખાસ કરીને શાળાના મકાનમા, અનીતિપ્રવર્તક શબ્દોનો ઉપયોગ, બીભત્સ વાણીવિલાસ, એક બીજાની અમર્યાદિત મશ્કરી કર્ણગોચર ન થવી જોઈએ

વિચારતાં અત્યન્ત ખેદ ઉપજે છે જે આપણા ગ્રૅજ્યુએટ શિક્ષકોમાં ભાગ્યે ૫૦ ટકા જેટલા પણ આમાના એક અથવા અનેક દોષોથી નિર્મુક્ત હોય છે ! તો પછી બીચારા ગરીબ સ્થિતિના મહેતાજીઓમા આવા ચારિત્ર્યની આશા કયાંથી રખાય ? ' सन्ति सन्तः कियन्त ?' એ ભર્તૃહરિનું વચન યાદ આવે છે.

દ્વિતીય વર્ગના શિક્ષકોના ચારિત્ર્ય વિષે 'શાળાપત્ર'ના છેલ્લા બે ત્રણ અંકોમાં વિવેચન થયલું છે; બીજી દૃષ્ટિથી કેટલુંક અત્રે કહીશું.

ઉપરી શિક્ષકોએ ચારિત્ર્યબળ વિશેષ બતાવવાનું છે. તેમના દૃષ્ટાન્તથી તેમના હાથ નીચેના શિક્ષકો સુધરે છે કાં બગડે છે.

'नृपसद्मनि नाम के वयं
न परद्रोहनिबद्धबुद्धयः ।'

એ સહેજ ફેરવેલું મનુજહૃદયજ્ઞ રાજર્ષિ ભર્તૃહરિનું વચન કેવળ નૃપનેજ ઉદ્દેશીને નથી, પણ સત્તાધારી અધિકારીમાત્રને માટે કહેલું છે એ વાત લક્ષમાંથી ખસી જવી ન જોઈએ ઉપરી શિક્ષકનું મનોબળ એટલું સતેજ હોવું જોઈએ જે તેના સમક્ષ પરદ્રોહનિબદ્ધબુદ્ધિ (પારકાનું ભૂંડું બોલવાની દુષ્ટ મતિવાળો) પણ કેવળ મૂક બની જાય; અને પાછો જતાં પોતે વધારે ડાહ્યો અને સુશીલ બને. આપણી કોઈ ખુશામત કરે અથવા આપણા આગળ કોઈનું ભૂંડું બોલે એ આપણી પોતાનીજ નિર્બળતા સૂચવે છે એ સર્વમાન્ય વાત છે ઉપરી શિક્ષકમાના દરેકે દરેક આ મહાન્ દોષમાથી વિનિર્મુક્ત હોજો !

ચારિત્ર્યના અગાધ વિષયમાં કંઈક ચંચુપાત કીધો અત્રે કેટલાક ચારિત્ર્યદોષો આલેખ્યા-કેટલાક કપોલકલ્પિત પણ હશે-તે એવી આન્તરેચ્છાથી જે તે દોષો નિર્મૂળ થાય, અને શિક્ષકરૂપી દેશનું ભૂષણ તદ્દન મળ-રહિત થઈ ચકચકિત દેખાય ! अस्तु. તેમા કોઈ પણ અમુક વ્યક્તિને ઉદ્દેશી લેશ માત્ર પણ લખાયું નથી, છતા કોઈને માઠું લાગે તો અંગ્રેજી કહેવત 'If the cap fits you may wear it' નું સ્મરણ કરાવવું પડે. સત્ય ગ્રહણ કરી અસત્ય ફેંકી દેવું એ સત્પુરુષનો સ્વભાવજ છે, અને તે પ્રમાણે કોઈ સત્પુરુષને લાભ મળે તો શ્રમ યથાર્થ કહેવાશે. ब्रह्मार्पणमस्तु ।

પૃથ્વીની મુસાફરી.

(ચાલુ પૃ ૫૦ ૫૪ ૩૫૪ થી) (એક મુખપાઠ).

લખનાર-ગીરજાશંકર કરુણાશંકર ભટ્ટ.

હિન્દમાથી યુરોપમા જવાનો જૂનો લાંબો માર્ગ

અમથી બેઠા સૂર, જાજો બ્હો હિમ્મત જેને. ॥ ૪૫ ॥
તોપણ ઈશ ઉપકાર, ઇવતો આવ્યો મળવા,
વાસ્કુ ગ્હારો નોધ, તમારા ગર્વો ટળવા. ॥ ૪૬ ॥
મ્હાસાગર ગભીર, પાસિફિક શાન્ત હતો તો,
વ્હાણુ મુસાફર લોક, નથી જો તે નડતો તો. ॥ ૪૭ ॥
જોવા જેવુ અહીં, કુદરતે બહુ સરજ્યુ છે,
પૂર્વના ગોળાતણુ, સુખ સઉ સમર્પીઉં છે ॥ ૪૮ ॥

નામાકિત વાહાણવટી કેલબસ અને તેણે શોધેલો ઉદ્યોગી અમેરિકા.

અમેરિકાખડની, શોધ કોલબસ કીધી,
બાદ બાણુ ઇસ્વીથી, ખરે બહુ ખબરો દીધી. ॥ ૪૯ ॥
અમેરિકાના લોક, નવીન ઉદ્યમમા મચીઆ;
સત્તર બ્યાશી માહી, સ્વતત્રપણે જઈ વસીયા. ॥ ૫૦ ॥
સોના રૂપા સમી કિંમતી ધાતુ જડે છે.
નવા હુન્નરો અને, હિકમતો નવીન કરે છે. ॥ ૫૧ ॥

અમેરિકાની પશ્ચિમમાં તોફાની પવન વખતે નુકસાન થાય છે

પશ્ચિમ દિશાનો પવન, અહીં તોફાન મચાવે;
પણ નિયાગરા ધોધ, અતિ આનદ અપાવે ॥ ૫૨ ॥

કુદરતની કૃપા.

આ બ્રાઝિલજ દેશ, હીરા ને સોનાવાળો;
તેમ કાનડાતણુ, લોહચુબક જૈ ભાળો. ॥ ૫૩ ॥

દરિઆમા લાકડાના ઘર કરી રહેનાર.

ગિયાના જ્યૉર્જ ટાઉન, કાષ્ઠના ભુવન કરે છે,
સમ પાટાગોનીયા, જગલી લોક ઠરે છે. ॥ ૫૪ ॥
ગદ્દુ કાયેન ગામ, ફ્રેન્ચ ગિયાના જોજો,
કાળા પાણીતણી, ફ્રાન્સની હકુમત સમજો. ॥ ૫૫ ॥
સિંકોના વૃક્ષની, છાલનુ ક્વિનૈન કરે છે,
પેરૂમા યાસકો, સપાટી ઊંચ ઠરે છે. ॥ ૫૬ ॥

આસ્ટ્રેલિઆ.

રહુમી મોગ બેટ, આસ્ટ્રેલિઆ અહીં છે;
ન્યુહૉલાંડને નામ, ઓળખાતો પ્રાચી છે. ॥ ૫૭ ॥

જણાય જંગલી લોક, સુનાની ખાણુ ઘણી છે;
હસતું કાગાર લાં, પશુની જાત ઘણી છે. ॥ ૫૮ ॥

કોપેલી કુદરતમાં પણ માણસો શાન્તિથી રહે છે.

જાવામાં ચાલીશ, પર્વતો જ્વાળાવાળા;
મનુષ્ય ખોપરીતણી, ¹ઢાક પ્હેરે જ્યા માળ'. ॥ ૫૯ ॥

મુસાફરી પૂરી થવાથી બન્ને દિગ્પાલ સાથે બોલે છે.

દોહરો.

ઇશ્વરની કુદરતતણો, આ ટુંકો ઇતિહાસ,
સક્ષેપે સમજાવવા, કરિયો કંઈક પ્રયાસ.
ઇશ્વરની કરુણા વડે, સર્વે સિદ્ધ કરાય,
ટુંક મુસાફરી પૂરણ તે, પ્રભુકૃપાથી થાય.

ગુજરાતી ભાષામાં વપરાતા અને બીજા કેટલાક અરબીફારસી શબ્દો. (ચાલુ પુ. ૫૦ પૃ૪ ૩૮૦થી)

(લખનાર—અમીરમિયાં હમ્દૂમિયાં).

જુમા (અ) જુમુઆ શુક્રવાર જમ્અ=તેણે એકઠું કર્યું ઉપરથી. અરબસ્તાનમાં એ દિવસનું નામ પ્રથમ અરૂબા હતું, પણ મક્કામા કઅબબિન લવીને ત્યા એ દિવસે કથા સાભળવા (દર અઠવાડીએ) ઘણા માણસો એકઠા થતા હતા, તે ઉપરથી જુમુઆ નામ પડ્યુ ('રૂસૂમે જાહિલિયત'માથી).

જુમેરાત રાત શબ્દ ઉર્દુ છે શુક્રવારની રાત, એટલે ગુરુવાર. મુસલમાનોમાં બપોરની નમાજથી તારીખવાર બદલાય છે, માટે ગુરુવારની રાતને શુક્રવારની રાત ગણે છે, તેથી ગુરુવારને જુમેરાત કહે છે.

જુલમ (અ.) જુલ્મ.

જુલાબ (અ.) જુલ્લાબ. ફારસીમા ગુલાબ શબ્દ છે, તે ઉપરથી અરબીમા જુલ્લાબ શબ્દ થયો છે, કેમકે અરબીમા "ગ" ન હોવાથી "ગ" ને ઠેકાણે "જ" મુકાય છે. ગુલાબનું પાણી, ગુલાબનો શરબત,

---

¹ ઢાક નામે જાત માણસની ખોપરીની માળા કરી પેહેરે છે (એ જંગલી રીત).

ગુલાબની કળીઓ વગેરે રેચક હોવાથી પ્રથમ એ દવા રેચ માટે આપ હતા, તે ઉપરથી.

જુલફા (અ) અરબીમાં " જુલ્ફ " એ "જુલ્ફા"નુ બહુવચન છે એટલે રાતનો કોઈ ભાગ. રાત (અંધારાને લીધે) કાળી હોય છે, માટે ફારસી વિદ્વાનોએ માથાના વાળ કાળા હોવાથી તેની ઉપમા વાળને આપી, તેઓ જુલ્ફ શબ્દ વાળ માટે વાપરવા લાગ્યા

જુસ્સો (અ) જુસ્સા. બદન, શરીર, લોથ.

જુસ્સો (ફા.) જોશ. જોશીદન=ઉકળવું ઉપરથી. શક્તિ, બળ

જેબ (ફા.) શોભા.

જેર (ફા.) નીચે.

જેરબંધ (ફા) જેરબંદ ઘોડાનો સામાન ખસી ન જાય માટે જે બંધ બાંધે છે તે. બસ્તન=બાંધવુ ઉપરથી બંદ.

જેવર (ફા.) જ્યૂવર. ઘરેણુ. જેમ ઉપરથી જેવ=શોભા+વર=વાળી. શોભાવાળી વસ્તુ.

જોર (ફા.) તાકત.

જોરતલબી (ફા.) જોર=શક્તિ,+તલબી=તલબીદન=માગવુ ઉપરથી, જોર્તલબી શક્તિ માટે માગણી. મદદ માટે જે નાણાં ખંડણી રૂપ ઉ રાવવામા આવતા તે

જોરાવર (ફા.) બળવાન્.

જોસદાન (અ ફા.) જુઝ્વદાન. જુઝ્વ (અ.) ભાગ, પુસ્તકનો ભાગ. +દાન=રાખવાની જગા. દફતર.

જોહુકમી (અ.) જહ્હાકી ઈરાનમાં જહ્હાક નામે જુલમી પાદશાહ થઈ ગયો છે, તેથી જુલમી બાદશાહને જહ્હાકની ઉપમા અપાય છે.

જંગ (ફા.) લડાઈ. જંગીદન=લડવુ ઉપરથી.

જંગબાર (ફા.) જંગ્બાર

જંગલ (ફા.).

જંગાલ (ફા.) જંગાર.

જંગી (ફા.) જંગ ઉપરથી. લડાઈ સાથે સંબંધ રાખનાર (૨) કોટમાં બાકાં હોય છે તે. જેમાંથી તીર કે બંદૂકની ગોળી ફેંકે છે તે.

જંજીર (ફા.) સાંકળ.

જંજીરો (ફા.) જજીરા. બેટ, દ્વીપ.

જન્નત (અ) સ્વર્ગ.

જમ્બીલ (અ.) ટોપલો, ઝોળી, શાકભાજી લાવવા માટે વપરાય છે તે.

જમ્બુરો (ફા.) જુમૂર મોટી માખ, સાણુસી.

જુમ્બેશ (ફા.) જુમ્બિશ. હાલવુ, ગતિમા આવવુ. જુમ્બીદન=હાલવુ ઉપરથી.

ઝ.

ઝનુન (અ.) જનૂન, જુનૂન. એક રોગ છે, જેમા માણુસની બુદ્ધિ ગુમ થઈ જાય છે. ગાડપણુ

ઝનુની (અ.) જનૂની, જુનૂની ગાંડો

ઝમઝમ (અ.) જમ્જમ. (આ શબ્દ વાચનમાળામા છે) મક્કાની પાસે એક કૂવો છે જ્યારે હજરત ઇસ્માઇલ (અ સ) બહુ તરસ્યા થયા, ત્યારે પોતાના પગની એડીઓ ઘસવાથી ત્યા પાણી નીકળ્યું એ કૂવો મુસલમાનોમા પવિત્ર ગણાય છે. હાજી લોકો હજ્જ કરીને પાછા આવે છે, ત્યારે પોતાની સાથે એ પાણી થોડુ થોડુ લાવે છે ટીનના કુડી જેવા જે વાસણમા એ પાણી ભરી લાવે છે, તેને જમ-જમી કહે છે

આબુ પર્વત.

(ચાલુ પૃ. ૨૪ થી)

રૂખીકૃષ્ણથી અર્ધા માઇલ ઉપર પૂર્વ તરફ એક ટેકરી ઉપર સર્વ પશુનાં પગલા પથ્થર ઉપર કોતરવામા આવ્યા છે ત્યા પોતાની પાવડીમાંથી લૂગડાનો એક કકડો ચડાવવાની ત્યા જનારા સઘળા શ્રદ્ધાળુ લોકો અન શુદ્ધિ માટે પોતાની ફરજ સમજે છે. જૂના ને નવા રસ્તાની સગવડઅગવડનો ખ્યાલ અહિં આપણા મનમા આવે છે નવો રસ્તો લગભગ સપાટ ને જૂનો રસ્તો ચડાવવાળો મુશ્કેલ જણાય છે. નવા રસ્તા પર ભાટા અને ઉમારણી બે ગામ છે, તેની પાસે સને ૧૮૮૫ માં બનાવેલુ પારસી કોમનું દેખમુ છે.

૧૩ મા માઇલના પથ્થરની નજીકમા ડાબી બાજુ ઉપર એક વડનું ઝાડ ને નાની તળાવડી આવે છે ત્યા ધર્મશાળા તથા પાણીનું પુરબ છે

ચોડેક દૂરથી હુજરનો રળિયામણો દેખાવ શરૂ થાય છે. માર્ગમાં મહાદેવનાળું આવે છે. સીધા ખડક ઉપર ઝાડોની ઘાડી ઘટા વચ્ચે મહાદેવનું દહેરૂં છે ત્યાં આખું વર્ષ પાણીનાં ઝરણાં વહે છે. ચોમાસામાં ખડક પરથી રેલરૂપે પડતા પાણીનો દેખાવ રમણીય લાગે છે.

૧૨ માને ૧૧ મા માઇલ વચ્ચે વાઘનાળું આવે છે, ત્યાં વાઘનો ભે હોવાથી સ્ટેટ તરફથી ચોકી રાખવામા આવી છે.

૯ મા માઇલના પથ્થરની નજીકમાં એક નાનું નાળું ને વડનું ઝાડ છે, ત્યા મુસાફરો વિશ્રાંતિ લે છે. લગભગ અર્ધે રસ્તે તે જગ્યા છે. ત્યાં એક ચોકી સ્ટેટ તરફથી ઉભી કરવામાં આવી છે, તેમા એક જમાદાર રહે છે, તે આબુ જવાના આખા માર્ગ ઉપરની ચોકીનો ઉપરી ગણાય છે. યુરોપિયન મુસાફરો ઘણુંકરીને આ જગ્યાએ વિશ્રાંતિ લે છે ને પબ્લિક વર્કસ ડીપાર્ટમેંટ તાબાના ઇન્સ્પેક્શન બગલામા અહિં તેઓ નાસ્તા પાણી કરે છે.

૭ મા માઇલના પથ્થર પાસેથી ચઢાવ અવરો આવે છે. વાહાંચુકી દિશામાં ઉપર નીચે આમ તેમ ખડકો ખોદી સડક બનાવવામા આવી છે ને તેમાં સાત વાર ગોળાઈમાં સડક જતી હોવાથી તે જગાને "સમઘુમ" પણ કહેવામાં આવે છે. આ રસ્તો મુગાં પ્રાણીને થકવી નાખનારો હો- તેમને માટે અહિં ખરેખરી દયા આવે છે જયપુર રાજ્યના પટાવત, ઝીખરના રાવરાજા માધવસિંહજીએ અહિં દાણીઆ આપવાનું એક સદાવ્રત ને એક પાણીનું પરબ સ્થાપ્યુ છે. આ જગાએથી જમણી બાજુ તરફ અચળગઢ ઉપરનું જૈન દેવળ દૂરથી મુસાફરોને નજરે પડે છે.

૫ મા અને ૪ થા માઇલની વચ્ચે એક કુવો અને વિશ્રાંતિસ્થાન આવે છે ત્યાં એક નાનું આરણા નામનું ગામ છે તે તળેટીની ધર્મશાળા કહેવાય છે ને ત્યા જૈન જાત્રાળુઓને જોઈતું હોય તો બે લાડુ તથા થોડી ગેવનું ભાથુ આપવામાં આવે છે. જૈન જાત્રાળુઓને વિશ્રાંતિ આપે એવુ એ સ્થળ છે. ૪ થા માઇલના પથ્થર પાસેથી જૂનો રસ્તો આ નવી સડક સાથે મળી જાય છે. ત્યાથી પાછો થોડો ચઢાવ શરૂ થાય છે. ત્યાં હનુમાનજીની મૂર્તિ, સાધુની ઝુંપડી તથા દરબારી ચોકી છે.

આ રસ્તો ખડકમાંથી જાણે તૈયાર કર્યો હોય તેવો સાંકડો છે, ઉપર

ખડકના મોટા મોટા પથ્થરો ને ઝાડો એવી રીતે ઝઝુમી રહ્યાં છે કે સૃષ્ટિ સૌંદર્યના અભ્યાસીને આનંદ સાથે કુદરતી શક્તિનો ઘણો સરસ ખ્યાલ આવે છે. એક બાજુ તરફ ઊંડી ખીણો અને તેમા આવી રહેલા આમ્રાદિ વૃક્ષો ને નાના નાના નાળાંઓ નજરે પડે છે. કુદરતી રચનાનો વિચાર કરતા માણસનું મન પરમેશ્વરના ગુણગાનમા ગળી જાય એવો અહિ સઘળો દેખાવ નજરે પડે છે ખીણોમા લીલાછમ જવના ખેતરો માર્ચ માસમા મુસાફરી કરનાર માર્ગમા જોઈ શકે છે.

૪ થાને ૩ જા માઇલની વચ્ચે હેતમજી નામનું નાનું ગામડુ રસ્તાની ડાબી બાજુએ કેટલાક વાગને છેટે આવેલુ છે

૧ લાને ૨ જા માઇલના પથ્થર વચ્ચે રસ્તાથી અર્ધા માઇલને છેટે ડાબી બાજુ ઉપર આબુ હાઇસ્કૂલનું મકાન આવે છે રૂપિયા બે લાખને ખર્ચે સને ૧૮૮૭ મા એ મકાન બી બી. અને સી. આઇ. રેલવેએ બધાવ્યુ છે. ઈ સ. ૧૯૦૩ થી તે સ્કૂલના પ્રિન્સિપલ રેવરંડ બી. એચ. સ્કૉટને રેલવે કંપનિ અને સરકારની સારી મદદ લઈ તે રેલ્વે સ્કૂલ ને હાઈસ્કૂલ બનાવી છે ત્યા ભણવાની, તરવાની, રમતો રમવાની, કસરતની, લૉજીંગ ને બોર્ડિંગની સારી સગવડ છે. દર મહિને વિદ્યાર્થી દીઠ રા. ૨૨ થી ૨૬ સુધી ફી લેવાય છે બી બી. સી આઇ ને જી. આઇ. પી. રેલ્વેના નોકરોના વિદ્યાર્થીઓ પાસેથી માત્ર રૂા. ૭ સાત લેવામા આવે છે સને ૧૯૦૮ થી એ હાઇ સ્કૂલનુ ખર્ચ સરકારે ઉપાડી લીધુ છે.

આ સ્કૂલથી આશરે ત્રણ માઇલને છેટે મણિકર્ણિકા તીર્થ ને સૂર્યકુંડ છે હાઈસ્કૂલથી માઉંટ આબુને રસ્તે આગળ વધતા હુડાઈચોકી આવે છે. ત્યાંથી દેલવાડે જનારા યાત્રાળુઓને અટકાવી બીજે રસ્તે દેલવાડે મોકલ વામા આવે છે. દેલવાડાને રસ્તે કપિલેશ્વર મહાદેવની જગ્યા ને જૈનો માટે નાની ધર્મશાળા આવે છે, ત્યાં જાત્રાળુ માટે ડોળી, મજુર, ટટ્ટુ વગેરે (દેલવાડાના જૈન અધિકારીને ખબર આપવામા આવી હોય તો) મળે છે.

હુડાઈ ચોકીથી આબુ જનારા મુસાફરોને જરા દૂર ગયા પછી આબુની નૈર્ઋત્યમા આવેલી ડ્રૅાગક નામની ઊંચી ટેકરી ઉપર જયપુરના મહારાજાએ બધાવેલો સુંદર મહેલ (કોઠી) નજરે પડે છે થોડેક આગળ વધ્યા પછી જમણા હાથ પર સુકસરાઈ નામની ધર્મશાળા આવે છે, તે સને ૧૮૮૧

માં રજપુતાનાના એજંટ ટુ ધિ ગવર્નર જનરલ કર્નલ જે. સી. બ્રુકે બધાવી છે. થોડેક દૂર ગયા પછી સડકનો છેડો આવે છે ત્યાં ડાબી બાજુ ઉપર શિરોહી રાજ્યની કોઠી ને વેઇટિંગ રૂમ તથા જમણી બાજુ ઉપર ટાંગા કૉંટ્રાકટરનું મકાન આવે છે. ત્યાંસુધીજ ઘોડા ગાડી જઈ શકે છે. પછી જે સડક આબુ તળપદમા વિસ્તાર પામી છે સા ઘોડાગાડી કે રિક્ષાને ચાલવા દેતા નથી. ત્યાથી ફટાતી જુદી જુદી સડકે જતા નખી તળાવ, આબુ ગામ, રજપુતાના હૉટેલ, ડાક બંગલો, ધર્મશાળા, દુલેશ્વર મહાદેવ, પોલો ગ્રાઉંડ, તેહસીલદારની ઑફિસ ને કોટવાલી, માજિસ્ટ્રેટની ઑફિસ, પોસ્ટ ને તાર ઑફિસ, રજપુતાના ક્લબ, ઑનરબલ એજટ ટુ ધિ ગવર્નર જનરલની ઑફિસ, લૉરેન્સ સ્કૂલ, સેનિટેરિયમ, મિલિટરિ બરાખ વગેરે આવે છે.

વળી આ સિવાય આસપાસની ટેકરી ઉપર તથા બીજા ભાગ ઉપર રજપુતાનાના સઘળા રાજાઓના નાના મોટા મકાનો, સ્ટેટ વકીલોને રહેવાની જગ્યાઓ વગેરે આવેલાં છે. આબુ ગામમા લોકોની જરૂરીઆત મુજબ જુદી જુદી ચીજોની નાનીમોટી દુકાનો આવી છે. ગામમા શેઠ મણિલાલ નાગરદાસ રણછોડદાસની શરાફી પેઢી છે. એ પેઢી રજપુતાના એજન્સિના ટ્રેઝરરનું કામ કરે છે, એ પેઢી લોકો સાથે પણ કામ કરે છે અને મુબાઈ, કલકત્તા, આગ્રા, અમદાવાદ, અજમેર, જોધપુર વગેરે સ્થળોમા તેની આડત . આ સિવાય ત્યાં ખા. બા. ફ્રરામજી સતોકની દુકાન વગેરે કેટલીક મોટી ને સારી દુકાન છે.

હવે આપણે આબુ ઉપરની કેટલીક પવિત્ર જગાના નામ લઇએ. નખી તળાવ, અર્બુદા દેવી (અદ્દરદેવી), ટપકેશ્વર મહાદેવ, શુકલ તીર્થ, દેલવાડાના દહેરાં, રૂખી વાલમ ને કુંવારી કન્યા, પશુતીર્થ, અગ્નિતીર્થ, પિંડાર્ક તીર્થ, કોટેશ્વર મહાદેવ, અચળેશ્વર મહાદેવ, મદાકિની કુડ (ત્રણ પાડા સાથે), રેવતી કુંડ, ભરથરીની ગુફા ભૃગુઋષિ આશ્રમ (ગોમુખીકુડસહિત), કર્પૂરકુંડ, અચળગઢના જૈન દહેરા, શ્રાવણભાદરવો તળાવ, કનખલતીર્થ, ચક્રતીર્થ, મહાવીરસ્વામિનું દહેરૂં, નાગતીર્થ, ગુરુશિખર, ભૈરવનાથજી, પુષ્કરજી, કૃષ્ણતીર્થ, ક્રોડીધ્વજ, રામકુડ, કપિલતીર્થ, લખચોરાસી, હનુમાનજીની જગ્યા, વસિષ્ઠજીનો આશ્રમ, ગૌતમઋષિનો આશ્રમ, રઘુનાથજી,

પરમાનંદેશ્વર મહાદેવ, રત્નેશ્વર મહાદેવ, નીલકંઠ મહાદેવ, જૂના અચળેશ્વર વગેરે જગાઓ તીર્થની જગા ગણાય છે.

પ્રસિદ્ધ ખડકોનાં નામ આ પ્રમાણે છે. ૧ ટોડ અથવા ફ્રૉગ રૉક (જયપુરની કોઠી પાસે), ૨ નનરૉક (તલાવ પાસે), ૩ પાલણપુર પોઈંટ, ૪ સનસેટ પોઇંટ, ૫ અપર પોઇંટ, ૬ અણાદ્રા પોઈંટ ને ૭ બેઇલી વૉક. (અપૂર્ણ).

પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કૉલેજના ત્રીજા વર્ષના છાત્રોનું આનન્દપર્યટન—સ્કૂલ ઑવ્ આર્ટમા પૉટરિ—જ્યા માટીના વાસણો (ચિનાઈ વાસણ જેવા) બનાવવામાં આવે છે તે જોવા જેવી છે અહિં જે માણસનું મૉડેલ કે ચિત્ર લેવું હોય, તેને ફી આપીને બેસાડે છે (આ નિયમ સુરત-વડોદરામા પણ છે) આ સિવાય બીજું ઘણુ કામ બને છે. અનેક માર્કેટો છે, તેમા ક્રૉફર્ડ માર્કેટ સૌથી સારી છે. અહિં અનેક વસ્તુઓ વેચાય છે, ને વ્યવસ્થા ઉત્તમ છે.

રાજાબાઈ ટાવર—યુનિવર્સિટિનુ શિખર જોતા માથાની પાઘડી હાથમાં ઝાલવી પડે છે ! બે આના ફી આપીએ તો અંદર જવા દે છે. હાઇ કૉર્ટ એક મોટી શેરી જેવડી વિશાળ હોઈ ભવ્ય છે. એમા લિફ્ટ છે. તાજમહાલ હૉટેલ, જેમા રોજની ખાવાની ફી માત્ર એક નવા સીનિયર માણસના પગાર જેટલીજ છે તેનો દેખાવ રાજમહેલની ગરજ સારે એવો છે. આ સિવાય નાનીમોટી સેંકડો હૉટેલો છે વળી એલ્ફિન્સ્ટન કૉલેજ, ભુલેશ્વર અને વાલકેશ્વર તરફના રમણીય ભાગો, મલબાર હિલ, ગવર્નર સાહેબનો બંગલો, તોપખાનું, મોલ્ઝર્સના સ્થળો, પાણીની ટાંકી, અને તે ઉપર બાંધી લીધેલો બાગ, બાબુલનાથનુ મોટું મહેલ દહેરૂં, મહાલક્ષ્મી મંદિર, ચોપાટી (દરીઆનો કિનારો એ નામે ઓળખાય છે), અને ત્યાં વાગતુ અંગ્રેજી બૅન્ડ, અશ્વશાળા, અને પાંજરાપોળ એ સૌ ફરીફરીને જોવા જેવુ છે.

પગેલને રસ્તે ગ્રાન્ટ મેડિકલ કૉલેજ અને ત્યાનુ અનેક પ્રકારના અવતરેલા બાળકો અને રોગી અવયવોનું સંગ્રહસ્થાન જોવા લાયક છે આગળ વધતા ટાગ બંદરના કાળા મેશ રસ્તા પર ડેવિડ સાસુનની રેશમની મિલ છે,

અહિં ૨૧૧ શાળા ચાલે છે, અને તેને લગતું સર્વ જાતનું (રેશમનું) કામ સ્ત્રીપુરુષો કરે છે રેશમી વણાટ આંખ ઠારી આનદ આપે એવો છે. સઘળું પૃથક્ કામ અવલોકવા યોગ્ય છે. ભાયખળા સ્ટેશન સામે વિક્ટોરિઆ ગાર્ડન છે બાગ વિશાળ છે, તેમા છોકરાની રમત જોવા નાના નાના લાકડાના અનેક પૂલો તળે થઈને તેમાં પાણી વહે છે. વડોદરાની પેઠે આ બાગમા પણ ભિન્ન ભિન્ન પ્રાણીઓનો સંગ્રહ છે. બાગમા મ્યુઝિઅમ છે, પણ તે વડોદરાના જેવુ મોટા પાયા પર નથી, તોપણ જેટલુ છે, તેટલુ જોવા લાયક છે. અહિં પ્રાણીઓને તેમના કુદરતી સ્થાનમા આબેહુબ બતાવ્યાં છે. દેવદેવીઓના જથાને અમુક ક્રિયા કરતો બતાવ્યો છે અને પ્રાધાન્ય કુદરતને આપ્યુ છે પરેલના ગજાવર કારખાનામા રેલ્વેનો સર્વ સામાન તૈયાર થાય છે. અહિં દિલ્હી દરબાર માટે તૈયાર કરેલી સ્પેશ્યલ ટ્રેનના ડબ્બા જોવાથી મન પર વૈભવના વાયગ વાય છે!

કર્નાક બદરે ભાગ્યાતૂટયા વહાણ ને બોટ સમારે છે. બારાના નાકા પર લોઢાનો રાક્ષસી દરવાજો છે. તે બધ કરવાથી ગોદીમા પાણી પેસી શકતું નથી, વહાણ-બોટ સમાર્યા પછી દરવાજો ઉઘાડી ગોદીમા પાણી પેસવા દે છે, એટલે વહાણ દરીઆમાં લઈ જઈ શકાય છે. બોટ અને મનવારોમા એવી તો સારી ગોઠવણ છે કે આપણને બંગલાનોજ ખ્યાલ થાય છે. આ સિવાય બીજા બારા છે, ત્યાંથી માલ જાય આવે છે, ને ઉતારૂઓ ચડે ઊતરે છે

કોલાબાના ભાગમાં વેધશાળા છે. પથ્થરના થાંભલા ઉપર આંગળીનો ટકોરો મારીએ તો તેનીએ અસર એક કાગળ પર યત્રથી નોંધાય છે! આ યત્રથી ધરતીકપની ખબર પડે છે. પવનની નોધ પણ નિરતર યંત્ર પર નોંધાય છે. વીજળીથી ચાલતાં ઘડીઆળોમાંના એકને કદી ચાવી આપવી પડતી નથી. તેના ઉપર આપણા વખતનો આધાર રહે છે. એને દર પોણી મિનિટે વીજળીથીજ ચાવી અપાઈ જાય છે! અહિં હિસાબ ગણવાનું યત્ર પણ જોવા જેવુ છે આવી આવી અનેક પ્રકારની ગોઠવણ જોતા કાળા માથાનું માનવી શું ન કરી શકે, એ વિચારથી ઈશ્વરના અગાધ ડહાપણનું ભાન આવી તેની સ્તુતિ કરવાનું મન થયા વગર રહેતું નથી.

એપોલો બદરેથી નાનાં મોટા અસખ્ય વહાણ-બોટો દરીઆમાં ડોલતાં

નજરે પડે છે. આ સ્થળ શહેનશાહ માટેના મંડપથી શોભી રહ્યું છે. એક બાજુએ જૂનું મુંબાઈ, હિમાલયનો દેખાવ અને તે પરની રેલ્વે, તૈયાર કરેલા રસ્તા અને ગૅલેરિઓ, ઇલેક્ટ્રિક લાઈટની રોશની, એ સૌ મુંબઈની શોભામાં બેહદ વધારો કરે છે અહિંથી બોટમા બેસી ઘારાપુરી બેટ પર જતાં અનુકૂળ પવને બેએક કલાક લાગે છે દૂરથી જોતાં આ ખડક એક મોટી વહેલના આકારમાં લીલું આચ્છાદન ઓઢીને પડેલો જણાય છે. એને એવો ધારી ધારીને જોતા આંખ પર અપૂર્વ આનંદના પડદા પડે છે ! બોટમાંથી ઊતરી દરીઆનાં પાણીમા બાંધેલા પથ્થરના તૂટક પૂલ પર થઈને તળેટીએથી ૮૧ પગથીઆં ચઢી ઉપર જવાય છે. ગુફા જોવા માટે ચાર આના ફી (પ્રત્યેક પાસેથી) લે છે. ગુફા (સ્તંભસહિત) ખડકમાં કોતરી કાઢી છે. તેની વીસેક ફુટ ઉંચી ભીંતો પર પ્રાચીન કાળના મહાપુરુષ અને દેવદેવીઓનો ચિતાર કોતરી રાખ્યો છે. કેટલાક ભાગમા ઘણુંજ અંધારૂં છે. ગુફાના ત્રણ ભાગમાં વચલો ઘણો વિશાળ છે. કોતરેલી પ્રતિમાઓથી ધૈર્યનો બોધ મળે છે. આ ગુફા 'એલિફન્ટા' નામે ઓળખાય છે.

પાછા વળતા પવન શાંત થઈ ગયો, અને સૂર્યનારાયણ પણ શાન્ત થયા. બોટમાં સઢનું સામર્થ્ય નષ્ટ થયુ, અને તેથી હલેસાએ કામ લેવુ પડયુ. પશ્ચિમ દિશા સોનેરી રંગથી ઝગઝગતી હતી, દીવાદાંડીઓ પરના દીવા ભોજ્આંની પેઠે વખતે વખતે પલકારા મારી પાણીમા કિરણો વેરી નાખતા હતા, આગળ લાંગરેલા વહાણના દીવાઓ કિનારાનો ભાસ કરાવી ભડકાવતા હતા, અને પાછળ નજર કરતા અગોચર અંધારાનો પડદો પડેલો હતો, તે વખતે અમારી બોટ ધીમી ધીમી પાણી કાપતી હતી. આથી આ સઘળી લીલા જોવાને અમારા ચિત્ત શાન્ત બની આનંદ અનુભવવા લાગ્યાં. બોટની મુસાફરી પણ પ્રિયજ લાગી.

મુંબઈમા બોરી બંદર ઘણુંજ સુંદર અને સગવડવાળુ છે. આઈ. પી નુ પ્રખ્યાત સ્ટેશન છે. સ્ટેશનનુ ઘણુંખરૂં કામ યુરોપીઅન સ્ત્રીઓ કરે છે. અહિંથી માથેરાન જવાય છે. આ ટ્રેનની ઝડપ કલાકે ૫૦ માઇલની છે. ચાલતી ગાડીએ એક ડબ્બામાથી બીજામા જવાય એવી ગોઠવણ છે, પણ બેઠકની સગવડ સારી નથી. બ્રાહ્મણ સિવાય આ બાજુના બધા લોકો માંસાહારી છે. તેમના પાસથી (માછલાં સુકાના પોટલાથી) ગાડી

ગંધાય છે. રસ્તે એક બાજુ દરીઓ અને બીજી બાજુ પહાડ એવો ક્રમ કેટલાક સ્ટેશનો સુધી ચાલ્યો જાય છે પછી તો પ્રાધાન્ય પહાડ અને ખીણોનુંજ છે. અરે, ટ્રેનના માર્ગમા પણ—

હરિગીત.

બહુ ગર્વથી ગાંડા બની, આડા સુતા બહુ અદ્રિઓ,
ન માર્ગ આપે ટ્રેનને ન, શીખથી કોઈ પીગળ્યો;
બહુ વીનવીને વાજ આવ્યા, માર્ગ કાજે હેતથી,
પત્તો ન તોએ લાગીઓ પણ, ધીર ધારી ટેકથી. ૧.
સુરગ ફોડી પેટ ચીર્યું, માર્ગ લીધો માણુસે,
વર્ગી પીઠ છેદી જ્યોત કાજે, લાજ્યા નિજ શૃગ રે,
બહુ શોકથી મુખ શ્યામ થાય, રોજ થાતુ જાય છે,
બોડા શિખરો તેહના આ, સ્થિતિથી અકળાય છે. ૨.

એમ કાર્લા સુધીમા ૨૫ ટનલો તળે થઈને ગાડી જાય છે કેટલીક બહુ પાસે પાસે હોવાથી દિવસે ગાડીમાં દીવા કરવા પડે છે, અને ગાડીને એન્જીન બે જોડે છે. રસ્તામાં મોટી ખીણો આવવાથી ગાડીને ઘણો ફેર ખાવો પડે છે. (અમુક અતરે જઈને પાછુ વળવુ પડે છે). આ પછી માથેરાન જવા નેરાલ સ્ટેશને ઊતરવું પડે છે.

નેરાલથી 'માથેરાન સ્ટીમ ટ્રામ્વે' નામે નાની ગાડીમા બેસી પહાડ પર ચઢવાનુ કામ શરૂ થાય છે ચઢવા ઊતરવાની (ત્રીજા વર્ગની) ફી રૂ. ૨॥ છે ટ્રેનનો રસ્તો ચૌદ અને પગનો છ માઇલનો છે ટ્રેન વચ્ચે બે સ્ટેશન કરે છે, પણ તે ઉતારૂઓને ઉતારવા માટે નહિ એક બાજુ ઝરણાંનાં પાણીથી ઝગઝગતી ખીણો અને બીજી બાજુ કુદરતી બાગના રક્ષણાર્થે ખડકની સીધી દિવાલો, જેને કિરતાર નિરતર અમૃતજળથી ધોયાજ કરે છે તે દેખાવ, અને વૃક્ષના ઝુડમાથી નજરે પડતુ આછુ આછુ આસ્માની (રગનું) આકાશ, એ અવલોકવાથી અલૌકિક આનદ અનુભવાય છે ! નીચેના ટેકરાના વૃક્ષવેલાદિ પર નજર નાખતા લીલા રગના, આંખને અતિપ્રિય લાગે એવા ગાલીચા જે કુદરતે માનવીશ્રમ હરવાને અર્થેજ પાથરી મૂકયા છે તે જોતાં સૃષ્ટિનાં સૌંદર્ય અને કર્તાની કરુણામા ગરક થઈ જવાય છે ! પ્રભુ, મહાન સ્વયભૂ, આ લીલા તો તેં દુખી દુનીઆનું દુઃખ ભુલાવવા-

નેજ સરજેલી જણાય છે ! આટલું છતાંએ વજ્ર છાતીના પાપીઓ તારાથી દૂર હોઈ નાસ્તિક પણ છે, એ વિચાર આવતાં કંપારી છુટે છે. ધન્ય, વિભુ, તારી વિભુતાને કોણ પહોંચે !

ઉપર જઈને જોઈએ તો એક નાના શહેરની ધમાલ નજરે પડે છે. બજાર ભરાય છે, અને સર્વ જાતનો સામાન વેચાય છે. કાયમ વસ્તી ૨ થી ૩ હજારની છે. ૧૫૦ બંગલા છે તે ઓછેવત્તે ભાડે મળી શકે છે. સુધરેલા શહેરમાં સમાતી સર્વ સંસ્થાઓ ઉપર આવેલી છે. ઉપર ફરવા માટે ઘોડા અને માણસ ખેંચે એવી નાની ગાડીઓ ભાડે મળે છે. ગાડી-વાળા પહેલે કલાકે રૂ. ૧।, બીજે ૧, ત્રીજે ॥। અને ત્યાર પછી કલાકે આઠ આના એમ ભાડું લે છે. ઉપર ઝરણથી બનેલું 'ચાર્લોટ' નામે તળાવ છે. તેમાં પાણી એવું તો ઠંડું અને નિર્મળ છે—આવે છે, કે જે પી-તાં ધગધગતાં અંત કરેલુ પણ બે ઘડી શાન્ત થાય ! ! હવાની તો વાતજ શી ! ભાનુના પ્રચંડ તાપથી ગમે તેવાં તપેલાં તાલકાં ઠંડા કરવાને આ પવનની એકજ લહેર પૂરતી છે ! ! નીચે ઊતરતાં જોયલુંજ પાછું નવું લાગે છે !

ઝુલણા છંદ.

દૃષ્ટિ નીચી કરી, જોઉં ભૂમિ ભણી, લીલા અગમ્ય ત્યાં ખૂબ દીસે;
પૂજ્ય કિરતારના, જ્ઞાન મહિમાતણો, ખ્યાલ લેતાં ઘણી આંખ રીઝે. ૧
વૃક્ષવેલાદિના, ગુંથિયા ગાલીચા, રંગ લીલા થકી રમ્ય લાગે;
દિલ્હી દરબારની, શોભના વાસતે[1], કેમ તૈયાર ન કીધ હોશે. ૨
બાગ સોહામણો, વૃક્ષ ને વેલનો, માનવી કૃત્યની હાંસી કરતો;
ઉગ્ર પ્રચંડ જે, ભાનુનાં કિરણો, તેહની સાથ જયબાથ ભરતો ૩

નેરાલથી ઉપડી કાર્લા-લોણાવલા સ્ટેશને ઊતરીએ, તો સામે કાર્લાનો પહાડ દૃષ્ટિગોચર થાય છે. સ્ટેશનની એક બાજુએ ધર્મશાળા છે, અને બીજી બાજુએ રાજા રવિવર્માનું પ્રેસ છે. ત્યાં દેવ અને મહાપુરુષોનાં રંગીત સુંદર ચિત્રો છપાય છે. તેની પાસેજ શિવાજીના લોહગઢ અને વિશાગઢ નામે પહાડી કિલ્લા છે કાર્લા પહાડ સ્ટેશનથી ત્રણ માઇલ દૂર છે. એની ઊંચાઇ માથેરાન જેટલીજ (ડ્ઢ માઇલ) છે. અહિં તળેટી પર રહીને ચારે બાજુએ નજર નાખીએ, તો પર્વતોનો કુદરતી કોટ નજરે પડે છે અહિં ઘેરાયલાં

૧ વાસ્તે.

લાખો માણસના લશ્કરને આ કોટ પરનાં થોડાંજ માણસો હંફાવી શકે એવી સ્થિતિ છે! શિવાજી જે બહિસોનો રાજા હતો તે આજ છે. આ પહાડનો ચઢાવ જાતમહેનતથી ચઢવાનો છે, તેથી ચઢવાનુ કામ કેટલું અઘરૂં છે, તે અમે સહેલાઈથી સમજી શકયા. ઉપર ગયા તો મુખ્ય ગુફામાં[1] અખંડ ખડકમાથી કોતરી કાઢેલા ૩૦ સ્તભ અને તેમાંના દરેક પર બબ્બે હાથી, અને હાથી પર સ્ત્રીપુરુષનાં બબ્બે જોડાંનો સુંદર ચિતાર નજરે પડયો. સ્તભ પર ચદનકાષ્ઠની કમાનો શોભી રહી છે. આ બધો દેખાવ બુદ્ધિવર્ધક અને મનોહર છે. આ ગુફા ઉપર બીજા બે માળ કોતર્યા છે. પ્રત્યેક માળમા એક મુખ્ય ઓરડો અને તેની આજુબાજુ કોતરી કાઢેલી દશ દશ બાર બાર નાની ઓરડીઓ છે સર્વત્ર મૂર્તિઓ-પ્રતિમાઓ કોતરી કાઢેલી છે, અને તે ઘણે ભાગે બૌદ્ધ ધર્મને લગતી છે. આની જમણી બાજુએ એક નાની ગુફા છે, ત્યાં આગળ મહાદેવની મૂર્તિ કોતરેલી અને પાસે ઝરણુનો બનેલો એક કુંડ છે ડાબી બાજુએ જે ગુફા છે તે ઉપર એક માળ છે. બધી ગુફાના મુખ્ય ઓરડાની આજુબાજુ નાની નાની ઓરડીઓ છે. બધે છતમાથી પાણી ઝરે છે, તે આપણા ઘર અને ચોમાસાનો ચિતાર આપે છે. પહેલી બે ગુફાઓની નીચેની પરશાળ સળગ હોઈ ત્યાં આગળ નેવારૂપે ઝરણુનું પાણી નિરતર પડે છે.

આ સ્ટેશન અમારી મુસાફરીનું છેલ્લું બિંદુ હતું માટે અહિંથી પાછા વળી મુબઈ આવ્યા. પહેલે અને છેલ્લે દિવસે શેઠ હરિચંદે અમારી સ્વાગતા કરી અને ઉપકાર પર ઉપકાર કરી આભારી કર્યા એમના કારખાનામાં જગપ્રસિદ્ધ તીજોરીઓ બને છે, એ તો સૌને વિદિતજ છે. એક તીજોરી અમે એમને ત્યા જોઈ તેની કિંમત માત્ર ૫,૫૦૦ રૂપીઆજ છે, તેનું વજન ૧૫૦ મણથી વધુ છે સૂર્યોદયે જે વૈભવી શહેરમા અમે પ્રવેશ કર્યો હતો, તેજ શહેરમાથી સૂર્યાસ્તે પાછા વળ્યા ખરેખર, કુદરત પણ આજ ઉદયાસ્તના નિયમનો સર્વત્ર બોધ કરી રહી છે વાહવાહ!

જીવ્યાથી જોયુ ભલું, માણ્યુ જાણ્યાથી બેશ;
આપુ વર્ણન અનુભવી, વાચકને અહિં લેશ.'

—(૦)—

[1] બધી ગુફાઓ 'કાર્લાની ગુફા' નામે ઓળખાય છે

केळवणीखातानी खबरो.

જાહેર ખબર.

ઉ. ભા. ના મે. એ. ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબના તા. ૧૫મી ડીસેંબર સને ૧૯૧૧ ના હુકમ નં ૧૧૧૯૫ ઉપરથી.

વર્નાક્યુલર પ્રાથમિક શાળાઓના વિદ્યાર્થી માટેનો ડ્રૉઇંગનો અભ્યાસક્રમ.

(૧) બાળવર્ગ.

(अ) પાટી, સ્લેટ, કાગળ, અથવા કાળા પાટીયા પર વર્ગમાં અપાયલા પદાર્થપાઠ સાથે સબંધ ધરાવતા વિષયોની અથવા જોડેની યાદીમાં આપેલી સૂચના મુજબ તે(યાદી)માના વિષયોની ફક્ત રૂપરેખા બતાવનાર ડ્રૉઇંગ

(૨) ધોરણ ૧.

(अ) પાટી, સ્લેટ, કાગળ, અથવા કાળા પાટીયા પર વર્ગમાં અપાયલા પદાર્થપાઠ સાથે સબંધ ધરાવતા વિષયોની અથવા જોડેની યાદીમાં આપેલી સૂચના મુજબ તે (યાદી)માના વિષયોની ફક્ત રૂપરેખા બતાવનાર ડ્રૉઇંગ.

(૩) ધોરણ ૨

(अ) સ્લેટ, કાગળ અથવા કાળા પાટીયા પર વર્ગમાં અપાયલા પદાર્થપાઠ સાથે સંબધ ધરાવતા વિષયોની અથવા જોડેની યાદીમાં આપેલી સૂચના મુજબ તે (યાદી)માંના વિષયોની ફક્ત રૂપરેખા બતાવનાર ડ્રૉઇંગ.

(ब) આંકણી અને કુટપટી જેવાં સાદાં સાહિત્યના ઉપયોગ સબંધી કેળવણી.

(क) સાદી ચીજો અને પદાર્થોનું ખરેખરૂં માપ કરવાનો મહાવરો.

(૪) ધોરણ ૩.

(अ) સ્લેટ, કાગળ, અથવા કાળા પાટીયા પર વર્ગમાં અપાયલા પદાર્થપાઠ સાથે સમંધ ધરાવતા વિષયોની અથવા જોડેની યાદીમાં આ-

પેલી સૂચના મુજબ તે(યાદી)માંના વિષયોની ફક્ત રૂપરેખા બતાવનાર ડ્રૉઇંગ

(ઘ) આંકણી, ફુટપટી અને ત્રિકોણકાષ્ઠ જેવાં સાદાં સાહિત્યના ઉપયોગ સબંધી કેળવણી.

(ક) સાદી ચીજો અને પદાર્થોનું ખરેખરૂં માપ કરવાનો મહાવરો.

(૫) ધોરણ ૪.

સ્લેટ, કાગળ, અથવા કાળા પાટીયા પર વર્ગમા અપાયલા પદાર્થપાઠ સાથે સબધ ધરાવતા વિષયોની અથવા જોડેની યાદીમા આપેલી સૂચના મુજબ તે(યાદી)માંના વિષયોની ફક્ત રૂપરેખા બતાવનાર ડ્રૉઇંગ.

(ઘ) સાદા સ્કેલ પ્રમાણે ડ્રૉઇંગ (અમુક માપને માટે અમુક લબાઈની લીટી લઈને કાઢવાનું).

(૬) ધોરણ ૫.

(અ) સ્લેટ, કાગળ, અથવા કાળા પાટીયા પર વર્ગમા અપાયલા પદાર્થપાઠ સાથે સબધ ધરાવતા વિષયોની અથવા જોડેની યાદીમા આપેલી સૂચના મુજબ તે(યાદી)માંના વિષયોની ફક્ત રૂપરેખા બતાવનાર ડ્રૉઇંગ.

(ઘ) સાદા સ્કેલ પ્રમાણે ડ્રૉઇંગ.

) ધોરણ ૬.

(અ) સ્લેટ, કાગળ, અથવા કાળા પાટીયા પર વર્ગમાં અપાયલા પદાર્થપાઠ સાથે સબંધ ધરાવતા વિષયોની અથવા જોડેની યાદીમાં આપેલી સૂચના મુજબ તે(યાદી)માંના વિષયોની ફક્ત રૂપરેખા બતાવનાર ડ્રૉઇંગ.

(બ) સાદી ભૂમિતિની આકૃતિઓનું (જ્યૉમેટ્રિકલ) ડ્રૉઇંગ.

(૮) ધોરણ ૭.

(અ) સ્લેટ, કાગળ અથવા કાળા પાટીયા પર વર્ગમાં અપાયલા પદાર્થપાઠ સાથે સબંધ ધરાવતા વિષયોની અથવા જોડેની યાદીમાં

આપેલી સૂચના મુજબ તે (યાદી)માંના વિષયોની ફક્ત રૂપરેષા બતાવનાર ડ્રૉઈંગ

(ख) સાદી ભૂમિતિની આકૃતિઓનું (જ્યૉમેટ્રિકલ) ડ્રૉઈંગ.

વર્નાક્યુલર શાળાઓમાં ડ્રૉઈંગના અભ્યાસક્રમ માટે સૂચવેલા વિષયોની યાદી.

ટીપ—(૧) વિષયોના નીચે પ્રમાણે વિભાગ પાડવામાં આવેલા છે.—

(अ) સીધી લીટીઓ વિશેષ આવતી હોય એવા જડ પદાર્થો.

(ब) વાંકી લીટીઓ વિશેષ આવતી હોય એવા જડ પદાર્થો.

(क) વનસ્પતિવર્ગમાંથી નમુનાઓ

(ड) પ્રાણિવર્ગમાંથી નમુનાઓ.

(૨) કોઈ પણ ધોરણમાં એક વર્ષમાં સાધારણ રીતે ૧૦ વિષય કરતાં વધારે શિખવવા નહિ.

(૩) વિષયોની પસંદગી કરવામાં શિક્ષકે જેટલા બને તેટલા વિભાગો આવી જાય એવો પ્રયત્ન કરવો

(૪) ચોથા અને તેથી ઉપલા ધોરણોમાં પસંદ કરેલા વિષયોમાંના ઓછામાં ઓછા અડધા કાઢેલી નકલ પરથી નહિ પણ અસલ કુદરતી વસ્તુ પરથી દોરાવવા; એમ છતાં જ્યાં કાઢેલી નકલો વાપરવામાં આવે ત્યાં બધા વર્ગોમાં (અસલ કુદરતી વસ્તુનો નમુનો પણ બને ત્યાં સુધી વિદ્યાર્થીઓને બતાવવો, અને તે પરથી ચિત્ર કાઢવાના પ્રયત્નને ઉત્તેજન આપવું)

(૫) ડ્રૉઈંગો સ્લેટ, કાગળ, અથવા કાળા પાટીયા પર કઢાવવાં, અને માત્ર રૂપરેષાજ કઢાવવી

(૬) વર્ષના અભ્યાસક્રમ માટે પસંદ કરેલા વિષયોનું યાદદાસ્ત ઉપરથી (મેમરિ) ડ્રૉઈંગ કાઢવાનો મહાવરો કરાવવો.

(૭) વર્ષના અભ્યાસક્રમ માટે પસંદ કરેલા અથવા તેમાંના કેટલાએક વિષયોના ચિત્રમાં પીંછી વડે રંગ પૂરવાનું કામ (અથવા રંગીન

ચાક વડે 'માસ ડ્રૉઇંગ') કરાવવું, પણ મૅનેજરો તે વિષયનું યોગ્ય શિક્ષણ આપવાની ગોઠવણ કરી શકે તો

બાળવર્ગ.

વિભાગ (अ).

१. લાકડી.
२. પેન્સિલ.
३. સ્લેટ.
४. પડખીડીયુ. (બંધ કરેલું પાસું)

વિભાગ (क)

१ નારંગી.
२. અંજીર.
३. કેરી.
४. આંબાનું પાંદડું.

વિભાગ (च).

१. દડો અથવા લખોટી.
२ દંડુ.
३. બાળકનો પતંગ.
४. ભમરડો.

વિભાગ (ड).

१. ઑગ્ઝબર્ગના ડ્રૉઇંગના ગ્રંથ १ ને પાને २२ મે છે તેવો છોકરો (એટલે એકજ સીટીથી રૂપરેખા બતાવવાની).
२. (ઑગ્ઝબર્ગના ડ્રૉઇંગના ગ્રંથ १ ને પાને ४४ માનું) મરઘીનું બચ્ચું.

ધોરણ १.

વિભાગ (अ)

१. કલમ.
२. ચોપડી.
३. વાંસની લાકડી.
४. ચાબક.
५. દેશી ત્રાજવાં.

વિભાગ (क).

१ તડબૂચ.
२. જામફળ.

વિભાગ (च).

१. ટૉમ ટૉમ (તાસાં વગેરે).
२. ઘટ.
३. ટોપી (દેશી છોકરાઓ પહેરે છે તેવી)
४. સપાટ અંડાકાર થાળી.
५. ટમ્બ્લર (કાચનું પવાલું).

વિભાગ (ड)

१. હરણ (ઑગ્ઝબર્ગના ડ્રૉઇંગના ગ્રંથ १ને પાને २૩ મે આપ્યું છે તેવું).

૩. મેરિગોલ્ડનું ફૂલ (ગલગોટો).
૪. વડનુ પાદડુ.

૨. છોકરો (ઑગ્ઝબર્ગના ડ્રૉઈંગના ગ્રંથ ૧ ને પાને ૨૩ મે છે તેવું).

ધોરણ ૨.

વિભાગ (अ).
૧. સીસોટી
૨. ચોરસ આરસી.
૩. વાટકો
૪ દેશી કાસકી

વિભાગ (ब).
૧ ચાનુ પ્યાલુ.
૨ નગારૂ.
૩. તાવડી (લોઢાની)
૪. અનાજ દળવાની ઘટી
૫. લોટો.
૬ તકીઓ

વિભાગ (क).
૧. પીપળાનું પાદડું.
૨. સૂરજમુખી ફૂલ.
૩. કાંદો.
૪. કાકડી.

વિભાગ (ड).
૧ માછલી
૨. સમુદ્ર (બેટલું)
(ઑગ્ઝબર્ગના ડ્રૉઈંગના ગ્રંથ ૧ ને પાને ૭૩મે છે તેવું).

ધોરણ ૩.

વિભાગ (अ).
૧ કુચી.
૨. ચપ્પુ.
૩. સાવરણી

વિભાગ (ब).
૧. શીસી.
૨. કોથળી.
૩ પીપ
૪. તાળુ.

વિભાગ (क).
૧. મૂળો (અથવા ગાજર)
૨. કેળું
૩. દીવેલીનુ પાદડું.
૪ કમળનું પાદડું
૫. કમળનું ફૂલ.

વિભાગ (ड).
૧. મધમાખી (ઑગ્ઝબર્ગના ડ્રૉઈંગના ગ્રંથ ૧ ને પાને ૪૪ મે છે તેવુ).
૨ છીપ
૩ ચકલીબેઠેલી. (ઑગ્ઝબર્ગના ડ્રૉઈંગના ગ્રંથ ૧ ને પાને ૧૨૭ મે છે તેવુ).

૪. બિલાડી (બેઠેલી અથવા સુતેલી)

ધોરણ ૪.

વિભાગ (अ).

૧. ક્રિકેટ બૅટ.
૨. પેટી.
૩. ટોપલી.

વિભાગ (क).

૧ વેંગણનું ફૂલ.
૨. વેંગણ
૩ દાડેમ
૪. આમળીનું પાદડુ.
૫ થડ ને પાદડા સાથે. બાજરીનુ ડુંડુ.

વિભાગ (घ).

૧. પેંડુ
૨. ડાળ.
૩. ઝાડને પાણી સીંચવાની ઝારી.
૪ ભુગળી, (ફુકણી)

વિભાગ (ड).

૧ પતગીઉં (ઑક્ઝબર્ગના ડ્રૉઇંગના ગ્રથ ૧ ને પાને ૪૪ મે છે તેનું).
૨ કંસારી.
૩. કાગડો (ઊભેલો).
૪ કૂતરો

ધોરણ ૫.

વિભાગ (अ)

૧ ચીપીઓ, શમેણી.
૨. કમ્પાસ.
૩. વીજણા અથવા પખો
૪. ઘર અથવા ઝુપંડુ

વિભાગ (क)

૧ નાળીએર
૨ ગુલાબનુ પાદડુ.
૩. લીમડાનું પાંદડું.
૪ તાડનું પાન
૫. ભીંડાનું ફૂલ.

વિભાગ (च)

૧ ચમચો
૨ જોડા (દેશી).
૩. પક્ષીનું પાંજરૂં
૪ ચાદાની (કિટલી).

વિભાગ (ड)

૧. સાપ.,
૨. ઊડતી સમડી.
૩ ઊંટ.

ધોરણ ૬.

વિભાગ (अ).
૧. હથોડો.
૨. દાદર અથવા જીનો.
૩. કરવત.
૪. સ્ટૂલ.
૫. દાતરડું.

વિભાગ (क).
૧. ફર્નનું પાદડું.
૨. ગુલાબનું ફૂલ
૩ પાદડાવાળી ડાળી.
૪. તાડનું વૃક્ષ.

વિભાગ (ख).
૧. ફ્લાવર-પૉટ.
૨. કુહાડી.
૩ ખળ અને દસ્તો.
૪. ગલણી

વિભાગ (ड).
૧ શિયાળ.
૨. વાઘ.
૩ ઘોડો.

ધોરણ ૭.

વિભાગ (अ)
૧. મુસાફરીની દ્રંક.
૨. ટેબલ (મેજ).
૩. ખુરશી.
૪. પાવડો.

વિભાગ (ख).
૧ ધનુષ્ય અને બાણ.
૨ પૈસા રાખવાનું પાકીટ.
૩ દાતરડું (અથવા કૉયતો).
૪. હુક્કો.
૫. છત્રી.
૬. દેશી ગાડું.

વિભાગ (क).
૧ આંબાનું વૃક્ષ (એટલે થડ અને પાદડા તથા ફળવાળા એક બે ડાળીઓ)
૨. વડનું વૃક્ષ (એટલે થડ અને પાંદડા તથા વડવાઈ સાથે એક બે ડાળીઓ)
૩. કાંટાવાળો થોર.
૪. થોર.

વિભાગ (ड).
૧ ગાય.
૨ ચિત્તો.
૩. મગર.
૪. હાથી.

નિશાળોનાં ઇનામપત્રક.

પંચમહાલ વિભાગ—

સણસોલી—સ્કુલ કમિટિના મેમ્બરો રૂ. ૮-૪-૦, શાહ ગડબડદાસ વલ્લવદાસ તથા શાહ મગનલાલ હેમચંદ રૂ. ૭-૪-૦ સ્કુલ જમાડી. **જેતપુર**—મી. વિશ્વનાથ રણછોડભાઇ રૂ ૩-૧૦-૦ ઇનામ. **હરકુંડી**—ગામ લોકો વગેરે રૂ. ૮) પતાસા તથા ઘડિઆળ. **લુણાવાડા**—શા લલ્લુ ધનજી રૂ. ૩-૪-૦ ટોપીઓ. મહેરબાન મહારાજા સાહેબ રૂ ૨૦-૧૪-૦ પુસ્તકો. **સણસોલી**—હીમતલાલ નાનાલાલ રૂ. ૫) તથા જુદા જુદા ગૃહસ્થો રૂ. ૩) પુસ્તકો, મીઠાઇ, ખડીયા વગેરે. **સુંથ**—મહારાજા સાહેબ રૂ ૪-૧૫-૯ પુસ્તકો રૂ. ૩૫-૦-૩ છોકરાઓની મુખ્ય સ્કુલમા પુસ્તકો. રૂ. ૫૩) પતાસા. કન્યાશાળામા રૂ. ૨૦) ના કપડા. **કજરી**—ઠાકોર સાહેબ રૂ. ૩-૧૦-૦ પતાસાં. **વેજલપુર**—ગાંધી ગીરધરલાલ ભાઇચંદ રૂ. ૧૨-૦-૦ પતાસા, ખડીઆ, હોલડર. પા મોતીભાઇ બાજીભાઇ રૂ. ૩-૪-૦ પતાસા **ચાંપાનેર**—સીગ્રીપ્રસાદ લક્ષમણદાસ રૂ. ૪) ઇનામ. **શહેરા**—ઉર્દુ સ્કુલ–મુસલમાન પચ રૂ. ૯-૨-૬ પુસ્તકો રૂ. ૧) મીઠાઇ **લુણાવાડા**—શા. છગનલાલ ભૂરાભાઇ રૂ. ૪) ચોપડીઓ. **ફતેહપુરા**—દેસાઇ હીરાલાલ ગોપાળભાઇ રૂ. ૮) કાપડ, સાકર **કડાણા**—દરબાર સાહેબ રૂ. ૧૧-૩-૩ પુસ્તકો તથા કાપડ. **બીલપાડ**—મે ઠાકોર સાહેબ રૂ ૫) ઇનામ. **દેલોલ**—ગામ લોકો રૂ. ૨૧), **રામનાથનું મુવાડુ**—ગામ લોક રૂ ૮) **ચાંપાનેર**—સીધરીપ્રસાદ રૂ. ૩-૮-૦ **વેજલપુર**—ગામ લોકો રૂ. ૪) **અડાદરા**—શેઠ પુંજાભાઇ રૂ. ૩) ઇનામ. મીઠાઇ. **દાહોદ**—મ્યુ. ન. ૨ મ્યુનિસિપાલિટિ તથા મેમ્બરો રૂ. ૮-૧૪-૦

રાજપીપળા વિભાગ—

ખોરીયા—સ્કુલ કમિટિના મેમ્બરો તથા સદ્ગૃહસ્થો રૂ. ૫-૦-૬ સ્કુલ જમાડી. **રાજપારડી**—શ્રી મહારાજા સાહેબ રૂ. ૮) મીઠાઇ. **વાલ્લી**—પટેલ હીરા ગોકળ, રૂ ૫-૪-૦ ઇનામ. **ઓલીગામ**—અખીજ દેશાઇભાઇ લલ્લુભાઇ રૂ. ૭) કાપડ મીઠાઇ.

મહીકાંઠા વિભાગ—

વાસણા—શા. ભાઇચંદ વસ્તારામ રૂ ૧૩) પ્યાલાં તથા મીઠાઇ.

ખંભાત વિભાગ—

ગોલાણા—સુખી, ડેપ્યુટીઓ રૂ ૧૪-૫-૦ ઇનામ.

ગઢગ—(ધારવાડ)—કચ્છી દશા ઓસવાળ ગુજરાતી જૈન સ્કુલ ફંડ તરફથી રૂ ૧૩) ચોપડીઓ રૂમાલ તથા રૂ. ૬) પેંડા.

પાલણપુર વિભાગ—

ડીસા—ના નવાબ સાહેબ રૂ. ૧૦) મીઠાઇ.

કાઠિયાવાડ વિભાગ—

ગુંદા—વારીઆ કાળીદાસ મેઘજી રૂ ૧૨) ઇનામ. ગામ લોકો તથા વારીઆ કાળીદાસ મેઘજી રૂ. ૧૮) ઘડીઆળ. મોની જીવરાજ ગોરધન વગેરે રૂ. ૮-૪-૦ ઇનામ. નદાણા—મિ દુવારકાદાસ રામજી રૂ. ૫) રૂમાલ તથા સાકર.

થાણા વિભાગ—

થાણા—શેઠ. મો. હ. મ્યુ. ગુ સ્કુલ. શેઠ મોતીલાલ હરગોવિંદદાસ રૂ. ૩૨-૮-૦ પુસ્તકો તથા મીઠાઇ.

ખેડા વિભાગ ચાલુ

સુજકુવા—પગી ધરમા કાળા વગેરે રૂ. ૧૫) સ્કુલ જમાડી. મરીડા—ગામ લોકો રૂ. ૧૮-૮-૦ સ્કુલ જમાડી. બોચાસણ—સ્કુલ કમિટિના મેમ્બરો તથા અન્ય સદગૃહસ્થો રૂ. ૩૫) સ્કુલ જમાડી. રૂપીઆપુરા—ગામ લોકો રૂ ૩) મીઠાઇ વહેરા—ગામ લોકો રૂ ૧૮-૧૧-૦ સ્કુલ જમાડી ડભાણ—સ્કુલ કમિટિના મેમ્બરો તથા અન્ય સદગૃહસ્થો રૂ ૧૧) કાપડ, ઇનામ વગેરે. કુણાદરા—પા ગોપાળભાઇ દાજીભાઇ રૂ. ૧૬) સ્કુલ જમાડી. શેઠ છોટાલાલ મોહનલાલ રૂ ૫) પતાસા ચોપડીઓ. આગરવા—પા. લલ્લુભાઈ રઘાભાઈ, શા. સોમાભાઈ ભોગીલાલ તથા કાછીઆ લલ્લુભાઈ ગોવિંદભાઈ રૂ ૧૦) સ્કુલ જમાડી મખીઆવ—ઠાકોર સાહેબ દેવીસીંગજી રાયસીંગજી રૂ. ૩) પતાસાં. નાનીખડોલ—પટેલ નારણભાઈ ત્રીકમભાઇ રૂ. ૧૫) સ્કુલ જમાડી. આમરોલ—પટેલ નાથાભાઈ નાગજીભાઇ વગેરે રૂ. ૧૫) સ્કુલ જમાડી. રાસનોલ—બાઇ હેના પા. રણછોડ હરીભાઇની વિધવા રૂ. ૯-૮-૦ સ્કુલ જમાડી બોરજ—મથુરભાઈ પીતામ્બરદાસ શાહ. રૂ. ૮) સ્કુલ જમાડી. ઠા. ઇશ્વરભાઇ

ઝવેરભાઈ રૂ. ૮) સ્કુલ જમાડી. ઠા. પરસોત્તમ ગોપાળદાસ રૂ. ૩) ૫ તાસા સ્લેટો. **અહીમા**—ઠાકોરશ્રી જસવંતસંગ જીતસંગ રૂ. ૧૧) સ્કુલ જમાડી, **સઈજપુર**—પાટીદાર લોકો રૂ. ૨૫-૪-૦ સ્કુલ જમાડી. **રતનપુરા**—પા વાઘજીભાઈ દેશાઈભાઈ રૂ. ૧૨) પા. લલુભાઇ ભાઇખા રૂ ૧૨) સ્કુલ જમાડી. **ડાકોર**—શેઠ મોરારજીભાઈ વસનજીભાઈ બેન ગંગાબેન રૂ ૮૦) લુગડા. રૂ. ૨૮) કન્યાશાળામા કાપડ. **આંકલાવ**—ગોસાઈ મોતીગર રૂ ૪૦) ટોપીઓ રૂ. ૧૦) છીટ. પા. શકરભાઈ જેસીંગભાઇ રૂ ૪૦) સ્કુલ જમાડી. પા. જેસીંગ બહેચર રૂ. ૪૦) સ્કુલ જમાડી. **કેરીઆવી**—શા. પુરશોત્તમ મથુરાદાસ રૂ. ૧૫) સ્કુલ જમાડી **મહીજ**—મથુરભાઇ તથા દેશાઇભાઇ દાળજીભાઇ રૂ ૧૦) સ્કુલ જમાડી. **એરવા**—કન્યાશાળા પા. રાયજીભાઇ જીભાઇ રૂ. ૭) છીટના કકડા. ઠકર હરિલાલ ડરસન તથા ઠકર આશારામ પીતામ્બર રૂ. ૧૦) છીટના કકડા. **સલુણ**—તાપીદાસ ગલાભાઇ પટેલ રૂ. ૮-૪-૦ બાવાભાઇ લખાભાઇ પટેલ રૂ. ૧૨-૯-૦ મીઠાઈ તથા પ્યાલા. **સુંદેશર**—પા. નાથાભાઈ કાશીભાઇ રૂ ૧૬) સ્કુલ જમાડી. **ગાના**—પા. ઝવેરભાઇ હાથીભાઇ રૂ. ૮-૪-૦ ચારણી તથા પતાસા. **બોચાસણ**—કન્યાશાળા પટેલ હીરાભાઇ જેઠાભાઇ રૂ. ૭૨) કાપડ તથા પતાસા. **વાળજ**—પા. ભાઈલાલ કુબાભાઇ તથા પા ગીરધરભાઇ દ્વારકાદાસ રૂ. ૧૮) ઓદણીઓ, પ્યાલા, પતાસા. **રંગાઇપુરા**—ભવાનીપુરા-વર્ગમાં પા જેસંગભાઇ વરજભાઈ રૂ. ૧૬) સ્કુલ જમાડી **ભાનેર**—પા. સાકળચંદ મોહનભાઈ રૂ. ૧૫) ચોપડીઓ, લુગડા તથા પતાસાં. ગામના ગૃહસ્થો રૂ. ૨૩-૧૨-૦ પ્રદર્શન માટે **સણાલી**—ગામના લોકો રૂ. ૧૦-૮-૦ સ્કુલ જમાડી **કજરી**—પા. ઓતમભાઇ ભૂલાભાઇ રૂ. ૩૦) સ્કુલ જમાડી. **વડોદ**—કન્યાશાળા પા. મહીજીભાઇ ભગવાનદાસ તથા બાવાજી મનોર રૂ. ૪૦) ઓદણી, પતાસાં. રજપૂત જયસિંહ અમરસિંહ રૂ. ૧૨) પ્યાલા, પતાસાં. **મોગર**—શા. કેશવલાલ ભીખાભાઈ રૂ ૩) પતાસા **આશી**—જુદા જુદા ગૃહસ્થો રૂ. ૬-૧૨-૦ પતાસાં, ચોપડીઓ વગેરે. **વડથળ**—પટેલ ઇશ્વરભાઇ ગીરધરભાઇ રૂ. ૩) સ્લેટો, સુથાર મનસુખરામ મથુરદાસ રૂ ૫) પ્યાલા, પતાસા. જુદા જુદા ગૃહસ્થો રૂ. ૪-૮-૦ ટોપી તથા પતાસાં. **મોરજ**—

શાહ મગનલાલ જીવચંદ રૂ. ૩) ગામ લોકો રૂ. ૭–૧૪–૦ સ્કુલ જમાડી. **સામરખા શાવળાપુરા વર્ગ**—પટેલ ભગવાનભાઈ બાજીભાઇ રૂ. ૧૫) સ્કુલ જમાડી. **સીજીવાડા**—શા. અમીચંદ રૂપચંદ રૂ. ૧૫) સ્કુલ જમાડી **વિરોલ**—પા. બાબરભાઇ હાથીભાઇ રૂ. ૧૦) સ્કુલ જમાડી. **મહુધા**—પરીખ શંકરલાલ પાનાભાઇ રૂ. ૭–૮–૦ પતાસાં. **લીંબાસી**—કન્યાશાળા શેઠ નારણભાઈ કેવળદાસ શાહ રૂ ૧૦) સ્કુલ જમાડી, નાથાભાઇ તુળશીભાઈ પટેલ, રૂ. ૧૫–૯–૦ કાપડ મગનભાઈ જીવાભાઈ પટેલ રૂ. ૩૦–૬–૦ કાપડ શીવાભાઈ હાથીભાઈ પટેલ રૂ ૪૧) કાપડ કીશાભાઇ ગગાભાઈ પટેલ રૂ ૪૧–૩–૦ કાપડ. બાપુલાલ પ્રેમચંદ શાહ રૂ. ૨–૬–૦ કાપડ. લલ્લુભાઈ તળજાભાઈ પટેલ રૂ ૪૨) કાપડ, મીઠાઈ. દાદાભાઈ શીવાભાઈ પટેલ રૂ ૪૨) કાપડ, મીઠાઈ. જુદા જુદા ગૃહસ્થો રૂ ૬–૧૨–૦ **નડીઆદ**—ન. ૪ શા. સાકળચંદ મનસુખ રૂ. ૪–૬–૩ ચોપડીઓ. રૂ. ૮–૧૧–૯ દેશીહિસાબ તથા મીઠાઈ શા છગનલાલ ઝવેરદાસ રૂ. ૩(. મીઠાઇ. **કેરીઆવી**—મા છગનલાલ ગરબડદાસ રૂ. ૧૫) સ્કુલ જમાડી. **શાદરા**—ગામ લોકો રૂ ૪–૮–૩ છીંટ, ઠક્કર રણછોડ નરસીદાસ મીઠાઈ. **કમરાળા**—પા પ્રભુદાસ વાઘજીભાઇ રૂ. ૧૧–૭–૬ સ્કુલ જમાડી. **ભૂમેલ**—પા. નારણભાઇ રણછોડભાઇ રૂ. ૨૦) સ્કુલ જમાડી. **મહુધા**—દેશાઈ હરીલાલ દેશાઇભાઇ રૂ. ૪–૮–૦ દુધ પાયુ **ચકલાસી**—કન્યાશાળા પટેલ મિઠાભાઇ હરિભાઇ રૂ. ૧૫) સ્કુલ જમાડી **થામણા**—કન્યાશાળા પટેલ વલવભાઇ મથુરભાઇ રૂ ૨૦) પ્યાલા **વિરોલ**—પટેલ રણછોડભાઈ પરભુદાસ રૂ. ૧૧–૨–૦ પ્યાલા તથા પતાસાં. પા. બાબરભાઇ હાથીભાઇ રૂ. ૩) મીઠાઇ.

અમદાવાદ વિભાગ—

રોજકા—કુમારશ્રી પથુભા મજુભા રૂ. ૨૫) સ્કુલ જમાડી રૂ. ૧૪) ઈનામ' કુમારશ્રી પ્રભાતસીંહજી દેવીસીંહજી રૂ ૭) પુસ્તક, ગામલોકો રૂ ૩) પેંડા. તા. ૧૨ મી ડીસેમ્બરના રોજ ગોહેલ પ્રતાપસિંહજી ફતેહસિંહજી રૂ. ૩–૮–૦ પેંડા. કુ પ્રભાતસિંહજી દેવીસિંહજી રૂ. ૩) પાન ગુલાબ—ગામ લોકો રૂ. ૨૦–૪–૦ સ્કુલ જમાડી. **ખસ**—ગામ લોકો રૂ. ૨૯–૭–૫ સ્કુલ જમાડી **સીતાપુર**—મુખી લલ્લુભાઈ ભાવજીદાસ તથા

સ્કુલ કમિટિના મેમ્બરો તથા ગામના ગૃહસ્થો રૂ. ૩૧-૪-૩ સ્કુલ જમાડી કાપડ તથા સંગ્રહસ્થાન સારૂ ચીજો. નોલી—સ્કુલ કમિટિના મેમ્બરો તથા સદગૃહસ્થો રૂ ૧૧) સ્કુલ જમાડી. નાગડકા—ગામ લોકો રૂ. ૨૨) સ્કુલ જમાડી. અમદાવાદ–મ્યુ. સ્કુ ન ૩૪ સૈયદ મુરતુફામીયાં બાવામીયાં કાદરી રૂ. ૧૫-૪-૦ પુસ્તકો. મ્યુ. સ્કુલ ન. ૧૪ સૈયદ મુરતફામીયાં કાદરી રૂ ૨૦૦) પુસ્તકો, સાહેબજાદા ઉસ્માનખાંમીયા રૂ. ૧૦) મીઠાઇ. મ્યુ. નં. ૭. મુનશી ફતેહમોહમદ ફકીરમોહમદ રૂ. ૫) મીઠાઇ. અસલાલી—પા. જુલાભાઇ નાથાભાઈ રૂ. ૨૯-૮-૦ છોકરાની સ્કુલ, રૂ. ૭-૨-૦ કન્યાશાળા. પા. જુલાભાઇ પ્રાગજીભાઈ રૂ. ૩૦) કબાટ. ગામ લોકો રૂ. ૨૮) સ્કુલ જમાડી. જખવાડા—ગામ લોકો રૂ. ૧૮-૪-૦ સ્કુલ જમાડી.

સુરત વિભાગ—

સુરત. મ્યુ. ન ૧૬ શેઠ નરોતમદાસ પીતાંબરદાસ રૂ. ૪-૪-૩ પતાસા. બેગમપુરા હેરવાડ કન્યાશાળા–શેઠ મહમદઅલી ગુલામહુસેન રૂ. ૭) ઘડીઆળ દહેજ—ગામના ગૃહસ્થો રૂ. ૧૦) પેંડા તથા પતાસાં. કોલવા. શા. ગોવન ગનજી તથા દલીચંદ જેચંદ તથા કસન ભગાજી તથા શા. ઝવેર મોની રૂ. ૧૫-૮-૦ ઘડીઆળ શા કાના ગનજી રૂ. ૬-૪-૦ રૂમાલ, દેશાઈ કાળાભાઈ કુવરજી તથા પટેલ ડાયાભાઇ રામભાઈ, લલ્લુભાઈ નાગરજી, વલ્લવભાઈ વસનજી, ખંડુભાઈ ગોવિંદજી તથા ભાણાભાઈ ગોવિંદભાઈ રૂ. ૧૬) સ્કુલ જમાડી.

ખેડા વિભાગ—

દેવાતજ—પા શીવાભાઈ ગગાદાસ રૂ. ૧૦-૪-૦ સ્કુલ જમાડી. ચીખા—દવે શીવશંકર જેભાઈ રૂ. ૧૨) પુસ્તકો ઉઢેલા—પા. કાશીભાઈ કશળાભાઈ રૂ. ૨૦) સ્કુલ જમાડી. પા. રામભાઈ નરસીભાઈ રૂ. ૭) મીઠાઈ મહુધા—પરીખ અંબાલાલ બાઇચંદ રૂ. ૭૫) કાચના ખડીઆ તથા શાકર. છીપડી—સોની છોટાલાલ નરસીદાસ વગેરે રૂ. ૫) પતાસા દાગજીપરા—જેરામદાસજી વિષ્ણુદાસજી રૂ. ૨૦) સ્કુલ જમાડી. સણાલી—શા. કાળીદાસ રાયચંદ રૂ. ૧૦) સ્લેટો વગેરે શા. છોટાલાલ કેવળદાસ રૂ. ૨૦) સ્કુલ જમાડી. ઉમરેઠ—બ્રાંચ કન્યાશાળા–હેડમિસ્ટ્રેસ સ્કુલો જમાડી. સંડસપુર–સ્કુલ કમિટિના મેમ્બરો તથા ગામ ગૃહસ્થો રૂ.

૧૪) સ્કુલ જમાડી. 'સીંજીવાડા—પટેલ મોતીભાઈ દેશાઇભાઈ રૂ. ૧૫) પા. ઉમેદભાઇ જીજીભાઇ રૂ. ૧૫), શા. અમીચંદ રૂપચંદ રૂ. ૧૫), ઠક્કર ચુનીલાલ ધેલજી રૂ. ૧૨) સ્કુલ જમાડી. **થામણા**—કન્યાશાળા શકરભાઇ સુથાભાઇ રૂ ૧૫) સ્કુલ જમાડી. **અલારસા**—ઠા લક્ષ્મિશંકર ઉત્તમરામ રૂ. ૯) ઘડીઆળ. **અલવા**—પટેલ લલ્લુભાઇ પીતામ્બરદાસ રૂ ૧૦) સ્કુલ જમાડી. **પરીએજ**—ગામ લોકો રૂ. ૭-૦-૬ ચોપડીઓ તથા મીઠાઈ, **ખાંધલી**—ગામના ગૃહસ્થો રૂ. ૧૮) સ્કુલ જમાડી. મે. આસિ. કલેક્ટર સાહેબ રૂ. ૩) મીઠાઇ. **મહુવા**—મ્યુ. સ્કુલ. ભવાનીશંકર દોલતરામ રૂ. ૩) પતાસા. **મહુવા**—પઠાણ દીલઆઝખા શમરોરખાં કલ્યાણી રૂ. ૩) પતાસાં. **પંડોળી**—પા લલ્લુભાઈ મોમદાસ રૂ ૪૮) સ્કુલ જમાડી. **દેવકીવણસોલ**—સોલંકી સામનસંગ અમથાભાઇ રૂ. ૧૦) સ્કુલ જમાડી **પાળજ**—પા. લલ્લુભાઇ મથુરભાઇ રૂ. ૩) પતાસા. પા. રેવદાસ બાપુજી રૂ. ૬૫) સ્કુલ જમાડી. સ્કુલના શિક્ષકો રૂ. ૧૬-૧-૦ પ્રદર્શન સાહિત્ય. **ઇસરામા**—ગામના ગૃહસ્થો રૂ ૧૫-૮-૦ સ્કુલ જમાડી. **પાળજ**—કન્યાશાળા પટેલ રેવનદાસ બાપુજી રૂ. ૧૫) સ્કુલ જમાડી. **મેહુમદપુરા**—જુદા જુદા ગૃહસ્થો રૂ. ૨૫) કોરોનેશન પ્રસગે ખર્ચ. **સુણાવ**—પા. ચતુરભાઇ રણછોડભાઇ રૂ. ૭૫) સ્કુલ જમાડી ગામ લોકો રૂ. ૬) મીઠાઇ **અનારા**—પા. કુબેરભાઇ કહાનદાસ વગેરે રૂ. ૩-૮-૦ મીઠાઇ, તથા રૂ ૧૨) સ્કુલ જમાડી. **થામણા**—ગામ લોકો રૂ. ૨) મીઠાઈ ૫) પુસ્તક ઇનામ ૩૫) જમાડયા તથા છોટાલાલ શીવરામ પડયા તરફથી ઘડીઆળ એક ૨૬—કાશીબાઇ શા. વરજીવન ઇશ્વરદાસની વિધવા બધી સ્કુલ જમાડી. **વાંઠવાળી**—લેઉઆ પાટીદાર પચ રૂ ૧૨) ઘડીઆળ. **ઓજરાળા**—પા. દેશાઇભાઇ મગળદાસ રૂ. ૧૪-૬-૦ સ્કુલ જમાડી, જુદા જુદા ગૃહસ્થો રૂ ૮-૩-૩ કાપડ **બહલપુર**—ગામ લોકો રૂ. ૧૦) મીઠાઈ **ભારૈરા**—ગામના ગૃહસ્થો સ્કુલ જમાડી. **ખડાલ નાની**—સ્કુલ કમિટિના મેમ્બરો તથા સદ્‌ગૃહસ્થો રૂ. ૧૧-૮-૦ પા. હરિભાઈ કિશોરદાસ વગેરે, રૂ: ૬) સ્કુલ જમાડી વગેરે તૌરણીઆ ગામે વર્ગ જમાડ્યો. રૂ ૫) શા મગનલાલ અત્રનલાલ રૂ. ૩) મીઠાઈ **અંજીપુરા**—ગામ લોકો રૂ ૧૦) સ્કુલ જમાડી તથા મીઠાઇ. **મુજકુવા**—

ગામ લોકો રૂા. ૬-૮-૦ ઘડીઆળ. ઠા મનસુખ ત્રીકમ રૂા. ૧૫) સ્કુલ જમાડી. **વાસણાબુજર્ગ**—પા. મોતીલાલ રણછોડ સ્કુલ જમાડી. દા. કેશવલાલ નરસીભાઈ રૂા. ૫-૧૨-૯ ઇનામ **ખાંધલી**—ગામ લોક રૂા ૨૮) સ્કુલ જમાડી. **વળાસણ**—ઇનામદાર રામસગ રાજસગ રૂા ૨૬-૧૦-૦ ચાળા જમાડી. **વીરસદ**—કન્યાશાળા પા ઝવેરભાઇ નાથાભાઇ દિવાન રૂા. ૧૦) મીઠાઇ. રૂા ૭૦) સ્કુલ જમાડી **વડતાળ**—શાહ મોહનલાલ છગનલાલ રૂા. ૪૪-૫-૬ સ્કુલ જમાડી **સીંજીવાડા**—પારેખ હરીભાઇ છોટાલાલ રૂા. ૧૨) શા. માણેકચંદ કલ્યાણચંદ શા. પુંજાલાલ જેઠાભાઈ રૂા. ૧૭), સ્કુલ જમાડી, પટેલ તલાટી ગામના ગૃહસ્થો રૂા. ૨૫) મીઠાઇ. **મોગર**—શેઠ જીવાભાઈ હરીભાઇ રૂા. ૩૦) સ્કુલ જમાડી ઠાકોર સાહેબો રૂા. ૩) મીઠાઇ **ટુંડેલ**—ગામ ગૃહસ્થો તથા સ્કુલ કમિટિના મેમ્બરો રૂા. ૨૫) ઇનામ **અમીઆદ**—ગામના આગેવાનો રૂા ૧૦-૧૨-૦ સ્કુલ જમાડી તથા મીઠાઇ **અહીમા**—ઠાકોર તથા મહાજન રૂા. ૧૦) સ્કુલ જમાડી શા. નારણદાસ જેઠાભાઇ રૂા ૪) કપડા બારૈયા ચુંથાભાઇ રૂા ૨) મીઠાઇ. **ખડાળ**—ગામ લોક રૂા. ૨૩) સ્કુલ જમાડી તથા ઇનામ. **લીંગડા**—જુદા જુદા ગૃહસ્થો રૂા. ૧૮) સ્કુલ જમાડી દેશાઇભાઇ મનોરભાઈ રૂા ૮) ઇનામ, જુદા જુદા ગૃહસ્થો રૂા ૧૦) ઇનામ. ગામ લોક સમસ્ત રૂા. ૧૦) ઇનામ. **મિત્રાલ**—પા શીવાભાઇ જીજીભાઇ રૂા. ૧૮-૧૨-૦ સ્કુલ જમાડી, જુદા જુદા ગૃહસ્થો રૂા. ૭) ઘડીઆળ **ગોપાળપુરા**—ગામના ગૃહસ્થો સ્કુલ જમાડી. **માતર**—શેઠ મોહનલાલ મીઠાલાલ રૂા. ૨૫) મીઠાઇ, રૂા. ૫) રૂમાલ, ઉગરચંદ ભાઇચંદ તરફથી. **ત્રાજ**—સ્કુલ કમિટિ રૂા. ૧૪-૮-૦ સ્કુલ જમાડી, ઇનામ પતાસા **ફતેહપુર**—સ્કુલ કમિટિ રૂા ૧૩) સ્કુલ જમાડી **ઉતરસંડા**—કન્યાશાળા પા. રઇજીભાઇ સામળભાઈ રૂા ૫) કાપડ.

ભરૂચ વિભાગ—

કંથારીઆ—વા. વલી અસ્માલ રૂા. ૩-૮-૦ ચોપડીઓ, પા. આમધ અસ્માલ રૂા. ૧) ઇનામ **કરાડ્રા**—મોતીભાઇ નરસીંહ રૂા. ૮-૪-૦, સ્કુલ જમાડી

REGISTERED NO. B 43.

અંક ૩ જો. પુસ્તક ૫૨ મું.

Gujarat School Paper.

ગુજરાત શાળાપત્ર.

માર્ચ. ૧૯૧૨.

વિષય. અનુક્રમણિકા. પૃષ્ઠ

તંત્રી ('ઑગસ્ટ ૧૯૦૨ થી')-અને
પ્રકાશક—રા. બ. કમળાશંકર પ્રાણશંકર ત્રિવેદી, બી. એ.;
પ્રિન્સિપલ, ટ્રે. રા ટ્રેનિંગ કૉલેજ—અમદાવાદ.

કેળવણીખાતાના હુકમથી.

અમદાવાદ—યુનાઈટેડ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં મૅનેજર રણછોડલાલ ગંગારામે છાપ્યું.

શાળાપત્ર જ્યુબિલિઅંક—તૈયાર છે. 'શાળાપત્ર'ના જે ગ્રાહકો ઇ. સ. ૧૯૧૧ સુધીનું 'શાળાપત્ર'નું લવાજમ પરિપૂર્ણ ભરી ચૂકયા હોય તેમણે 'શાળાપત્ર'ની ઑફિસમાંથી એ અંક લઈ લેવો. ટપાલ મારફતે મંગાવનારે ટપાલ ને પૅકિંગના બે આના મોકલી આપવા, તે મોકલશે અથવા વી-પી-થી મંગાવશે ત્યારે તેમને અંક મોકલવામાં આવશે.

તન્ત્રી.

ગુજરાત શાળાપત્ર.

પુસ્તક ૫૧ મું. માર્ચ, ૧૯૧૨. અંક ૩ જો.

ગુજરાત સાહિત્યસભામાં વાંચેલો લેખ (ચાલુ પુ. ૫૧ પૃષ્ઠ ૪૫થી)

નવલકથા.

હાલ જેમ કાવ્યો બહુ રચાય છે, તેમ નવલકથા પણ બહુ લખાય છે. તેમા થોડીજ વસ્તુસંકલના સુંદર હોય છે. આપણા સામાજિક વ્યવહારમાં જે દૂષિત હોય તેનું નિન્દાપાત્ર ચિત્ર આલેખવું, તેમા ઉત્તમ આદર્શો વાચકવર્ગ સમીપ મૂકવા, અનેક વિભિન્ન અવસ્થામા જનચિત્તની ઉચ્ચાવચ સ્થિતિનું સમ્યક્ સમાલોચન કરી આબેહુબ નિરૂપણ કરવું, પુસ્તકના અન્ત સુધી વાચકનો રસ અવિચ્છિન્ન રહે એવી વસ્તુસંકલના ગૂંથવી, સદ્વસ્તુ પર પ્રેમ ને અસદ્વસ્તુ ઉપર તિરસ્કાર છૂટે એવો ઉપદેશ આપવો અને વર્ણનશૈલી તેમજ વિચારશ્રેણિથી વાચનારનું મન આકર્ષવું એવો સંક્ષેપમાં નવલકથાનો ઉદ્દેશ હોવો જોઈએ. એકંદર વસ્તુસંકલના ને રસની જમાવટ લાવવામાં તથા અન્તપર્યન્ત નિભાવવામા પારસી લેખકોની નવલકથાઓ જે બહુધા અંગ્રેજી નવલકથાનું અનુકરણ હોય છે, તે અન્ય લેખકોની નવલકથા કરતાં ચઢીઆતી હોય છે. આપણા સમાજમા સંપૂર્ણ પાશ્ચાત્ય રીતિ દાખલ કરવી ઇષ્ટ છે કે નહિ તે વિષે ઘણા નવલકથાકારો ઊંડો વિચાર કરતા જણાતા નથી. પાશ્ચાત્ય સામાજિક સ્થિતિનું સંપૂર્ણ અનુકરણ કરવાથી પારસીઓની કેવી બુરી દશા થઈ છે, તે તેઓમાંના ઘણાખરા પણ હવે સમજતા થયા છે. મારી પાસે અવલોકનાર્થે ડિરેક્ટર ઑવ પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શન તરફથી ત્રણ ત્રણ મહિને પુસ્તકો આવે છે તેમા ઘણો ભાગ નવલકથાનોજ હોય છે. તેમાંની કેટલીક સામાહિક પત્રોને લગતી ભેટ હોય છે. લેખકોમા પાશ્ચાત્ય કેળવણી પામેલા પણ હોય છે. છતાં ઘણીખરી નવલકથામા હિંદુ સંસારનું ચિત્ર વિરૂપ ને એકદેશી હોય છે ને આદર્શરૂપ દર્શાવેલી ભાવના આપણા સંસારને હાલ તો સુસંગત ન થાય એવીજ હોય છે. આપણી સામાજિક સ્થિતિમાં અનેક રીતે સુધારાને માટે સંપૂર્ણ અવકાશ છે, એની તો કોઈથી ના કહેવાય એમ નથી, પરન્તુ સંપૂર્ણ

ઉચ્છેદ એકદમ થઈ શકવાનો નથી ને થાય તો તે ઇષ્ટ પણ નથી. દૂરથી જેટલું સુંદર ભાસે છે તેટલું હંમેશ તેવું હોતું નથી—દરેક મંડળમાં કેટલુંક ગ્રાહ્ય ને કેટલુંક નિન્દ્ય હોય છે, બધુ અનુકરણીય હોતું નથી. એક મંડળને જે અનુકૂળ હોય તે અન્યને પણ હોય એવો સાર્વત્રિક નિયમ હોઈ શકેજ નહિ. હલની કેટલીક નવલકથાઓનું વસ્તુ એક પ્રકારનુંજ બહુધા હોય છે. તરણ સ્ત્રીપુરુષોને કેળવાયલાં આલેખવાં, તેમના સમાગમને માટે અનેક પ્રસંગો નિરૂપવા, તે પ્રસંગોએ તેમની વચ્ચે પરસ્પર સમ્ભાષણદ્વારા પ્રેમનું બીજ રોપવું ને પોષવું, તેમના વડીલ પુરુષો સમીપ પણ તેમના સાત્વિક ભાવોનું નિદર્શન કરવું એટલુંજ નહિ, પણ નિર્મર્યાદ શૃંગારચેષ્ટા વર્ણવવી, તેમાના એકને રોગગ્રસ્ત ને બીજાનાને વશ થયલો ચિત્રી તેના ગૌરજન છતાં પણ તેની બરદાસ તેના પ્રેમપાત્ર પાસે કરાવવી ને પછી આવા યુગ્મનો વિવાહ વર્ણવી તેને સ્વર્ગસુખનો ઉપભોગ કરતું નિરૂપવું—આવા પ્રકારની વસ્તુસંકલના ઘણાં પુસ્તકોમાં નજરે પડે છે. તેથી સામાન્ય રીતે તેના ઉપર નીચે પ્રમાણે ટીકા કરવી પ્રાપ્ત થઈ છે.—*"The ideal state of marriages depicted in the book as conceived by the author will hardly appear to be ideal to men of riper years and judgment. It is a state found in and suited to western lands and the Hindu society is not prepared to adopt it bodily. Young writers of immature judgment contrive in their books to bring a young boy and a young girl together, make

* આ પુસ્તકમાં ગ્રન્થકારે કલ્પેલી લગ્નની ઉચ્ચતમ આદર્શભૂત સ્થિતિનું જે ચિત્ર આપ્યું છે તે પરિપક્વ વય ને બુદ્ધિના પુરુષોને ભાગ્યેજ આદર્શભૂત લાગશે. એ તો પાશ્ચાત્ય દેશોમાં માલમ પડતી ને તેને લાયક સ્થિતિ છે અને એ સ્થિતિ તમામ એવાજ રૂપમાં દાખલ કરીને હિંદુ સમાજ તૈયાર નથી. અપરિપક્વ વિચારવાળા તરણ લેખકો પોતાનાં પુસ્તકોમાં જુવાન સ્ત્રીપુરુષને ભેગાં મેળવવાની તદબીર રચે છે, તેમની પાસે શૃંગારચેષ્ટાનો ઉપભોગ કરાવે છે, તે એટલે સુધી કે તેમનાં વડીલોના સમક્ષ પણ તેમને પરસ્પર આલિંગન અને ચુમ્બન કરાવે છે, પછી તેમને લગ્નની ગ્રન્થિથી જોડે છે, અને તે યુગ્મને બધી રીતે સુખી વર્ણવે છે!

them indulge in plays of love, going to the length of making them embrace and kiss each other even in the presence of their elders and then unite them in marriage and describe the pair as every way happy.'

જીવનચરિત્રો.

સારા જીવનચરિત્રોની આપણા સાહિત્યમાં ખામી છે. ઉત્તમ જીવનના માર્ગદર્શક તરીકે ઇતિહાસનું એ ઘણું અગત્યનું અંગ છે. એના લાભ સર્વ કેળવાયલા પુરુષોને જાણીતા છે એટલે તેનુ વિવેચન અહિં અસ્થાને ગણાય. એટલુંજ અત્ર કહેવુ આવશ્યક છે કે જીવનચરિત્રકારે નાયકની સ્તુતિજ કરવી ને સ્તુતિ યોગ્ય હોય ત્યાં અતિસ્તુતિ કરવી, નાયકમા દોષનો અંશ પણ સ્વીકારવોજ નહિ ને દોષ હોય ત્યાં ગુણનો આરોપ કરવો, કોઈક બાબતમા કંઈ ન્યૂનતા હોય તો તેમા નાયકનું યથાયોગ્ય ચિત્ર આલેખવાને બદલે તે બાબતનેજ ઉતારી પાડવી—આવા કેટલાક દોષો જીવનચરિત્રમા જોવામાં આવે એ કેટલેક અંશે સ્વાભાવિક છે, પણ જીવનચરિત્રની યોગ્યતા ઓછી કરે છે એ પણ નિર્વિવાદ છે

ઇતિહાસાદિ.

ઇતિહાસ, ભૂગોળ, વનસ્પતિશાસ્ત્ર, ભૂસ્તરવિદ્યા, પ્રાણિવિદ્યા, પ્રાકૃતિક વિદ્યાની અનેક શાખાઓમાં લોકપ્રિય થાય એવી શૈલીથી નાના મોટા ગ્રંથો લખવાની જરૂર છે. અંગ્રેજી પુસ્તકોનાં અક્ષરશઃ ભાષાન્તરોની અપેક્ષા નથી. તેવા પુસ્તકો બહુ ઉપયોગી નીવડતા નથી, આપણા દેશને અનુકૂળ, વ્યવહારમા જોવામાં આવે એવી ઘણી બાબતો ને વસ્તુઓનુ જેમાં નિરૂપણ હોય ને તેમા અન્તર્ભૂત થયલા નિયમોનું વિશદીકરણ હોય એવાં પુસ્તકોની જરૂર છે ગુજરાતના ઇતિહાસમાં પણ સારા પુસ્તકોની ખોટ છે. માત્ર સરકારી ગેઝેટીઅરના અનુવાદજ બસ નથી. તેમાંથી સદસદ્વિવેચન કરી, ઉપયોગી ને અનુપયોગી અંશનો વિવેક કરી સરળ શૈલીમાં રસિક થાય એવી સરણીએ પુસ્તકો રચાય તો તે ઘણાં લોકપ્રિય થાય તેમજ શિક્ષકવર્ગને પણ ઉપયોગી થઈ પડે

માસિકો.

હાલમાં માસિકોમાં લખવા તરફ શિષ્ટ વર્ગનો વિશેષ પ્રેમ જણાય છે. એમાં કંઈ વાંધાભરેલું નથી. કોઈ પણ વિષય વિષે વિચાર કરવાથી,

તેનું સંશોધન કરવાથી, ને તેમાં કલમ કસવાથી લખનાર તેમજ તે વાંચનારને લાભ થાય છે એ નિઃસંશય છે, પરંતુ અત્ર એટલું પણ યાદ રાખવું જરૂરનું છે કે એવા લેખોનું જીવન પુસ્તકોના જેટલું લાંબું હોતું નથી, તેમજ એનો વાચકવર્ગ પણ તેના જેટલો વિશાળ હોતો નથી એ માત્ર વાંચનારનું તાત્કાલિક ધ્યાન ખેંચે છે, પુસ્તકોના જેવા ઉપયોગી થતા નથી

માસિકોની ફરજ.

વળી આ પ્રસંગે, 'માસિકો'માં પુસ્તકપરીક્ષાનું કામ સારી રીતે થવાની જરૂર છે એમ કહેવું પણ નિરર્થક નહિં જાય એવી આશા છે પુસ્તકો ઉપર સારા વિવેચન ને અવલોકનની બહુ જરૂર છે. તેમ થવાથી સાહિત્યને ઘણો લાભ થયા વિના રહેશે નહિ તેમજ માસિકોમાં સારા ને ઘણા સારા લેખો સાથે ક્વચિત્ ક્વચિત્ માલ વગરના લેખો પણ આવે છે લેખક તરીકે પ્રસિદ્ધ થયલા કે સારી કેળવણી પામેલા પુરુષોના જ લેખોનો સમાવેશ થવો જોઈએ જેમને હજી વિદ્યા ને વ્યવહાર સંપાદન કરવાના છે, જેઓને હજી પરિપક્વ વયનો પણ અનુભવ મળ્યો નથી એવા બીન અનુભવી કે અર્ધદગ્ધ પુરુષોના લેખ દાખલ કરવાથી માસિકોની પ્રતિષ્ઠાને હાનિ પહોંચે છે વળી માસિકોના જુદા જુદા લેખોમાં જુદી જુદી જોડણી જોવામાં આવે છે તો તે પણ ઠીક છે? માસિકના અધિપતિએ પોતાના માસિક માટે અમુક ધોરણ રાખવું જરૂરનું નથી? ઉપર દર્શાવેલી જોડણીની અવ્યવસ્થામાં આ રીતે વધારો થાય છે કે નહિ? આ વિષય ઉપર માસિકોના અધિપતિનું લક્ષ ખેંચવાની રજા લઉં છું.

ઉપસંહાર.

આ પ્રમાણે ગુર્જર સાહિત્યની આધુનિક દશાનું રેખાદર્શન કરી તેનાં ક્યાં ક્યા અંગને કેવી રીતે પોષવા ને ખિલવવાનાં અવકાશ ને આવશ્યકતા છે તે તરફ શ્રોતૃમંડળનું ધ્યાન ખેંચ્યું છેવટે ગુજરાતસાહિત્યસભાનો વિજય ઈચ્છી મારો લેખ સમાપ્ત કરું છું

---

*શાળાના અભ્યાસક્રમમાં નીતિના શિક્ષણને સ્થાન.

(રા. રા. ચુનીલાલ ગોવર્ધનદાસ શાહ, બી. એ.)

ઉક્ત વિષયના સંબંધમાં આજકાલના માસિક અને દૈનિક પત્રોમાં

---

* આ લેખ 'જ્યુબિલિના ખાસ અંક' માટે આવેલો તે ખાસ અંકમાં જગ્યાના પ્રમાણમાં અવકાશ નહિ હોવાથી અત્ર છાપવામાં આવ્યો છે.

વિવિધ પ્રકારની થતી ચર્ચાથી એટલુ તો અનુમાન કરી શકાય છે કે તેવા પ્રકારના શિક્ષણની હાલના સમયમા થોડી ઘણી પણ જરૂર છે જરૂર કેટલી છે તે "હિન્દુસ્તાનમા નીતિવિષયક શિક્ષણના અભાવથી ભયકર નઠારા પરિણામ આવવા પામ્યા છે"—આ એકજ વાક્યથી સહેજસાજ સમજવામાં આવી જાય છે તે ભયકર પરિણામ કેવા પ્રકારના છે—શુ ઉગતી પ્રજા આળસુ, અનીતિમાન, જુઠી, ઉદ્ધત, અપ્રામાણિક, બીકણ, ઘાતકી કે નિર્દય બની છે?—એ વિષે નિર્ણય કરી મત આપવો એ કઈ સહેલુ નથી. તેમ છતા એટલુ તો કહી શકાય કે એ શિક્ષણના અભાવે મનુષ્યહૃદય પોતાનુ સ્વાભાવિક લક્ષણ ભુલી જાય છે અને પ્રપચના રસ્તાઓ શોધવા માડે છે; કારણ માત્ર એટલુજ કે પોતાની આસપાસના માણસો પ્રત્યે પોતાની શી શી ફરજો છે તેનું જ્ઞાન બાળકને હોતુ નથી, તેમજ બાળક વિદ્યાભ્યાસ કરે છે તે સમયમા તેના કર્ત્તવ્યનું ભાન તેને કરાવવામા આવતું નથી; તેથી મોટપણે તેને તે શોધી લેવુ પડે છે, ત્યારે તે પોતાની બુદ્ધિ અનુસાર વર્ત્તે છે અને તેમા ભુલ ખાય તો દોષપાત્ર ગણાય છે. ખરેખર દોષ તો બાળકને કેળવણી આપનારનોજ છે.

જન્મથીજ બાળક જેજે સયોગોમા આવે છે તે તે સયોગોના સસ્કારની છાપ તેના કુમળા મગજમા પડે છે, તે તે પ્રમાણમા તેની બુદ્ધિ સ્ફુરે છે, ને તે તે પ્રમાણે તે કર્મ આચરે છે. પ્રથમ તો ઘરની રીતભાત ઉપર તેના મનનું બધારણ થાય છે, ત્યારપછી તેના સહવાસ ઉપર અને સ્વતત્ર વિચાર કરી શકે તે પહેલા શાળાના શિક્ષણ ઉપર ઘરની કેળવણી હિન્દુસસારમાં કેવા પ્રકારની છે તે કોઈનાથી અજાણ્યુ નથી, તેમજ બાળક નાનપણમા કેવા સહવાસમાં ઉછરે છે અને તેનું પરિણામ કેવુ આવે છે તે સૌ કોઈ કલ્પનામા લાવી શકે તેમ છે, સારે છેવટનો આધાર શાળાની કેળવણી ઉપરજ રહે છે.

આ ઉપરથી એટલું તો સિદ્ધ થાય છે કે બાળકના ઘરના તેમજ તેના સહવાસના જે જે નઠારા સસ્કારો પડ્યા હોય તે તે ભુલાવવાનુ કામ શિક્ષકનું છે હવે આ બાબતમા શિક્ષકો કેટલું કરી શકે તેનો વિચાર કરીએ.

ગૃહકેળવણી બાળક પ્રત્યે જેટલા અને જેવા જોઈએ તેવા સસ્કારોની છાપ પાડી શકે એ તો નિર્વિવાદ છે, પરતુ તેવી કેળવણી આપવામાં સા-

માન્ય રીતે જોતાં હિંદુ બાપ અજ્ઞાન અથવા તો વખતના અભાવે બેદરકાર છે. વળી હિંદુ માતાઓ ઘણુ કરીને અભણુ અગરતો સાધારણુ વાંચી શકે તેટલુંજ ભણેલી હોય છે, હવે જ્યારે બાળક પોતાની માતા કરતા વધારે ભણે છે ત્યારે સ્વાભાવિક રીતે પોતાની માના કરતા વધારે જાણે એવુ તેને ભાન થાય છે, તેથી બાળક પોતાની માતાના હુકમને કેટલીક વખત અનાદર કરવા લલચાય છે આવા સયોગોમા ઉછરેલા બાળકની શાળામા દાખલ થાય તે વખતની અને નીતિવિષયક શિક્ષણુના અભાવે કરીને બીજી કેળવણી લઈને બહાર નીકળે તે વખતની સ્થિતિમા કેટલો ફેરફાર પડશે તેનુ અનુમાન સાધારણુ રીતે કરી શકાય તેમ છે ભણ્યા એટલે બે પુસ્તકોજ વાચવાં અગર બે હિસાબજ ગણુવા એટલું તો તે બાળક શીખશે, પણુ પોતાના સબધી પ્રત્યે કેવી રીતે વર્તવુ એ શીખવાનું તો હજુ બાકીજ રહ્યું આવું જ્ઞાન બાળકને આપવામાં ન આવે તો તેની પાસેથી વિવેક અને નીતિનાં વચન સાંભળવાની આશા રાખવી એ કેટલે અશે વાજબી છે?

બાળકનું મગજ કુમળા છોડ જેવુ છે, તેને જેમ વાળવામા આવે તેમ વળી શકે છે એટલાજ ઉપરથી શિક્ષકે સમજવું જોઈએ કે તે બાળકનો માતાપિતા, મિત્ર, ગુરુ અગર પરમેશ્વરજ છે, અને જો તે તેવી રીતે સમજવામાં પોતાના કર્તવ્યનુ ભાન ભૂલે તો તે દરેક પ્રકારે દ્રોહી છે અને તેથી બાળકના ખોટા મનોરથો સરળ ને સીધે રસ્તે વાળવાનુ કામ તેનુંજ છે, હવે એવો સવાલ ઉત્પન્ન થાય છે કે નીતિવિષયક શિક્ષણુ કેવી રીતે આપવું? પુસ્તકદ્વારા આપ્યા કરતા બીજી કોઈ આડકતરી રીતે આપી શકાય કે નહિ? આ સબધમાં પ્રો. સેડલરના એક અગ્રેજી ફકરામાથી અવતરણુ કરવુ યોગ્ય જણાય છે —

"Moral training is secured by watchful care over conduct, by intimacy with good examples, by wisely ordered physical discipline, by duly measured and organised school games, by the good influences in the corporate life of the school, and by the effect of honest intellectual work upon the moral outlook and judgment

તેનો અર્થ એવો છે કે—બાળકની રીતભાત ઉપર પૂર્ણ કાળજી રાખવાથી, સારાં સારાં દૃષ્ટાન્તો સમજાવવાથી, યોગ્ય શારીરિક કેળવણીથી, બાળકના પ્રમાણમાં યોગ્ય રમત ગમતના મેળાવડા કરવાથી, નિશાળમા એક બીજા પ્રત્યે સભ્ય રીતે વર્તવાથી, અને બાળકના નીતિવિષયક વલણ અને વિચાર ઉપર યોગ્ય માનસિક શિક્ષણ આપવાથી, નીતિની કેળવણી અપાય છે. પરંતુ આ નિયમો હિન્દુસ્તાનની હાલમાં ચાલતી શાળામા કામમા આવે તેમ નથી; કારણ કે.—

"These indirect influences of public school life are possible chiefly in the higher class of boarding schools meant for the upper middle classes. When we consider, however, the conditions prevailing in the vast number of elementary day schools in which the pupil spends only one-third of his waking hours, although an earnest teacher of these schools may bring the indirect influences prevailing in the better class of public schools to bear upon his work, the necessity of giving direct moral instruction becomes apparent". (Mr Bhabha)

મતલબ કે—જે બાળકો બોર્ડિંગ સ્કૂલોમા (છાત્રાલયોમા) અભ્યાસ કરતા હોય તેમનાથીજ ઉપલા નિયમો પાળી શકાય અને તેમનેજ તેથી લાભ થાય, પણ જ્યા આગળ બાળકો પોતાના જાગવાના વખતનો ત્રીજો ભાગ નિશાળમા શિક્ષકની દેખરેખ નીચે રહેતા હોય ત્યા આગળ શિક્ષક બધા નિયમો પળાવી શકે નહિ, અને તેથીજ નીતિવિષયક શિક્ષણની જુદી કેળવણી આપવાની તેવી જગ્યાએ ખાસ જરૂર છે.

આ કારણથી જ દુનીઆના સુધરેલા દેશોમા નીતિવિષયક કેળવણી દાખલ કરવાની રૂઢિ પ્રચલિત થયલી જણાય છે, અને હિન્દુસ્તાનમાં પણ આ કેળવણી નવી નથી. અસલના વખતમા એ પ્રકારની કેળવણી આપવામાં આવતી હતી. દાખલા તરીકે અસલના આર્ય લોકો વેદના અધ્યયન ઉપરાંત સ્મૃતિ (નીતિધર્મ) શીખતા ઇતિહાસ અને વાર્તા રૂપે નીતિના દૃષ્ટાન્તો

પુરાણોમાં પણ પુષ્કળ છે. મહાભારતમા આપેલા ધૃતરાષ્ટ્ર અને વિદુર, ભીષ્મ અને યુધિષ્ઠિરના સવાદો નીતિનાજ દાખલા છે. વિષ્ણુશર્માએ જ્યારે પોતાના રાજકુવરોને વિદ્યાભ્યાસ કરાવવાનો વિચાર કર્યો ત્યારે નીતિના દૃષ્ટાન્તોની વાતોથીજ તેમનુ શિક્ષણ શરૂ કર્યું હતુ (હિતોપદેશ)

નીતિના શિક્ષણની આવશ્યકતા છે એવુ સિદ્ધ થયલુ માની આગળ વિચાર કરીએ કે એવા પ્રકારનું શિક્ષણ કેવી રીતે આપવુ? પુસ્તકદ્વારા, બોધદ્વારા, વાર્તાદ્વારા અથવા ધર્મશિક્ષણદ્વારા? કયે રસ્તે શિક્ષણ આપવાથી વધારે ફેલદાયી થાય તે સયોગો ઉપર આધાર રાખે છે. દરેક શિક્ષકે પોતાને સોપવામા આવેલા વિદ્યાર્થીઓને કયુ શિક્ષણ ઉત્તમ પ્રકારનું છે તે શોધી કાઢીને તે પ્રમાણે વ્યવહાર કરવો દાખલા તરીકે શહેરના છોકરાંને અને ગામડાના છોકરાને તેમજ છોકરીઓને એકજ તરેહનું શિક્ષણ આપવુ યોગ્ય નથી, તેમજ જુદા જુદા શહેરોને માટે અગર તેવાજ ગામડાને માટે પણ એકજ પ્રકારનુ શિક્ષણ અયોગ્ય ગણાય તે ફક્ત લાબા અનુભવથીજ શોધી કઢાય તેમ છતા પણ લન્ડન મૉરલ ઇન્સ્ટ્રક્શન લીગ જેવી સભાએ એક જાતનું ધોરણ ગોઠવવુ જોઈએ, અને દરેક શિક્ષકે તે ધોરણ અનુસાર પોતાનો ક્રમ ગોઠવવો જોઈએ ગુજરાતી કવિતા, મહાભારત, રામાયણ, પુરાણ, સ્મૃતિ, હિતોપદેશ અને એવા બીજાં નીતિના પુસ્તકો, જીવનકથાઓ અને ઐતિહાસિક વૃત્તાતિમાથી દૃષ્ટાન્તો શોધી કાઢી બાળકોના મગજ ઉપર ઠસાવવા જોઈએ વાર્તાઓ એવા રૂપમા ગોઠવેલી હોવી જોઈએ કે તે બાળકો સરળતાથી સમજી શકે શિક્ષકોએ આવી વાર્તાની એક નોધપોથી તૈયાર કરવી જોઈએ, અને સમયાનુસાર ઠીક લાગે તેમ તેમ તેમા ફેરફાર કરવો જોઈએ દુનિઆમા તેમજ ગામમા બનતા બનાવો ઉપરથી, છોકરાઓએ કરેલા કામ ઉપરથી વાતો જોડી કાઢી અસલના ઐતિહાસિક દૃષ્ટાન્તો સાથે સરખાવવી જોઈએ વાર્તા એવી રસભરેલી કરવી જોઈએ કે બાળકના મગજ ઉપર એકદમ ઠસી જાય. બધી મતલબનો સારાંશ કવિતાની બે કડીમાં, કહેવતમા અગર ઉમરના પ્રમાણમા શ્લોકમાં વા અંગ્રેજી કવિતાની ટુકોમા ગોખાવવો જોઈએ. ગોખાવવાનું કારણ માત્ર એટલુંજ કે મગજમાના નઠારા વિચારો દૂર કરી શકાય અને તેમને બદલે યોગ્ય સારા વિચારોના સમૂહનો ભંડાર ભરી શકાય વખતના પ્રમાણમા આ પ્રમાણેનું શિક્ષણ કંટાળો આપ્યા સિવાય આપવુ જોઈએ

શરૂઆતમા આ પ્રમાણેનુ શિક્ષણ શિક્ષકને અને શિષ્યને બોજારૂપ માલમ પડશે, પણ પાછળથી અનુભવ મેળવ્યા પછી અને યોગ્ય રસ્તો શોધી કાઢ્યા પછી લાભ આપનારૂ થશે આ સર્વ બાબત શિક્ષકની મહેનત ઉપર આધાર રાખે છે, માટે જેમ જેમ પ્રસગો બદનાતા જાય તેમ તેમ શિક્ષકે પોતાના શિક્ષણમા ફેરફાર કરી પોતાનુ શિક્ષણ વધારે લાભદાયી થાય તેમ કરવા ચૂકવુ જોઈએ નહિ

શિક્ષકોનું નિત્યસ્મરણ.

(કે એ ધ. પોરબંદર સંસ્થાન તરફથી)

મરાઠી ચાલની સાખી

વ્હાલામા વ્હાલુ ધન બાળક, તે મુજને સોંપાયુ;
યોગ્યાયોગ્યપણુ ભાવિનુ, તેનુ હ્મારાંથી થપાયુ,
અહો ! શી મહાનતા મ્હારી ! ! ૧

આ મ્હારી જવાબદારી છે, સભાગ્ય શુભ રીતે:
ઉન્નતિશિખર ઉપર લઇ જાવા, પદાર્વુ પૂરણ પ્રીતે;
એવી ઉત્તમ ફરજ બજાવુ. ૨

સમષ્ટિના અભિમાની ઈશ્વર, વદી તમોને યાચુ;
ભણ્યુ ભણાવ્યુ શુભપ્રદ હોજો ' આપો એ ફળ સાચું;
જય જય હોજો ! ભાવિ પ્રજાનો. ૩

ઇંગ્લંડની પ્રજાની પ્રગતિને રુચતા સુધારા.

(રા. રા. કૃષ્ણલાલ સુરજરામ વકીલ, બી. એ.)

આપણા નેક નામદાર મહારાજા પાંચમા જ્યૉર્જ ગયા જૂન માસમાં ઈંગ્લંડની ગાદીએ બેઠા ત્યારે સર જૉન ગૉર્સ્ટ જેણે ઈંગ્લંડની એજ્યુકેશન કાઉન્સિલના ઉપપ્રમુખ તરીકે સાત વર્ષ સુધી કામ કર્યું હતુ તેને પ્રશ્ન કરવામાં આવ્યો હતો કે જ્યૉર્જ રાજાના વખતમા ઈંગ્લંડની પ્રજાની પ્રગતિને રુચતા કયા કયા સુધારા કેળવણીમા થવા જોઈએ ? તેનો જવાબ ઈંગ્લંડના એક ચોપાનીઆમા જુલાઈ માસમા પ્રકટ થયો હતો તેણે કહ્યુ હતું કે—

(૧) કેળવણીખાતાના પ્રધાનો અને અમલદારોએ સમજવું જોઈએ કે બાળકના મનની જરૂરીઆતો કરતાં તેમના શરીરની જરૂરીઆતો પર વધારે લક્ષ અપાવું જોઈએ. અડધા ભૂખે મરતા વિદ્યાર્થીઓને કેળવણી-ખાતા તરફથી જે કેળવણી આપવામાં આવે છે તે તેઓ બરાબર ગ્રહણ કરી શકતા નથી; માટે તેમને શિખવતા પહેલા પેટ ભરીને ખાવાનું આપવું જોઈએ, અને તેમની ડાક્તરી તપાસ કરાવી જે રોગિષ્ઠ માલમ પડે તેને દવા કરાવી સાજા કરવા જોઈએ.

(૨) પ્રાથમિક શાળાઓનો અભ્યાસક્રમ મૂળથીજ સુધારવો જોઈએ. શહેરના છોકરાને માટે ને ગામડાના છોકરાને માટે તે જુદો જુદો રાખવો જોઈએ. નિશાળનું ' થીઓરીરૂપ ' ફેરવીને તેને ' કામગરી ' બનાવવી જોઈએ. શિષ્યના મગજમાં જ્ઞાન ભરભર કરવામાં આવે છે તે હવેથી બંધ થવું જોઈએ, અને તેને તે પોતાની મેળે ખીલવી શકે એમ શિક્ષણ અપાવું જોઈએ વ્યાકરણની સૂત્રરૂપ વ્યાખ્યાઓ, દૂર દેશોની ભૂગોળ અને પુરાણા સમયનો ઇતિહાસ હવેથી ગોખાવવાનો બંધ થવો જોઈએ, અને તેને બદલે બાળકોને ખોદતા અને વાવતા, રંદો ફેરવતાં અને હથોડો મારતાં, રાંધતાં અને ધોતા વગેરે શિખવવું જોઈએ

(૩) કાચી ઉમરના છોકરા છોકરીઓ પાસે કારખાનાઓમાં મજુરીની લાલચ આપી સવારથી સાંજ સુધી પરસેવા-ઉતાર કામ કરાવવામાં આવે છે તે બંધ થવું જોઈએ. એ છોકરાઓને ભણવાનો તેમજ શરીરે વૃદ્ધિ પામવાનો વખત મળવો જોઈએ. નિશાળમાં દાખલ કરવાની ઉમર વધારવી જોઈએ, પ્રાથમિક કેળવણી મેળવ્યા પછી છોકરાઓ જે જે ધંધો કરવા ઇચ્છતા હોય તે તે ધંધામાં દાખલ થતા પહેલાં તે તે ધંધો ચલાવવાને માટે યોગ્યતા આપનારી શાળાઓ સ્થાપવી જોઈએ, અને તેમાં એવાં ધંધાદારીઓના છોકરાની હાજરી ફરજીઆત કરવી જોઈએ.

(૪) ઉંચી કેળવણી મેળવવાની શાળાઓમાં જે ચાહે તે દાખલ થઈ શકે એવી સગવડ થવી જોઈએ.

ઉપર પ્રમાણે ઇંગ્લંડમાં સુધારાની માગણી કરવામાં આવે છે, તો આપણે અહિં અપાતી કેળવણીમાં પણ આપણા નેકનામદાર મહારાજાની કારકીર્દીમાં દેશકાળને અનુસરતા સુધારા થવા જોઈએ.

ગણિત.

લેખક:—રામભાઈ કાલિદાસ પટેલ
સ્કૂલમાસ્તર—વાંઝ, તા. ચોર્યાશી, જી. સુરત.

આ નીચે હાલમાં ચાલતા ગુજરાતી ગણિતોમા નહિ આપેલા કેટલાક સાદા નિયમો આપવામાં આવ્યા છે. આ નિયમો શિક્ષકવર્ગને ગણિત શિખવવામા મદદગાર થઈ પડશે ખાસ કરીને ગામડાઓમાં શિક્ષકોની ગણિતના વિષયમાં લોકો કોયડાના દાખલાઓ પૂછી પરીક્ષા કરે છે. તેવા કેટલાક દાખલાઓમા આ નિયમો થોડેઘણે અંશે મદદગાર થઈ પડશે.

નિયમ ૧ લો. બે સખ્યાનો સરવાળો અને તેજ બે સંખ્યાની બાદબાકી આપ્યાં હોય, તો આપેલો સરવાળો અને આપેલી બાદબાકી એ બેના સરવાળાને (૨) વડે ભાગ્યાથી મોટી સખ્યા નીકળશે, અને આપેલો સરવાળો અને આપેલી બાદબાકી એ બેની બાદબાકીને (૨) વડે ભાગ્યાથી નાની સખ્યા નીકળશે.

ઉદા:—બે સંખ્યાનો સરવાળો ૨૦ છે, અને તેજ બે સખ્યાની બાદબાકી ૧૦ છે; તો તે બે સંખ્યાઓ કઈ?

$$\frac{\text{આપેલો સરવાળો + આપેલી બાદબાકી}}{૨} = \frac{૨૦+૧૦}{૨} = \frac{૩૦}{૨} = ૧૫$$

મોટી સંખ્યા.

$$\frac{\text{આપેલો સરવાળો—આપેલી બાદબાકી}}{૨} = \frac{૨૦-૧૦}{૨} = \frac{૧૦}{૨} = ૫$$

નાની સખ્યા

જવાબ—૧૫ અને ૫ તે સખ્યાઓ.

*કારણ:—અ + ચ = ૨૦ અને અ—ચ = ૧૦ છે.

માટે અ + ચ = ૨૦

એમા અ—ચ = ૧૦ ઉમેર્યા

---

* ગણિતની રીતે નીચે પ્રમાણે સમજાવી શકાય.—મોટી સંખ્યા નાની કરતાં ૧૦ જેટલી મોટી છે, માટે બનેના સરવાળા ૨૦ માંથી ૧૦ બાદ કરીએ તો બે સરખી સખ્યાઓનો સરવાળો ૧૦ રહ્યો, એટલે બે સરખી સખ્યાઓ પાંચ પાંચની થઈ, તેમા દસ વધારાના ઉમેરીએ એટલે મોટી ૫ + ૧૦ = ૧૫ થઈ, ને નાની ૫ રહી.

બીજી રીતે કરીએ તો નાની મોટી કરતાં ૧૦ જેટલી નાની છે,

આ બંને સંખ્યાનો ભાગાકાર ૪ આપેલો છે; પરંતુ એજ બે સંખ્યાનો ભાગાકાર $\frac{૧}{૪}$ હોઈ શકે; અને જો તે આપેલો હોય તોપણ આપેલા સરવાળાનાં (૨૫ ના) અશ અને છેદના પ્રમાણમા ભાગ પાડતાં તે બે સંખ્યાઓ ૧ ૪ ના પ્રમાણમા એટલે ૫ અને ૨૦ નીકળશે.

કારણઃ—ખુલ્લુંજ છે કે બે સંખ્યાનો ભાગાકાર તેજ બે સખ્યાનો ગુણોત્તર છે

ઉદા:—બે ગૃહસ્થોને વાર્ષિક કર પોતાની ઉપજ ઉપર દર રૂપીએ ચાર પાઈ લેખે આપવો પડે છે. બેઉ મળીને કરની રકમ રૂ ૩૦૦ ભરે છે. પહેલાની આવક બીજાની આવક કરતાં ૧$\frac{૧}{૪}$ ગણી છે. દરેકની વાર્ષિક પેદાશ શોધી કાઢો.

નિયમ ૪ થો'—બે સખ્યાની બાદબાકી અને તેજ બે સંખ્યાનો ગુણાકાર આપ્યા હોય, તો આપેલી બાદબાકીના વર્ગમા આપેલા ગુણાકારની ચાર ગણાઈ ઉમેરવી. સરવાળો આવે તેનુ વર્ગમૂળ કાઢવું. આ વર્ગમૂળ તેજ બે સખ્યાનો સરવાળો થશે. તે ઉપરથી પહેલા નિયમ પ્રમાણે બેઉ સખ્યા નીકળશે.

*ઉદા —બે સખ્યાની બાદબાકી ૪ છે અને તેજ બે સખ્યાનો ગુણાકાર ૯૬ છે, તો તે બે સખ્યાઓ કઈ ?

$\sqrt{\text{આપેલી બાદબાકીનો વર્ગ + આપેલો ગુણાકાર} \times ૪}$

$= \sqrt{૪^૨ + ૯૬ \times ૪.}$

$= \sqrt{૪૦૦}$ = ૨૦. તેજ બે સખ્યાનો સરવાળો.

તે ઉપરથી પહેલા નિયમ પ્રમાણે.

$\frac{૨૦ + ૪}{૨}$ = ૧૨ મોટી સંખ્યા, અને

$\frac{૨૦ - ૪}{૨}$ = ૮. નાની સંખ્યા

* આ પણ નિયમ બીજાની માફક અવયવની રીતે થઈ શકે. ૯૬ = ૨ × ૪૮ = ૩ × ૩૨ = ૪ × ૨૪ = ૬ × ૧૬ = ૮ × ૧૨.
આ જોડકાઓમાથી ૧૨ ને ૮ ની બાદબાકી ૪ છે, માટે ૧૨ ને ૮ એ જવાબ.

કારણ:—

$\text{अ}-\text{व}$=૪ અને अव=૯૬ છે.

$(\text{अ}-\text{व})^{2}$ = ૪^{2}

માટે $\text{अ}^{2}-२\,\text{अव}+\text{व}^{2}$=૧૬ એમાં ૪ अव=૩૮૪ ઉમેર્યા, એટલે $\text{अ}^{2}+२\,\text{अव}+\text{व}^{2}$ = ૪૦૦ થયા એનું વર્ગમૂળ $\text{अ}+\text{व}$=૨૦ છે.

ઉદા—એક જાફતમા ૧૨ છોકરા, કેટલીક સ્રીઓ, અને સ્રીઓ અને છોકરાના સરવાળા જેટલા પુરુષો એકઠા થયા હતા તે જાફતમાં રૂ. ૪૦ ખર્ચ થયો સ્રીઓ અને છોકરાઓને ખર્ચમાં ફાળો આપવાનો ન હોવાથી જેટની સ્રીઓ હતી તેટલા આના દરેક પુરુષને આપવા પડયા તો તે જાફતમાં કુલ કેટલા માણુસ એકઠાં થયા હશે?

નિયમ ૫ મો:—બે સખ્યાની બાદબાકી અને તેજ બે સખ્યાનો ભાગાકાર આપ્યા હોય, તો આપેલા ભાગાકારના અશ અને છેદના પ્રમાણુમાં તે બે સખ્યાઓ છે તે ધ્યાનમા રાખી હિસાબ છોડવો.

*ઉદા—બે સખ્યાની બાદબાકી ૧૦ છે, અને તેજ બે સખ્યાનો ભાગાકાર $૧\frac{૧}{૪}$ છે, તો તે બે સખ્યાઓ કઈ?

આમાં ભાગાકાર $૧\frac{૧}{૪}$ એટલે $\frac{૫}{૪}$ છે. આ પરથી તે સખ્યાઓ ૫ . ૪ ના પ્રમાણુમા છે એમ જણાય છે.

માટે ૫ − ૪ = ૧ પ્રમાણુની બાદબાકી.

બાદબાકી	બાદબાકી	સખ્યા
૧	૧૦ ∴	૫ ૫૦ સખ્યા.

એવીજ રીતે,

બાદબાકી	બાદબાકી	સખ્યા
૧ .	૧૦ : .	૪ : ૪૦ સખ્યા

માટે જવાબ ૫૦ અને ૪૦.

કારણ—નિયમ ૩ જા પ્રમાણે ખુલ્લુજ છે.

ઉદા—એક જાગીરદારે પોતાની જાગીરીમા કેટલાંક તળાવો ખોદાવવા માડયા હતા. દરેક મજુરે દીઠ અઠવાડીએ બે રૂપીઆ મજુરી આપ-

---

* અક્ષરગણિત પ્રમાણે $\frac{\text{अ}}{\text{व}} = \frac{५}{४}$ એટલે $\text{अ} = \frac{५}{४}\,\text{व}$; માટે $\text{अ}-\text{व} = \frac{५}{४}\,\text{व}-\text{व} = \frac{१}{४}\,\text{व}$ = ૧૦, એટલે व = ૪૦ ને अ = ૫૦.

વાની હતી. દરેક તળાવ પર પહેલા કરતાં બીજા પર બેવડા, બીજા કરતાં ત્રીજા પર બેવડા એ નિયમે મજુરો કામે લગાડયા હતા. અઠવાડીઉં પૂરૂં થએ દરેક તળાવ પરથી એકેક મજુર જાગીરદારને ત્યા મજુરીની રકમ લેવા ગયો ત્યારે સઘળા તળાવ પર મળીને કામ કરનારા મજુરો ૮૮૮૩ ગણા. મજુરી લેવા ગયલા દરેક મજુરને ૨૫૪૦ રૂપીઆ ઉપાડી આણવા પડયા. ત્યારે કેટલાં તળાવ ખોદાતાં હશે અને દરેક તળાવ પર કેટલા માણસ કામે લગાડયા હશે ?

નિયમ ૬ ઠ્ઠો:—બે સંખ્યાનો ગુણાકાર અને તેજ બે સંખ્યાનો ભાગાકાર આપ્યાં હોય, તો આપેલા ગુણાકારને આપેલા ભાગાકારે ગુણી ગુણાકારનુ વર્ગમૂળ કાઢવાથી એક સંખ્યા નીકળશે આ ઉપરથી અથવા આપેલા ગુણાકારને આપેલા ભાગાકારે ભાગી ભાગાકારનુ વર્ગમૂળ કાઢવાથી બીજી સંખ્યા નીકળશે.

*ઉદાઃ—બે સખ્યાનો ગુણાકર ૩૬ છે, અને તેજ બે સખ્યાનો ભાગાકાર ૪ છે, તો તે બે સખ્યાઓ કઈ ?

$\sqrt{\text{આપલો ગુણાકાર} \times \text{આપેલો ભાગાકાર}} = \sqrt{૩૬ \times ૪}$
$= \sqrt{૧૪૪} = ૧૨$ એક સખ્યા અને,
$\sqrt{\text{આપેલો ગુણાકાર} - \text{આપેલો ભાગાકાર}} = \sqrt{૩૬ - ૪}$
$= \sqrt{૯} = ૩$ બીજી સખ્યા

કારણ —

$अ\ व = ૩૬$ અને $\frac{अ}{व} = ૪$ છે. માટે $अ\ व = ૩૬$ ને $\frac{अ}{व} = ૪$

---

*મોટી સખ્યા નાનીના કરતાં ૪ ગણી છે, માટે ૩૬ ને ૪ એ ભાગતા ૯ આવ્યા તે બે સરખી રકમોનો ગુણાકાર રહ્યો, એટલે બે સરખી રકમો ૯ ના વર્ગમૂળ ત્રણ ત્રણની થઈ માટે ૩ થી ૪ ગણી ૧૨ એ મોટી રકમ થઈ, ને નાની ૩ રહી

બીજી રીતે કરીએ તો નાની મોટીનો ૪ થો ભાગ છે માટે ૩૬ ને ૪ એ ગુણતાં ૧૪૪ આવ્યા તે બે સરખી રકમોનો ગુણાકાર રહ્યો, એટલે બે સરખી રકમો ૧૪૪ ના વર્ગમૂળ બાર બારની બરોબર થઈ, માટે ૧૨ નો ૪ થો ભાગ ત્રણ એ નાની રકમ થઈ, ને બાર મોટી.

વડે ગુણવાથી $\text{અ}^{2} = ૧૪૪$ થાય છે; અને $\text{અ}\,\text{ઘ} = ૩૬$ ને $\frac{\text{અ}}{\text{ઘ}} = ૪$ વડે ભાગ્યાથી $\text{ઘ}^{2} = ૯$ થાય છે.

ઉદા:—એક એકરની કિંમત રૂ. ૬૫૦ ગણીએ તો એક કુટુંબની જમીનની કિંમત રૂ ૬૯૭૫૦ થાય છે. એ કુટુંબમાં કેટલાક ભાઈઓ મુખ્ય ભાગીદાર છે. પહેલા ભાઈને એક, બીજાને બે, ત્રીજાને ત્રણ, ચોથાને ચાર, એમ દરેક ભાઈને છોકરા છે. આવી રીતે જેટલા છોકરા થાય છે તેટલા એકર જમીન મુખ્ય ભાગીદાર તરીકે એક ભાઈને ભાગે આવે છે. સઘળા છોકરાઓ વચ્ચે બધી જમીન સરખે ભાગે વહેંચીએ તો એક છોકરાને ભાગે એક મુખ્ય ભાગનો ૫ મો હિસ્સો આવે છે. કહો ત્યારે તે ભાઈઓ કેટલા અને બધા ભાઈઓના મળીને છોકરાઓ કેટલા

(અપૂર્ણ.)

બાળસંવાદ.

(લેખક—મોહનલાલ પ્રભાશંકર ભટ્ટ)

અકબર પાદશાહની દરબાર-સ્થળ લાહોર.

(ટોડરમલના મૃત્યુ પહેલાંનો વખત)

છડીદાર—ખુદાવંદ, ખુદાએગાન, શહેનશાહ અકબરશાહ બહાદુરને ઘણી ખમા! (અકબર ગજાસને બેસે છે)

અકબર—મ્હારા રાજ્યના સ્તંભો! આજની દરબારમાં તમે બધા અમલદારો ખુદાની મહેરબાનીથી અહિં લાહોરમાં ભેગા થયા છો, તે જોઈ મને બહુ આનંદ થાય છે. કેમ ટોડરમલ! વસૂલાત ખાતાની શી ખબર છે?

ટોડરમલ—જહાંપનાહ! લગભગ ૪૦૦ વરસ થયાં અનેક જંજાળોમાંથી પસાર થતી રૈયત આપની વ્યવસ્થિત રાજ્યનીતિથી મોજ માણે છે મુગલ શહેનશાહતના બધા વિભાગો હવે બરાબર ગોઠવાઈ રહ્યા છે, અને જમીનની માપણી કરી મહેસુલના આંકડા ચોક્કસ કર્યા છે. જમાબંધી અને જકાતખાતાની સરળતાથી તથા જજીયાવેરો અને જાત્રાવેરો કાઢી નાખવાથી બધી હિંદુ રૈયત સુખમાં

મગન રહે છે. તમામ રૈયતની આબાદાની વધારવા માટે લોકોપયોગી ખાતાં પાછળ સારો ખર્ચ કરવામાં આવે છે, અને રાજ્યની તિજોરી રૈયતના ભલા માટે જરા પણ સંકોચાતી નથી.

અકબર—કેમ, કાજી સાહેબ, ન્યાયખાતાની શી ખબર છે?

કાજી—હજુરે આલી! જ્યાં ચોર અને શાહનો ન્યાય એક રીતે થતો, જ્યાં દુષ્ટહાકેમોના શબ્દ તેજ લોકોનું ભવિષ્ય ગણાતું, જ્યાં સ્વાર્થનેજ સર્વ સત્તા સોંપાતી, ત્યાં આજ આપના નિર્મળ ન્યાયરૂપી સૂર્યનો ઉદય થયો છે, ને સર્વ અંધકાર નાશ પામ્યો છે. બધે ઠેકાણે રૈયતને ખરો ઇનસાફ મળે છે, અને દિવસે દિવસે ગુન્હેગારોની સંખ્યામાં ઘટાડો થતો જાય છે.

અકબર—કેમ માનસિંહજી! આપણા લશ્કરની શી ખબર છે?

માનસિંહ—નામવર શાહ! જ્યારથી આપે મુસલમાનો અને રજપૂતો વચ્ચેના વેરભાવને દોસ્તીના રૂપમાં ફેરવી નાખવાનો આરંભ કર્યો છે, ત્યારથી ઘણા શૂરા રજપૂતો આપની સાથે જોડાયા છે. યાહોમ કરી, ગમે તેટલા ઘા શરીર પર પડ્યા હોય છતાં હિંમત રાખી જીવ જતાં સુધી યુદ્ધમાં અડગ રહેનારા ઘણા રજપૂતો આપણા લશ્કરમાં જોડાયા છે તેમના સહવાસથી આપણું લશ્કર વધારે પરાક્રમી થતું જાય છે, અને તમામ યોદ્ધાઓ રાજ્યને માટે જીવ આપવા હમેશાં તત્પર રહે છે.

અકબર—આપણું લશ્કર અને તેના સરદારોની બહાદુરીથી મને સંતોષ થાય છે. જોકે ચિતોડનો પ્રતાપ ઘણાં વરસ થયાં વશ થયો નથી, શૂરવીર જયમલનો નાશ પણ માત્ર યુક્તિથીજ થઈ શક્યો હતો, અને ચાંદબીબી જેવી સ્ત્રીજાત સાથે લડતાં પણ ઘણી મુશ્કેલીઓ વેઠવી પડી હતી, છતાં આપણા લશ્કરે બીજે ઘણે ઘણે ઠેકાણે બહાદુરી બતાવીને જે વિજય મેળવ્યા છે, તે ઘણા સંતોષ કારક છે. પણ વારુ ખાનખાનાન! સિંધની શી હકીકત છે?

ખાનખાનાન—પાદશાહ સલામત! બખ્ખરના આપણા હાકેમ સાથે મીરઝા જાનીબેગ વખતો વખત તકરારો કરતો હતો. તેણે પોતાની હઠ છોડી નહિ, તેથી આપણે તેની સાથે બે લડાઇઓ

કરવી પડી છે. બીજી ઉનડપુરની લડાઈમાં આપણા બહાદુર સરદારોએ તેને જીવતો પકડયો છે, તેને આપની સામે રજુ કરીએ છીએ. ઝહાંપનાહ! જાનીબેગની લડવાની બહાદુરી અને દ્દઢતા જોઈને હું રાજી થાઉં છુ. એવા મર્દને મારવા કરતાં જીવતદાન દેવાની હું સિફારસ કરૂં છુ

અકબર—જાનીબેગ! તારી બહાદુરી ઉપર હું ખુશી થાઉં છુ, અને ખાનખાનાની સિફારસ ધ્યાનમાં રાખી તને સિંધનો હાકિમ નીમું છું. મારી અને તારી બન્નેની નસોમા તુર્કસ્તાનના મુલકોનુ લોહી વહે છે તે ભૂલતો નહિ મારે પગલે ચાલી રૈયતને સુખી રાખવામા જાગતો રહેજે, અને હમેશાં નિયમસર ખંડણી મોકલવામાં ઢીલ કરીશ મા.

કેમ અબુલફઝલ! પેલાં બધાં પુસ્તકોના ફારસી તરજુમા તૈયાર થઈ ગયા છે કે?

અબુલફઝલ—ખુદાવદ! તમામના તરજુમા તૈયાર છે, વળી જ્યારે જ્યારે રાજ્યના કામમાથી ફુરસદ મળે છે, ત્યારે મારા લખેલા ઇતિહાસને બરાબર ગોઠવવાનું કામ કરૂં છુ.

અકબર—કેમ ફૈઝી! પેલા ગોવાના પાદરીને અને નવસારીના જરથોસ્તીને આજે સાંજની કચેરીમા આવવાની ખબર આપી છે કે!

ફૈઝી—ખુદાવદ! તેમને પણ બીજા તમામ ધર્મના વડાઓની સાથે આજે સાંજની સભામાં આવવાનુ કહેણ મોકલ્યું છે. મને, અબુલફઝલને અને બિરબલને એવી ચર્ચા સાંભળવાનો શોખ આપ નામદારના જેટલોજ છે હિંદુ કે મુસલમાન અથવા જરથુસ્ત કે ઇસાઇ અને બીજા તમામ ધર્મો એકજ ખુદાને મળવાના જુદા જુદા રસ્તા છે, એ વાત એવી ચર્ચાઓથી બરાબર સમજાય છે.

અકબર—કેમ પડિતજી! હિંદુ લોકો મારા રાજ્યમાં સુખશાન્તિ ભોગવે છે કે?

પડિતજી—નેકનામ! જેમણે ધર્માંધપણાને વશ થઈ પરધર્મીઓના ઉપર કેર વર્તાવ્યો છે, તે સર્વને મળેલાં ફળ ઇતિહાસની આરસીમાં

ચોખ્ખાં દેખાઈ આવે છે. આપે તે ઉપરથી ખરૂં તત્ત્વ શોધ્યું છે. ધર્મ સબંધી જુલમને બદલે આપની સભામાંજ દરેક ધર્મવાળા હમેશાં પોતપોતાના મતની ચર્ચા છૂટથી કરી શકે છે. આપના ઉદાર દિલનો એ દાખલો ભવિષ્યની પ્રજા ઇતિહાસમાથી જોશે.

અકબર—કેમ બિરબલ! લોકોની આબાદી માટે કરેલી કોશીશોના પરિણામ તને કેવા જણાયા છે?

બિરબલ—ખુદાવદ! દેશમા બધે વિદ્યાકળાને ઉત્તેજન અપાય છે, દિવસે દિવસે હુન્નર અને ઇલમની કદર લોકોમાં વધારે શુન્નતી જાય છે, અને જગલી રિવાજો ઓછા થતા જાય છે મુસાફરી ને વેપારની સગવડ માટે ઘણે ઠેકાણે રસ્તાઓ બાધવામા આવ્યા છે, અને નહેરોથી ઘણે ઠેકાણે દેશની આબાદીમાં વધારો થયો છે. લોકોપયોગી ખાતામા આપના તમામ અમલદારો પૂરેપૂરી કાળજી રાખે છે. આપ, આપના અમલદારો ને હાકેમો, તથા આપની રૈયત, સર્વે પોતપોતાનો અરસપરસનો સબધ પેટ અને શરીરના બીજા અવયવોના સમધ જેવો સમજે છે, ને તેથી બધે ઠેકાણે સુખ-શાન્તિમા વધારો થતો જાય છે.

અકબર—ત્યારે તો ૧૪ વરસની નાની ઉમરમાથી ખુદાએ જે ફરજ મારે માથે નાખી હતી, તે ફરજ મેં પૂરેપૂરી કાળજીથી ને પાક દિલથી બજાવી છે, એમ ભવિષ્યની પ્રજા મારે માટે કહેશે. મારી પાછલી જિંદગીમા એ મને શાન્તિરૂપ થશે.

પશ્ચિમનો દિક્પાળ—(સ્વગત) અકબર પાદશાહ ખરેખર તું કહે છે તેમજ થશે. પરતુ તારામા પણ કેટલાક દોષો છે જોકે તારા સદગુણોથી એ દોષો ઢકાઈ જાય છે, છતા આગળ ઉપર તારા ઘણા સદ્ગુણોના ભીતરમા ઢકાયલા થોડા દોષોને પણ ભવિષ્યની પ્રજા ઇતિહાસની આરસીમાથી જોશેજ. ચિતોડના ઘેરા વખતે જયમલને મારવાનો પ્રપચ અને એવા થોડા દાખલા સિવાય તારી કીર્તિ અમરજ રહેશે તારી ઓલાદ જો તારે

રસ્તે ચાલીને, તારાના રાજ્યો અને રૈયતને તારા કરતાં વધારે સારૂં સુખ આપશે, તો મુગલ શહેનશાહતની ઇમારતને કદી પણ નુકસાન પહોંચવાનુ નથી. પણ આહા! ભવિષ્યની ખુબી ઓરજ છે!! તારી ઓલાદને મળેલી તકનો લાભ તે લઈ શકશે નહિ. મુગલ શહેનશાહતનો મધ્યાહ્ન તારા પ્રપૌત્ર ઔરંગઝેબના સમયમાં તપશે પરંતુ અનેક છળ, પ્રપંચ અને ધર્માંધપણાની દુષ્ટતાના તાપથી રૈયતના હૃદય અકળાશે, અને એ અકળામણનો અવાજ ખુદાની દરબારે પહોંચી, મુગલાઈ શહેનશાહતને નબળી પાડી દેશે. તારી ઓલાદનો છેલ્લો માણસ સ્ત્રીઓ અને બાળકોના નિર્દોષ જીવોને રીબાવનારાનો મદદગાર થઈ મુગલ શહેનશાહતનો પૂરેપૂરો અંત આણને, અને તેને પરિણામે તારા કરતા ન્યાય અને સદ્ગુણમા ઘણીજ વધારે આગળ પડતી મારી પશ્ચિમની પ્રજા હિન્દનુ ચક્રવર્તી રાજ્ય ભોગવશે હિન્દુસ્તાનની પ્રાચીન રાજધાની દિલ્હીને માટે જે લોહી રેડાયા છે તેનો આરેજ અંત આવશે, અને દિલ્હીની સત્તા કલકત્તે જઈ, પાછી દિલ્હી આવી ઇંગ્લંડના લન્ડનશહેરમાથી શાન્ત અને સુખમય પ્રભાવ આપશે.

आबु पर्वत.

(આબુ પુ પ૧ પૃ ૬૧ થી.)

નખી તળાવ એ આબુ મદર સ્ટેશન પાસે ટેકરીઓની વચ્ચે નીચાણમાં અરધો માઇલ લાંબુ ને પા માઇલ પહોળુ આબુથી પશ્ચિમે આવલું છે પૂર્વ તરફ તે છાછરૂ છે, પણ પશ્ચિમ તરફ વીશથી ત્રીશ ફુટ ઊંડુ છે ઋષિના નખ વડે એ તળાવ તૈયાર થયલુ છે એવી અમમતિન દંતકથા ચાલે છે તેનો દેખાવ સુંદર છે. એને એક કાંઠે જયપુરની ને બીજે કાંઠે જોધપુરની સુંદર કોઠીઓ (ઉતારા) આવેલી છે. કર્નલ ટોડે તે જોયુ ત્યારે "તેમા જળકુકડીઓ તરતી હતી તેનું ધ્યાન માણસ ઉપર નહોતુ; કેમકે આ પવિત્ર જગા ઉપર પારધીની બંદુક કે માછીની જાળ એમાથી એકની કોઈને ખબર નહોતી" "તારે કોઇનો ઘાત કરવો નહિ" એવી

ઈશ્વરી આજ્ઞા અહિં વર્ત્તાતી હતી અને તેનો જે ભંગ કરતું હતું તેની શિક્ષામા તેનું મરણ હતું " આ તળાવની આસપાસ ગોળાકારમા એવી રીતે નજીક નેમજ દૂર સડક બાધેલી છે કે ફરવા જનારાઓ એક ગોળ ચકરમા કરવાનો લાભ લઈ શકે.

અર્બુદા દેવી—દૂધ વાવડી પાસેથી તેનો ચઢાવ શરૂ થાય છે. વાવડી પાસે સાધુને રહેવાના ઝુપડા છે. એ વાવડીનુ પાણી સારૂં અને જગ ઘેણુ છે. ભાગ્યા તુટયા ત્રણુસેં પગથીઆ ચડયા પછી અધર દેવીના મંદિરમાં જવાય છે. દરવાજામા બે વાઘની મૂર્તિઓ, એક સ્વાભાવિક કુડ, અને ગણેશજીનું નાનું દહેરૂં જોવામા આવે છે ટેકરીના મથાળાની એક ગુફામા અર્બુદા દેવીની મૂર્તિ ઉભેલી છે તે કાળા પથ્થરની છે એ ગુફામા સૂર્યનો પ્રકાશ આવતો નથી. ત્યાં શિરોહી સ્ટેટ તરફથી ઘીનો અખડ દીવો બળે છે. પાસેનુ ઘોળુ દેવળ સ ૧૬૩૨ મા બધાયલુ જણાય છે ગુફાની પશ્ચિમે શિવનું દહેરૂ અને નાની ધર્મશાળા છે એ જગ્યાના આચાર્યને રાજ્ય તરફથી થોડી જમીન આપવામા આવેલી છે ત્યા ચૈત્રી પુનમ તથા આસો સુદ દશમ ઉપર મેળા ભરાય છે પાછા દરવાજામાં આવી ઉભા રહેતા ડુગર ઉપર છેટે છેટે આવેલા બગલા અને મકાનોનો સુદર દેખાવ નજરે પડે છે ત્યાથી દેલવાડા તરફની બાજુએ પણુ પગથીઆ બાધેલાં છે. તે પગથીએથી ઉતરતા બીકાનેરની કોઠી પાસે દેલવાડાને રસ્તે ચડાય છે.

દેલવાડાના દહેરાની સુંદર શિલ્પકળાથી તો અવવિ છે. આબુ ગામથી આસરે સવા માઇલ ઉપર ઉત્તરે દેલવાડા નામનુ નાનુ ગામ આવેલું છે દેલવાડા એટલે દેવળોનો જથ્થો તેમા મુખ્ય ૭ દેવળ છે, તેમાના પાચ શ્વેતાબરીના અને એક દિગબરીનું છે એ સઘળા દેવળો જુદા જુદા ગૃહસ્થોએ બધાવેલાં છે તેમા થયલુ ખર્ચ અનહદ છે આ દેવળો જોવાથી તે વખતે કેવા જબરા શ્રદ્ધાળુ જૈન શેઠો પડયા હશે તેનો આપણુને ખ્યાલ આવે છે

સાથીઆની માફક એ દેવળોનો જથ્થો ગોઠવાયલો છે. તે સુદર શ્વેત આરસના બનાવેલા છે તે દરેકને પોતપોતાની જગ્યા છે જગ્યાના મધ્યમાં તીર્થંકરની મૂર્તિ આવેલી છે જગ્યાને ફરતી પણ નાની નાની મૂર્તિઓ ગોઠવવામા આવી છે.

આ દેવળો એજ આબુ પર્વતની ખરેખરી શોભા છે. એનું નકશી કામ અત્યન્ત સુંદર છે જાણે મીણના બીબામાં એ સઘળું નકશી કામ ઉતાર્યું હોયની ! આ બારીક કોતરણી કામના નાજુક દેખાવનુ વર્ણન આપી શકાય તેમ નથી

વિમળશાનું દહેરૂ ઈ સ. ૧૦૩૨ મા વિમળશાએ બધાવ્યુ છે અને સ ૧૩૯૯ મા સમરાવવામા આવ્યુ છે ચૌદ વર્ષે એ દહેરૂ બધાઈ રહેલું. જમીન સરખી કરવામા છપન લાખ રૂપીયા બેઠા અને કુલ ખરચ અઢાર કરોડ રૂપીઆનું થયુ મૂર્તિને આસરે એક લાખ રૂપીઆના હીરા માણેકથી શણગારવામા આવે છે અને મૂર્તિને માથે સુંદર જવાહિરનો મુગટ મૂકવામા આવે છે. વળી ત્યા બાવન ગોખલાઓ તૈયાર કરવામા આવ્યા છે અને તેમાં ચોવીસ તીર્થંકરની મૂર્તિઓ બેસાડવામા આવી છે દહેરાના એક છેડા ઉપર અબિકા માતાની મૂર્તિ બેસાડેલી છે.

વિમળશાના દહેરાના મો આગળ એક ચોરસ દેખાવના મકાનનું હાથીખાનુ આવેલુ છે તેમા દરેક છેડે ધોળા આરસપહાણના ચાર ચાર ફુટની ઊંચાઈના નવ નવ હાથીની કોત ણીવાળા થાભલાઓ આવી રહેલા છે એ હ થી ઉપર હોદ્દા ચીતરી તેના ઉપર માણસને પણ બેસાડેલા છે વિમળશા અને તેના કુટુબનું જાણે સરઘસ નીકળતું ન હોય તેવો દેખાવ કરવામા આવ્યો છે. દરવાજાને રસ્તે વિમળશા અને તેના ભત્રીજાની આરસપહાણની મૂર્તિઓ ઉભી કરવામા આવી છે

વસ્તુપાળ તેજપાળનાં દહેરાં—વિમળશાનુ દહેરૂ છોડી આગળ ઓળગી ઉત્તર તરફ જઈએ તો થડોથડ વસ્તુપાળ તેજપાળના દહેરા આવે છે વિમળશાના દહેરામા આદિનાથની મૂર્તિ છે, ત્યારે આ દહેરામા નેમનાથ ભગવાનની મૂર્તિ છે, આ દહેરા સંવત ૧૨૮૭ મા બધાવ્યા છે તેમા સુંદર આઠ થાભલાથી ઉભો રહેલ ઘુમટ જોનારના ચિત્તને આકર્ષે છે. ત્યાથી રંગમડપમા જવાય છે એક તરફ રાજુલની મૂર્તિ છે અને બીજી તરફ શાતિનાથની મૂર્તિ છે આ સઘળા દહેરાનુ વર્ણન અત્રે આપવુ નિરર્થક છે એ દહેરા નજરે જોયા સિવાય તેનો ખરો ખ્યાલ આવી શકે તેમ નથી.

આ દહેરાં બધાવનાર વસ્તુપાળ તેજપાળે પોતાની જીંદગીમાં ત્રણ અબજ બોતેર કરોડ બોતેર લાખ અઢાર હજાર અને આઠસો રૂપીયા ધર્મા-

રામાં વાપર્યા હતા દહેરાની એક બાજુએ વસ્તુપાળ તેજપાળ અને લલિતા દેવી તથા વીરતાદેવીની મૂર્તિઓ આવેલી છે એ દેરાણી જેઠાણીના ગોખલા પણ જોવા લાયક છે જૂની શોધખોળના શોખીનોએ અચુક એકવાર આ દહેરાઓની મુલાકાત લેવી જોઈએ.

દેલવાડામાં જાત્રાળુઓને ઉતરવા માટે ધર્મશાળાઓ છે. તે ઉપરાંત ગાદલા, ગોદડા, ઠામ, વાસણ, સીધુ, સામાન વગેરેની ગોઠવણ પણ સારી છે.

દેલવાડા છોડી હવે અચળગઢની સડકે ચડીએ અચળગઢ દેલવાડાથી પાંચ માઇલ દૂર છે અચળગઢની ટેકરી ઉપર જૈન દેવળો આવેલા છે. ત્યા માત્ર પગપાળા જવાય છે, પન્તુ અચળગઢની નીચે જ્યાં ગેર તથા વૈષ્ણવના તીર્થની જગ્યા આવેલી છે ત્યા સુધી ગાડી ઘોડા આવી શકે છે દેલવાડેથી ત્રણ માઇલ છેટે માર્ગમાં ઓરીઆ નામના ગામનો રસ્તો ફાટે છે. ઓરીઆમાં એક ડાક બગલો છે અને ત્યાથી ગુરુશિખર જવાય છે. દેલવાડાથી દોઢ માઇલ છેટે આબુના રહેવાસીઓને પાણી પુરૂં પાડવા માટે શિરોહી દરબારે છત્રીસ હજાર રૂપીયાને ખરચે ટૂેવર તળાવ બાંધેલું છે ત્યાથી એક માઇલ ઉપર એક ચોકી આવે છે ત્યાનો ચઢાવ મુસ્કેલ છે.

અચળેશ્વરના દહેરામા સ ૧૪૬૮ નો લેખ છે મહતનો મઠ છોડી ગણેશ પોળમા ગયા પછી હનુમાન પોળ આવે છે ત્યાંથી ચપા પોળમાં જવાય છે. તે ત્રીજા દરવાજાને કમાડ છે ત્યાથી થોડે છેટે કુથુનાથજીનું જૈન મદિર અને ધર્મશાળા આવે છે, તેને લગત વાણીઆઓની થોડી દુકાન છે થોડેક દૂર ચાલતા એક કુવો આવે છે તેની થડમાં જૈનોનુ અચળગઢનુ મુખ્ય દેવળ આવે છે. તેના દરવાજામાં એક સારી ધર્મશાળા છે, ત્યા ઋષભદેવજીનુ મોટુ દહેરૂ ને પદર નાનાં નાના બીજા દહેરાં છે. વળી તેટલામા રામદેવજી, હનુમાનજી, વિષ્ણુજી, બહુચરાજી વગેરેની પણ નાની નાની મૂર્તિઓ જોવામા આવે છે એ દહેરૂં મૂકી પગથીએથી ઊંચે ચડતાં નેમીનાથજીનું દહેરૂં આવે છે તેમાંના લેખની સાલ ૧૫૧૮ ની છે. ત્યાં મુખ્ય દેવળમાં આદિનાથની ચોમુખી મર્તિ છે તેનું વજન ૧૪૮૪ મણ છે. તે કુભારાણુની વિધવા રાણીએ બંધાવ્યુ છે મૂર્તિ ઉપર ૧૫૧૮, ૧૫૨૯ અને ૧૫૬૬ ના લેખ છે એ દેવળને બીજે માળે ચડીને જોતા આબુ પર્વતનો

ઘણો સુંદર દેખાવ નજરે પડે છે. આબુ હાઇસ્કૂલ, તથા આબુનાં બીજા મકાનો, ચોકીઓ, રસ્તાઓ, ગુરુશિખર, અજમેર જતી રેલવે સડક વગેરે આંખને આનંદ આપનારા દેખાવો સાથી નજરે પડે છે. નીચેના દેવળની ચડમા કુંભારાણાની, તેના પુત્રની, અને પૌત્રની મૂર્તિઓ છે અચળગઢનાં જૈન દહેરા છોડી આગળ વધતા ભૈરવ પોળ શ્રાવણ ભાદરવા પોળ વગેરેમા થઈ બીજી બાજુએ જઈએ તો હરિશ્ચંદ્રની ગુફા વગેરે જોવા જેવી જગાઓ આવે છે.

ગુરુશિખર—આબુથી પાચ માઇલ, દેલવાડેથી સાડા ત્રણ માઇલ, અને અચળગઢથી એક માઇલ દૂર શિરોહી સંસ્થાનના આબુ મહાલનું ઓરીઆ નામનુ નાનું ગામ છે તે આબુ કરના પાચમો ફુટ ઊંચુ છે ઓરિઆના ડાક બગલામા રાત રહી સવારના પહોરમા વહેલા ઊઠી ગુરુશિખર જવુ એ વધારે સગવડભરેલુ છે એ શિખર સમુદ્રની સપાટીથી ૭પનસેં પચાસ ફીટ ઊંચુ છે. મારગમા કનખળ તીર્થ આવે છે ત્યાની કુબેરની મૂર્તિ ઉપર સ. ૧૨૬૫ નો લેખ છે પછી ચક્ર તીર્થ, મહાવીર સ્વામીનું દહેરૂં, જવાઈ નામનુ નાનું ગામ, અને નાગ તીર્થ અનુક્રમે આવે છે. ગુરશિખર પગ નાના કુઆ પાસે ઘરને આકારે એક દહેરૂ છે, તેમા ઠાકોરજી બેસા છે. ત્યાં એક બે સાધુ રહે છે ત્યાથી થોડે દૂર ગુરુ દત્તાત્રયનાં પગલા છે ત્યા એક મોટો ઘટ છે તેના ઉપરના લેખમા ૧૪૬૮ ની સાલ લખી છે. ગુરશિખર ઉપર ઘણી ગુફાઓ છે ઉપર ઉભા રહી ચારે તરફ નજર કરતા ઘણો સુંદર દેખાવ જોવામા આવે છે સવારના ઝળાઝળામાં ઠેઠ જોધપુરના અને બાલોતરાના કિલ્લા સુધી નજર પડે છે.

ગુરુશિખરની બીજી બાજુએ ઉત્તરોજ ગામ આવ્યુ છે તેની આસ પાસ કેદારનાથ તથા અદ્રિનાથ મહાદેવ, પચ દેવળ, ખડેપુરી બાવાની ગુફા, વગેરે જોવા જેવુ છે. ઉત્તરોજથી થોડે દૂર શેર ગામની પાસે વસ્થાનજીની જગ્યા સૂર્યકુડ, ગણેશજી, લૈખનાથજી, પુષ્કરજી, વગેરે જગ્યાઓ આવેલી છે.

હવે આપણે આબુમા પાછા આવીએ—આબુમા રજપુતાના હૉટેલમાં તથા ડાક બગલામા યુરોપીઅન મુસાફરોને ઊતરવાની સગવડ છે. રજપુતાના હૉટેલમા જણ દીઠ દરરોજના ૭ રૂપીઆ અને મહીનાના રોકડસે

રૂપીઆ ફી લઈ બધી સગવડ કરી દેવામા આવે છે ત્યાં ત્રીશ ઓરડા છે કોઈ કોઈવાર યુરોપીઅન ઢબના પારસી વગેરે દેશી લોકોને પણ ઊતરવાની સગવડ ત્યા કરી દેવામા આવે છે. ડાક બગલામાં જણ દીઠ દરરોજ એક રૂપીઓ ભાડાનો ને સાડા ત્રણ રૂપીઆ ખોરાક ખર્ચના લેવામાં આવે છે. દેશી મુસાફરો તો ખુદ સરાઇમાં ઊતરે છે

આબુમાં અનાથ બાળકો માટે લોરેન્સ સ્કૂલ છે. તે હવાપાણીની અનુકૂળતા જોઈ ઇ. સ. ૧૮૫૪ મા સર હેનરી ઓરેન્સે સ્થાપેલી છે. તેમાં તે સિવાય બીજા છોકરા તથા છોડીઓ પણ ભણે છે. અનાથ બાળકો પાસેથી કશી ફી લેવામા આવતી નથી. સોલ્જરના છોકરાઓ પાસેથી આઠ રૂપીયા અને અધિકારીના છોકરાઓ પાસેથી ચૌદ રૂપીઆ ફી લેવામા આવે છે.

આબુ ઉપરના લેખો.

૧ દેલવાડામા વિમળશાહના દેહેરામા સં. ૧૦૮૮ નો લેખ છે

૨ કનખલેશ્વર મહાદેવનો ઓરીઆ ગામમા ઇ. સ. ૧૨૦૯ નો લેખ છે.

૩ ગુરુશિખર સમરાવ્યાનો સવત્ ૧૨૬૫ નો લેખ છે.

૪ દેલવાડાના વસ્તુપાળ તેજપાળના દહેરાં બધાવ્યાનો સવત્ ૧૨૮૭ નો લેખ છે.

૫ અચળેશ્વરમા વિષ્ણુની મૂર્તિ ઉપર સવત્ ૧૩૦૦ નો લેખ છે

૬ સતીના પાળીઆ ઉપરની છત્રીનો સવત્ ૧૩૧૭ નો લેખ છે.

૭ ગૌમુખ પાસેના બુદ્ધનો સવત્ ૧૩૨૪ નો લેખ છે.

૮ અચળેશ્વર પાસે આદિપાળ સહિત ત્રણ ભેંસનો સવત્ ૧૩૪૨ નો લેખ છે

૯ વિમળશાહના દહેરાંનો ઉદ્ધાર, ૧૩૭૯.

૧૦ અચળેશ્વર ઇ. સ ૮૧૩ સમરાવ્યુ, ઇ. સ. ૧૩૨૧.

૧૧ અચળેશ્વર પાસે કુવાનો લેખ, સવત્ ૧૩૮૭

૧૨ વસિષ્ઠજીનું દહેરૂં, સંવત્ ૧૩૯૪.

૧૩ વાલમ ઋષ્ય, સવત્ ૧૪૫૨.

૧૪ અચળેશ્વરનો પિત્તળનો પોઠીઓ બનાવ્યો, સંવત્ ૧૪૬૪, સ્થાપ્યો સંવત્ ૧૬૯૮.

૧૫ અચળગઢનાં નીચલાં દહેરાંની મૂર્તિઓ, ઇ. સ. ૧૪૦૯—૧૪૫૧ ૧૪૫૨.

૧૬ ગુરુશિખરનો મોટો ઘંટ, સંવત્ ૧૪૬૮.

૧૭ અચળેશ્વરનું ત્રિશૂળ, સંવત્ ૧૪૬૮.

૧૮ દ્વારકાનાથજીનું જૂનું દેવળ દેલવાડા પાસે, ઇ. સ. ૧૪૬૮.

૧૯ અચળગઢમાં પાર્શ્વનાથનું દહેરું બાંધ્યું, સંવત્ ૧૫૬૦, સમરાવ્યું સંવત્ ૧૭૭૨.

૨૦ અચળગઢનું નેમીનાથનું દેવળ, સંવત્ ૧૫૧૮.

૨૧ અર્બુદા માતા, સંવત્ ૧૬૩૨.

૨૨ અચળગઢનાં ઉપલા દહેરાઓની પાચ મૂર્તિઓ ૧૫૧૮–૧૫૧૮–૧૫૨૯– ૧૫૬૬–૧૫૬૬.

૨૩ અચળગઢના નીચેનાં દેવળોની પાછળના પગલાઓ, સંવત્ ૧૭૦૩.

૨૪ ગૌમુખ કુંડ સમરાવ્યો, સંવત્ ૧૮૭૫.

૨૫ અચળગઢનાં પગલાઓ, સંવત્ ૧૮૬૩.

૨૬ વસ્તુનજીનો પિત્તળનો ઘંટ, સંવત્ ૧૮૭૭.

૨૭ અચળગઢનાં પગલાંઓ, સંવત્ ૧૯૨૮ *

લિ૦ પોપટલાલ દેવળચંદ શાહ—રાજકોટ.

---

* આબુના લોકપ્રિય તહેસીલદાર રા૦ ગ૦ ભુરાભાઈ કુશળચંદનો હું મોટો આભારી છું, કેમકે તેમના ખાસ આમંત્રણથી ગયા ઉનાળામાં હું આબુ ગયો હતો અને આ વર્ણનમાં આપેલી પાકીખરી હકીકત તે મને પુરી પાડી હતી.

પો. દે. શાહ.

केळवणीखातानी खबरो.

જાહેર ખબર,

(ઉ. ભા. ના એ૦ ૯૦ સાહેબના તા ૧૬ મી જાન્યુઆરી ૧૯૧૨ ના હુકમ ન. ૧૨૨૩૯ ઉપરથી.)

એડ્યુકેશનલ ડિપાર્ટમેન્ટ.

ન ૩૩૨૧.—(તા ૫ મી ઑક્ટોબર ૧૯૧૧ ના બૉમ્બે ગવર્ન્મેંટ ગૅઝેટ, ભાગ ૧ લા ને પાને ૧૮૧૮ મે છપાયલી) ન, ૨૭૭૭ ની તા. ૨૩ મી સપ્ટેમ્બર ૧૯૧૧ ની સરકારી જાહેર ખબરના વધારામા આ ઇલાકાની માધ્યમિક નિશાળોના ઉપયોગ માટે સરકારે મજૂર કરેલી ચોપડીઓ વગેરેની નીચલી ત્રૈમાસિક યાદી સર્વની જાણ માટે પ્રસિદ્ધ કરવામા આવે છે.

ગુજરાતી.

મિ પોપટલાલ મગનલાલ, ઓરિએન્ટલ બુક ડીપો -અમદાવાદના ' ધિ ગુજરાતી ' ના મેનેજરની સુધરેલી મિડલ સ્કૂલ ગુજરાતી કૉપિ બુકો ન. ૧ તથા ૨.

જાહેર ખબર,

(ઉ. ભા. ના મે. એ ઇ સાહેબના તા ૧૭ મી જાન્યુઆરી ૧૯૧૨ ના હુકમ ન ૧૨૩૧૨ ઉપરથી.)

જનરલ ડિપાર્ટમેન્ટ. કિલ્લે મુબઈ.

નં. ૭૩૫૮. તા૦ ૨૮ મી ડીસેમ્બર ૧૯૧૧.

સરકારી ઠરાવ.

૧. મેલેરીઆની બીમારીમાં લોકોમાં કિવનાઇનના ઉપયોગનો વધુ ફેલાવો કરવાની નવી રીતો પર સરકાર વિચાર ચલાવી રહી છે હાલ સરકારે નીમેલા અધિકારી મારફત આખા ઈલાકામા કિવનાઇનના એક એક પૈસાવાળા

પડીકાં વેચાય છે. આનું વેચાણ દર વર્ષે વધતુ જાય છે, અને દરેક રીતે તેને ઉત્તેજન આપવાનું જારી રાખવામા આવશે પણ મેલેરીઆથી સપડાયલા લોકોને તદન આરામ થવા માટે તેઓ જોઈતી સખ્યામાં દવાના પડીકાં લે એમ કરવુ મુશ્કેલ છે. ક્વિનાઇનના વધારે નિયમિત ઉપયોગને ઉત્તેજન આપવા માટે, તેમજ વધારે મનોહર તથા રુચિકર રીતે વહેચવા માટે ક્વિનાઈન વહેચવાની જે પદ્ધતિ પૂર્વ બગાળા અને આસામમાં થોડો વખત થયાં દાખલ કીધી છે તે નવી પદ્ધતિની અજમાયશ કરવાનો સરકારે નિશ્ચય કીધો છે.

૨. આ પદ્ધતિનુ મુખ્ય લક્ષણ એ છે કે ક્વિનાઇનની વહેંચણી પડીકામા ન કરતા આરામને માટે જોઈતા ક્વિનાઇનના જથામા ('ટ્રીટ્મેન્ટ'મા) કરવામા આવી છે, દરેક 'ટ્રીટ્મેન્ટ'માં ચાર ચાર ગ્રેઇનની ૨૦ ટીકડીઓ (tabloids) કરી એક નાની કાચની નળી (tube) મા બધ કરી તે સાથે અગ્રેજીમાં તથા વર્નાક્યુલરમાં (દેશી ભાષામાં) સૂચનાઓ આપવામા આવે છે દશ નળીઓનું એક મોટું પડીકુ (પાર્સલ) બનાવવામાં આવે છે, અને તે પરચુરણ વેચનારાઓને આપવાનો નાનામા નાનો જથો છે. એવા એક પડીકાની કિમત રૂ ૧-૭-૦ છે, અને પરચુરણ વેચનારે દરેક નળી ૦-૩-૦ ની કિમતે વેચવાની છે, જેથી તેને પડીકા દીઠ ૦-૯-૦ નો ફાયદો થશે. આ કિમતો ખરીદ કિમત કરતાં ઘણીજ ઓછી છે, પણ એ પદ્ધતિને લોકપ્રિય બનાવવા ખાતર પ્રથમ ઓછી કિંમત ઠરાવવાનુ સરકારને સલાહભરેલું લાગે છે.

J. L. Rieu.
સેક્રેટરિ નિસબત સરકાર.

સરકારે કલેક્ટરોને હુકમ કીધો છે કે તેઓએ ગામડાના મુખીઓ ગામડાના સ્કૂલ માસ્તરો, ગામડાના પોસ્ટ માસ્તરો, નાના દુકાનદારો વગેરે 'ટ્રીટ્મેન્ટો' પરચુરણ વેચે એવી ગોઠવણ કરવી.

———

જાહેર ખબર

(ઉ. ભા. ના મે ડૅ ઇ. સાહેબના તા. ૩૦ મી જાન્યુઆરી ૧૯૧૨ ના હુકમ નમર ૧૨૮૯૦ ઉપરથી).

પ્રાથમિક શાળાઓ માટે મંજૂર થયલી ચોપડીની નીચલી યાદી સર્વની જાણ માટે પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવે છે.

નં	ચોપડીનું નામ.	ચોપડી જેમા છપાઈ હોય તે ભાષાનું નામ	શાને માટે મજૂર કરી છે તે.	કિંમત.	વિશેષ હકીકત.
	દેસાઈ બી. એલ., ૨ટાર શેરી, વાડી ફળીયા, સુરત—				
૧	ધર્મનીતિ બોધિની, ભા. પહેલો.	ગુજરાતી	ગુજરાતી પ્રાથમિક કન્યા શાળાઓમાં ઇનામ માટે.	૦—૨—૯	
૨	ધર્મનીતિ બોધિની, „ બીજો.	॥	॥	૦—૩—૦	
૩	નીતિ રત્નમાળા.	।	ગુજરાતી પ્રાથમિક કન્યાશાળાઓમાં ઇનામ માટે.	૦—૨—૯	

	મેહેતા બી. એન., હેડ માસ્તર, મિડલ સ્કૂલ, રાજકોટ—			
૪	પ્રેમાનંદની પ્રસાદી.	ગુજરાતી	ગુજરાતી પ્રાથમિક અને એંગ્લો-વર્નાક્યુલર શાળાઓની લાઇબ્રેરિ માટે	૦-૧૨-૧
	પંડિત શિવપ્રસાદ દલપતરામ બરન (કોટા સ્ટેટ, રજપુતાના)			
૫	દેવી અગર કામિની, બીજી આવૃત્તિ.	,,	ગુજરાતી પ્રાથમિક કન્યાશાળાઓમાં ઇનામ તથા લાઇબ્રેરિ માટે	૦—૧—૬
	ઠક્કર પ્રાણજીવન ઓધવજી, ભાવનગર, કાઠિયાવાડ.			
૬	સનાતન ધર્મ-હિંદુ ધર્મ તથા નીતિશાસ્ત્રનું પ્રાથમિક પુસ્તક.	,,	ગુજરાતી નિશાળોની લાઇબ્રેરિ માટે.	૦—૮—૦
			,,	૦—૯—૦
૭	મહાભારત.	,,	,,	૦—૭—૦
૮	૨.૭૪ શિરોમણિ રામચંદ્ર.	,,		

ઑફિસ ઑવ્ ધિ ડિરેક્ટર ઑવ્ પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શન, પૂના તા. ૧૯ મી જાન્યુઆરી ૧૯૧૨. } For Ag. Director of Public Instruction.

P. WREN.

જાહેર ખબર.

(ઉ. ભા. ના મે. એ. ઇન્સ્પેકટર સાહેબના તા ૨૭ ફેબ્રુઆરી સને ૧૯૧૨ ના હુકમ ન. ૧૨૭૯૮ ઉપરથી).

નીચેના પુસ્તકો, ચોપાનીઆં, વગેરે નામદાર શહેનશાહ તરફથી જપ્ત થયેલા જાહેર કરવામા આવ્યા છે, કારણ કે સદરહુ પુસ્તકો, ચોપાનીઆ વગેરેમા એવા શબ્દો કે લખાણ છે કે તેથી નામદાર શહેનશાહ તરફ કે હિંદમા કાયદેસર સ્થપાયલી બ્રિટિશ સરકાર તરફ અસતોષ, તિરસ્કાર, કે ધિક્કાર ઉશ્કેરવાનો સભવ રહે છે

પુસ્તક વગેરેનું નામ	પુસ્તક, ચોપાનીઆ વગેરેની વિશેષ હકીકત.	સરકારી ઠરાવ ન. તથા તારીખ.
'આર્યનોને સલાહનો એક બોલ' A word of Advice to the Aryans) નામનું ચોપાનીઉં.	મદુરામા અલગર કોવિલ મોહોલ્લામાં છપાયુ હોય એમ દર્શાવતું, ટામિલ ભાષાનુ.	જ્યુડિશ્યલ ડિપાર્ટમેન્ટ, નબર ૪૩૮૬ કિલ્લે મુબાઈ, તા. ૨૯ મી જુલાઈ ૧૯૧૧.
નવી ભારત ઍસોશિએશનમા દાખલ થવાની પ્રતિજ્ઞા' (Oath of admission into the New Bharata Association) એ મથાળાનું.	મદ્રાસમાં છપાયું હોય એમ દર્શાવતુ, ટામિલ ભાષાનું.	,,
'મહારાણા પ્રતાપસિંહ' એ નામનું નાટક.	અનંત વામન બર્વેએ મરાઠીમાં લખેલ, મુબઈના વિજય પ્રેસમાં છપાયલું, અને બાલકૃષ્ણ લક્ષ્મણ પાઠકે પ્રસિદ્ધ કરેલું	જ્યુડિશ્યલ ડિપાર્ટમેન્ટ નબર ૪૪૨૧. કિલ્લે મુબઈ, તા. ૩૧ મી જુલાઈ ૧૯૧૧.

'કાયદાનો સંગ્રહ', 'ફકરુએ ગુલાબ,' 'કસરત', 'અશાતના,' (Ashatana), 'નાહવાના સાબુ', અને 'નવરોજ' એવા વિવિધ નામનુ પુસ્તક, 'વનસ્પતિની દવાઓ' એ નામ પણ એનુ જ છે.	ગુજરાતીમા લખાયલુ.	જ્યુડિશ્યલ ડિપાર્ટમેન્ટ નબર ૪૪૬૩ કિરલે મુબઈ, તા ૨ જી ઑગસ્ટ ૧૯૧૧.
'ન્યાયાભિમાની' નામનું વર્તમાનપત્ર	ટામિલ ભાષામા કેરિકલમા પ્રસિદ્ધ થયલુ	જ્યુડિશ્યલ ડિપાર્ટમેન્ટ. નબર ૪૮૦૮ કિલ્લે મુબઇ તા ૨૧મી ઑગસ્ટ ૧૯૧૧.
અગ્રેજી શિક્ષક ભાગ ૧ તથા ૨ (The English Teacher Part I and II)	હિંદી પુસ્તક, પૂનાના જગદ્દ્હિતેચ્છુ પ્રેસમા રાવજી શ્રીધર ગોડબેકરે છાપેલુ, ને યજ્ઞેશ્વર ગોપાલ દીક્ષિતે પ્રસિદ્ધ કરેલું	જ્યુડિશ્યલ ડિપાર્ટમેન્ટ, નબર ૪૯૧૩ કિલ્લે મુબઈ તા. ૨૪મી ઑગસ્ટ ૧૯૧૧.
નવો અગ્રજી શિક્ષક ભાગ ૧ તથા ૨ The New English Teacher Part I and II	મરાઠી પુસ્તક, પૂનાના જગદ્દ્હિતેચ્છુ પ્રેસમા રાવજી શ્રીધર ગોડબેકરે છાપેલુ, ને યજ્ઞેશ્વર ગોપાલ દીક્ષિતે પ્રસિદ્ધ કરેલું	,,
'સધ્યા આવૃત્તિ, બીજી, ચોથુ' વર્ષ' (Sandhya, Second edition Fourth year) નામનુ પાનીઉં, 'સધર એ ગુમ ઘોરે લોભુ કી ભગીએન' (Sadher a goom ghore Lobhu ki	કર્ત્તાના નામ વગરનુ બંગાલી ભાષામા કલકત્તામા છપાયલુ તથા પ્રસિદ્ધ થયલુ	જ્યુડિશ્યલ ડિપાર્ટમેન્ટ, નબર ૪૯૭૩. કિલ્લે મુબઈ, તા ૨૫મી ઑગસ્ટ ૧૯૧૧.

bhangibena) એ મથાળાવાળુ,		
સ્વદેશી પદ્-ભાગ પહિલા Swadeshi songs–Part First)	મરાઠીમાં ત્રિવિક્રમ કાશીનાથ પિત્રે બી એ, એલ્ એલ્. બી એ લખેલુ, અને દેખીતી રીતે ધારવાડમા ખાનોલકર ઍન્ડ કો. એ પ્રસિદ્ધ કરેલુ	જ્યુડિશ્યલ ડિપાર્ટમેન્ટ, નબર ૫૮૫૮ કિલ્લે મુંબઈ, તા ૧૨ મી ઑકટોબર ૧૯૧૧.
ગૅરિબૅાલ્ડીનું જીવન ચરિત Life of Garibaldi) નામનું પુસ્તક.	ગુજરાતીમાં નરસિંહભાઈ ઈશ્વરભાઈ પટેલે લખેલું અને વડોદરામા વીરક્ષેત્ર પ્રેસમા મરાઠી અક્ષરોમા છપાયલુ	જ્યુડિસ્યલ ડિપાર્ટમેન્ટ, નબર ૬૧૭૭ તથા ૬૫૧૬. કિલ્લે મુબઈ તા. ૨૬ મી ઑક્ટોબર ૧૯૧૧ તથા ૧૧મી નવૅબર ૧૯૧૧
'એમ્ બન્દે માતરમ્, સ્વાધીન ભરત' એ મથાળાનું અત્યાર સુધી મના કરેલી બધી પ્રતોથી જુદું પાનીઉં, અગ્રેજી બગાલી કે બીજી કોઈપણ ભાષામા પ્રસિદ્ધ થયલુ	બંગાલીમાં કર્તાના નામ વગરનું	જ્યુડિશ્યલ ડિપાર્ટમેન્ટ. નંબર ૬૫૩૯ કિલ્લે મુંબઈ, તા. ૧૦ મી નવૅબર ૧૯૧૧.
દેશભક્તિ શિક્ષણ	ભાસ્કર હરિ પટવર્ધને લખેલુ, અને તેણે સાંગલીમા ચિંતામણિ પ્રેસમાં છાપેલુ તથા પ્રસિદ્ધ કરેલું	જ્યુડિશ્યલ ડિપાર્ટમેન્ટ. નંબર ૬૫૮૩ કિલ્લે મુંબઈ, તા ૧૧ મી નવૅબર ૧૯૧૧.
સિંહગડચા પવાડા	નાશક મિત્રમેળ સીરીઝનો ન. ૧, વિનાયકે લખેલુ, મુબઈમાં નેટિવ ઓપિનિઅન પ્રેસમા છપાયલુ	"
સિંહગડચા પવાડા.	અભિનવ ભારત સીરીઝનો	"

	નં ૧, વિનાયકે લખેલુ, મુંબઈમાં કર્ણાટક પ્રેસમા છપાયલુ અને મુંબઇ ઠાકુરદ્વારમાં ફાટક બ્રધર્સે પ્રસિદ્ધ કરેલ.	
શ્રી બાજી દેશપાન્ડે યાચા પવાડા.	અભિનવ ભારત સીરીઝનો નં ૨, વિનાયકે લખેલુ, મુંબઈના કર્ણાટક પ્રેસમા છપાયલુ, અને મુંબઈ ઠાકુરદ્વારમા ફાટક બ્રધર્સે પ્રસિદ્ધ કરેલુ	જ્યુડિશ્યલ ડિપાર્ટમેન્ટ નંબર ૬૫૮૭ ફિલ્લે મુંબઈ તા. ૧૧ મી નવેંબર ૧૯૧૧.
વીજાપુરચ્યા આદિલ શાહીચ્યા સેવટ, અથવા શ્રી શિવરાય છત્રપતિચી અદ્‌ભુત કારસ્થાનેં.	નારાયણ બળવન્ત હાર્ડિકરે લખેલુ, પૂનાના જગદ્‌હિતેચ્છુ પ્રેસમાં છપાયલુ, મહાદેવ રામચંદ્ર ગોરેએ પ્રસિદ્ધ કરેલ.	॥
“ કાઉંટ લીઓ ટૉલ્સટૉયના ‘એક હિંદુને પત્ર’ ના જવાબમા તેમને લખેલો એક ખુલ્લો કાગળ” એ નામનું ચોપાનીઉં.	શ્રી હિંદુસ્થાનના અધિપતિએ લખેલો.	જ્યુડિશ્યલ ડિપાર્ટમેન્ટ નંબર ૬૬૯૨. ફિલ્લે મુંબઈ, તા. ૧૫ મી નવેંબર ૧૯૧૧.
કણુ (Kanavu) તથા અરિલોરૂપણુ (Arilorupangu) એક ટુંકી વાર્તા.	ટામિલ ભાષામા સી સુબ્રામની ભારતીએ લખેલા, પૉંડિચેરીમાં છપાયલા તથા પ્રસિદ્ધ થયલા બને ચોપાનીઆ.	જ્યુડિશ્યલ ડિપાર્ટમેન્ટ, નમ્બર ૬૭૭૨. ફિલ્લે મુંબઈ, તા ૧ મી નવેંબર ૧૯૧૧.
ગણપતિચ્યા મેળ્યાંચીં પદેં, ભાગ ૨	પુરંદરે ઍન્ડ કં૦ બુકસેલર્સે મુંબઈમા ગણપત કૃષ્ણાજીના પ્રેસમા છાપેલુ.	જ્યુડિશ્યલ ડિપાર્ટમેન્ટ, નમ્બર ૬૮૪૩ ફિલ્લે મુંબઈ તા ૨૩ મી નવેંબર ૧૯૧૧.
લોકમાન્ય બાળ ગંગાધર ટિલક યાન્ચરિત ચોજદોહાગા ખટયા	મુંબઈમાં ઈંદુપ્રકાશ સ્ટીમ પ્રેસમા છપાયલુ, સીતારામ કેશવ દામલે બી. એ., એલ્.	॥

૧૯૦૮.	એન્ બી. એ પ્રસિદ્ધ કરેલુ	
લેખ રત્નમાળા અથવા નાના ફડનવીસાચે નીવડક પત્રાચા સમહ.	આલાજી રામચંદ્ર હાર્ડિકરે લખેલી તથા ટીકા કરેલી, પૂનાના જગદ્હિતેચ્છુ પ્રેસમા છપાયલી અને બલવન્ત ગણેશ દાભોલકરે પ્રસિદ્ધ કરેલી	જ્યુડિશ્યલ ડિપાર્ટમેન્ટ, ન ૬૮૪૩. ડિ'લે મુંબાઈ, તા ૨૩ મી નવેંબર ૧૯૧૧
મૅન્સન સાહેબનુ ખૂન અથવા દક્ષિણ હિંદુસ્તાનનો ઈ સ. ૧૮૫૭ નો બળવો	શા માણેકલાલ અમારામ ઠાક્કરે લખેલુ, અને વડોદરામા સયાજી વિજય પ્રેસમા છપાયલુ ચોપાનીઉં.	જ્યુડિશ્યલ ડિપાર્ટમેન્ટ, ન. ૬૮૮૨. ડિ'લે મુંબાઈ, તા ૨૪ મી નવેંબર ૧૯૧૧.
કલકત્તાની કાળ કોટડી (the Black hole of Calcutta).	મોહનલાલ વી અમરશી શેઠે લખેલુ અને અમદાવાદમા શ્રી જૈન પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમા છપાયલુ ચોપાનીઉં	"
સ્વદેશી પદે, ભાગ દુસરા	મરાઠીમા નિવિક્રમ કાશીનાથ પિટે બી એ, એલ્ એલ્ બી એ લખેલુ, અને દેખીતી રીતે ધારવાડમા ખાનો ૮૯ ઍન્ડ કો એ પ્રસિદ્ધ કરેલુ	જ્યુડિશ્યલ ડિપાર્ટમેન્ટ ન ૭૦૦૬. ડિ'લે મુંબાઈ તા ૩૦ મી નવેંબર ૧૯૧૧
અફઝલ ખાનાચે વધ વર પવાડા	લઘુ અભિનવ ભારતમાળા ગીરીઝનું પુસ્તક ન. ૩, ગોવિંદે લખેલુ, પૂનામા એસ એમ્. પરાંજપેના મનોહર પ્રેસમા છપાયલુ અને ગણેશ દામોદર સાવરકરે પ્રસિદ્ધ કરેલુ	જ્યુડિશ્યલ ડિપાર્ટમેન્ટ ન ૫૦૪૯ ડિ'લે મુંબાઇ તા ૧ લી ડીસેંબર ૧૯૧૧
સ્વદેશ પ્રસગ, અગ્રેજી, બગાલી અથવા બીજી કોઈ પણ ભાષામાં પ્રસિદ્ધ થયલુ	બંગાલી ભાષામાં કાશીકાન્ત ચક્રવર્તીએ લખેલુ, ઢાકા શેહેરમાં પાટુઆટોલીના સિદ્ધિ પ્રેસમાં છપાયલુ	જ્યુડિશ્યલ ડિપાર્ટમેન્ટ, ન ૭૧૭૪ ડિ'લે મુંબાઈ, તા. ૧૫ મી ડીસેંબર ૧૯૧૧
અષ્ટભુજા દેવીનુ ચિત્ર	લાનોલી, ટાગાના નરિ	જ્યુડિશ્યલ ડિપા-

(જેમાં અષ્ટભુજા નામની હિંદુ દેવી સિંહપર બેસી ગાયને દેખીતી રીતે કાપી નાખનાર એ કસાઈ પર જુસ્સાથી હુમલો કરે છે).	વર્મા પ્રેસમા છપાયલી, અને 'રજીસ્ટર્ડ ૩૦૦' એવી માર્કવાળી	ર્ટમેન્ટ,ન.૭૨૦૬. કિલ્લે મુંબઈ, તા. ૧૬ મી ડીસેંબર ૧૯૧૧
ઓમ્ બન્દે માતરમ્ સ્વાધી। ભારત મહા કાલેર અભન (Om Bande Matoram Swadhin Bharat Mahakaler Abhan) એ મથાળાનું પાનીઉં, અંગ્રેજી, બંગાળી, અથવા બીજી કોઈભાષામા પ્રસિદ્ધ થયલું.	કર્તાના નામ વગરનું બંગાળી ભાષામા લખાયલું	જ્યુડિશ્યલ ડિપાર્ટમેન્ટ,ન ૭૨૭૦. કિલ્લે મુબઇ, તા ૨૦ મી ડીસેંબર ૧૯૧૧.

નીચેના ચોપાનીઆ ચોપડી વગેરે જમીન યા દરિઆ માર્ગે બ્રિટિશ ઇંડિઆમા, લાવવાની ગવર્નર-જનરલ-ઈન-કાઉન્સિલ તરફથી ૧૮૭૮ ના સી કસ્ટમ્સ ઍક્ટના સેકશન ૧૯ ની રૂએ મના કરવામાં આવે છે.

પુસ્તક વગેરેનું નામ	પુસ્તક ચોપાનીઆ વગેરેની વિશેષ હકીકત.	સરકારી ઠરાવ નં તથા તારીખ
"કૌંટ લીઓ ટૉલસ્ટૉયના 'એક હિંદુને પત્ર" ના જવાબમા તેમને લખેલો એક ખુલ્લો કાગળ'".	શ્રી હિંદુસ્તાનના અધિપતિનો	રેવેન્યુ ડિપાર્ટમેન્ટ, નં ૧૧૬૪૬. કિલ્લે મુબઈ, તા. ૧૫ મી ડીસેંબર ૧૯૧૧
પૂર્વનો તારો (Star of the East)	ઑસ્ટ્રેલિઆના મેલબોર્ન મા રામકૃષ્ણ વેદાન્ત મિશન તરફથી પ્રસિદ્ધ થયલું	રેવેન્યુ ડિપાર્ટમેન્ટ, નં. ૧૧૮૩૧. કિલ્લે મુબઈ, તા. ૧૯ મી ડીસેંબર ૧૯૧૧.

નિશાળોનાં ઇનામપત્રક.

પીપળીઆ—પા નાથાભાઇ ગીરધર સ્કુલ જમાડી. ચો પટેલ ભાઇમલ સજાણે પેંડા તથા પીતળનું પ્યાલું, પા. ગોપાળ ધનાભાઇ સાકર તથા ૧ માલ **ઝલોર**—ઠાકોર સાહેબ જીતસિંહજી ભારતસિંહજી રૂા ૪) શાકર **સારોદ**—ઉર્દુ સ્કુલ જુદા જુદા ગૃહસ્થોરા ૮–૮–૦ મીઠાઇ **આડેશ્વર**—ગામના આગેવાનો રૂ. ૫) પતાસાં. **વલીઓર**—કુબેર જગમાલ તથા પટેલ દુલાજીભાઈ સ્કુલ જમાડી, પટેલ પ્રભાત બાવાભાઈ રૂા. ૪) મીઠાઈ. **નાંધણ**—ગામ લોકો રૂા. ૧૨) સ્કુલ જમાડી. **બુવા**—પટેલ મથુરભાઈ જેસગભાઈ રૂા. ૧૭–૧૦–૦ સ્કુલ જમાડી. **દેખર**—જુદા જુદા ગૃહસ્થો રૂા ૨૫) મીઠાઇ જમાડી. **જંત્રાણ**—જુદા જુદા ગૃહસ્થો રૂા. ૪–૧૨–૦ મીઠાઇ. **હાંસોઠ**—મી. ભગુભાઈ પ્રાણવલ્લવદાસ રૂા. ૧૧) મીઠાઇ. **અમનપુર**—તલાટી ત્રીભોવન માણેકલાલ વગેરે રૂા. ૩) મીઠાઇ. **શુકલતીર્થ**—જુદા જુદા ગૃહસ્થો રૂા. ૧૦) મીઠાઇ. રૂા. ૧૦) ઘડીઆળ. **સોદર**—સ્કુલ કમિટિના મેમ્બરો રૂા. ૧૩–૮–૦ સ્કુલ જમાડી, તથા મીઠાઈ. **દહેગામ**—ગામ લોક રૂા. ૩–૧૧–૦ મીઠાઇ, અંબાલાલ ગોકળભાઇ રૂા. ૪) પરબ. **ધમણાદ**—ગામ લોક રૂા. ૩) પતાસાં, રૂા. ૩) મીઠાઇ, રૂા. ૧) સાકર રૂા. ૧૨–૮–૦ ઘડીઆળ રૂા. ૨૦) સ્કુલ જમાડી. રૂા. ૪) પરસુરણ. **સરનાર**—જુદા જુદા ગૃહસ્થો રૂા. ૬–૦–૦ પુસ્તકો, કાપડ વગેરે **કહાનવા**—પા. મણીભાઇ બકોરભાઇ સ્કુલ જમાડી.

થાણા વિભાગ—

થાણા—મ્યુ. સ્કુલ. શેઠ મોતીલાલ હરગોવિંદદાસ રૂા. ૧૦૦૦) રોલરશીપ. શેઠ પેસ્તનજી રતનજી ટાટા રૂા. ૨૫–૮–૦ ચોપડીઓ, તીઠાઇ.

પાલનપુર વિભાગ—

ખીમત—હીરાલાલભાઇ પીતામ્બરભાઇ રૂા. ૪) ચોપડીઓ, ના. નવાબ સાહેબ રૂા. ૮–૦–૦ ઇનામ. **થરા**—કૅરોનેશન પ્રસંગે પટેલ રતનશી મૂળચંદ રૂા. ૩૨) પુસ્તકો. સ્કુલ કમીટીના મેમ્બરો રૂા. ૫) સાકર **સિહોરી**—પટેલ રતનશી મૂળચંદ રૂા. ૪) પુસ્તકો.

રાજપીપળા સ્ટેટ—

અશા—ગામના ગૃહસ્થો રૂા. ૩) મીઠાઇ. **કુમરી**—જુદા જુદા ગૃહ-

સ્થો રૂ. ૯) સ્કુલ જમાડી. ગરડેશ્વર—કૅરોનેશન પ્રસંગે જુદા જુદા ગૃહસ્થો રૂ. ૭) પતાસાં, સાકર. છઓર—કૅરોનશન પ્રસંગે ગામ લોકો રૂ. ૩-૪-૦ સ્કુલ જમાડી. ઝઘડીઆ—શા. રણછોડજી અમથાભાઇ સાકર મણ ૦॥ ઉમલ્લા—ગામ લોકો રૂ. ૭) પતાસા. રાયસંગપુરા—ગામ લોકો સ્કુલ જમાડી. દેસાઇ નરોતમ તાપીદાસ સ્કુલ જમાડી. દેસાઇ લલ્લુભાઇ ગયજી ચાહ તથા સાકર. નાદોદ—શેઠ માણેકલાલ પરસોતમદાસ રૂ. ૫) મીઠા . ઉંચેલીઆ—સ્કુલ કમીટીના મેમ્બરો તથા ગામના ગૃહસ્થો રૂ ૬-૮-૦ મીઠાઇ. માછી અમદદાસ બહેચર સ્કુલ જમાડી. દેકારી—ગામલોક રૂ ૫) ઇનામ, સાકર. આમલેથા—જુદા જુદા ગૃહસ્થો રૂ. ૧૫) સ્કુલ જમાડી. રૂપળસાઠી—ના. રાજાજી સાહેબ રૂ. ૨) સાકર.

કાઠિયાવાડ વિભાગ—

આટકોટ—ના. જામસાહેબ રૂ. ૧૦) સાકર, તથા ચાંદ. ગુંદા—શેઠ પોપટલાલ જેરામ વગેરે રૂ. ૧૦-૯-૦ ઇનામ. હુબલી—શેઠ ચતુર્ભુજ તેજપાળ રૂ. ૨૫) પુસ્તક, રૂમાલ રૂ. ૧૫) આકુસ ડેરી, શેઠ હીરજી પુન્જાસવા રૂ. ૩૦) પુસ્તક રૂ. ૧૫) મીઠાઇ, શેઠ દેવાજી કેસવજી રૂ. ૮) જલેબી. શેઠ ઓધવભાઇ રૂ. ૧૫) મીઠાઇ. રૂ. ૧૨) ઘડીઆળ.

પંચમહાલ-રેવાકાંઠા-વિભાગ—

માંડવા—તાલુકા સ્કુલ સર. વિઠ્ઠલદાસ દામોદર ઠાકરશી રૂ ૭) પતાસાં. રા ગગાધર નારાયણરાવ રૂ. ૫) મીઠાઇ વગેરે કવાંટ—સ્કુલ કમિટિ તથા જુદા જુદા ગૃહસ્થો રૂ. ૬) સાકર. હરકુંડા—ગામ લોક રૂ. ૭૫) સ્કુલ જમાડી, મીઠાઇ પુસ્તકો દારૂખાનું વગેરે પાછળ ખરચ્યું. બોહ્દા—રા. કૃષ્ણલાલ સુરજરામ વકીલ તથા સ્કુલ કમિટિના મેમ્બરો રૂ. ૭) ઇનામ.

સિંધ વિભાગ—

નગરઠઠ્ઠા—ગુ. સ્કુલ.

ખેડા વિભાગ ચાલુ—

કઠોલી—ગામ લોકો રૂ. ૧૧) સ્કુલ જમાડી. સેરાશી—વાંગના ઠાકોર રૂ. ૨૫) સ્કુલ જમાડી ઠાકોર ફુલાબાવા નથુબાવા સાકર, ચોપડી,

કાપડ વગેરે જુદા જુદા ગૃહસ્થો સ્કુલ જમાડી. ગોરવા—ગામ લોકો રૂ. ૨૭) સ્કુલ જમાડી. ઠાકોર નારસંગજી મહેરામણસંગજી રૂ. ૫) દહેમી—પા. મોતીભાઇ વજેભાઇ રૂ. ૧૭) સ્કુલ જમાડી.

કચ્છ વિભાગ—

ભુજ પેરસ્કૂલ—શા. જગસિંહ વિજપાળ ઇનામ રૂ. ૪-૦-૦ શેઠ નરસિંહ તેજસિંહ ઇનામ રૂ. ૪-૦-૦ શા. ગોસર પદુ ઇનામ રૂ ૫-૦-૦ **વીરાણીસ્કૂલ**—દેસલપુરના ઠક્કર નાગણજી તુલશીરામ ઇનામ રૂ ૧-૮-૦ વીરાણીના ઠક્કર હીરજી વાલજી ઇનામ રૂ ૫) દેહાસ્કૂલ—દેશ જમીનદાર ઇનામ રૂ ૩-૧૨-૦ ઇનામ રૂ. ૩-૮-૦ ગઢસિમા સ્કૂલ- શેઠ ટોપણ હરજી ઇનામ રૂ. ૫૧-૦-૦ **નિરોણા સ્કૂલ**—ગામના સદ્‌ગૃહસ્થો ઇનામ રૂ. ૪-૦-૦ **ભાયડ સ્કૂલ**—જખૌના શેઠ વિસનજી જેઠા ઇનામ રૂ ૨૫-૦-૦ શા. પાસુ પુંજા મિઠાઇ રૂ. ૧-૦-૦ **ખારીરોહર**—ના. રા. નવલશંકર મૂળશંકર બી એ. એલ બી ઇનામ રૂ ૧-૦-૦ **તુણા સ્કૂલ**—શા. મોતીચંદ રણછોડદાસ ઇનામ રૂ ૨૦-૧-૦ **મંજલ સ્કૂલ**—ગામધણી ઇનામ રૂ ૬-૦-૦ શા. મથુરાદાસ રૂપસાભાઇ ઇનામ રૂ ૨૦) શા ત્રીકમદાસ ચાંપસિંહ રૂ ૩-૦-૦ **નારાણસર સ્કૂલ**—ના. ભવાનશંકર કાશીરામ ઇનામ રૂ ૨૦-૦-૦ સોમપરા બ્રાહ્મણ અમરજી કલ્યાણજી ઇનામ રૂ ૧-૪-૦ **ભુજ મહોમેડન સ્કૂલ**—ગુસાઇ રિધગરજી સાકર રૂ ૧૪-૦-૦ **ભુજ નાયટ સ્કૂલ**—ગુસાઇ રિધગરજી શાકર રૂ ૧-૦-૦ **ભુજ નમ્બર બીજાની સ્કૂલ**—ગુસાઇ રિધગરજી શાકર રૂ ૧૬-૦-૦ **મુદરા સ્કૂલ**—મુદરાના સદ્‌ગૃહસ્થો ઇનામ રૂ. ૮-૦-૦ મુદરાના શેઠ જીવણદાસ કેશવજી ઇનામ રૂ. ૬-૦-૦ **મુદરા કન્યાશાળા**—અહીંની વસ્તી તરફથી વહેંચાયેલ ઇનામ રૂ ૪-૦-૦ **નલીઆ શેઠ ગોકળદાસ તેજપાલ ધર્મ ખાતાની સ્કૂલ**—શેઠ હીરજી કાનજી તથા બીજા સદ્‌ગૃહસ્થો ઇનામ રૂ. ૨૦-૮-૦

ભરૂચ વિભાગ—

કીનસાઠ—પા. નાગજી કાળીદાસ રૂ. ૧૦) કાપડ. **દયાદરાં**—રા. સુલેમાન આદમ તથા અહમદ અકુજી રૂ. ૫) મીઠાઇ. **તરીઆ**—પોલીસ પટેલ મોહન મેરજી વગેરે સદ્‌ગૃહસ્થો રૂ. ૧૫) સ્કુલ જમાડી તથા ઇનામ રૂ. ૪)

REGISTERED NO. B.43.

અંક ૪ થો.   પુસ્તક ૫૧ મું.

Gujarat School Paper.

ગુજરાત શાળાપત્ર.

એપ્રિલ. ૧૯૧૨.

અનુક્રમણિકા.

તન્ત્રી (ઑગસ્ટ ૧૯૦૨ થી)-અને

પ્રકાશક—રા. બ. કમળાશંકર પ્રાણશંકર ત્રિવેદી, બી. એ.,

પ્રિન્સિપલ, મે. રા. ટ્રેનિંગ કૉલેજ—અમદાવાદ.

કેળવણીખાતાના હુકમથી.

(સર્વ હક સ્વાધીન રાખ્યા છે).

અમદાવાદ:—યુનાઇટેડ કંપનિ પ્રેસમાં મૅનેજર રણછોડલાલ બનારાએ છાપ્યું.

શકિતઓનો આધાર સ્મરણશકિત પરજ છે. તે બધામાં અનુમાનની જરૂર છે, ને અનુમાનને માટે વ્યાપ્તિસ્મરણ આવશ્યક છે.

ધારણશક્તિ—એક બીજી વાત લક્ષમાં લેવા જેવી એ છે કે બાળકની ધારણશકિત કેળવવી જોઈએ. કેટલાકની સ્મરણશકિત ઘણી તીવ્ર હોય છે, પણ તેમના સંસ્કારો અલ્પ સમય સુધીજ જીવતા રહે છે. એ સંસ્કારોને તેઓ લાંબો સમય ધારણ કરી શકતા નથી. ગ્રહણશકિત ને ધારણશકિત એ બન્ને બરાબર કેળવાય તોજ ખરો લાભ થાય. ગ્રહણશકિત કેળવવા માટે બાળકને ધ્યાન દઈને મનમાં વાંચવાની ટેવ પાડવી જોઈએ. વાંચ્યા પછી જે ન સમજાતું હોય તે આસપાસના સંબન્ધથી સમજવાની ટેવ પાડવી. આમ કરવાથી આગળ જતાં ઘણો લાભ થશે, કેમકે ઘણાં ઉત્તમ પુસ્તકો એવી શૈલીથી રચાયલાં હોય છે કે ધૈર્ય રાખી વાંચનારને જે ભાગ સમજાતો ન હોય તેનું વિવરણ પુસ્તકમાંજ આગળ જતાં થાય છે. મન ચપળ ને ઉદ્યુક્ત રહી નવા સંસ્કારો તરત ગ્રહણ કરવા શકિતમાન થવું જોઈએ, એટલુંજ નહિ; પણ જે ગ્રહણ કરે તે લાંબો સમય સુધી સાચવી રાખે એવી તેનામાં શકિત આવવી જોઈએ. ‘ **अज्ञेभ्यो ग्रन्थिनः श्रेष्ठा ग्रन्थिभ्यो धारिणो वराः** ’—કેવળ અજ્ઞ કરતાં પુસ્તકપાઠી સારા અને તેના કરતાં ધારણ કરનારા વધારે સારા—એ પ્રાચીન વાક્યમાં પણ ધારણશકિતનું મહત્ત્વ ગવાયું છે.

શાબ્દિક સ્મરણશકિત તરફ શિક્ષકનું અઘટતું લક્ષ—જ્યાંસુધી વિચારશકિત બરાબર કેળવાઈ નથી ત્યાંસુધી બાળકમાં વિચારપૂર્વક સ્મરણશકિતને બદલે શાબ્દિક સ્મરણશકિત પ્રબળ રહે છે. નવા શબ્દોનો શો અર્થ છે તે સમજવાની તેમને દરકાર નથી, પણ સ્મરણશકિતના બળથી નવા શબ્દ એકદમ પકડી લે છે. આ કારણને લીધે પારિભાષિક શબ્દોના અર્થ બરાબર ઠસાવ્યા પછીજ તે શબ્દોનું જ્ઞાન બાળકને આપવું, આરંભમાં નહિ.

ફ્રાન્સની પ્રાથમિક શાળામાં પણ આવી શબ્દપૂજાને નિન્દી છે. ઈ. સ. ૧૯૦૬ ના ઑગસ્ટના ‘ પ્રૅક્ટિકલ ટીચર ’માં કહ્યું છે કે ‘ ફ્રાન્સની પ્રાથમિક શિક્ષણમાં જે બીજી વૃત્તિ સુધારાને પાત્ર જણાય છે તે શબ્દપૂજા ને ગ્રન્થપૂજા છે. ઘણાખરા પાઠોને અન્તે (ઇતિહાસ, નીતિ, ભૂગોળ, વસ્તી તરીકે વર્ણન, વિદ્યાનાં મૂળતત્ત્વ ઇત્યાદિ વિષયના શિક્ષણમાં) છોકરાં સંક્ષિપ્ત નોંધ લખી કાઢે છે, તેને ગોખી નાખે છે, અને બીજે દિવસે તેજ

વિષયના પાઠને આગ્રે બેસી જાય છે ('Another tendency of French elementary teaching which seems to require correction is the worship of words and of books. At the end of most lessons (in history, morals, geography, civic instruction, elementary science, &c.), a summary is written out by the boys and learned by heart, to be repeated at the beginning of the next lesson on the same subject') ફ્રાન્સમાં છોકરાઓ જાતે જે સંક્ષિપ્ત નોધ કાઢે છે તે ગોખી નાખે છે તેની આમ નિન્દા કરી છે, તો આપણી પ્રાથમિક શાળામા 'પદાર્થપાઠ'ને અન્ય વિષયોમા કેટલીક વખત ક્ષકો વિષયના પેટા વિભાગ કરી દરેકના શિક્ષણને અન્તે કાળા પાટીઆ પર સંક્ષિપ્ત મુદ્દાઓ લખી કાઢે છે ને છોકરાઓ પાસે નોટબુકમા લખાવી ગોખાવે છે તે વિશેષ નિન્દ્ય છે એ સહજ સમજાશે

સ્વતન્ત્ર વિચાર—સ્વતન્ત્ર અભિપ્રાય બાધવાની શક્તિ પણ શાળામાજ કેળવાવી જોઈએ આ દેશના પંડિતો અન્ય પુરુષોના વચનોને પ્રમાણભૂત માની લે છે ને તે વિષે પોતાનો સ્વતન્ત્ર વિચાર બાધતા નથી એવો પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનો તેમના પર આક્ષેપ મૂકે છે, ને તેમા કેટલેક અંશે સત્ય સમાયલુ લાગે છે પંડિતો તો આમ પુરુષના વચનોને પ્રમાણરૂપ માને છે, પણ હાલ આપણી ભાષામા કેટલા બધા લેખકો અન્ધ શ્રદ્ધાથી જોડણીમા, ભાષાશૈલીમા, કાવ્ય ને છન્દની રચનામાં અનુસરણ કરે છે! આમ થવું યુક્ત નથી હરેક બાબતમા પોતે સ્વતન્ત્ર વિચાર બાધી અમુક સિદ્ધાન્ત પર આવવુ એમાજ વિદ્વાનનું ભૂષણ છે સત્ય સંશોધન પર પ્રેમ અને અન્ધ શ્રદ્ધા ને અસત્ય પર તિરસ્કાર ઉત્પન્ન કરાવવા કરતા શિક્ષકોનુ વિશેષ પવિત્ર કર્તવ્ય બીજુ કંઈ નથી ('Education has no more serious mission to perform than to inculcate love for truth and wage war on credulity and error'—Compagre') વળી કેટલાક સ્વતન્ત્ર વિચાર બાધી શકે છે તો તેમનામાં તે દર્શાવવાની હિંમત નથી. સત્ય બોલવા કરતા પ્રિય બોલવા તરફ તેમનું મન વિશેષ લોભાય છે આ કારણથી પુસ્તકો પર અભિપ્રાય લખતાં તેમાના દોષો તેમને દેખાતા નથી. માનુષી પ્રકૃતિની આ લઘુતાનો લાભ લઈ લેખક

સાધારણ ગ્રન્થો ઉપર પણ અત્યુત્તમ અભિપ્રાય સહેલાઈથી મેળવી શકે છે એવા અભિપ્રાયો બહુધા સંપૂર્ણ પુસ્તક વાંચ્યા વિનાજ લખાયલા હોય છે ને તે લેખકોને ઘણા રુચિકર થઈ પડે છે, કેમકે તેથી સામાન્ય વાચકવર્ગ ભોળવાય છે. પણ જેઓ સંપૂર્ણ પુસ્તક મજાળથી વાંચી પોતાનો વિચાર બાંધે છે તેમને આવા અભિપ્રાયો હાસ્યકારક થઈ પડે છે ને અભિપ્રાય આપનારાઓનું ગૌરવ ઘટે છે.

જ્ઞાન પ્રતિ પ્રેમ—બુદ્ધિવિષયક ને નીતિવિષયક કેળવણીને અંગે કઈ કઈ માનસિક શક્તિઓ ને કયા કયા ગુણોના બીજ રોપી પરિપોષણને સમર્થ કરી શકાય છે તેનું દિગ્દર્શન કર્યું તેના સંબન્ધમાં પ્રસંગે પ્રસંગે શિક્ષકોને વ્યાવહારિક સૂચનાઓ પણ આપી. કોઈ પણ વિષયનું પૂરતું જ્ઞાન શાળામાં આપી શકાતું નથી. નાના છોકરા પછી એક પણ વિષયનું જ્ઞાન વધારવાની શિષ્યને અભિરુચિ ન થાય તો તેમાં શિક્ષણનોજ દોષ છે. શિષ્યનો નથી. ઘણા શિષ્યો શાળા છોડે છે કે પુસ્તકો ફેંકી દે છે ને જીવન પર્યન્ત તેની સામું પણ જોતા નથી, આ ખરાબ શિક્ષણનુંજ ફળ છે. જ્ઞાન તરફ અભિરુચિને બદલે એમને તિરસ્કાર ઉત્પન્ન થાય છે તેનું કારણ એમના શિક્ષકોજ છે, માટે શિક્ષકની ફરજ વિષયમાં રસ લગાડી જ્ઞાન તરફ પ્રેમ ઉત્પન્ન કરવાની છે કે શાળા છોડ્યા પછી, ગમે તે ધંધે વળગે તોપણ જીવન પર્યન્ત વિદ્યાવિલાસ કાયમ રહે. એ વિષે રસ્કિનનો આદર્શ ઉત્તમ છે. તે કહે છે કે ખરી કેળવણીનો સંપૂર્ણ ઉદ્દેશ લોકોને માત્ર સારા વર્તનવાળા કરવાનો નથી, પણ સારા વર્તનમાં વિશ્વાસ માનતા કરવાનો છે, માત્ર ઉદ્યોગી કરવાનો નથી, પણ ઉદ્યોગ પર પ્રેમ ધરાવનારા કરવાનો છે, માત્ર જ્ઞાની કરવાનો નથી, પણ જ્ઞાન પર અભિરુચિ રાખતા કરવાનો છે; માત્ર પવિત્ર બનાવવાનો નથી, પણ પવિત્રતાને ચાહતા બનાવવાનો છે, માત્ર ન્યાયી કરવાનો નથી, પણ ન્યાયને માટે તૃષ્ણા રાખતા ને તલસતા કરવાનો છે. ('The entire object of true education is to make people not merely do the right things, but enjoy the right things, not merely industrious, but to love industry, not merely learned, but to love knowledge; not merely pure, but to love purity; not merely just but to hunger and thirst after justice')

કેળવણીની ભિન્ન દિશા આવશ્યક—હાલના સમયમાં આજીવિકા પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રશ્ન ઘણો વિકટ થઈ પડ્યો છે. અતિપરિશ્રમ ને દ્રવ્યવ્યયથી ઉત્તમ કેળવણી મેળવી, વિશ્વવિદ્યાલયની ઉચ્ચમાં ઉચ્ચી પરીક્ષા ઉત્તીર્ણ થવાથી પણ આજીવિકા સુલભ થતી નથી. આવી સ્થિતિમાં કેળવણીનો માર્ગ બદલી ભિન્ન દિશામાં લઈ જવાની જરૂર છે, ને તેમ કરવામાં જેમ સમય જાય છે તેમ દેશમાં અસંતોષ વધી અનેક હાનિ થાય છે.

અગત્ય—સ્ત્રીકેળવણી—કેળવણીના ફેલાવની તો હજી ઘણીજ જરૂર છે, કેમકે દેશમાં ઘણું અજ્ઞાન છે અને જ્યાંસુધી કેળવણી સર્વ અંગમાં પ્રસાર પામી નથી, મુખ્યત્વે જ્યાંસુધી સ્ત્રીઓ યોગ્ય રીતે કેળવાઈ નથી, ત્યાંસુધી કોઈ પણ પ્રકારના ધાર્મિક કે સામાજિક સુધારા સફળ થવાના નથીજ. સ્ત્રીઓને આદર્શ વિદેશીય નહિ, પણ આપણા દેશને અનુરૂપ રાખી તેને અનુસરતીજ કેળવણીની યોજના કરવાથી દેશને લાભ છે.

(અપૂર્ણ).

श्रीहरिः ।

श्रीमतां पञ्चमज्योर्जमहाराजाधिराजानां माशी-र्वादा प्रशस्तिः ॥

भुजङ्गप्रयाताष्टकम् ।

अपारक्षमास्थैर्यधैर्याब्धीनां महाभूभृतां हेमरत्नाचितानाम् ।
सुमेरूपमो मेरिदेवीसहायश्चिरं जीवतात् पञ्चमो ज्योर्जराजः ॥१॥
क्ष्मेव क्षमायां रमायां धनेशः प्रसादे महेशोऽवने सिन्धुजेशः ।
प्रचण्डारिशैलक्षतौ देवराजश्चिरं जीवतात् पञ्चमो ज्योर्जराजः ॥२॥
पिता भूपतिः स्वाः प्रजाः पुत्रतुल्याः समग्राः समं पालनीयाश्च दृश्याः ।
इतीमं स्वधर्मं समालोच्य तन्वंश्चिरं जीवतात् पञ्चमो ज्योर्जराजः ॥३॥
समारुह्य सिंहासनं सिंहकेतुः सुदिल्लीपुरे स्वप्रजाधर्मसेतुः ।
प्रजां भारतीं रञ्जयन् भूरिभोजश्चिरं जीवतात् पञ्चमो ज्योर्जराजः ॥४॥

यतोऽशान्तिराच्छादिताऽऽर्यभदेशे बभूव प्रजामानसं पीडितं च।
बभञ्ज क्षणात्तं महोद्वेगहेतुं चिरं जीवतात् पञ्चमो ज्योर्जराजः ॥५॥
निजामादिभूपैर्महार्घोपहारैः समोदं महामानितो वर्षपालैः ।
सुमैत्र्यायुतोऽनेकवैदेशभूपैश्चिरं जीवतात् पञ्चमो ज्योर्जराजः ॥६॥
यथा रामराज्यं ततो धर्मराज्यं सुरामायणे श्रूयते भारतादौ ।
तथा नेत्रतो दृश्यते यस्य देशे चिरं जीवतात् पञ्चमो ज्योर्जराजः॥७॥
समाचारविद्युद्गुणा अग्निनौका महालोहवर्त्मानि पत्रप्रयाणम् ।
धनेनाल्पकेनापि राज्ये यदीये चिरं जीवतात् पञ्चमो ज्योर्जराजः॥८॥
मितेऽष्टर्तुनन्देन्दुभिर्विक्रमाब्दे(१९६८)सुपौष्यां तिथौ पूर्णिमायां च जीवे।
भुजङ्गाष्टकं भूपते मेरिजानेर्व्यधाच्छ्रीहिकृष्णात्मजः काशिरामः ॥ ९ ॥

श्लोकौ

ज्योतिश्चक्रस्थितं ज्योतिर्जयं ब्रह्म तनोतु ते ।
भूतिर्लोकस्थिता नित्या पवित्रा ते प्रसीदतु ॥ १ ॥
चिरं राज्यमिदं भुञ्जन् रञ्जयन् सकलां प्रजाम् ।
जीव त्वं ज्योर्ज भूपाल वर्तमानः प्रजाऽवने ॥ २ ॥

गीतिः

आङ्गनृपतिकुलतिलकं श्रीमन्तं सप्तमैडवर्डसुतम् ।
देवीमेरिसहायं ज्योर्जनरेशं हरिः सदा पायात् ॥ १ ॥

रचयिताऽस्य भवदीयः
कृष्णात्मजकाशिरामशर्मा
श्रीमांगरोलवै० सु०पाठशालाशास्त्री.

ગુજરાતી સાહિત્યપરિષદ્‌ની જોડણીની કમિટિ તરફથી અમને નીચે આપેલી પ્રશ્નમાળા ઉત્તર આપવા માટે મળી છે. તે પ્રશ્નમાળા તેમજ તેમાંના પ્રશ્નોના ઉત્તર અમે લખી મોકલ્યા તે વાચકવર્ગને જાણવા માટે અહિં આપ્યા છે. આ વિષય અગત્યનો હોવાથી મહેરબાનવર્ગનું લક્ષ એ તરફ દોરાય એવા હેતુથી પ્રશ્નમાળા તથા ઉત્તર છાપવામાં આવ્યાં છે.

અમને કમિટિનો છાપેલો પત્ર, જેમાં તા ૨૨ મી ફેબ્રુઆરિ છાપી છે, તે તા ૮ મી માર્ચે પહોંચ્યો. ટપાલની તારીખો તા ૭ મી ને ૮ મી માર્ચ હતી, એટલે પત્ર મોડોજ બીડવામાં આવ્યો હતો એ નિસંશય છે.

આટલો લાંબો સમય પરિષદે નીમેલી કમિટિ માત્ર આવા પ્રશ્નો કાઢવાનુંજ કામ કરે એ પરિષદ્‌ના કાર્યવાહીઓને માટે અભિમાન લેવા લાયક છે ખરૂં ? પ્રશ્નમાળામાં અનેક તરેહના દોષો ને ન્યૂનતા છે એ સંબંધી હાલ કહેવું જરૂરનું નથી. પ્રશ્નનિયોજક સાહેબવરોએ જેમને પ્રશ્નમાળા મોકલી છે તેમના ઉત્તરો છાપે તે સાથે પોતાના મંડળમાંના દરેક સભ્યના પણ ઉત્તર છાપવા જોઈએ, એટલે તટસ્થ વિદ્વાનો સારાસાર સહજ ગ્રહણ કરી શકશે એ વિષે હાલ વિશેષ ન કહેતાં પ્રશ્નમાળા તથા તેના અમારા ઉત્તર અમે નીચે આપીએ છીએ.

ગુજરાતી ભાષાની જોડણી સંબંધી પ્રશ્નમાળા.

વ્યંજન.

હકાર.

૧ 'બ્હેન,' 'મ્હોટો,' વગેરે શબ્દોમાં (વ્યુત્પત્તિને અનુસાર) લાગતો હકાર લખવામાં દર્શાવવો કે કેમ અને દર્શાવવો તો કેવી વ્યંજનથી શરૂ થતા શબ્દોમાં તે કેવી રીતે લખવો અને સ્વર થતા શબ્દોમાં કેવી રીતે લખવો ?

૨ 'કાદવ,' 'પદવુ,' 'દાદી' વગેરે શબ્દોમાં જ્યાં વ્યુત્પત્તિ 'દ' આવેલો હોય ત્યાં 'દ' કાયમ રાખવો કે 'કહાડવુ,' ' એમ 'ડ્' 'હ્' જુદા કરીને લખવા ?

૩ 'મ્હોડું' 'લ્હોડું' વગેરે શબ્દોમાં વ્યુત્પત્તિમાંથી 'ડ'

આવ્યા હોય ત્યા તે જુદા લખવા કે તેમનો 'ઢ' કરી 'મોઢુ' 'લોઢુ' એમ લખવુ ?

૪ 'મ્હારૂં' 'ત્હારૂં' એવા સર્વનામ માટે અને 'જ્યહાં' 'ત્યહાં' એવા અવ્યય માટે ઉપરના જ નિયમ રાખવા કે કોઇ જુદા ?

૫ 'કહે,' 'રૂહે' એવા હકારવાળા ધાતુઓમા હકાર શી રીતિ લખવો ?

૬ ફારસી પરથી ઉદ્‌ભવેલા 'શહેર' (મૂળ શહર) 'મહેરબાન' (મૂળ 'મેહરબાન') વગેરે શબ્દોમાંનો હકાર શી રીતે લખવો ?

યકાર.

૭ 'આવ્ય,' 'આપ્ય,' એવા લઘુ ઉચ્ચારણનો યકાર ક્રિયાપદના આજ્ઞાર્થ બીજા પુરુષના એકવચનના રૂપમા અને સસ્કૃત ઇકારાન્ત શબ્દેથી ઉત્પન્ન થયેલા શબ્દેને છેડે ગુજરાતના કેટલાક ભાગમા વપરાય છે તે યકાર લખવો કે કેમ અથવા તે શી રીતિ દર્શાવવો ?

શકાર.

૮ 'સકવુ' 'મોઘવુ,' 'સુણવુ' એ વગેરે શબ્દોમા જ્યહા મૂળ સસ્કૃત 'શ' ઉપરથી પ્રાકૃતમા 'સ' થયેલો છે અને ગુજરાતના કેટલાક ભાગમા 'સ' બોલાય છે અને કેટલાક ભાગમા 'શ' બોલાય છે, ત્યહા 'સ' લખવો કે 'શ' લખવો ?

૯ 'સ' પછી 'ઈ' આવે ત્યા 'સી' લખવુ કે 'શી' ? બેસવું પરથી 'બેસીને' કે 'બેશીને' 'ડોસો' પરથી 'ડોસી' કે 'ડોશી'?

૧૦ 'ભેશ'–'ભેંસ,' 'છાશ'–'છાસ' વગેરે જુદા ઉચ્ચાર ગુજરાતના જુદા જુદા ભાગમાં બોલાય છે તેમાંથી કયો લખવો ?

૧૦અ. 'વિશે' કે 'વિષે' લખવુ ?

૧૧ ફારસી શબ્દોમા મૂળમા 'સિ' હોય તેનો 'શિ' ગુજરાતના કોઈ ભાગમાં બોલાતો હોય તો તે લખવોકે કેમ ? 'સિવાય' કે 'શિવાય' ? 'સિપાઈ' કે 'શિપાઈ' ?

અનુસ્વાર અને અનુનાસિક.

૨ તત્સમ શબ્દોમા અનુસ્વાર લખવો કે અનુનાસિક ? 'ગગા' કે 'ગઙ્ગા,' 'કાચન' કે 'કાઞ્ચન' 'પડિત' કે 'પણ્ડિત' 'કાત' કે 'કાન્ત' 'કપ' કે 'કમ્પ'

કાંતવું' વીંટવુ' 'કુવારો,' 'કૂવર' વગેરે શબ્દોમાં જ્યા પોચો

અનુસ્વાર બોલાતો હોય ત્યાં અનુસ્વાર ઉપર અર્ધચન્દ્રાકાર કરવો કે કેમ?

૧૪ નાન્યતરજાતિવાચક ઉકારાન્ત શબ્દોમાંનો અન્ત્ય અનુસ્વાર ગુજરાતના કેટલાક ભાગમાં બોલાતો નથી તે રાખવો કે કેમ? ઉ૦-શું, આવું, સાદું.

૧૪અ. 'નહિ' કે 'નહિં' કે 'નહી'-શું લખવું?

લ—ળ

૧૫ તત્સમ રૂપ પણ બોલાતું હોય ત્યાં 'લ' લખવો કે 'ળ' કે બન્ને? 'ફળ' કે 'ફલ', 'કાલ' કે 'કાળ'?

૧૬ તદ્ભવ શબ્દોમાં અનાદિ અસંયુક્ત 'લ' કારનો 'ળ' કાર થયેલો છતાં ગુજરાતમાં કોઇ ઠેકાણે 'લ' કાર બોલાય છે તે રહેવા દેવો કે કેમ? ઉ૦ 'માળી' કે 'માલી.'

ર, ડ, ળ, લ અને ઈ.

૧૭ 'ર' 'ડ' 'ળ,' 'લ' અને 'ઇ' એ ઉચ્ચારને ઠેકાણે ગુજરાતના કેટલાક ભાગમાં 'ય' બોલાય છે જેમકે (ર) 'હોયડું,' 'પયણવું' 'તયણું,' (ડ) 'ખાયણી,' (ળ) 'દયણું,' (લ) 'પાયણું,' (ઈ) 'બાવડી,' તે લખવો કે કેમ?

મહાપ્રાણનું દ્વિત્વ

૧૮ મહાપ્રાણનું દ્વિત્વ શી રીતે દર્શાવવું? 'ચોખ્ખો' કે 'ચોકખો,' 'ચિઠ્ઠી' કે 'ચિટ્ઠી,' 'પથ્થર' કે 'પત્થર'?

વ્યંજનાન્ત શબ્દો.

૧૯ વ્યંજનાન્ત શબ્દો—'જગત્'—'અકસ્માત્'-વગેરેમાં છેલ્લો વ્યંજન શુદ્ધ તત્સમ રૂપે લખવો કે તેમાં છેવટે 'અ' ઉમેરીને તે 'આખો' લખવો?

બે પ્રકારના ઉચ્ચાર.

૨૦ 'ચ,' 'છ,' 'જ,' 'ઝ' ના ઉચ્ચાર ગુજરાતના કેટલાક ભાગમાં અને 'ડ,' 'ઢ,' 'ય,' 'વ,' 'હ,' ના ઉચ્ચાર સર્વત્ર બે પ્રકારના થાય છે તે દર્શાવવા કાંઈ જુદા અક્ષર કે ચિહ્ન વાપરવા કે કેમ?

૫. 'ર્‌હે', 'રહે' એમ લખવું
૬. 'નટેર', 'મહેરબાન' લખવુ.
૭ ન લખવો.
૮. શકવુ, ગોધવુ, ને 'હાણવુ' લખવુ, છ'લો ગદ્યમા ક્વચિતજ વપરાય છે.
૯ 'બેસીને', 'રોમી'
૧૦. ભેમ, છામ
૧૦અ વિષે
૧૧. 'સિવાય', 'સિપાઈ'
૧૨. બને ચાલગે
૧૩. ન કરવો
૧૪. રાખવા
૧૪અ. નહિ. 'નહીં' પ્રશ્નમા કેમ નથી '
૧૫ બને. જ્યા જેમ ગોઠે તેમ
૧૬. ળ લખવો
૧૭ ન લખવો
૧૮ ચોખ્ખો ઇત્યાદિ.
૧૯ તત્સમરૂપે લખવો.'
૨૦ ઉચ્ચાર એ છે તે હુ સ્વીકારતો નથી
હુ બે ઉચ્ચારને આમ્પજ ગણુ છુ, તો પછી નવા ચિહ્નની વાતજ શી ?
૨૧ સંસ્કૃત તત્સમ શબ્દો ગુજરાતીમા સંસ્કૃતની પેઠેજ લખવા. ફારસી તત્સમ શબ્દોને માટે એવોજ નિયમ યુક્ત છે.
૨૨. બને વાપરવામા હરકત નથી ભાષામાથી કંઈ તદ્ભવ શબ્દો કાઢી નખાવવાના નથી
૨૩. સવાલનું હાર્દ કળાતુ નથી ઉદાહરણ નથી મૂક્યા તેથી સવાલ અસ્પષ્ટ છે વિજયનો આધાર વક્તા ને લેખકની શિક્ષા ને સંસ્કાર પર છે.
૨૪. એવા શબ્દોનો કંઈ ભાષામાથી બહિષ્કાર થઈ શકવાનો છે ?
૨૫. જવાબ માટે ૨૩ જુઓ.
૨૬. સવાલ અસ્પષ્ટ છે ભાષાનુ સ્વરૂપજ બદલાઈ જાય એટલે હરબ્જે વ્યુત્પત્તિને અનુસરની જોડણી સ્વીકારતો નહિ.

૧૩૫

ચૂક, દૂધ, મૂક, જૂનું, જુદું, જુઓ, ૩

(ઘ) ત્રિસ્વર શબ્દોમાં હ્રસ્વ પર છતા ઉ દી
હ્રસ્વ લખવો—ખુશાલ, કુટેરો, કૂબડો, ૨

(ચ) અનેકાક્ષ શબ્દોમા આદિ ઉ હ્રસ્વ છે. ૨
પણ મજબૂત, બહાદૂર

વિભક્તિ કે કાળના પ્રત્યયો લગાડતા કે સમાસમા ઉ
ના નિયમોમાં ફેરફાર કરવો નહિ મૂળ શબ્દોના નિ
લગાડવા. પણ પ્રેરક ને કર્મણિ રૂપોમા મૂળ શબ્દ
ન લગાડવા, પરતુ પ્રેરક ને કર્મણિ રૂપોમા મૂળ રૂપને
કે ઊ ને હ્રસ્વ ઇ કે ઉ કરવા—ભૂલ, ભૂલો, ભૂલે છે,
ભૂલવ, ભુલાય, દૂધ, દૂધપાક, દૂધલાઈ, ચિઠ્ઠીચપાટી,
શિખવ, મીંચ, શિવડાવ, સિવાય

ઇ ને ઉ ના નિયમો કામચલાઉ ગણવા, વ્યુત્પત્તિના જ્ઞાનથી તે
અપવાદ કરવા યોગ્ય લાગે ત્યા કરવા

૩૧. જવાબ માટે જુઓ ૩૦.

૩૨. ”

૩૩ ”

૩૪ ”

૩૫ ”

૩૬. એવે રૂપો સવાલમા દાખલા આપ્યા છે તેવ શબ્દોમા તન
તાજ કયા છે?

૩૭. જવાબ માટે જુઓ ૩૦

૩૮. કવિઓ, નદીઓ (શુ 'છોકરાવો' લખશો? ત્યાં તો ઓ પ્રત્યય રાખવોજ પડશે તો અન્યત્ર તેનુ રૂપાન્તર શા માટે?) 'ઘડીઆળ' ને 'પીએ' અથવા 'ઘડિયાળ' ને 'પિયે'.

૩૯. જુઓ ૩૦

૪૦. જુઓ, ધુએ, કુઓ.

૪૧. ગુજરાત.

૪૨. નવાં ચિહ્ન યોજવાં ઇષ્ટ નથી.

૪૩. રાયનું, પઇ, પઇસો, ચડ્ડુ, સદુ કે સૌ, પાંઆ.

૪૪. પર ભાષામાં જેવા ઉચ્ચારાતા હોય તેવા લખવા. આઇ ને આ-
ઉ લખવા

૨૭. જ્ઞસામાન્ય પ્રશ્નો વિષે સ્ફુટ વિચાગે.—

૨૮. (૧) ૪૪ સવાલ કાઢ્યા છે છતાં કેટલીક બાબતના સવાલો રહી ગયા જણાય છે—

(અ) લઈ કે લેઈ.

(આ) પર્ય કે પરચ

(ઇ) થયલું, થએલું, થયેલું

(ઈ) કોન્ગે, કોગણે.

(ઉ) જ્યમ—જેમ, ત્યમ—તેમ (આખ્ય, મુક્ય જેવા આ ય અન્ત્ય નથી)

(ઊ) કંઈ, કાંઈ, વગેરે, કઇ, કાઇ વગેરે—

(એ) કર્યો, કિયો (ઐ) અવે, હવે, અમણા, હમણા.

(૨) શબ્દો છુટા લખવામાં પણ ઘણો મતભેદ છે એ વિષય શું જોડણીને લગતો નથી? એને વિષે અનેક પ્રશ્નો ઉદ્ભવે છે, તેમાનો એક પણ પુછાયો નથી

15th March 1912. K. P. Trivedi

સંગીતવિષય.

ચાલુ પુસ્તક ૪૮ ના પૃષ્ટ ૮૪ થી)

આ વિષયનુ દિગ્દર્શન ઇ સ ૧૯૦૮–૦૯ ના વર્ષોના છુટક અંકોમાં સવિસ્તર કરાવવામાં આવ્યુ છે. ઇ. સ. ૧૯૦૯ ના માર્ચના પૃ. ૮૪ થી અનુસધાન મેળવી, આ વિષયમા વધારે સ્પષ્ટ ખુલાસા લખવામા આવશે.

પાશ્ચાત્ય સુધારાઓથી સંગીતવિષયમાં અમુક યોજનાઓ ઉમેરવામાં આવી છે, તે માંહેની એક ગતિ બતાવનાર યત્રથી મેળવી શકાય છે. આ યત્રમા ઘડીઆળના લોલકના નમુના ઉપરથી ગોઠવણુ કરી છે; અને તે માંહેના વજનને નીચે ઉપર ખસેડવાથી ધીમો કે જલદી વેગ ઉપજાવી શકાય છે. પશ્ચિમના દેશોમા એક મિનિટમા નીચે મુજબ વર્ણોચ્ચાર કરવા સજ્ઞા અને આજ્ઞા સૂચવી છે.

વિલબિત ગતિ;	મદ મધ્ય ગતિ,	મધ્ય ગતિ;	મધ્ય શીઘ્ર,	શીઘ્ર (દ્રુત).
		માર્ચ.		ડબલ માર્ચ.
૬૦ થી ૯૫;	૮૦ થી ૯૫;	૧૦૦ થી ૧૨૦,	૧૨૦ થી ૧૪૦;	૧૪૦ થી ૧૮૦.

સંગીતના રસાત્મક ભાવના વિકાસ માટે જે જે કે
થોડીજ ગણાય, કારણ કે ક્ષણે ક્ષણે અને ડગલે ડગલે
તના રસિક પુરુષોને સ્પષ્ટ જણાય છે, પરંતુ તે વિષે અત્યારે
રાખીને આગળ ચાલીએ છીએ.

ગતાંકો જોઈને વિગતવાર હેવાલ સમજવો ઇષ્ટ છે, ત
ચકવર્ગને તે પ્રયાસ કદાચ રુચે નહિ, તેથી તે અંકોનો સારાંશ
ગીતના શબ્દોની સંજ્ઞાઓ, પુનરાવર્તનથી ફાયદો મળે છે તેમ ધારી,
અહિં ફરીથી બતાવી આગળ ચાલીશું.

સંગીત સ્વરોની સંજ્ઞા. “स रि ग म प ध
તેની વર્ગવાર સંજ્ઞા.

जाति = मंद्र (મર્દાની) = स। रि। ग। म। प। ध। नि।

मध्य = स रि ग म प ध नि

तार (તીણો) = स' रि' ग' ग' प' ध' नि'

સ્વરસ્વરૂપભેદ—કોમલ ભેદ બતાવવા रि ग ध नि એ સ્વરો પહેલા—ઓ-
છાનું ચિહ્ન અને “म” સ્વર તીવ્ર છે એમ બતાવવા તેની
પેહેલાં + વધતાનું ચિહ્ન મૂકવામાં આવે છે, ને स ને प
અવિકારી છે.

ગાતી વખતે દરેક સ્વર વખતના કેવા પ્રમાણમાં લંબાઈથી બોલાય
છે તે બતાવવા માટે શરૂઆતમાં થોડી સંજ્ઞા આપી છે. વ્યંજનની
માફક બોલાતા દ્રુત સ્વર પાસે અર્ધમાત્રાની ⸜ આવી આડી;
હ્રસ્વ અક્ષરની એક માત્રા ગણી । આવી ઉભી; દીર્ઘ અ-
ક્ષરની બે માત્રા ગણી ऽ આવો ऽકાર; પ્લુત અક્ષર એટલે
ગુરુથી આગળ ચાલી જેવા પ્રમાણમાં વપરાયો હોય તે મુજબની
ગણના ऽ' (એક સ્વર); ऽऽ; ।ऽ (બે સ્વર) વગેરે.
માત્રા ૩; ૪, ૩

ગાતી વખતે વિરામ લેવાય છે, તે કેટલો છે તે બતાવવા અલ્પવિરામ, અર્ધ-
વિરામ, પૂર્ણવિરામ મૂકી જે વખત થોભવામાં ગાળવાનો હોય, તેની
માત્રા તે ચિહ્ન નીચે મુકાશે. તે જગોએ સ્વર કે વર્ણ દાખલ કર્યો
નહિ હોય તેથી વિરામ સ્પષ્ટ થશે. માત્રાની પૂરી ગણના તપાસવાથી
પણ વિરામ જણાઈ જશે.

૨૭. ૦ બતાવવામા પાચ ભેદ પ્રદર્શિત કર્યા છે. ગાવાની ઢબમાં અમુક ગતિ
૨૮. રાખવાથી શોભા વધે છે, તે ઈષ્ટ ગણી

ગતિ

વિલંબિત, | વિલંબિત મધ્ય, મધ્ય, મધ્ય દ્રુત, અને દ્રુત એમ પાંચ રેહથી ઓળખાવેલી છે.

ગાતી વખતે જે સમાન અંતરનું વખતનું માપ ચાલુ રહે છે તેનું આવર્તન બતાવવાને તેની બાજુએ લાંબી ઊભી મોટી લીટી દોરવામાં | આવે છે તેને સ્તભ કહે છે. સ્તભની પહેલી માત્રા પર તાલ હોય છે. | તાલ દેવાની રીત વિગતવાર આગળ ઉપર આવશે.

- અમુક સ્તભ આવી ગયા પછી કેટલીક વાર પુનરાવર્તન હોય છે તો તે જગોએ :||: આ ચિહ્ન રાખ્યુ છે. :||: આ ઝીણાં ટપકાંઓ બન્ને બાજુએ હોય તો બન્ને ભાગ બે વખત ગાવાના છે.

ગીત પૂરૂં થઈ રહ્યું, તે જણાવવા ||| આ નિશાન (બે લીટીઓ ઉપરથી બંધ કરીને) સમાપ્તિ સૂચવે છે.

ગીતના પાદ પૂરા થતા હોય ત્યાં, અને સહેજ સૂક્ષ્મ વિશ્રાંતિ લેવાનો આશય સ્પષ્ટ હોય, તો ત્યાં ॥ આમ સાદી બે ઉભી લીટીજ માત્ર રાખી છે તે જગોએ પુનરાવર્તનનાં ઝીણાં ટપકાંઓ રાખેલાં નથી જો સ્વર, વર્ણ, કે શબ્દ એક સ્તભમાં આવી જઈ બીજા સ્તભમા ચાલુ રહે, તો બન્ને સ્તભમાં તેની યોગ્ય અર્થના દર્શાવવાને ઉપરથી સંધિના ચિહ્ન વડે જોડી દેવામાં આવે છે.

દાખલા તરીકે—કહેવા ⌒ ય ઉપર અર્ધચંદ્રાકાર ચિહ્ન છે, તે સંધિનું ચિહ્ન છે. ત્યાં સ્વર કે વર્ણની માત્રા બતાવવા ટપકાં · મૂક્યાં છે.

ગાતી વખતે જે જે વર્ણ સંગીતના જે જે સ્વર પર બોલાય છે તે સ્વર તેજ વર્ણની નીચે આપવામાં આવે છે.

બાળપોથી. ગીત ૧

ચાલો ઊઠો ને. (આનંદથી મધ્યમ સ્વરરચનાથી ગાવું).

માત્રા	ચા	લો	ઊ	ઠો	ને	,	આં	જ	ર	ભ	ત	ર	મી
૪ મધ્ય	ઽ	ઽ	ઽ	ઽ	ઽ	।	ઽ	।	।	।	।	।	।
દ્રુત ગતિ	સા	સા	રી	ગા	મ	,	—ગા	રિ	રિ	મ	મ	—ગા	રિ

એ ન | વી .. | રે ; | સ ઈ | ય ળ | ઓ નેં , |
ऽ । | ऽ । | ऽ । | ऽ ऽ | ऽ ऽ | ऽ । । |
सा रि | गा रि | सा ; | सा सा | री गा | म म , |

ક રી એ | સા રા | બે લ | હો સે | હ ળી મ | ળી ઓ |
। । । । | ऽ ऽ | । ऽ । | ऽ ऽ | । ऽ । | ऽ ऽ |
–ग–ग रिम | –गा री | सरी स | –नी, सा | रि म म | –गा री |

ક રી એ | આ ન દ | આ પ | બુ . . . | રે . ||
। । ऽ | ऽ । । | ऽ । | ऽ । । | ऽ । ||
स स र | –नी, ध, नि, | सा रि | म –गरि | सा . ||

સા હ પીં | ઓ ને | વા હ ળી | . . |
ऽ । । | ऽ ऽ | ऽ । । | । । ऽ |
प प प | प प | म प –धा | . प म | .

મૂ ળ ર | .. ગ ટ હે | વા | .. ય , ||
ऽ । । | । । । । | ऽऽ | ऽ । । ||
मम्म–गा | ..–ग सरि | सा | .. स , ||

આ કી | નો ખી | જા ખ ધાં | . . . |
ऽ ऽ | ऽ ऽ | ऽ । । | । । ऽ |
प प | प प | म प –धा | ..प म |

મે ળ વ | ણી થી | થા | .. ય . |
ऽ । । | ऽ । । | ऽऽ | ऽ । । |
प –ग रि | म –गरि | सा | सा स .. |

---

* । = १ માત્રા ; ऽ = २ માત્રા ; ऽ́ = ३ માત્રા ; ⌈ = સ્વર, વર્ણ કે શબ્દ બીજા સ્તંભમાં ચાલુ છે એ બતાવનાર, –गा = કોમળ गा ; नी, = મન્દ्र नी ; ‖ = ગીત પૂરૂં.

ફ઼ રી એ | ગો ળ કુ | ડા ળુ | આ જે | આ પ ણુ |
| | ઽ | ઽ | | | ઽ ઽ | ઽ | | | ઽ | | |
सेससा | रीगग | म म | —गा रिम | —गा रि रि |

સા થ | માં | રે, | કે વા | જૂ દા | જૂ દા |
ઽ | | ઽ | | ઽ | | ઽ ઽ | ઽ ઽ | ઽ ઽ. |
सा रि | —गा रि सा, | सा सा | री गा | म म |

સુ ≈ ર | શો ભે | રં ગ | 'હો સે | ઠળી મ | ળી સૌ |
ઽ | | | ઽ ઽ | | ઽ | | ઽ ઽ | | ઽ | | ઽ ઽ |
गा रि म | —गा री | सरीस, —नी, सा | रि म म —गा री |

ક રી એ | આ ન દ | આ પ | જો . . . | રે . ||
| | ઽ | ઽ | | | ઽ | | ઽ | | | ઽ | ||
स स रे | —नी, प, —नि, | सा रि | म गरि | सा . ||

(અપૂર્ણ).

વાચનમાળાના ખુલાસા.

(ચાલુ પુ. ૫૦ પૃષ્ઠ ૪૧૮ થી).

પાઠ ૧૬. ઇજીપ્ત અથવા મીસર—એવું કહેવાય છે કે મીસર ઉપર પહેલાં દેવો રાજ્ય કરતા હતા. આ દેવોએ ૧૩,૯૦૦ વરસ રાજ્ય કર્યું, અને ત્યારપછી ઉપદેવતાઓએ અને પિતૃઓએ ૪,૦૦૦ વરસ સુધી રાજ્ય ચલાવ્યું. મીસરના પુરાણા ઇતિહાસમાં મનુષ્યના રાજ્યની શરૂઆત ઇ. સ. પૂ. ૪,૦૦૦—૫,૦૦૦ થી થાય છે. એ ગાદી પર એક પછી એક ત્રીસેક વંશો આવ્યા, અને ઇ. સ. પૂ. ૩૪૦ માં મીસર ઇરાનને તાબે થયું. ઇરાનીઓ પાસેથી મહાન સિકંદરે તે જીતી લીધું ત્યારથી ગ્રીક લોકોનો ત્યાં અમલ થયો. ઇ. સ. પૂ. ૩૧ માં ઍક્ટિઅમની લડાઈ પછી રોમન લોકોના હાથમાં તે આવ્યું. ત્યારપછી ઇ. સ. ૬૧૬ માં તે પાછું ઇરા-

---

* | = ૧ માત્રા; ઽ = ૨ માત્રા; ઽ' = ૩ માત્રા; ⌒ = સ્વર, વર્ણ કે શબ્દ બીજા સ્તંભમાં ચાલુ છે એ બતાવનાર; —ગા = કોમળ ગા; ગ઼ી = મન્દ્ર ગી; ॥ = ગીત પૂરૂં.

નીઓના હાથમાં ૧૨ વરસ રહ્યું. ઈ. સ. ૬૭૯ માં મીસરીઓ આરબ સરદારને તાબે થયા. આરબોની કારકીર્દી ઘણી ઝળકી નીકળી, પણ ઈ. સ. ૧૫૧૭ માં તુર્કી સુલતાન સલીમ પહેલાએ મીસર જીતી લીધું. તુર્કી અમલ ત્રણેક સદી સુધી ચાલ્યો તે દરમિયાન રાજ્યકારભાર ઘણો નબળો ચાલતો. ત્યારપછી ત્યાં થોડા વખત માટે નૅપોલીઅનના સમયમાં ફ્રેંચ સત્તા સ્થપાઈ; પરંતુ ઈ. સ. ૧૮૦૧ માં અંગ્રેજોએ ફ્રેંચને ત્યાંથી હાંકી કાઢ્યા, ત્યારપછીથી અંગ્રેજી સત્તા ધીમેધીમે વધતી ગઈ, અને ઈ. સ. ૧૯૦૪ માં ઍંગ્લો-ફ્રેંચ કરારની રૂએ ફ્રાંસે મીસરમાં અંગ્રેજોની સર્વોપરિ સત્તા કબૂલ રાખી, અને મીસરના બ્રિટિશ કારભારમાં કોઈ પણ રીતે આડે નહિ આવવાની શરત કરી. અંગ્રેજોના કટ્ટા શત્રુઓને પણ કહેવું પડે છે કે બ્રિટિશ કારકીર્દીમાં ન્યાય, નાણાં સંબંધી હાલત, ખેતીવાડી તથા વેપારની વૃદ્ધિ વગેરે બાબતોમાં અજાયબ પમાડે એવા સુધારાઓ થયા છે, અને કરનો બોજો ઘણો હલકો કરવામાં આવ્યો છે.

પ્રાચીન—'**પ્રાચ્**' એટલે 'સૌથી આગળનો' અથવા 'પૂર્વ' (દિશા) એ સંસ્કૃત શબ્દ પરથી થયેલું. એ વિશેષણ સંસ્કૃતમાં પણ વપરાય છે. એનો અર્થ 'પહેલાના વખતનું' અથવા 'ઘણું જૂનું' એવો થાય છે. એજ પ્રમાણે સં. '**અર્વાચ્**' એટલે 'પાછળનું' અથવા (આપણી) 'નજીક આવતું', એ ઉપરથી '**અર્વાચીન**' શબ્દ થયો છે, અને તેનો અર્થ 'થોડા વખત પરનું' અથવા 'પાસેના વખતનું' એવો થાય છે. પ્રત્યય માટે '**નવીન**,' '**કુલીન**,' '**સમકાલીન**' વગેરે શબ્દો સરખાવો.

યુફ્રેટીસ—આ નદી ઘણા પ્રાચીન વખતથી પ્રખ્યાત પામેલી નદીઓમાંની એક છે. એશિઆ માઇનોરના ઉચ્ચ પ્રદેશની મધ્યમાં થઈને એ નદી વહે છે; તેથી એશિઆમાંથી પૂર્વ યુરોપમાં જનારી દરેક પ્રજાને તે ઓળગવી પડતી હતી. એ નદીના કાંઠા ઉપર રહી ગયેલી જાતોનાં સ્મારક ચિહ્નો હજી સુધી ત્યાં મળી આવે છે.

નૅપોલીઅન સાથે ચાલતા ફ્રેંચ વિગ્રહ સમયે, તથા વરાળથી ચાલતી આગબોટ રાતા સમુદ્રમાં કોઈ પણ ઋતુમાં ચાલી શકતી થઈ તે પહેલાં, હિંદી સરકારનો ઇંગ્લંડ સાથેનો રાજકીય પત્રવ્યવહાર એ નદીને રસ્તે (યુફ્રેટીસ ૧૮) થઈને ચાલતો હતો.

નીલ—આફ્રિકાની સૌથી મોટામાં મોટી (આસરે ૪,૦૦૦ માઇલની) એ નદીને પાણીનો મોટામાં મોટો જથ્થો વિક્ટોરિઆ અને આલ્બર્ટ

સ્થાનમાંથી મળે છે. ઇતિહાસ તથા ભૂગોળ બંનેમાં એ નદી બહુ પ્રખ્યાત છે. એ નદીની આસપાસનો પ્રદેશ બહુ ફળદ્રુપ છે. વિશેષ વર્ણન માટે જુઓ ભૂગોળ ભાગ ૨ જો, પાનું ૧૦૩.

પુરાતન—સં. 'पुरा' એટલે 'આગલા વખતમાં' એ ઉપરથી 'पुरातन' એ વિશેષણ થયું છે. પ્રત્યય માટે (नव ઉપરથી) नूतन, प्राक्तन, વગેરે સરખાવો.

આધુનિક—સં. 'अधुना' એટલે 'હમણાં' ઉપરથી થયલું વિશેષણ. 'आधुनिक' એટલે 'હમણાનું.' 'દૈનિક' (दिन ઉપરથી), 'પ્રામાણિક' (प्रमाण ઉપરથી), 'માયિક' (माया ઉપરથી), 'માસિક,' 'પ્રાથમિક' 'માધ્યમિક' 'ભૌતિક' (भूत ઉપરથી), 'ધાર્મિક,' 'કાલ્પનિક,' 'વાર્ષિક,' વગેરે શબ્દો એજ પ્રમાણે થયા છે. આ શબ્દોમાં 'इक' પ્રત્યય લગાડતાં પહેલાં છેલ્લા સ્વરનો લોપ કરવામાં આવે છે, અને પહેલા સ્વરની 'વૃદ્ધિ' (अ નો आ, इ અથવા ई નો ऐ, उ અથવા ऊ નો औ, અને ऋ નો आर्) થાય છે. 'રસ' ઉપરથી 'રસિક', 'ક્ષણ' ઉપરથી 'ક્ષણિક', 'ક્રમ' ઉપરથી 'ક્રમિક' વગેરે થાય છે, પરંતુ તેમાં 'વાળા'ના અર્થવાળો 'इक' પ્રત્યય 'ધાર્મિક' વગેરેમાંના 'इक' પ્રત્યય કરતાં જુદો છે, માટે તેમાં આદિ સ્વરની વૃદ્ધિ થતી નથી.

ઉપલા વર્ગો—પુરોહિત વગેરે ત્રીજા પેરેગ્રાફમાં વર્ણવેલા છે તે.

મનુષ્યની સાંભરણ પહેલાં—જે વખતનાં સ્મારક ચિહ્ન, લેખ, ઇતિહાસ, વગેરે કંઈ પણ મળી આવતાં નથી એવા ઘણા જૂના વખતમાં.

શણ—સં. 'शण' ઉપરથી. સંસ્કૃતમાં પણ 'व' ને 'ब' નો અભેદ ગણાય છે - દાખલા તરીકે 'वज्र' ને 'बर्ह' બંને રૂપ સંસ્કૃતમાં વપરાય છે. સંસ્કૃતમાં 'व' આવતો હોય એવા શબ્દોનો 'व' હિંદીમાં તથા વ્રજભાષામાં ઘણું કરીને 'ब' બોલાય છે; જેમકે, 'वदन'ને બદલે 'બદન', 'वन'ને બદલે 'બન', 'वर्णन'ને બદલે 'બરનન' વગેરે.

મીસરના લોકો ચિત્રોમાં, રંગ પૂરવાના કામમાં, ચિત્રો કોતરવામાં, ખગોળવિદ્યામાં, વૈદકશાસ્ત્રમાં, તથા ઇજનેરી વગેરે કામમાં આગળ વધેલા હતા, એ બાબતોજ એમનો સુધારો પ્રાચીન હોવાનો પુરાવો આપે છે.

ઇમારત—અ. 'અમર' એટલે 'ચણી બાંધ્યું' ઉપરથી.

પિરામિડ—પંખી બાજુવાળો પાયો અને ઉપર એક બિંદુમાં મળી જાય

એવી ત્રિકોણાકાર બાજુવાળું મકાન હોય તે પિરામિડ' કહેવાય છે. ખરબચડા પથ્થરોના ક્ષિતિજસમસૂત્ર થરો ચૂના અથવા માટી વડે ચણી લેવામાં આવતા, અને પાછળના વખતમા ઘણે ભાગે માટીની ઈંટો પણ વપરાતી આ પ્રમાણે અંદરનો ભાગ ગમે તે વસ્તુનો ગખતા, તોપણ બહારથી ઘણા સાફ કરેલા અને સુંદર રીતે સાંધિ પૂરી જોડવામા આવેલા પથ્થરોથી તે ઢાંકતા. અંદરના ઓરડાઓમા પણ એવુજ સારૂ કામ કરવામા આવતું કામ એવુ સગીન થતું કે શત્રુઓના દ્વેષને લીધે તથા પછીના બાંધકામ કરનારાઓના લાભને લીધે એ મકાનોની ખરાબી થઈ નહિ હોત, તો આજે પણ દરેક પિરામિડ ઘણુ કરીને જેવી ને તેવી સ્થિતિમા જોવામાં આવત. બહારના પથ્થરો પાતળા નહિ પણ ઘણા દળદાર રાખવામા આવતા ઘણુંખરૂં તે પથ્થરોની ઊંચાઈ જાડાઈ કરતા વધારેજ રહેતી. દરેક પિરામિડની અંદર હમેશા નીચેના ભાગમાં અને કોઈ કોઈ વખત જમીનની સપાટી નીચે કબર માટે એક ઓરડો બાંધવામા આવતો. આ ઓરડામાં જવાનો રસ્તો હમેશા ઉત્તર તરફથી રાખવામા આવતો ક્ષિતિજસમસૂત્ર ખીલા ઉપર ફરતા પથ્થરના બારણા વડે આ રસ્તાઓ બહારથી બધ કરી લેવામાં આવતા આમ રાખવાનું કારણ એવુ ધારવામા આવે છે કે પિરામિડની અંદર ધર્મગુરુઓજ જતા પ્રવેશ ક્યાંથી કરવાનો છે તેની બહારના માણસોને ખબર પણ નહિ પડતી. ગિઝેહ, પેપી, વગેરેના પિરામિડો ઘણા પ્રખ્યાત છે.

પુરાણી—સં 'પુરાણ' એટલે 'જૂનું' ઉપરથી.

બધ —પાણીનો પ્રવાહ અટકાવવા માટે દિવાલ જેવુ બાંધી લેવામા આવે તે.

(અપૂર્ણ)

શ્રી વૃદ્ધ અને લઘુ ચાણાક્યનું ભાષાંતર.

લેખક—છગનલાલ વિદ્યારામ રાવળ

આપણી ગુજરાતી ભાષાના જૂનાં હાથનાં લખેલાં પુસ્તકોનો શોધ કરતાં, આ વૃદ્ધ અને લઘુ ચાણાક્ય નામના ગ્રન્થોનાં છૂટા પાના હાથ આવવાથી તેને અહિં પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યા છે, પણ તે બન્ને પુસ્તકો ત્રુટક હોવાથી તેની લખ્યા સાલ, લેખકનું નામ, કે સ્થળ જાણવામાં આવ્યુ નથી.

ભાષા ઘણી જૂની છતાં, તે વિ સ ૧૫૪૭ ના વર્ષમા લખાયલા ભુવનદીપકના ભાષાતર જેટલી જૂની જણાતી નથી, પણ તે પછીના

केतला अजाणपणे विणसे[1] । केतलाएक आलसें विणसे । केतला जाणवानें गर्वें विणसे । केतला नास्तिकनी संगतें विणसे ॥ १० ॥

ઇતિ લઘુચાણાક્યે નીતિશાસ્ત્રે દ્વિતીયોધ્યાય

वेदशास्त्रनो मार्ग जूओ[2] प्रवर्त्ते । जाणपणूं पंडित कला जूइ प्रवर्त्ते । अने मोक्षपदनो मार्ग जूओ छे । अनें लोक अन्यथा क्लेश करे ॥ १ ॥

अग्निहोत्र पाखें वेद भण्यानूं कांइ नहीं । क्रिया पाखे दाननूं कांइ नहीं । भाव पाखें सिद्धि नहीं । एह कारण तो (तु) पुरुपे भाव आणवो ॥ २ ॥

ब्राह्मणनें अग्निहोत्रज देव । विद्वांसनें हैइ[3] देवता । स्वल्प बुद्धिनें प्रतिमा देवता । आत्मज्ञानीनें सघळे देवता ॥ ३ ॥

काष्ट, पाषाण, सप्त धातु तणी मूर्त्ति भाव करी देवता प्रतिष्टीइ । येहवी भक्ति तेहवी सिद्धि होइ । तेहनें विष्णुं प्रसन्न होइ ॥ ४ ॥

लाकडां, सप्तधातु, माटी एहनें विषे देवता नथी । भावना विषे देवता वसे । एह कारण तु मनुष्यें भाव आंणवो ॥ ५ ॥

क्षमा समान तप नहीं । संतोष शरखूं सुख नहीं । तृष्णा शरखी व्याधि नहीं । दया समान धर्म नहीं ॥ ६ ॥

क्रोध ते यमराजा । तृष्णा वैतरणी नदी । विद्या ते कामदुघा धेनु । संतोष ते नंदन वन जाणवूं ॥ ७ ॥

समर्थने किशो भारे । ऊद्यमीने किशुं वेगलूं । विद्यावंतने किशो विदेश । मीठाबोला मनुष्यनें कोण वैरी ॥ ८ ॥

---

१ નાશ પામે. ૨ જુદો. ૩ હૈઈ—હૈયુ

गुण सर्वत्र पूजइ । रूप को न पूछे । आचार सर्वत्र पूछे । कुल को न पूछे । सिद्धि रुर्व पूछे । विद्या को न पूछे । भोग सर्वत्र पूछे धन को न पूछे ॥ ९ ॥

गुण, रूपनें अलंकरे[1] । आचार कुलनें दीपावे । सिद्धि विद्यानें शोभावे । भोग, धनने रूडूं भवाडे[2] ॥ १० ॥

निर्गुण मनुष्यनूं रूप निःफल । अनाचार पुरुषनूं कुल विरूठ[3] । असिद्ध मनुष्यनी विद्या व्यथा । अभोगी पुरुषनूं धन छतू अछतू जाणेवूं ॥ ११ ॥

ઇતિ લઘુચાણાક્યે નીતિશાસ્ત્રે તૃતીયોધ્યાય

भूमि गत उदक पवित्र होइ । पतिव्रता स्त्री पवित्र होइ । प्रजापालक राजा पवित्र जांणवो । संतोषी ब्राह्मण पवित्र जांणवो ॥१॥

जिहां लेप होइ किशोइ ते स्थानक छांडीइ अन्यत्र सघले पवित्र जांणवूं ॥ २ ॥

असंतोषी ब्राह्मण विणसे । संतोष धरतो राजा विणसे । सलज्जा गणिका शीदाइ । निर्लज कुल स्त्री.

(અહિથી આ પુસ્તકના પાનાં ગયલા હોવાથી બીજા પુસ્તકના છૂટક પાનાના સાતમા અધ્યાયથી શરૂ કરેલું છે)

यम एक निखर वृक्ष, वैश्वानरि दहितिम कुपुत्रि करी कुल सघलूंइ दहइ ॥ ६ ॥

घणे पुत्रे जन्मे किशूं । जे शोक संतापकारीया हुइ । एकज विरि श्रेष्ट हुइ तु कुल सघलूं विश्राम पामि ॥ ७ ॥

सुखार्थीनि विद्या त्यजि । विद्यार्थी सुख त्यजि । अनि सुखार्थीनि विद्या किहां । अनि विद्यार्थीनि सुख किहां ॥ ८ ॥

मेरु पर्वतना शिखर पाहि ऊचुं कांई नहीं । अनि रसातल

---

૧ શોભાવે ૨ ભવાડે—કરાવે, દેખાડે. ૩ વિરૂઠ—નઠારૂ, વરવુ.

पाहिं नीचुं कांई नहीं। ध्वजमाह पाहि रूडूं बीजूं कांई नहीं। अ तु समुद्रनूं पार नहीं ॥ ९ ॥

जे पुरुप गुरू पाखि पुस्तक जोइ भणि ते सभामांहि न शोभि। जिम, हंसमांहि बगलु विठु न शोभि ॥ १० ॥

जे पुरुप, मांसनूं खाणाहार हुइ। अनि सुरानु[1] पीनाहार हुइ। अनि अक्षर वर्जित मूर्ख हुइ। ते पुरुप आकारि पृथ्वीइ भार करिछि, पशु ढोर जाणिवु ॥ ११ ॥

ये निसालीयानि[1] एक अक्षर भणावि ते निसालीउ गुरुनि किहीइं अशु[2] फल न थाइ ॥ १२ ॥

जे निसालीउ भणाविउ हुइ। अनि गुरुनि न मानि ते श्वान [3]भुंडीयानि पेटि सु[4] वरस भोगवि। पछि चांडालनि विपि ऊपजि ॥ १३ ॥

ઇતિ લઘુચાણક્યે રાજનીતિશાસ્ત્રે સપ્તમોધ્યાય

(અપૂર્ણ)

ગણિત.

લેખક—રામભાઈ કાલિદાસ પટેલ.

(ચાલુ પૃ ૮૭ થી)

નિયમ ૭ મો:—બે સખ્યાના વર્ગોનો સરવાળો અને તેજ બે સખ્યાનો સરવાળો આપ્યા હોય, તો આપેલા સરવાળાના વર્ગમાથી આપેલો વર્ગોનો સરવાળો બાદ કરવો. બાકી વધે તેને ૨ વડે ભાગવાથી તેજ બે સખ્યાનો ગુણાકાર આવશે તે પરથી નિયમ ૨ જા પ્રમાણે તે બે સખ્યાઓ નીકળશે.

ઉદા—બે સખ્યાના વર્ગોનો સરવાળો ૩૪ છે, અને તેજ બે સખ્યાનો સરવાળો ૮ છે, તો તે બે સખ્યાઓ કઈ?

---

૧. અસલ પ્રતમા नेसालिया શબ્દ છે. ૨ અશું—એવુ.
૩ ભુડીયાની—ભુંડણીને ૪ સુ—સો.

$\dfrac{\text{આપેલા સરવાળાનો વર્ગ—આપેલો વર્ગોનો સરવાળો}}{૨} = \dfrac{૮^{૨}-૩૪}{૨} = \dfrac{૩૦}{૨}$

= ૧૫ તેજ બે સખ્યાનો ગુણાકાર.

આ પરથી નિયમ ૨ જા પ્રમાણે

$\sqrt{\text{આપેલા સરવાળાનો વર્ગ—આપેલા ગુણાકાર} \times ૪}$

$= \sqrt{૮^{૨} - ૧૫ \times ૪} = \sqrt{૪} =$ ૨ તેજ બે સખ્યાની બાદબાકી. આ ઉપરથી નિયમ પહેલા પ્રમાણે

$\dfrac{૮ + ૨}{૨} = \dfrac{૧૦}{૨} =$ ૫ મોટી સખ્યા અને $\dfrac{૮ - ૨}{૨} = \dfrac{૬}{૨} = ૩$ નાની સખ્યા જવાબ. ૫ અને ૩.

કારણ—

$અ^{૨} + વ^{૨} =$ ૩૪ અને $અ + વ = ૮$ છે.

$અ + વ = ૮$ એનો વર્ગ કરવાથી $અ^{૨} + ૨\,અ\,વ + વ^{૨} = ૬૪$ થયા એમાંથી $અ^{૨} + વ^{૨} = ૩૪$ બાદ કર્યા.

માટે, $૨\,અવ = ૩૦$ રહ્યા.

એને ૨ વડે ભાગવાથી $અ\,વ = ૧૫$ થયા

ઉદા:—એક સાધુ પાસે બે માળા છે એક માળાથી તે માળામાં જેટલા મણકા છે તેટલી વાર તે આખી માળા ફેરવી વિષ્ણુના જપ કરે છે. બીજી માળામા જેટલા મણકા છે તેટલી વાર તે આખી માળા ફેરવી શિવના જપ કરે છે તે સાધુ દર મિનિટે ૧૫૦ મણકા ખસેડી શકે છે. આથી તેને બને જપ કરવામા ૨॥ કલાક વખત જાય છે. પૈસાના પદર લેખે મણકા મગાવાથી એ સાધુએ બેઉ માળાના મણકા લેવાને સાડા ત્રણ આના ખરચ્યા હતા. કહો ત્યારે તે સાધુ દરરોજ વિષ્ણુના નામની કેટલી અને શિવના નામની કેટલી માળા ફેરવતો હતો.

નિયમ ૮ મો.—બે સખ્યાના વર્ગોનો સરવાળો અને તેજ બે સંખ્યાની બાદબાકી આપ્યા હોય, તો આપેલા વર્ગોના સરવાળામાથી આપેલી બાદબાકીનો વર્ગ બાદ કરવો. બાકીને ૨ વડે ભાગવાથી તેજ બે સંખ્યાનો ગુણાકાર નીકળશે તે ઉપરથી નિયમ ૪ થા પ્રમાણે તે બે સંખ્યાઓ કાઢી શકાશે

ઉદા:—બે સખ્યાના વર્ગોનો સરવાળો ૮૯ છે, અને તેજ બે સંખ્યાની બાદબાકી ૩ છે, તો તે બે સખ્યાઓ કઈ?

$$\frac{\text{આપેલા વર્ગોના સરવાળો—આપેલી બાદબાકીનો વર્ગ}}{૨} = \frac{૮૯—૩^૨}{૨}$$

$= \frac{૮૦}{૨} = ૪૦$. તેજ બે સખ્યાનો ગુણાકાર.

તે ઉપરથી નિયમ ૪ થા પ્રમાણે,

$\sqrt{\text{આપેલા બાદબાકીનો વર્ગ + આપેલો ગુણાકાર × ૪.}}$

$= \sqrt{૩^૨ + ૪૦ \times ૪} = \sqrt{૧૬૯} = ૧૩$ તેજ બે સખ્યાનો સરવાળો. તે ઉપરથી નિયમ પહેલા પ્રમાણે,

$\frac{૧૩ + ૩}{૨} = \frac{૧૬}{૨} = ૮$ મોટી સખ્યા. અને $\frac{૧૩—૩}{૨} = \frac{૧૦}{૨}$ $= ૫$ નાની સખ્યા.

કારણ:—

$અ^૨ + ચ^૨ = ૮૯$ અને $અ—ચ = ૩$ છે.

$અ—ચ = ૩$ નો વર્ગ $અ^૨—૨\ અ\ ચ + ચ^૨ = ૯$.

હવે $અ^૨ + ચ^૨ = ૮૯$ માથી

$અ^૨—૨\ અ\ ચ + ચ^૨ = ૯$ બાદ કર્યા

એટલે $૨\ અ\ ચ = ૮૦$ થયા.

માટે $અ\ ચ = ૪૦$ છે

ઉદા·—એક ખેડુત પાસે બે ખેતર છે. પહેલુ ખેતર જેટલા એકરનું છે તેટલા મણ અનાજ દર એકરે તે ખેતરમા પાકે છે. બીજુ ખેતર જેટલા એકરનું છે તેટલા મણ અનાજ દર એકરે તે ખેતરમા પાકે છે. ખેડુત બધા અનાજમાથી ૧૦ ગાહી અનાજ ઘરખર્ચ માટે રાખી બાકીનું બે રૂપીએ મણ લેખે વેચી દે છે આથી તેને ૧૪૫૦ રૂપીઆ ઊપજે છે. ખેડુતને દર એકરે રૂ. ૬ લેખે મહેસુલ ભરવુ પડે છે આ મહેસુલ મોટા ખેતરની નાના ખેતર કરતાં રૂ. ૩૦ વધારે છે, ત્યારે તે ખેડૂતના બન્ને ખેતરો કેટકેટલા એકરના હશે?

નિયમ ૯ મો:—બે સખ્યાના વર્ગોના સરવાળો અને તેજ બે સખ્યાનો ગુણાકાર આપ્યા હોય, તો આપેલા વર્ગોના સરવાળામાં આપેલા

ગુણાકારની બમણાઈ ઉમેરતી જે સરવાળો આવે તેનુ વર્ગમૂળ કાઢવાથી તેજ બે સખ્યાનો સરવાળો આવશે. તે ઉપરથી નિયમ ૨ જા પ્રમાણે તે બે સખ્યાઓ નીકળી શકશે.

ઉદા:—બે સંખ્યાના વર્ગોનો સરવાળો ૫૮ છે, અને તેજ બે સખ્યાનો ગુણાકાર ૨૧ છે, તો તે બે સખ્યાઓ કઈ?

$\sqrt{\text{આપેલા વર્ગોનો સરવાળો + આપેલા ગુણાકારની બમણાઈ}}$

$= \sqrt{૫૮ + ૨ \times ૨૧} = \sqrt{૧૦૦} = ૧૦$ તેજ બે સખ્યાનો સરવાળો. તે પરથી નિયમ બીજા પ્રમાણે,

$\sqrt{\text{આપેલા સરવાળાનો વર્ગ — આપેલા ગુણાકાર} \times ૪}$

$= \sqrt{૧૦^{૨} - ૨૧ \times ૪} = \sqrt{૧૬} = ૪$ તેજ બે સખ્યાની બાદબાકી. આ ઉપરથી નિયમ પહેલા પ્રમાણે.

$\frac{૧૦ + ૪}{૨} = \frac{૧૪}{૨} = ૭$ મોટી સખ્યા અને $\frac{૧૦ - ૪}{૨} = \frac{૬}{૨} =$ ૩ નાની સખ્યા

માટે જવાબ. ૭ અને ૩.

કારણ—

$અ^{૨} + ય^{૨} = ૫૮$ અને $અ\ ય = ૨૧$ છે.

$અ^{૨} + ય^{૨} = ૫૮$ એમા

$૨\ અ\ ય = ૪૨$ ઉમેર્યા

$અ^{૨} + ૨અય + ય^{૨} = ૧૦૦$ સરવાળો.

આનું વર્ગમૂળ $અ + ય = ૧૦$ છે.

ઉદા:—એક ભરવાડે જેટલા બકરા હતા તેટલા રૂપીઆએ એક લેખે સઘળાં બકરા અને જેટલા ઘેટાં હતા તેટલા રૂપીઆએ એક લેખે સઘળા ઘેટાં વેચી દીધા આથી તેને રૂ ૧૬૪ ઊપજ્યા. જો તેણે જેટલા ઘેટાં હતા તેટલા રૂપીઆએ એક લેખે સઘળાં બકરા અને જેટલા બકરા હતાં તેટલા રૂપીઆએ એક લેખે સઘળા ઘેટા વેચ્યા હોત, તો તેને ૪ રૂપીઆ ઓછા ઊપજત કહો ત્યારે તે ભરવાડ પાસે કેટલા ઘેટા અને કેટલાં બકરાં હતા

ગુજરાતી ભાષામાં વપરાતા અરબીફારસી શબ્દો.

(લખનાર—અમીરમિયાં હમ્દૂમિયાં)

(અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૫૭ થી)

ઝરૂખો (ફા) દરીચા=ખડકી, નાનો દરવાજો, એ ઉપરથી

ઝલેહ (અ) જિલા ઝેડાગ આપવો, સાફ કરવુ ઓપ ચઢાવવો

ઝવેર (અ). જવહર જહર=તે જાહેર હતું ઉપરથી

ઝબ્બો (અ) જુબ્બા પહેરણ

ઝહેરા (અ). જુહરા, કામ્મી જુહ્રા શુક્રગ્રહ. શુક્રગ્રહ પ્રકાશિત છે, તે પરથી મુસલમાનોમા સ્ત્રીઓનુ નામ જાહ્રા (ગૌરવર્ણી) હોય છે હજરત મુહમદ (સ અ.) સાહેબના દીકરીનુ પણ એ નામ હતુ શાહેજહા બાદશાહની દીકરીનું પણ એ નામ હતુ. " એની કબર ઉપર એક હૃદયભેદક લેખ લખ્યો છે " એમ નવી વાચનમાળામા લખ્યુ છે તે લેખ આ પ્રમાણે છે. " બિ ગયર સબ્જા ન પોશદ કસે મજાર મરા, કે કબ્રપોશે ગરીબા હમીં ગિયાહ બસ અસ્ત " (અર્થ) મારી કબર ઉપર લીલા ઘાસ (ઘરો) વિના બીજું કઈ પણ મૂકશો નહિ, કેમકે ગરીબોની કબર માટે આ ઘાસજ બસ છે." આજે પણ એ કબર ઉપર કોઈ ફૂલ ચઢાવતુ નથી, પણ ઘાસજ મૂકે છે

ઝાડુ (ફા) જારુબ. જા=જગા. + રુબ. રુબીદન અથવા રુફતન એટલે પુંજો કાઢવો ઉપરથી જગા વાળનાર

ઝારઝાર (ફા) જાર જાર જારીદન=રડવુ ઉપરથી.

ઝાવસોઈ (અ) યા હુસયન યા=હે. હુસયન, તે હજરત પેગમ્બર સાહેબ (સ. અ) ના દૌહિત્ર. મોહોર્રમના મહીનામાં એ કર્બેલાની લડાઈમાં શહીદ થયા (મરાયા), તે ઉપરથી તાબૂત કાઢી એમને સભારે છે.

ઝૂલ (ફા) જુલ.

ઝેર (ફા) જહ્ર વિષ.

ઝેરકચોલુ (ફા) જહ્રકુન્લા

ડક્કો. ફારસીમા દુક્કાનનુ લઘુતાવાચક રૂપ દુક્કા છે તે ઉપરથી (૨) દક્ક=મજબૂત ઉપરથી. (૩) ઉર્દુ ધક્કા ઉપરથી ફારસી પ્રયોગ, અથવા (૪) અંગ્રેજી Dock ઉપરથી

ડગલો (ફા) દગ્ના કોટ.
ડફ (ફા) દફ. ગોળ કાઠલાને ચામડુ મઢીને હોળીમા છોકરા વગાડે છે તેવુ મોટુ હોય તેને દફ કહે છે
ડફગર (ફા). દફ્ગર. દફ બનાવનાર
ડબ્બો (અ) દબ્બા ચામડાની કુલ્લી જેમા તેલ વગેરે રાખે છે તે.
ડબીર (અ) દબીર લખનાર, મુન્શી, હિસાબ રાખનાર
ડમાક (અ) મગજના અર્થમા દિમાગ ને અહંકારના અર્થમા દમાગ
ડાઘ (ફા) દાગ.
ડાયરો (અ) દાઇરા પરિઘ, કુંડાળુ કુંડાળુ વળીને બેઠેલા માણસોની મડળી (કાઠિઆવાડમા વપરાય છે)
ડુમચી (ફા) દુમ્ચી ઘોડાના સામાનમાની એક વસ્તુ દુમ=પૂછડી ઉપરથી.
ડમલ (અ) દુમલ ગુમડુ
ડેહેલી (ફા) દહ્લીજ ઘરનો આગલો ભાગ
ડેહેકાણી (અ) દિહ્કાની. ગામડીઆ દિહ (ફા) ગામ+ગાન=વાળો, દિહગાન (ફા) ગામવાળો તે ઉપરથી અરબી પ્રયોગ દહકાન, તેને ઈ લાગીને દિહ્કાની
ડોગલુ (ફા) દો ગલા, દાગુલ સમ્ર, મિશ્ર પ્રજા ગુજરાતીમા ડેગલા જેવો છે=ફરી જાય છે, બોલે બધ નથી
ડોલ (અ) દલ્વ ઉપરથી

ઢ.

ઢોલ (ફા) દુહુલ ઉપરથી
ઢોલક (ફા). દુહુલક ઢુહુલનુ લઘુતાવાચક રૂપ દુહુલ-

ત.

તકદીર (અ) તકદીર નસીબ, ભાગ્ય કદર=માપ ગઢવુ પરથી
તકરાર (અ) તકરાર કરર=પુનરુક્તિ કરી ઉપરથી
તકલીદી (અ). તકલીદી કલદ=ડોકની પાછળ ગળાનુ લપેટવુ ઉપરથી તકલીદ=નકલ કરવી તકલીદી=બનાવટી
તકલીફ (અ) તકલીફ મહેનત કલફ=તેણે કોશિશ કરી ઉપરથી
તકવા (અ). તકવા ડરવુ, પરહેજગારી
તકસીર (અ) તકસીર ભૂલ કસર=તે માપ કરતા ઓછુ હતું પરથી
તકાદો (અ) તકાજા માગણી કઝ=પૂરું થયુ, તેણે હુકમ કર્યો ઉપરથી

તકીયો (અ) તકયા. જે વસ્તુ પર ટેકો દેવાય તે, જેનો આશ્રય લેવાય તે. ઓશીકુ.

તકોબરી (અ) તકબ્બુર=અહકાર એને ઈ લાગવાથી તકબ્બુરી કબર=ને મોટા હતો ઉપરથી.

તખ્તનશીન (ફા) તખ્તનિશીન. નિશિસ્તન=બેસવુ ઉપરથી. તખ્ત પર બેસનાર.

તખ્તી (ફા). પાટી.

તખલ્લુસ (અ) ખલસ=તે ચોખ્ખો હતો ઉપરથી મુસલમાન કવિઓ પોતાનું ખરૂ નામ ન લખતા કવિતામા ખરા નામને મળતુ કે તેનો ભાગ કે બીજુ જે નામ લખે છે તે. જેમકે સાદી (ખરૂં નામ મસ્લિહુદ્દીન હતુ)

તખ્તેતાઉસ (ફા અ) તખ્તિ તાઉસ તવુસ (અ) મોર. શાહજહાનનુ બનાવેલુ તખ્ત. મયૂરાસન

તગારૂ (ફા). તગાર, તગારી માટીનુ કુંડુ, થાળ

તગાવી (અ). તકાવી શક્તિ આપવી, ખેડુતોને પોતાની જમીન સુધારવા માટે સરકાર મદદ આપે છે તે. કવા=તાકત આપવી ઉપરથી.

તઘલખ (તુ) તુર્કસ્તાન સરદાર.

તજવીજ (અ). તજ્વીજ જેવજ=તેણે બનાવ્યુ, તેણે કાયદેસર ગણ્યુ ઉપરથી.

તડબુચ (ફા). તર્બુજ, તર્બુઝ.

તડાક (અ). તરાક. કોરડા મારવાથી જે અવાજ થાય તે

તદબીર (અ) તદ્બીર. દબર=તેણે રાજ્ય કર્યું ઉપરથી.

તન (ફા) શરીર.

તનખા (ફા) તન્ખા. પગાર, મજુરી.

તનદુરસ્ત (ફા) તન્દુરૂસ્ત. નીરોગ માણસ

તનહા (ફા) તન્હા. એકલો.

તપસીલ (અ) તફસીલ. ખુલાસો કરવો. ફસલ=જુદું પાડ્યુ ઉપરથી.

તપાસ (અ). તફહુસ ફહસ=તેણે ખોળ્યુ ઉપરથી.

તફરકે (અ). તફ્રિકા. છુટુ પાડવુ, જુદાઈ ફરક=જુદુ પાડ્યુ ઉપરથી.

તફાવત (અ). ફેર. ફોત=છેટુ ઉપરથી.

તફો (અ) તાઇફા માણસોનુ ટોળુ તૌફ=પ્રદક્ષિણા કરવી પરથી

તમક (અ). તમાક, તમક. એક જાતનું વસણુ છે. તાસક જેવું.

તમલચી. (અ તુ) તબ્લચી. તબ્લ, તબ્લા (અ) ઢેલ + ચી (તુ) પ્રત્યય તબલા વગાડનાર.

તગાઈ (ફા). તબાહી નાશ પામવુ

તજીમ (અ) વૈદ તિબ ઉપરથી.

તબીયત (અ) તબીઅત ટેવ, સ્વભાવ.

તબેલો (અ) તવીયલા પણ ફારસીમા તવેલા. ઘોડા બાધવાનુ ઠેકાણુ.

તમંચો (ફા) તપચા

તમા (અ) તમૂઅ લાલચ

તમાચો (ફા) તપાચા.

તમામ (અ) પૂર્ણ તમ્મ=આખુ હતું ઉપરથી.

તમાશો (અ) તમાશા મશી=ચાલવુ ઉપરથી મૂળ શબ્દ " તમાશી " છે ફારસીવાળાઓએ " તમાશા " શબ્દ બનાવ્યો. તમાશી=સાથે મળીને પગે ચલવુ હવા ખાવા, સહેલ કરવા વગને સાથે મળીને પગે ચાલીને જવાનો દસ્તૂર છે, માટે તમાશો=મહેલ કરવી, ને રાજી થઈને જોવુ, વળી એમા પણ ફેરફાર થઈને તમાશો=તાજુબીની નજરથી રાજી થઈને જોવુ, એ અર્થમા વપરાય છે

તર (ના) લીલુ વળી ફારસી ને સસ્કૃતમા ' તર " અધિકતાવાચક પ્રત્યય પણ છે

તરકડો (ફા) તુર્ક ઉપરથી ધિક્કારવાચક શબ્દ.

તરકસ (ફા) તીર્કશ. તીર ભરવાનુ ભાથુ કશીદન=ખેંચવુ ઉપરથી.

તરકીબ (અ) તર્કીબ. મેળવણી, ગો૰ રકબ=નેને લઈ જવામા આવ્યો ઉપરથી.

તરજુમો (અ) તર્જુમા ભાષાતર. ફારસીમા તર્જુમાન=દુભાષ બોલનાર, (બીજી ઝબાનો) ઉપરથી અરબી પ્રયોગ છે. કેટલાક તર્જુમા પણ મૂળ શબ્દ છે એમ કહે છે

તરતીબ (અ) તર્તીબ દરેક વસ્તુને તેને ઠેકાણે ને યોગ્ય જગાએ ગોઠવવી. રતબ=તે દઢ હતો ઉપરથી.

તરફ (અ) બાજુ, દિશા, છેડો, છેવટ, કિનારો

તરફેણ (અ) તરફેન બને બાજુ, બને તરફ તરફનુ દ્વિવચન.

તરબીયત (અ). તર્બિયત. કેળવણી. રબા=કેળવાયલો ઉપરથી.
તરાજવું (ફા) તરાજૂ
તરાપો (ફા) તગાબા. ઉપરથી તર=ભીનુ આબ=પાણી.
તરાવટ (અ). તરાવત, તાજગી
તરી (ફા) દરીયાઈ માર્ગ ખુશ્કી ને તરી બે માર્ગ છે
તરીકે (અ). તરીકા. રસ્તો તર્ક=મોપી દીધુ ઉપરથી
તરીમ તરાક (અ). તુમ્તુરાક. ભપકો, ઠાઠ
તરેહ (અ) તરહ રીત, ઢબ તરહ=ફેંકી દીધુ ઉપરથી
તરોદદ (અ). તરદ્દુદ શક, ફિકર, અંદેશો રદ્દ=પાછો કર્યો ઉપરથી
તલખ (ફા). તલ્ખ. કડવુ, તેજ, નાપસંદ પડે એવું
તલબ (અ) જરૂર, ગરજ તલબ=તેણે બોલાવ્યો પરથી
તલાક (અ). છુટા છેડા, સ્વતંત્રતા તલક=મોકળુ કર્યું ઉપરથી
તલાશ (ફા)
તવંગર (ફા) તુવાગર. તુવા=તાકાત+ગર=વાળો શક્તિવાળો, ગૃહસ્થ. તુ-
વાગરનું ટુંકુ રૂપ તવગર છે તુવાનિસ્તન=શકવુ ઉપરથી
તવારીખ (ફા). તારીખનુ બહુવચન. ઇતિહાસ
તશરીફ (અ). તશ્રીફ. પ્રતિષ્ઠા વધારવી ફારસીમા બાદશાહ અમીર વ-
ગેરેની તરફથી જે ખિલઅત મળે છે તેને પણ તશ્રીફ કહે છે, કેમકે
તેથી પણ આબરૂ વધે છે શરફ=માન આપ્યુ ઉપરથી
તસ્બી (અ) તસ્બીહ માળા પવિત્રતાથી ખુદાને યાદ કરવો તે સબ-
હ=વખાણુની સાથે તેની પૂજા કરી ઉપ થી
તસમો (ફા) તસ્મા ચામડાની વાધરી, ચામડાની પટી
તસલમાત (અ) તસ્લીમાત. તસ્લીમ=સલામ કરવી, માનવુ. હુકમ કબલ
કરવો, સોપવુ, સલામત રાખવુ એનુ બહુવચન તસ્લીમાત. સલમ=
તેને આશ્રય આપ્યો ઉપરથી. (અપૂર્ણ).

——(૦)——

નિશાળોનાં ઇનામપત્રક.

સગરા—સ્કુલ કમિટિના મેમ્બરો તથા ગામ લોકો ૮
૧૨) નિશાળ જમાડી. ટકારી—પટેલ સગાભગ સુરસગ રૂ ૯-૪-૦
પડીઆળ સ્કુલ કમિટિ તથા ગૃહસ્થો રૂ ૬) મીઠાઇ ગડા—ચતુરભ ઇ

રણછોડભાઇ પટેલ તથા અગ્રેસાન ગૃહસ્થો રૂ ૧૦) સ્કુલ જમાડી. કેરા—પા. શીવાભાઇ નહાભાઇ વગેરે રૂ ૫) સ્કુલ જમાડી શાહપુરા—પટેલ દેશાઇભાઇ નાથાભાઇ રૂ ૧૦-૪-૦ સ્કુલ જમાડી.

ખેડા વિભાગ—

કઠાણા—ઠાકર કુંવરજીભાઇ નારણભાઇ રૂ. ૧) સ્કુલ જમાડી, ઠાકોર સરદારસિંહ ગમી સિંહ વગેરે રૂ. ૧૬) સ્કુલ જમાડી **અતીસર—**સ્કુલ કમિટિના મેમ્બરો તથા ગામના ગૃહસ્થો રૂ. ૨૨) સ્કુલ જમાડી તથા મીઠાઈ વહેંચી **સાવલી—**સ્કુલ કમિટિના મેમ્બર વગેરે રૂ ૧૦) સ્કુલ જમાડી મીઠાઈ **જનોડ—**તા ૧૨-૧૨-૧૧ ઠકરાણી શ્રી માજી રાજબા રૂ. ૧૮) મીઠાઇ તથા ઇનામ તા ૧૩-૧૨-૧૧ ગામ લોક વગેરે રૂ. ૨૦) સ્કુલ જમાડી કાપડ **વાડદ—**મનેક હીમતમિયાં હકીનામિયા વગેરે રૂ ૨૫) સ્કુલ જમાડી વગેરે **ડભાસી—**આગેવાન ગૃહસ્થો રૂ ૧૦) સ્કુલ જમાડી. **હાથસર—**ગામ લોકો રૂ. ૨૮) સ્કુલ જમાડી તથા ઇનામ **આગરવા—**ગામ લોકો રૂ ૧૨) સ્કુલ જમાડી. **વસો—**ગામના ગૃહસ્થો રૂ. ૨૦) સ્કુલ જમાડી મીઠાઈ વહેંચી **વાઘ—**ડામસર વર્ગ—પટેલ તનશીભાઈ નાથાભાઈ રૂ. ૫) સ્કુલ જમાડી તથા મનાદાર પટેલો રૂ ૫) આતસબાજી **હુજાહરા—**ગામના ગૃહસ્થો રૂ ૨૪-૧૦-૦ સ્કુલ જમાડી **પાંડવાણીઆ વર્ગ—**ગામના ગૃહસ્થો રૂ ૮) વર્ગ જમાડ્યા **અવાડી—**મનોદાસ તથા ગામના ગૃહસ્થો રૂ ૨) સ્કુલ જમાડી તથા મીઠાઇ મર્હુમ શેઠ રામદાસ જેય રૂ. ૮-૧૦-૦ શ્રીચોપડીઓ વિગેરે ઇનામ. **રૂદણ—**ગામના ગૃહસ્થો રૂ ૨-૮-૦ મીઠાઈ **વરમોાલ—**ગામ લોકો રૂ ૫-૮-૬ સ્કુલ જમાડી **વાંઠવાળી—**ગામ તરફથી રૂ. ૨૫) વિદ્યાર્થીઓ જમાડ્યા **શકુડા—**રામાભાઇ હીમાભાઈ વગેરે રૂ ૧૨) સ્કુલ જમાડી તથા મીઠાઈ વહેંચી **મહીજ—**પા હાથીભાઇ રણછોડભાઇ રૂ. ૧૨) સ્કુલ જમાડી. **સીંઝાડા—**ગામ ગૃહસ્થો સ્કુલ જમાડી કાપડ તથા મીઠાઇ આપ્યા **સલાડા—**ગામ લોકો દેવચંદ જેઠાભાઇ વગેરે રૂ ૨૮-૭-૯ સ્કુલ જમાડી, કાપડ તથા ઇનામ મીઠાઇ **અલિંદ્રા—**ગામના સદ્‌ગૃહસ્થો રૂ ૭૦) સ્કુલ જમાડી તથા મીઠાઇ ઇનામ. **નવાગામ—**સ્કુલ કમિટિના મેમ્બરો રૂ. ૧૫) સ્કુલ જમાડી ઇનામ. **મોરજ—**મહુગૃહસ્થો

રૂા. ૩-૨-૦ મીઠાઈ, ઇનામ. શા. મગનલાલ જીવચંદ રૂા. ૧૨-૮-૦ રકૂલ જમાડી **કલોલી**—ગામ લોકો રૂા. ૧૧-૪-૦ રકૂલ જમાડી તથા ઇનામ. **અલીઆતજ**—ગામના ગૃહસ્થો વગેરે રૂા ૯) રકૂલ જમાડી પટેલ ખોધા ભાઇ માવજીભાઇ રૂા. ૮-૮-૦ રકૂલ જમાડી. **દેથલી**—ગામના સદ્ ગૃહસ્થો રકૂલ જમાડી વગેરે **લવાલ**—ગામ લોકે રૂા. ૨૬) રકૂલ જમાડી રૂા. ૫) અનસખાજી. **રતનપુરા**—ગામ લોકો રૂા. ૨૦) રકૂલ જમાડી **વહેરા**—ગામ લોકો રૂા ૧૩-૮-૦ રકૂલ જમાડી. **કુંજરાવ**—શા. નારણભાઇ મથુરભાઇ રૂા. ૩૫) રકૂલ જમાડી ગામના સદ્ ગૃહસ્થો વગેરે રૂા. ૪૦) કાપડ **ખાંધલી**—સદ્ ગૃહસ્થ ઠક્કર ચકર કહાનદાસ રૂા. ૧૧) રકૂલ જમાડી **અરાસ**—પા નરશુભાઈ રામદાસ રૂા ૩૦) રકૂલ જમાડી. વહોરા ગુલામઅલી તૈયબઅલી રૂા. ૧૫) આતનસાજી મણીલાલ મંછારામ રૂા ૧૦) સાકર **બેડવા**—પટેલ બાપુભાઈ ધાભાઇ રકૂલ જમાડી. **કાસર**—ગામ લોકો રૂા. ૨૯) રકૂલ જમાડી. પતાસા **લાંભવેલ**—ગામ લોકો રૂા. ૧૭) રકૂલ જમાડી **વાંસખીલીઆ**—ગામના આગેવાનો રૂા. ૧૫) રકૂલ જમાડી વગેરે **ભરોડા**—પા ગોમાભાઇ કુબેરભાઇ તથા સના ભાઈ બાબરભાઇ વગેરે રૂા. ૨૪) રકૂલ જમાડી તથા પતાસા **તણોલ**—જુદા જુદા ગૃહસ્થો રૂ ૨૯-૮-૦ રકૂલ જમાડી **કરમસદ**—રકૂલ જમાડી. ઇનામ. **કન્યાશાળા**—ગામના ગૃહસ્થો રૂા ૯) ખીર **રામનોળ**—કાપડ વહેન્ચુ **સારસા**—ભાઇજીભાઇ રૂા. ૧૫૨) રકૂલ જમાડી, ઇનામ વગેરે સદ્ગૃહસ્થો રૂા ૫૧) મીઠાઇ વગેરે **વડોદ**—મોતીલાલ લલ્લુભાઇ રૂા. ૨-૮-૦ પતાસા **કન્યાશાળા** મોતીલાલ લલ્લુભાઇ રૂા. ૧-૮-૦ પતાસાં **સામરખાં**—ગામના ગૃહસ્થો રૂા ૪૦) રકૂલ જમાડી. **સાદાનાપુરા**—પા નાથાભાઇ શ્રીકમભાઇ રૂા ૮) રકૂલ જમાડી **સંદેસર**—ગામ લોકો રૂા. ૫૧) રકૂલ જમાડી વગેરે **ગામડી**—જુદા જુદા ગૃહસ્થો રૂા. ૧૫-૮-૦ રકૂલ જમાડી **ખેરડા**—ઠાકોર સાહેબ રૂા. ૪૫) રકૂલ જમાડી વગેરે. **કહાનવાડી**—સદ્ગૃહસ્થો રૂા. ૧૭) રકૂલ જમાડી **ઓડ**—ભાઇલાલભાઇ મથુરભાઇ રૂા ૮૦) જર્મન સિલ્વરનો પ્યાલો, વગેરે મહીજીભાઇ હાકાદાસ રૂા. ૧૫) કાપડ વગેરે પરશોત્તમ વલ્લભભાઇ રૂા. ૨૭) કાપડ નાથાભાઈ કીશોરભાઇ રૂા. ૮) દામોદર કાળીદાસ રૂા ૭) અનોપચંદ કિશોરદાસ રૂા ૭) પતાસાં. મોતીભાઇ દીમાભાઇ રૂા ૨૫) કાપડ, ચતુરભાઇ નરસીભાઇ રૂા.

૧૨૫) સ્કૂલો જમાડી. વેણીભાઇ ઉમેદભાઇ રૂા. ૧૨) આતસબાજી. મોતીભાઇ જેઠાભાઇ રૂા ૩૦) ચાહપાર્ટી. **વાસદ**—ગામના સદ્‌ગૃહસ્થો રૂા. ૩૫) નિશાળ જમાડી તા. ૨૨-૬-૧૧ ના રોજ તા. ૧૨-૧૨-૧૧ ના રોજ રૂા ૪૦) નિશાળ જમાડી રૂા. ૧૦) કાપડ રૂા. ૭૮) સંગ્રહસ્થાન સારૂ. **દેહુમી**—ગામ લોકો રૂા. ૧૫) સ્કૂલ જમાડી. **વહેરા**—ગામ ગૃહસ્થો રૂા. ૨૧-૮-૦ સ્કૂલ જમાડી મીઠાઇ **વીરસદ**—નરવાદાર અમીનો રૂા. ૭૦) સ્કૂલો જમાડી **પીપળાવ**—ગામ લોકો સ્કૂલ જમાડી. **દાવોલ**—ગામ લોકો રૂા ૩૮) સ્કૂલ જમાડી. મીઠાઇ વગેરે **આમળોલ**—ગામ લોકો રૂા ૧૫) સ્કૂલ જમાડી, રાઠોડ હરીભાઇ માધવ રૂા ૧૦) મીઠાઇ વગેરે **દહેવાણ**—ઠાકોર સાહેબ રૂા ૫૦) સ્કૂલ જમાડી. મણીલાલ નાગરજી રૂા. ૫) ચા પાણી **ગોલેળ**—ગામ લોકો રૂા ૧૪) સ્કૂલ જમાડી તથા મીઠાઈ સુતાર પુંજાભાઇ બાઉભાઇ, મોહનભાઇ ત્રીકમભાઇ રૂા ૧૩) સ્કૂલ જમાડી. **બોદાલ**—ગામના સદ્‌ગૃહસ્થો સ્કૂલ જમાડી **નાપા**—સદ્‌ગૃહસ્થો રૂા. ૩૫) સ્કુલ જમાડી. ઉર્દુ સ્કુલ—ગામ ગૃહસ્થો સ્કુલ જમાડી. મીઠાઇ **આંકલાવ**—દવે ડાહ્યાભાઇ નરોતમદાસ રૂા. ૫૦) સ્કૂલ જમાડી, ગોવિંદગર ઇશ્વરગર રૂા. ૧૫) કાપડ, મતાદાર પટેલો રૂા ૧૦) પેંડા ગરાશીઆ લોકો રૂા ૫) પતાસા. **સઇજપુર**—ગામના ગૃહસ્થો રૂા ૩૫) પુસ્તકો મીજબાની. **બોચાસણ**—બાઇ ગગા પટેલ ઘોરીભાઇ કીશાભાઇની વિધવા રૂા ૪૦) સ્કુલ જમાડી, રૂપીઆપુરાના લોકો રૂા. ૧૦) **અલારસા**—ગામ લોક રૂા. ૩૧) સ્કૂલ જમાડી. **ખાનપુર**—ગા જેઠાલાલ ભગવાનદાસ રૂા ૧૫) સ્કૂલ જમાડી. પા. જીવાભાઇ નાથાભાઈ સ્કૂલ જમાડી ગામ લોકો રૂા ૨૫) કાપડ.

સુરત વિભાગ—

દાંડી—ગામ લોકો તરફથી વીદ્યાર્થીને ઇનામ રૂા ૮-૦-૦ ઘડીઆળ રૂા ૨૨) નુ **કપલેથા**—ગામ લોકો તરફથી ઘડીઆળ રૂા ૧૨-૪-૦ પતાસાં રૂા. ૩-૪-૦ ચોપડી રૂા ૧-૪-૦ **સુહાલી**—ગામ લોકો તરફથી. નામદાર શહેનશાહની છબી રૂા ૧૩-૦-૦ વિદ્યાર્થીને બે જન તથા મોઠાઈ રૂા. ૧૮-૪-૦ **ખરસાદતા** ગામ લોકો તરફથી ઘડીઆળ રૂા. ૧૧-૪-૦ મીઠાઈ રૂા. ૬-૦-૦ **બુડીઆ**—ગામ લોકો તરફથી ઘડીઆળ રૂા. ૧૦). **મોતા**—ભરૂચના મહેરબાન ડી. ડી. કલેકટર સાહેબ પુસ્તક રૂા. ૬-૮-૦ અમચંદ ઇચ્છારામ તરફથી પતાસાં રૂા. ૧-૮-૦ **મોતા**—ભરૂચના મહે-

સ્થાન ડી. ડી. કલેકટર સાહેબ તરફ રામચંદ ઇચ્છારામ તરફથી પુસ્તક તથા પતાસા રૂ. ૫-૦-૦ **કોસંબા**—ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ રૂ ૨૦-૦-૦ **ડભોલી**—ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ રૂ ૧૫-૦-૦ ઘડીઆળ રૂ. ૧૦-૦-૦ **કુડસદત**—શેઠ. ગુલામમીઆં કરીમભાઈ પતાસા રૂ. ૨) પટેલ મનોર રઘનાથ પટેલ વશન ગોપાળ તથા ઠાકુરજી દેવીસિંહ ભોજન કરાવ્યુ રૂ ૮). **વેલુક**—ગામ લોકો તરફથી ઘડીઆળ રૂ ૧૭) મીઠાઈ રૂ. ૨) **તીથ્રા**—ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ. રૂ. ૫) **વેડ**—ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ રૂ ૧૩) હાફખાનુ રૂ. ૭) **પનાર**—ગામ લોકો તરફથી પતાસા રૂ ૪) **કાંજણ**—ગામ લોકો તરફથી ઘડીઆળ રૂ. ૮-૮-૦ મીઠાઈ રૂ ૧-૦-૦ સ્લેટ ટોપી, પેન, ૨-૦-૦ **દાભુજા**—ગામ લોકો તરફથી ઘડીઆળ રૂ. ૧૨-૦-૦ મીઠાઈ રૂ. ૬-૦-૦ **છરવાડ**—ગામ લોકો તરફથી પતાસાં રૂ ૧-૪-૦ હનુમાન ભાગડાના દેશાઈ ડાહ્યાભાઈ ફકીરભાઈ તરફથી પુસ્તક તથા પતાસા રૂ ૩-૪-૦ **તડકેશ્વર**—કાઝીકાસમ ઇશબ તરફથી મહમદ કાસમ તરફથી સ્કુલ કમીટીના મેમ્બરો તરફથી ચોપડી તથા મીઠાઈ રૂ ૧૦) **તરસાડા**—ગામ લોકો તરફથી ઘડીઆળ રૂ ૧૫) મીઠાઈ રૂ. ૭) **મગોદ**—ગામ લોકો તરફથી પૈસા તથા ડગલી તથા સ્લેટ રૂ. ૧૪) રણછોડજી ભાણાભાઈ અટારકર છોકરીને પૈસા વહેંચ્યા રૂ. ૨) **નિજર**—ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ પૈસા રૂ ૪-૮-૦ **ચરાડીઆના** ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ રૂ ૪-૮-૦ સરજણના પટેલ કુંવરજી નરસિંહ પતાસા રૂ ૨-૦-૦ **સેગવી**—ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ રૂ ૩) **સરસ**—ગામ લોકો તરફથી ઘડીઆળ રૂ. ૧૬-૮-૦ મીઠાઈ રૂ ૧૫-૦-૦ પતાસા રૂ. ૬-૮-૦ છોકરીને છીંટ રૂ. ૫-૦-૦ હાર-તોરા-કલગી રૂ ૧-૪-૦ **વરાડ**—ગામલોકો તરફથી મીઠાઈ રૂ. ૮-૮-૦ ટોપી તથા પેન રૂ ૩-૪-૦ કસરતનો સામાન. રૂ ૪-૦-૦

શુદ્ધિપત્ર.

માર્ચ ૧૯૧૨ ના શાળાપત્રને પૃષ્ઠ ૧૧૮ મે નં. ૧ તથા ૨ ના પુસ્તક ધર્મનીતિબોધિની ભા. ૧ તથા ૨ ' ગુજરાતી પ્રાથમિક કન્યાશાળાઓમાં ઇનામ માટે ' મંજૂર થયલા છપાયા છે, તેને બદલે ' ગુજરાતી પ્રાથમિક શાળાઓમાં ઇનામ માટે ' મંજૂર થયલા વાંચવા.

REGISTERED NO B 43.

અંક ૫ મો. પુસ્તક ૫૨ મું.

Gujarat School Paper.

ગુજરાત શાળાપત્ર.

મે. ૧૯૧૨.

તન્ત્રી (ઑગસ્ટ ૧૯૦૨ થી)–અને
પ્રકાશક—રા. બ. કમળાશંકર પ્રાણશંકર ત્રિવેદી, બી. એ.,
પ્રિન્સિપલ, મે. રા ટ્રેનિંગ કૉલેજ—અમદાવાદ.

કેળવણીખાતાના હુકમથી.

અમદાવાદ—યુનાઇટેડ પ્રિંટિંગ પ્રેસમાં રણછોડલાલ ગંગારામે છાપ્યું.

કેળવણી. (ચાલુ પૃષ્ઠ ૧૨૫ થી).

સ્ત્રીપુરુષનાં ભિન્ન જીવન; તેને અનુસરતી કેળવણીની આવશ્યકતા—ગૃહકાર્ય, બાળકોની કેળવણી, સ્વામીના દરેક કાર્યમા સહાયક થવુ, કાલિદાસની ઉચ્ચ ભાવના પ્રમાણે, તેની ગૃહિણી, ધીસચિવ, ગુહ્ય કાર્યમાં સખી, ને કલાવિધાનમા પ્રિય શિષ્ય થવુ—આ બધા ધર્મો જે કેળવણીથી તે બરાબર બજાવવા સમર્થ થાય તેજ કેળવણી ઇષ્ટ છે. જેથી આત્વને શોભાવનારા વિનય, લજ્જા આદિ ગુણો ને સહૃદયતા પોષાય તેજ કેળવણી ઇષ્ટ છે; માટે આર્યભાવનાને અનુસરતી કેળવણીની યોજના રચવી. અત્ર એટલું પણ કહેવું આવશ્યક છે કે પુરુષે પણ સ્ત્રીનું માહાત્મ્ય સમજવું જોઈએ ને તેની પ્રતિષ્ઠા જાળવવી જોઈએ

માફી ને ફરજિયાત કેળવણી:—સ્ત્રીકેળવણી તેમજ પુરુષકેળવણી બને માફી કરી બનેનો પ્રચાર વધારવો થોડાંક વર્ષ માફી કેળવણીનો પ્રયોગ અજમાવ્યા પછી આરભમાં મોટા મોટાં શહેરોમા કેળવણી ફરજિયાત કરવામાં કઈ વાધા જેવુ નથી. પ્રાથમિક શાળાના, પાશ્ચાત્ય દેશોમાં છે તેમ, નીચલો ને ઉપલો એવા બે વર્ગ પાડી, નીચલા વર્ગનો અભ્યાસક્રમ ઘણોજ સરળ, લેખન, વચન, ને કામજોગુ ગણિત, એટલોજ કરી શિક્ષણનો વખત ઘણો ઓછો કરવો જોઈએ. દિવસમા માત્ર ત્રણ કલાક શિક્ષણ હોય તો બસ છે ગામડાંમાં જે સમય ખેતરમા કામ કરવા જવાનો હોય તેથી ભિન્ન સમયે એ ત્રણ કલાક રાખ્યા હોય તો ગરીબ માણસો છોકરાને પોતાની સાથે મજુરીએ લઈ જાય છે તેમા વાધો નહિ આવે આવી રીતનો પ્રયોગ કરવાથી કેળવણી લોકપ્રિય થશે ને તેનો પ્રચાર વધશે પછી ફરજિયાત કેળવણી દાખલ કરવામાં કોઈ પણ જાતનો વાધો નડશે નહિ ફરજિયાત કેળવણી એ ઉચ્ચ ઉદ્દેશ છેવટે સફળ થવોજ જોઈએ અને જેમ જેમ એ ઉચ્ચ ઉદ્દેશની સમીપ પહોચતા જઈએ તેમ તેમ આપણુ કલ્યાણ અધિક અધિક થશેજ. એ કલ્યાણ પરજ પ્રજાનો અભ્યુદય આધાર રાખે છે ને એ કલ્યાણમાંજ રાજ્યની સપત્તિ, મહત્તા, આદિ સર્વ હિત સમાયલું છે આ દૃષ્ટિબિંદુથી જોતા શ્રીમાન્ ગાયકવાડ સરકાર કેળવણીનો બહોળો પ્રચાર કરી સર્વત્ર ફેલાવવા પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે તે સ્તુત્ય છે.

પ્રાથમિક શાળાનો અભ્યાસક્રમ—પ્રાથમિક શાળાના નીચલા

વર્ગનો અભ્યાસક્રમ એવો જોઈએ કે જેમને અભ્યાસ પૂરો કરી ધંધે વળગવું હોય તેઓ ધંધે વળગી અવકાશના વખતમાં સાધારણ પુસ્તકો વાંચી આનન્દ મેળવી શકે, તેમજ જેમની ઇચ્છા ઔદ્યોગિક શાળા, કે કૃષિશાળામાં દાખલ થવાની હોય તે ત્યાં દાખલ થઈ શકે એવી ઔદ્યોગિક શાળા ને કૃષિશાળા પણ સામાન્ય પદ્ધતિની જોઈએ. હાલના વખતમાં એવી શાળાઓની દરેક શહેરમાં જરૂર છે એથી ધંધાદાર લોકો પોતાના ધંધામાં વધારે કાબેલ થશે, કેટલાક નવા ધંધાનાં દ્વાર ખૂલશે, ને લોકોને આજીવિકાના સાધન મળશે ઉપલા વર્ગની પ્રાથમિક શાળામાં બે વિભાગ રાખવા. નીચલા વિભાગનો અભ્યાસક્રમ માધ્યમિક શાળામાં દાખલ થવા પૂરતો રાખવો ને ઉપલાનો અભ્યાસક્રમ ઊંચા પ્રકારનો રાખવો સાહિત્ય, ગણિત, ને પ્રાકૃતિક વિદ્યા, એ વિષયોમાંથી જેને જેનું જ્ઞાન સંપાદન કરવું હોય તેને તે વિષય લેવાની છૂટ રાખવી. સાહિત્યના વિષયમાં સ્વભાષા ઉપરાંત સંસ્કૃત કે ફારસી, અને હિંદી ભાષાનું જ્ઞાન ફરજિયાત જોઈએ હિંદુસ્તાનની ભિન્ન ભિન્ન પ્રજાઓ વચ્ચે ઐક્ય લાવવા કેટલાક, રાજકીય ચર્ચાદ્વારા, કેટલાક સામાજિક ને ધાર્મિક સુધારાદ્વારા, ને કેટલાક લિપિની એકતાદ્વારા મથન કરે છે પરંતુ આખા દેશમાં હિંદી ભાષાનો પ્રચાર થાય તો ભિન્ન ભિન્ન પ્રજાઓ એક બીજાના વિચારો સારી રીતે સમજી શકે, પ્રવાસમાં લોકોને પડતી મુશ્કેલીઓ દૂર થાય, ને કેટલીક ચર્ચાના માર્ગ સુગમ થાય. વળી સ્વભાષાના સારા જ્ઞાન ને વિસ્તાર માટે સંસ્કૃત ભાષાના જ્ઞાનની જરૂર છે. જે ભાષામાં આપણાં ધર્મશાસ્ત્રો રચાયલાં છે, જે ભાષા વેદ, ઉપનિષદ, વ્યાકરણાદિ વેદાંગો, ન્યાય, મીમાંસા, વેદાન્ત આદિ દર્શનો, રામાયણ, મહાભારત આદિ પુરાણો, કાવ્ય, નાટક આદિ સાહિત્યના ઉત્તમ ગ્રન્થોથી પરિપૂર્ણ છે, જે ભાષાનું પાશ્ચાત્ય પ્રજા પૂજ્યબુદ્ધિથી અધ્યયન કરે છે તે ભાષા આપણે પોતે ન જાણીએ તો તે કેવું શરમ ભરેલું કહેવાય? એ ભાષાના અભ્યાસને આપણી માયાળુ અંગ્રેજ સરકાર, વિદ્યાપીઠોમાં પણ સારૂં ઉત્તેજન આપે છે પણ હજી ઘણા વિશેષ ઉત્તેજનની જરૂર છે જર્મનિમાં ૨૧ યુનિવર્સિટિમાં સંસ્કૃત શિખવાય છે. આપણા દેશી રાજાઓએ ગીર્વાણ ભાષાને પૂરતું ઉત્તેજન આપવું જોઈએ તેમણે સંસ્કૃત કૉલેજ સ્થાપવી જોઈએ ને પોતાના રાજ્યમાં સંસ્કૃત પુસ્તકોના જે ભંડારો હોય તેમાંથી ઉત્તમ પુસ્તકો છપાવવાં જોઈએ. મહારાજાથી સયાજી-

રાવ જેઓ કેળવણીને ઉત્તેજન આપવામાં, અન્ય રીતે પણ જેથી પ્રજાનું કલ્યાણ થાય એવો દરેક ઉપાય યોજી પ્રજાના મનનું અનુરંજન કરવામાં ને દેશની આબાદી ને વૃદ્ધિ થાય એવી રીતે રાજ્યતન્ત્ર ચલાવવામાં સુપ્રસિદ્ધ છે તેઓશ્રીને મારી નમ્ર વિજ્ઞાપના છે કે તેઓશ્રીએ સંસ્કૃત જ્ઞાનની અભિવૃદ્ધિ કરવી ને પાટણ વગેરે સ્થળોના ભંડારોમાંથી અપ્રસિદ્ધ પુસ્તકોનું સંશોધન ને મુદ્રણ કરાવવું યુક્ત છે કે નહિ તે સમ્બન્ધી પોતાના અધિકારી વર્ગનો મત લઈ જે ઉપાયો યોગ્ય લાગે તે યોજવા. માઈસોર, ત્રાવણકોર આદિ રાજ્યોમાં સંસ્કૃત શાળાઓ છે ને સંસ્કૃત પુસ્તકોનું સંશોધન રાજ્યને આશ્રયે થાય છે. ઉદાર, વિદ્યાવ્યસની અને અલૌકિક પ્રભાવવાળા મહારાજા શ્રીમાન્ સયાજીરાવનું લક્ષ યોગ્ય બાબત પર ખેંચાયું તો તે ફળપ્રદ થયા વિના રહેશે નહિ એવી આશા છે.

આ પ્રમાણે પ્રાથમિક નાના ને ઔદ્યોગિક શાળાની યોજના થાય તો સાધારણ બુદ્ધિના, ધંધાદારી વર્ગના, અને જેમની શક્તિ અમેજ ભણવાની ન હોય, પરન્તુ ઊંચા પ્રકારનું સાહિત્યનું ને પ્રકૃતિક વિજ્ઞાનનું જ્ઞાન મેળવવાની જેમની ઇચ્છા હોય તે સર્વને લાભ થાય ને સર્વનો જીવનમાર્ગ પણ સુગમ થાય.

માધ્યમિક શાળાનો ને ઊંચી શાળાનો અભ્યાસક્રમ—આવાજ પ્રકારની યોજના માધ્યમિક શાળામાં કરી શકાય. એમના પણ બે વર્ગ પાડી, એક વર્ગનો અભ્યાસક્રમ કૉલેજોમાં દાખલ થવાનો અધિકાર પ્રાપ્ત કરાવે એવો ને બીજા વર્ગનો વ્યાપાર સંબંધી, ને ઔદ્યોગિક કેળવણી લેવા સમર્થ બનાવે એવો જોઇએ. કૉલેજના અભ્યાસક્રમ પણ ભિન્ન ભિન્ન વૃત્તિ સચવાય તેમજ ધંધે વળગતું હોય તેને તે કામ માટે સમર્થ કરે ને સંશોધન કરવાની વૃત્તિવાળાને તે કામને માટે લાયક કરે એવા જોઇએ. હાઈ સ્કૂલોમાં માધ્યમિક કેળવણી મળે છે, તેના અભ્યાસક્રમમાં સાહિત્ય, વિદ્યા, ઇતિહાસ, ભૂગોળ, ગણિત, વગેરે સર્વ બાબતો, જેનું સામાન્ય જ્ઞાન હાલના જમાનામાં કેળવાયલા પુરુષમાં હોવુંજ જોઇએ તેવી દાખલ કરવી જોઈએ. આમ યોજના થાય તો હાઈ સ્કૂલનું શિક્ષણ પૂરું કરી, ડાક્ટરી, ઇજનેરી, ખેતીની, વિદ્યાની, ગણિતની, કાયદાની, કે સાહિત્યની કૉલેજો કે ઊંચા પ્રકારની ઔદ્યોગિક શાળા ને કલાભવનો, જેમાં વિદ્યાર્થીને દાખલ થવાની ઇચ્છા હોય તેમાં તે દાખલ થઈ શકે. સાહિત્યની

કૅાલેજોમા ભાષાશાસ્ત્ર, અંગ્રેજી, સંસ્કૃત, સ્વભાષા, ને હિંદી ભાષાના સાહિત્યનો ક્રમિક અભ્યાસક્રમ જોઈએ જેમને આજીવિકા પ્રાપ્ત કરવાની જરૂર ન હોય એવા ધનાઢ્યના બાળકો કે જેઓ વિદ્યાવ્યસન ને વિદ્યાવિલાસમાં જીવન નિગમન કરી સ્વધર્મ ક્રમપ્રાપ્તિ થયે તેથી સંતુષ્ટ રહી શકે એવા હોય તેઓ સાહિત્યની કૅાલેજોમા જશે. ટૂંકમાં આવી યોજના થાય તો ભિન્ન ભિન્ન રુચિઓ તૃપ્ત થાય, જીવનયાત્રા સુગમ થાય, ને તેથી પ્રજામા સર્વત્ર સંતોષ રહે."

વ્યાવહારિક સૂચના—હવે શિક્ષકમણ્ડળી પ્રતિ કેટલીક વ્યાવહારિક સૂચના આપી આ લાંબો થયેલો લેખ પરિસમાપ્ત કરવા રજા લઉં છું. શિક્ષકનો ધંધો સર્વ ધંધામા અત્યુત્તમ છે એમ લૅાર્ડ કર્ઝને એક સમયે કહ્યું હતું ને બીજા વિદ્વાનો પણ કહે છે એમા કંઈ પણ અતિશયોક્તિ નથી એ અક્ષરશઃ સત્ય છે પૂર્વ સમયના ગુરુ ને આચાર્યની માનનીય ને જગદ્વન્દ્ય પદવીએ હાલના શિક્ષકો વિરાજે છે દ્રોણાચાર્ય ચાણક્ય આદિ પૂર્વના ગુરુઓથી રાજાઓ પણ ડરતા. તેઓ વિદ્યાના સાગર હોવાથી રાજામા ને પ્રજામા સર્વત્ર સન્માન પામતા ને બ્રાહ્મણજાતિના હોવાથી આખી બ્રાહ્મણજાતિ દેવવત્ પૂજાતી ભૂદેવ ભૂસુરના નામથી હજી, આટલે બધે સમયને અન્તરે પણ, પૂર્વ સમયના માનની છાયા પણ નથી તે પણ બ્રાહ્મણને શ્રદ્ધાળુ લોકો માન આપે છે આવી પદવી ધારણ કરનાર ગુરુએ સહજ સમજવું કે તેની પદવી ઘણી ઊંચી છે ને તેનો ધંધો ઘણો ચડીઆતો છે એ પદવીનું ગૌરવ સાચવવું તેના પોતાના હાથમા છે તેને માટે તેનામ વિદ્યાવિલાસ, વિષયનુ સારૂં જ્ઞાન, કર્તવ્યનિષ્ઠા આદિ ઊંચા પ્રકારના ગુણો જોઈએ તેણે પોતાના શિષ્યનો અધિકાર બરાબર સમજવો જોઈએ ને તેને અનુસરતુંજ પોતાનુ શિક્ષણ કરવુ જોઈએ શિષ્યને કયા ઠેકાણે ખાવાનો સંભવ છે, શુ અઘરુ કઠણ છે તે બરાબર સમજવુ જોઈએ આનોઈ કામાં એ ગુણ હોવાથીજ તેની ઉત્તમ શિક્ષકમા ગણના થઈ છે તેને વિષે એમ કહેવાય છે કે શિષ્યો પોતાના દોષ સમજતા તેના કરતા તે વધારે સારી રીતે સમજતો શિક્ષકે પોતે જાતે શિષ્યની સ્થિતિમા હોય તેમ સમજી તેમની વૃત્તિ ને શક્તિની બરાબર પરીક્ષા કરી પાત્રતા પ્રમાણે જ્ઞાનનું સિંચન કરવુ જોઈએ આમ શિષ્યની વૃત્તિ સાથે શિક્ષક ને શિક્ષકની વૃત્તિ સાથે શિષ્ય એકતાન થાય ત્યારે તૃષ્ણાનુ છીડને

ગ્રાનનું પાન કરતા નિહાળવામાં પ્રેક્ષકને પણ એક સ્થળે ટેનિસન કહે છે (To watch the thirsty plants imbibing) તેમ, અસાનન્દ થાય છે. અહિં 'તૃષ્ણાનુ' વિશેષણ સાભિપ્રાય છે, જ્યારે તૃષ્ણા ઉત્પન્ન થાય ત્યારેજ પાન બરાબર થાય છે.

કિંડર્ગાર્ટનપદ્ધતિનું રહસ્ય; વિદેશીય પદ્ધતિ—આજ કારણથી બાલસ્વભાવનો અભ્યાસ ને તેને અનુસરતી કેળવણી રૂસો, પેસ્ટેલોઝાઈ, ને ફ્રોબેલે પાશ્ચાત્ય પ્રદેશોમાં યોજી ને તેમા તેમને ઉત્તરોત્તર વિજય મળ્યો. પણ અત્ર એટલુ ધ્યાનમા રાખવું કે અમુક પદ્ધતિ એક દેશને અનુકૂળ ને યોગ્ય હોય તે બીજા દેશને પણ હોવાજ એવો નિયમ નથી. જર્મન બાળકોની પ્રકૃતિનો અભ્યાસ કરી ફ્રોબેલે યોજેલી કિંડર્ગાર્ટનપદ્ધતિ જર્મનિમાં જેટલી વિજયી થઈ, તેટલી ઇંગ્લંડમા થઈ નથી, ને ન થાય એ સ્વાભાવિક છે; કેમકે ઇંગ્લંડના બાળકો બધી રીતે જર્મન બાળકોની પ્રકૃતિનેજ અનુસરતાં હોય નહિ પાસે પાસેના દેશમા ને સરખી પ્રજામા પણ આ પ્રમાણે બાળકોની પ્રકૃતિમા ફેર પડે છે, તો આપણા દેશમાં તો પરિસ્થિતિ, કુટુમ્બજીવન, બાલસ્વભાવ વગેરે તદ્દન જુદી તરેહનાં હોય તેથી એ પદ્ધતિ ફાવે નહિ એ સ્વાભાવિક છે. ત્રણથી છ વર્ષના છોકરા માટે એ પદ્ધતિ પાશ્ચાત્ય દેશોમા યોજેલી છે, ત્યાં એવા નાના બાળકો શાળામાં જાય છે આ પણા દેશમા એ અવધિ પૂરો થયા પછી કે થવા આવ્યાને સુમારેજ બહુ ધા છોકરા શાળામા જાય છે પાશ્ચાત્ય દેશનાં છોકરા ગુરુને ત્રાસ આપે છે, કેમકે તેમનુ ચિત્ત અસ્થિર છે ને ભણવા તરફ ચોંટતુ નથી, તેમને કામે લગાડી તેમનું ચિત્ત સ્થિર કરવા કિંડર્ગાર્ટનપદ્ધતિના જુદા જુદા ઉદ્યોગો શોધી કાઢ્યા છે. આપણા છોકરા એ છોકરાને મુકાબલે વિનીત, સાવધાન, તથા સ્થિર ચિત્તવાળા છે, તે દેશમા ઔદ્યોગિક ને યાન્ત્રિક શાળાઓ પુષ્કળ છે, તેથી કિંડર્ગાર્ટનપદ્ધતિથી જેનામા હસ્તલાઘવ આવ્યુ હોય કે જેને હસ્તકળા પર પ્રેમ થયો હોય ને એનુ વિશેષ જ્ઞાન સંપાદન કરવુ હોય તેને તે કામ સહેલુ છે. આપણા દેશમા એમાનુ કંઈ નથી આ પ્રમાણે અમુક વિદેશીય પદ્ધતિ જેવી સ્થિતિમા તે દેશમાં ચાલતી હોય તેવીજ સ્થિતિમાં આપણા દેશમા આપણે દાખલ કરીએ તો કંઈ લાભ થાય નહિ. પરંતુ તેનું રહસ્ય સમજી આપણી પરિસ્થિતિને યોગ્ય તે ફેરફાર કરીએ તો લાભ થવાનો સંભવ થાય. આ પ્રમાણે

બ સ્વભાવની પરીક્ષા કરી તેને અનુસરતું શિક્ષણ આપવું એ જે કિંડર્ગાર્ટનપદ્ધતિનું તત્ત્વ તે લક્ષમાં રાખી કામ કરવાનું છે, બાળવર્ગને ફ્રોબેલની બક્ષીસો ને ઉદ્યોગો શિખવ્યા ને તેમની પાસે જુદા જુદા માટીના કે કાગળના નમુના કરાવી બાહ્ય આડંબર પર વિશેષ લક્ષ આપનાર પ્રેક્ષકજન કે પરીક્ષકજનનું મન રંજન કર્યું એટલે કૃતાર્થ થયા એમ સમજવાનું નથી. પાત્રને અનુસરતું શિક્ષણ, અધિકાર પ્રમાણે જ્ઞાન આપવું એજ એ પદ્ધતિનું રહસ્ય છે, એજ એના યોજનાર ફ્રોબેલનું હાર્દ છે એ કંઈ અમુક વય કે ધોરણનેજ લાગુ પાડી સંકુચિત કરવાનું નથી સર્વ ધોરણમાં એ લક્ષમા રાખવાનું છે

શિષ્ય–પ્રાચીન ભાવના—તેમજ પ્રાચીન આર્યાવર્તમાં શિષ્ય કેવી સ્થિતિમાં વિદ્યાભ્યાસ કરતા તે પણ શિક્ષકે ધ્યાનમા લેવાનું છે શિષ્યની બ્રહ્મચર્ય અવસ્થા, ગુરુકુલનિવાસ, ને ગુરુસેવા, સાદુ જીવન, ને તપશ્ચર્યા જેવી સ્થિતિ એ સર્વથી તેઓ કેવા જ્ઞાની સાથે વિનીત થતા ! અવિનીત, અસરળ, ને ગુરુની કે અન્યની નિન્દા કરનારને શિક્ષણજ આપવાની મના હતી ' असूयकायानृजवेऽयताय न मा ब्रूया वीर्यवती तथा स्याम् ।—વિદ્યાદેવતા કાગરૂપિણી થઈ પવિત્ર ને જ્ઞાની બ્રાહ્મણ પાસે જઈ નમ્ર થઈ કહે છે કે મારૂં રક્ષણ કરો હું તમારા સુખનુ નિધાન થઈશ. કોનાથી તારૂ રક્ષણ કરૂં ? પરનિન્દા કરનાર, અસરળ હૃદયવાળા ને અનિયતેન્દ્રિયવાળા પુરુષને તમે વિદ્યાદાન ન કરતા, તેનાથી મારૂં રક્ષણ કરજો, તમને હું તેજસ્વી થઈશ આ ઉપરથી શિષ્ય અગાઉ કેવા વિનીત, જિતેન્દ્રિય, નિષ્કપટી, ને પરનિન્દાથી મુક્ત હતા તે સમજાશે વળી તેઓનુ જીવન ઘણું સાદુ હતું તેમને ખાટલા પર સુવાની પણ મના હતી खट्वारूढ એ નિત્ય સમાસને પાણિનિ ' જાલ્મ ', ' અવિચારી ', ' દુષ્ટ ' ના અર્થમા આપે છે. આ પ્રમાણે ભાષા પણ તેમના સાદા જીવનની સાક્ષી પૂરે છે

ભાષાનો સામાજિક સ્થિતિ પર પ્રકાશ—આ પ્રસંગે ભાષા સામાજિક સ્થિતિ વગેરે પર કેવો પ્રકાશ પાડે છે તે તરફ કંઈક આ પ્રકરણનું લક્ષ ખેંચુ છુ पशुमांद्ध એ શબ્દ તપાસો એ શુ બતાવે છે ? ઢોર વગેર પશુથી પુરુષનુ દ્રવ્ય મપાતું એવી સામાજિક સ્થિતિ એ શબ્દ દર્શાવે છે. અંગ્રેજીમા જેમ pecuniary શબ્દ

દોરથી દ્રવ્ય મપાતુ એમ દર્શાવે છે તેવોજ बहुव्रीहि શબ્દ છે વળી બને સમસ્ત અવયવોનુ જેમા પ્રાધાન્ય હોય, અર્થાત્, બનેનુ સામ્ય હોય તેવા સમાસને द्वन्द्व સંજ્ઞા આપી છે, તેથી સ્ત્રીપુરુષ । મિથુનમા બનેની સમાનતા છે, સ્ત્રી પુરુષની ગુલામ નથી, પણ બનેને દરજ્જે સરખો છે એમ ભાષાજ ખુલ્લી રીતે જણાવે છે વળી એ બેમા સ્ત્રીને અભ્યર્હિત ગણીને સ્ત્રીવાચક પદ द्वन्द्व સમાસમા પૂર્વ પદ થાય છે એવુ વાર્તિક કાત્યાયન આપે છે આપણે 'ઉમામહેશ્વર', 'લક્ષ્મીનારાયણ', 'સીતારામ', 'રાધાકૃષ્ણ' વગેરે શબ્દો ગુજરાતીમા પણ વાપરીએ છીએ હાલની પેરે પૂર્વે સમયમા પણ તીર્થના બ્રાહ્મણો યાચ્યવૃત્તિ કરતા ને અગ્ર હતા એમ तीर्थध्वाङ्क्ष, ને तीर्थकाक શબ્દો સૂચવે છે पात्रसमिताः, पात्रबहुला, गेहेशूराः, गेहेनर्दी એ શબ્દો ભોજનસમયે આવીને ઊભા રહેનાર, અર્થાત્, પારકાના ઉદ્યોગનુ ફળ ચાખવામા તૈયાર, ઉદ્યોગમા ભાગ લેનાર નહિ, ઘરમા શૂરા ને ગર્જના કરનાર, રણમા નહિ, એવા હાલના જેવા અગાઉ પણ હતા એમ દર્શાવે છે ગુજરાતી ભાષામા પણ શબ્દોના અભ્યાસથી અનેક નિયમો લક્ષમાં આવશે 'વ્યસન' શબ્દનો મૂળ સારો અર્થ હતો 'विद्यायां व्यसनम्' એમ સંસ્કૃતમા છે. ગુજરાતીમા નઠારા અર્થમા વપરાઈ સામાજિક અધોગતિ દર્શાવે છે 'ધર્મ' શબ્દનો અર્થ ગુજરાતીમા 'ઈશ્વર તરફની ફરજ' એમ સંકુચિત થયો છે 'વ્યાપાર' શબ્દનો અપભ્રંશ 'વેપાર' પણ એજ રીતે અર્થમા સંકુચિત થયો છે 'પ્રાણી' શબ્દ પણ ગુજરાતીમા એવો થયો છે. 'પીતામ્બર' શબ્દ મૂળના 'પીળું વસ્ત્ર' એ અર્થમાથી વિસ્તાર પામી 'અબોટીઆ' ના અર્થમા વપરાય છે વિચાર કરતા આવા બીજા દાખલાઓ પણ મળશે અંગ્રેજી ભાષાના શબ્દો પર ટ્રેન્ચે 'શબ્દોનો અભ્યાસ' એ નામનુ વિદ્વત્તાભરેલું પુસ્તક લખ્યુ છે તેવુ પુસ્તક ગુજરાતીમા પણ થઈ શકે એમ છે

અવકાશના સમયનો ઉપયોગ—શિક્ષકોએ અવકાશનો સમય વાચન, સત્સંગ, કે બીજી કોઈ [illegible] ધારી રીતે જ્ઞાનની વૃદ્ધિ સાથે આનન્દ મેળવવામાં નિર્ગમન કરવો, [illegible] તા, બાલિશતા, કે લાઘવ જણાય ને તિરસ્કારને પાત્ર થવાય એવી [illegible] ન ગાળવો કેટલાક મોટા માણસો અવકાશના સમયમા અશિષ્ટ રીતે આનન્દ ભોગવતા અચકાતા નથી. એ રીતે

ડૉ. જૉન્સને એક સ્થળે ઘણા ઉત્તમ વિચાર* નીચે પ્રમાણે દર્શાવ્યા છેઃ—

અભ્યાસશીલ ને કલ્પનાશીલ પુરુષો વિષે વારવાર એવી ટીકા કરી શકાય કે તેઓ નજીવી ચીજો માટે મગરૂર હોય છે અને તેમના આનન્દો નમાલા ને બાલિશ હોય છે આનુ કારણ કદાચ એમ હોય કે પોતે મોટી ખ્યાતિવાળા છે એમ જાણનારા એ લોકો અમારી કોઈ નિન્દા કરી શકનાર નથી અને નજીવી બાબતમા વિલાસ કરવામા અમે લોકોની નિન્દાથી સહીસલામત છીએ એમ વિચારે છે, અથવા તો ઊંચી બુદ્ધિવાળા પુરુષોએ સર્વ પ્રસગે સરખી મહત્તા બતાવવી જોઈએ એવી ધારણા મનુષ્યજાતિ તેમને માટે બાંધે છે અને જ્યારે તેઓ એ મહત્ત માથી નીચી દશામા જાય છે ત્યારે તે અધમતા તરફ દ્વેષ ને આશ્ચર્યથી જુએ છે જેમ કોઈ પુરુષ ગરુડ પક્ષીને ઊંચુ આકાશમાં ઊડતુ પોતાની નજરે જોઈને ફરી પણ તેને માળા પર નીચે ઊતરતું જોઈ દિલગીર થાય તેમ મોટા પુરષોને અધર્મ રીતમાં જતા જોઈ તેઓ દિલગીર થતા જણાય છે

છેવટની સૂચના—આવા શિક્ષકમડળોથી અનેક લાભ છે શિક્ષકો એકઠા મળી શિક્ષણના વિષયોની ચર્ચા કરે, પરસ્પર પોતાનો અનુભવ દર્શાવે, અને થોડા અનુભવવાળાઓ વિશેષ અનુભવવાળાના વિચારો જાણે તેમા તેમને પોતાને લાભ થાય ને તેથી તેમનાં બાળકોને લાભ થાય એ દેખીતુજ છે લક્ષમા એટલું રાખવાનુ છે કે સામાન્ય વાતો કરવાને

---

* It may be frequently remarked of the studious and speculative, that they are proud of trifles, and that their amusements seem frivolous and childish. Whether it be that men conscious of great reputation think themselves above the reach of censure, and safe in the admission of negligent indulgences, or that mankind expect from elevated genius an uniformity of greatness, and watch its degradation with malicious wonder; like him who having followed with his eye an eagle into the clouds, should lament that she ever descended to a perch.

બદલે અમુક અમુક વિષયો ને ધોરણોની અમુક અમુક બાબતોના શિક્ષણ વિષે પોતાને મળતો અનુભવ, તેમાં પડતી અડચણ વગેરે વિષે વિચાર ચલાવવાથી વિશેષ લાભ થશે.

અન્તે આવા સમાજોમાં કેળવણીને લગતા અનેક વિષયોના ઊહાપોહદ્વારા શિક્ષણમાં તાત્ત્વિક સુધારા થાય, આગામિની પ્રજાના કલ્યાણમાં વૃદ્ધિ થાય, ને આ શિક્ષકસમાજની ઉત્તરોત્તર ઉન્નતિ થાય એવી મારી પ્રભુ પ્રત્યે પ્રાર્થના છે.

તુર્કી શાહેનશાહત.

એ શહેનશાહતના સ્થાપન કરનારનું નામ ઉસ્માન (Othman or Osman) હતું. તે પરથી એ ઑટોમન શહેનશાહતના નામથી પ્રખ્યાત છે. એમાં યુરોપી તુર્કસ્તાન, એશિઆઇ તુર્કસ્તાન, અને આફ્રિકાના કેટલાક પ્રદેશનો સમાવેશ થાય છે. એક વખતે એ શહેનશાહતનો ફેલાવો ઘણો જબરો હતો છેક ડાન્યુબ નદીથી લઈને નાઈલ નદીના ધોધ સુધી, અને યુફ્રેટીસ નદીના કિનારાથી તે મોરૉક્કોની સરહદ સુધી એનો વિસ્તાર હતો; પણ સત્તરમા સૈકાથી એનું લશ્કરી બળ તથા સત્તા ઘટવા લાગ્યાં, અને ધીમેધીમે એક પછી એક દેશ પરથી એની સત્તા ઊઠવા માંડી. હવે એની સત્તા ઘટી ઘટીને પ્રથમ કરતાં ઘણી ઓછી થઈ છે. કેટલાકનું ધારવું એવું છે કે ઇટલિ સાથે ચાલતા હાલના વિગ્રહને પરિણામે એ રાજ્ય હજી પણ વધારે સંકોચાશે.

યુરોપી તુર્કસ્તાન—પશ્ચિમમાં આલ્બેનિઆ, મધ્યમાં મૅસીડોનિઆ, અને પૂર્વમાં એડ્રિઆનોપલ તથા કૉન્સ્ટૅન્ટિનોપલના પ્રાંતો—આટલોજ ભાગ તે હાલનું યુરોપી તુર્કસ્તાન. બીજી રીતે કહીએ તો બાલ્કન પર્વતની દક્ષિણે આવેલી કાળા સમુદ્રથી તે એડ્રિઆટિક સુધીના પ્રદેશની પટી એજ તુર્કસ્તાનનો મુલક. એ પટીની દક્ષિણે ગ્રીસનું સ્વતંત્ર રાજ્ય આવેલું છે, ઉત્તરે મૉન્ટીનીગ્રો, બૉસ્નિઆ અને હરઝીગોવિનાના પ્રાંતો છે જે સને ૧૮૭૮ મા ઑસ્ટ્રિઆ-હંગરીના કબજામાં આવ્યા, અને સને ૧૯૦૮ માં તે રાજ્ય સાથે જોડાઈ ગયા. બલ્ગેરીઆની ઉત્તરે કાર્પેથિઅન પર્વતની હારમાળા રોમાનિઆનું રાજ્ય છે, તે પણ એક વખત તુર્કી શહેનશાહતનો ભાગ હતો.

આફ્રિકામાં તુર્કસ્તાનના મુલક—આ મુલક ઘટી ઘટીને હાલ

ફક્ત ત્રિપોલી ઉપર આવી રહ્યો છે, કેમકે ફ્રાન્સના રાજ્યલોભને લીધે ૧૮૩૦ માં ઍાલ્જીર્સ, અને સને ૧૮૮૧ મા ટ્યુનિસ એ બને તુર્કસ્તાનના હાથમાંથી ગયાં છે

એશિઆઈ તુર્કસ્તાન—તુર્કસ્તાનના રાજ્યનો કોઈ પણ ભાગ હકબધ રહ્યો હોય તો તે ફક્ત એશિઆઈ તુર્કસ્તાન છે—ફક્ત કાર્સ અને બાટુમ સને ૧૮૭૭ ના વિગ્રહ પછી રૂશિઆને આપવામા આવ્યા એજ બાદ. યુક્ઝાઈન અથવા કાળા સમુદ્રથી તે રાતા સમુદ્ર અને ઇરાની અખાત સુધીનો સઘળો વિસ્તાર એશિઆઈ તુર્કસ્તાનનો છે.

૧૯ મા સૈકાની શરૂઆતમા ગ્રીક લોકોએ સ્વતંત્રતા માટે લડાઈ શરૂ કરી, અને રૂશિઆ, ફ્રાન્સ, અને ઇંગ્લંડની મદદથી તેઓએ સને ૧૮૩૦ મા સ્વતંત્રતા મેળવી સર્વિઆને સને ૧૮૨૦ મા સ્વરાજ્ય મળ્યુ સને ૧૮૭૮ માં તે ખરેખરૂં સ્વતંત્ર થયુ, અને કેટલોક પ્રદેશ વધારામાં જીતી લીધો. સને ૧૮૮૨ મા તે એક જુદા રાજ્ય તરીકે જાહેર થયુ. મોલ્ડેવિઆ અને વૅાલેશિઆના બે નાના રાજ્યો પણ ૧૮૬૧ મા જોડાઈ ગયાં અને રોમાનિઆના રાજ્યને નામે ઓળખાયા બર્લિનની સંધિથી તેમને સ્વતંત્રતા મળી. સને ૧૮૮૧થી તે પણ એક જુદા રાજ્ય તરીકે પ્રસિદ્ધ થયું. બર્લિનનાજ તહનામાથી બૅાસ્નિઆ અને હરઝીગોવિના ઑાસ્ટ્રિઆ–હુંગરીના હાથમાં આવ્યાં, મૅાંટીનીગ્રોની હદ વધારવામા આવી, અને બલ્ગેરીઆનું નાનું રાજ્ય નવું સ્થપાયું

એશિઆઈ તુર્કસ્તાન—ઉપરની હકીકત પરથી માલમ પડશે કે તુર્કી સુલતાનને સૌથી અગત્યને મુલક એશિઆમા છે, કારણ કે યુરોપમાં એ રાજ્યનું ક્ષેત્રફળ (લગભગ ૬૫ હજાર ચોરસ માઇલ) હવે લગભગ ઇંગ્લંડ જેટલું (લગભગ ૫૦ હજાર ચો. મા) રહ્યુ છે. એશિઆઈ તુર્કસ્તાનનુ ક્ષેત્રફળ લગભગ ૭ લાખ ચોરસ માઇલ છે એટલે ઇંગ્લંડથી ૧૪ ગણુ મોટું છે, અને હિંદુસ્તાનથી અઢી ગણુ નાનુ છે. એની સરેરાસ વસ્તી દર ચોરસ માઇલે ૨૪ માણસની છે એશિઆ માઇનોર, આર્મીનિઆના ઉચ્ચ પ્રદેશનો થોડો ભાગ, મેસોપૅાટેમિઆ, પૅલેસ્ટાઈન સાથે સીરિઆ, અને અરબસ્તાનના કિનારા પરનો કેટલોક મુલક, એ એના મુખ્ય વિભાગો છે ૧૮૭૮ ની બર્લિનની સંધિની રૂએ આ પ્રદેશો પણ ઇંગ્લંડના રક્ષણ નીચે આવ્યા. આ 'રક્ષણ' એટલે શુ સમજવું તે હજી કોઈએ સ્પષ્ટ રીતે નક્કી કર્યું

દેખાતુ નથી, તોપણ જો ઇન્ગ્લંડની સત્તા લઈ લેવામા આવે, તો બેશક રૂશિઆ જલદીથી તુર્કસ્તાનનો મુલક દબાવવા માંડે આવા દબાણના ભયને લીધેજ ખાસ કરીને સાઈપ્રસનો ટાપુ બ્રિટિશ ગવર્નમેન્ટ તાબે રાખવામા આવ્યો છે, અને જ્યાસુધી કાર્સ અને બાટુમ રૂશિઆ પાસે રહેશે ત્યાસુધી એ બ્રિટિશ અમલ નીચે ચાલુ રહેશે

ચાર સમુદ્ર પર કાણુ ધરાવનાર આ તુર્કસ્તાનની સ્થિતિ વેપારને ઘણી અનુકૂળ હોવાથી રૂશિઆ એના પર અદેખાઈની નજરથી જુએ છે. એક જણ લખે છે કે " રૂશિઆ એક જોરાવર રાક્ષસ (giant) જેવું છે, અને જે બધનોને લીધે તેને પોતાના વિશાળ મુલકમા ને મુલકમાં એક કેદી જેવુ રહેવુ પડે છે તે તોડી નાખવાને તે ફાંફા માર્યા કરે છે, કેમકે તે સારી રીતે જાણે છે કે તેના કેદખાનાની કુચીઓ તુર્કસ્તાનના હાથમા છે રૂશિઆની દક્ષિણના ઓડીસા વગેરે મોટા બદરોવાળાને પોતાના વહાણ ભૂમધ્ય સમુદ્રમા મોકલવા હોય, તો બૉસ્ફરસ અને ડાર્ડનેલ્સની નાની સામુદ્રધુનીઓમા થઈનેજ તેમને પસાર થવુ પડે, અને એ બને ઠેકાણે તુર્કી તોપોનો ભય આગળ ને આગળ રહે છે. " યુરોપમાં તુર્કસ્તાનનુ રાજ્ય સૌથી નબળામાં નબળું હોવાથી, તે એકલુ પોતાના ઘરનો પણ બચાવ કરવાને તદન અશક્ત છે, તો તાબાના બીજા દૂરના દેશોનુ રક્ષણ તો ક્યાથીજ કરે ! એ પરથી માલમ પડે છે કે એશિઆમાં સુલતાનની સત્તા કેવળ નામ માત્રની છે, એટલે સુધી કે થોડાક વર્ષ ઉપર આર્મીનિઆમા કુર્દ નામના લડવૈયા લોકોએ સેકડો ખ્રિસ્તીઓને મારી નાખ્યા એ જાત એ પ્રદેશના ઘણા પહાડી ભાગમા રહે છે, અને આસપાસના શહેરો તથા ગામડાઓ લૂટી આવીને ત્યાં ભરાઈ રહે છે. આ કારણથી રૂશિઆને વચમા પડવાનુ સહજ બાનુ મળી આવે છે. કેમકે આર્મીનિઅન લોકોને કૉકેશિઆમાં વસવાની મના કરવા છતા તેઓ રક્ષણને માટે ત્યા આવ્યા કરે છે, અને તેમને પાછા તેઓનાં ગામડામા કાઢી મૂકવા પડે છે આ કારણને લીધે કૉકેસસ પર્વતની દક્ષિણના પ્રદેશમા રૂશિઆની સત્તા વધતી જાય છે મેસોપૉટેમિઆમાં પણ તુર્કી રાજ્ય ઘણું નબળુ છે, અને ત્યાના રણની જમીની જાતોને કાબુમા રાખવાને તે તદન અશક્ત છે એ જાતો વારંવાર વણજારને લૂટે છે, અને નદીઓની યોજ-

નાનાં સાધનોનો નાશ કરે છે, જેથી કરીને ઘણી જમીન પહેલાં ફળદ્રૂપ હોવા છતાં ખેતીવાડીને માટે તદ્દન નાલાયક થતી જાય છે મેસો-પોટેમિઆની પશ્ચિમે સીરિઆ આવેલું છે એ સીરિઆના બે ઘણા અગત્યના વેપારના મથકો ડમાસ્કસ અને અલેપ્પો છે અસલના ફીનિસ્યન વેપારીઓ સીરિઆમાં થઈને ભૂમધ્ય સમુદ્ર ઓળંગી હોડીઓમા માર્સેલ્સ જતા, અને ત્યાંથી વણઝાર સાથે ફ્રાંસમાં થઈને ઇંગ્લંડ જતા ઘઉં, રેશમ, તમાકુ, અને નારંગી, એ સીરિઆની મુખ્ય પેદાશ છે

એશિઆઈ તુર્કસ્તાનનો મુખ્ય વિભાગ એશિઆ માઇનોર છે તે ઘણે ભાગે ઉજ્જડ અને આશરે ૩૦૦૦ ફુટની ઉંચાઈએ આવેલો એક સપાટ પ્રદેશ છે. ફક્ત કિનારા પાસેના કેટલાક ગામડાઓ ફળદ્રૂપ છે.

આફ્રિકામાં તુર્કી રાજ્ય—ઉપર કહી ગયા તે પ્રમાણે સને ૧૮૩૦ મા આલ્જીર્સ, અને ૧૮૮૧ માં ટ્યુનિસ ફ્રાન્સના રાજ્યલોભને લીધે જવાથી આફ્રિકામાંનો તુર્કી મુલક થોડો થતો થતો હવે ત્રિપોલી પર આવી રહ્યો છે.

ત્રિપોલી એટલે ત્રણ શહેર આ નામ લેપ્ટિસ, ઓઈઆ, અને સેબ્રેટા એ ત્રણ ફીનિસ્યન શહેરો પરથી પડ્યુ છે. એ બાર્બરી સસ્થાનોનો એક ભાગ છે, ને મીસર અને ટ્યુનિસની વચ્ચે આવેલું છે દક્ષિણે ફેઝન અને ઈશાનમા બાર્કાનો સમાવેશ ત્રિપોલીમા થાય છે. એને આટોમન શહેનશાહતનો પ્રાંત અથવા વિલાયત (ગવર્નમેંટ) કહે છે, અને ત્યાંના પાશાને સુલતાન વાઇસરૉયની સત્તા આપી નીમે છે એનુ કુલ ક્ષેત્રફળ ૪૦૦,૦૦૦ ચોરસ માઇલ છે, એટલે તે ઇંગ્લંડ ને વેલ્સ કરતા લગભગ સાતેક ગણું થયુ. ત્યાંની વસ્તી દસ લાખ કરતા કંઈક વધારે છે. ભૂમધ્ય સમુદ્રના કિનારા પરની જમીન ફળદ્રૂપ છે અને હવા તંદુરસ્ત છે, પણ દક્ષિણ તથા પૂર્વના ભાગો ઉજ્જડ અને વેરાન છે મુખ્ય ધંધો ઢોર ઉછેરવાનો છે. અનાજ, તમાકુ, એસ્પાર્ટો ઘાસ, ર, મજીઠ, ફ્લો, એ નામખી, અને દીવેલી, એ મુખ્ય પેદાશ છે. પાણીવાળી ખીણોમાં ખજૂરીઓ પુષ્કળ થાય છે, અને ઑસ્ટ્રિચના પીંછાનો વેપાર મોટા પાયા પર ચાલે છે. રાજધાની ત્રિપોલી છે, અને આખા પ્રાંતના એ મુખ્ય બંદરમા ૩૦,૦૦૦ માણસની વસ્તી છે.

આબોહવા અને પેદાશ—યુરોપી તુર્કસ્તાનની આબોહવામાં એક-

દરકાર બિલકુલ કરતા નથી. તેઓ જ્યારે એફીકરાઈ તથા આરામમા જિંદગી ગાળી નાખે છે, ત્યારે સખ્યાબંધ પરદેશીઓ ઉદ્યોગી મધમાખીની માફક સખત મહેનત કરી તેમનીજ આખ આગળ પુષ્કળ દ્રવ્ય ભેગુ કરે છે

કેળવણી—તુર્કસ્તાનમાં પ્રાથમિક કેળવણી નામની ફરજિયાત છે. છોકરાઓ માટે ૬ થી ૧૧ વર્ષની ઉમર સુધી, અને છોકરીઓ માટે ૬ થી ૧૦ વર્ષની ઉમર સુધી. કેળવણી મફત અપાય છે. બધી નિશાળો સરકારના તાબામા છે, પણ જુદીજુદી કોમોની ધાર્મિક કેળવણીમા કોઈ વચ્ચે પડતું નથી પ્રાથમિક કેળવણીમાં તુર્કી ભાષા, કુરાન, ગણિત, ઇતિહાસ, ભૂગોળ, અને જુદાજુદા પ્રકારની હાથની કારીગરોના કામનો સમાવેશ થાય છે; પણ કેળવણીનુ કામ મુસલમાન ધર્મગુરુઓને સોપવામાં આવ્યુ છે, એટલે કિમતી કેળવણી મળી શકતી નથી ૧૧ થી ૧૬ વર્ષની ઉમરના છોકરાને માટે મધ્યમ વર્ગની (middle-class) નિશાળો છે તેમાં પ્રાથમિક વિષયો ઉપરાંત ફ્રેંચ, ભૂમિતિ, અને પદાર્થવિજ્ઞાનની જુદી જુદી શાખાઓનુ જ્ઞાન આપવામા આવે છે અલેપ્પોમા ૭૧૦ મુસલમાની, ૨૫૦ ખ્રિસ્તી, અને ૩૦ યાહુદીની નિશાળો છે, જેમાં અનુક્રમે ૧૫,૦૦૦, ૮,૦૦૦, અને ૨,૦૦૦ વિદ્યાર્થીઓ છે સામાન્ય કેળવણીના વિષયો ઘણે ભાગે ધર્મ સબધી હોય છે, તે ઉપરાત થોડીક નિશાળોમા ફ્રેંચ, અને જુજમા અગ્રેજી શિખવાય છે શહેનશાહતમા બધી જાતની મળી ૩૬,૨૩૦ નિશાળો છે, અને વિદ્યાર્થીની કુલ સખ્યા ૧૩,૩૧,૨૦૦ ની છે, એટલે વસ્તીના પ્રમાણમાં ૨૪ માણસે ૧ ભણે છે.

અમારી શાળા.

(રા. રા વિઠ્ઠલરાય યજ્ઞેશ્વર).

રાગ ભૈરવી-તાલ ગઝલ.

શાળા અમારી તીર્થભૂમિ, જ્ઞાનગગા ત્યાં વહે; ટેક.
શિક્ષાગુરુ ત્યા દેવ છે, ત્યાં શારદા તો ધ્યેય છે.
સંગીત નીતિ સેવ છે, અભ્યાસ ભક્તિમાં રહે. શાળા.
શાળા અમારી ફૂલવાડી, ત્યાં સુવાસ સુશીલતા,
આનંદ, ગમ્મત, ખેલ નાના સગ ને ઓપાવતા શાળા
શાળા અમારી રાજધાની, શારદા રાણીતણી:
વ્હાલાં અમે બાળો, અમોને નીરખી રાજી ઘણી. શાળા.

આ યજ્ઞવેદિ યત્નની, છે રંગભૂમિ ઉમંગની;
જયવંત ક્ષેત્ર નિપુણની, સર્વસ્વ સૌ ઉરમાં બની. શાળા.
શાળા અમારૂં સ્વર્ગ છે, નિશાળ નંદનવન છે;
ત્યાં દેવનાં દર્શન છે, દેવી ગિરા સુપ્રસન્ન છે. શાળા.

પ્રયત્નસેવન.

ભૈરવી—ગઝલ.

તું યત્ન કર, ફરિ યત્ન કર, નિરાશ થાવું ના ઘટે. ટેક.
નિરાશ થાવું ના ઘટે,
નિરાશ થાવું ના ઘટે. તું.
શાહ—રાહ ભણતરના નથી,
સુખ—બાગ જીવનના નથી,
વણુ જાત મહેનત તો નથી
સુખ લાભ કંઈ પૃથ્વીપટે. તું.
ઈશ સ્હાય આળસને નથી,
આપ બળ વિના મદદ નથી,
પ્રભુ સ્હાય, સ્હાય પ્રયત્નથી,
ફરિ યત્ન કર, થાશે ફતેહ. તું.

વિનયાધીનતા.

મિશ્રરાગ—તાલ દાદરા.

હાં, વિનય ધરો, નમન કરો, અધીન રહો,
નિજ ગુરુજનમાં. ટેક.
વિવેક થકી વ્હાલ વધે ને
મળે મધુરા માન;
જીવન, જોમ અને જશ જામે,
વિરલ વધે જ્ઞાન હાં.
વડિલ જુએ વેદ વિભુના,
વાણી ઈશ્વરની આણ;
ગુરુ સોટીમાં અંશ પ્રભુના,
હુકમ—શાસન જાણુ. હાં.

---

*જર્મનિની પ્રાથમિક શાળાઓનું દિગ્દર્શન.

રા. રા. જનુભાઈ અચરતલાલ સૈયદ.

એક તત્ત્વવેત્તા યુરોપખંડની શાળાઓના જર્મન તથા રોમન એવા બે પ્રકાર પાડે છે. જર્મન પદ્ધતિએ શિક્ષણ આપનારી શાળાઓનો મુખ્ય ઉદ્દેશ મન તથા શરીર બન્નેને કેળવવાનો હોય છે. આ ઉપરાંત ધાર્મિક તેમજ નીતિની ભાવનાઓ શિષ્યવર્ગમાં પ્રચલિત કરવાનો પ્રયાસ પણ આ શાળાઓના શિક્ષકો કરે છે. બીજા પ્રકારની (રોમન) કેળવણી આથી કેટલેક અંશે ભિન્ન છે. તેનાં મુખ્ય લક્ષણ નીચે મુજબ હોય છેઃ—

(૧) શિક્ષણપદ્ધતિ બને તેટલી સંપૂર્ણ સ્વરૂપની બનાવવાની સ્વાભાવિક ઇચ્છા

(૨) તે હેતુને લીધે ઉદારતાથી કરવામાં આવતો નાણાંનો વ્યય.

(૩) ધાર્મિક શિક્ષણનો અભાવ (આ શાળાઓમાં ધર્મશિક્ષણ તરફ અપ્રીતિ નથી પણ તટસ્થતા વધારે દેખાય છે).

(૪) ઔદ્યોગિક કેળવણી વાસ્તે અપાતું ખાસ લક્ષ.

આવી કેટલીક ભિન્નતા બન્ને પ્રકારની શાળાઓમાં છે. જે શાળાઓમાં વિદ્યાર્થીના મન તથા શરીર કેળવવા તરફ વિશેષ લક્ષ અપાય છે તેજ ઉત્તમ ગણી શકાય, અને તેથી આજે જર્મન પદ્ધતિ અગ્રસ્થાન ભોગવે છે. શિક્ષણપદ્ધતિ, કાર્યસાધકતા, કરકસર, ઇત્યાદિ ગુણોને લીધે આધુનિક સમયમાં આ શાળાઓ ઉત્તમ ગણાય છે. જર્મનિની શાળાઓએ બીજી શાળાઓ સાથે સરખાવતા પ્રથમપદ પ્રાપ્ત કર્યું છે તે નિશાળનાં મકાનોની સુંદર કે ભવ્ય રચનાને લઈને નથી, પરંતુ તે શાળાઓમાં જે સ્તુત્ય, ઉત્તમ, તથા અનુપમ સ્વરૂપનું શિક્ષણ આપવામાં આવે છે તે શિક્ષણના સ્વરૂપને લીધેજ દરેક પુરુષ તેને ઉત્તમ માને છે. આ શાળાઓમાં દરેક માણસ ભણે છે એટલે કે કેળવણી લેવાની દરેકને ફરજ પા

* આ લેખ જ્યુબિલિના ખાસ અંક માટે આવેલો તે ખાસ અંકમાં જણાવ્યા પ્રમાણે અવકાશને અભાવે અત્ર છાપવામાં આવ્યો છે.

કવામાં આવે છે—એ વાત આ શાળાની મુલાકાત લેનાર દરેક પ્રેક્ષકનું લક્ષ ખેંચે છે. બાળકોને કેળવણી લેવાનું મન થાય, અને કેળવણી પ્રતિ પ્રીતિ વધે એવા હેતુથી દિવસોમાં બાળકોને બેસવાની સગવડ જુદી કરવામાં આવે છે. બગીચામા ફરવાની દરેક જાતની તેમને છૂટ હોય છે. આમ કેળવણી સર્વોપયોગી તથા લોકપ્રિય થાય તેને વાસ્તે સરકાર અનેક પ્રકારના પ્રયત્નો કરે છે શિક્ષણનો હેતુ પૂર્ણ રીતે સફળ થાય તે સારૂ જે જે સાધનો આવશ્યક લાગે તે બધાં અનુકૂલ કરવાં તથા પૂરા પાડવાં એ પ્રુશિઆની પ્રાથમિક શાળાઓનો ખાસ નિયમ છે.

જર્મનિની શાળાઓમા પ્રુશિઆની પ્રાથમિક શાળાઓ નમુનારૂપ મનાય છે, તેથી ત્યાં અપાતી કેળવણીના સ્વરૂપનું દિગ્દર્શન કર્યાથી બીજી શાળાઓના શિક્ષણનું સ્વરૂપ સમજાશે. બહુધા કેળવણી ઉપર દેખરેખ રાખવાનું કામ રાજ્ય–સરકાર–પોતે કરે છે. હવે પ્રુશિઆની શાળાઓમાં કેળવણીની વ્યવસ્થા કેવા પ્રકારની છે તે વિચારીએ.

પ્રાથમિક તેમજ અન્ય પ્રકારની કેળવણી ઉપર દેખરેખ રાખવાનું કામ તે ખાતાના મત્રીને સોપેલુ છે. આ મત્રી 'કેબિનેટ' નામની સભાનો એક સભાસદ હોય છે અને કેળવણીને અગે ઉપસ્થિત થતા દરેક વિષયમાં રાજા તેને જવાબદાર ગણે છે પ્રુશિઆના કુલ ૧૩ પ્રાંતિક વિભાગ પાડેલા છે. દરેક પ્રાંતનો ઉપરી પ્રમુખ કહેવાય છે; તેને મદદ કરનારી એક સભા હોય છે. તેનો દરેક સભાસદ એક અથવા વધારે ખાતાનો ઉપરી હોય છે. કેળવણીખાતા ઉપર દેખરેખ રાખનાર સભાસદદ્વારા કેળવણીને લગતી દરેક બાબત સ્થાનિક સત્તાધિકારી પુરુષો વડી સરકાર સમક્ષ રજુ કરે છે. દરેક પ્રાતની 'સ્કૂલ બોર્ડ'ના સભાસદોને કેળવણીખાતાનો મંત્રી (Minister of Education) નીમે છે, પણ તે નીમણૂક મજુર કરવાની સત્તા રાજા પોતે ધરાવે છે. દરેક પ્રાંતના કેટલાક પેટા વિભાગ પાડેલા છે, તેની સખ્યા પ્રુશિઆમાં કુલ ૩૬ છે. આ દરેક વિભાગમા ૬ સભાસદોનું બનેલુ એક 'સ્કૂલ બોર્ડ' હોય છે, તે માંના બે સભાસદોને રાજા નીમે છે, બાકીના ચાર પ્રાતના કેળવણીખાતા તરફથી નિમાય છે. આ મંડળના અધિકારીની મુદત ૬ વર્ષની રાખે છે, અને તેનું મુખ્ય કર્તવ્ય પ્રાથમિક શાળાઓ ઉપર દેખરેખ રાખવાનું તથા

શિક્ષકોને કેળવવા તેમજ નીમવાનું છે. અભ્યાસક્રમ ઘડી કાઢી તેને અમલમાં મૂકવાની સત્તા સરકાર પોતાને હસ્તક રાખે છે. સરકાર તરફથી કરવામાં આવતુ પ્રાથમિક શાળાઓ તપાસવાનું કામ (Inspection) નિયમિત નથી; વર્ષમાં અમુક વખત શાળાઓમાં અપાતું શિક્ષણ તપાસવુંજ જોઈએ તેવો દૃઢ નિયમ ત્યાં પ્રચલિત નથી. શિક્ષકોને એવી સંપૂર્ણ તથા સુંદર રીતે શિક્ષણ આપી કેળવવામા આવે છે કે પ્રુશિઆમા વારંવાર શાળાઓ તપાસવાની આવશ્યકતા પ્રાપ્ત થતી નથી. કોઈ પણ પ્રસંગે શિક્ષકો તથા વ્યવસ્થાપકો વચ્ચે મતભેદ ઉપસ્થિત થાય તો તેનો નિર્ણય સરકાર પોતે કરે છે. દરેક ગામની શાળાઓની વ્યવસ્થાનુ કામ સરકારે પાદરીઓને સોંપ્યુ છે. આ પાદરીઓ શાળાની વ્યવસ્થાને અંગે એક એવા પ્રકારની સત્તા ધરાવે છે કે જર્મનિનો શિક્ષકવર્ગ તેમની અમુક પ્રકારની વર્તણુકને લીધે તેમને વિઘ્નકર્તા માને છે. પાદરીઓનું લાગણી વિનાનું વર્તન, સરકારી અમલદારોને પોતાના અધિકારને લીધે ગમે તેવા સ્વરૂપના ખાનગી રિપોર્ટો લખી મોકલવાની રીત, આવા રિપોર્ટોને પરિણામે શિક્ષકવર્ગની ભવિષ્યની વૃદ્ધિની આશાઓનું ઉદન, દેવળો પ્રતિ વિદ્યાર્થીઓનું લક્ષ વધારે દોરવવા તેમના અધિકારનો થતો દુરુપયોગ, જે શિક્ષકો દેવળોમા નિત્ય હાજરી આપે તેમના તરફ પ્રદર્શિત થતો પક્ષપાત, ઇત્યાદિ કારણોને લીધે જર્મન શિક્ષકને તે પાદરીઓ તરફ સ્નેહ કે સંતોષની વૃત્તિથી જોવાનું મન થતું નથી.

પ્રુશિઆની પ્રાથમિક શાળા જે જર્મન પદ્ધતિબુધા ટ્રેનિંગ કૉલેજ કે માધ્યમિક શાળાઓના મુખ્ય શિક્ષ, ઇત્યાદિ ગુણોનેજા તપાસવા સારૂ આ ઇન્સ્પેક્ટરો પોતાના અવકાશનો થાય છે. જર્મનિપયોગમાં લે છે. જે પ્રાથમિક શાળાઓ તપાસવામાં આવે પદ પ્રાપ્ત કુને લગતી સૂચનાઓ તથા ટીકાઓના રિપોર્ટ પ્રુશિઆમાં ? ર્ગને નથી, નથી. જે શિક્ષકને પોતાની શાળા કે વર્ગના શિક્ષણ સંબંધી કરેલાં. આવેલી સૂચનાઓ જાણવાની ઇચ્છા થાય તેને ઇન્સ્પેક્ટરની ઑફિસમાંથી તે રિપોર્ટો વાચવા મળે છે.

નિશાળના ધારા.

૧૪ વર્ષની અંદરના બાળકોને રાજ્યના કાયદા પ્રમાણે કોઈ નોકરીમાં રાખતું નથી. મોટી વયના બાળકો શાળાઓનો અભ્યાસ પૂરો કરી અમુક

પ્રકારની યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરે તોજ નોકરી મેળવી શકે છે. પ્રુશિઆનાં ગામડાંની નિશાળોમાં ૬ થી ૧૩ વર્ષની વયના બાળકો માટે હાજરી ફરજીઆત છે. શહેરોની પ્રાથમિક શાળાઓમાં તેને બદલે ૬ થી ૧૪ ની હદ હોય છે આ નિયમ જર્મનિમાં એક કાયદારૂપે પળાય છે, અને આ કાયદો એટલા લાંબા સમયથી તેમજ નિયમિત રૂપે પળાતો આવે છે કે દરેક બાળક દરરોજ નિશાળમા હાજર રહે છે. વસ્તુત પ્રત્યેક વિદ્યાર્થીને હાજર રહેવાની જાણે ટેવ ન પડી હોય એમ નજરે પડે છે. શાળાઓમાં દાખલ થઈ દરેક બાળક કેળવાય અને નિયમિત રીતે હાજર રહે તેને સારૂ રાજ્યે નીચેના કેટલાક નિયમો–કાયદા–ઘડયા છે.

(૧) ગામડાંનાં દરેક બાળકની ખરી ઉંમર જાણવા સારૂ તે બાળક જન્મે કે તરતજ તેના જન્મની નોંધ કરી લેવામાં આવે છે.

(૨) નિશાળે મોકલવા લાયક ઉંમરે જે બાળકો પહોચ્યા હોય તેમનાં નામની યાદી પોલીસ સ્કૂલ બોર્ડને લખી મોકલે છે. આવી યાદી વર્ષમા બે વાર મોકલવામાં આવે છે.

(૩) પછીથી સ્કૂલ બોર્ડ શાળાના મુખ્ય શિક્ષક તરફ તે યાદી રવાના કરે છે. આ યાદી મોકલવાનો મુખ્ય હેતુ એ હોય છે કે વર્ષની શરૂઆતમા અથવા કોઈ પણ પ્રકારની લાંબી રજા પછી નિશાળ ઊઘડે તે વખતે કેટલા નવા વિદ્યાર્થીઓ દાખલ થશે તેની મુખ્ય શિક્ષકને પ્રથમથી ખબર પડે.

(૪) કોઈ પણ વિદ્યાર્થી નિશાળમાથી યોગ્ય કારણો સિવાય ગેરહાજર રહે તેમજ તેવે પ્રસગે તેના માબાપની ચીઠ્ઠી ન મોકલે તો તેનું નામ 'પોલીસ'ને લખી મોકલવામા આવે છે. આ માણસ પછીથી યોગ્ય તપાસ કરે છે, અને ગેરહાજરી સબળ કારણુંવાળી માલૂમ ન પડે તો તે વિદ્યાર્થીના બાપને તાકીદ આપે છે.

(૫) વિદ્યાર્થીની ગેરહાજરી સારૂ તેના બાપ અથવા વાલી જવાબદાર ગણાય છે આ પુરુષને તાકીદ આપ્યા છતા જો બાળક હાજર રહેવામા બેદરકારી બતાવે તો તે બાપ કે વાલીનો દંડ થાય છે. આટલા ઉપાયો યોજ્યા છતાં તે બાળક સુધરે નહિ તો તેને 'Reform School' (ઉચ્છૃંખલ બાળકો અથવા યુવકોને સુ-

ધારનારી શાળા) મા મોકલી દે છે. માત્ર માંદગીને સબબે થતી વિદ્યાર્થીની ગેરહાજરી દોષપાત્ર ગણાતી.નથી.

નાણાં સંબધી મદદ.

પ્રુશિઆની પ્રાથમિક શાળાને સરકાર તરફથી મળતો નાણાંનો આશ્રય એક સરખો હોતો નથી. કેટલીક શાળાઓને સરકારની મદદ પૂરી મળે છે, ત્યારે અન્ય શાળાઓને શિક્ષકના પગારના અમુક ભાગ જેટલો ખર્ચ મળે છે. સામાન્ય રીતે જે ગામ કે શહેરની આર્થિક સંપત્તિ સારી, તેને સરકાર નાણાંનો આશ્રય પ્રમાણમાં જુજ.આપે છે. આ નિયમ અંગ્રેજી પદ્ધતિ સાથે સરખાવતાં અતિશય વિચિત્ર લાગે છે, ઉદાહરણ તરીકે શહેરોની શાળાઓને એકંદર ખર્ચનો ⅓ ભાગ સરકારની મદદ રૂપે મળે છે, ગામડાંની શાળાઓમાં કુલ આવકના ⅓ ભાગની રકમ સરકાર તરફથી અપાય છે, ⅔ સ્થાનિક વેરા નાખી ઉઘરાવાય છે, પ્રાથમિક શાળાઓને અંગે ૪૦ ટકા જેટલો ખર્ચ 'સ્ટેટ' પોતે દર વર્ષે કરે છે. કોઈ પણ શાળાને સરકાર તરફથી નાણાંનો આશ્રય જરા પણ ન મળતો હોય, તો તેથી તે શાળા અથવા શિક્ષક ઉપર રાજ્યનો અધિકાર ન્યૂન થતો નથી.

મકાનો.

જૂના સમયમાં શાળાના મકાનો સગવડ વિનાનાં હતાં. હાલ જેમ કેટલાક શહેરોમાં વસ્તી વધતી જાય છે તેમ તેને અનુકૂળ થાય એવાં નવાં મકાનો બાંધવામાં આવ્યાં છે. જે કેટલાંક મકાનો આરોગ્યનાશક અને નિર્માલ્ય નજરે પડે તે બધા નવી પદ્ધતિ પ્રમાણે સુધારાય છે, ગામડાંની પ્રાથમિક શાળાઓનાં મકાનો બે માળનાં હોય છે, તેનો ઉપલો માળ શિક્ષકને રહેવાના ઉપયોગમાં આવે છે. આસપાસની જગા સ્વચ્છ તથા છૂટી હોય છે. શહેરની શાળાઓનાં મકાન ૪ માળના હોય છે. વિદ્યાર્થીને બેસવાના ઓરડા ઉત્તરાભિમુખ હોય છે, એકંદર ૧,૨૦૦ થી ૧,૬૦૦ વિદ્યાર્થીનો સમાવેશ થઈ શકે એવા મોટાં તે મકાનો હોય છે. મુખ્ય તથા મદદનીશ શિક્ષકો, સભાસ્થાન, અને પુસ્તકાલયના ઉપયોગ અર્થે મકાનની દક્ષિણ બાજુએ છૂટા ઓરડા રાખેલા હોય છે. વિદ્યાર્થીઓને વાપરવાના દરેક ખંડની લંબાઈ ૩૦ ફુટ અને પહોળાઈ ૨૦ ફુટ રાખે છે; કુલ ૭૦ વિદ્યાર્થી બેસી શકે એટલી જગા દરેક ખંડમાં હોય છે.

જર્મનિની દરેક શાળામાં એક પુસ્તકાલય હોય છે જેને અંગે રાજ્યને દર વર્ષે કુલ ૨,૫૭૦ પૌંડ ખર્ચ થાય છે. વિદ્યાર્થિને ઉપયોગમાં આવે એવાં પુસ્તકો ખરીદવા સરકાર દરેક શાળાને વર્ષે ૩૦ શિલિંગ આપે છે. જર્મનિની ઘણી ખરી શાળાઓને લગતો એક સુંદર બગીચો પણ હોય છે.

અભ્યાસક્રમ.

બધી પ્રાથમિક શાળાઓનો અભ્યાસક્રમ એક સરખો રાખેલો છે. એમ પણ કહી શકાય કે શાળાઓ એક બીજીથી ભિન્ન છેજ નહિ, શિક્ષકો, શિષ્યવર્ગ, મકાનો, વ્યવસ્થા, તથા શિક્ષણ આપવાની રીત એ સર્વત્ર એકજ સ્વરૂપના છે. પ્રાથમિકશાળાઓમા શિખવાતા મુખ્ય વિષયો (૧) ધર્મ, (૨) જર્મન (જર્મન ભાષાનું વાચન, લેખન, તથા તેના શબ્દોની જોડણી) (૩) અંકગણિત (૪) ભૂમિતિનુ સાધારણ જ્ઞાન, (૫) ડ્રૉઈંગ (૬) ભૂગોળ (૭) પદાર્થપાઠ, અને (૮) કસરત છે. છોકરીઓની નિશાળમાં શિખવવાના વિષયોમા બહુ તફાવત નથી. માત્ર કસરતને બદલે સંગીત તથા સોયકામ શિખવાય છે.

જર્મન શિક્ષક.

જર્મનિની શાળાઓની નિરીક્ષા કરનાર કોઈ પણ પુરુષને તે શાળાના શિક્ષકના ઉમદા ચારિત્ર્યને માન આપ્યા વિના ચાલતુ નથી, પોતાની જાત પ્રતિ માનની લાગણી ધરાવનાર કર્તવ્ય બજાવવા નિરતર ખંત ધરાવનાર, ઉપરી અધિકારી તરફ પૂજ્યભાવથી જોનાર જર્મન શિક્ષક જેવા ગુણોવાળા શિક્ષકો બીજે સ્થળે ભાગ્યેજ નજરે પડશે. તેઓ શિષ્યવર્ગ તરફ દઢ નિશ્ચયવાળાં વર્તન આચરે છે તેથી શિષ્યો તેમને પિતૃભાવ, માન, અને વફાદારીથી વધાવી લે છે. વર્ગ વ્યવસ્થા સારૂ જર્મનિની શાળાઓ સોટીનો ઉપયોગ અલ્પ્પારો કરે છે આવા ઉત્તમ શિક્ષકો કયા વર્ગનો હોય છે, એ પ્રશ્ન સહજ ઉપસ્થિત થાય છે. બહુધા ખેડુતોજ શિક્ષકના ધંધામાં જોડાય છે. ઘણા શિક્ષકોને પ્રથમ 'મૉનિટર'નું કામ કરવુ પડે છે, અને શાળામાં કામ કરતા શિક્ષકને તેના કાર્યમા મદદ આપવી પડે છે. આ મદદના બદલામાં શિક્ષક તે 'મૉનિટર' ને 'ટ્રેનિંગ સ્કૂલ' ની પરીક્ષા સારૂ તૈયાર થવાના અભ્યાસમા મદદ આપે છે. ટ્રેનિંગ કૉલેજની વાર્ષિક પરીક્ષા એવી સંપૂર્ણ અને બારીક પ્રકારની લેવામાં આવે છે કે માત્ર યોગ્યતા ધરાવનાર

વિદ્યાર્થીઓ તેમાં દાખલ થઈ શકે છે. પ્રુશિઆની અંદર આવી શિક્ષણ આપનારી શાળાઓ પુરુષવિદ્યાર્થી સારૂ ૧૧૫ અને સ્ત્રીવિદ્યાર્થી સારૂ ૧૧ છે. આ કૉલેજોનુ ધાર્મિક વાતાવરણ પ્રબળ હોય છે, કેમકે પ્રિન્સિપલમાના ૫૩ ટકા વિશ્વવિદ્યાલયમાં તત્ત્વજ્ઞાનની પરીક્ષા આપી ઉત્તીર્ણ થયલા હોય છે. કૉલેજોમાં શિક્ષણ લેનારની સખ્યા કુલ ૧૦૦ ની રાખે છે. કૉલેજની સાથે જોડેલી એક 'પ્રેક્ટિસિંગ સ્કૂલ' પણ હોય છે. આ કૉલેજોને અંગે પડનો બધો ખર્ચ સરકાર આપે છે, જે માથાદીઠ વર્ષે ૩૦ પૌંડ જેટલો આવે છે. વિદ્યાર્થીને આ કૉલેજોમાં ત્રણ વર્ષ સુધી અભ્યાસ કરવો પડે છે. અભ્યાસક્રમ બહુધા પ્રાથમિકશાળાઓને મળતો છે. શિક્ષણશાસ્ત્રનો વિષય વિશેષમાં શિખવવામાં આવે છે. પ્રથમ વર્ષના વિદ્યાર્થીને કાયત પાઠ કે વર્ગ શિખવવાના કામમાંથી મુક્ત રાખે છે. બીજા વર્ષના વિદ્યાર્થીઓને વર્ગોમાં જઈ પોતાનાથી વધારે અનુભવ તથા જ્ઞાનવાળા શિક્ષકો જે પદ્ધતિએ શિક્ષણ આપતા હોય તે પદ્ધતિ શીખવી પડે છે. ત્રીજા વર્ષના વિદ્યાર્થીઓને અઠવાડીઆમાં ૬ કે ૧૦ કલાક જાતે કથિતપાઠ આપવાના હોય છે. ઉપરાંત વર્ગોમા પણ શિક્ષણ આપવુ પડે છે. ત્રણ વર્ષ પૂરાં થયાં પછી તેમની પરીક્ષા લેવામા આવે છે. તેમાં કૉલેજમા શિક્ષણ લેનાર વિદ્યાર્થી ઉપરાંત બીજાને પણ બેસવાની પરવાનગી છે. આ પરીક્ષા પાસ કરે તેમાના દરેકને લાયકાત પ્રમાણે બે વર્ષની અજમાયશ ઉપર જુદી જુદી શાળાઓમાં શિક્ષકની નોકરી આપે છે. આ અજમાયશના સમયમાં તેમના કામની દેખરેખ રાખનાર તથા વારંવાર ઉપદેશ રૂપે સૂચના કરનાર તેમના ટ્રેનિંગ કૉલેજના શિક્ષકો હોય છે. બે વર્ષ પૂરાં થયા બાદ આવા શિક્ષકોની છેવટની પરીક્ષા લેવામાં આવે છે. પરીક્ષા આપનાર શિક્ષકોને શિક્ષણશાસ્ત્રને લગતા વિષય ઉપર નિબંધ લખવાનો હોય છે. આ પરીક્ષામા ફત્તેહમંદ નીવડે તો તેમને શિક્ષક તરીકેનું પ્રમાણપત્ર આપી સરકાર કાયમની નોકરી આપે છે.

જર્મનિમા પ્રાથમિકશાળાઓને સારા પ્રકારની બનાવવા તથા કેળવણીનું સ્વરૂપ ઉત્તમ બનાવવા સરકારે કેટલાક ઉપર વર્ણવ્યા તેવા નિયમો ઘડ્યા છે, છતા કેટલાક શિક્ષણશાસ્ત્રીઓ તેમજ આ શાળાઓની મુલાકાત લેનાર માણસો કેટલેક અંશે શિક્ષણ દોષયુક્ત માને છે. તેઓના મત પ્રમા

શુ બાળકોને જે હેતુથી કેળવણી આપવામાં આવે છે તે હેતુ પરિપૂર્ણ થતાં પહેલા કેટલાક અભ્યાસ છોડી દે છે. બીજા કેટલાક વિદ્યાર્થી પોતાના વિચારો સ્પષ્ટ રીતે કે સમજાતાથી દર્શાવી શકતા નથી. આ સિવાય પ્રાથમિકશાળાઓના હેતુ સફળ ન થવામા બીજા કેટલાક સ્વાભાવિક કારણો છે, જેમાના મુખ્ય માબાપની નિર્ધનતા, નિશાળનુ અતિશય અનતર, દરેક વર્ગમા ભણનાર વિદ્યાર્થીની અતિશય સંખ્યા જેથી શિક્ષકનો દરેકના અભ્યાસ પ્રતિ પૂરો લક્ષ દેવાનો અસભવ, વગેરે છે.

આમ છતાં એકદર શિક્ષકવર્ગ તેમજ શિષ્યવર્ગ ઘણીજ ઉત્તમ પક્તિનો મનાય છે. જર્મનિની પ્રાથમિક શાળાઓમા ઉત્તમ પ્રકારના શિક્ષકો હોવાથી તેમા અપાતુ શિક્ષણ પણ ઉત્તમ સ્વરૂપનું તેમજ ઉત્તમ ફળ આપનાર હોવુ જોઈએ આથી જર્મનિની પ્રાથમિકશાળાઓ વિશેષે આખા દેશમાં અપાતી કેળવણી યુરોપની બીજી શાળાઓ સાથેની તુલનામાં પ્રથમ પદ આજે ભોગવે છે એ યોગ્યજ છે.

સંગીતવિષય.

(ચાલુ પુસ્તક ૫૧ ના પૃષ્ઠ ૧૪૦ થી)

- ચાંદો.

માત્રા ૪	મા મ ને	ચા દ લી	ઓ વ હા	લો	.. ,
મધ્ય શીઘ્ર	S | |	S | |	S | |	SS	S S
ગતિ	रे म प	-नी प म	रे स नि,	सा	सा ,

ચાં દ લી	ઓ વ હા	લો ,	મા મ ને
S | . |	S | |	S̍ |	S | |
रे म म	प -नि व	प ,	रे म प

---

* । = ૧ માત્રા ; ઽ = ૨ માત્રા ; ઽ̍ = ૩ માત્રા ; ⌈ = સ્વર, વર્ણ કે શબ્દ બીજા સ્તમ્ભમાં ચાલુ છે એ બતાવનાર, –ग = કોમળ ग ; । = મન્દ નીં, ॥ = ગીત પૂરૂં.

માટે अ × ૨ × ૧૪ = ૨૨૮.
માટે अ × ૨૮ = ૨૨૪.
માટે अ = ૮. મોટી સખ્યા.
એજ રીતે,
अ² + ૨ अ व + व² = ૧૯૬ માથી
अ² — व² = ૨૮ બાદ કર્યા.
૨ अ व + ૨ व² = ૧૬૮. બાદબાકી
માટે ૨ व (अ + व) = ૧૬૮ એમાં
अ + व = ૧૪ આપેલા છ
માટે व × ૨ × ૧૪ = ૧૬૮.
માટે व = ૬ નાની સખ્યા.

ઉદા:—એક ગૃહસ્થની બે આમાવડી છે પહેલી આબાવાડીમા જેટલા આબા છે તેટલી કેરી તે વાડીમાના દરેક આમા પરથી ઊતરે છે બીજી વાડીમા જેટલા આબા છે તેટલી કેરી તે વાડીમાના દરેક આબા ઉપરથી ઊતરે છે ૪ આનાની ૫૦ લેખે કેરી વેચે તો પહેલી વાડીની આવક બીજી વાડીની આવક કરતાં રૂ ૪૦-૮-૦ વધારે થાય છે દરેક આબે ૮ પાઈ લેખે સચવામણી આપતા બન્ને વાડીની મળીને રૂ ૧૧-૪-૦ સચવામણી આપવી પડે છે ત્યારે દરેક વાડીમા કેટકેટલા આંબા હશે?

श्री वृद्ध अने लघु चाणाक्यनुं भाषांतर.

अकुलीन धनवंत हुइ तु मानीइ । कुलीन विद्वांस हुइ, वंशजात हुइ तु हु ते धन पाखि पराभवीइ ॥ १ ॥

जे पुरुष विद्याइं करी गरहु हुइ । अनि तपिं करी वृद्ध हुइ । ते सघळाइ धनवंतनि द्वारि कर्म्म करिइ ॥ २ ॥

सुखनु अनि दुःखनु देहणहार को नहीं । अनइं पर अनेरू ऋचानु करणहार को नहीं । अनि सद्‌बुद्धिनु देनाहार को नहीं । ये आपणि देहि पराकृत कर्म येहेंवूं कीधूं हुइ ते भोगवि छूटी ॥ ३ ॥

કરતાં ૬૨,૫૦૦ સિપાઈ વધારે છે. બન્ને લશ્કરમાં અર્ધો ભાગ પરદેશી સિપાઈઓનો હોય, તો બન્ને મળીને ૩૮૧૨૫૦ સિપાઈઓ પરદેશી થાય છે પહેલા લશ્કરમાં દરેક હજારે બે અને બીજા લશ્કરમાં દરેક બે હજારે ત્રણ દાક્તર રાખવામાં આવે તો બન્ને લશ્કર માટે કેટલા દાક્તર રાખવા પડશે ?

નિયમ ૧૨ મો:—બે સંખ્યાના વર્ગોની બાદબાકી અને તેજ બે સંખ્યાનો સરવાળો આપ્યાં હોય, તો આપેલા સરવાળાના વર્ગમાં આપેલી વર્ગોની બાદબાકી ઉમેરવી જે સરવાળો આવે તેને આપેલા સરવાળાની બમણાઈએ ભાગવાથી મોટી સંખ્યા નીકળશે. આપેલા સરવાળાના વર્ગમાંથી આપેલી વર્ગોની બાદબાકી બાદ કરવી. બાકી રહે તેને આપેલા સરવાળાની બમણાઈએ ભાગવાથી નાની સંખ્યા નીકળશે.

ઉદા:—બે સંખ્યાના વર્ગોની બાદબાકી ૨૮ છે, અને તેજ બે સંખ્યાનો સરવાળો ૧૪ છે; તો તે બે સંખ્યાઓ કઈ ?

$$\frac{\text{આપેલા સરવાળાનો વર્ગ + આપેલી વર્ગોની બાદબાકી}}{\text{આપેલા સરવાળાની બમણાઈ}}$$

$$= \frac{૧૪^2 + ૨૮}{૧૪ \times ૨} = \frac{૨૨૪}{૨૮} = ૮ \text{ મોટી સંખ્યા; અને}$$

$$\frac{\text{આપેલા સરવાળાનો વર્ગ—આપેલી વર્ગોની બાદબાકી}}{\text{આપેલા સરવાળાની બમણાઈ}}$$

$$= \frac{૧૪^2 - ૨૮}{૧૪ \times ૨} = \frac{૧૬૮}{૨૮} = ૬ \text{ નાની સંખ્યા.}$$

માટે જવાબ. ૮ અને ૬.

રીત:—$અ^2 - બ^2 = ૨૮$ અને $અ + બ = ૧૪$ આપેલા છે.

$અ + બ = ૧૪$ નો વર્ગ કર્યો, તો

$અ^2 + ૨ અ બ + બ^2 = ૧૯૬$ થયા. એમાં

$અ^2 \quad - બ^2 = ૨૮$ ઉમેર્યા એટલે

$૨ અ^2 + ૨ અ બ = ૨૨૪$.. સરવાળો થયો.

માટે $૨ અ (અ + બ) = ૨૨૪$. એમા

$અ + બ = ૧૪$ આપેલા છે.

માટે अ × ૨ × ૧૪ = ૨૨૮.
માટે अ × ૨૮ = ૨૨૪.
માટે अ = ૮. મોટી સખ્યા.
એજ રીતે,
अ² + ૨ अ व + व² = ૧૯૬ માંથી
अ² — व² = ૨૮ બાદ કર્યા
૨ अ व + ૨ व² = ૧૬૮. બાદબાકી
માટે ૨ व (अ + व) = ૧૬૮. એમાં
अ + व = ૧૪ આપેલા છે
માટે व × ૨ × ૧૪ = ૧૬૮
માટે व = ૬ નાની સખ્યા.

ઉદા:—એક ગૃહસ્થની બે આંબાવડી છે પહેલી આંબાવાડીમાં જેટલા આંબા છે તેટલી કેરી તે વાડીમાંના દરેક આંબા પરથી ઊતરે છે. બીજી વાડીમા જેટલા આંબા છે તેટલી કેરી તે વાડીમાના દરેક આંબા ઉપરથી ઊતરે છે ૪ આનાની ૫૦ લેખે કેરી વેચે તો પહેલી વાડીની આવક બીજી વાડીની આવક કરતાં રૂ ૪૦–૮–૦ વધારે થાય છે દરેક આંબે ૮ પાઈ લેખે સચવામણી આપતા બન્ને વાડીની મળીને રૂ ૧૧–૪–૦ સચવામણી આપવી પડે છે ત્યારે દરેક વાડીમા કેટકેટલા આંબા હશે?



श्री वृद्ध अने लघु चाणाक्यनुं भाषांतर.

अकुलीन धनवंत हुइ तु मानीइ । कुलीन विद्वांस हुइ, वंशजात्त हुइ तु हु ते धन पाखि पराभदीइ ॥ १ ॥

जे पुरुष विद्याइं करी गरुड हुइ । अनि तपिं करी वृद्ध हुइ । ते सघळाइ धनवंतनि द्वारि कर्म्म करिइ ॥ २ ॥

सुखनु अनि दुःखनु देहणहार को नहीं । अनइं पर अनेरू कचानु करणहार को नहीं । अनि सद्बुद्धिनु देनाहार को नहीं । ये आपणि देहि पराकृत कर्म येहेहूं कीधूं हुइ ते भोगवि छूटी ॥ ३ ॥

मनुष्यनि कहि कनकि कृपण दीनदयामणूं वचन बोली मागीइ । तेह पहि त्रिगाहागी वनमाहि सु श्रेट ॥ ४ ॥

केतलाइ विद्यानि भजि । अनि केतलाइ अर्थ धननि भजि । केतलाइ कांई न भजि ॥ ५ ॥

मनुष्यनि ए पाचि वानां गर्भत्रासिथिकां लह्यां । ते केहां । एक आयु अनि कर्म अनि वित्त अनि विद्या अनि निर्धनपणूं, ते पंडित डाहा ति, रं णे अनि देवतार [1]पद्दरां करी न सकीइ ॥६॥

जे [2]भवितव्य हुणार हुइ ते अन्यथा न हुइ । वलिवत दैव तीणि मर्गि पमडांइ ॥ ७ ॥

मनुष्य प्राप्तव्य अर्थ[3] पामि ते प्राप्तव्य दैव परहु करी न सकि। एह कारण तु शोक विस्मय न आणीइ ॥ ८ ॥

પાના ૨૪ થી તૂટક થયાં તેથી પાના ૩૩ થી શરૂ કર્યું છે

सिंहनु एक लक्षण । बगनूं एक लक्षण । कूकडानां च्यारि लक्षण । वायस-कागडा-नां पाच लक्षण । छ लक्षण शुंडीनां[4] । ३ गर्दभनां ॥ ३ ॥

ये पुरुष प्रभूत[5] मोह कार्य नानीय कार्यनी परिइं करिवा ईछइ । हनू लक्षण जाणिवूं ॥ ४ ॥

पंडित डाहु पुरुष । बगनी परि देश काल जाणी आपणा इंद्रियनिग्रह हुइ । ते सघलाइ कार्य करइ । ए बगनूं लक्षण ॥ ५ ॥

व्याहणामाहि सवारू ऊठइ । अनि युद्धयुक्त हुइ । अनि बांधवनइ संविभाग[6] आपइ । ए च्यारि लक्षण कूकडानां ॥ ६ ॥

गूढ मैथुन, अनइ धैर्यपणूं अनइ कालिआलयन[7] संग्रह । अप्र-

---

१ પદરા—વેગળા. ૨ ભવિતવ્ય—હોનારહોય તે. ૩ અર્થ—મનરથ, કામ. ૪ શુંડીનાં—ભુંડણના. ૫ પ્રભૂત—પુષ્કળ. ૬ સંવિભાગ—સરખે ભાગે. ૭ કાલિઆલયન—કામોનું.

मादी अविश्वासी । ए पांच लक्षण-वायसनां वोल्या ॥ ७ ॥

वव्हासी हुइ । अनइ थोडइ संतोषी हुइ । अनइ नीद्र सहित हुइ । अनइ लघुचेती हुइ । स्वामिभक्त हुइ अनइ शूर हुइ । भुंडीना[1] बोल्या ॥ ८ ॥

कुटुंवनु भार वहि । टाढूं ऊहनूं न जाणि । अनइ सदाइ संतुष्ट हुइ । ए त्रिंगि गर्दभनां लक्षण वोल्यां ॥ ९ ॥

ए वीस लक्षणसेहु एक माहि हुइ । ते वदरी सघलाइनइ जीपइ[1] । अनइ अजेय हुइ ॥ १० ॥

अर्थनु नाश । मननु ऊचार । घरना विरूआ[2] आचरणनइ वचन उपमान एतला वाना । बुद्धिवंत पुरुषिं न प्रघासिवा[3] ॥११॥

धननि विषइ, धान्यनइं प्रयोगि विद्यानइ संग्रहणि अनइ आहारि अनइ व्यवहारि एतले वाने लज्जा न करिवी ॥ १२ ॥

बुद्धवाने संतोष करिवु । स्वदारानइ विषइ । भोजननइ विषइ । अनइ धननि विषइ । त्रिहु वाने संतोष न करिवु । दान अध्ययन-भणवइ । अनइ तपनइ विषइ ॥ १३ ॥

संतोष रूपीइ अमृतइ तृप्त हुतां ये शांति चित्त हुइ । तेवूं धनइ लोभी पुरपनइ धाना[4] नही ॥ १४ ॥

पुरषिं विहु ब्राह्मण विचि[5] न जावूं । स्त्री भर्त्तार विचि न जावूं । चाकर वलगू विचि न जावूं । हर-श्री महादेव वृषभ विचि न जावूं ॥ १५ ॥

अग्नि—वैश्वानरनइ, गुरुनइ, अनइ ब्राह्मणनइ । गायनइ । कुमारीनइ । एतलांनइ पग न अडाडीइ ॥ १६ ॥

---

૧ ભુંડીના—ભુંડણના. જીપઇ-જીતે ૨ વિરૂઆ-ખરાં ૩ પ્રધાસિવા—પ્રકાશવાં, બોલવાં ૪ ધાના—સન્તોષ. ૫ વિચિ—વચ્ચે

पुरुषिं, हस्ती सहस्र हाथ छांडिवा । घोडु सु[1] हाथ छांडिवूं । अनइ दोर दश हाथ छांडिवुं अनइ वैरी, देश त्यागि छांडिवूं[2] ।

હવે પછીના વૃદ્ધ ચાણાક્યના શ્લોકનું ભાષાંતર લખ્યું છે. પણ તેમ, જણાવના અક્ષરના રૂપમાં તેમ પાનાંની રચનામાં કોઈ જાતનો ફેર માલમ પડતો નથી. પાનાં ૩૮, ૩૯, ને ૪૦ નું ભાષાતર છે.

अग्नि—वैश्वानरनइ—काष्टे तृप्ति नथी । समुद्र नदीइ करी तृप्ति नथी । अंतकनि प्राणीइ तृप्ति नथी । पुरुषनइ स्त्रीए तृप्ति नथी ॥ ८ ॥

महांत कह्नलि[3] प्रार्थना करीइ । तुहु ते श्रेष्ठि । कहिनी परिइ, यम हस्तीनइ पर्वत पाडतां दंत भंग हुइ । तु ते श्लाघ्य ॥ ९ ॥

पुत्र पाखइ घर शून्य जाणिवूं । अनइ बांधव पाखइ दिशि शून्य जाणिवी । मूर्खनइ हृदय शून्य जाणिवूं ॥ १० ॥

केतलाइ सज्जन नालकेर समाकार हुइ । अपर—बीजा—बाह्य कोमल हुता वहिराकार हुइ ॥ ११ ॥

येहनइ पुत्र । विद्वांस न हुइ । अनइ शूर न हुइ । अनइ पंडित न हुइ । तेहनि कुलि अंधकार जाणिवूं । यम, शर्वरी. रात्रि—चंद्रमा पाखइ हुइ ॥ १२ ॥

रात्रिनु दीवु चंद्रमा । अनि दिननु दीवु सूर्य । त्रैलोक्यनु दीवु धर्म । अनइ कुलनु दीवु सत्पुत्र ॥ १३ ॥

प्राज्ञ पुरुष शुं करइ । ये स्व—आपणे कर्म्मे मेरीइ । बुद्धि कर्मजनइ अनुसरइ ॥ १४ ॥

ये जीवन हुतइ वि मित्र, बांधव, जीवइ । तेहनू जीवतव्य

---

૧ સુ—સો. ૨ છાંડિવૂં—છોડવું. ગાડીમા ઘોડાથી, દશ હાથ દૂર રહેવુ અને ગાડાથી પાચ હાથ દૂર રહેવું છે. ૩ કહ્નલિ—કનેની, પાસેની

सफल जाणिवूं । आत्मार्थि एक कुण न जीवइ ॥ १५ ॥

नीच परदंशि[1] रूपीइ अग्नि दहीना[2] हुना अशक्त हुता पर निंदीरु करइ ॥ १६ ॥

ઇતિ વૃદ્ધ ચાણાક્યે નીતિશાસ્ત્રે સપ્તમોધ્યાય

भोजन ये द्विज भुक्त शेप हुइ । गृहस्तपणूं ते जे पुन कीजइ । सोरुदपणूं ते ये परोक्ष बोलीइ । धर्मने जे दंभिरु-पणूं न कीजइ ॥ १ ॥

कालि अवसरि वयरीसुं संधि कीजइ । कालि मित्रनु सं-ग्रह कीजइ । कार्यनूं कारण आश्रईनइ डाहि पुरुपि कालक्षेप करिवूं ॥ २ ॥

काल, प्राणीनइ सृजि । काल, प्रजानइ संहरइ । कालमू काल जागइ । काल दुरित कर्म वइ ॥ ३ ॥

देशांतरि ग्या पुरुपनइ व्याधि, शोक, संतापनइ सुरित मि-त्रनूं उपध ॥ ४ ॥

ये स्त्री नित्य निरंतर स्नाता हुइ । अनइ सुगंधा हुइ । अनइ प्रिय वादिना हुइ । अल्प –थोड़-पमइ । ते देवता जा-णवी । मानुपी नही ॥ ५ ॥

ये स्त्री निरंतर गानयुक्त हुइ । अनइ धर्मवश्यला[3] हुइ । अनइ दयायुक्त हुइ । अनइ निरंतर रतिगामिनी हुइ । भर्त्तारि सततं भक्ता हुइ । सततं भक्ष भोजन ॥ ६ ॥

निरंतर भर्त्तारनी भक्ति करइ । सतत–निरंतर–भक्ष भोज-न हुइ । आपणी इच्छा क्रिया कार्य करइ । ते सर्वमां भाग्य वर्द्धनी[4] हुइ ॥ ७ ॥

---

१ परदंश—પારકાને દંશ કરનાર. २ દહીતા—બળતા

३ ધર્મવશ્યલા—ધર્મશીલ, ધર્મવાન્ ४ ભાગ્યવર્દ્ધની—નશીબવાન્

वाजि भणीइ घोडु । वारुण भणीइ हस्ती । लोह । लोह, काष्ट । वस्त्र । पाषाण । उदक । अनइ स्त्री । पुरुष । एतलानि अंतरा अंतर हुइ ॥ ८

घोडु मनु, उन्मत्त अनग, गाइ, प्रथम मृतिका । अनइ अंतःपुरमाहि ग्यु राजा, एतलां वानां दूरि-वेगलां-छांडिवां ९

येहनइ प्रज्ञा नुहि[1] तेहनइ शास्त्र शूं करइ । यम लोचन-नेत्र-पाषइ अरीसी शूं करइ ॥ १० ॥

गुणनइ सहुइ यत्न करइ । आटोपनइ[2] को यत्न न करइ । यम गाइ दूध पाखइ घंटारवि[3] न वेचाइ ॥ ११ ॥
पंडितनइ विषद सघला गुण हुइ । अनइ मूर्खनइ विषइ केवल एकला दोष हुइ । तेह कारण तु मूर्ख सहस्रमाहि माझ एक न पामीइ ।

प्रज्ञायुक्त शरीर प्राणीनइ वैरी शूं करइ । यम छत्रोपानह[4] पुरुषनइ वारि-पाणी-नी धारा आतपतावड शूं करइं ।

यहां स्त्रीनु व्यापार हुइ राजान शूं मित्रत्व नहीं । सर्प नहीं विष नहीं कुल निर्मल नहीं ।

ઇતિશ્રી વૃદ્ધ ચાણાક્યે રાજનીતિશાસ્ત્રે અષ્ટમોધ્યાય



---

૧ નુહિ—ન હોય. ૨ આટોપનઇ—ડોળને માટે
૩ ઘંટારવિ—ગળે બાંધેલા ઘંટનો અવાજ.
૪ છત્રોપાનહ—છત્રી ને ખાસડાં.

सफल जाणिवूं । आत्मार्थि एक कुण न जीवइ ॥ १५ ॥

नीच परदंशि[1] रूपीइ अग्नि दहीता[2] हुना अशक्त हुता पर निंदीरु करइ ॥ १६ ॥

ઇતિ વૃદ્ધ ચાણાક્યે નીતિશાસ્ત્રે સપ્તમોધ્યાય

भोजन ये द्विज भुक्त शेष हुइ । गृहस्तपणूं ते जे पुन कीजइ । सोरुदपणूं ते ये परोक्ष बोलीइ । धर्मने जे दंभिकपणूं न कीजइ ॥ १ ॥

कालि अवसरि वयरीसूं संधि कीजइ । कालि मित्रनु संग्रह कीजइ । कार्यनूं कारण आश्रईनइ डाहि पुरुषि कालक्षेप करिवूं ॥ २ ॥

काल, प्राणीनइ सृजि । काल, प्रजानइ संहरइ । कालनू काल जागइ । काल दुरित कर्म वद ॥ ३ ॥

देशांतरि ग्या पुरुषनइ व्याधि, गोरु, संतापनइ सुरित मित्रनूं उपध ॥ ४ ॥

ये स्त्री नित्य निरंतर स्नाता हुइ । अनइ सुगंधा हुइ । अनइ प्रिय वादिना हुइ । अल्प —थोइ—पमइ । ते देवता जाणवी । मानुषी नही ॥ ५ ॥

ये स्त्री निरंतर गानयुक्त हुइ । अनइ धर्मवश्यला[3] हुइ । अनइ दयायुक्त हुइ । अनइ निरंतर रतिगामिनी हुइ । भर्त्तरि सततं भक्ता हुइ । सततं भक्ष भोजन ॥ ६ ॥

निरंतर भर्त्तारनी भक्ति करइ । सतत—निरंतर—भक्ष भोजन हुइ । आपणी इच्छा क्रिया कार्य करइ । ते सर्वमां भाग्य वर्द्धनी[4] हुइ ॥ ७ ॥

---

१ परदंश—પારકાને દશ કરનાર. २ દહીતા—બળતા.
३ ધર્મવશ્યલા—ધર્મશીલ, ધર્મવાન્. ४ ભાગ્યવર્દ્ધન—નશીબવાન્.

૭ જે નિબંધ ચંદ્રકને લાયક જણાશે તેને ને. ના. ગોંડલ ઠાકોર સાહેબ સર ભગવતસિંહજી તરફથી રૂા. ૨૦૦) બસોનું પારિતોષિક પણ આપવામાં આવશે

૮. દૈનિક, અઠવાડિક, માસિક, ત્રિમાસિક વગેરે તમામ ગુજરાતી વર્ત્તમાનપત્રોને વિનતી કરવામાં આવે છે કે આ ખબર તેમણે પ્રકટ કરીને પ્રજામાં જાહેર કરવાની કૃપા કરવી.

તા. ૧૫ એપ્રિલ ૧૯૧૨. રમણભાઇ મહીપતરામ નીલકંઠ, અમદાવાદ,
આનન્દશંકર બાપુભાઈ ધ્રુવ, અમદાવાદ,
બલવન્તરાય કલ્યાણરાય ઠાકોર, રાજકોટ,
ગુજરાતીસાહિત્યપરિષદ્‌ના સાધારણ મંત્રીઓ.

જાહેર ખબર.

(મે. ઉ. ભા. ના એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબના તા. ૧૧ મી એપ્રિલ ૧૯૧૨ ના હુકમ નં ૩૬૨ ઉપરથી.)

'ભરૂચ જિલ્લાની ભૂગોળ' સરકારે પસંદ કરી બહાર પાડવાની મંજુરી આપી છે, અને કેળવણીખાતાના ડિરેક્ટર સાહેબે તા. ૭ ઑક્ટોબર સને ૧૯૧૧ ના નં. ૬૪૭૦ ના હુકમથી મેસર્સ. ચિમનલાલ ચુનીલાલ અને કંપનીને તે બજારમાં વેચવાની પરવાનગી આપી છે

P. Lory.
એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર ઉ. ભા.

જાહેર ખબર.

(મે. ઉ. ભા. ના એ. ઇ સાહેબના તા ૧૬ મી એપ્રિલ સને ૧૯૧૨ ના હુકમ નં. ૫૩૧ ઉપરથી.)

'રેવાકાંઠા એજન્સિની ભૂગોળ' સરકારે પસંદ કરી બહાર પાડવાની

केळवणीखातानी खबरो.

ગુજરાતીસાહિત્યપરિષદ્.

ચંદ્રક માટે હરીફાઇના નિબંધનો નવો વિષય.

૧. ઇ. સ. ૧૯૧૧ ની હરીફાઇને માટે "બ્રિટિશ સમયના ગુજરાતનો આર્થિક ઇતિહાસ—વિશેષે કરીને મુંબાઇ, સુરત, અમદાવાદ આદિ શહેરોને લગતો" એ વિષય ઇ. સ. ૧૯૧૦ ના ઑગસ્ટ માસમાં જાહેર કરવામાં આવ્યો હતો.

૨. આ વિષય ઉપર એક જ નિબંધ આવ્યો હતો.

૩. ચોથી સાહિત્ય પરિષદે એ નિબંધ તપાસવાને માટે રા. રા. રમણભાઈ મહીપતરામ નીલકંઠ, રા. રા. બળવન્તરાય કલ્યાણરાય ઠાકોર, પ્રો. આનન્દશંકર બાપુભાઇ ધ્રુવ, અને પ્રો. ડાહ્યાભાઇ લલ્લુભાઇ પુરોહિતને પરીક્ષકો નીમ્યા હતા. તે પરીક્ષકોને આવેલો નિબંધ ચંદ્રકને માટે કે ને ના. ગોંડલ ઠાકોર સાહેબે જાહેર કરેલાં રૂ. ૨૦૦) બમેના ઇનામને માટે, કે પ્રસિદ્ધિને માટે યોગ્ય જણાયો નથી.

૪. ઉપલો નિબંધ બહુ વિસ્તીર્ણ હોવાથી તેમાંનો એકજ ભાગ પરિષદ્‌ના સાધારણ મન્ત્રીઓએ ૧૯૧૨–૧૩ ની હરીફાઇને માટે ફરીથી પસંદ કર્યો છે; એટલે કે આ હરીફાઇમા ભાગ લેવો હોય તેમણે

"મુંબાઈ ટાપુનો આર્થિક ઇતિહાસ."

એ વિષય ઉપર નિબંધ લખવા.

૫. એ નિબંધ ગુજરાતી ભાષામા લખવા, અને પોતાના નિબંધની સાથે લખનારે પોતાનાં નામ, ઉમર, નાત, ધંધો, અને નિવાસ સ્થાન સ્પષ્ટ જણાવનાર હકીકતપત્ર, તથા નિબંધ પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક પોતાનોજ રચેલો છે એવું ખાત્રીપત્ર, મોકલવા. (જુવો ત્રીજી પરિષદ્‌નો અહેવાલ, પૃ ૧૮૭ થી ૧૮૬.)

૬. નિબંધ મોડામા મોડા તા. ૧ લી મે ૧૯૧૩ સુધીમા પરિષદ્‌ના સાધારણ મન્ત્રીઓમાંના ગમે તે એકને મળી જવો જોઇએ બે નકલો મોકલવી.

૭ જે નિબંધ ચંદ્રકને લાયક જણાશે તેને ને. ના. ગોંડલ ઠાકોર સાહેબ સર ભગવતસિંહજી તરફથી રૂ. ૨૦૦) બસોનું પારિતોષિક પણ આપવામાં આવશે.

૮. દૈનિક, અઠવાડિક, માસિક, ત્રિમાસિક વગેરે તમામ ગુજરાતી વર્તમાનપત્રોને વિનતી કરવામા આવે છે કે આ ખબર તેમણે પ્રકટ કરીને પ્રજામાં જાહેર કરવાની કૃપા કરવી.

તા. ૧૫ એપ્રિલ ૧૯૧૨. રમણભાઇ મહીપતરામ નીલકંઠ, અમદાવાદ,
આનન્દશંકર બાપુભાઈ ધ્રુવ, અમદાવાદ,
બલવન્તરાય કલ્યાણરાય ઠાકોર, રાજકોટ,
ગુજરાતીસાહિત્યપરિષદ્‌ના સાધારણ મન્ત્રીઓ.

જાહેર ખબર.

(મે. ઉ. ભા. ના એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબના તા. ૧૧ મી એપ્રિલ ૧૯૧૨ ના હુકમ ન. ૩૬૨ ઉપરથી.)

'ભરૂચ જિલ્લાની ભૂગોળ' સરકારે પસંદ કરી બહાર પાડવાની મંજુરી આપી છે, અને કેળવણીખાતાના ડિરેક્ટર સાહેબે તા. ૭ મી ઑક્ટોબર સને ૧૯૧૧ ના ન. ૬૪૭૦ ના હુકમથી મેસર્સ. ચિમનલાલ ચુનીલાલ અને કંપનીને તે બજારમાં વેચવાની પરવાનગી આપી છે.

P. Lory.
એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર ઉ ભા.

જાહેર ખબર.

(મે. ઉ. ભા. ના એ. ઇ સાહેબના તા. ૧૬ મી એપ્રિલ સને ૧૯૧૨ ના હુકમ નં. ૫૩૧ ઉપરથી.)

'રેવાકાંઠા એજન્સિની ભૂગોળ' સરકારે પસંદ કરી બહાર પાડવાની

મંજુરી આપી છે, તે ચોપડી પ્રસિદ્ધ પણ થઈ ગઈ છે ને ઉ. ભા. ના એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબની ઑફિસમાંથી મળી શકશે. એક નકલે ચાર આના કિંમત રાખવામા આવી છે.

P. Lory.

એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર ઉ ભા.

જાહેર ખબર.

નવરોજી પેસ્તનજી વકીલની સ્કૉલરશિપો.

આથી ખબર આપવામા આવે છે કે અમદાવાદ શહેરમાં અથવા તેની આસપાસ આવેલી સરકારે મંજુર કરેલી કોઈ પણ નિશાળની દેશી છોકરીઓને નવરોજી પેસ્તનજી વકીલની ચાર સ્કૉલરશિપો આપવા માટે સને ૧૯૧૨ ની તા ૨૧ મી ઑગસ્ટ બુધવારને રોજ તથા તે પછીના દિવસોએ ૧૧ થી ૫ વાગતા સુધી અમદાવાદની, સ્ત્રીઓ માટેની મહાલક્ષ્મી ટ્રેનિંગ કૉલેજમાં એક હરીફાઈની પરીક્ષા લેવામા આવશે.

૨. એ પરીક્ષા ઉત્તર ભાગના એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર તરફથી લેવાશે. એ પરીક્ષામા બેસવા દેવા માટેની અરજીઓ ઉત્તર ભાગના એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટરને સરનામે મોકલવી, અને તે સને ૧૯૧૨ ની જુલાઇએ અથવા તે પહેલા પહોચવી જોઇએ. તે તારીખ પછી કોઈ પણ અરજી સ્વીકારવામા આવશે નહિ

૩. ઉમેદવારની ઉમર, પરીક્ષાના વિષયો, સ્કૉલરશિપની રકમ તથા તે કેટલો વખત ચાલુ રહેશે તે વગેરેના સબંધમાં વિશેષ હકીકત (તેને લગતા) ધારાઓમાથી મળશે

અમદાવાદ, એપ્રિલ, ૧૯૧૨ P. Lory.

એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર ઉ. ભા.

—(०)—

REGISTERED NO. B.42.

અંક ૬ ઠ્ઠો. પુસ્તક ૫૧ મું.

Gujarat School Paper.

ગુજરાત શાળાપત્ર.

જુન. ૧૯૧૨.

વિષય. અનુક્રમણિકા. પૃષ્ઠ.

તંત્રી (ઑગસ્ટ ૧૯૦૨ થી)-અને
પ્રકાશક—રા. બ. કમળાશંકર પ્રાણશંકર ત્રિવેદી, એમ. એ.,
પ્રિન્સિપાલ, મે. મેલ ટ્રેનિંગ કૉલેજ—અમદાવાદ.

કેળવણીખાતાના હુકમથી.

અમદાવાદ—યુનાઇટેડ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં છગનલાલ અમરશી મેહેતાએ છાપ્યું.

શાળાપત્ર જ્યુબિલિઅંક—તૈયાર છે. 'શાળા-પત્ર'ના જે ગ્રાહકો ઇ. સ. ૧૯૧૧ સુધીનું 'શાળાપત્ર'નું લવાજમ પૂરેપૂરૂં ભરી ચૂકયા હોય તેમણે 'શાળાપત્ર'ની ઑફિસમાંથી એ અંક લઈ લેવો. ટપાલ મારફતે મંગાવનારે ટપાલ ને પૅકિંગના બે આના મોકલી આપવા, તે મોકલશે અથવા વી–પી–થી મગાવશે ત્યારે તેમને અંક મોકલવામાં આવશે.

તન્ત્રી.

ગુજરાત શાળાપત્ર.

પુસ્તક ૫૧ મું. જુન, ૧૯૧૨. અંક ૬ ઠ્ઠો.

કાવ્યસંપત્તિનું દિગ્દર્શન.

સંસારના ક્ષણિક વૈષયિક સુખ અને અનેક ઉપાધિમાં સાહિત્યસેવન મનુષ્યમનને અનિર્વચનીય આનંદ આપે છે, વિપત્તિમાં પ્રતિબંધનાશક અને માર્ગદર્શક થઈ પડે છે, અને ગમે તેવા શોકમાં મનને શાંતિ આપી તેની સહનશીલતામાં વૃદ્ધિ કરે છે પ્રાકૃત પુરુષોનો કાળ આળસમાં, કલહમાં કે અન્ય નીચ વાસના તૃપ્ત કરવામાં અને ઉદ્યોગમાં પણ માત્ર દ્રવ્યપ્રાપ્તિમાંજ વ્યતીત થાય છે; પરંતુ સંસ્કારી પુરુષો ગમે તેવા વ્યવહારમાં મચ્યાપચ્યા હોય છે, તોપણ તેમાંથી સ્વલ્પ પણ વિશ્રાંતિસમયની જોગવાઈ કરી કાવ્ય ને શાસ્ત્રના વિનોદમાં વિલસે છે, ત્યારેજ તેમને જપ વળે છે. સાહિત્ય અને સંગીતકલા જે પુરુષમાં ન હોય તેને ભર્તૃહરિએ પશુતુલ્ય કહ્યો છે તે યુક્તજ છે

સાહિત્યનું મુખ્ય અંગ કાવ્ય છે. માથુ જેમ શરીરનું મુખ્ય અંગ છે અને એથીજ ઉત્તમાંગ કહેવાય છે, તેમ કાવ્ય એ સાહિત્યનું ઉત્તમ અંગ છે. ઇતિહાસ, ગણિત, ખગોળવિદ્યા, પ્રાકૃતિક વિદ્યાની ભિન્ન ભિન્ન શાખાઓ આદિ સાહિત્યના અનેક અંગો છે. તે વ્યવહારમાં બહુ રીતે ઉપયોગી છે, આપણા સુખસંપત્તિના સાધનોમાં ઘણી વૃદ્ધિ કરે છે, અને મનને આનંદ પણ આપે છે, પરંતુ કાવ્યથી મળતો આનંદ નિસીમ અને અદ્વિતીયજ છે. જે ભાષામાં ઉત્તમ કાવ્ય નથી તે ભાષા દરિદ્રજ સમજવી

કાવ્યનું સ્વરૂપ, તેના પ્રકાર, તે પ્રકારોનું સ્વરૂપ, કવિ થવા માટે કયા ગુણો આવશ્યક છે, રસ, ભાવ, ગુણ, દોષ, ને અલંકારનો કાવ્ય સાથે કેવો સંબંધ છે, વૃત્તિ, રીતિ, ઇત્યાદિ વિષે સંસ્કૃત આલંકારિકોએ બહુ કહ્યું છે ગુજરાતી ભાષામાં એ વિષે બહુ લખાયું નથી આ લઘુ લેખમાં આ વિષયનું દિગ્દર્શન કરાવવાનો આશય છે

શબ્દપ્રધાન, અર્થપ્રધાન, ને ધ્વનિપ્રધાન શાસ્ત્રો.

પુરુષકૃત વાકયો પૌરુષ કે પૌરુષેય કહેવાય છે ને તે નાશવન્ત હોવાથી અનિત્ય છે. એથી ઉલટાં હોવાથી જે ઈશ્વરપ્રણીત મનાય છે તે અપૌરુષેય ને નિત્ય કહેવાય છે જે નિત્ય કે અનિત્ય, દિવ્ય કે પૌરુષ વાકયોથી પુરુષને સત્કાર્યમા પ્રવૃત્તિ ને અસત્કાર્યમા નિવૃત્તિનો ઉપદેશ કરવામા આવે તેને શાસ્ત્ર કહ્યું છે* આ પ્રમાણે આપણુ કર્તવ્ય શુ છે ને શેમા આપણે પ્રયત્ન કરવો તેનો, તેમજ આપણુ અકર્તવ્ય શુ છે ને શાથી આપણે દૂર રહેવુ તેનો, આપણને શાસ્ત્ર બોધ કરે છે. શાસ્ત્રના ત્રણ પ્રકાર છે, શબ્દપ્રધાન, અર્થપ્રધાન, ને ધ્વનિપ્રધાન. વેદાદિ શ્રુતિવાકયો શબ્દપ્રધાન છે. પુરાણ, ઇતિહાસાદિ અર્થપ્રધાન છે અને કાવ્ય ધ્વનિપ્રધાન છે. શ્રુતિવાકયો પ્રભુસમિત એટલે રાજતુલ્ય, ઇતિહાસાદિ મિત્રસમિત, ને કાવ્ય કાન્તાસમિત કહેવાય છે વેદવાકયો રાજાની આજ્ઞા જેવા છે રાજા જેમ શબ્દ વડે પુરુષને જે કરાવવુ હોય છે તેની આજ્ઞા કરે છે ને જે ન કરાવવુ હોય છે તેની મના કરે છે, ને આજ્ઞાભગ કરનારને દંડે છે, તેમ વેદ પણ વિધિવાકયોથી પુરુષને તેના કલ્યાણમાર્ગ તરફ દોરે છે ને નિષેધવાકયોથી અકલ્યાણમાર્ગથી દૂર રાખે છે વેદ પઠવામા સહજ પણ અન્યથા ઉચ્ચાર કરવાથી પ્રત્યવાય કે પાપ થાય છે; એજ કારણથી તે શબ્દપ્રધાન કહેવાય છે. એમા અર્થનો અભાવ તો નથીજ, કેમકે એમ હોય તો તે ગાંડા માણસના બકબકાટ જેવુ ગણાય, પરતુ એમા અર્થ ગૌણ છે. પુરાણાદિવાકયો વેદવાકયોની પેઠે આમ કરવુ એવી આજ્ઞા કરી વિધિના કર્તવ્ય તરફ વાળતાં નથી કે આમ ન કરવુ એવી મના કરી નિષેધના બળથી અકર્તવ્યથી પાછા હઠાવતાં નથી, પરતુ પૂર્વ પુરુષનાં ચરિત્રાનુ વર્ણન કરી તેમને વિષે યથાયોગ્ય રાગદ્વેષ ઉત્પન્ન કરી મિત્રની પેઠે શેમા પ્રવૃત્ત થવુ ને શેમાથી નિવૃત્ત થવુ તેનો બોધ પુરુષને કરે છે આમ અર્થવાદરૂપ-સ્તુતિનિન્દારૂપ હોવાથી એ અર્થ-પ્રધાન છે જેમ કાન્તા કટાક્ષ, મદહાસ્ય, આદિ વિલાસોથી કામી પુરુષનુ મન રંજન કરી આ મારૂ ઇષ્ટ છે ને આ

---

*प्रवृत्तिर्वा निवृत्तिर्वा नित्येन कृतकेन वा ।
पुंसां येनोपदिश्येत तच्छास्त्रमभिधीयते ॥

અનિષ્ટ છે એમ સૂચવી વ્યગ્ય રીતેજ મનોરથ સફળ કરે છે, તેમ કાવ્ય-કલા પણ શબ્દ ને અર્થને ગૌણ કરી શબ્દશક્તિ અને અર્થશક્તિને આધારે રહેલા વ્યજનાવ્યાપારથીજ સહૃદયના હૃદયને આહ્લાદ પમાડી રામાદિની પેઠે આચારવું, રાવણાદિ પેઠે નહિ, એમ કર્તવ્ય ને અકર્તવ્યનો ઉપદેશ કરે છે, માટે એને ધ્વનિપ્રધાન ને કાન્તાસમિત કહે છે, અને એજ કારણથી ઉપર દર્શાવ્યા પ્રમાણે કાવ્ય એ સાહિત્યનું ઉત્તમ અગ છે. *

કાવ્ય આખ્યાયિકાથી પણ વિશેષ આહ્લાદક.

તાત્પર્ય એ છે કે શ્રુતિવાક્યો, પુરાણો ને ઇતિહાસ, તેમજ કાવ્યો એ ત્રણે પ્રકારના શાસ્ત્રોમાથી આપણને ઉપદેશ મળે છે અને આનન્દ પણ ઓછેવત્તે દરજ્જે મળે છે. પરતુ કાવ્યમાથી જે આનન્દ મળે છે તે વિલક્ષણ ને અલૌકિક છે. એજ કારણથી કાવ્ય એ સાહિત્યનું ઉત્તમાગ છે. કોઈ કહેશે કે આપણા ઋષિમુનિઓએ તાપીપુરાણમા તાપીનું, રેવાપુરાણમા રેવાનુ, અગ્નિપુરાણમાં અગ્નિનુ, ને શિવપુરાણમાં શિવનું એમ તે તે પુરાણમા તે તે દેવ કે દેવીનું માહાત્મ્ય સર્વથી વિશેષ વર્ણવ્યુ છે, તેમ કાવ્યશાસ્ત્રીઓએ કાવ્યનું માહાત્મ્ય ગાયું છે કેટલેક અંશે એ વાત સત્ય છે એમ કહી શકાય, પરતુ એ અનુભવસિદ્ધ અને સર્વવિદિત છે કે નીતિવચનો આખ્યાયિકાના કે કાવ્યના સ્વરૂપમાં જેવાં આહ્લાદક ને ગ્રાહ્ય થાય છે તેવાં શુષ્ક તત્ત્વજ્ઞાનના સ્વરૂપમાં થતાં નથી. ઉપનિષદ્માં પણ

---

*पाणिनिप्रमुखैस्तैस्तैः सर्वशास्त्रविशारदैः ।
इह तावत् त्रिधा शास्त्रमभ्यधीयत तत्र च ॥
शब्दप्रधानं वेदाख्यं प्रभुसंमितमुच्यते ।
ईषत्पाठान्यथापाठे।प्रत्यवायस्य दर्शनात् ॥
इतिहासादिकं शास्त्रं मित्रसंमितमुच्यते ।
अस्यार्थवादरूपत्वात् कथ्यतेऽर्थप्रधानता ॥
ध्वनिप्रधानं काव्यं तु कान्तासंमितमीरितम् ।
शब्दार्थौ गुणतां नीत्वा व्यञ्जनप्रवणं।यतः ॥

पद्मावली।१-५-७.

આથીજ આખ્યાયિકાઓ દાખલ કરેલી છે કથા ને આખ્યાયિકા રસિક છે, પણ તેના ઉપદેશમાં કાવ્યના ઉપદેશ જેવી મીઠાશ નથી. સ્ત્રી એ ઈશ્વરની માયિક સૃષ્ટિ છે; તેની ચેષ્ટા, તેના વિલાસ, તેનાં વચનો જેવાં મોહક, અમૃતસિંચક, ને હૃદયંગમ થાય છે, તેવાં મિત્રના થતા નથી. તેવીજ રીતે પુરાણનો ઉપદેશ કાવ્યના ઉપદેશ જેવો ચમત્કારી નથી ભામહ કહે છે કે કાવ્યના સ્વાદિષ્ટ રસ સાથે મિશ્ર થયલા તત્ત્વજ્ઞાનમાં પણ લોકોને રસ પડે છે. પ્રથમ જીભે મધ ચાટયુ હોય તો તે કડવુ ઓસડ પણ સુખે પીએ છે* કવિની અલૌકિક શક્તિજ આનુ કારણ છે. એની વાણીમાં એવુ લાલિત્ય રહ્યુ છે કે માલતીપુષ્પની માળા દૂરથી સુગંધ મળ્યા પહેલાં પણ દૃષ્ટિનુ હરણ કરે છે, તેમ સારા કવિની વાણી તેના ગુણનું જ્ઞાન થયા પહેલા પણ કર્ણમાં મધની ધારા રેડે છે+ કાવ્યથી આવો દિવ્ય આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે, અને એથીજ એને સાહિત્યનુ ઉત્તમ અંગ કહી શકાય.

અપૂર્ણ

સાહિત્યમાં નીતિની ભાવના.

(રા. રા. અતિસુખશંકર કમળાશંકર ત્રિવેદી એમ. એ, એલ. એલ. બી)

હાલમાં અનેક રીતે આપણો ઉત્કર્ષ સાધવાને આપણે મથી રહ્યા છીએ ઘણી વાર એમ કહેવામાં આવે છે કે પરિષદોનો આ યુગ છે. પરિષદની ભાવના કંઈ આધુનિક નથી. આપણાજ દેશમાં પ્રાચીન સમયમાં વૈશાલી, રાજગૃહ આદિ સ્થળોએ બૌદ્ધોની કેટલીક મોટી સભાઓ મળી હતી એમ ઇતિહાસથી આપણે જાણીએ છીએ. તે સભાઓનો ઉદ્દેશ ધાર્મિક ઉન્નતિ પ્રાપ્ત કરવાનો હતો આપણી આધુનિક સભાઓના ઉદ્દેશો મનુષ્યજીવનની જુદી જુદી સર્વે પ્રકારની પ્રવૃત્તિઓમા સુધારાઓ કરવાના

---

*स्वादुकाव्यरसोन्मिश्रं वाक्यार्थमुपभुंजते ।
प्रथमालीढमधवः पिबन्ति कटुभेषजम् ॥ भाम०

+अविदितगुणापि सत्कविभणितिः कर्णेषु वमति मधुधाराम् ।
अनधिगतपरिमलापि हरति दृशं मालतिमाला ॥

છે વર્ષમાં ભાગ્યે એક માસ એવો જતો હશે કે જે વખતે કોઈ સ્થળે કંઈ સભા ભરાયા વિષે આપણે નહિ સાંભળતા હોઈએ. સામાજિક, ધાર્મિક, ને રાજકીય પરિષદો વિષે આપણે બહુ સાંભળીએ છીએ વળી કોઈક વાર કેળવણીની પરિષદ તો કોઈક વાર નિર્વિષયક પરિષદ, કોઈક વાર વૈદકશાસ્ત્રમાં સુધારા કરવાને નિમિત્તે મેળવેલી પરિષદ તો કોઈક વાર મદ્યપાનનિષેધાર્થે બોલાવેલી પરિષદ વિષે પણ આપણે સાંભળીએ છીએ આવા વાતાવરણમાં આપણા સાહિત્યના ક્ષેત્રને પણ સસર્ગ લાગે એ સ્વાભાવિક છે, અને આપણે પણ કેટલાંક વર્ષો થયાં પરિષદ મેળવી, સાક્ષરસમ્મીલન કરી સાહિત્યનો ઉત્કર્ષ કરવાનું કામ હાથ ધર્યું છે.

પરિષદોનો ઉદ્દેશ.

સાહિત્યપરિષદનો ને અન્ય પરિષદોનો ઉદ્દેશ વાસ્તવિક રીતે એકજ છે. એક શબ્દમા કહીએ તો તે ઉદ્દેશ Civilization અથવા ઉન્નતિ કે સુધારાનો છે. દરેક દેશમાં દરેક સમયે દરેક સત્પ્રવૃત્તિનો અન્તિમ હેતુ મનુષ્યમાત્રનું હિત સાધવા ને સુધારવાનો જેવામા આવશે સુધારો, ઉન્નતિ, પ્રગતિ—એવા જુદા જુદા શબ્દો વપરાય છે ખરા, પણ એકંદરે એ બધાનો ભાવાર્થ એકજ છે. અંગ્રેજીમા પણ Progress, Civilization,, Improvement એવા શબ્દોમાં સૂચિત થતું લક્ષ્યબિંદુ એકજ માલૂમ પડશે. તે લક્ષ્યબિન્દુ વિષે સારાંશમાં વિવેચન કરી, તે બિન્દુ તરફ સાહિત્યની પ્રવૃત્તિમા આપણે હમેશ નજર રાખવાની આવશ્યકતા વિષે પરીક્ષા કરવી તે મારા આજના વિષયનું ક્ષેત્ર છે.

આજે આપણે આગગાડી, મોટરકારો, સાઇકલો વગેરેની મદદથી જાતજાતની સગવડો મેળવીએ છીએ. ભલભલા ઉત્તમ ગાયકોનાં ઉત્તમમાં ઉત્તમ ગાયનો માત્ર જુજ જેટલા પૈસા ખરચીને ઘેર બેઠા કોઈ એકાન્ત સ્થળમાં ગ્રામોફોન ને ફોનોગ્રાફની મદદથી સાંભળી શકીએ છીએ. દૃષ્ટિનું આકર્ષણ કરે એવાં ઉત્તમમાં ઉત્તમ ચિત્રો—કુદરતની સુંદરમાં સુંદર લીલા, ઇતિહાસમા સદૈવ યાદ રાખવા લાયક નજર આગળ બનેલા બનાવો, માત્ર ચાર આઠ આનાના ખરચથી દૂર બેઠા અને ચિરકાળને અંતરે પણ સિનેમેટોગ્રાફની મદદથી જોઈ શકીએ છીએ. આમ આપણી સગવડોને અર્થ, આપણી સુખસંપત્તિને નિમિત્તે, આપણી માનસિક કેળવણીને માટે

આપણે હાલમાં કઈ કઈ નવા સાધનો ઊભાં થયેલાં જોઈએ છીએ આ બધું જોઈને, નવીનતાથી અંજાઈ જઈને આપણે ઘણી વાર ઉદ્ગારો પણ કાઢીએ છીએ કે, પ્રાચીન કાળના કરતાં અર્વાચીન કાળ વધારે Civilized છે, વધારે સુધરેલા છે. પરતુ મોજશોખ ભોગવી રહ્યા બાદ શાન્ત ચિત્તે વિચાર કરતાં કેટલીક વાર આપણને એમ પણ શું નથી લાગતું કે, આ બધાં નવાં નવાં સાધનોના ઉમેરા થયા છતાં આપણી સર્વથા ઉન્નતિ તો નથીજ થઈ? વિજ્ઞાનની નવી નવી શોધોથી આપણી ખરી ઉન્નતિ નથીજ થતી. આપણી મોજશોખો વધી છે, આપણી સગવડો વધી છે, ને આપણી કેટલેક અંશે સુખસંપત્તિ પણ વધી છે વળી કેટલેક અંશે આપણી માનસિક ઉન્નતિ પણ થઈ છે. છતા તે ઉન્નતિનું ને સુખનું ખરૂં બીજ નીતિની કેળવણીમાં છે, અને જ્ઞાન ને નીતિબળ બન્ને સાથે વૃદ્ધિ પામે ત્યારેજ આપણી ઉન્નતિ ખરેખરી થાય છે. જ્ઞાન ને નીતિનાં બળો ઉન્નતિનો પાયો વધારે મજબૂત કરી સુધારાને પણ સુધારે છે, ઉન્નતિને પણ ઉન્નત કરે છે એમ કહીએ તોએ કંઈ અતિશયોક્તિ નથી. ઈમર્સન કહે છેઃ—

"In strictness, the vital refinements are the moral and intellectual steps. The appearance of the Hebrew Moses, of the Indian Buddh,—in Greece, of the Seven Wise Masters, of the acute and upright Socrates, and of the Stoic Zeno,—in Judia, the advent of Jesus,—and in modern Christendom, of the realists Huss, Savonarola, and Luther, are casual facts which carry forward races to new convictions, and elevate the rule of life. In the presence of these agencies, it is frivolous to insist on the invention of printing or gunpowder, of steam-power or gas-light, percussion-caps and rubber-shoes, which are toys thrown off from that security, freedom, and exhilaration which a healthy morality creates in society. These arts add a comfort and smooth-

ness to house and street-life: but a purer morality, which kindles genius, civilizes civilization, casts backward all that we held Sacred into the profane, as the flame of oil throws a Shadow when shined upon by the flame of the Budelight ". [on Civilization.]

મતલબ કે ખરૂ જોતાં, અગત્યના સુધારા તે નીતિ ને બુદ્ધિની કેળવણીની દિશામા છે યાહુદી મોઝિઝ ને હિંદુ બુદ્ધનુ આગમન, ગ્રીસમાં તત્ત્વજ્ઞાનીઓનુ આગમન, જ્યુડિયામા જીસસ ક્રાઇસ્ટનું ને આધુનિક ખ્રિસ્તિ મુલકોમા લ્યુથર વિગરેનુ આગમન—આ બધા બનાવો, લેકોના મન નવીન ધર્મમતો ને નીતિની ભાવનાઓમા સ્થાપિત કરવી જીવનસૂત્રોને ઉચ્ચતર કરનારા પ્રાસગિક બનાવો છે. જ્યાં આ શક્તિઓ કામ કરે ત્યાં મુદ્રાલય કે વરાળયત્રની શોધો, અથવા તો ગનપાઉડર કે ગૅસલાઇટની શોધોના મહત્ત્વ વિષે વારવાર પ્રશસા કરવી નકામી છે સારી નીતિથી સમાજમાં જે સુલેહ, સ્વતત્રતા, ને આનદ ઉત્પન્ન થાય છે તેના આગળ આ બધી શોધો તો રમત જેવી છે. આ શોધો ને કળાઓ ગૃહ અને શહેરના જીવનમા સગવડ ને સગળતાનો ઉમેરો કરે છે, પણ પ્રતિભાને પ્રોજ્જ્વલિત કરનાર, સુધારાને સુધારનાર ઉચ્ચતર નીતિ આગળ આપણે જે જે વસ્તુઓને પવિત્ર ગણતા હતા તે બધી અપવિત્ર લાગે છે, પાછળ હઠે છે, ને ઝંખવાઈ જાય છે. આ પરથી સ્પષ્ટ માલૂમ પડશે કે વિજ્ઞાનથી જીવનને ઉન્નતિના માર્ગમા પ્રકાશ મળે છે ખરો, પણ તે નીતિના પ્રકાશ આગળ નિર્માલ્ય, નહિ જેવો, તદ્દન ઝાખોજ જેવામા આવે છે. તેથી કોઈ પણ દેશની ઉન્નતિમાં નીતિની ઉન્નતિ આવશ્યક છે

ઉપલા વિચારો સાહિત્યને વિષે પણ એક સરખી રીતેજ લાગુ પડે છે કોઈ પણ સાહિત્ય નીતિને માર્ગે પ્રયાણ ન કરતું હોય તો તેથી દેશને કે સમાજને સંગીન લાભ નથીજ થતો જે સાહિત્ય વાચકવર્ગનુ મન ઉન્નત ન કરી શકે તે સાહિત્યના લેખકો શાહી ને કાગળનો માત્ર દુરુપયોગ કરે છે જે સાહિત્ય વાચકવર્ગનું મન નિર્માલ્ય ચર્ચાઓમા મચ્યુપચ્યુ રાખી તેને સત્ય, સૌદર્ય, ને નીતિની દિવ્ય મૂર્તિના દર્શન ન કરવા શક

તે સાહિત્યના લેખકો પોતાની શકિતનો ને પોતાના કાળનો પણ દુરુપયોગ કરે છે. વળી જે સાહિત્ય વાચકવર્ગનું મન ચીમડાયલા સુથાયલા વિષયોમા નિમગ્ન રાખી તેને પોષક ને હિતકર વિચારોનું ભાથું પૂરૂ ન પાડી શકે તે સાહિત્યના લેખકો પોતાની બુદ્ધિનો પણ દુરુપયોગ કરે છે ,કોઈ પણ સાહિત્યનુ ગૌરવ તેમાં લખાયલા સત્ય વિચારો ને તેમા દર્શાવવામા આવેલી સુંદર ભાવનાઓથીજ માપી શકાય છે પુસ્તકોની સખ્યા, કે કવિ કે સાક્ષર કે લેખકોની સખ્યા તો ઉપલકની વસ્તુઓ છે. તેજ પ્રમાણે માસિક કે વર્તમાનપત્રોની માત્ર સખ્યા નજીવી વસ્તુઓ છે

અપૂર્ણ

હાસ્યરસ.

(રા. રા. મોહનલાલ પાર્વતીશકર દવે એમ. એ., એલ. એલ. બી)

પ્રસ્તાવના.

આ અગત્યના વિષય સબન્ધી એક વખતે સદ્દગત સાક્ષર શ્રી નવલરામભાઈ તરફથી કેટલીક ચર્ચા કરવામાં આવી હતી, અને એજ વિષય ઉપર હાલ ગુજરાતના એક જાણીતા સાક્ષર તરફથી વધારે વિસ્તૃત અને વિદ્વત્તાભરી ચર્ચા કરવાનું કામ ઉપાડી લેવામા આવ્યુ છે જે વિષયને આવા સમર્થ વિદ્વાનોને હાથે ચર્ચા પામવાનું સદ્ભાગ્ય પ્રાપ્ત થયું છે તેના સબન્ધમાં કેટલાક ઉપલકિયા વિચારો દર્શાવવાની હું આ સ્થળે હિંમત કરૂ છુ. બચાવમા જો મારાથી કઈ પણ કહી શકાય એમ હોય તો તે એટલુજ છે કે કેટલાક ખાસ સજોગોને લીધે એ વિષય ઉપર કઈક વિશેષ વિચાર કરવાની મને જરૂર પડી હતી.

પ્રયોજન.

આ વિષય સંબન્ધી ચર્ચા કરવામા આવે તેનુ ખાસ પ્રયોજન એ છે કે હાસ્યરસવાળાં લખાણોની આપણા સાહિત્યમા ઘણી ખોટ છે અને એ ખોટ પુરાવા તરફ આપણુ લક્ષ રહે એ ઘણું સ્વાભાવિક છે. એ લક્ષને પરિણામે ખરેખરા હાસ્યરસ વગરના અને નિર્માલ્ય લખાણોથી આ પણુ સાહિત્ય દૂષિત ન થાય પણ ઉત્તમ પ્રકારની રચનાઓ થાય તેને

માટે ખરેખરો હાસ્યરસ કોને કહેવાય તે વિષે શાન્ત અને નિર્વિકાર બુદ્ધિથી ચર્ચા ચલાવવાની ઘણી જરૂર છે.

રસ.

પણ ખરેખરો હાસ્યરસ કોને કહેવાય એ પ્રશ્નનો યોગ્ય ઉત્તર આપી સકાય તેને માટે રસ એ શુ છે અને હાસ્ય તથા હાસ્યરસ એ બેને એક બીજાની સાથે કેવી રીતનો સમન્ધ છે એ પ્રશ્નનો નિર્ણય થવો જરૂરને છે રસ એટલે શુ એ પ્રશ્નના સમન્ધમા મમ્મટ વગેરે કાવ્યશાસ્ત્રના ગ્રન્થકારોએ ઘણો ઊંડો વિચાર કરેલો છે, પણ વિસ્તારભયને લીધે એવા પ્રમાણભૂત ગ્રન્થોમાથી લાંબા ઉતારાઓ આપવાનું કામ હું આ સ્થળે હાથમા લેતો નથી એ વિદ્વાનોનાં વચનોનુ તાત્પર્ય જણાવીનેજ મારે આ સ્થળે સતોષ માનવો પડશે એ તાત્પર્ય એટલુંજ છે કે મનુષ્યના આગલા અનુભવોને પરિણામે રતિ, હાસ્ય, શોક, ક્રોધ, ઉત્સાહ, ભય, જુગુપ્સા, વિસ્મય વગેરે સ્થાયી ભાવો તેના હૃદયમાં વસતા હોય છે, અને અમુક રચના વડે કરીને અમુક સ્થાયી ભાવનો જ્યારે તેને સાક્ષાત્કાર થાય ત્યારે તેનું હૃદય આર્દ્ર બને છે, પીગળે છે, અને રસની નિષ્પત્તિ થયેલી કહેવાય છે

હાસ્યરસ.

આ પ્રમાણે રસ તે શુ છે એ આપણે જોયુ. હવે આપણે હાસ્ય રસ કોને કહેવાય તેનો વિચાર ચલાવીશુ આપણે ધ્યાનમાં રાખવુ જરૂરનું છે કે રસશાસ્ત્રના મીમાંસકોએ હાસ્યને પણ સ્થાયી ભાવ તરીકે ગણવાનું કારણ સ્પષ્ટજ છે. અમુક માઠો બનાવ બને ત્યારે માણસને જેમ શોક થયા વગર રહેતો નથી તેમ અમુક સારો બનાવ બને ત્યારે તેને હર્ષ પણ થયા વગર રહેતો નથી હર્ષ કે શોકનો અનુભવ થતાં હસવુ કે રડવુ આવે એ મનુષ્યમાત્રનું સ્વાભાવિક લક્ષણ છે. હાસ્ય કે રુદન કરવાની ટેવ મનુષ્ય સિવાય બીજા કોઈ પ્રાણીઓમા હશે કે નહિ તે કદાચ શકાસ્પદ ગણાય, પણ મનુષ્યના સમન્ધમા તો એ વિષે મતભેદનો અવકાશજ નથી રોમમા એક વખતે કેટલાક ફિલસુફો (Stoics) એવા નીકળ્યા હતા કે જેઓ હર્ષ-શોકનો ત્યાગ કરવો એના જિતેન્દ્રિયતાના અકુદરતી ખ્યાલો ધરાવતા હતા. સિનેકાના સંમન્ધમા એવુ કહેવાય છે

નીરો તરફથી એને મૃત્યુની શિક્ષા ફરમાવવામા આવી ત્યારપછી

મૃત્યુનું દુઃખ ભોગવતા ભોગવતા પણ એ ફિલસૂફીના ભાષણ ચલાવ્યો જતો હતો, પણ એવા પ્રકારના વર્તનને સર્વ કોઈ અસ્વાભાવિકજ ગણે છે અને સિનેકાના સંબન્ધમાં પણ એ વાત ઘણુંખરૂ એના દંભીપણાના ઉદાહરણ તરીકેજ રજુ કરવામાં આવે છે. જે માણસ હસી શકે નહિ તેનામા મનુષ્યત્વની એટલી અપૂર્ણતા છે એમ આપણે કહી શકીએ શેક્સપિયરની કૃતિઓનાં જે વખાણ કરવામા આવે છે તેનું મોટામા મોટું કારણ એ છે કે મૂર્ખમા મૂર્ખ, રે! દુષ્ટમા દુષ્ટ માણસ તરફ પણ સમભાવની દૃષ્ટિથી જોઇને તેની સાથે હસી શકે એવું એનામા સામર્થ્ય હતું. ડાઉડને પોતાના "Shakespeare, His Mind and Art" એ ગ્રન્થમા શેક્સપિયરના હાસ્યનુ વૈવિધ્ય (many-sidedness) બતાવી આપ્યુ છે અને એ વિદ્વાને જણાવ્યુ છે કે ઊંડી નજરથી હમેશાં વિશ્વની રચનામા હાસ્યનુ તત્ત્વ પણ સમાયલુ માલમ પડશે ગભીર તત્ત્વચિંતકોમાં હાસના સ્થાયી ભાવનું પ્રાબલ્ય ન હોવાથી એ અગત્યના તત્ત્વનું તેઓ દર્શન કરી શકતા નથી, અને તેને લીધે તેઓના વિશ્વસમ્બન્ધી વિચારોમા અમુક પ્રકારની અપૂર્ણતા આવી જાય છે. પણ શેક્સપિયરમા એવી અપૂર્ણતા નહોતી પ્રાણિમાત્રની સાથે નિખાલસ હૃદયથી એ હસી શકતો હતો એ કારણથીજ એની કૃતિઓમા કુદરતનું યથાર્થ પ્રતિબિંબ પડેલુ આપણા જોવામાં આવે છે

હાસ્ય અને હાસ્યરસ.

પણ શુ હસવુ આવે ત્યારેજ હાસ્યરસ ઉત્પન્ન થયલો કહેવાય? હાસ્ય અને હાસ્યરસ એ બેની વચ્ચે શુ એવો અનિવાર્ય સમન્ધ છે કે જ્યા હાસ્ય આવે ત્યાં હાસ્યરસ હોવોજ જોઈએ અથવા જ્યા હાસ્યરસ હોય ત્યા હાસ્ય આવવુંજ જોઈએ એમ આપણાથી કહી શકાય? આ પ્રશ્નો ઉત્તર આપણે નકારમાજ આપી શકીશુ જીવનમાં અનેક પ્રસંગો એવા બને છે, અનેક લખાણો એવા વાંચવામા આવે છે કે જેનાથી આ પણને ઘણુ હસવુ આવે, છતા તે પ્રસગોને અથવા તે લખાણોને હાસ્ય રસવાળા આપણે કહી શકીશુ નહિ. લખાણની બાલિશતા જોઈને આપણને કેટલીક વખતે હસવુ આવે છે, તે લખાણ આપણને હસાવે છે, પણ તે ઉપરથી તે લખાણમા હાસ્યરસ છે એવુ આપણાથી કહી શકાશે નહિ નાટકોમા દારૂનો મળ્યા આવે છે તે કેટલીક વાર આપણને પેટ પ

કરીને હસાવે છે, છતાં ઘણી વખતે તે હાસ્યોથી જોઈએ તેવો આનંદ આપણને મળતો નથી, રે! બીલકુલ આનન્દ મળતો નથી અને ઉલટો કંટાળો આવે છે એમ કહીએ તો તે પણ ખોટું નથી. એવી સ્થિતિમાં હાસ્યનું તત્ત્વ પુષ્કળ હોવા છતાં હાસ્યરસની નિષ્પત્તિ થઈ નથી એમજ આપણે કહેવું પડશે. એથી ઉલટું, જ્યાં હાસ્યરસ હોય ત્યાં આગળ હમેશાં ખડખડ હસવું આવે એમ પણ બનતું નથી. એડિસનનો "Fans" (પંખાઓ) ઉપરનો નિબંધ, સ્ટીલનો "The Ugly Club" (બેડોળ માણસોની સભા) એ નામનો નિબંધ, શેક્સપિયરના "હૅમ્લેટ"-માંનો "grave-digger" (કબર ખોદનાર) નો પ્રવેશ, એ સર્વ રચનાઓ આપણને ખડખડ હસાવે એવી નથી. એ રચનાઓ હાસનો જે સ્થાયી ભાવ આપણા હૃદયમાં હોય તેનો સાક્ષાત્કાર કરાવીને ચિત્તને વધારે પ્રફુલ્લ બનાવે છે અને એટલેથીજ અટકે છે; છતાં એમાં હાસ્યરસ છે અને તે પણ ઘણા ઊંચા પ્રકારનો છે એ વાતની કોનાથી ના પાડી શકાશે?

(અપૂર્ણ).

હિંદુસ્તાનનું ૧૯૧૧ નું વસ્તીપત્રક.

ચાલુ સાલના અંક ૧ મા પૃ ૪-૫ મા વર્તમાનપત્રોને આધારે વસ્તીપત્રકના જે આંકડા આપવામાં આવ્યા છે તેમાં બહાર પડેલા સરકારી સત્તાવાર સેન્સસ રિપોર્ટ સાથે સરખાવતા કોઈ કોઈ ઇલાકા વગેરેમા જે જુજ ફેરફાર માલમ પડે છે તે, તથા મુંબઈ ઇલાકાના ઉત્તર ભાગના જુદા જુદા જિલ્લાની તેમજ હિંદુસ્તાનના મુખ્ય મુખ્ય શહેરોની વસ્તીના આંકડા એ રિપોર્ટ ઉપરથી નીચે આપવામા આવે છે —

ઇલાકા, દેશી રાજ્ય, અથવા એજન્સિ

	૧૯૧૧	૧૯૦૧
ઇલાકાઓ ...	...૨૪,૪૨,૬૭,૫૪૨	૨૩,૧૬,૦૫,૯૪૦
બંગાળા .	૫,૨૬,૬૮,૨૬૯.	૫,૦૭,૧૫,૭૯૪
મુંબઈ (ઇલાકો)...	૧,૯૬,૭૨,૬૪૨.	૧,૮૫,૫૯,૬૫૦
મુંબઈ	૧,૬૧,૧૩,૦૮૨.	૧,૫૩,૦૪,૭૬૬
સિંધ.	૩૫,૧૩,૪૩૫.	૩૨,૧૦,૯૧૦
એડન	૧,૭૪,૯૭૬.	૧,૮૦,૬૦૭

જિલ્લાઓ અને વહીવટી પ્રદેશો.

રાજ્યો, એજન્સિઓ ૭,૦૮,૬૪,૯૯૫	૬,૨૭,૫૫,૧૧૬.
મધ્ય હિંદના રાજ્યો...... ૨૧,૧૭,૦૦૨	૧૬,૩૧,૧૪૦.

એજાન્સિઓ અને ડુંગરી જાતો

પંજાબના રાજ્યો......... ૪૨,૧૨,૭૯૪.	૪૪,૨૪,૩૯૮
રજપૂતાના એજન્સિ......૧,૦૫,૩૦,૪૩૨.	૯૮,૫૩,૩૬૬
સ[illegible]ા પ્રાંતો .... ૮,૩૨,૦૩૬.	૮,૦૨,૦૯૭

મુંબઇ ઇલાકાનો ઉત્તર ભાગ.

	૧૯૧૧	૧૯૦૧.
અમદાવાદ જિલ્લો	૮,૨૭,૮૦૫	૭,૯૫,૯૬૭
ભરૂચ "	૩,૦૬,૭૧૭	૨,૯૧,૭૬૩.
ખેડા "	૬,૯૧,૭૪૪	૭,૧૬,૩૩૨.
પંચમહાલ "	૩,૨૨,૬૯૫	૨,૬૧,૦૨૦.
સુરત "	૬,૫૪,૧૦૫	૬,૩૭,૦૧૭.
થાણા "	૮,૮૨,૭૦૯	૮,૧૧,૪૨૩.

મુંબઈ ઇલાકાનાં કેટલાંક દેશી રાજ્યો.

	૧૯૧૧	૧૯૦૧
ખંભાત.....................	૭૨,૬૫૬	૭૫,૨૨૫.
કચ્છ	૫,૧૩,૪૨૯	૪,૮૮,૦૨૨.
કાઠિયાવાડ	૨૪,૯૬,૦૫૭	૨૩,૨૯,૧૯૬.
મહીકાંઠા એજન્સિ..........	૪,૧૨,૬૩૧	૩,૬૧,૫૪૫
પાલણપુર એજન્સિ...}.....	૫,૧૫,૦૯૨	૪,૬૭,૨૭૧.
રેવાકાંઠા એજન્સિ ...}.....	૬,૬૫,૦૯૯	૪,૭૯,૦૬૫
સુરત એજન્સિ	૨,૦૭,૮૩૭	૧,૭૯,૮૮૬.
વડોદરા સ્ટેટ	૨૦,૩૨,૭૯૮	૧૯,૫૨,૬૯૨.

મુખ્ય મુખ્ય શહેરો

	૧૯૧૧	૧૯૦૧
અજમેર	૮૬,૨૨૨	૭૩,૮૩૯.

કલકત્તા (તળ)	૮,૯૬,૦૬૭	૮,૪૭,૭૯૬.
મુંબઈ	૯,૭૯,૪૪૫	૭,૭૬,૦૦૬.
અમદાવાદ	૨,૧૬,૭૭૭	૧,૮૫,૮૮૯.
પૂના	૧,૫૮,૮૫૬	૧,૫૩,૩૨૦.
કરાચી...	૧,૫૧,૯૦૩	૧,૧૬,૬૬૩.
સુરત	૧,૧૪,૮૬૮	૧,૧૯,૩૦૬.
રંગુન	૨,૯૩,૩૧૬	૨,૪૫,૪૩૦.
નાગપુર	૧,૦૧,૪૧૫	૧,૨૭,૭૩૪
જબલપુર.	૧,૦૦,૬૫૧	૯૦,૫૩૩.
ઢાકા	૧,૦૮,૫૫૧	૮૯,૭૩૩.
મદ્રાસ.	૫,૧૮,૬૬૦	૫,૦૯,૩૪૬.
દિલ્હી...	૨,૩૨,૮૩૭	૨,૦૮,૫૭૫.
લાહોર.	૨,૨૮,૬૮૭	૨,૦૨,૯૬૪.
અમૃતસર . ..	૧,૫૨,૭૫૬	૧,૬૨,૪૨૯.
લખનૌ.	૨,૫૯,૭૯૮	૨,૬૪,૦૪૯.
કાશી	૨,૦૩,૮૦૪	૨,૧૩,૦૭૯.
કાનપુર	૧,૭૮,૫૫૭	૨,૦૨,૭૯૭.
આગ્રા	૧,૮૫,૪૪૯	૧,૮૮,૦૨૨.
અલ્લાહાબાદ	૧,૭૧,૬૯૭	૧ ૭૨,૦૩૨.
વડોદરા.	૯૯,૩૪૫	૧,૦૩,૭૯૦.
ઈંદોર	૪૪,૯૪૭	૮૬,૬૮૬.
લશ્કર	૪૬,૯૫૨	૮૯,૧૫૪.
ભોપાલ.	૫૬,૨૦૪	૭૭,૦૨૩.
મ્હૈસુર	૭૧,૩૦૬	૬૮,૧૧૧.
બૅંગલોર.	૮૮,૬૫૧	૬૯,૪૪૭.
જેપુર	૧,૩૭,૦૯૮	૧,૬૦,૧૬૭.
શ્રીનગર.	૧,૨૬,૩૪૪	૧,૨૨,૬૧૮.
પેશાવર	૯૭,૦૩૫	૯૫,૧૪૭.



વાચનમાળાના ખુલાસા.

(ચાલુ પૃ ૧૪૩ થી.)

નહેરો—નદી વગેરેનુ પાણી એનીના ઉપયોગ માટે મોટી નીક વડે નદીથી ઘણે દૂર સુધી લઈ જવામા આવે છે ગગા તથા 'જમના નદીની નહેરો વડે ઉત્તર હિંદુસ્તાનના ઘણા ભાગોમાં પાણી પુરૂ પડે છે. પાસે આવેલા બે સમુદ્રો વચ્ચેની જમીન ખોદીને વહાણની આવજા માટે પાણીનું જે જોડાણ કરવામા આવે છે તે પણ નહેરના નામથી ઓળખાય છે.

સુવેજની નહેર—મીસરના રાજા રામીસિસ બીજાએ પહેલવહેલી આ નહેર ખોદી હતી, પરતુ તે પાછળથી પુરાઈ ગઈ હતી. ઇરાનના રાજા ડેરાયસ પહેલાએ પછી તે ખોલી હતી ફરીથી એક વાર આરબ લોકાએ સાફ કરી વપરાતી કરી હતી. ભૂમધ્ય અને રાતા સમુદ્રને જોડવા, મહાસાગરમા ફરતાં મોટા વહાણો જઈ શકે એવી પહોળી નહેર ખોદવાન. યોજના નેપોલીઅને ઊભી કરી ઇજનેરને તપાસ કરવા મોકલ્યો તે ઇજનેરનો એવો અભિપ્રાય થયો કે રાતા સમુદ્રનું તળીયુ ભૂમધ્ય સમુદ્રના તળીયા કરતાં ૩૦ ફુટ ઊંચુ છે, તે પરથી એ વિચાર માંડી વાળવામાં આવ્યો, પણ ઇ. સ. ૧૮૪૧ માં અંગ્રેજ અમલદારોએ એ ગણતરી ભૂલભરેલી છે એવુ બતાવી આપ્યુ, તે પરથી 'લેસેપ્સ' નામના ફ્રેંચ સાહેબે ઇજીપ્તના ખેદિવનુ મન સંપાદન કરી ઇ. સ. ૧૮૫૯ની ૨૫ મી એપ્રિલે પૉર્ટ સૈદ આગળથી એ કામ શરૂ કરાવ્યુ. વચમા કેટલાંક કારણસર કામ ઢંકુ પડ્યુ, પણ આખરે ઇ. સ ૧૮૬૯ ના નવેંબર માસની ૧૭ મી તારીખે જવા આવવા માટે એ નહેર ખુલી મૂકવામાં આવી. નહેર ખોદવામા આસરે બે કરોડ પૌંડ જેટલો ખરચ થયો હતો. એ નહેર ૯૭ માઇલ લાગી છે પહેલાં પાણીની સપાટી ૧૫૦ થી ૩૦૦ ફુટ પહોળી હતી, તળીયાની પહોળાઈ ૭૨ ફુટ હતી, અને ઓછામાં ઓછી ઊંડાઈ ૨૬ ફુટ હતી એ નહેર વચ્ચે વચ્ચે કેટલાંક સરોવરમાં થઈને જાય છે. પાંચ ૭ માઇલને અંતરે વહાણો એક બીજાને પસાર કરી શકે તેટલા માટે વહાણ બાજુ પર ઉભી રહે એવી ગોઠવણ રાખવામાં

આવી છે વેપાર ઘણો વધી જવાથી ઇ સ. ૧૮૮૬ માં એ નહેરની પહોળાઈ તથા ઊંડાઈ વધારવાનું કામ શરૂ થયું. ઇ. સ. ૧૮૯૦ સુધીમાં ઊંડાઈ ૨૮ ફુટ જેટલી થઈ, અને પોર્ટ સેદથી બિટર સરોવર સુધી ૧૪૪ ફુટ અને બિટર સરોવરથી સુએઝ સુધી ૨૦૩ ફુટની પહોળાઈ કરવામાં આવી ઇ સ. ૧૮૮૬ મા એ નહેરમાથી વહાણને પસાર થતા ૩૬ કલાક લાગતા, પરતુ ઇ સ ૧૮૯૮ મા ૧૫।। કલાકમાં વહાણ પસાર થતા. એ નહેરને લીધે એશિઆ તથા યુરોપના મુસાફરોને અને વેપારીઓને ઘણી સુગમતા થઈ છે, તથા આખા આફ્રિકાખંડની પ્રદક્ષિણા કરવાની પ્રથમ જે જરૂર પડતી તે જતી રહી છે.

ધંધા પ્રમાણે ઘણી જાતો હતી—હિંદુસ્તાનમા પણ જાતોનું બંધારણ ધધા પરથી થયલું માલમ પડે છે વણિક, ક્ષત્રી, કણબી, સુતાર, લુહાર, સોની, માળી, મોચી, ઇત્યાદિ જાતો ધધાનુજ સૂચન કરે છે.

પ્રવીણ—સ. સારી રીતે વાકેફ, હોશિયાર.

નિર્વાહ—સ 'નિર્+વહ્' ઉપરથી. ગુજરાન.

પ્રાણીઓને દેવ ગણી—હિંદુ લોકોમા નાગને દેવ ગણવામા આવે છે. નાગપચમી વગેરે વ્રત તથા તહેવાર તેના તરફના પૂજ્યભાવને લીધે પળવામાં આવે છે. નળદમયન્તીના આખ્યાનમા 'કર્કોટક' નાગની અદ્ભુત શક્તિનું વર્ણન કરવામા આવ્યુ છે

પુનર્જન્મ—ફરીથી જન્મ થવો તે. હિંદુ લોકો પણ મીસરીઓની માફક માને છે કે એકનો એક જીવ પોતાના કર્મને આધારે મરણ પછી ચડતી અથવા ઊતરતી યોનિમા જન્મ લે છે

એકજ પરમેશ્વરને માનતા—દેવાદિ ઈશ્વરની શક્તિઓથીજ નહિ અટકતા પુરોહિતો આગળ વધી મૂળ પરમેશ્વર એકજ છે એવી ઊંચી ભાવના સુધી પહોંચ્યા હતા

શબ સાચવી રાખવાની કળા—આ કળા મીસરી લોકોએ શોધી કાઢી હતી આ કળા શોધવાનું મૂળ કારણ એવું લાગે છે કે મીસરી લોકો એમ ધારતા કે ત્રણ કે દસ હજાર વર્ષ સુધી આત્માની હયા

વીનું ચક્ર (સાયકલ) પુરૂ કર્યા પછી તે આત્માને પાછુ મનુષ્યનુ રૂપ ધારણ કરવાને શરીર સાચવી રાખવની જરૂર છે. એ ઉપરાન્ત બીજા સબધી કારણો પણ હશે. કેટલીક દંતકથાઓ જેનથી એ કાર્યને ધાર્મિક સ્વરૂપ આપવામા આવ્યુ હશે એમ પણ માનવામા આવે છે. એ કળાની શરૂઆત ઓછામા ઓછા ઇ સ પૂ. ૪૦૦૦ વર્ષ પર થઈ હોવી જોઈએ.

ક્રિયા—એક લહીયો શબની પાસગીની નીચે ડાબી બાજુએ બરાબર એક લીટી કાઢતો તે લીટી નીચે એક નીચલા વર્ગનો અમલદાર પથ્થરના બુઠ્ઠા ચપ્પુ વડે એક ઊંડુ બાકુ પાડતો ત્યારપછી એક માણસ હૃદય અને મૂત્રાશય રહેવા દઈ આંતરડા અને ફેફસા કાઢી લેતો, અને બીજો માણસ નાક વાટે મગજ ખેંચી કાઢતો એટલે સાચવી રાખવા માટે જરૂરના ક્ષાર તથા મસાલા ભરવા માટે તે તૈયાર થતુ. કેવી જાતના ક્ષાર તથા મસાલા ભરવા તેનો આધાર ખર્ચવાની રકમ ઉપર રહેતો.

ધનાઢ્ય લોકો નસકોરામાથી ખોપરીના પોલાણમા ખાસ વસાણાઓ ઓસાવતા, ખજૂરીના રસના દારૂમા પેટ સાફ કરાવતા, તેમા હીરાબોળ, તજ વગેરે બીજા પદાર્થો ભરાવતા, અને ડાબી બાજુનું બાકુ સીવડાવી લેતા. શબને પછી ૭૦ દિવસ સુધી સાજીખારવાળા પાણીમા નાખતા, ધોઈને ગુંદરથી ચોટાડેલા કણના પટોમા વિંટાળતા, અને ઘરની કે કબરની ભીંતને અડેલી એક લાકડાના પેટીમા ઉભુ મૂકતા આ ક્રિયામાં એક 'સિલ્વર ટૅલન્ટ' (કદાચ ૦૨૫ પૌંડ જેટલો હશે) ખર્ચ થતો

એથી સસ્તી ક્રિયામા એક 'માઇના' (કદાચ ૨૦૩ પૌંડ બરોબર હશે) જેટલો ખરચ થતો.

સૌથી ગરીબ વર્ગ શબને હીરાબોળમા બોળતા, અને ૭૦ દિવસ મીઠાના પાણીમા રાખી મૂકતા. આ સિવાય ત્રણ બીજી ઘણી ઘણી રીતે શબ સાચવી રાખવામા આવતા. કેટલાક તો ખાલી રેતામા સબને સુકવતાજ.

સજ્જડ બંધ કરી દેતા.—બંધ કરવાનું કારણ એજ કે હવા અંદર દાખલ થય નહ દવાઓ તથા બીજી ઘણી વસ્તુઓ સાચવી રાખવા માટે 'એરટાઈટ' એટલે હવા પ્રવેશ ન કરે એવી શીશીઓ રાખવી પડે છે એ સવને વિદિત છે

મુખ્ય સંગ્રહસ્થાનો—લંડન, ઑક્સફર્ડ, ફ્લૉરેન્સ, બ્રૅડન,

વિએના, મ્યુનિચ, બર્લિન, સેંટ. પીટર્સબર્ગ, રોમ, પૅરિસ, વગેરેમાં ઘણા કિંમતી સંગ્રહસ્થાનો છે. હિંદુસ્થાનમા જેપુરનું સંગ્રહસ્થાન વખણાય છે. પ્રથમ સંગ્રહસ્થાનોમાં વિશેષે કરીને શિલ્પકામ, ચિત્રકામ, તથા હસ્તલિખિત પુસ્તકોજ રાખવામા આવતા હવે કુદરતના ઇતિહાસનો ચિતાર આપનાર વિદ્યા સબંધી દરેક નવી શોધખોળથી મળી આવેલી વસ્તુઓ સંગ્રહસ્થાનમા મૂકવામા આવે છે સંગ્રહસ્થાનની ખાસ ખૂબી અને ઉત્તમતા વસ્તુઓની ગોઠવણ પર આધાર રાખે છે.

કાંબીસિસ—ઇરાનના રાજા સાઈરસનો પુત્ર કાંબીસિસ ઇ. સ. પૂ. ૫૨૯ મા ગાદીએ બેઠો હતો. પોતાના ભાઈને મારી નાખી ઇ. સ. પૂ. ૫૨૭ અથવા ૫૨૫ મા મીસર પર સ્વારી કરી ત્યાના રાજાને હરાવી ૭ મહીનામા આખા ઇજીપ્તનો માલીક બન્યો કાંબીસિસે એકંદરે મીસરના લોકો સાથે નમ્રતાથી કામ લીધુ હતું, પણ પાછળના ભાગમાં તેને દારૂ પીવાની ટેવ પડી, અને તે ઘાતકી વર્તણુક ચલાવવા લાગ્યો. એટલામાં ઇ સ. પૂ. ૫૨૨ મા એણે સાંભળ્યુ કે ઇરાનની ગાદી બીજા કોઈએ લઈ લીધી છે, તે પરથી તે પાછી મેળવવા ઇજીપ્તથી નીકળ્યો, પરતુ રસ્તામાજ જાંઘ ઉપર અકસ્માત્ ઇજા થવાથી સીરિઆમા મરણ પામ્યો.

મકદુનીઆ—આર્કિપેલેગો અથવા ઈજીઅન સમુદ્રના વાયવ્ય કોણમા એ દેશ આવેલો છે ગ્રીસ પર હુમલો કરવામા સામેલ થવાની ઇરાનીઓએ મકદુનીઆના લોકોને જરૂર પાડી હતી. પછીથી કેટલોક વખત ગ્રીસના અને તે પછી રોમના તાબામા તે રહ્યું હતુ. દસમી સદીમાં બલ્ગેરિઆના, ને ચૌદમી સદીમાં સર્વિઆના તાબામા હતુ સોળમી સદી પછીથી તુર્કી રાજ્યનો એ એક ભાગ બન્યો.

પાઠ ૧૭—**અઢારેક ક્રિયા**—ટાંકણી બનાવવામા અઢારેક વિભાગો કરવામાં આવે છે. રમવાના પાનાં બનાવવામા એનાથી પણ ચારગણા એટલે બોત્તેરેક વિભાગ પાડવામા આવે છે. જુદા જુદા કારીગરોને આ વિભાગો સોંપવામા આવતા હોવાથી ૩૦ કારીગરો એક દિવસમાં ૧૫,૫૦૦ પાનાં બનાવી શકે છે. જો એકજ કારીગર બધાં કામ કરે, તો દિવસમા એક કે બે કરતાં વધારે પાનાં નજ કરી શકે.
પરઠી લઈને—પોતપોતાનુ કામ જુદુ નક્કી કરી લઈને.

પાઠ ૧૮—ષોડશોપચાર—આવાહન, આસન, પાદ્ય, અર્ધ્ય, આચમન, સ્નાન, વસ્ત્ર, યજ્ઞોપવીત, ચંદન, પુષ્પ, ધૂપ, દીપ, નૈવેદ્ય, પૂગીફલતામ્બૂલ (પાનસોપારી), દક્ષિણા, નમસ્કાર—એ સોળ (પૂજનની) સામગ્રી

ખાતરબરદાસ—ફા ખાતર=હૃદય+બર્=આગળ+દાશ્તન્=મૂકવું 'ખાતરબરદાસ'='હૃદય આગળ મૂકવું' એટલે 'ભૂલવું નહિ, પણ દરેક રીતે તજવીજ કરવી તે'.

યજમાન—સં. યજ્ ઉપરથી વર્તમાન કૃદન્ત=યજ્ઞ કરનાર અહિં 'યજમાન' એટલે 'જેને ત્યાં પરોણો આવ્યો હોય તે, પરોણાની આગતાસ્વાગતા કરનાર ઘરનો ધણી.'

(અપૂર્ણ.)

ધારાસભાઓનું બંધારણ.

(રા. રા. જનુભાઈ અંબરતલાલ સૈયદ. બી. એ.)

લાંબા સમય ઉપર રચાયેલા કાયદાથી નિયંત્રિત થયેલી હિન્દુસ્તાનની ધારાસભાઓના સ્વરૂપમાં થોડોઘણો ફેરફાર કરવો યોગ્ય લાગવાથી નામદાર સેક્રેટરિ ઑવ્ સ્ટેટની મંજુરીથી સને ૧૯૦૯નો ઇન્ડિઆ કાઉન્સિલ્સ ઍક્ટ (હિન્દુસ્તાનની ધારાસભાઓનો કાયદો) પસાર થયો હતો. આમાં મુખ્યત્વે કરીને ધારાસભાના સભાસદોની સંખ્યા, તેમની નીમણુક કે ચૂંટણીને લગતી બાબતો, તેમજ અન્ય ઉપયોગી વિષયોનો સમાવેશ કર્યો છે પ્રસ્તુત કાયદો અમલમાં મૂકતા પહેલાં વડી સરકારે તા. ૨૪મી ઑગસ્ટ સને ૧૯૦૭ ના રોજ એક પત્રદ્વારા સ્થાનિક સરકારને તેમની હદમાં વસતા જુદીજુદી કોમના માણસો, તેમજ અન્ય મંડળોના અગત્યના સંઘોના મત લઈ પોતાની તરફ લખી મોકલવા સૂચવ્યું હતું આ બધા મતોનું તારણ કાઢી વડી સરકારે એક પત્ર લૉર્ડ મોર્લી-સેક્રેટરિ ઑવ સ્ટેટને મોકલ્યો હતો, તેને પરિણામે આ કાયદો પસાર થયો હતો. આ કાયદાથી ધારાસભાના કદમાં, તથા બીજી કેટલીક બાબતોમાં, એટલે કે ધારાસભાઓના જૂના સ્વરૂપમાં મહૂ ફેરફાર થયો છે. વડી ધારાસભામાં સરકારી સભાસદની સંખ્યા વધારે છે સ્થાનિક તેમજ પ્રાંતિક સભાઓના બધારણમાં એથી ઉલટું છે તે નીચેના કોઠા ઉપરથી જણાશે.

ધારાસભાઓનાં નામ	સરકારપક્ષ.	લોકપક્ષ.	વધુમત કયા પક્ષના ?
વડી ધારાસભા	૩૭	૩૨	૫ (સરકારના)
મદ્રાસ	૨૦	૨૬	૬ (લોકપક્ષના)
મુંબઈ	૧૮	૨૮	૧૦ (,,)
બંગાળા	૧૭	૩૧	૧૪ (,,)
સંયુક્ત પ્રાંતો	૨૦	૨૬	૬ (,,)
પૂર્વ બંગાળ તથા આસામ	૧૭	૨૩	૬ (,,)
પંજાબ	૧૦	૧૪	૪ (,,)
બ્રહ્મા	૬	૯	૩ (,,)

નવા કાયદાને અંગે જાણવા જોગ બાબત એ છે કે જો કોઈ કાયદો પસાર કરતાં અનુભવી મહગૃહસ્થોની જરૂર પડે તો પ્રાંતિક સરકાર તેવે પ્રસંગે બે નવા માણસો નીમે છે. આ બે પુરુષો જો સરકારપક્ષના હોય તોપણ લોકોના વધુ મતની સંખ્યા પર તેની અસર થતી નથી. બીજો લાભ એ થયો છે કે હવેથી ધારાસભામાં ધંધાદારી વર્ગ, જમીનદારો, મુસલમાનો, તેમજ વેપારીવર્ગ, પોતાના પ્રતિનિધિ મોકલી શકે છે. સ્ત્રી-વર્ગ, નાની ઉમરના પુરુષો અથવા તો ગાંડા માણસોને કોઈ ઉમેદવારને મત આપવાનો હક નથી. ચૂંટી કાઢવામાં આવેલા માણસની વર્તણુક કે આબરૂ લોકહિતની વિરુદ્ધ લાગે તો વડી કે સ્થાનિક સરકાર તેવા માણસને ધારાસભાનો સભાસદ થતો અટકાવી શકે છે. જુના કાયદા પ્રમાણે દરેક સભાસદની નીમણુક સારૂ સરકારની મંજુરીની જરૂર પડતી

ધારાસભાના પ્રત્યેક સભાસદને નવી સભાની પ્રથમ બેઠક વખતે વફાદારીના સોગંદ લેવા પડે છે, અને તેની સભાસદ નગીરીની મુદત ૩ વર્ષની હોય છે જો કોઈ પણ સભાસદની ચૂંટણી બિનકાયદેસર અગર અનીતિના માર્ગ કે સાધન દ્વારા થઈ હોય, ને તે સબબથી કોઈ પણ બીજો

માણસ વાંધો ઉઠાવે તો તે બાબત તપાસ કરવામાં આવે છે, અને જો વડી કે સ્થાનિક સરકારની નજરમાં આવે તો તે વાંધા ભરેલી મનાય છે. આ સિવાય ધારાસભાના કાર્યક્રમના પણ કેટલાક નિયમો ઘડાયા છે.

(૧) બ્રિટિશ સરકારના પરરાજ્યના સંબંધ વિષે, (૨) જે બાબતો સભામાં sub judis (ચુકાદો ન થયો હોય એવી) હોય તેના ઉપર, (૩) તેમજ ઈ. સ ૧૮૬૧ ની સાલના કાયદાની ૨૨ મી કલમમાં બાતલ કરેલા વિષયો ઉપર કોઈ સભાસદને ચર્ચા ચલાવવાનો હક નથી. ઉપરાંત જે બાબતો સામાન્ય લોકહિત વિરુદ્ધ હોય, અથવા આતક કે સ્થાનિક સરકારની સભામાં રજુ કરવા યોગ્ય લાગે તો તેવી દરખાસ્તો વડી સરકારની ધારાસભામાં રજુ કરવા દેવામાં આવતી નથી. આ નવા કાયદાથી મુખ્ય લાભ એ થયો છે કે સામાન્ય હિતને લગતી કોઈ પણ નવી દરખાસ્ત લોકનિયુક્ત સભાસદ રજુ કરી શકે છે

બજેટ (અંદાજપત્ર) રજુ થયા પછી તે ઉપર ચર્ચા ચલાવવાનો હક અગાઉ ન હતો, તે આ કાયદાને અંગે પ્રાપ્ત થયો છે. બજેટને અંગે વેરા, નવી લોન, તથા પ્રાંતિક સરકારને આપવાની ગ્રાન્ટ જેવા વિષયો ઉપર દરખાસ્તો રજુ કરવાનો દરેકને હક છે આ ઉપરાંત કોઈ પણ પ્રશ્નના ઉત્તરને લગતો નવો પ્રશ્ન પ્રથમ પૂછવાનો હક ન હતો, તે હવે નવો મળ્યો છે.

આ ઉપરથી સહજ સમજાશે કે નવા કાયદા જેને "Morley-Minto Reforms" "લૉર્ડ મોર્લી તથા લૉર્ડ મિન્ટોના સુધારા"નું નામ પણ કેટલાક આપે છે, તે હિન્દુસ્તાનના રાજ્યબંધારણમાં એક ઉપયોગી ફેરફાર કરનાર સાધન છે. ધારાસભાના સભાસદોની સંખ્યા બહુ વધી છે જુદા જુદા હક સભાસદોને આપવામાં આવ્યા છે. લોકનિયુક્ત સભ્યોની સંખ્યાના વધુ મત છે કાયદા ઘડવામાં તથા અમલમાં મૂકવામાં લોકોને વધારે ભેળવવા એજ આ નવા કાયદાનો લાભકારક, ઉદાર તથા ઉચ્ચ આશય છે. પ્રસ્તુત કાયદો અમલમાં મુકાયા પછી આપણા હિંદુસ્થાનના માયાળુ શહેનશાહ રાજ્યાભિષેકને વાસ્તે હિંદ પધાર્યા હતા ત્યારે દિલ્હીમાં સ્વમુખે કેટલાક સુધારા તથા રાજ્યતંત્રમાં ફેરફાર જાહેર કર્યા હતા. તેમાંના મુખ્ય બે છે-

(૧) હિન્દુસ્તાનની રાજ્યગાદી કલકત્તાને બદલે દિલ્હી થશે,

(૪) બંગાળાના જુદા ભાગ પાડી કાઉન્સિલની મદદથી કામ કરનાર ગવર્નર નિમાશે. આને લીધે બંગાળા ઇલાકાની ધારાસભાના બંધારણમાં ફેરફાર થયો છે, પણ બહુધા જૂનો ૧૯૦૯ નો કાયદો કાયમ છે.

ધારાસભાનું નામ.	પ્રમુખ.	કાયદા અમલમાં મૂકનારી સભાના અધિકારી (સત્તાની રૂએ)	પ્રાંતવાર અધિકારી.	સરકાર તરફથી નિમાયલા	લોક તરફથી ચૂંટી કઢાયલા.
નવી ધારાસભા.	નામદાર વાઈસરૉય	૫	૮	૨૭ (૨૦+ + ૭*)	૨૫
મદ્રાસની "	" ગવર્નર.	૩ + ૧ૠ		૨૩ (૧૬+ + ૭*)	૧૯
મુંબઈની "	" ગવર્નર.	૩ + ૧ૠ		૨૧ (૧૪+ + ૭*)	૨૧
બંગાળાની "	લેફટેનન્ટ ગવર્નર.			૨૨ (૧૭+ + ૫*)	૨૬
સંયુક્ત પ્રાંતની "	"			૨૬ (૨૦+ + ૬*)	૨૦
પૂર્વ બંગાળા તથા આસામની ધારાસભા.	"			૨૨ (૧૭+ + ૫*)	૧૮
પંજાબની "	"			૪ (૧૦+ + ૯*)	૫
બ્રહ્મદેશની "	"			૧૪ (૬+ + ૮*)	૧ (વેપારી મંડળ તરફથી)

ૠ ઍડવોકેટ-જનરલ. + સરકારી નોકરો. * સરકારી નોકર ન હોય એવા.

સંગીતવિષય.

(ચાલુ પુસ્તક ૫૧ ના પૃષ્ઠ ૧૮૮ થી).

ઈશ્વરપ્રાર્થના

શાંતિથી ગાવુ.

मात्रा ४	ઓ ઈ	શ્ વ ર ભ જી	એ ત ને	. . . ,
विलंबित मध्य	ऽ ऽ	| | | |	ऽ | |	ऽ̍ |
गति.	सा रे	ग ग प प	प ध धा	...... ,
	મો ટું	છે તુ જ	ના	. . મ ;
	ऽ ऽ	ऽ | |	ऽऽ	| ऽ
	प धा	सां ध प	गा	गा . . .
	ગુ ણ તા	રા નિ ત	ગા ઈ એ	. . . . ,
	| | ऽ	ऽ | |	ऽ | |	ऽ̍ |
	ध ध प	गा रि ग	सा रि गा	. . . . ,
	થા ય અ	મા રાં	કા	. . મ .
	ऽ | |	ऽ ऽ	ऽऽ	| | ऽ
	धा प प	गा री	सा	सा . . .

ગાય.

આનંદથી ગાવુ

मात्रा ४	કા ળી	ધો ળી	રા તી	ગા ય ,
मध्य द्रुत	ऽ ऽ	ऽ ऽ	ऽ ऽ	ऽ | |
गति	सा सा	‿रे म	प धप	सां सं ,

---

* । = ૧ માત્રા ; ऽ = ૨ માત્રા ; ऽ̍ = ૩ માત્રા ; ⌈ = ૨૨૨, વધું કે શબ્દ બીજા સ્તંભમાં ચાલુ છે એ બતાવનાર, ‿गा = કોમળ ગા ; नी₁ = મન્દ્ર ની ; ‖ = ગીત પૂરું, ‿ = અર્ધમાત્રા

પ્રિ એ | પા ણી | ચ ર વા | જા ય, |
ઽ ઽ | ઽ ઽ | । । ઽ | ઽ । । |
ध म | प गा | स स रिग | सा स; |

ગા ર પ | ગો. ને | આ ચ ળ · ચા ર, |
ઽ । । | ઽ ઽ | ઽ । । ઽ । । |
सा स स | रे म | प ध प सां सं, |

વા ળ ? | ડા પ ર | હે ત અ | પા ર. |
ઽ । । | ઽ । । | ઽ । । | ઽ । । |
धा म म | प ग ग | सा रि ग | सा स. |

પોપટની શીખામણ.

આનંદથી ગાવું.

√

मात्रा ३ ઉ | ડું જ | ગે ઉ | ડું વ | ને,
द्रुत ! | ઽ । | ઽ । | ઽ । | ઽ
गाव स | सा स | गा ग | म म | प

√

રિ | શું છું | રી અ | ચુ ત | ને
। | ઽ । | ઽ । | ઽ । | ઽ
ध | सां सं | -नी ध | प म | गा

√

ઉ | મા રી | પા પ | મા દ | રી,
। | ઽ । | ઽ । | ઽ । | ઽ
प | सां नि | सां रिं | सा -नि | धप

---

* । = ૧ માત્રા, ઽ = ૨ માત્રા; ઽ̍ = ૩ માત્રા, ⌒ = સ્વર, પણ કે શબ્દ બીજા સ્તરમાં ચાલુ છે એ બતાવનાર, -गा = કોમળ गा, मों। = મન્દ्र मी; ।̂ = ગીત પૂરૂં. - = અર્ધમાત્રા, √ માટે જુઓ પૃ ૨૨૪

ઉ	મા ડ	ભા ઈ	ના હ	ગો √
।	ऽ ।	ऽ ।	ऽ ।	ऽ
प	सां -नि	धा म	प म	गा

ળ	ણું અ	ને ક	બો લ	ણા, √
।	ऽ ।	ऽ ।	ऽ ।	ऽ
म	म म	-नी ध	सां नि	सां

મિ	ઠા ક	રું ટ	ક ક	ઘ √
।	ऽ ।	ऽ́ ।	ऽ ।	ऽ
नि	सां रिं	सां -नि	-नी प	धा

ધુ	એ ક	વે ણ	મા ન	જે, √
।	ऽ ।	ऽ ।	ऽ ।	ऽ
प	सां नि	सां रिं	-नी ध	धा

ગી	તું મી	ઠુ ટ	ક ક	ળે. ‖
।	ऽ ।	ऽ ।	ऽ ।	ऽ ‖
प	सां -नि	धा म	प म	गा. ‖

પાદ પૂરું થાય છે અને બીજું પાદ તે સાથે એકજ સ્તમભમાં જોડાય છે તે સ્પષ્ટ દેખાય છે; પરંતુ વિરામ અતિ સૂક્ષ્મ છે તે દર્શાવવા અક્ષર ઉપર √ આ ચિહ્ન રાખ્યું છે

અપૂર્ણ.

---

* । = ૧ માત્રા; ऽ = ૨ માત્રા, ऽ́ = ૩ માત્રા; ⌒| = સ્વર, વર્ણ કે શબ્દ બીજા સ્તમભમાં ચાલુ છે એ બતાવનાર; -ગા = કોમળ ગા; મા̥ = મન્દ્ર મા; ‖ = ગીત પૂરું. ‿ = અર્ધમાત્રા

ગણિત.

લેખક—રામભાઈ કાલિદાસ પરેલ.

(ચાલુ પૃ ૧૯૩ થી)

નિયમ ૨૩ મો:—બે સખ્યાના વર્ગોની બાદબાકી અને તેજ બે સંખ્યાની બાદબાકી આપ્યા હોય, તો આપેલી બાદબાકીના વર્ગમા આપેલી વર્ગોની બાદબાકી ઉમેરવી સરવાળાને આપેલી બાદબાકીની બમણાઈએ ભાગવાથી મોટી સંખ્યા નીકળશે આપેલી વર્ગોની બાદબાકીમાથી આપેલી બાદબાકીનો વર્ગ બાદ કરવો આ બાદબાકીને આપેલી બાદબાકીની બમણાઈએ ભાગવા. ભાગાકારની નાની સખ્યા આવશે

ઉદા. - બે સખ્યાના વર્ગો ી બાદબાકી ૩૯ છે, અને તેજ બે સખ્યાની બાદબાકી ૩ છે, તો તે બે સખ્યા કઈ?

$$\frac{\text{આપેલી બાદબાકીનો વર્ગ} + \text{આપેલી વર્ગોની બાદબાકી}}{\text{આપેલી બાદબાકીના બમણાઈ}}$$

$$= \frac{૩^૨ + ૩૯}{૩ \times ૨} = \frac{૪૮}{૬} = ૮ \text{ મોટી સખ્યા.}$$

$$\frac{\text{આપેલી વર્ગોની બાદબાકી} — \text{આપેલી બાદબાકીનો વર્ગ.}}{\text{આપેલા બાદબાકીના બમણાઈ}}$$

$$= \frac{૩૯ — ૩^૨}{૩ \times ૨} = \frac{૩૦}{૬} = ૫ \text{ નાની સખ્યા.}$$

માટે જવાબ. ૮ અને ૫.

કારણ:—

$અ^૨ — બ^૨ = ૩૯$ અને $અ — બ = ૩$ છે.

$અ — બ$ = નો વર્ગ કર્યો તો

$અ^૨ — ૨ અબ + બ^૨ = ૯$ થયા. એમા

$અ^૨ \quad — બ^૨ = ૩૯$ ઉમેર્યા.

$૨ અ^૨ — ૨ અબ = ૪૮$.. સરવાળો

માટે $૨ અ (અ — બ) = ૪૮$ એમા

$અ — બ = ૩$ આપેલા છે.

માટે $અ \times ૨ \times ૩ = ૪૮$

માટે અ $= \frac{૪૮}{૩ \times ૨} =$ ૮ મોટી સખ્યા.

અને એજ રીતે અ^૨—ય^૨ = ૩૯ માંથી અ—ય = ૩ નો વર્ગ અ^૨—૨ અય + ય^૨ = ૯ બાદ કર્યા તો

૨ અય—૨ ય^૨ = ૩૦ રહ્યા

માટે ૨ ય (અ—ય) = ૩૦ એમાં

અ—ય = ૩ આપેલા છે,

માટે ય × ૨ × ૩ = ૩૦. માટે ય

$= \frac{૩૦}{૩ \times ૨} =$ ૫ નાની સખ્યા.

ઉદા—અ ૧૦૦ રૂપીઆનો એક એવા કેટલાક શેર લે છે,' અને જેટલા શેર લે છે તેટલી પાઈ દરેક શેરે દલાલી આપે છે. ય ૧૦૦ રૂ. પીઆનો એક એવા કેટલાક શેર લે છે, અને જેટલા શેર લે છે તેટલી પાઈ દરેક શેરે દલાલી આપે છે અ કરતા ય ને રૂ. ૦—૬—૯ વધારે દલાલી આપવી પડે છે વર્ષ આખરે બંનેને દર શેરે ૫ રૂપીઆ પ્રમાણે નફો મળે છે. આથી અ કરતાં ય ને ૧૫ રૂપીઆ વધારે નફો મળે છે. જો અ પોતાના શેર ૮૦ ને ભાવે વેચી દઈ ઉપજેલી રકમની ૫ ટકાની ૯૬ ના ભાવની અને ય પોતાના શેર ૯૦ ને ભાવે વેચી દઈ ઉપજેલી રકમની ૩½ ટકાની ૮૭½ ના ભાવની લોન લે, તો બન્નેની વાર્ષિક ઉપજ પ્રથમ કરતાં કેટકેટલી વધશે અથવા ઘટશે?

ટીપ—નિયમ ૧૨ અને ૧૩ ને માટે ગોખલેકૃત ગુજરાતી ગણિતમાં આ રીત કરતાં જુદી રીત આપી છે.

નિયમ ૧૪ મો:—કોઈ બે સંખ્યાના વર્ગોની બાદબાકી અને તેજ બે સખ્યાનો ગુણાકાર આપ્યો હોય, તો આપેલી વર્ગોની બાદબાકીનો વર્ગ કરવો. આ વર્ગમાં આપેલા ગુણાકારના વર્ગની ૪ ગણાઈ ઉમેરવી. જે સરવાળો આવે તેનું વર્ગમૂળ કાઢવું. આ વર્ગમૂળ તેજ બે સંખ્યાના વર્ગોનો સરવાળો થશે આ ઉપરથી તે બે સંખ્યાઓ કાઢી શકાશે.

ઉદા—બે સખ્યાના વર્ગોની બાદબાકી ૨૦ છે, અને તેજ બે સંખ્યાનો ગુણાકાર ૨૪ છે, તો તે બે સંખ્યાઓ કઈ?

$\sqrt{\text{આપેલી વર્ગોની બાદબાકી}^2 + \text{આપેલો ગુણાકાર}^2 \times ૪}$

$= \sqrt{૨૦^2 + ૨૪^2 \times ૪}.$

$= \sqrt{૪૦૦ + ૫૭૬ \times ૪}$

$= \sqrt{૨૭૦૪}.$

= ૫૨ તેજ બે સખ્યાના વર્ગોનો સરવાળો. આ સરવાળો અને તેજ બે સખ્યાના વર્ગોની બાદબાકી ૨૦ આપી છે તે પરથી તે બન્ને સખ્યાઓ નીચે પ્રમાણે નીકળી શકે છે–

$\sqrt{\dfrac{\text{આવેલો વર્ગોનો સરવાળો + આપેલી વર્ગોની બાદબાકી}}{૨}}$

$= \sqrt{\dfrac{૫૨ + ૨૦}{૨}} = \sqrt{૩૬} = ૬$ મોટી સંખ્યા.

અને $\sqrt{\dfrac{\text{આવેલો વર્ગોના સરવાળો—આપેલી વર્ગોની બાદબાકી}}{૨}}$

$= \sqrt{\dfrac{૫૨ - ૨૦}{૨}} = \sqrt{૧૬} = ૪$ નાની સખ્યા.

જવાબ ૬ અને ૪ તે સખ્યાઓ.

કારણ:—

$અ^2 - ય^2 = ૨૦$ અને $અય = ૨૪$ છે.

$અ^2 - ય^2 = ૨૦$. એનો વર્ગ કરવાથી $અ^4 - ૨ અ^2 ય^2 + ય^4 = ૪૦૦$ થાય છે એમાં $૪ અ^2 ય^2 = ૨૩૦૪$ ઉમેરવાથી $અ^4 + ૨ અ^2 ય^2 + ય^4 = ૨૭૦૪$ થાય છે. એનુ વર્ગમૂળ કાઢવાથી $અ^2 + ય^2 = ૫૨$ આવે છે.

હવે $અ^2 + ય^2 = ૫૨$ છે. એમા

$અ^2 - ય^2 = ૨૦$ ઉમેર્યા

$૨ અ^2 = ૭૨$ સરવાળો થયો.

માટે $અ^2 = ૩૬$

માટે $અ = ૬$

એનીજ રીતે

$અ^2 + ય^2 = ૫૨$ છે એમાંથી

$$અ^2 - વ^2 = ૨૦ \text{ બાદ કર્યા}$$
$$૨ ચ^2 = ૩૨ \text{ બાદબાકી}$$
માટે $ચ^2 = ૧૬$

માટે $ચ = ૪$.

૧ લુ ઉદા:—એક માણુસે સોનું, ચાંદી, અને ત્રાંબુ મળીને ત્રણ ધાતુના મિશ્રણનુ એક ૩૦ તોલા વજનનું કડું કરાવ્યુ. આખા કડાને જેટલો ભાગ સોનાનો છે તેટલા પૌંડ આખા કડાની ઘડાઈ ગણતાં જેટલો ભાગ સોનાનો છે તેટલા ભાગની જે ઘડાઈ થાય તે રકમ સોનીએ ઘડાઈ તરીકે માગી. તે માણસે આખા કડાનો જેટલો ભાગ ચાંદીનો છે તેટલા પૌંડ આખા કડાની ઘડાઈ ગણતા જેટલો ભાગ ચાંદીનો છે તેટલા ભાગની જે ઘડાઈ થાય તે રકમ ઘડાઈ તરીકે આપવા કહ્યુ. આથી સોની અને તે માણસને, ૨ શિલિંગ ૯$\frac{૩}{૪}$ પેન્સના તફાવતની તકરાર પડી. આખરે સોનીએ જેટલો ભાગ સોનાનો હતો તેટલા પૌંડ આખા કડાની ઘડાઈ ગણતાં જેટલો ભાગ ચાંદીનો હતો તેટલા ભાગની જે ઘડાઈ થાય તે રકમ લીધી. આથી સોનીને ઘડાઈ બદલ ૭ શિલિંગ ૪ પેન્સ મળ્યા. તે માણસે ૨૦ રૂપીએ તોલા લેખે સોનુ, દશ આને તોલા લેખે ચાંદી, અને ૭ પાઈએ તોલા લેખે ત્રાંબુ ખરીદ્યુ હતુ. કહો ત્યારે તે કડુ કેટલી કિંમતનું થયુ? જવાબ.* રૂ ૩૦૮–૧૪–૬.

૨ જુ ઉદા—એક વેપારીએ પોતાની પાસે જેટલી સાલ છે તેટલા રૂપીઆની એક લેખે સઘળી સાલો અને જેટલી પાઘડી છે તેટલા રૂપીઆની એક લેખે સઘળી પાઘડીઓ વેચી દીધી. આથી તેને સાલ કરતા પાઘડીમા રૂ. ૪૪ ઓછા ઉપજ્યા. જો તેણે જેટલી પાઘડીઓ છે તેટલા રૂપીઆએ એક લેખે સઘળી સાલો અને જેટલી સાલ છે તેટલા રૂપીઆએ એક લેખે સઘળી પાઘડીઓ વેચી દીધી હોત, તો તેને રૂ. ૨૪૦ ઉપજત. જો તેણે રૂ. ૧૨॥ એ એક સાલ લેખે સઘળી સાલો અને રૂ ૮ એ એક પાઘડી લેખે સઘળી પાઘડીઓ વેચી દીધી હોત તો તેને સેંકડે ૧૫ ટકા નફો મળત ત્યારે તે વેપારીએ તે વેપારમા કેટલા રૂપીઆ રોક્યા?

(અપૂર્ણ)

---

* આ વિષયમા આપેલા બીજા સર્વ ઉદાહરણોના જવાબ વિષય પૂરો થયે આપવામા આવશે

સ્ત્રીકેળવણીની જરૂર.

(લખનાર–માસ્તર ભીમસિંહજી દીપસિંહજી પરમારના પત્ની બાઈ ચચળ)

નાનાં બાળકથી તે વૃદ્ધ વયનાં માણુસો પણ કહી શકશે કે આ દુનિયાનો ઉદ્ધાર અને મરાણ સ્ત્રી થકીજ છે. દરિયામા વહાણ ચલાવવાને ખલાસી કુશળ હોય છે ત્યારેજ વહાણ આ પારથી પેલે પાર જઈ શકે છે, તેમજ રાજ્યકારભાર ચલાવવાને પડિત પ્રધાનની જરૂર છે, તો પછી મહાવિકટ એવો જે આ સસાર તેને ચલાવવાને કેળવણી પામેલી સ્ત્રીઓની ખાસ જરૂર હોય એમાં નવાઈ શી! જ્યાંસુધી માતા કેળવાયલી નહિ હોય ત્યાંસુધી ઉછરતી પ્રજા ચપળ થઈ શકે એ બનવા જોગ કેમ હોય! જો માતા કેળવાયલી હશે તો તે પોતાના બાળકને સહેલાઈથી નાનપણુમાંજ કેળવણીના સસ્કાર ઠસાવી શકશે. મનની કેળવણી સપાદન કરવાને બાળકને શાળાની જરૂર પડે છે, તોપણ તનની કેળવણી આપવાને તો ખાસ કેળવાયલી માતાનીજ જરૂર છે. એક અભણ માતા બાળકને શુ સુધારી શકે? હા, જેવા ગુણો પોતામા હોય તેવા શિખવી શકશે—એમ કહીએ તો તેથી શુ? બચ્ચાનુ રક્ષણ અને પોષણ કરવામા તો અનાથ પશુપક્ષીઓ પણ બાહોશ હોય છે. પરતુ મનુષ્યજાત સર્વ પ્રાણીઓમાં જેટલી શ્રેષ્ઠ છે તે પ્રમાણમાં ઉત્તમ પ્રકારે માતા પોતે કેળવણી લઈને પોતાના બાળકને કેમ ન સુધારે? એક કેળવણી પામેલી માતા આ દુનિયાની વિચિત્ર પ્રજાને કેવી ઉપયોગી છે!

નાનપણથી માતાની તાલીમથી પુત્ર યા પુત્રી કેટલો બધો ઉપકાર કરી શકે છે તેમજ વિદ્વાન્ અને અનુભવી માતા પોતાની પ્રજાના હિતને માટે તેને કેટલી જાતનો બોધ આપી શકે છે તે જાણુવુ બહુ કઠિન નથી. કેમકે આપણે સહેજ અનુભવથી જોઈ શકીએ છીએ કે કેળવાયલી સ્ત્રીથી આ સંસાર સુખમય બને છે, અને અભણ સ્ત્રીઓનો સસાર કદી પણ સુખમય હોતો નથી એટલે દુખમય હોય છે, તો પછી સુખ મેળવવાનો પ્રયત્ન કરવો એ પ્રાણિમાત્રનુ કર્તવ્યજ છે. હિદી સ્ત્રીઓ તેમાં વળી ગુજરાતની સ્ત્રીઓમાં કેળવણીની ઘણીજ ખોટ છે. તેનું મુખ્ય કારણ એ છે કે ઘણા સાદા અને જૂના રિવાજના ગડરચો સ્ત્રીકેળવણીથી વિરુદ્ધ જાય છે, તેમજ અજ્ઞાની અને

જાહેર ખબર.

(ઉ. બા. ના મે. એ ઇન્સ્પેકટર સાહેબના તા ૭ મી મે ૧૯૧૨ ના હુકમ ન. ૨૬૬૦ ઉપરથી).

નીચેના પુસ્તકો, ચોપાનીઆ, વગેરે નામદાર શહેનશાહ તરફથી જપ્ત થયલાં જાહેર કરવામા આવ્યાં છે, કારણ કે સદરહુ પુસ્તકો, ચોપાનીઆ વગેરેમાં એવા શબ્દો કે લખાણ છે કે તેથી નામદાર શહેનશાહ તરફ કે હિંદમાં કાયદેસર સ્થપાયલી બ્રિટિશ સરકાર તરફ અસંતોષ, તિરસ્કાર, કે ધિક્કાર ઉશ્કેરવાનો સંભવ છે.

પુસ્તક વગેરેનું નામ.	પુસ્તક, ચોપાનીઆં વગેરેની વિશેષ હકીકત.	સરકારી ઠરાવ ન. તથા તારીખ.
'પાણિપતચા મોબદલા' (પાણિપતનો ખાર .) નામનું મરાઠી નાટક.	કોલ્હાપુરની હિંદુ યુનિઅન ક્લબના સભાસદ કોઇ વાસુદેવ નારાયણ નામનાએ દેખીતી રીતે લખેલું, મુબઈમાં સુવર્ણ પ્રિન્ટિંગ પ્રિસમાં છપાયલું, અને મુબઈ, ગિરગામના ફાટક અ-ઘર્સે પ્રસિદ્ધ કરેલું.	જ્યુડિશ્યલ ડિપાર્ટમેન્ટ, ન. ૫૪૬, કિલ્લે મુબઈ, તા. ૨૦મી જાન્યુઆરિ ૧૯૧૨.
'સંગીત લંકાવિધ્વંસ નાટક' (લંકાના નાશ વિષે સગીત નાટક) નામનું મરાઠી નાટક.	ગણેશ ઘોડદેવ કાણેએ લખેલું, અને મુંબઈમા કર્ણાટક પ્રેસમાં છાપેલું	જ્યુડિશ્યલ ડિપાર્ટમેન્ટ, ન. ૮૧૫, કિલ્લે મુંબઇ, તા. ૨૯મી જાન્યુઆરિ ૧૯૧૨.
'પૃથ્વીરાજ સયોજિત નાટક' (પૃથ્વીરાજ અને સયોજિત નાટક) નામનું મરાઠી નાટક.	ગણેશ ઘોડદેવ કાણેએ લખેલું, અને મુબઈમાં તત્ત્વવિવેચક પ્રેસમા છાપેલું	,,

બસવેશ્વર (Basaweshwar) નામનું નાટક.	અમરશાસ્ત્રી હીરેમઠ લિંગસાગરે કૅનરીઝમા લખેલું, (બેલ્ગામના) રામતત્ત્વ પ્રકાશ પ્રેસમા છા પેલું, અને શિવમૂર્તિ સ્વામી કાનબર્ગી મઠે પ્રસિદ્ધ કરેલું	જ્યુડિશ્યલ ડિપાર્ટમેન્ટ, ન ૮૫૭, કિલ્લે મુબઈ, તા. ૩૦મી જાન્યુઆરિ ૧૯૧૨
'વંદેમાતરમ્, બીશો નહિ' (Bande Mataram, Do not fear) એ નામનું બ ગાલીમા હસ્તલિખિત પાનીઉં	'યુગાન્તર' ની સહીવાળું.	જ્યુડિશ્યલ ડિપાર્ટમેન્ટ, ન. ૧૧૨૬, કિલ્લે મુંબઈ, તા. ૯ મી ફેબ્રુઆરિ ૧૯૧૨,
'નામદાર બાલગંગાધર તિલક યાચા વરીલ ખ ટલ્યાચી હકીકત' (ધિ ઑનરબલ મિ. બાલ ગંગાધર તિલકપર ચાલલા કામની હકીકત)	બાલગંગાધર તિલકની તપાસનો મરાઠીમાં પૂર્ણ હેવાલ, ખંડેરાવ ભીકાજી બેલ્સારેએ લખેલો, ઈંદુપ્રકાશ પ્રેસમાં છપાયલો, અને કોલ્હાપુરના બુકસેલર રામચંદ્ર ચિન્તામણ ભાગવતે પ્રસિદ્ધ કરેલો	જ્યુડિશ્યલ ડિપાર્ટમેન્ટ, ન ૧૨૧૧, કિલ્લે મુંબઈ, તા ૧૩ મી ફેબ્રુઆરિ ૧૯૧૨
'શૂર અબલા' (બહાદુર સ્ત્રીઓ)	"ધનુર્ધારી"એ લખેલુ,મુંબઈના નિર્ણયસાગર પ્રેસમાં છપાયલુ, જનાર્દન મહાદેવ ગુર્જરે પ્રસિદ્ધ કરેલુ	॥
'શ્રી શિવાજી ઉત્સવ વા ત્યા પાસૂન મહારાષ્ટ્રીયાસ બોધ'	કોઇ શિવાજી જયતી પર દેખીતી રીતે અપાયલુ ભાષણ, 'લોકમાન્ય બાલગંગાધર તિલક'ને અર્પણ કરેલું મરાઠી ચોપાનીઉં.	॥
'લોકમાન્ય બાલગંગાધર તિલક યાચે ૫૦ વર્ષાચેં ચરિત્ર, ભાગ પાહલા'	કૃષ્ણજી આબાજી ગુરુજીએ લખેલુ, પૂનાના શારદા પ્રેસમા છપાયલુ, ગણેશ રામચંદ્ર કાશલકરે પ્રસિદ્ધ કરેલુ	॥

'રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ આ- ણિ લોક જાગૃતિ'	વાસુદેવ પુરુષોત્તમ સાઠેએ લખેલુ, અને વડોદરામાં 'જય વિજય' પ્રેસમાં છપાયલુ.	"
'સમાલોચક' નામના ચોપાનીઆની નીચેની પ્રતો ૧. પુસ્તક ૧ લુ, નં. ૩. ૨ પુસ્તક ૧ લું, ન ૫. ૩. પુસ્તક ૨ જું, નં ૩	મરાઠીમા હુબલીના ત્ર્યબક ગુરુનાથ કાલેએ મરાઠીમા પ્રકાશ કરેલુ	જ્યુડિશ્યલ ડિપાર્ટમેન્ટ, ન. ૧૨૪૪, કિલ્લે મુંબઈ, તા ૧૪ મી ફેબ્રુઆરિ ૧૯૧૨.
'બન્દેમાતરમ્, મા ભોઈ! મા ભોઈ! મા ભોઈ! ભાઈ સ્વદેશીય ભ્રાતૃવૃંદ', એ મથાળાનુ પાનીઉં.	કર્તાના નામ વગરનુ બગાલીમા લખાયલુ, અગ્રેજી, બંગાલી, અથવા કોઈ પણ ભાષામા પ્રસિદ્ધ થયલુ	જ્યુડિશ્યલ ડિપાર્ટમેન્ટ, નં. ૧૪૬૪, કિલ્લે મુંબઈ, તા. ૨૨ મી ફેબ્રુઆરિ ૧૯૧૨.
'લેખ—રત્ન—માળા અથવા નાના ફકરાઓમાં- થી નીવડક પત્રોથી સ- ગ્રહ નામનુ મરાઠી ચોપાનીઉં	આતાજી રામચદ્ર હાર્ડિકરે લખેલુ, અને ૧૮૮૭ મા વાસુદેવ ગણેશ જોશીએ 'ચદ્રિકા' પ્રેસમા છાપેલુ તથા પ્રસિદ્ધ કરેલુ	જ્યુડિશ્યલ ડિપાર્ટમેન્ટ, ન. ૨૭૫૨, કિલ્લે મુંબઈ, તા. ૧૦ મી એપ્રિલ ૧૯૧૨.

નીચેના ચોપાનીઆ, ચોપડી વગેરે જમીન યા દરિઆ માર્ગે બ્રિટિશ ઈંડિઆમાં લાવવાની ગવર્નર જનરલ-ઇન્-કાઉન્સિલ તરફથી ૧૮૭૮ ના મી કસ્ટમ્સ ઍકટના સેક્શન ૧૯ ની રૂએ મના કરવામાં આવે છે —

પુસ્તક વગેરેનુ નામ	પુસ્તક ચોપાનીઆ વગેરેની વિશેષ હકીકત	સરકારી ઠરાવ નં. તથા તારીખ
'જણુ, એક કાવ્ય અને બીજાં ગીતો', તથા 'અરિસોરુપણુ, એક ટુંકી વાર્તા'.	સી સુબ્રમણ્ય ભારતીએ પ્રસિદ્ધ કરેલાં, અને પૉંડચેરીમા છાપેલા નામિલ ભાષામા ચોપાનીઆ	રેવેન્યુ ડિપાર્ટમેન્ટ, નંબર ૧૯૩૦, કિલ્લે મુંબઈ, તા. ૨૩ મી ફેબ્રુઆરિ ૧૯૧૨

અલ્‌-બલેગ (Al-Balagua) નામનું અરબી વર્તમાન પત્ર.	સિરિઆમાં બૈરૂટમાં પ્રસિદ્ધ થયલું	રેવેન્યુ ડિપાર્ટમેન્ટ, નંબર ૩૬૦૭, કિલ્લે મુંબઈ, તા. ૧૫ મી એપ્રિલ ૧૯૧૨

જાહેર ખબર.

જ્યુડિશ્યલ ડિપાર્ટમેન્ટ, નંબર ૨૮૭૫, કિલ્લે મુંબઈ, તા. ૧૩ મી એપ્રિલ ૧૯૧૨.

૧૯૧૦ ના ઇંડિઅન પ્રેસ ઍક્ટના સેક્શન ૧૨ પ્રમાણે 'અષ્ટભુજા દેવી' ના ચિત્રની મના કરનારી તા ૧૬ મી ડિસેમ્બર ૧૯૧૧ ની સરકારી જાહેર ખબર નંબર ૭૨૦ ના સંબંધમાં લાગતા વળગતા અધિકારીઓને ખબર આપવામાં આવે છે કે લાનોલી, કાર્લાના રવિવર્મા પ્રેસના માલીકને સરકારે નીચેના ફેરફાર સાથે એ ચિત્ર ફરી છાપવાની પરવાનગી આપી છે —

(૧) જાહેર ખબરમાં કસાઈ તરીકે વર્ણવેલા એક શક્સની તરવાર પરના લોહીના ડાઘો કાઢી નાખવા

(૨) જાહેર ખબરમાં ગાય તરીકે વર્ણવેલા, પણ જે હકીકતમાં ભેંસ છે, તે પ્રાણીનો રંગ સફેદ બદલીને કાળો રાખવો

જાહેર ખબર.

(મે ઉ. બા ના એ ઈ સાહેબના તા ૧૩ મી મે સને ૧૯૧૨ ના હુકમ નં. ૩૧૬૩ ઉપરથી).

સને ૧૯૧૨-૧૩ નો નં. ૨૯૪૨. અમદાવાદ, ૧૦ મી મે સને ૧૯૧૨

તા. ૭ મી મે ૧૯૧૨ ના ડિરેક્ટર ઑવ્ પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શન સાહેબના હુકમ નં ૧૪૮૩ પ્રમાણે આથી જાહેર કરવામાં આવે છે કે હાલતુરત સુધી અમદાવાદ કૅંપમાં રહેનાર આસરે ૧૪ વર્ષની વયના છોટાલાલ ગોકળદાસ તમોલીને, તથા હાલતુરત સુધી અમદાવાદ પ્રેમ દરવાજા બહારના રહેનાર આસરે ૧૭ વર્ષની વયના બનીરામ કૃષ્ણાજી મિસ્ત્રી (ઉર્ફે બાલ કૃષ્ણ કૃષ્ણાજી ગાયકવાડ) ને, લીવિંગ સર્ટિફિકેટો પર ખોટી સહી કરીને અમદાવાદની અમુક સ્વીકૃત હાઈસ્કૂલમાં દાખલ થવા પ્રયત્ન કરવા માટે, હવે પછી હમેશને માટે સરકારી અથવા મંજૂરી મળેલી કોઈ પણ શાળામાં દાખલ કરવાની, તેમજ ખાતા તરફથી લેવાતી અથવા સ્વીકારાયલી કોઈ પણ પરીક્ષામાં બેસવા દેવાની મના કરવામાં આવે છે. P Lom

ગેઝ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર ઉ બા

નિશાળોનાં ઇનામપત્રક.

માંડવી—ગામ લોકો તરફથી. મીઠાઇ. રૂ. ૧૦–૮–૦ **સાતમ**—ગામલોકો તરફથી મીઠાઈ. રૂ. ૨–૦–૦ પાસા ૩–૦–૦ **એરૂ**—ગામલોકો તરફથી વસનજી રણછોડજી તરફથી ભોજન રૂ ૩૦–૦–૦ **ધરસાણા**—ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ રૂ. ૪–૦–૦ **સુંડેશ**—ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ રૂ ૫) **નામધરા**—ગામ લોકો તરફથી મીઠાઇ રૂ. ૫) ભોજન રૂ. ૧૦) **અચેલી**—ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ રૂ. ૨૦) **મગોદડુંગરી**—ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ રૂ. ૫–૮–૦ **ઉમરા**—શેઠ ધનજીશાહ રૂસ્તમજી તરફથી ઇનામ રૂ ૨૪–૦–૦ પટેલ ધના રવા મીઠાઈ રૂ. ૧–૧૨–૦ બાઈ શકરી ખુરશી રૂ. ૪–૮–૦ **સેગવાછામા**—પટેલ ઇચ્છાભાઈ દયાળભાઈ ભોજન રૂ ૧૨) **અટગામ**—ગામ લોકો તરફથી ભોજન રૂ. ૪૫) સ્કુલ કમીટીના મેમ્બર તરફથી મીઠાઈ રૂ ૩) **મગોદ**—ગામ લોકો તરફથી છીંટ રૂ. ૩–૧૨–૦ મીઠાઈ ૧–૯–૦ **અડદા**—ગામ લોકો તરફથી ઘડીઆળ રૂ. ૧૨–૪–૦ મીઠાઈ રૂ. ૫) **ખેરલાવ**—ગામ લોકો તરફથી ભોજન મીઠાઈ **ચાસાકિંદું**—વડતાળ ગાદીના સ્વામીના ધર્મગુરૂ મીઠાઈ રૂ ૩) **ખરેલી**—દયાળજી પરાગજી તરફથી ઘડીઆળ રૂ. ૧૦) **સીસોદરા**—ગામ લોકો તરફથી. મીઠાઈ. રૂ ૧૯) **અહવા**—ગામ લોકો તરફથી ભોજન રૂ ૧૬–૩–૦ ગુલાબભાઈ નાગરજી ફ્રાન્મ સુપ્રિન્ટેડંટ સાહેબ તરફથી તથા મ હસણજી રણસિંહજી મીઠાઈ રૂ ૪–૦–૦ સ્લેટ તથા મીઠાઈ રૂ ૧૦–૧૨–૦ **વાંકાનેર**—ગામ લોકો તરફથી પાણી લાવવાને લોઢાખંડની નળી રૂ ૩૫) ઇનામ રૂ. ૧૧) મીઠાઈ રૂ. ૨૨) **કમાળછોડ**—દયારામ રણછોડજી તરફથી છોકરાને ભોજન કરાવ્યું રૂ. ૨૫–૮–૦ ગામ લોકો તરફથી ટોપડ, છીંટ વીગેરે કાળીપરજના રૂ. ૧૬–૪–૦ ગોવન કાળા પટેલ સાકર રૂ. ૧)

અપૂર્ણ

સૂચના.—ઝાલાવાડ-હાલાર એજન્સિના તાબાની સ્કૂલોના મહેતાજીઓએ [illegible] અંક વી. પી. થી મગાવવો, અગર બે આનાની ટિકિટ મોકલવી, અથવા મ. ઓ. કરવો, એમ મે. આસિ. એજન્સિ એજ્યુ. ઑફિસર સાહેબ લખી જણાવે છે, માટે તે મુજબ તેઓએ અમલ કરવો

REGISTERED NO B 48

અંક ૭ મો. પુસ્તક ૫૨ મું.

Gujarat School Paper.

ગુજરાત શાળાપત્ર.

જુલાઈ ૧૯૧૨.

વિષય અનુક્રમણિકા. પૃષ્ઠ.

તંત્રી (ઑગસ્ટ ૧૯૦૨ થી)-અને
પ્રકાશક—રા. બ. કમળાશંકર પ્રાણશંકર ત્રિવેદી, બી. એ.,
પ્રિન્સિપલ, મે. રા. ટ્રેનિંગ કૉલેજ—અમદાવાદ.

કેળવણીખાતાના હુકમથી.

અમદાવાદ—યુનાઇટેડ કંપનિ પ્રેસમાં છગનલાલ અમરથી મેહતાએ છાપ્યું.

નિશાળોનાં ઇનામપત્રક.

માંડવી—ગામ લોકો તરફથી. મીઠાઇ. રૂ. ૧૦–૮–૦ **સાતમ**—ગામલોકો તરફથી મીઠાઈ રૂ. ૨–૦–૦ પતાસા ૩–૦–૦ **એ૩**—ગામલોકો તરફથી વશનજી રણછોડજી તરફથી ભોજન. રૂ ૩૦–૦–૦ **ધરસાણા**—ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ રૂ ૪–૦–૦ **સુડેશ**—ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ રૂ ૫) **નામધરા**—ગામ લોકો તરફથી મીઠાઇ રૂ. ૫) ભોજનનું રૂ. ૧૦) **અચેલી**—ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ રૂ ૧૦) **મગોદડુંગરી**—ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ રૂ. ૫–૮–૦ **ઉમરા**—શેઠ ધનજીશાહ રૂસ્તમજી તરફથી ઇનામ રૂ ૨૪–૦–૦ પટેલ ધના રધા મીઠાઈ રૂ ૧–૧૨–૦ બાઈ શકરી ખુરશી રૂ. ૪–૮–૦ **સેગવાછામા**—પટેલ ઇચ્છાભાઈ ઢાયાભાઈ ભોજન રૂ ૧૨) **અણગામ**—ગામ લોકો તરફથી ભોજન રૂ. ૪૫) સ્કુલ કમીટીના મેમ્બર તરફથી મીઠાઈ રૂ ૩) **સગોદ**—ગામ લોકો તરફથી છીંટ રૂ ૭–૧૨–૦ મીઠાઈ ૧–૮–૦ **અડદા**—ગામ લોકો તરફથી ઘડીઆળ રૂ ૧૨–૪–૦ મીઠાઈ રૂ. ૫) **ખેરલાવ**—ગામ લોકો તરફથી ભોજન મીઠાઈ **ચાસાડિઁદું**—વડતાળ ગાદીના સ્વામીના ધર્મગુરૂ મીઠાઈ રૂ ૩) **ખરેલી**—દયાળજી પરાગજી તરફથી ઘડીઆળ રૂ ૧૦) **સીસોદરા**—ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ. રૂ. ૧૯) **અટવા**—ગામ લોકો તરફથી ભોજન રૂ ૧૬–૩–૦ ગુલાબભાઈ નાગરજી ફોરેસ્ટ સુપરિટેંડટ સાહેબ તરફથી તથા સામળજી રણસિંહજી મીઠાઈ રૂ ૪–૦–૦ સ્લેટ તથા મીઠાઈ રૂ. ૧૦–૧૨–૦ **વાંકાનેર**—ગામ લોકો તરફથી પાણી લાવવાને લોઢાની નળી રૂ ૩૫) ઇનામ રૂ. ૧૧) મીઠાઈ. રૂ. ૨૨) **કમાળછોડ**—દયારામ રણછોડજી તરફથી છોકરાને ભોજન કરાવ્યું રૂ ૨૫–૮–૦ ગામ લોકો તરફથી કાપડ, છીંટ વીગેરે કાળીપરજના રૂ. ૧૬–૪–૦ ગોવન કાળા પટેલ સાકર રૂ. ૧)

અપૂર્ણ

સૂચના.—ઝાલાવાડ-હાલાર એજન્સિના તાબાની સ્કૂલોના મહેતાજીઓએ ત્રયુનિસિ બુક વી. પી. થી મંગાવવો, અગર બે આનાની ટિકિટ મોકલવી, અથવા મ. ઓ. કરવો, એમ મે. આસિ. એજન્સિ એજ્યુ. ઑફિસર સાહેબ લખી જણાવે છે; માટે તે મુજબ તેઓએ અમલ કરવો.

ગુજરાત શાળાપત્ર.

પુસ્તક ૫૧ મું. જુલાઈ, ૧૯૧૨. અંક ૭ મો.

કાવ્યસંપત્તિનું દિગ્દર્શન.

(ચોથી સાહિત્યપરિષદ્‌મા વાચેલો નિબંધ).

(ચાલુ પુ ૫૧ પૃ ૨૦૪ થી).

દોષોનું લક્ષણ ને પ્રકાર.

કાવ્યના લક્ષણ વિષે આલંકારિકોમા બહુ મતભેદ છે. દંડી અને જગન્નાથ રમણીય અર્થ પ્રતિપાદન કરનાર શબ્દને કાવ્ય કહે છે,[1] અર્થાત્, શબ્દચમત્કૃતિને પ્રાધાન્ય આપે છે; અર્થચમત્કૃતિને ગૌણ માને છે. ભામહ, મમ્મટ, વિદ્યાનાથ આદિ આલંકારિકો શબ્દ અને અર્થ બંનેને કાવ્ય કહે છે,[2] એટલે શબ્દચમત્કૃતિ ને અર્થચમત્કૃતિ બંનેને સરખાં આવશ્યક ગણે છે. વામન રીતિને, વિશ્વનાથ રસને, અને આનંદવર્ધન ધ્વનિને કાવ્યનો આત્મા માને છે[3] મમ્મટ પણ ગુણના લક્ષણમા રસને અંગી એટલે આત્માજ કહે છે[4] મમ્મટનો કાવ્યપ્રકાશ ગ્રંથ કાવ્યશાસ્ત્રમાં આકરગ્રંથ મનાય છે તેના લક્ષણ પ્રમાણે અદોષ, સગુણ, અને બહુધા

---

१ रमणीयार्थप्रतिपादकः शब्दः काव्यम् । रस०
शरीरं तावदिष्टार्थव्यवच्छिन्ना पदावली । काव्या०

२ शब्दार्थौ सहितं काव्यं गद्यं पद्यं च तद् द्विधम् । भाम०
तददोषौ शब्दार्थौ सगुणावनलंकृती पुनः क्वापि । काव्य०

३ रीतिरात्मा काव्यस्य । काव्य० सूत्र०
वाक्यं रसात्मकं काव्यम् । साहि० दर्प०
काव्यस्यात्मा ध्वनिरिति बुधैर्यः समाम्नातपूर्वः–ध्वन्या०

४ ये रसस्याङ्गिनो धर्माः शौर्यादय इवात्मनः ।
उत्कर्षहेतवस्ते स्युरचलस्थितयो गुणाः ॥ काव्यप्र०

સાલંકાર શબ્દ અને અર્થ તે કાવ્ય છે એ ગાંલને લક્ષણમાં મમ્મટ પ્રારંભમાં મૂકે છે, તે યુક્તજ છે પ્રાચીન આલંકારિકો ભામહ અને દંડી પણ કાવ્યમાં દોષોની ઉપેક્ષા ન કરવાનોજ ઉપદેશ કરે છે ભામહ કહે છે કે એક પણ દોષયુક્ત પદ વાપરવું નહિ દુષ્ટ પુત્રથી જેમ પિતાની નિંદા થાય છે, તેમ દુષ્ટ પદથી કાવ્યની નિંદા થાય છે[1] દંડી પણ એવોજ વિચાર દર્શાવે છે, તે કહે છે કે સ્વલ્પ પણ દોષ પ્રતિ પ્રમાદ ન કરવો; કેમકે ગમે તેવું સુંદર શરીર પણ કોઢના એક પણ ડાઘાથી કદ્રુપુજ થાય છે[2]

દોષ ને ગુણોનું વિવેચન.

મુખ્ય અર્થનો એટલે રસ કે ભાવનો જેથી અપકર્ષ કે ક્ષતિ થાય તેને દોષ કહ્યો છે કેટલાક દોષો નિત્ય છે, અર્થાત્, સર્વે સ્થળે દોષજ છે. કેટલાક અનિત્ય છે; એટલે અમુક પ્રસંગમાજ દોષ છે કેટલાક શબ્દ દોષ છે, કેટલાક અર્થદોષ છે, ને કેટલાક રસદોષ છે આવા દોષના પ્રકાર છે. કાનને પ્રિય લાગે એવા પદોજ કાવ્યમા વાપરવા જોઈએ કવિને ભાષા પર બગમર કાબુ જોઈએ ને યોગ્ય સ્થળે યોગ્ય મધુર શબ્દોજ તેણે શોધી કાઢવા જોઈએ. તેની ભાષા શુદ્ધ, સરળ, ને સરકારી જોઈએ, તેનામા ઉંચા પનરની રસજ્ઞતા જોઈએ. શબ્દશાસ્ત્રના નિયમોનો અનાદર કરવાથી ચ્યુતસંસ્કૃતિ દોષ થાય છે વ્યાકરણના દોષોનો એમાં સમાવેશ થાય છે કર્ણને કઠોર લાગે એવા પદના પ્રયોગથી શ્રુતિકટુત્વ દોષ બને છે અશ્લીલ, ગ્રામ્ય, અપ્રસિદ્ધ, કે સંદિગ્ધ પદો વાપરવાથી કે એવો અર્થ થવાથી સહૃદયના મનને ઉદ્વેગ થાય છે, ને રસની ક્ષતિ થાય છે, માટે એવા પદો ને અર્થ પણ દૂષિતજ છે. જે રચનાથી વર્ણનનો આરંભ ો હોય તે રચનાનો ભંગ કરી અન્ય રચનાનો આશ્રય કરવાથી ભગ્નપ્રક્રમ દ ન થાય છે ગુંચવણભરેલી રચના કિલષ્ટ કહેવાય છે ને તે પણ દૂષિતજ છે એકનું એક પદ પ્રયોજન વિના પુન પ્રયોજવાથી કથિતપદત્વ

---

१ सर्वथा पदमप्येकं न निगाद्यमवद्यवत् ।
विलक्ष्मणा हि काव्येन दुःसुतेनेव निन्द्यते ॥ भाम०

२ तदल्पमपि नोपेक्ष्यं काव्ये दुष्टं कथंचन ।
स्याद्वपुः सुन्दरमपि श्वित्रेणैकेन दुर्भगम् ॥ काव्या०

કે પુનરુક્તિ દોષ થાય છે. આ દોષ અનિત્ય છે; કેમકે કેટલેક સ્થળે પુનરુક્તિ આવશ્યક છે અર્થની પુષ્ટિ ન થાય એવા નકામાં વિશેષણથી અપુષ્ટ દોષ થાય છે એ અર્થદોષ છે. છન્દોભંગ કે યતિભંગથી હતવૃત્તત્વ દોષ થાય છે. છન્દના કરના યતિમા ભગ વિશેષ જોવામા આવે છે જે વૃત્તમા જે જે સ્થળે વિદ્વાનોએ વિશ્રામસ્થાન નક્કી કર્યા છે તે તે વૃત્તમાં તે તે સ્થળે વિશ્રામ લેતા પદને ભાગી નાખવુ પડે ત્યા એવો દોષ થાય છે. રસદોષ પણ ત્રણ પ્રકારના છે; પણ તે સર્વમા અનૌચિત્ય એટલે રસની યોગ્યતાનો નાશ એ રસભંગનુ મુખ્ય કારણ છે. આ દોષોમાના ઘણાખરા ગદ્યમા પણ જોવામા આવે છે ક્લિષ્ટ રચના, વ્યાકરણ દૃષ્ટિએ અશુદ્ધ શબ્દો, અપ્રયુક્ત, સદિગ્ધ, ને ગ્રામ્ય શબ્દો, તેમજ કર્ણકટુ પદો, ને યતિભંગ જેવા દોષો આપણી ભાષામાં ગદ્ય ને પદ્ય બનેમા સ્થળે સ્થળે દૃષ્ટિગોચર થાય છે. એ તો ખરૂ છે કે કેટલાંક ઉત્તમ કાવ્યોમા પણ ક્વચિત્ દોષો જોવામાં આવે છે તાત્પર્ય એ છે કે આપણો આદર્શ ઉચ્ચતમ જોઈએ, અને દોષોનુ સ્વરૂપ જાણી તેમાથી મુક્ત થવા પ્રયાસ કરવો એ આપણો ધર્મ છે.

દોષના વિવેચન પરથી એટલુ સ્પષ્ટ છે કે કવિની ભાષા શુદ્ધ, ગુણવણુ ચમત્ની, ને પ્રાસાદિક હોવી જોઈએ, તેમજ તેનો અર્થ પણ ક્લિષ્ટ કે અનુચિત ન જોઈએ. તેમા રસની પરિપૂર્તિ જોઈએ ને સહૃદયને માન્ય ન થાય એવી ક્લિષ્ટ કલ્પના તેમાં ન જોઈએ

સગુણ એ મમ્મટના કાવ્યલક્ષણમા બીજુ વિશેષણ છે માત્ર દોષરહિત શબ્દ અને અર્થ હોય એટલે કાવ્ય થાય એમ નથી, તે શબ્દ ને અર્થ ગુણયુક્ત હોવા જોઈએ શૌર્યાદિ જેમ આત્માના ધર્મ છે, તેમ ગુણો એ રસ જે કાવ્યનો આત્મા છે તેના ધર્મ છે[1] શૌર્યાદિ આત્માનો ઉત્કર્ષ કરે છે, તેમ ગુણો પણ રસનો ઉત્કર્ષ કરે છે, અને શૌર્યાદિ ગુણો આત્માથી પૃથક્ રહી શકતા નથી, તેમ કાવ્યમા ગુણો એ રસથી પૃથક્ રહી શકતા નથી. આ પ્રમાણે કાવ્યમાં ગુણો રસની જમાવટ કરવામા ઉપયોગી

---

१ ये रसस्याङ्गिनो धर्माः शौर्यादय इवात्मनः ।
उत्कर्षहेतवस्ते स्युरचलस्थितयो गुणाः ॥ काव्य०

ઈએ છીએ, નથી આપણે સાષ્ટાંગ દંડવત્ પ્રણામ કરતા કે નથી માત્ર બે હાથ આદર સિવાય સાથે આણતા હદ ઉપર જવુ તેમજ હદ અંદર જવુ એ બન્ને તિરસ્કરણીય છે નીતિની બાબતમા પણ આવો સામાન્ય નિયમ ઍરિસ્ટૉટલે સ્વીકાર્યો છે. અને તે સાધારણ રીતે જનસમાજને ઉપયોગી છે. સાહિત્યમાં ગ્રન્થવિવેચન-પ્રશંસા, ટીકા વગેરે બાબતોમા પણ આ નિયમનો સ્વીકાર લાભકારક ને ન્યાય્ય છે. અલબત કોઈ લેખક ઘણીજ ઊંચી પંક્તિનો હોય તો તેની કૃતિ વિષે અતિપ્રશંસાનો ભય નથી રહેતો; તેમજ કોઈ પણ લેખક તદન નિર્માલ્ય લખાણો લખતો હોય તો તેની કૃતિની ગમે તેટલી નિન્દા કરવાથી અતિનિન્દાનો દોષ થતો નથી; પરતુ આ બન્ને દાખલા અપવાદરૂપ છે સામાન્ય રીતે અતિપ્રશંસા કે અતિનિન્દા બન્ને દૂષિત છે. જુદી જુદી વખતે બન્ને દોષો થતા આપણે જોઈએ છીએ. ખરૂં છે કે અન્ય દેશોમા ને અન્ય ભાષાના સાહિત્યમા પણ આમ થતું હશે અને થાય છે. ઉદાહરણ તરીકે લૅન્ડૉર કહે છેઃ—

" In selecting a poet for examination, it is useful either to extol him to the skies, or to tear him to pieces and trample on him. Editors in general do the former, Critics on editors more usually the latter.

"કોઈ પણ કવિની પરીક્ષા કરતી વખતે ઘણુંખરૂં તેને કાં તો ઊંચે ટોચ પર ચઢાવી દેવામા આવે છે કે તેના ચીંથરે હાલ કરી તેને પીંખી નાખવામા આવે છે. સામાન્ય રીતે અધિપતિઓ પહેલા પ્રકારનું કામ કરે છે, ને અધિપતિઓના ટીકાકારો વધારે વાર બીજા પ્રકારનું કામ કરે છે."

આમ અતિપ્રશંસા ને અતિનિન્દાના દોષો અન્ય સ્થળોમાં પણ હોવાની ફરિયાદ આપણે સાંભળીએ છીએ, પણ તે ટાંકી તેનો બચાવ નથી જે ત્યાજ્ય છે તે ત્યાજ્યજ છે મિત્રોને હાથે લખાતા અવલોકનોમા કે ખાનગી અભિપ્રાયોમા બહુધા આપણે અતિપ્રશંસાનો દોષ જોઈએ છીએ, અને માસિકો કે સાપ્તાહિક પત્રોમાં કેટલીક વાર આપણે અતિનિન્દાનો દોષ જોઈએ છીએ

ટીકાના કાર્યમા નીતિની આવશ્યકતા

ટીકાઓની બાબતમા પ્રામાણિક-પણું જાળવવુ ઘણું આવશ્યક છે. નિરંકુશ ટીકાઓથી અન્યોન્ય પ્રતિ કટુતાનો ભાવ ઉત્પન્ન થાય છે. નીતિ-

વાપરેલો લેખક પોતાના દાવની પણ જાણે શોધમાં રહે છે અને દાવ આવે પોતે પણ બને તેટલી અસભ્યતાનો ઉપયોગ કરી લેવાનું ચૂકતો નથી. પરિણામે તેના પર આક્ષેપો, તેના ઉત્તરો ઇત્યાદિ અનર્થપરમ્પરાની શરૂઆત થાય છે અને અંતે નથી લેખકોને લાભ થતો કે નથી સાહિત્યને લાભ થતો.

વળી એક વાર ટીકાકાર તરીકેની મોટી પદવી ધારણ કરવાને આપણે લલચાઈએ છીએ કે પછી એક ગંભીર પ્રકારની ભૂલ કરવાનો સંભવ રહેછે તે એ છે કે યદાતદા, જ્યારે ને ત્યારે આપણે સત્યને પ્રકાશમા આણવુંજ જોઈએ એ આપણો ધર્મ છે એમ માની લેવાની આપણને ઝનુન થાય છે. ખરૂં જોતાં પ્રથમ આપણો બોલવાનો ધર્મ હોય તોજ પછી સત્ય બોલવાનો ધર્મ પ્રાપ્ત થાય છે. સત્યસંશોધન કરવામાં અગ્રણી ગણાવવા ખાતર કંઈ જ્યારે ને ત્યારે આપણે બોલવાને બંધાયલા નથી. ડૉ. માર્ટિનો કહે છે તે પ્રમાણે સત્યવાદિત્વનો ગુણ આપણે જે કંઈ બોલવાનું છે તેના પર અંકુશ રાખવાને કામનો છે, ને તેની હદ ઓછી કરવામાં કામ લાગે છે, નહિ કે જે જાણતા હોઈએ તે બધું કહી નાખવાની ઇચ્છાને તૃપ્ત કરવાને. સત્યવદિત્વનો સદ્ગુણ વાણી વિષે શાસક બળ વાપરવાના કામનો છે; નહિ કે આરમ્ભક બળ. આ શબ્દોમા સમાયલું સત્ય કેવું સરળ છે છતાં જીવનમાં ને સાહિત્યમા તેનો કેટલી બધી વાર અનાદર થતો જોવામા આવે છે ! આપણે જે કંઈ કહેવા ઇચ્છતા હોઈએ તેનું અગત્ય કેટલું છે તે પ્રથમ જોવું જોઈએ. ચર્ચાઓ ને ટીકાઓમાં આ બાબત લક્ષમાં રાખવાની છે. આપણું માની લીધેલું બધું અસત્ય દૂર કરવાને મથવાનો ભારે બોજો આપણે માથે લેવાની કંઈ જરૂર નથી.

વળી સત્ય કહેવાની ઇચ્છા આપણને શા હેતુથી પ્રાપ્ત થાય છે તે પણ આપણે જોવું જોઈએ. સાહિત્યને સેવા કરવાનો ઉચ્ચ ઉદ્દેશ ને તે ઇચ્છાનું બીજ હોય તો તેને અંકુરિત કરવાને કશો બાધ નથી ને તેને કોઈ પણ જાતના અંકુશની જરૂર નથી. પણ અનિષ્ટસ્પર્ધા કે દ્વેષમૂલક ટીકા, ચર્ચા, આક્ષેપ ઇત્યાદિ ગર્હ્ય છે. બદનક્ષી કે નિન્દા વિષેનો કાયદાનો-સિદ્ધાન્ત પણ આ સંબંધી આપણને પ્રકાશ આપશે. કોઈએ અન્ય પુરુષને વિષે બદનક્ષી ભરેલું લખાણ કર્યું હોય તોપણ તે લખાણની સંપૂર્ણ સત્યતા તે તેનો બચાવ ગણવામા ને કબૂલ રાખવામાં આવે છે. છતાં આ બચાવ પ-

ર્હું સિવિલ કોર્ટમાં કબૂલ રાખવામાં આવે છે તેનું કારણ શું છે ? નહિ કે મરજીમાં આવે ત્યાં ને મરજીમાં આવે તેમ સત્ય કહેવામાં કંઈ મોટો સદ્‌ગુણ છે, પણ એટલુંજ કે કરવામાં આવેલી નિન્દા ખરી હોય તો પછી તેમ છતાં તેને માટે નુકસાનીનો દાવો કરવો એ ઘણું હલકું કામ છે. Sir Federick Pollock ના શબ્દોમાં-" Not because any merit is attached by the law to the disclosure of all truth in season and out of season (indeed it may be a Criminal offence), but because of the demerit attaching to the plaintiff if the imputation is true, whereby he is deemed to have no ground of Complaint for the fact being Communicated to his neighbours." કાયદાના કરતા પણ સાહિત્યને તો નીતિની સાથે વધારે ગાઢ સમ્બન્ધ છે, ને તેથી તેમાં સત્ય કે અસત્ય જે કંઈ કહેવામાં આવે તેમાં અનિષ્ટ હેતુ સમાયલો હોય તો તે સર્વથા નિન્દ્ય છે.

વળી ટીકાઓ, ચર્ચાઓ, ને આક્ષેપોમાં સરળ ને પ્રિય પદ્ધતિ સ્વીકારવી ઉચિત છે જ્યાં સરળ ભાષામાં સત્ય કહેવાની ઇચ્છા છે ત્યાં કોઈ પ્રકારની હાનિ નથી. પણ જ્યાં આડીઅવળી રીતે વ્યાજસ્તુતિથી પરિપૂર્ણ ભાષામાં લેખો લખાય છે ત્યાં અસભ્યતા, દ્વેષ અગત ટીકા – એમ જાતજાતનાં અનિષ્ટ પરિણામ સંભવે છે જે મતભેદની બાબત હોય તે સીધી રીતે કહેવાનું કામ લેખકને રહેલું પડે છે અને તેથી પ્રતિપક્ષીના મનમાં અશભ્ય લાગણી ઊભી થવા પામતી નથી. આડીગલીની પદ્ધતિ સ્વીકારવાથી વ્યંગ્ય ભાષાનો છૂટથી ઉપયોગ કરવો પડે છે; લેખક પોતાનો દ્વેષ જાણે છુપાવતા જાય છે, પણ સુધરેલી ભાષામાં તે ગાલિપ્રદાન કર્યો ચાલ્યો જાય છે ને થોડો વખત આનંદ ભોગવે છે. અન્તે તો Action and re-action are equal. ધ્વનિ સામે પ્રતિધ્વનિ પણ તેટલાજ બળથી, તેટલીજ યુક્તિપ્રયુક્તિથી, ને તેટલીજ પ્રપંચમયી ને અનિષ્ટ પદ્ધતિથી થાય છે પરિણામે એક પ્રકારનું વિચિત્ર સાહિત્ય ઉત્પન્ન થાય છે. લેખકો જાણે ઝેરી કિનાઇનની ગોળીઓ ખાતો હોય ને તેને લીધે તેમને સારાસારની બહેર મારી ગઈ હોય એમ વાચકવૃન્દને લાગી આવે છે લેખક પોતે તેમજ પ્રતિપક્ષી બન્નેની અવનતિ થાય છે. પ્રખ્યાત અંગ્રેજી કવિ શેક્સપીઅર દયાના સદ્‌ગુણને વિષે કહે છે :—" The quality of mercy is twice

blessed; 't blesseth Him that gives and him that takes" તેમા શબ્દોનો ફેર કરીને પ્રસ્તુત વિષયમા, પ્રતિકાર અથવા અન્યોન્ય દ્વેષ વિષે આપણે કહી શકીએ કે 'Tis twice cursed; it curseth Him that gives and him that takes. જેમ દયા જેને વિષે કરવામા આવી હોય તે, ને દયા બતાવનાર માણસ, બન્ને સુખી થાય છે તેમ પ્રતિકાર જેને વિષે રાખવામાં આવ્યો હોય તે, અને તે રાખનાર હોય તે, બન્ને માણસોની અધોગતિ થાય છે, ને બન્નેને કલેશ ઉત્પન્ન થાય છે. (અપૂર્ણ.)

હાસ્યરસ.

(ચોથી સાહિત્યપરિષદ્‌મા વાચેલો નિબંધ)

(આનુ પુ ૫૧ પૃ. ૨૧૧ થી.)

(રા રા મો. પા દવે. એમ. એ એલ્. એલ્. બી.)

હાસ્ય ઉત્પન્ન કરે એવી કૃતિમા જો બીજી ઉત્કૃષ્ટ રચનાઓની પેઠે અલૌકિક આનન્દ આપવાનું સામર્થ્ય ન હોય તો તેમા હાસ્યરસ છે એમ આપણાથી કહી શકાય નહિ એ આપણે જોયુ. છતા હસ્ય અને હાસ્યરસ એ બેને ઘણોજ ગાઢો સમ્બન્ધ છે એની કોઈથી પણ ના પાડી શકાશે નહિ; અને જે કૃતિમા હાસ્યરસ હોય તે કૃતિ આપણને ઘણીખરી વાર તો ખડખડ હસાવેજ છે એવુ સાધારણ રીતે આપણાથી નિર્ભયપણે કહી શકાશે. આ નિયમ સાહિત્યમા એટલો બધો પ્રચલિત છે અને એના દાખલાઓ ડિકન્સ, માર્ક ટ્વેન, સ્વિફ્ટ, મોલિયર વગેરે સમર્થ લેખકોની કૃતિઓમાંથી એટલા મળી આવે એમ છે કે તેના ઉદાહરણ આપવાની જરૂર સાધારણ રીતે કોઈને પણ લાગે નહિ. છતા "હાસ્ય અને હાસ્યરસ એ એની વચ્ચે આસ્માન અને જમીન જેટલો અન્તર છે" એવુ અદ્‌ભુત અને આધાર વગરનુ વાક્ય કેટલીક વાર ઉચ્ચારવામા આવે છે તેને લીધેજ એ વિષયના એક બે સક્ષિપ્ત ઉદાહરણો ટાકવાના આ સ્થળે જરૂર પડે છે. પહેલું ઉદાહરણ મોલિયરના "Le Mariage Forcé" (જોરજુલમના લગ્ન) એ નામના નાટકમાથી હુ લઈશ એ નાટકના પહેલા અકનો ચોથો પ્રવેશ વધારે હાસ્યરસવાળો છે, પણ વિસ્તારભયને લીધે એ પ્રવેશ ન લેતા એજ અંકનો પાચમો પ્રવેશ આપની આગળ રજુ કરીને હુ સન્તોષ માનીશ એ પ્રવેશમા "અમુક સ્ત્રીની સાથે પોતે પરણવુ કે નહિ"

તેના સંબન્ધમા માર્ફુરિયસ નામના ફિલસુફની સલાહ લેવાને સ્ગેનેરેલ નામનો ગૃહસ્થ તેની પાસે આવે છે. એ બેની વચ્ચે નીચે પ્રમાણે વાતચીત થાય છે —

ફિલસુફ—કેમ, ભાઈ! તમારૂ આગમન શેને માટે થયું છે?

ગૃહસ્થ—સાહેબ, એક નાની સરખી બાબતમાં આપની સલાહ લેવાની મારે જરૂર પડી છે, અને તેથી હું આપની પાસે આવ્યો છુ (સ્વગત) આ ભાઈ કંઈ ઠીક જણાય છે ખરા. આપણે વાત કરીએ ત્યારે એ શાન્ત રહીને આપણુ કહ્યુ સાભળે તો છે.

ફિલસુફ—માસ્તર, તમારી બોલવાની રીત તમે લગાર સુધારો તો સારૂ. હમારી ફિલસુફીમા એવુ કહ્યું છે કે કોઈ પણ સિદ્ધાન્ત બહુ ચોક્કસ રીતે મૂકવો નહિ; દરેક બાબતમા સંકોચ રાખીને બોલવુ. પોતાનો અભિપ્રાય દર્શાવવાનું હમેશા મુલ્તવી રાખવુ; અને એ નિયમ પ્રમાણે "હુ આવ્યો છું" એમ નહિ, પણ "હું ધારૂં છુ કે હુ આવ્યો છું" એમ તમારે કહેવુ જોઈએ.

ગૃહસ્થ—હુ ધારૂ છુ?

ફિલસુફ—હા.

ગૃહસ્થ—પણ 'હુ એમ ધારૂ છુ' તેનુ કારણ શુ? હુ ધારૂં છું કારણ કે હુ ખરેખર આવ્યોજ છુ

ફિલસુફ—તમે ધારો છો તેટલા ઉપરથી તમે આવ્યાજ છો એમ કઈ ફલિત થતુ નથી કારણ કે તમે ધારતા હો છતા તમે ખરેખરા ન આવ્યા હો એ બનવા જોગ છે

ગૃહસ્થ—શુ! હુ અહિ આવ્યો છુ એ વાત ચોક્કસ નથી?

ફિલસુફ—ના. એ વાત અનિશ્ચિત છે, અને આપણે દરેક વિષયમા સશયાત્મક વૃત્તિ રાખવી જોઈએ.

ગૃહસ્થ—શુ! હુ અત્યારે અહિ આવેલો નથી? શુ હું તમારી સામે ઊભો રહીને તમારી સાથે વાત કરતો નથી?

ફિલસુફ—મને એમ લાગે છે કે તમે અહિ આવેલા છો, અને હું ધારૂં છુ કે હુ તમારી સાથે વાત કરૂં છું, પણ એમ છેજ એવુ કઈ ચોક્કસ કહી શકાય નહિ

ગૃહસ્થ—રે ! તમે મારી મજાક કરો છો કે શું ? હું આ અહિં ઉભેલો છું અને તમે મારી સામે ઉભેલા છો એ વાત ઉઘાડી છે, અને એમાં કંઈ હું ધારૂંછું ને મને લાગે છે ને એવો કંઈ સવાલજ નથી મહેરબાની કરીને આપ એ સઘળા ગહન વિચારો છોડી દો, અને મારી વાત સાંભળો. હું તમને એવું કહેવા આવ્યો છું કે મારે પરણવાની ઇચ્છા છે.

ફિલસુફ—હું કંઈ એ વિષે જાણતો નથી.

ગૃહસ્થ—પણ હું તમને જણાવું છું

ફિલસુફ—તે હશે

ગૃહસ્થ—જે કન્યાની સાથે મારી પરણવાની ઇચ્છા છે તે ઘણી જુવાન અને ખુબસુરત છે.

ફિલસુફ—એમાં કંઈ અસંભવિત નથી.

ગૃહસ્થ—ત્યારે હું તેની સાથે પરણું તો સારૂં કે નઠારૂં ?

ફિલસુફ—એમાથી એક તો ખરૂંજ.

ગૃહસ્થ—(સ્વગત) રે ! અહિં વળી જુદોજ રંગ છે. (ફિલસુફ ભણી જોઈને) હું તમને પૂછું છું કે જે કન્યા વિષે મેં તમારી આગળ વાત કરી તેની સાથે હું પરણું તો સારૂ થાય કે નહિ ?

ફિલસુફ—તે તો જે થાય તે ખરૂં

ગૃહસ્થ—ત્યારે હું પરણું ને નઠારૂં ?

ફિલસુફ—હા, કદાચ એમ પણ હોય.

ગૃહસ્થ—હું આપને વિનતિ કરૂં છું કે આપ મને બરાબર જવાબ આપો.

ફિલસુફ—મારી ધારણા એમજ કરવાની છે

ગૃહસ્થ—એ છોકરી તરફ મારો ઘણો પ્રેમ છે.

ફિલસુફ—સંભવિત છે.

ગૃહસ્થ—એના બાપે પણ લગ્નની કબુલાત આપી છે.

ફિલસુફ—આપી હશે

ગૃહસ્થ—પણ મને બીક એ રહે છે કે એને પરણીને હું મૂરખ તો નહિ બનું !

ફિલસુફ—સંભવિત છે.

ગૃહસ્થ—તમે એ વિષે શું ધારો છો ?

ફિલસુફ—એમાં કંઈ અસંભવિત નથી.

ગૃહસ્થ—પણ તમે જો મારી જગાએ હો તો તમે શું કરો ?

ફિલસુફ—તે હું જાણતો નથી

ગૃહસ્થ—મને તમે શું કરવાની સલાહ આપો છો ?

ફિલસુફ—તમારી ઇચ્છામા આવે તે

ગૃહસ્થ—તમે મને તો ગાંડો બનાવી મૂકશો !

ફિલસુફ—મારે કંઈ એમા લેવાદેવા નથી

ગૃહસ્થ—હત તમારૂં ભલુ થાય !

ફિલસુફ—તે તો જે થવાનું હશે તેમજ થશે

ગૃહસ્થ—(સ્વગત) આ માણસ કેવો મૂર્ખ છે ! ખરેખરો વેદિયો ઢોર ! અલ્યા ! હવે તને બતાવી આપુ છુ હરામખોર ! (ફિલસુફને મારે છે)

ફિલસુફ—ઓ મા ! ઓ રે ! હાય, હાય !

ગૃહસ્થ—લેતો જા, લેતો જા હવે તને તારા ડહાપણનો બદલો મળ્યો, અને મને સન્તોષ થયો.

ફિલસુફ—વાહ ! આ તે કંઈ રીત ! મારૂં આવુ અપમાન ! મારા જેવા ફિલસુફને આમ મારતા તને કંઈ શરમ ન લાગી ?

ગૃહસ્થ—મહેરબાની કરીને તમારી બોલવાની રીત સુધારજો દરેક વિષયમા માણસે સંશયાત્મક વૃત્તિ રાખવી જોઈએ, અને "મને માર્યો" એમ નહિ પણ "હું ધારૂં છુ કે મને માર્યો" એ પ્રમાણે તમારે બોલવુ જોઈએ.

ફિલસુફ—રે ! મૅજીસ્ટ્રેટની પાસે જઈને હું હમણા ફરિયાદ કરૂ છુ કે ફલાણાએ મને માર માર્યો

ગૃહસ્થ—એમા મારે કંઈ લેવાદેવા નથી

ફિલસુફ—માર પડયાની નિશાની હજી મારા શરીર પર છે.

ગૃહસ્થ—તે હશે.

ફિલસુફ—મારૂં આવુ અપમાન કરનાર તુજ છે.

ગૃહસ્થ—એમાં કંઈ અસંભવિત નથી.

ફિલસુફ—હું તારે માટે સમન કઢાવીશ.

ગૃહસ્થ—હું કંઈ એ વિષે જાણતો નથી

ફિલસુફ—તને એવું ફળ મળશે.

ગૃહસ્થ—તે તો જે થાય તે ખરૂં

ફિલસુફ—હું તને બતલાવી આપીશ ! મને એક વાર જવા દો ! (એમ કહીને ફિલસુફ ચાલ્યો જાય છે)

(અપૂર્ણ)

——(૦)——

"જ્ઞાન અને કેળવણી."*

(રા રા. ત્રિનકરરાય અચરતલાલ મૈયદ બી એ.)

મહેરબાન "ગુજરાત શાળાપત્ર"ના તંત્રી સાહેબની સેવામા વિનતિપૂર્વક લખવાનું કે "શાળાપત્ર" ના જીવનનું પચાસમું વર્ષ પરિપૂર્ણ થયુ તે મઙ્ગલમય વૃત્તાતને એક મહોત્સવરૂપ ગણીને તત્પ્રસગે એક 'જ્યુબિલિ' (સુવર્ણ મહોત્સવ) અક પ્રકટ કરવાની જે યોજના આપે કરી છે તે જેટલી સમયોચિત છે તેટલીજ સ્તુત્ય છે

"ગુજરાત શાળાપત્ર"નો ગુજરાતની શાળાઓ સાથે તેમજ શાળાઓમા શિક્ષણ આપતા શિક્ષકો સાથે નિકટ સમન્ધ હોવાથી, તેમજ "જ્ઞાન અને કેળવણી"—એ વિષય અને શિક્ષકો જેમને શ્રીમચ્છકરાચાર્યે "જ્ઞાનના દાતાર" કહેલા છે તે ઉભયની વચ્ચે એક પ્રકારનો ગાઢ સમન્વય આવી રહેલો હોવાથી પૂર્વોક્ત વિષયને ઉદ્દેશીને જે કાંઈ થોડુ મેં યથામતિ આ નીચે લખી મોકલ્યુ છે તે આપને "ખાસ અકમાં" પ્રકટ કરવા યોગ્ય લાગે તો તેમ કરવા કૃપા કરશો એવી નમ્ર વિનતિ છે

"જ્ઞાન અને કેળવણી."

"જ્ઞાન" એ શબ્દ માત્ર બે અક્ષર મળીને થયલો છે તથાપિ એ

* આ લેખ જ્યુબિલિ અકને માટે આવેલો તે ત્યા જણાવ્યા મુજબ અવકાશને અભાવે અત્ર છાપવામા આવ્યો છે

નાનકડો શબ્દ કેટલો આશ્ચર્યજનક અર્થ સૂચવે છે? પ્રાચીન તેમજ અર્વાચીન સમયના વિદ્વાનોએ અને તત્ત્વચિંતકોએ તેનું કેવું રૂપ આલેખ્યું છે? જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ માટે તેઓએ કયા કયા સાધનો કલ્પ્યાં છે?—વગેરે વિષયો પરત્વે એકાગ્રચિત્તથી મનન કરવું એ પ્રત્યેક વિચારશીલ મનુષ્યનો—તેમાં મુખ્યત્વે કરીને શિક્ષકનો—પરમ આવશ્યક ધર્મ છે આવા આવશ્યક ધર્મની પ્રતીતિ થયા પછી જે મનુષ્ય વા શિક્ષક એ ધર્મ—આચરણમાં જેટલે અંશે ન્યૂનતા કે શિથિલતા ધરાવે છે તેટલે અંશે તેનામાં મનુષ્યત્વની કે શિક્ષકત્વની પણ ન્યૂનતા સમાયલી છે એ વાત પણ નિર્વિવાદજ છે આ કારણથી "જ્ઞાન" શી વસ્તુ છે ને વિષે આપણે વિચારીશુ. "જ્ઞાન" એ શબ્દ સંસ્કૃત ભાષાનો છે ને "જ્ઞા" ધાતુ જેનો અર્થ "to know" "જાણવું" એવો થાય છે તેને अन (નામવાચક) પ્રત્યય લાગવાથી ઉપસ્થિત થયલો છે. તેનો અર્થ "અમુક વસ્તુ શી છે?" "તેનું સત્ય સ્વરૂપ શુ છે?" એ સમજવુ એવો થાય છે, અને એ સમજવાથી—જાણવાથી—મનુષ્યને તે વસ્તુ સુખપ્રદ થઇ પડતી હોવાથી "જ્ઞાન" ને આપણા દેશના પ્રાચીન ઋષિમુનિઓએ "સુખનું સર્વોત્તમ સાધન" કહેલુ છે, તેમજ પાશ્ચાત્ય દેશના તત્ત્વચિન્તકોએ "એક મહાન્ બળ"* કહેલુ છે આમ બન્ને દેશોમા "જ્ઞાન"નું માહાત્મ્ય એક સરખુંજ છે, તથાપિ દૃષ્ટિબિન્દુ ભિન્ન છે આપણે 'જ્ઞાન' ની કિંમત આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિબિન્દુથી આંકી છે, તેમણે વ્યાવહારિક દૃષ્ટિબિન્દુથી. આ રીતે દૃષ્ટિબિન્દુ ભિન્ન હોવા છતા અંતિમ ઉદ્દેશ તો ઉભયનો એકજ છે અને તે એ કે "ઉત્તમ સુખનુ સર્વોત્તમ સાધન" આપણા પ્રાચીન સમયના તત્ત્વચિન્તનનુ એક અંગ જે "વેદાન્ત"ના નામથી ઓળખાય છે તેમા "જગતની સર્વ વસ્તુનુ—જડ તેમજ ચેતન વસ્તુઓનું—આદ્ય રૂપ અભિન્ન એકજ છે," "જીવાત્મા અને પરમાત્મા, સ્રષ્ટા અને સૃષ્ટ પદાર્થો એ સર્વ એકજ **સાર્વત્રિક** મહાન્ સત્ય (Universal Reality) જે "પરમ બ્રહ્મ" ના નામથી ઓળખાય છે તેના રૂપાન્તરજ છે," વગેરે વાદની ચર્ચા કરવામા આવેલી છે, અને તેથી તેને અદ્વૈત (બે જુદાં નહિ તે-એટલે એકજ

*"Knowledge is Power" ("જ્ઞાન એક શક્તિ છે") એવુ એક પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનનુ સૂત્ર સુપ્રસિદ્ધ છે.

સ્વરૂપ સૂચવતો) વાદ કહેલો છે એ અદ્વૈત વાદ પ્રમાણે એ સાર્વત્રિક સત્ય પરમ બ્રહ્મનો અવબોધ જેને "મોક્ષ" એટલે જન્મમરણના ચકાવામાથી છુટવું એમ કહે છે, તે પ્રાપ્ત કરવામાં સહાયભૂત થઈ શકે એવું સાધન—સર્વોત્તમ સાધન—'જ્ઞાન'—સત્ય જ્ઞાન—જ છે. શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતામા **શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માએ** અર્જુનને મોક્ષમાર્ગ સૂચવતાં જે બોધ કરેલો છે તેમા પણ વેદાન્તનો એ અદ્વૈતવાદજ વર્ણવ્યો છે અને મોક્ષપ્રાપ્તિના કર્મમાર્ગ, ભક્તિમાર્ગ અને જ્ઞાનમાર્ગ-એવા ત્રણ માર્ગ બતાવીને તે ત્રણેમાં જ્ઞાનમાર્ગને સર્વોત્તમ કહ્યો છે અને એ રીતે જ્ઞાનનું નિઃસીમ માહાત્મ્ય સિદ્ધ કર્યું છે* શ્રીમચ્છંકરાચાર્યે પણ—

" बोधोन्यसाधनेभ्यो हि साक्षात् मोक्षैकसाधनम् ।
पाकस्य वह्निवज्ज्ञानं विना मोक्षो न सिध्यति ॥ "+

એવુ બોલીને શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતામા વર્ણવેલા મતનું પ્રતિપાદન કર્યું છે.

આ પ્રમાણે આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિબિન્દુથી જ્ઞાનનું માહાત્મ્ય આપણે વિચાર્યું, અલબત્ત અતિ સંક્ષિપ્ત રૂપમા. હવે આપણે વ્યાવહારિક દૃષ્ટિબિન્દુથી વિવેચન કરીશું તોપણ જ્ઞાનની મહત્તા સ્પષ્ટ રીતે સમજાયા વિના નહિજ રહે. ઉત્ક્રાન્તિવાદને આધારે મનુષ્યના જીવનની ઉત્ક્રાન્તિ તપાસીશું તો આપણને માલમ પડશે કે મનુષ્યના જીવનની ઉત્ક્રાન્તિની સાથોસાથ તેના જ્ઞાનનો પણ ક્રમાન્વયે વિકાસ થતો આવ્યો પ્રથમ તો તેના બુદ્ધિબળના વિકાસને લઈને તેના મનની અંદર અનુભવાતા વિચારોને કોઈ પણ રીતે બહાર દર્શાવવાની તેની ઇચ્છાશક્તિ બળવત્તર થવા લાગી; અને તેમ કરવા જતાં ભાષાની ઉત્પત્તિ થઈ ઉચ્ચારિત ભાષાએ ક્રમશઃ

---

*" सर्वं कर्माखिलं पार्थ ज्ञाने परिसमाप्यते " ॥ श्री. भ. गी.
" बहूनां जन्मनामन्ते ज्ञानवान् मां प्रपद्यते " ॥ श्री. भ. गी.
" ज्ञानाग्निः सर्वकर्माणि भस्मसात् कुरुतेऽर्जुन " ॥ श्री. भ. गी.

+ (અર્થ) "બીજાં સાધનો કરતા બોધ-જ્ઞાનનો પ્રકાશ-મોક્ષનું ઉત્તમ સાધન છે. જેમ અગ્નિ વિના અન્ન પરિપકવ થતું નથી તેમ જ્ઞાન વિના મોક્ષ પ્રાપ્ત થતો નથી."

સંગીતવિષય.

(ચાલુ પુસ્તક ૫૧ ના પૃષ્ઠ ૨૨૪ થી).

ઈશ્વરનુ ભજન.

मध्यजाति
षड्रचना
मात्रा ४
मध्य विलंवित
गति.

	વીં સ રૂ ન	હિં પ્ર ભુ	ના મ ,	ક દી હું
	ı ı ı ı	ऽ ı ı	ऽ ‿ ‿	ı ı ऽ
	प प प प	-नी ध प	-गा स ,	-ग म प
	વીં સ રૂં ન	હિં પ્ર ભુ	ના	. મે .
	ı ı ı ı	ऽ ı ı	ऽऽ	ı ‿ ऽ
	म प म म	-गा रि रि	सा	सस .
	ચં દ્ર સુ	૨ જ ને	અ ગ ણિ ત	તા રા
	ऽ ı ı	ı ı ऽ	ı ı ı ı	ऽ ऽ
	सा -ग म	प प प	-नि -नि -निसं	सं-नि ध प
	ક ર્યા ઉ	જ્ઞા સ ને	કા મ ,	ક દી હું
	ı ऽ ı	ऽ ı ı	ı ऽ ‿ ‿	ı ı ऽ
	प प प	प नि ध प	-गम स ,	-गं म प
	વીં સ રૂ ન	હિં પ્ર ભુ	ના	.. મ .
	ı ı ı ı	ऽ ı ı	ऽऽ	ı ‿ ऽ
	म प मृ म	-गा रि रि	सा	सा .. .

---

* ı = ૧ માત્રા ; ऽ = ૨ માત્રા, ऽ̍ = ૩ માત્રા ; ⌠ = સ્વર, વર્ણ કે શબ્દ બીજા સ્તભમા ચાલુ છે એ બતાવનાર; -गा = કોમળ गा ; नीं, = મન્દ્ર नीं ; ॥ = ગીત પૂરૂં; ‿ = અર્ધમાત્રા.

वीं स रु न | हिं प्र भु | म , | करीं छु |
| | | | | ऽ | | | ऽ ˎ ˎ | | | ऽ |
-नि,-नि,-नि,-नि, | सा म म,| -गा स , | -ग म प |

वीं स रु न | हिं प्र भु | ना | .. म . ||
| | | | | ऽ | | | ऽऽ | | ˎ ऽ ||
म प म म | -गा रि रि | सा | सा .. . ||

મધ્યમ સ્વર રચના. આનદથી ગાવુ.

मात्रा ३ आ वो | आ वो | आ | .. म ,
मध्य द्रुत गति ऽ | | ऽ | | ऽ | | ˎ ˎ
सा ध, | सा रि | गा | गा .. ,

हे | બા ળ | કૈ ત | મા | .. મ , |
| | ऽ | | ऽ | | ऽ | | ˎ | |
रि | धा | प ग | गा | ग रि , |

આ પ | જે ઉ | મ ગ | કરીં એ |
ऽ | | ऽ | | | | | | |
सा रि | गा रि | सा रि | स नि, नि, |

કા પ | ણી નું | કા | .. મ ; |
ऽ | | ऽ | | ऽ | | ˎ |
धा, प, | नी, री | सा | .. .. ; |

---

* । = ૧ માત્રા; ऽ = ૨ માત્રા; ऽ = ૩ માત્રા; । = સ્વર, વધું કે શબ્દ બીજા સ્તભમાં ચાલુ છે એ બતાવનાર; -गा = કોમળ गा; ना। = મન્દ्र नी; ॥ = ગીત પૂરૂં; ˎ = અર્ધમાત્રા.

માત્રા ૨ દ્રુત ગતિ

જો | જો | પે | લી | વા | દ ળી | ઓ , |
ઽ | ઽ | ઽ | ઽ | ઽ | । । | । ‿ |
प | प | गा | प | गा | प प | प , |

વ ર | સી | ને | ચા | લી | જા | . . ય , |
। । | ઽ | ઽ | ઽ | ઽ | ઽ | । ‿ ‿ |
प प | धा | धा | प | प | गा | .. रि, |

બા | ર મા | .. સ | નું | અ ના | .. જ | પિ ર | સી |
ઽ | । । | । । | ઽ | । । | । । | । । | ઽ |
सा | रि गा | .. रि | सा | स री | .. स | नि, नि, | नी, |

સ | પે | ર હે | . સ | દા | .. ય . ||
ઽ | ઽ | । । | । । | ઽ | । ‿ ‿ ||
धा, | नी, | स | .. नि, | सा | .. ... ||

માત્રા ૩ મધ્યદ્રુત ગતિ

આ વો | આ વો | આ | .. મ ,
ઽ । | ઽ । | ઽ́ | । ‿ ‿
सा ध, | सा रि | गा | .. .. ,

હે | બા ળ | કો ત | મા | .. મ , |
। | ઽ । | ઽ । | ઽ́ | । ‿ । |
रि | धा प | प ग | गा | .. रि , |

---

* । = ૧ માત્રા, ઽ = ૨ માત્રા : ઽ́ = ૩ માત્રા ; ⌐ = સ્વર, વર્ણું કે શબ્દ બીજા સ્તંભમાં ચાલુ છે એ બતાવનાર, ‾गा = કોમળ गा ; नी। = મન્દ्र नी ; ॥̑ = ગીત પૂરૂં ; ‿ = અર્ધમાત્રા.

આ પ | ણે ઉ | મ ગે | કરી એ |
ऽ | | ऽ | | ऽ | | | | | |
सा रि | गा रि | सा रि | स नि, नि, |

કા પ | ણી નું | કા | .. મ . ||
ऽ | | ऽ | | ऽ̍ | ⌊ ‿ | ||
धा, प, | नी, रि | सा | .. .. . ||

गांधार स्वर रचना (જેમથી ગાનુ.)

मात्रा ४ मध्य गति

આ વે | બા ળ | કો આ | વા ર , |
ऽ ऽ | ऽ̍ | | ऽ ⌊ ‿ | ऽ̍ ‿ ‿ |
सा -ध,-नि, | सा -रि | -गा म -ग | म म , |

દી સે | જે ખ | ળા તે | યા ર , |
ऽ ऽ | ऽ̍ | | ऽ ऽ | ऽ̍ ‿ |
-गा -ग -रि | सा -रि | -गम -ग-रि | सा स , |

હું કા | મા ર | હે હુ અ | ના જ , |
ऽ ऽ | ऽ̍ | | ऽ | | | ऽ̍ ‿ ‿ |
सा -धा | प -ध | -नी -ध प | म म , |

ચા લો | છુ હું | ક રી એ | આ જ . ||
ऽ ऽ | ऽ ऽ | | | ऽ̍ | ऽ̍ ‿ ‿ ||
-गा-ग-रि | सा -री | -ग म -ग-रि | सा स . ||

અપૂર્ણ.

---

* | = ૧ માત્રા ; ऽ = ૨ માત્રા ; ऽ̍ = ૩ માત્રા ; ⌒ = સ્વર, વર્ણ કે શબ્દ બીજા સ્તંભમાં ચાલુ છે એ બતાવનાર ; -गा = કોમળ गा ; नी, = મન્દ्र नी : ||̂ = ગીત પૂરૂં; ‿ = અર્ધમાત્રા.

ગણિત.

લેખક—રામભાઈ કાલિદાસ પટેલ.

(ચાલુ પૃ ૨૨૮ થી)

નિયમ ૧૫ મો:—બે સખ્યાના વર્ગોની બાદબાકી અને તેજ બે સંખ્યાનો ભાગાકાર આપ્યાં હોય, તો આપેલા ભાગાકારના અંશ અને છેદના વર્ગોના પ્રમાણુમાં તેજ બે સખ્યાઓના વર્ગો છે એમ સમજી હિસાબ છોડવો.

ઉદા:—બે સંખ્યાના વર્ગોની બાદબાકી ૩૭૫ છે, અને તેજ બે સખ્યાનો ભાગાકાર ૪ છે, તો તે બે સખ્યાઓ કઈ?

આપેલો ભાગાકાર ૪ એટલે $\frac{4}{1}$ છે.

એના અંશ અને છેદનો વર્ગ અનુક્રમે ૧૬ અને ૧ છે. મા તેજ બે સંખ્યાના વર્ગો ૧૬ . ૧ ના પ્રમાણુમા હોવા જોઈએ.

૧૬ − ૧ = ૧૫ પ્રમાણુની બાદબાકી

બાદબાકી બાદબાકી એક સખ્યાનો વર્ગ

૧૫ : ૩૭૫ : ૧૬ ૪૦૦ એક સખ્યાનો વર્ગ.

બાદબાકી બાદબાકી બીજી સખ્યાનો વર્ગ

૧૫ : ૩૭૫ : . ૧ ૨૫ બીજી સખ્યાનો વર્ગ.

માટે $\sqrt{૪૦૦}$ = ૨૦ એક સંખ્યા

ને $\sqrt{૨૫}$ = ૫ બીજી સંખ્યા.

જવાબ. ૨૦ અને ૫.

કારણ:—પ્રમાણુના નિયમ પ્રમાણે ખુલ્લુ છે.

ઉદા:—એક ગૃહસ્થે એક વખત કેટલાક કુટુંબને પોતાને ત્યાં જમવા નોતર્યાં. જેટલાં કુટુંબો જમવા આવશે તેટલા શેર દૂધ સરાસરી દરેક આવનાર કુટુંબને વાસ્તે જોઈશે અને પોતાના કુટુંબને માટે ા॥ મણ દૂધ જોઈશે એમ ગણી એક રબારીને દૂધ આપી જવા કહ્યું. રબારી પાસે જેટલી ભસો હતી તેટલા શેર દૂધ દરેક ભેંસને નીકળવાથી બધું દૂધ આપી ગયો. આથી જોઈતુ દૂધ પરૂ ન થવાથી તે ગૃહસ્થને ૧॥ મણ દૂધ બજારમાંથી આણવુ પડયું. જમવા આવનાર દરેક કુટુંબના વડાએ

રબારીને ખુશી થઈ ત્રણ ત્રણ રૂપીઆ ઇનામ આપ્યુ. આથી તે રબારીને દર ભેંસે રૂ. ૩—૧૦—૮ ઇનામ મળ્યુ કહો ત્યારે તે ગૃહસ્થે કેટલાં કુટુંબ નોતરેલાં અને તે રબારી પાસે કેટલી ભેંસો હતી

નિયમ ૧૬ મો:—કોઈ પણ બે સખ્યાના વર્ગોના ગુણાકારનું વર્ગમૂળ કાઢવાથી તેજ બે સંખ્યાનો ગુણાકાર નીકળે છે

ઉદા:—બે સખ્યાના વર્ગોનો ગુણાકાર ૨૨૫ છે, તો તેજ બે સખ્યાનો ગુણાકાર કેટલો ?

$\sqrt{\text{બે સખ્યાના વર્ગોનો ગુણાકાર}} = \sqrt{૨૨૫} = ૧૫$ તેજ બે સંખ્યાનો ગુણાકર.

કારણ.—

$\sqrt{\text{અ}^2\text{બ}^2} = \text{અ બ}$ છે.

આ પરથી કોઈ પણ બે સખ્યાના વર્ગોનો ગુણાકાર આપ્યો હોય અને તેની સાથે તેજ બે સખ્યાનો સરવાળો અથવા બાદબાકી વગેરે ગમે તે આપ્યુ હોય, તો આગળ આપેલા નિયમો પ્રમાણે તે બે સખ્યાઓ કાઢી શકાય.

ઉદા —એક વાડીમા કેટલાક આંબા અને કેટલીક દાડમડી છે. જેટલા આંબા છે તેટલી કેરી દરેક આંબા પરથી ઉતરી અને જેટલી દાડમડી છે તેટલા દાડમ દરેક દાડમડી પરથી ઉતર્યા જેટલા દાડમ છે તેટલી પાઈએ એક લેખે સઘળી કેરીઓ અને જેટલી કેરી છે તેટલી પાઈએ એક લેખે સઘળા દાડમ વેચી દઈએ તો એકદર રૂ ૩૦—૬—૦ ઉપજે છે. જો સઘળા દાડમ અને સઘળી કેરીઓ ૪ આને એક લેખે વેચવામા આવે તો પ્રથમ કરતા રૂ. ૧—૨—૦ ઓછા ઉપજે છે. કહો ત્યારે તે વાડીમાં આંબા કેટલા અને દાડમડી કેટલી.

ઉદા:—ઉપરના ઉદાહરણમા " જો સઘળા દાડમ અને સઘળી કેરીઓ ૪ આને એક લેખે વેચવામા આવે તો પ્રથમ કરતાં રૂ ૧—૨—૦ ઓછા ઉપજે છે " એમ આપ્યુ છે તેને બદલે "આંબા અને દાડમડી મળીકુલ ૧૫ ઝાડ છે " એમ દાખલ કરી ઉપરનુંજ ઉદાહરણ છોડો.

નિયમ ૧૭ મો:—કોઈ પણ બે સખ્યાના વર્ગોના ભાગાકારનું વર્ગમૂળ કાઢવાથી તેજ બે સંખ્યાનો ભાગાકાર નીકળશે.

(अ) કાસૌલી અથવા કુન્નુર રેલવેમા જવાનું અથવા ત્યાંથી પાછા આવવાનુ, સરકારી કામ માટ મુસાફરી કરતી વખતે જે વર્ગનુ ભાડું તેને મળવાનો હક હોય તે વર્ગનું ભાડુ આપવામાં આવશે, અને જેઓને ત્રીજા વર્ગનુ ભાડુ મળવાનો હક હોય તેઓને જરૂરને પ્રસંગે કાલકા અથવા કુન્નુર સુધીનુ ઇંટરમીજીએટ વર્ગનું ભાડુ આપવામાં આવશે.

(च) ખુશકીની મુસાફરી સારૂ સરકારની મરજી મુજબ ખરેખરો ખરચ આપવામા આવશે.

(क) નદીમા કે દરીઆમા ફરતી આગબોટની મુસાફરી સારૂ સિવિલ સર્વિસ રેગ્યુલેશન્સ મુજબ આપી શકાય તે રકમ કરતા વધારે ન હોય એટલો મુસાફરીનો ખરેખરો ખરચ આપવામા આવશે. પાછા આવવાનો ખરચ દરદીને કાસૌલી અથવા કુન્નુરમા તેની સારવાર કર્યા પછી, તેને રજા આપ્યા બાબતનો ઇન્સ્ટિટયુટના ડિરેક્ટરે આપેલો દાખલો રજુ કરવામા આવશે એટલે તે તે ઠેકાણાના તીજોરી ઑફિસર આપશે.

(આ બને પાસ્ટયુર ઇન્સ્ટિટયુટમા આવનાર સઘળા માણસોની મફત સારવાર કરવામા આવે છે)

(૨) એક મહીનાનો પગાર અગાડીથી આપવામાં આવશે.

(૩) એક મહીનાની પરચુરણ (કૅઝયુઅલ) રજા મળશે તથા એ સિવાય વધારે રજાની જરૂર પડે તો તે હકની અથવા માંદગીની રજા સમજાશે. પાસ્ટયુર ઇન્સ્ટિટયુટમા સારવાર માટે જનાર જે અમલદારને દર મહીને રૂપીઆ ૫૦૦ થી વધારે નહિ હોય એટલો પગાર મળતો હોય અને જેની ગેરહાજરીમા બદલીમા માણસ રાખવાની જરૂર પડે તેની બાબતમાં સદરહુ એક મહીનાની રજા પરચુરણ રજા નહિ સમજાતા વધારાની હકની રજા ગણાશે

(૪) ઉપર જણાવેલી વધારાની હકની રજાને સાધારણ હકની રજાને લાગુ પડતા સર્વ નિયમો લાગુ પડે છે, પણ ફેર એટલો છે કે વધારાની જે હકની રજા તે અમલદારને મળી શકે તેટલી હકની રજા ઉપરાત આપી શકાશે

૨. દર મહીને રૂ. ૭૫ થી વધારે પગાર ન મળતો હોય તેવા કોઈ પણ સરકારી નોકરને, ઉપર જણાવવામા આવેલી સગવડો ઉપરાંત, પાસ્ટયુર ઇન્સ્ટિટયુટમા જવા અને આવવાની મુસાફરીમા તેઓ જેટલો વખત

ગાળે તેટલા તથા તેઓ ત્યા સારવાર હેઠળ રહે, તેટલા વખતનું, સિવિલ સર્વિસ રેગ્યુલેશન્સની કલમ ૧૦૬૭ મુજબ (પ્રસગ પ્રમાણે) ત્રીજા+ અને ચોથા* વર્ગના અમલદારને આપી શ ન એવા દરરોજના ભથ્થાના દર પ્રમાણે ખોરાકીનુ ભથ્થુ મળી શકશે

૩. ઉપર જણાવેલી સગવડો મ ા આપવાનો અધિકાર સ્થાનિક તીજોરી અમલદારને આપવાનો, અથવા તે સગવડો પોતેજ પ્રથમથી આપીને પાછળથી તોજોરી પાસેથી તે ન મ્રા વસુલ કરવાનો નીચેના અમલદારોને અખત્યાર આપ્યો છે —

(૧) કમિશન્ડ મેડિકલ ઑ ફ્સરો (૨) સિવિલ આસિસ્ટન્ટ સર્જનો (૩) મિલિટરિ આસિસ્ટન્ટ સર્જનો. (૪) બીજા ગૅઝેટેડ મેડિકલ ઑફિસરો. (૫) દવાખાના જેમના હવાલામા હોય એવા સરકારી સબ-આસિસ્ટન્ટ સર્જનો. (૬) મદ તકરીથી ઉતરતા દરજ્જાના ન હોય તેવા મુલકી અમલદારો. (૭) આસિસ્ ન્ટ ઇજનેરથી ઉતરતા ન હોય તેવા દરજ્જાના મધ્યના પબ્લિક વર્કસ ખાતાના ઑફિસરો અને કોઈ પણ સબ-ડિવિઝન જેના હવાલામા હોય એ ા કોઈ પણ પબ્લિક વર્કસ ખાતાનો ઑફિસર અથવા તેના તાબાનો અમલદાર. (૮) સઘળા પોલિટિકલ એજટો, આસિસ્ટટ પોલિટિકલ એજટો, ડેપ્યુટિ આસિસ્ટટ પોલિટિકલ એજટો અને થાણદારો (૯) સબ-ઇન્સ્પેકટરથી ઉતરતા દરજ્જાના ન હોય એવા સઘળા પોલીસ અમલદ રે (૧૦) સઘળા કૅન્ટોન્મેન્ટ મૅજિસ્ટ્રેટો અને આસિસ્ટટ કૅન્ટોન્મેન્ટ મ ઃસ્ટ્રેટ. (૧૧) બી બી. સી. આઈ. રેલવેના સઘળા ઉપરી અમલદા ।

મુબઈ શહેર માટે વધારાના અમલદારો (૧૨) મુબાઈ શહેરના મ્યુનિસિપલ કમિશ્નર. (૧૩) મુબ મ્યુનિસિપાલિટિના હેલ્થ ઑફિસર.

+ ત્રીજા વર્ગના અમલદારને તેના પગારના અથવા તેની જગાના પૂર્ણ પગારના દર ૧૨॥ રૂપીએ અથવા ૧૨॥ રૂ. ના કોઈ અપૂર્ણાંક બે આના, પણ મુબઈ ઇલાકામા ઓછામાં ઓ ે રકમ ૭ આના અને બીજે ઠેકાણે ચાર આના દરરોજના ભથ્થા તરીકે આપવામા આવે છે.

* ચોથા વર્ગના અમલદારને ગ ન કરતાં વધારે પ્રાતમા ફરે તો ત્રણ આના, અને જો એકજ પ્રાતમા ફરે તો બે આના લેખે દરરોજનું ભથ્થુ મળી શકે

(૧૪) મુંબઈ મ્યુનિસિપાલિટિના હેલ્થ ઑફિસરનો સીનિઅર આસિસ્ટન્ટ.
(૧૫) પ્રેસિડન્સિ મૅજિસ્ટ્રેટો

ટીપ.—નીચેની કલમ ૪ માં લખેલી બાબતોના સંબંધમાં ઉપર (૧) થી (૫) મા લખેલા મેડિકલ ઑફિસરોમાંના કોઈ પણ એકની સલાહ બની શકે તે તે પ્રસંગે લીધા પછી (૬) થી (૧૫) સુધીના અમલદારોને અખત્યાર આપવામા આવ્યો છે.

૪. ઉપલી કાનુન મુજબ અધિકાર આપવામાં આવેલા અમલદારો સદરહુ અધિકાર વાપર્યા અગાઉ ખાત્રી કરી લેશે કે (૧) એવા શખસને જનાવરે કરડયુ છે. (૨) સદરહુ જનાવર હડકાયલું હતું એમ માનવાને કારણ છે. (૩) સદરહુ માણુસ પાસ્ટયુર ઇન્સ્ટિટયુટમા આવવા જવાની મુસાફરીનો તથા ત્યા રહેવાનો સઘળો ખરચ આપી શકે એવી સ્થિતિમા નથી

દરદીના સાથીઓ.

૫. દરદી ઉમરના કારણુને લીધે અથવા બીજા પૂરતા કારણુને લીધે એકલો મુસાફરી કરવાને શક્તિમાન નથી એમ પરવાનગી આપનાર અથવા સગવડ કરી આપનાર અમલદારને ખાત્રી થાય તો તે અમલદાર દરદીની સાથે જનારા એક માણુસનો (૧) દરદીને આપવાના દર પ્રમાણે મુસાફરીનો ખરચ અને ખોરાકીનું ભથ્થુ, તથા (૨) સાથે જનાર માણુસનો દરરોજનો ખરચ આપવાને દરદી શક્તિમાન નથી એવી સદરહુ અમલદારની ખાત્રી થાય તે તે પ્રસંગે વધારેમા વધારે ૪ આના સુધી રોજ આપવાને અથવા આપવાનો અધિકાર આપવાને મુખત્યાર છે.

૬. દરદીની સાથે જનારા માણુસને ભથ્થુ તથા રોજ (કાંઈ આપવાનો હોય તો તે) તથા પાછા આવવાનો ખરચ, દરદીને આપવામાં આવશે તેવીજ રીતે અને તેજ વખતે આપવામાં આવશે.

૭. હેઠળ લખેલા જિલ્લામાના દરદીઓને સાધારણુ રીતે કુન્નુર મોકલવામાં આવશે.-કોલાબા, પુના, રત્નાગીરી, સોલાપુર, બીજાપુર, સતારા, બેલગામ, કનારા અને ધારવાડ. ખુદ મુંબઈ ઇલાકાના બીજા જિલ્લામાંના તથા સિંધમાંના દરદીઓને સાધારણુ રીતે કાસૌલી મોકલવામાં આવશે

૮. કાસૌલી અથવા કુન્નુરના તીજોરી ઑફિસરે ખોરાકીનો તથા

જવા આવવાનો ખરચ આપવાનો હોય તેવી દરેક બાબતમા આમાની કોઈ પણ જગાએ દરદીને સારવાર માટે મોકલવાને જે શખસ જવાબદાર હશે તે, તીજોરી ઑફિસરે આ કારણ માટે કેટલી રકમ આપવાની છે તે ચોક્કસ રીતે દર્શાવગે

સરકારી નોકર ન હોય એવા ગરીબ સ્થિતિના માણસોને પણ સરકાર તરફથી સગવડ કરી આપવામા આવે છે. સરકારી નોકરના સંબંધમાં ઉપર જણાવેલી ત્રીજીથી આઠમી સુધીની બધી કલમો એ ગરીબ માણસોના સબધમા પણ લાગુ પડે છે તેમને માટેના ખાસ નિયમો નીચે પ્રમાણે છે—

૧ ઉપર આવી ગયલા ત્રીજા કાનુન પ્રમાણે અધિકાર મળેલા અમલદાર તે શખસને છેક નજદીકના રેલ્વે સ્ટેશન પરથી ધારેલા મુકામે જવાને મફત ટિકિટ આપવા માટે પોતાની સહીનો રેલ્વે કંપનીપર લખેલો કાગળ આપશે જે રેલ્વે મફત ટિકિટ ન આપતી હોય તે રેલ્વેની બાબતમા તેમની લાઈન ઉપર થઈ જેટલે અંતર સુધી મુસાફરી કરવાની જરૂર હોય તેટલા અંતર સુધીના છેક છેલ્લા વર્ગના રેલ્વે ભાડા જેટલી રકમ આપવા માટે તીજોરી ઉપર હુકમ લખી આપશે.

ટીપ —બૅંગૉલ દુઆર્સ, બૅંગૉલ ઍન્ડ નૉર્થ-વેસ્ટર્ન, રોહિલખંડ ઍન્ડ કમાઉન, શાહદરા સહરાનપુર રેલ્વેઓ સિવાયની હિંદુસ્તાનની રેલ્વે કૉન્ફરન્સ ઍસોશિએશનને જોડાયલી હોય એવી સઘળી રેલ્વેઓ પાસ્ટ્યુર ઇન્સ્ટિટ્યુટમા જતા ગરીબ માણસોને મફત ટિકિટો આપે છે. મોરવી રેલ્વે ફક્ત અડધે ભાડે ટિકિટ આપે છે.

૨. વળી સદરહુ ઑફિસર, યુરોપીઅન અને યુરેશિઅનની બાબતમાં દરેક દિવસનું રૂ. ૧ લેખે અને દેશીઓની બાબતમા દરેક દિવસના ૪ આના લેખે મુસાફરીમા જેટલા દિવસ લાગવાના હોય તેટલા દિવસનું ખોરાકીનુ ભથ્થુ આપવા બાબત તીજોરી ઉપર હુકમ લખી આપશે.

૩ સદરહુ માણસની પૈસા સબધી સ્થિતિ છેક પાસેના પાસેના રેલ્વે સ્ટેશને જવા જેવી નથી એવી તેની ખાત્રી થશે તો તે સ્ટેશને ખુશકીએ જવાનો અથવા નદીને રસ્તે અથવા દરીઆને રસ્તે આગબોટમા

જવાનો તથા કાસૌલીના છેક પાસેમાં પાસેના રેલ્વે સ્ટેશનથી ઇન્સ્ટિટ્યુટ સુધી જવાનો જે ખરેખરો ખરચ થનો હોય તે પણ સદરહુ હુકમમાં સામેલ કરવાને મુખત્યાર છે.

૪. પછી તે પોતે ભરેલા પગલાની ખબર કલેક્ટરને મોકલશે, અને પાસ્ટયુર ઇન્સ્ટિટ્યુટનો હવાલો રાખનાર ઑફિસરને ખબર કરશે.

૫. સારવાર ચાલુ હોય તે દરમિયાન પાસ્ટયુર ઇન્સ્ટિટ્યુટ ઉપરના અમલદાર દરદી યુરોપીઅન અથવા યુરેશિઅન હશે તો તેને દરરોજના રા ૨-૮-૦ લેખે અથવા તે દેશી હોય તો દરરોજના આના ૬ લેખે ભથ્થું આપશે. ભથ્થુ એક અઠવાડીઆનુ આગળથી આપશે. દરદીને રજા આપવાનો દાખલો આપતાં પહેલાં, દરદીને ભથ્થાની રકમ એકંદર કેટલી આપી તે ઉપરની કાનુનમાં જણાવેલી ખબર જે કલેક્ટર તરફથી મળી હોય તે કલેક્ટરને લખી મોકલશે.

(આ બને પાસ્ટયુર ઇન્સ્ટિટ્યુટમા સઘળા જનારાને મફત સારવાર કરવામા આવે છે)

૬ પાછા આવવાનો ખરચ કાસૌલી અથવા કુન્નુરમા દરદીની સારવાર કર્યા પછી તેને રજા આપ્યા બાબતનો ઇન્સ્ટિટ્યુટના ડિરેક્ટરે આપેલો દાખલો રજુ કરવામાં આવશે એટલે તે તે ઠેકાણાના તીજોરી ઑફિસર આપશે તીજોરી ઑફિસર, પાછા આવવા સારુ આપેલી રકમ પણ, દરદી જે જિલ્લામાંથી આવ્યો હશે ત્યાના કલેક્ટરને લખી મોકલશે.

ગુજરાતી ભાષામાં વપરાતા કેટલાક અરબી ફારસી શબ્દો.

(લખનાર અમીરમિયાં હમ્દૂમિયાં).

(ગુ. શા. પ. પુ. ૫૧ મુ પૃષ્ઠ થી ચાલુ)

તસ્લી (અ) દિલાસો, ભરોસો, વિશ્વાસ. સલાહતે ચાન હતો, ઉપરથી
તસ્વીર (અ). તસ્વીર. છબી, ચિત્ર. સવ્વરહતેરે સૂરત બનાવવા, પરથી
તસદી (અ) તસ્દીઅ મહેનત, દુઃખ સદઅહતે આતુર હતો, તેણે ફાક પાડી, ઉપરથી.
તસુ (અ). તસ્સુજ પરથી. ગજનો ચોવીસમો ભાગ.

તહનામું (ફા). તર્ન્નામા સલાહ.

તહકીક (અ). તહ્કીક. તક્રી. હક્ક=અગત્યનું હતુ, ઉપરથી

તહકુબ (અ) તઅહુગ પાછળ નાખી દેવું,' બાકી રાખવું, મેહસુલની તહકુબી કરી=અમુક મુદ્દત માટે મુ'તવી રાખો. અકબ=પાછળ ગયો, ઉપરથી.

તહસીલ (અ). તહ્સીલ. મેળવવું હસલ=તે ઉપરનો ઉપર હતો, તે સાફ હતો, ઉપરથી.

તા (ફા). ગણુતરી, નંગ એકના=એક, એકપણુ, ફુતા=મેવડુ વગેરે.

તાઈ (અ) અરબસ્તાનના યમન પ્રાંતમા "તય" નામે કુટુબ છે, તેમા જન્મેલો હાતમતાઈ એક ઉદાર પુરુષ થઈ ગયો છે. એનો વાચનમાળામાં પણ એક પાઠ છે .

તાઉસ (અ). તાવૂસ. મોર. એક જાતનુ વાજું પણ હોય છે, જેનો ઘાટ મોર જેવો હોય છે

તાકાત (અ). તાકત એનુ બહુ વચન તાકાત શક્તિ તાક=મજબૂત હતો ઉપરથી.

તાકીદ (અ) વારવાર કહેવું. અકદ=તે ઘઉં ઉપર ચાલ્યો, તેણે ઘઉં ઝાટક્યા ઉપરથી.

તાકું (અ) તાક.

તાકો (અ). તાકા. એક નગ લુગડું

તાજ (ફા). મુગટ

તાજખાનું (અ. ફા). તહા‍ર્ત્ખ ના. તહારત (અ) પાકી, પવિત્રતા, ખાનુ (ફા) ખાના. પવિત્ર થવાનું ઘર.

તાજગી (ફા) તાજગી તાજાપણું.

તાજમહાલ, તાજમહેલ (ફા. અ) તાજ (ફા). મહલ (અ.) શાહ જહાએ પોતાની બેગમ મુમ્તાજ મહલ અર્જુમન્દ બાનૂ બેગમની કબર પર બધાવેલો રોજો બેગમે મરતી વખત વચન કરી હતી, કે બીજુ લગ્ન કરવુ નહિ, ને મારૂં નામ રાખવુ બાદશાહે બંને વચન પાળ્યાં

તાજવું (ફા.). તરાજૂ

તાજાકલમ (ફા. અ.)

તાજિયો (અ) તઅ્જિયા શોક કરવો, ખરખરો કરવો. મોહોરમમાં તાબૂતો નીકળે છે, તેને પણ તાજીયા એટલા માટેજ કહે છે, કે તે દિવસે ઇમામહુસેન (રે. અ.) શહીદ (ધર્મયુદ્ધમાં મરણ પામતુ) થયા હતા અજા=તેણે ધીરજમા ભાગ લીધો, ઉપરથી.

તાજીમ (અ) તઅ્જીમ મોટાઈ.

તાજ્જુબ (અ). તઅજ્જુબ નવાઈ પામતુ

તાણુ (ફા). તાના વણવામા તાણું વાણ્ હોય છે તે.

તાનો (અ). તઅ્ના મેણુ. તઅન=તેણે ખડ્ગ મારી ખૂન કર્યું, ઉપરથી.

તાબુત (અ) તાબૂત, મડદાની પેટી. જનાઝો. મોહોરમમા નીકળે છે, તે.

તાબેદાર (અ) તાબિઅ, શબ્દ ખરો છે. દાર ફારસી પ્રત્યય વધારાનો નિરર્થક છે, ખરો શબ્દ તમ્બ્અદ.ર (અ. ફા) પણ થઈ શકે છે. એજ અર્થમા ફર્માન્બર્દાર શબ્દ ચાલે. પ્રયોગ ખોટો છતા તાબિઅ્દાર શબ્દ ઉર્દૂમા પ્રચલિત છે. તબઅ=તે પાછળ પાછળ ગયો, ઉપરથી.

તાયફો (અ) તાઇફા. માણસોનુ ટોળુ: તવફ=ગોળ ફર્યો, ઉપરથી.

તાર (ફા) દોરો.

તારકશ (ફા) તાર્કશ. તાર ખેંચવાનુ કામ કરનાર લોકો. કશીદન=ખેંચવુ ઉપરથી.

તારાજ (ફા) લૂટ.

તારીખ (અ). અરખ=સમય નક્કી કરવાની ક્રિયા ઉપરથી.

તારીજ (અ). તઅ્રીજ. છોડવુ, કોઈને કામ પર લગાડવો, ઇશારામાં વાત સમજાવવી. અરજ=તે સામો થયો, તેણે દરખાસ્ત કરી, ઉપરથી.

તારીફ (અ) તઅ્રીફ અર્થ સમજાવવો. લક્ષણ આપવુ, વખાણ કરવાં, ઓળખાવવો. અરફ=તેણે જાણ્યુ, ઉપરથી

તાલ (ફા) એક જાતનું વાજુ, તાલ, પખાજની સાથે વગાડવામાં આવે છે, તે

તાલીમ (અ) તઅ્લીમ શીખવવુ, કેળવણી.

તાલુકો (અ). તઅલ્લુકા અલક=તે તેને અવલમ્બ્યુ, ઉપરથી.

તાલેવંત (અ સ) તાલે (અ) તાલિઅ. ઉદયપામનાર, ઉપર આવનાર, નસીબ, તેને વન્ત સંસ્કૃત પ્રત્યય લાગી નસીબદારનો અર્થ સૂચવે

છે તલઅ=ને ઊભો થયો, ઉપરથી એને ફારસી પ્રત્યય " વર " લાગી તાલેવર શબ્દ થયો છે. તેનો પણ એજ અર્થ થાય છે

તાવીજ (અ). તઅ્વીજ ચિઠ્ઠીમાં મંત્ર લખીને ગળામાં બાંધે છે તે

તાસક (અ ફા). તાસ=મોટો થાળ, એને " ક " લઘુતાવાચક પ્રત્યય લાગવાથી તાસક=નાની થાળી.

તાસનો (ફા) તાફ્તા. રેશમી લુગડું છે. તાફ્તન=પ્રકાશવું, ઉપરથી.

તાસીર (અ) અસર ઉપરથી.

તાસુબી (અ) તઅસ્સુબ. પક્ષપાત, ખોટો પક્ષપાત. અસબ=આમળો દીધો ઉપરથી.

તિરકસ (ફા) તીર્કશ તીર રાખવાનું ભાથું

તીરંદાજ (ફા) તીર્અન્દાજ. અન્દાખ્તન, નાખવું ઉપરથી, તીર ફેંકનાર.

તુકમરીઆ (ફા અ). તુખ્મિરયહાન તુખ્મ (ફા).બી, રયહાન (અ). સુગંધવાળું ફૂલ. આબચીઆબચીના બી

તુખમ (ફા) તુખ્મ=બીજ

તુતક (ફા) તૂતી=તહાણ, હોડી પરથી.

તુર્ક (ફા) એક જાત છે

તુમાર (અ) તૂમાર લાંબો કાગળ, ખતપત્ર

તુમાન (તુ) તુંમાન ઘણા ઘેરનો મોટી પોહોળી સુરવાળ. સૈદ લોકો પહેરે છે તે.

તૂતી (ફા) પોપટ.

તેગ (ફા) તલવાર ખંજર વગેરે. તેજ ઉપરથી તેગ શબ્દ થએલો છે.

તેજ (ફા). પ્રકાશિત, ચાલાક, તીક્ષ્ણ

તેજાનો (ફા) તેજાના.

તેજાબ (ફા) તેજ=તીક્ષ્ણ+આબ=પાણી તેજ પાણી.

તેજી (ફા) ચાલાકી. (૨) તાઝી=અરબી ભાષા, અરબી ઘોડો, શીકારી કુત્રો. અરબસ્તાનના અરબોએ ઇરાનમાં ઘણી લૂંટફાટ કરી હતી, તે પરથી હુમલો કરવો, હલ્લો કરવો વગેરે માટે ફારસીમાં તાખ્તન ધાતુ , તે પરથી તાજ શબ્દ થયેલો છે તેને ઈ લાગી તાઝી શબ્દ અરબો માટે વપરાતો થયો. ગુજરાતીમાં " ઘોડો " અર્થ સૂચક તેજી શબ્દ તાઝી પરથી આવ્યો છે ' (અપૂર્ણ).

તાઝિયો (અ). તઅ્ઝિયા. શોક કરવો, ખરખરો કરવો. મોહોર્રમમાં તાબૂતો નીકળે છે, તેને પણ તાઝીઆ એટલા માટેજ કહે છે, કે તે દિવસે ઇમામહુસેન (ર. અ.) શહીદ (ધર્મયુદ્ધમાં મરણ પામનુ) થયા હતા અઝા=તેણે ધીરજમાં ભાગ લીધો, ઉપરથી

તાઝીમ (અ) તઅ્ઝીમ. મોટાઈ.

તાજુબ (અ). તઅજ્જુબ નવાઈ પામવું

તાણું (ફા). તાના વણવામાં તાણું વાણું હોય છે તે.

તાનો (અ). તઅના. મેણું. તઅન=તેણે ખંજર મારી ખૂન કર્યું, ઉપરથી.

તાબુત (અ) તાબૂત, મડદાની પેટી. જનાજો. મોહોર્રમમાં નીકળે છે, તે.

તાબેદાર (અ) તાબિઅ, શબ્દ ખરો છે. દાર ફારસી પ્રત્યય વધારાનો નિરર્થક છે, ખરો શબ્દ તબ્અદાર (અ. ફા) પણ થઈ શકે છે. એજ અર્થમાં ફર્માબર્દાર શબ્દ ચાલે. પ્રયોગ ખોટો છતાં તાબિઅદાર શબ્દ ઉર્દૂમાં પ્રચલિત છે તબઅ=તે પાછળ પાછળ ગયો, ઉપરથી

તાયફો (અ) તાઇફા. માણસોનું ટોળું. તવફ=ગોળ ફર્યો, ઉપરથી.

તાર (ફા) દોરો.

તારકશ (ફા) તારકશ. તાર ખેંચવાનું કામ કરનાર લોકો. કશીદન=ખેંચવું ઉપરથી.

તારાજ (ફા) લૂટ.

તારીખ (અ) અરખ=સમય નક્કી કરવાની ક્રિયા ઉપરથી.

તારીફ (અ). તઅ્રીફ. વખાણ, કોઈને કામ પર વખાણવો, વધારામાં વાત સમજાવવી. અરફ=તે સામો થયો, તેણે ઇકરાર કરી, ઉપરથી.

તારીફ (અ) તઅ્રીફ અર્થ સમજાવવો. લક્ષણ આપવું, વખાણ કરવાં, ઓળખાવવો. અરફ=તેણે જાણ્યું, ઉપરથી.

તાશ (ફા) એક જાતનું વાજું, તાપ, પખાજની સાથે વગાડવામાં આવે છે, તે

તાલીમ (અ) તઅ્લીમ શીખવવું, કેળવણી.

તાકીદ (અ). તઅકીદ અક્દ=તે તેને અગત્યનું, ઉપરથી.

તાબેહ (અ.) અ તાબે (અ) તાબિઅ. હુકમ માનનાર, ઉપર ભરાનાર, નમીને, તેને પણ સંયુક્ત પ્રત્યય લાગી તમોસદારનો અર્થ મુકરે

૨ ખરતા અને પુછના તારા એ આકાશમા નાના મોટા કદના ભ્રમણ કરતા પાર્થિવ પદાર્થો છે એમ મનાયુ છે અમુક સમયે એનુ ટોળું પૃથ્વીના વાતાવરણની નજીક આવી જાય છે તે સમયે તે વધારે જોવામા આવે છે. આર્ય ગ્રંથોમા આને ઉલ્કાપાત કહે છે જ્યારે તે પૃથ્વીના વાતાવરણમા ઘસાઈ તે પોતાની જાતિમાજ ચાલ્યો જાય છે ત્યારે તે ચલાત ચક્ર (ઉમાટીયાના) પેઠે ચળકતા લીસોટા જેવુ દેખાઈ બધ થાય છે. હવે આ દેખાતુ ચલાત ભ્રમણ કાઈ એકજ દિશા તરફ હોતુ નથી. ગમે તે દિશા તરફ જોવામાં આવે છે. ત્યારે એ ખરતા તારાઓનુ ભ્રમણ આપણા સૂર્યમંડળના ગ્રહોની પેઠે માત્ર એકજ દિશામા હશે કે ગમે તે દિશામાં હશે તે નક્કી કહેવાયુ હોય તેમ જાણવામા નથી. જો એકજ દિશા પ્રતિ તેનું ભ્રમણ હોય તો તેના લીસોટા ભિન્ન ભિન્ન દિશાઓમા કેમ જોવામા આવે છે તેનો ખુલાસો થવો જરૂરનો છે.

વિશ્વનાથ સ પાઠક.
ડેપ્યુટિ એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર
પોરબંદર.

केळवणीखातानी खबरो.

મે ઉ ભા. ના એ. ઇ સા. ના તા. ૧૮ મી મે ૧૯૧૨ ના
હુકમ ન. ૪૨૬૧ ઉપરથી.

જાહેર ખબર.

સન ૧૯૧૨-૧૩ નો નં. ૪૧૬૨.

આથી ખબર આપવામાં આવે છે કે વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષા બુધવાર તા ૧૮ મી સપ્ટેંબર ૧૯૧૨ ને રોજ તથા તે પછીના દિવસોએ ઉત્તર ભાગમા નીચે લખેલાં મથ્થકસ્થળોએ લેવામા આવશે:—

અમદાવાદ.	ભરૂચ
નડિયાદ.	સુરત.
ગોધરા.	થાણા.

૨ તા. ૨૧ મી નવેંબર ૧૯૦૭ ના મુબઈ સરકારી ગૅઝેટ. ભાગ પહે

શિપો આપવા સારૂ બુધવાર તા. ૨૫ મી સપ્ટેમ્બર સને ૧૯૧૨ ને રોજ તથા તે પછીના દિવસોએ નીચે લખેલા મધ્યસ્થળોએ હરીફાઈની પરીક્ષા લેવામાં આવશે —

અમદાવાદ	સુરત.
નડીઆદ (ખેડા જિલ્લો).	ગોધરા (પંચમહાલ).
ભરૂચ.	થાણા.

૨ ત્રણમાંથી એક સ્કૉલરશિપ માટે બધા ઉમેદવારો સામાન્ય રીતે સ્પર્ધા કરી શકશે; જે લોકો અંગ્રેજી કેળવણીમાં પાછળ છે, જેવા કે બેની-ઇઝરાયલ, કણબી, અને કણબી કરતા જે લોકો વધારે પાછળ છે તેવા લોકોની સ્પર્ધા માટે એક સ્કૉલરશિપ રાખવામાં આવશે, અને એક સ્કૉલરશિપ મુસલમાનો માટે રાખવામાં આવશે.

૩. મુસલમાનો માટે ખાસ રાખેલી એક બે વરસ અને ચાર મહીના અને બીજી એક વરસ અને ચાર મહીના ચાલે એવી પાંચ પાંચ રૂપીઆની બે સ્કૉલરશિપો થાણા જિલ્લામાં અને મુસલમાનો માટે ખાસ રાખેલી ત્રણ વરસ અને ચાર મહીના ચાલે એવી એક સ્કૉલરશિપ પંચમહાલમાં ખાલી છે તેની ખબર આપવામાં આવી છે. જે ઉલ્લા ઉમેદવારને પુરેપુરી સ્કૉલરશિપ આપવામાં આવશે તે ઉમેદવારની પછી તરતજ જે ઉમેદવારોના નમ્બર આવશે તેમને આ સ્કૉલરશિપો આપવામાં આવશે. આ સ્કૉલરશિપો સને ૧૯૧૨ની ૧ લી સપ્ટેમ્બરથી શરૂ થશે

૪. દરેક મધ્યસ્થળે કમિટિ મારફત પરીક્ષા લેવામાં આવશે પરીક્ષામાં દાખલ થવાની અરજીઓ ઠરાવેલા છાપેલા ફૉર્મ (નિયમોનું પરિશિષ્ટ ગ) ઉપર કરવી, અને ઉમેદવાર જે જિલ્લાનો હોય તે જિલ્લાની પરીક્ષક કમિટિના પ્રમુખને તે મોકલવી તા. ૧૫ મી ઑગસ્ટ સુધી અરજીઓ અને દાખલ થવાની ફી કમિટિ લેશે તે તારીખ પછી કોઈ પણ અરજી લેવામાં આવશે નહિ. અરજીના ઠરાવેલા ફૉર્મની નકલો પરીક્ષક કમિટિના પ્રમુખ પાસેથી અથવા નીચે સહી કરનાર પાસેથી મળશે

૫. ઉમેદવારોની ઉમર, પરીક્ષાના વિષયો, સ્કૉલરશિપની રકમ અને મુદત, કેટલી ફી આપવાની છે તે, વગેરે બાબતની સરવી વિશેષ હકીકત નિયમોમાંથી મળી આવશે. નિયમોની નકલો નીચે સહી કરનારને અથવા પરીક્ષક કમિટિઓના પ્રમુખોને અરજી કરવાથી મફત મળશે. ઉત્તર ભાગની તમામ સરકારી અને મદદ લેનારી ઍંગ્લોવર્નાક્યુલર સ્કૂલોનાં જાહેર ખબર ચોડવાના પાટીઆ ઉપર પણ એ નિયમોની નકલો મોકલવામાં આવી છે.

મિડલ સ્કૂલ સ્કૉલરશિપો. ઉત્તર ભાગ.

૧. આથી ખબર આપવામા આવે છે કે ઉત્તર ભાગમા નીચે લખેલા મધ્યસ્થળોએ શુક્રવાર તા ૨૭ મી સપ્ટેંબર સને ૧૯૧૨ ને રોજ અને તે પછીના દિવસોએ દરેક મધ્યસ્થળે ૭ ૭ મિડલ સ્કૂલ સ્કૉલરશિપો આપવા સારૂ હરીફાઈની પરીક્ષા લેવામા આવશે —

અમદાવાદ	સુરત.
નડીઆદ (ખેડા જિલ્લો)	ગોધરા (પંચમહાલ).
ભરૂચ	થાણા.

૨ છમાંની બે સ્કૉલરશિપો માટે બધા ઉમેદવારો સામાન્ય રીતે સ્પર્ધા કરી શકશે, જે લોકો અંગ્રેજી કેળવણીમા પછાત છે, જેવા કે બેની-ઇજ્રાયલ, કણબી, અને કણબી કરતા જે લોકો વધારે પાછળ છે તેવા લોકોની સ્પર્ધા માટે બે સ્કૉલરશિપો રાખવામા આવશે, અને બે સ્કૉલરશિપો મુસલમાનો માટે રાખવામા આવશે

૩. તા ૧ લી સપ્ટેંબર સને ૧૯૧૨ થી એક વરસ અને ચાર મહીના ચાલે એવી મુસલમાનો માટે ખાસ રાખેલી થાણા જિલ્લામા બે અને પંચમહાલમા એક સ્કૉલરશિપ ખાલી છે એવી ખબર આપવામા આવી છે. જે છેલ્લા ઉમેદવારને પુરેપુરી સ્કૉલરશિપ આપવામા આવશે તેના ઉમેદવારની પછી તરતજ જેમના નંબર આવશે તેવા ઉમેદવારોને આ સ્કૉલરશિપો મળશે

૪ દરેક મધ્યસ્થળે કમિટિ મારફત પરીક્ષા લેવામા આવશે. સરકારી કોઈ સ્કૂલના હેડ માસ્તર કમિટિના પ્રમુખ થશે

૫ સ્પર્ધા કરવાની (પરીક્ષા આપવાની) પરવાનગી મળવા સારૂ ઠરાવેલા છાપેલા ફૉર્મ ઉપર અરજી કરવી. તે ફૉર્મની નકલો નીચે સહી કરનાર પાસેથી અથવા પરીક્ષક કમિટિઓના પ્રમુખો પાસેથી મફત મળશે. ઉમેદવારે જે જિલ્લાનો તે હોય તે જિલ્લાની કમિટિના પ્રમુખ ઉપર અરજી મોકલવી તા. ૧૫ મી ઑગસ્ટ સુધી અરજીઓ તથા ફી કમિટિ લેશે; તે તારીખ પછી કોઈ અરજી લેવામા આવશે નહિ.

૬ ઉમેદવારોની ઉંમર, પરીક્ષાના વિષયો, સ્કૉલરશિપની રકમ અને મુદત, કેટલી ફી આપવાની છે તે વગેરે બાબતની સઘળી વિશેષ હકીકત તા ૧૭ મી જાન્યુઆરી સને ૧૯૦૭ ના મુબઈ સરકારી ગૅઝેટના ભાગ ૧ ના ૯૫-૯૬ પૃષ્ઠે પ્રસિદ્ધ થયલા "સુધારેલા નિયમો" મંથી મળી આ-

નજે નીચે સહી કરનારને અથવા પરીક્ષક કમિટિના પ્રમુખને અરજ કરવાથી આ ધારાની નકલો મફત મળશે. ઉત્તર ભાગની તમામ સરકારી અને મદદ લેનારી મુખ્ય ગુજરાતી નિશાળોમાં જાહેર ખબરો ચોઢવાનાં પાટીઆ ઉપર પણ તેની નકલો ચોઢવામાં આવી છે.

હાઈ અને સ્પેશ્યલ સ્કૂલોમાં આપવાની કાઝી શાહબુદ્દીન સ્કૉલરશિપો.

આથી ખબર આપવામાં આવે છે કે કાઝી શાહબુદ્દીન ઍન્ડાવ્મેન્ટ ફંડમાથી અમદાવાદ અને ખેડા જિલ્લાની કોઈ પણ જાહેર સ્કૂલના મુસલમાન ઉમેદવારોને હાઈ અને સ્પેશ્યલ સ્કૂલોમાં પાચ પાચ રૂપીઆની બે સ્કૉલરશિપો આપવા સારૂ બુધવાર તા. ૨૫ મી સપ્ટેમ્બર સને ૧૯૧૨ ને રોજ તથા તે પછીના દિવસોએ હરીફાઈની પરીક્ષા લેવામા આવશે. અમદાવાદ જિલ્લાના ઉમેદવારોની અમદાવાદ હાઈ સ્કૂલના મકાનમાં અને ખેડા જિલ્લાના ઉમેદવારોની નડીઆદ હાઈ સ્કૂલના મકાનમાં પરીક્ષા લેવાશે તા. ૨૬ મી મે સને ૧૯૦૪ ના મુબઈ સરકારી ગૅઝેટ ભાગ ૧ લા ને ૬૩૧–૬૪૦ પૃષ્ઠે પ્રસિદ્ધ થયલા નિયમોમા જણાવેલી શરતો મુજબ આ પરીક્ષા લેવાશે.

૨. તા. ૧ લી સપ્ટેંબર સને ૧૯૧૨ થી ત્રણ વરસ અને ચાર મહીના ચાલે એવી એક સ્કૉલરશિપ ખેડા જિલ્લામા ખાલી છે એવી પણ ખબર આપવામાં આવી છે જે છેલ્લા ઉમેદવારને પુરેપુરી સ્કૉલરશિપ આપવામા આવશે તેવા ઉમેદવારની પછી તરતજ જે ઉમેદવારનો નબર આવશે તેને આ સ્કૉલરશિપ આપવામા આવશે

૩ પરીક્ષામા દાખલ થવાની અરજીઓ તથા ફી અમદાવાદ અને નડીઆદ મધ્યસ્થઓના પ્રમુખો આવતી તા. ૧૫ મી ઑગસ્ટ સુધી લેશે.

(સહી) P. Lory

એ. ઇ. ઉ. ભા.

જાહેર ખબર.

કાઠિયાવાડ મેલ ટ્રેનિંગ કૉલેજની પ્રવેશક પરીક્ષા.

૧. આથી ખબર આપવામા આવે છે, કે કાઠિયાવાડ મેલ ટ્રેનિંગ કૉલેજની ચાલુ સાલની પ્રવેશક પરીક્ષા તા' ૧૦ મી સપ્ટેમ્બર સન ૧૯૧૨ મંગળવારે સવારના અગિઆર વાગે, અને તે પછીના દિવસોએ રાજકોટ મેલ ટ્રેનિંગ કૉલેજના મકાનમાં લેવામા આવશે

(વિશેષ વિગત આવતા અંકમાં આવશે).

REGISTERED NO B. 43.

અંક ૮ મો. પુસ્તક ૫૨ મું.

Gujarat School Paper.

ગુજરાત શાળાપત્ર.

ઑગસ્ટ, ૧૯૧૨.

વિષય. અનુક્રમણિકા. પૃષ્ઠ.

તન્ત્રી (ઑગસ્ટ, ૧૯૦૨ થી)-અને
પ્રકાશક—રા. બ. કમળાશંકર પ્રાણશંકર ત્રિવેદી, બી. એ.,
પ્રિન્સિપલ, પ્રે. રા ટ્રેનિંગ કૉલેજ—અમદાવાદ.

કેળવણીખાતાના હુકમથી.

અમદાવાદ—યુનાઇટેડ પ્રિંટિંગ પ્રેસમાં જીવનલાલ અમરશી મહેતાએ છાપ્યું.

શાળાપત્ર જ્યુબિલિઅંક—તૈયાર છે. 'શાળાપત્ર'ના જે ગ્રાહકો ઇ. સ. ૧૯૧૧ સુધીનું 'શાળાપત્ર'નું લવાજમ પૂરેપૂરૂં ભરી ચૂક્યા હોય તેમણે 'શાળાપત્ર'ની ઑફિસમાંથી એ અંક લઈ લેવો. ટપાલ મારફતે મંગાવનારે ટપાલ ને પૅકિંગના બે આના મોકલી આપવા, તે મોકલશે અથવા વી–પી–થી મંગાવશે ત્યારે તેમને અંક મોકલવામાં આવશે.

તન્ત્રી.

ગુજરાત શાળાપત્ર.

પુસ્તક ૫૧ મું. ઑગસ્ટ, ૧૯૧૨ અંક ૮ મો.

કાવ્યસંપત્તિનું દિગ્દર્શન.

(ચોથી સાહિત્યપરિષદમાં વાંચેલો નિબંધ).

(ચાલુ પુ ૫૧, પૃ ૨૪૪ થી)

ગુણોનાં વ્યંજક.

વર્ણ, સમાસ, ને રચનાને ગુણોના વ્યંજક કહ્યા છે. તેમાં "ટ" વર્ગ સિવાયના સ્પર્શ વ્યંજનો, પોતપોતાના વર્ગના પાંચમા વર્ણ સાથે યુક્ત થયલા (અઙ્ગ, અઞ્જન, કુણ્ઠ, દન્તમાં છે તેમ) હ્રસ્વ સ્વરયુક્ત રેફ ને ણકાર, એટલા વર્ણો, સમાસનો અભાવ કે મધ્યમ સમાસ, ને સુકુમાર રચના—એ માધુર્ય ગુણના વ્યંજક છે[1]. વર્ગીય પ્રથમ અને તૃતીય વર્ણનો અનુક્રમે બીજા ને ચોથા વર્ણ સાથે સંયોગ, તેમજ રેફનો કોઈ વ્યંજન સાથે પહેલો કે પછી સંયોગ, બે સરખા વ્યંજનનો યોગ, ટાદિ વર્ણચતુષ્ટય, શ, ષ, એટલા વર્ણો, દીર્ઘ સમાસ, અને ઉદ્ધત રચના—એ ઓજોગુણના વ્યંજક છે[2]. જે શબ્દ, સમાસ, કે રચના વડે સાંભળતાં વારજ શબ્દમાંથી અર્થની પ્રતીતિ થાય તે શબ્દ, સમાસ, કે રચના પ્રસાદ ગુણના વ્યંજક છે[3].

---

१ मूर्ध्नि वर्गान्त्यगाः स्पर्शा अटवर्गा रणौ लघू ।
अवृत्तिर्मध्यवृत्तिर्वा माधुर्ये घटना तथा ॥

२ योग आद्यतृतीयाभ्यामन्त्ययो रेण तुल्ययोः ।
टादिः शषौ वृत्तिदैर्घ्यं गुम्फ उद्धत ओजसि ॥

३ श्रुतिमात्रेण शब्दात्तु येनार्थप्रत्ययो भवेत् ।
साधारणः समग्राणां स प्रसादो गुणो मतः ॥

ગુણના આ વિવેચન ઉપરથી શુ સમજાય છે? એટલુજ કે ભાષા-શૈલી હમેશ અર્થને અનુસરતી જોઈએ, શૃંગાર, કરુણ, ને શાંત રસમાં મધુર ને સરળ, વીર, રૌદ્ર, ને બીભત્સ રસમા તેજસ્વી ને જુસ્સાદાર, તેમજ આડંબરયુક્ત પણ સર્વત્ર અર્થ તરત સમજાય એવી પ્રાસાદિક હોવી જોઈએ. જેને અંગ્રેજીમા Perspicuity of Style (પ્રસાદ) કહે છે તેની તો સર્વ રસમા વિવક્ષા છે પ્રસાદરહિત કાવ્ય તે કાવ્યજ નથી.

ગુણ ને અલંકારનો ભેદ.

મમ્મટના કાવ્યલક્ષણનું છેલ્લુ વિશેષણ ' अनलकृती पुन क्वापि છે,' એટલે ક્વચિત્ અલંકારરહિત એવા શબ્દ અને અર્થ. તાત્પર્ય એ છે કે કાવ્યમા બહુધા શબ્દ અને અર્થ સાલંકાર હોવા જોઈએ. અર્થાત્, અલંકાર ઘણે ભાગે કાવ્યમા હોવા જોઈએ. ક્વચિત્ ન હોય તો ચાલે.

અલંકાર અને ગુણનો ભેદ આ પ્રમાણે છે.—

૧. ગુણો રસ વિના રહેતા નથી, અલંકાર તો રસ વિના રહે છે. ૨. ગુણો રસના અવશ્ય ઉપકારક છે; અલંકાર એમ નથી.[1] ગુણો રસના ધર્મ છે, તેથી સાક્ષાત્ રસમા રહે છે. અલંકાર રસમા સાક્ષાત્ રહેતા નથી, પણ અંગદ્વારા રહે છે રસ વિદ્યમાન હોય તો અંગદ્વારા, એટલે શબ્દ અને અર્થ એ બેમા ચારુત્વ ઉત્પન્ન કરી, જેમ હારાદિ શરીરને શોભાવી માને અગનઃ પમાડી તેના ઉપકારક થાય છે, તેમ અલંકાર રસરૂપ અંગીના ક્વચિત ઉપકારક થાય છે ક્વચિત કહેવાનું કારણ કે રસ વિદ્યમાન હોય તોપણ અલંકાર ક્વચિત તેને પોષતા નથી. જ્યા રસનો સંભવ છે ત્યાં અલંકારો રસના ઉપકારક થાય છે, એટલે શબ્દ અને અર્થમા ઉત્કર્ષ મૂકી રસમા વૃદ્ધિ કરે છે, પણ જ્યા રસનો અસંભવ છે, ત્યા અલંકાર માત્ર ઉક્તિમા વૈચિત્ર્ય ઉત્પન્ન કરે છે, અર્થાત, શબ્દ અને અર્થનેજ શોભાવે છે ક્વચિત્ રસ વિદ્યમાન હોય છે, તોપણ અલંકાર તેની જમાવટ વધારતા નથી આવો ગુણ અને અલંકાર વચ્ચે ભેદ છે

---

१ उपकुर्वन्ति तं सन्तं येऽङ्गद्वारेण जातुचित् ।
हारादिवदलंकारास्तेऽनुप्रासोपमादयः ॥

અલંકારના શબ્દાલંકાર, અર્થાલંકાર, અને મિશ્રાલંકાર એવા ત્રણ પ્રકાર છે. અનુપ્રાસ, યમક વગેરે શબ્દાલંકાર છે, ઉપમા, રૂપક આદિ અર્થાલંકાર છે. એ અલંકારોનો પરસ્પર સંબંધ થાય તોપણ તેઓમાં ચોખાના દાણા જુદા રહે છે તેમ એક એકથી પૃથક્ રહે, તો તે સંયોગ સંસૃષ્ટિ કહેવાય છે; અને દૂધ ને પાણી એકઠાં કરવાથી જેમ એકરૂપ થાય છે તેમ એ અલંકારોનો સમવાય હોય, તો તે સંકર કહેવાય છે. એ બંને મિશ્રાલંકાર છે.

શરીરસંપત્તિ સાથે કાવ્યસંપત્તિની તુલના.

મમ્મટના કાવ્યલક્ષણનું સંક્ષેપમાં આ પ્રમાણે વિવરણ કર્યું. વિદ્યાનાથ, જેનો **પ્રતાપરુદ્રીય** ગ્રન્થ દક્ષિણમાં શાસ્ત્રિવર્ગમાં બહુ પ્રચલિત છે અને જેમાંથી મલ્લિનાથ ટીકાકારે પોતાની ટીકામાં બહુ પ્રમાણવાક્યો આપ્યાં છે, તે કાવ્યનું સ્વરૂપ અને તેની સંપત્તિ નીચે પ્રમાણે વર્ણવે છે —

ગુણ અને અલંકાર સહિત, દોષવર્જિત શબ્દ અને અર્થને કાવ્યવેત્તાઓ કાવ્ય સમજે છે ને તે કાવ્ય ગદ્યમય ને પદ્યમય એમ બે પ્રકારનું છે[1] શબ્દ અને અર્થ એ કાવ્યની મૂર્તિ-શરીર છે, વ્યંગ્યનો વૈભવ એ કાવ્યનું જીવન છે શરીરને જેમ હારાદિ અલંકારો ભૂષિત કરે છે, તેમ કાવ્યમાં ઉપમાદિ અલંકારો વ્યંગ્યવૈભવનો ઉત્કર્ષ કરે છે[2] આત્મામાં શૌર્યાદિ ગુણોની પેઠે કાવ્યમાં શ્લેષાદિ ગુણો છે. સ્વભાવ-ચેષ્ટાદિ જાતિપ્રયુક્ત ધર્મ-જેમ આત્માનો ઉત્કર્ષ કરે છે તેમ રીતિઓ વ્યંગ્યનો ઉત્કર્ષ કરે છે[3] વૃત્તિઓ વૃત્તિની-વર્તનની પેઠે આહાર્યક-કૃત્રિમ શોભા આપે છે પણ પરસ્પર અનુગુણ રહી વિશ્રાન્તિ પામે તેને શય્યા કહે છે. શય્યામાં જેમ શરીરના અવયવો પરસ્પર અનુકૂળ સ્થિતિમાં વિરામ

---

१ गुणालंकारसहितौ शब्दार्थौ दोषवर्जितौ ।
गद्यपद्योभयमयं काव्यं काव्यविदो विदुः ॥ १ ॥

२ शब्दार्थौ मूर्तिराख्यातौ जीवितं व्यङ्ग्यवैभवम् ।
हारादिवदलंकारास्तत्र स्युरुपमादयः ॥ २ ॥

३ श्लेषादयो गुणास्तत्र शौर्यादय इव स्थिताः ।
आत्मोत्कर्षावहास्तत्र स्वभावा इव रीतयः ॥ ३ ॥

પામે છે તેમ પદોનો પરસ્પર અનુકૂળતામાં વિરામ-પદોની ઉત્કૃષ્ટ અન્યોન્ય મૈત્રી-તે શય્યા છે.[1] રસના અમુક પ્રકારના આસ્વાદને પાક કહે છે. પાક[2] એ હૃદયગમ અર્થનું ગાંભીર્ય છે. શરીરને જેમ પાક-પરિપક્વ વસ્તુનો આ સ્વાદ-અભીષ્ટ છે, તેમ કાવ્યમા પાક રસમાં ઉત્કૃષ્ટ આસ્વાદ ઉત્પન્ન કરે છે-ઓર લહેજત આણે છે આ રીતે વ્યવહારમા જેમ શરીરની સપત્તિ ઉચિત, ગુણ, અલકાર, સ્વભાવ, વર્તન, શય્યા, ને પાક છે, તેમ કાવ્યની સપત્તિ શબ્દાર્થ, વ્યગ્યવૈભવ, ગુણ, અલકાર, રીતિ, વૃત્તિ, શય્યા, ને પાક છે.

(અપૂર્ણ)

—(૦)—

સાહિત્યમાં નીતિની ભાવના.

(ચોથી સાહિત્યપરિષદ્‌મા વાચેલો નિબધ)

(ચાલુ પુ ૫૧ પૃ ૨૪૯ થી).

(રા રા. આ. ક ત્રિવેદી, એમ એ એલ્‌એલ્ બી)

હાસ્યરસમાં મુખ્ય દોષો.

હાસ્યરસના વિષયોમા કેટલીક ગભીર ભૂલોથી પરાઙ્મુખ રહેવાનુ છે. હાસ્યરસની ઝમાવટ કરવાને માટે લેખક જાતજાતની છૂટો લે છે સમાજમાં, સાહિત્યમા, ને અન્ય સ્થળોએ હાસ્યરસનો ઉપયોગ સામા પક્ષને ઉપહાસનો વિષય બનાવી, વાચકવર્ગને આનદ આપી, તે ઉપહાસ ને તે આનદજ સામા પક્ષનું શુષ્ક રીતે ખડન છે એમ મનાવવાનો હોય છે દલીલો જે ન સિદ્ધ કરી શકે તે હાસ્યરસની શૈલીથી ઘણી સચોટ રીતે થઈ શકે છે. વળી દલીલો સાધારણ રીતે શુષ્ક હોય છે, પણ હાસ્યરસની શૈલીથી લખાણ રસપૂર્ણ બનાવી શકાય છે, એટલે શુષ્ક દલીલોથી ભડકી

---

१ शोभामाहार्यकीं प्राप्ता वृत्तयो वृत्तयो यथा ।
पदानुगुण्यविश्रान्तिः शय्या शय्येव संमता ॥ ४ ॥

२ रसास्वादप्रभेदाः स्युः पाकाः पाका इव स्थिताः ।
प्रख्याता लोकवदियं सामग्री काव्यसंपदः ॥ ५ ॥ प्रता०

દૂર બેસનાર વાચકો પણ હાસ્યરસવાળું લખાણ ઘણીજ ઉત્સુકતા સાથે વાચે છે, તેટલા માટે હાસ્યરસનો ઉપયોગ કરનાર લેખકને શિરે વધારે ભારે જોખમદારી રહે છે. તેણે કદાપિ સુરુચિનો ત્યાગ નહિ કરવો જોઈએ, કદાપિ અશિષ્ટ ભાષાનો ઉપયોગ નહિ કરવો જોઈએ, કદાપિ અંગત હુમલાઓ નહિ કરવા જોઈએ. આ ત્રણે બાબત જરૂરની છે. જ્યા સુરુચિનો ત્યાગ થયલો જોવામા આવે છે ત્યા લેખકને વિષે વાચકને તિરસ્કારની બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થાય છે, ને હાસ્યરસની ક્ષતિ પણ થયા વિના રહેતી નથી. ઉદાહરણ તરીકે સમાજસુધારાની બાબત હાસ્યરસનો ઘણી વાર વિષય થતી જોવામા આવે છે, ને ઘણુંખરું લેખકો પોતાનુ કાર્ય દક્ષતાથી કરી પણ શકે છે પણ પોતાના મતથી વિરુદ્ધના વિચારોનું ખંડન કરવાની અત્યુત્કટતાને લીધે ને તે વિચારોને માટે તિરસ્કારબુદ્ધિ હોવાને લીધે જો લેખક સુરુચિનો ત્યાગ કરે તો તે અનિષ્ટ છે વેદપાઠી બ્રાહ્મણોને શાસ્ત્રજ્ઞાનનો દુરુપયોગ કરવામા એટલા બધા જડબુદ્ધિ થઈ ગયા કલ્પવા કે તેઓ પશુથી પણ વધારે ક્રૂર બને ત્યાસુધી શાસ્ત્રનો અક્ષરશ દુરુપયોગ કર્યાજ ચાલ્યા જાય એમ ધારવું એ શું બહુ પડતુ નથી? આમા સુરુચિ શુ જળવાય છે? આવા દૃષ્ટાન્તો આપણા સાહિત્યમાથી શોધી શકાય તેમ છે; પરતુ અત્ર વિસ્તારભયથી તે રજુ કરવાનુ કામ બની શકે તેમ નથી. લેખકનો ઉદ્દેશ સ્તુત્ય હોય છતા આવો દોષ જોવામા આવે છે, એટલે મનુષ્ય સ્વભાવના સાધારણ નિયમ પ્રમાણે લેખકના વિષયથી વિમુખ થઈને વાચક લેખકનીજ તરફ ટીકાકાર બનવાનું કામ શરૂ કરે છે બીજી બાબત અશિષ્ટ ભાષાનો ત્યાગ કરવાની છે યાદ રાખવુ જોઈએ કે ભવાઈ ને હાસ્યરસ વચ્ચે ઘણું અન્તર છે, અને જો કે હાસ્યરસ આણવાને થોડીઘણી છૂટ લેવી પડે છે તોએ તેને હદ હોય છે. અશ્લીલ શબ્દો ને અશિષ્ટ ભાષામાં રસ લેનાર માણસ માનસિક અધોગતિ પ્રાપ્ત કરે છે, ને ધીમે ધીમે તેના નીતિના વિચારો દૂષિત થાય છે. ત્રીજી બાબત અંગત હુમલાઓ નહિ કરવા વિષેની છે. આ બાબત સ્પષ્ટ છે: તેના પર લક્ષ નહિ આપવાથી દ્વેષબુદ્ધિની વૃદ્ધિ થાય છે.

અવતરણોમાં ચોરીઓ.

સાહિત્યમાં નીતિની ભાવના અવતરણો કે ઉલ્લેખો આપવાની બાબ-

તમા જાયત રહેની જોઈએ ગમે તેમ પણ કેટલાકોનુ એવુ માનવુ છે કે અન્યના શબ્દ કે અન્યના લેખોનો ઉપયોગ કરવો એમા નાનમ છે, અને અવતરણ આપવુ તે બુદ્ધિની જાણે અધમતા કબૂલ કર્યા સમાન છે આવા વિચારથી સાહિત્યમા જાતજાતની ચોરીઓ થતી જોવામાં આવે છે પ્રથમ તો અન્યના લખાણનો ઉપયોગ કરવો એ બુદ્ધિની જડતા કે અધમતા દાખવે છે એ વિચારજ ભૂલ ભરેલો છે જ્યારે અમુક વિચારો ઉત્તમ ભાષામા અન્ય સ્થળે મુકાયા હોય ત્યારે તેનો ઉપયોગ ન કરવો એજ બુદ્ધિની જડતા છે " He that borrows the aid of an equal understand ng ", said Burke, " doubles his ow , he that uses that of a superi r, e evates his own to the stature of that he contemplates "–"જે માણસ પોતાના સમાન બુદ્ધિવાળાની મદદ લે છે તે પોતાની બુદ્ધિ દ્વિગુણ બનાવે છે, જે પોતાથી ઉચ્ચતર બુદ્ધિવાળાની મદદ લે છે તે પોતાની બુદ્ધિને તેટલી ઉચ્ચતર બનાવે છે." વળી અવતરણ આપવુ ને પ્રામાણિકપણે બીજાની મહેનતનો લાભ લેવો તે એક જાતની માનસિક ઉદારતા બતાવી આપે છે ઈમર્સન કહે છે તેમ -" The borrowing is often honest enough and comes of magnanimity and stoutness A great man quotes bravely and will not draw on his invention when his memory served him with a word as good. "–બીજાના વિચારોની મદદ લેવી તે ઘણી વાર તદ્દન પ્રામાણિક કામ છે ને તે ઉદારતા ને હિંમતથી ઉદ્ભવે છે મહાપુરુષ ખુલ્લી રીતે આવી મદદ લે છે અને પોતાની સ્મરણશક્તિમાથી જ્યારે એટલોજ સારો શબ્દ નીકળી શકતો હોય છે ત્યારે નવો શબ્દ શોધવાની તસદી નહિ લે" તે ઉપરાત અન્ય લેખકોના સારા વિચારોની મદદ લેવી ને તેનો ફરીથી ઉપયોગ કરવો, તે સાહિત્યને પણ લાભકારક છે કોઈ પણ ઉત્તમ વિચાર જેને પ્રથમ સૂઝ્યો હોય તે તો સ્તુત્ય છેજ, પણ તેથી ઉતરતે નમ્બરે તે વિચારની કદર કરી તેને સાહિત્યમા ફરીથી વાપરનાર ને એવી રીતે અમર બનાવનાર માણસ આવે છે ઉત્તમ પુસ્તકો ઘણાએ વાચકો વાચે છે ને જ્ઞાન મેળવીને કૃતકૃત્ય થાય છે વાચકવર્ગમાનો એકાદ માણસ એકાદ ઉત્તમ પક્તિ કે ફકરો પોતાના લખાણ કે સમાષણમાં વાપરે છે, ને તે

લીટી કે ફકરાની સુંદરતા ખુશી રીતે કબૂલ કરે છે જો તે લીટી કે ફકરો ખરેખરો સુંદર હશે તો તેનો સર્વ કોઈ ત્યાર પછી ફરી ફરીને ઉપયોગ કરવા મડી પડશે, પણ ત્યાર પછીજ, અને તેટલાજ માટે પ્રથમ અવતરણ આપનાર માણસ સાહિત્યની અગત્યની સેવા કરે છે "Next to the originator of a good sentence is the first quoter of it. Many will read the book before one ever thinks of quoting a passage As soon as he has done this, that line will be quoted east and west."

આવી રીતે અવતરણોથી સાહિત્યમા સગીન ઉમેરો કરી શકાય છે, અને અવતરણ આપનાર લેખકોએ ખુશી રીતે પોતાનું દેવું કબૂલ કરવુ જોઈએ પણ ઘણી વાર આપણા સાહિત્યમા આપણે એવુ જોઈએ છીએ કે લેખક અન્યના વિચારો લગભગ તેનાજ શબ્દોમા વાચકસમક્ષ રજુ કરે છે ને તે અન્યના છે એમ કહેવાની તે તસ્દી પણ લેતો નથી. કેટલીક વાર અગ્રેજી કે સસ્કૃત ભાષામાથી એકાદ વાર્તા, ફકરો, કે કવિતા લઈ તેનું ભાષાન્તર કરી પોતાનામા પણ સ્વતત્ર બુદ્ધિ છે ને તેનો પોતે ઉપયોગ કર્યો છે એમ બતાવવાના હેતુથી લેખને મથાળે લેખક "અગ્રેજી ઉપરથી" કે "સસ્કૃત ઉપરથી" એવુ લખીને સંતુષ્ટ થાય છે. અલબત્ત તે કદાચ તેટલુએ ન લખે તો તેના પર કોઈની સત્તા નથી, છતા પોતાના અતઃકરણમા એક ખૂણે પણ થતો ક્ષોભ અટકાવવાના હેતુથી આ રીતે દેવુ કઈક સ્વીકારવામા આવે છે તરુણ લેખકોને પોતાની Originality અથવા ઉત્સર્ગશક્તિ કે બુદ્ધિની સ્વતત્રતા જાળવવાની ખાસ ઉમેદ હોય છે, કારણ કે નવાસવા હોવાથી તેમને અમુક પ્રકારની ખ્યાતિ મેળવવાની હોય છે આ ઉત્સાહને પરિણામે ભાગ્યેજ કોઈકજ નવીન લેખકો પોતાનુ દેવુ સ્વીકારે છે દેવુ નહિ સ્વીકારી સાહિત્યના દિવ્ય મદિરમાની અખ્યાત મૂર્તિઓના મોઘેરા જવાહીરોની ચોરી કરનારાઓ બિચારા ભૂલી જાય છે કે તેમની પાછળ ડિટેક્ટિવો—છૂપી શોધ કરનારાઓ હમેશ ફરતાજ હોય છે ને તેઓ ભાગ્યેજ તેમને બચવા દે છે. અપ્રામાણિકપણું થાય છે ને તેનું ફળ કઈ ભોગવી શકાતું નથી એ અપ્રામાણિકપણાની લાલચથી સાહિત્યની અવનતિ થાય છે, ને એ અપ્રામાણિકપણુ જેટલે અંશે ફાવે છે તેટલે અંશે બુદ્ધિનું દાસત્વ પણ વધે છે.

ઉપલા નિયમને કેટલીક વાર અપવાદ હોય છે ઈમર્સન કહે છે તેમ All minds quote, અને જે નવુ દેખાય છે તે નવા સ્વરૂપમાજ જૂનું હોય છે. તદ્દન નવુ દુનિયામા ભાગ્યેજ કઈ હોય છે પણ મોટા લેખકોના દેવા જુદા પ્રકારના હોય છે. તેઓ કદાપિ અન્યના વિચારો વાપરે છે તોએ તેમા નવીનતાના અશ એવા સ્વરૂપમા મૂકી દે છે કે તેથી જૂના વિચારોમાં જાણે નવુજ ચેતન આવે છે અને તેથી તેમને વિષે આપણી પૂજ્ય બુદ્ધિ જરાએ સ્ખલિત થવા પામતી નથી " When Shakespeare is charged w th debts to his author, Landor replies. 'Yet he was more original than his originals. He breathed upon dead bodies and brought them into life "—"જ્યારે શેક્સપીઅર મૂળ લેખકોના દેવામા છે એમ તેને વિષે આરોપ થાય છે ત્યારે લેન્ડોર ઉત્તર આપે છે કે તેમ છતા મૂળ લેખકોના કરતા પણ એનામા વધારે ઉત્સર્ગશક્તિ હતી મૃત શરીરો પર પાણી છાટી એણે તેમનામા ચેતન મૂક્યુ" આવીજ રીતે કાલિદાસ કે બીજા કોઈ પણ મોટા લેખકને વિષે કહી શકાય કાલિદાસના નાટકોનુ વસ્તુ પણ અન્ય સ્થળોએ જોવામા આવશે, છતા કાલિદાસની ખુબી તે તો તેની પોતાનીજ છે પ્રેમાનદના આખ્યાનો પણ તેનાં પોતાની સત્વશક્તિથી બનાવેલા નથી. છતા તેમા જે ખુબી આવી છે તેનુ કારણ તો પ્રેમાનદનીજ કલમ છે, નહિ કે મૂળ વસ્તુ. (અપૂર્ણ)

હાસ્યરસ.

(ચોથી સાહિત્યપરિષદ્મા વાચેલો નિબધ)

(ચાલુ પુ. ૫૧ પૃ. ૨૫૩ થી.)

(રા. રા મો. પા. દવે, એમ. એ. એલ્એલ્ બી.)

બીજું ઉદાહરણ આપણે ગોલ્ડસ્મિથના "She Stoops to Conquer" માથી લઈશુ મિસ હાર્ડકેસલની સાથે મિસ્ટર હેસ્ટિંગ્સ પોતાના શરમાળ મિત્ર મિસ્ટર માર્લોની ઓળખાણ કરાવે છેઃ—

હેસ્ટિંગ્સ—મિસ હાર્ડકેસલ, મિસ્ટર માર્લો. પિછાન થતાં ને વાર એક-

બીજા તરફ માનની લાગણીથી જોઈ શકે એવાં બે ગુણવાન્ માણસોને એકબીજાની સાથે ઓળખાણ કરાવતાં મને ઘણો આનન્દ થાય છે.

મિસ હાર્ડકેસલ—(સ્વગત) હવે ઠાવકા ઠુમકાં બની જઈને આપણા શરમાળ સદ્‌ગૃહસ્થનો બગબર એનીજ રીત પ્રમાણે સત્કાર કરવાને તૈયાર થઈ જઈએ (લગભગ શાન્તિ રહે છે તે દરમ્યાન મિસ્ટર માર્લો ઘણા અસ્વસ્થ અને ગુચવાયલા જણાય છે). સાહેબ, તમે સહીસલામત આની પહોચ્યા તે જોઈને મને ઘણેજ આનન્દ થયો છે મેં સાભળ્યુ કે રસ્તામા તમને કેટલીક અડચણ પડી હતી ?

મિસ્ટર માર્લો—નહિ, બહુ અડચણ નથી પડી હા, કેટલીક પડી હતી ખરી. હા, ઘણી પડી હતી. દિલગિરી–નહિ–આનન્દ એટલો થાય છે કે એ સઘળી અડચણોનો અન્ત આવો સારો આવ્યો. ઉહુ !

હેસ્ટિંગ્સ (માર્લોને)—જિદગીમા તુ કોઈ દહાડો આવું સારૂ નથી બોલ્યો, એજ પ્રમાણે ચલાવ્યો જજે, એટલે તારૂ કામ ફતેહ

મિસ હાર્ડકેસલ—સાહેબ, તમે તો અમસ્યુ મને સારૂ લગાડવાને કહેતા હો એમ જણાય છે. તમે સારા સારા લોકમા ફરેલા તેને આ ગામડાના એક ખૂણામાં તે ક્યાથી આનન્દ મળી શકે ?

માર્લો (હિંમત રાખીને)—હાજી, હુ દુનિયામા ફર્યો છ હર્યો છ ખરો; પણ બહુ માણસોના પરિચયમા આવવાની દરકાર મેં નથી રાખી. બીજાઓ દુનિયાની મઝા મેળવતા હોય ત્યારે તેનું આઘા રહીને અવલોકન કરવુ એવીજ રીત મેં રાખી છે.

મિસ હાર્ડકેસલ—પણ કહે છેની કે દુનિયાની મઝા મેળવવાનો ખરેખરો રસ્તો એજ છે ?

હેસ્ટિંગ્સ (માર્લોને)—સિમેરો આના કરતા વધારે સારૂ નથી બોલ્યો. એક વાર ફરીથી; એટલે તારો બેડો પાર.

માર્લો (હેસ્ટિંગ્સને)—ઉહુ ! ત્યારે તુ મારી પાસે ઉભો રહે, અને હું ગુચવાઉં એટલે એક બે શબ્દ વચમાં બોલજે, કે મારૂં ગાડું અટકી ન પડે.

મિસ હાર્ડકેસલ—મને લાગે છે કે આપની પેઠે દુનિયાનું જેઓ આવે-થીજ અવલોકન કરતા હોય તેઓને ઘણી વાતનો અસન્તોષ થતો હશે, કારણ કે દુનિયામાં પોતાને પસંદ ન પડે એવું ઘણું તેઓના જોવામાં આવતુ હશે.

માર્લો—નાજી, મારે એમ નથી હું તો હમેશાં આનન્દ પામવાનેજ ઉત્સુક રહુ છુ. ઘણાખરાં માણસોની મૂર્ખાઈ સન્તાપના કરતાં ઉપહાસને પાત્ર વધારે હોય છે.

હેસ્ટિગ્સ (માર્લોને)—શાબાસ, શાબાસ! તારી આખી જિંદગીમાં તું આવુ સરસ કોઈ દિવસ નથી બોલ્યો યાર, મિસ હાર્ડકેસલ, મને લાગે છે કે તમને અને મિસ્ટર માર્લોને વાતચીતનો આનન્દ ઠીક મળશે. હુ ધારૂ છુ કે અમે અહિ હોઈશુ તો તમારી વાતચીતમા નકામા ગુપતગુરૂપ થઈ પડીશુ.

માર્લો—નહિ રે, મિસ્ટર હેસ્ટિગ્સ, જરાએ નહિ. તમારી કંપનિ તો અમને ઘણીજ ગમે છે. (હેસ્ટિગ્સને) જ્યૉર્જ, તું સમાલજે હો! અમને એકલાં મૂકીને તારાથી જવાયજ કેમ?

હેસ્ટિગ્સ—અમારી હાજરીમા વાતચીત કરતાં તમને બરાબર નહિ ફાવે, માટે અમે જોડેના રૂમમા જઈશુ. (માર્લોને) ભલા માણસ, તું વિચાર નથી કરતો કે અમારે પણ અમારી પોતાની કંઈ પચાત હોય કે નહિ? (જાય છે).

મિસ હાર્ડકેસલ (થોડીક વાર રહીને)—પણ હું ધારૂ છું કે તમારો સઘળો વખત દુનિયાનુ દૂરથીજ અવલોકન કરવામા નહિ ગયો હોય હું ધારૂં છુ કે સ્ત્રીઓનુ સન્માન કરવામા પણ તમારો કેટલોક વખત રોકાયો હશે.

માર્લો (પાછો ગભરાઈ જઈને)—નાજી, અત્યાર સુધી તો મેં-મેં-મેં-તેઓની-પ્રીતિને-અ-પાત્ર થવાનોજ પ્રયત્ન કર્યો છે.

મિસ હાર્ડકેસલ—પણ કેટલાક કહે છે કે એવો પ્રયત્ન કરવો એ તો એ પ્રીતિ મેળવવાનો સૌથી નઠારો રસ્તો છે.

માર્લો—કદાચ એમ હશે પણ સ્ત્રીજાતિમા જેઓ વધારે ઠરેલ અને

ઠાવકા હોય તેઓની સાથેજ વાતચીત કરવાનું મને પસંદ છે પણ મને લાગે છે કે હું હવે તમને કંટાળો આપનારો થઈ પડું છું.

મિસ હાર્ડકેસલ—નહિજી, જરાએ નહિ ઠાવકી રીતે વાતચીત કરવાનું મને ઘણુજ ગમે છે એવી વાતચીત સાભળતાં હું કદી કંટાળતીજ નથી ખરેખર, મને કટલીક વાર બહુ નવાઈ લાગે છે કે જે હૃદય સુધી પહોચતી ન હોય એવી ખાલી ગમ્મતોમાં કોઈ પણ વિચારશીલ માણસને કેમ રસ પડતો હશે ?

માર્લો—એ-એ-એક જાતનો વ્યાધિ છે-મનનો જગત્મા ભિન્ન ભિન્ન રુચિના માણસો હોય છે તેમા કેટલાકને એવું હોય કે-અ-જે-અ-

મિસ હાર્ડકેસલ—હું તમારા કહેવાનો ભાવાર્થ સમજી જગત્મા કેટલાક એવા હોયજ કે જેઓ વધારે ઉંચા પ્રકારના આનન્દોનો ઉપભોગ ન કરી શકે, અને તેથી જે આનન્દ પોતાને ન મળી શકે તેના તરફ તેઓ તિરસ્કાર બતાવે એવું ઘણી વાર બને છે.

માર્લો—હું એજ કહેવા માગતો હતો પણ મારા કરતા તમે તે ઘણી સારી રીતે કહી બતાવ્યું અને મારે કહ્યા વગર નથી ચાલતું કે-જે છે તે-અ-

મિસ હાર્ડકેસલ—(સ્વગત) આ માણસ કોઈ કોઈ વખતે ધૃષ્ટ થતો હશે એ વાત કોણ માની શકે ? (માર્લોને) તમે, સાહેબ ! એવું કહેવા જતા હતા કે—

માર્લો—હા, હું એમ કહેવા જતો હતો કે-કે—ખરેખર, હું શું કહેવા જતો હતો તે હવે મને યાદ આવતું નથી

મિસ હાર્ડકેસલ—(સ્વગત) તે મને પણ કયાં યાદ છે ? (માર્લોને) તમે, સાહેબ, કંઈ એવું કહેવા જતા હતા કે આ દંભી દુનિયામા—કંઈ દંભ વિષે તમે બોલતા હતા

માર્લો—હા, આ દંભી દુનિયામા એવા કોઈકજ હોય છે કે જેઓના સમ્બન્ધમા ચોક્કસ તપાસ કરતા—છે તે-છે તે-છે તે-

મિસ હાર્ડકેસલ—હું તમારા કહેવાનો ભાવાર્થ બરાબર સમજી છું, સાહેબ.

માર્લો—(સ્વગત) ખરેખર ! મારા કહેવાનો ભાવાર્થ હું પોતે તો સમજતો નથી !

કોને શિક્ષણ આપનાર ' શિક્ષક ' છે. શિક્ષકના સમાગમથીજ શાળામાં બાળકને જ્ઞાન મળતું હોવાથી એક રીતે વિચાર કરી જોતા શિક્ષકની અસર પણ એક પ્રકારના મિત્ર જેવીજ કહી શકાય. તફાવત એટલોજ છે કે સાધારણ રીતે ઓળખાતો મિત્ર પોતાના વિચારો અને વર્તનનુ અનુકરણ કરવાનું આપણને કેટલીક વાર સીધી રીતે સૂચન કરતો નથી તેમ તેનુ કરાવવાને આગ્રહ કરવાનો અધિકાર પણ ધરાવતો નથી, ગુરુ કે શિક્ષકનુ પદ શિષ્ય કરતા ઉચ્ચતર હોવાથી પોતે જે વિચારો કે વર્તન દર્શાવે તેનો, તેમજ જે અને જેવુ તથા જેટલુ જ્ઞાનનું શિક્ષણ આપે તે અને તેવા અને તેટલા જ્ઞાનનો, સ્વીકાર બાળક પાસે તે પોતાની અધિકારવાળી પદ્દવીની રુએ કેટલીકવાર આગ્રહપૂર્વક કરાવે છે, અમર શિષ્ય તેનો ધડો લે છે આ કારણથી શિક્ષક પાસેથી જે જ્ઞાન બાળકને મળે છે તેની સારાસારતાનો આધાર શિક્ષકના સ્વભાવ, આચાર-વિચાર કે વર્તન ઉપર બહુધા રહેલો છે, અને એટલાજ કારણથી શિક્ષક એ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિના વિષયમા એક ગભીર અને અગત્યનુ સ્થાન ભોગવે છે. શ્રીમચ્છકરાચાર્યે પોતાના એક પુસ્તકમા ગુરુમહિમા ગાતા કહ્યુ છે કે —

दृष्टान्तो नैव दृष्टस्त्रिभुवनजठरे सद्गुरोर्ज्ञानदातुः
स्पर्शश्चेत्तत्र कल्प्यः स नयति यदहो स्वर्णतामश्मसारम् ।
न स्पर्शत्वं तथापि श्रितचरणयुगे सद्गुरुः स्वीयशिष्ये
स्वीयं साम्यं विधत्ते भवति निरुपमस्तेन वा लौकिकोऽपि॥

અર્થાત્—" આ ત્રિભુવનના જઠરમા સદ્ગુરુ કે જે પુરુષાર્થ પૈકી પરમ જે મોક્ષ તેનુ સાધન જે જ્ઞાન તેનો આપનાર છે તેની કોઈની સાથે ઉપમા સરખા પણ થઈ શકે તેમ નથી, કારણ કે સ્પર્શમણિ કે જેની સાથે તે અમુક અંગે સામ્ય ધરાવે છે તે લોહને સ્પર્શી વડે સુવર્ણ બનાવી દે છે એ વાત ખરી પણ સુવર્ણ બનાવ્યા પછી તે સુવર્ણતા પામેલા લોહમા અન્ય લોહને સુવર્ણ બનાવવાનો ગુણ અર્પી દેતો નથી, ત્યારે બીજી તરફ સદ્ગુરુ તો પોતાના ચરણસમીપ બેસીને જ્ઞાનનુ શિક્ષણ લેના શિષ્યમાં-વગર સ્પર્શે-પોતાના જેવા જ્ઞાનના સંસ્કારો રેડે છે; અને તેને પોતાના જેવો, બલ્કે કેટલીક વાર પોતાનાથી પણ અધિક, નિપુણ ગુરુ બનાવે છે અને તે નવો બનેલો ગુરુ પોતાના શિષ્યને અન્યને પોતાના જેવા બનાવી દેવાનું ચાતુર્ય

ધરાવે છે તેથી સ્પર્શમણિની સાથે પુરેપુરુ સામ્ય શિક્ષક ધરાવતો નહિ હોવાથી તેની ઉપમિતિ બનતી નથી" વળી 'શિક્ષક' શબ્દ સ 'શક્' એટલે 'શકવુ' એ ધાતુ ઉપરથી સાધિત થયલો માનીએ તોપણુ તેથી શિક્ષકના વિચારબળની આપણને વિશેષ પ્રતીતિ થાય છે શિક્ષક પોતાના જ્ઞાનની પ્રભુતાથી પોતાના શિષ્યના મનોરાજ્યમાં જ્ઞાનની રેલછેલ રેડીને તેને જ્ઞાની-જ્ઞાનની પ્રભુતાવાળો-તેથીજ અગાધ કે અપાર શક્તિમાન્ બનાવે છે આ કારણુ થી ગુરુપદ કાંઈ એવુ ગભીર-એવુ જવાબદારીવાળુ-નથી આપણા ગુજરાતના સદ્ગત સાક્ષર અને વિદ્વાન નવલરામભાઈએ પણ શિક્ષકનું મહત્ત્વ કે મોટાઈ નીચે પ્રમાણે વર્ણવી છે –

" મે'તાજી, બહુ મોટુ તુજ નામ તેમ છે કામ,
કર ખને મન ક્ષેત્રની ખરી ખેતી ધરી હામ "

પોતાના હાથ નીચે સોંપેલાં નાની વયનાં, અજ્ઞાત, નિરપરાધી, અને નિષ્કપટી બાલકોને શિક્ષણ તેમની જિજ્ઞાસા સફલ કે તૃપ્ત કરવાના હેતુથી, તેમની નાના પ્રકારની શકાઓ તથા વિટમ્બનાઓ દૂર કરીને, તેમની સ મક્ષ જ્ઞાનના અખૂટ ભડારના દ્વાર ખુલ્લા મૂકીને, તેમના પોતાના મનની અદર કાઈ કાઈ અવર્ણનીય આનંદોર્મિઓ અનુભવતા બનાવે છે-આવુ શિક્ષકનું કર્તવ્ય શુ એવુ આહ્લાદજનક છે ? એવુ ગર્વાસ્પદ છે ? એવુ સતોષ પ્રદ છે ? મોટી વયે પ્રાપ્ત કરેલું અધિક જ્ઞાન વા ઉચ્ચ પદ, બાલ્યાવસ્થામા ગુરુજી પાસેથી ગ્રહણ કરેલા શિક્ષણનોજ પ્રતાપ હતો એવુ કબૂલ કરનાર કેટલા બધા મનુષ્યોના ઉપકારના ઉદ્ગારોનું અને આશીર્વાદોનુ પાત્ર, હે શિક્ષકો, તમે બનો છો ! તમારી કૃતકૃત્યતાનુ આથી બીજુ કયુ લક્ષણુ સભવે*

શિક્ષકોનો મહિમા તો બાલકોને સત્ય જ્ઞાન આપીને તેમને સદ્વર્તન શાળી બનાવીને તેમના આત્માનું કલ્યાણ ઇચ્છવામાજ સમન્વિત થયલો છે.

શાળામા શિક્ષક બાલકોને પોતાના આચારવિચારો દર્શાવીને પ્રત્યક્ષ કે સીધી રીતે જ્ઞાનનું શિક્ષણ આપે છે પરતુ આ ઉપરાન્ત બાળક પરોક્ષ કે આડકતરી રીતે પણ જ્ઞાન મેળવે છે ને તે પુસ્તકદ્વારા આ કારણથી

---

*" Helping people to think, feel, and act aright is the noblest task in the world "

(એક અંગ્રેજી માસિક પત્રમાથી)

સ્કૂલોમાં અને પાઠશાળાઓમાં દાખલ કરવા આવશ્યક છે ? તેમાંથી કઇ કઈ જાતની કેળવણીને પ્રધાન સ્થાન આપવુ ? અને કઈ જાતની કેળવણીને ગૌણ સ્થાન આપવુ ? વગેરે પ્રશ્નો ઘણા વિકટ છે અને તે વિષે વિવેચન કરવા જતા ઘણુંજ લંબાણુ થાય તેમ છે તેથી તેમ કરવુ અન્ય પ્રસગને માટે મોકુફ રાખવું મને યોગ્ય લાગે છે. આ નિબન્ધ ઈગ્લંડના વિદ્વાન તત્ત્વચિંતક મી. હર્બર્ટ સ્પેન્સરનું વાક્ય ટાંકીને હું સમાપ્ત કરીશ. તેમણે પોતાના એક પુસ્તકમાં એક સ્થળે લખ્યુ છે કે. " In what way to treat the body, in what way to treat the mind, in what way to manage our affairs, in what way to bring up a family, in what way to behave as a citizen, in what way to utilize those sources of happiness, which nature supplies—*how to use all our faculties to the greatest advantage* of ourselves and others—how to live completely? And this being the great thing, needful *for us to learn, is, by consequence, the great thing* which education has to teach. To prepare us for complete living is the function which education has to discharge." *H. Spencer.*

(ભાવાર્થ) "આપણું શરીર કેવી રીતે સંભાળવુ, મન કેવી રીતે કે[illegible]વુ, આપણાં વ્યાવહારિક કાર્યો કેવી રીતે કરવાં, કુટુંબ કેવી રીતે [illegible]વુ, દેશજન તરીકેની આપણી સઘળી ફરજો કેવી રીતે અદા કરવી, કુદરતે [illegible]ના આપણા સુખના સાધનો આપણે કેવી રીતે ઉપયોગમાં લેવાં—આપણને અને અન્યને જેથી વધારેમાં વધારે લાભ મળે તે પ્રમાણે આપણી સર્વ ઇન્દ્રિયો કેળવવી—(ટુંકામા) સપૂર્ણ રીતે જીવન કેવી રીતે ગાળવુ ?— એ વસ્તુ જે આપણને સર્વેને જાણવા માટે અતિ અગત્યની છે તે શિક્ષણ—કેળવણી—દ્વારા આપણે શીખવી જોઈએ. સપૂર્ણ રીતે જીવન નિર્ગમન કરવા માટે આપણને સજ્જ કરવા—આપણામાં બળ પ્રેરવું—એ શિક્ષણનો—કેળવણીનો—એક (અતિમ—મુખ્ય) ઉદ્દેશ હોવો જોઈએ " હર્બર્ટ સ્પેન્સર.

સંગીતવિષય.

(આશુ પુસ્તક ૫૧ ના પૃષ્ઠ ૨૬૧ થી).

(શાંતિથી ગાવું).

पद्मसररचना	દ્યા ધ ર	ડું વ દા	હું રે, રો	ભાઈ ને
मात्रा ४	ડ | |	ડ | |	| ⌞ ⌝|	| | ડ
मध्य विलंवित गति.	सा ग म	प ध प	ध सां, ध	ध प म

દા ધ ર	ડું વ દા	હું	- -
ડ | |	ડ | |	ડડ	ડ ડ
प म ग	सा रि ग,	सा	सा .

ગી તે	ધું મ ણુ	ધા હું રે,	જા ધ ને
ડ ડ	ડ | |	| ડ ⌞ ⌞	| | ડ
सा गम	प ध प	ध सां ध,	ध प म

દા ધ ર	ડુ વ હા	હું	. .
ડ | |	ડ | |	ડડ	| |
प म ग	सा रि ग	सा	सा

ર ગી ત	પા ર ણુ	પો ઠો ર	સી ધા
| ડ |	⌞ ⌞ ડ	| ડ |	ડ ડ
सं सां नि	धा प म	प प प	धा नी

---

* । = ૧ માત્રા ; ડ = ૨ માત્રા; ડ઼ = ૩ માત્રા ; ⌒ = સ્વર, અથવા કે શબ્દ બીજા સ્તંભમાં ચાલુ છે એ બતાવનાર; -गा = કોમળ गा ; मी, = મન્દ मी ; ॥ = ગીત પૂરૂં; ⌞ = અર્ધમાત્રા.

સ્કૂલોમાં અને પાઠશાળાઓમાં દાખલ કરવા આવશ્યક છે ? તેમાંથી કઇ કઈ જાતની કેળવણીને પ્રધાન સ્થાન આપવું ? અને કઈ જાતની કેળવણીને ગૌણ સ્થાન આપવું ? વગેરે પ્રશ્નો ઘણા વિકટ છે અને તે વિષે વિવેચન કરવા જતા ઘણુંજ લંબાણ થાય તેમ છે તેથી તેમ કરવુ અન્ય પ્રસંગને માટે મોકુફ રાખવું મને યોગ્ય લાગે છે. આ નિબન્ધ ઇંગ્લંડના વિદ્વાન તત્ત્વચિંતક મી. હર્બર્ટ સ્પેન્સરનું વાક્ય ટાંકીને હું સમાપ્ત કરીશ. તેમણે પોતાના એક પુસ્તકમા એક સ્થળે લખ્યું છે કે. " In what way to treat the body, in what way to treat the mind, in what way to manage our affairs, in what way to bring up a family, in what way to behave as a citizen, in what way to utilize those sources of happiness, which nature supplies—how to use all our faculties to the greatest advantage of ourselves and others—how to live completely ? And this being the great thing, needful for us to learn, is, by consequence, the great thing which education has to teach. To prepare us for complete living is the function which education has to discharge." *H. Spencer.*

(ભાવાર્થ) "આપણું શરીર કેવી રીતે સંભાળવુ, મન કેવી રીતે કેળવવું, આપણા વ્યાવહારિક કાર્યો કેવી રીતે કરવાં, કુટુંબ કેવી રીતે [illegible], દેશજન તરીકેની આપણી સઘળી ફરજો કેવી રીતે અદા કરવી, કુદરતે [illegible] આપણા સુખના સાધનો આપણે કેવી રીતે ઉપયોગમાં લેવાં—આપણને અને અન્યને જેથી વધારેમાં વધારે લાભ મળે તે પ્રમાણે આપણી સર્વ ઇન્દ્રિયો કેળવવી—(ટુંકામાં) સંપૂર્ણ રીતે જીવન કેવી રીતે ગાળવું ?—આ વસ્તુ જે આપણને સર્વેને જાણવા માટે અતિ અગત્યની છે તે શિક્ષણ–કેળવણી–દ્વારા આપણે શીખવી જોઈએ સંપૂર્ણ રીતે જીવન નિર્ગમન કરવા માટે આપણને શક્ત કરવા–આપણામાં બળ પ્રેરવું—એ શિક્ષણનો–કેળવણીનો—એક (અંતિમ–મુખ્ય) ઉદ્દેશ હોવો જોઈએ " હર્બર્ટ સ્પેન્સર

મંદ

વા ણું	વા ધું	વી તી	ચ
ઽ |	ઽ |	ઽ |	ઽ |
-धा प	-धप ध	नी नि	सा' स'

ઘન

પૂ વેં	થ યો	ઝ ગ ઝ	ગા ટ ,
ઽ |	| ઽ	| | |	ઽ ‸ ‸
नी नि	सं री'	निस' नि	-धा प ,

મંદ

રં ગ	દી સે	ભા ત	ભા ત	ઝા ડ	પા ન	ડો	લે ,
ઽ |	| ઽ	ઽ |	ઽ |	ઽ |	ઽ |	|ઽ	ઽ |
निस' स'	नि-धप	-धा-ध	प प	म ग	म ग म	ग-री	सा .

સ્પષ્ટ

જા ગ	મુ જ	વ્હા લાં	બા ળ
ઽ |	ઽ |	ઽ |	ઽ .|
गा म	प प	-धा -ध	प प

ઘન

પ ખી	. વ ન	બો	લે .
ઽ |	| | |	|ઽ	ઽ |
म ग	-रि ग म	ग -री	सा .

મંદ=થોડા બળવાળા અવાજથી ગાવુ, સ્પષ્ટ=બળયુક્ત અવાજથી ગાવું; ઘન=વધારે બળયુક્ત અવાજથી ગાવુ

* । = ૧ માત્રા , ઽ = ૨ માત્રા ; ઽ' = ૩ માત્રા ; ⌈ = સ્વર, વર્ણું ⟶ કે શબ્દ બીજા સ્તંભમાં ચાલુ છે એ બતાવનાર, -गा = કોમળ गा ; नी, = મંદ नी ; ‖ = ગીત પૂર્ણ; ‸ = અર્ધમાત્રા.

માત્રા ૪ જે ને | | સંગ, ર | -મ ણ્યું | તે ના | મે હૈ, |
મધ્ય ઽ ઽ | ઽ ઽ | ઽ । । | ।। ।। | ઽ ઽ | ઽ । |
ગતિ सा रि | म प | सां सं-नि | धप मप | धा म | मग री, |

જે તે | જે વો | સંગ, પ્રે | -મ ફળ્યું | તે વો | પે સે, |
ઽ ઽ | ઽ ઽ | ઽ । । | । । । । | ઽ ઽ | ઽ । |
सा री | म प | सां सं-नि | धपमप | धा म | मग री, |

જે ને | જે વો | સંગ, ઠા | .. મ તે | વાં તે | ઠ ર શે, |
ઽ ઽ | ઽ ઽ | ઽ । । | । । ઽ | ઽ ઽ | । । । |
सा री | म प | नीनि सं | सं सं सां | रिं-गं रीं | निनि सां, |

જે તે | જે વો | સંગ, ઠા | .. મ તે | વે જાઈ | ઠ ર શે, |
ઽ ઽ | ઽ ઽ | ઽ । । | । । ઽ | ઽ । । | । । । |
नी-नी | -निधनी | सांसं-नि | ध प म | प धप | म ग री, |

રૂ ડે સ | ગે રૂ | ડા થ શે | , |
। ઽ । | ઽ ઽ | ઽ । । | ઽ' । |
रिं री रिं | म म | प म प | प, |

મુ રે સ | ગે મુ | રે બ ને | .., |
। ઽ । | ઽ ઽ | ઽ । । | ઽ' । |
म म म | प धा | म ग री | री ; |

* । = ૧ માત્રા; ઽ = ૨ માત્રા; ઽ' = ૩ માત્રા; ⌒ = સ્વર, વર્ણ કે શબ્દ બીજા સ્તંભમાં આવ્યુ છે એ બતાવનાર; -गा = કોમળ गा; नीं। = મન્દ નો; ॥ = ગીત પૂરું; ‿ = અર્ધમાત્રા. V = સૂક્ષ્મ વિશ્રામ.

આ રા મ્હે | તા ના | સં ગ થી | . . . . . . ;
| ऽ | | ऽ ऽ | ऽ | | | | ।
-नि-नी-नि | -निध -नी | सां नि सां | .. -निधप,

ભા ગ્ય શા | .. ળી વિ | ધા ભ ણે | .. .
ऽ | | | | | ऽ | ऽ | | | ऽ' |
रिम म प | प प धा | म ग री | री .

(અપૂર્ણ.)

ગણિત.

લેખક—રામભાઈ કાલિદાસ પટેલ.

(ચાલુ પૃ ૨૨૮ થી)

બે સખ્યાનો સરવાળો આપ્યો હોય; તો આપેલા સરવાળાના ઘન માંથી આપેલો ઘનનો સરવાળો બાદ કરવો આ બાદબાકીને આપેલા સરવાળાની ત્રણુ ગણાઈએ ભાગવા. આ ભાગાકાર તેજ બે સંખ્યાનો ગુણાકાર થશે આ ઉપરથી તેજ બે સખ્યાઓ કાઢી શકાય.

ઉદા:—બે સખ્યાના ઘનનો સરવાળો ૪૬૮ છે, અને તેજ બે સખ્યાનો સરવાળો ૧૨ છે, તો તે બે સખ્યાઓ કઈ?

$$\frac{\text{આપેલા સરવાળાનો ઘન — આપેલો ઘનનો સરવાળો.}}{\text{આપેલો સરવાળો} \times ૩}$$

$$= \frac{૧૨^{૩} — ૪૬૮}{૧૨ \times ૩} = \frac{૧૭૨૮ — ૪૬૮}{૩૬} = \frac{૧૨૬૦}{૩૬} =$$

૩૫ તેજ બે સખ્યાનો ગુણાકાર એ ઉપરથી—

$$\sqrt{\text{આપેલા સરવાળાનો વર્ગ—આપેલા ગુણાકાર} \times ૪}$$

$$\sqrt{૧૨^{૨} — ૩૫ \times ૪} = \sqrt{૧૪૪ — ૧૪૦} = \sqrt{૪} = ૨,$$

માટે ૨ તેજ બે સંખ્યાની બાદબાકી આ ઉપરથી.—

$\frac{૧૨ + ૨}{૨}$ = ૭ મોટી સખ્યા, અને

$\frac{૧૨ — ૨}{૨}$ = ૫ નાની સખ્યા.

માટે જવાબ. ૭ અને ૫

કારણ — $अ^3 + व^3$ = ૪૬૮ અને अ + व = ૧૨ આપેલા છે.

अ + व = ૧૨ એનો ઘન કર્યો

$अ^3$ + ૩ अ व (अ + व) + $व^3$ = ૧૭૨૮ એમાથી

$अ^3$ + $व^3$ = ૪૬૮. બાદ કર્યા.

૩ अ व (अ + व) = ૧૨૬૦. બાદબાકી

આમા अ + व = ૧૨ આપેલા છે, માટે अ व × ૩ × ૧૨ = ૧૨૬૦. માટે अ व = $\frac{૧૨૬૦}{૧૨ × ૩}$ = ૩૫ તેજ બે સખ્યાનો ગુણાકાર

અથવા બીજી રીતે.—

• બે સખ્યાના ઘનનો સરવાળો અને તેજ બે સખ્યાનો સરવાળો આપ્યા હોય, તો આપેલા ઘનના સરવાળાને આપેલા સરવાળાએ ભાગવા. આ ભાગાકાર આપેલા સરવાળાના વર્ગમાથી બાદ કરવો. આ બાદબાકીને ૩ વડે ભાગવાથી તેજ બે સંખ્યાનો ગુણાકાર નીકળશે આ ઉપરથી તેજ બે સખ્યાઓ કાઢી શકાય

ઉપરનુ ઉદાહરણ આ રીતે છોડી જોઈએ —

આપેલો ઘનનો સરવાળો ÷ આપેલો સરવાળો = ૪૬૮ ÷ ૧૨ = ૩૯ ભાગાકાર

$\frac{\text{આપેલા સરવાળાનો વર્ગ — આપેલો ભાગાકાર}}{૩}$

= $\frac{૧૨^2 — ૩૯}{૩}$ = $\frac{૧૪૪ — ૩૯}{૩}$ = $\frac{૧૦૫}{૩}$ = ૩૫. તેજ બે સખ્યાનો ગુણાકાર.

આ ઉપરથી તેજ બે સખ્યાઓ કાઢી શકાય.

કારણઃ—$अ^3 + व^3$ = (अ + व) ($अ^2$ — अ व + $व^2$) છે. માટે $अ^3 + व^3$ = ૪૬૮ એને अ + व = ૧૨ વડે ભાગીએ તો

$अ^2 - अ य + य^2 = ૩૯$ થાય, $अ + य = ૧૨$ એનો વર્ગ $अ^2 + ૨ अ य + य^2 = ૧૪૪$ માથી $अ^2 - अ य + य^2 = ૩૯$ બાદ કરીએ તો ૩ અ ય = ૧૦૫ રહે છે માટે અ ય = ૩૫. તેજ બે સંખ્યાનો ગુણાકાર

ઉદા:—બે પુસ્તકો છે એક પુસ્તકમા જેટલાં પ્રકરણ છે તેટલાં પાનાં તે પુસ્તકના દરેક પ્રકરણમા છે અને એ પુસ્તકમા જેટલા પ્રકરણ છે તેટલી લીટી એ પુસ્તકના દરેક પાના ૫૨ છે, બીજા પુસ્તકના દરેક પ્રકરણમા છે અને એ પુસ્તકના એક પ્રકરણમા જેટલા પાના છે તેટલી લીટી એ પુસ્તકના દરેક પાના ૫૨ છે. બન્ને પુસ્તકના મળીને ૫૫ પ્રકરણો છે. ત્યારે દરેક પુસ્તકમા કેટ કેટલા પ્રકરણો હશે? એક લીટીમા ૧૧ શબ્દો છે.

જવાબ—એકમાં ૩૦ અને બીજામા ૨૫

બે સખ્યાના ઘનની બાદબાકી અને તેજ બે સખ્યાની બાદબાકી આપ્યા હોય; તો આપેલી ઘનની બાદબાકીમાથી આપેલી બાદબાકીનો ઘન બાદ કરવો આવેલી આ બાદબાકીને આપેલી બાદબાકીની ત્રણ ગણાઈએ ભાગવાથી તેજ બે સખ્યાનો ગુણાકાર નીકળશે આ ઉપરથી તેજ બે સંખ્યા કાઢી શકાય

ઉદા:—બે સખ્યાના ઘનની બાદબાકી ૨૯૬ છે, અને તેજ બે સંખ્યાની બાદબાકી ૨ છે, તો તે બે સખ્યાઓ કઈ?

$$\frac{\text{આપેલી ઘનની બાદબાકી} - \text{આપેલી બાદબાકીનો ઘન}}{\text{આપેલી બાદબાકી} \times ૩}$$

$$= \frac{૨૯૬ - ૨^3}{૨ \times ૩} = \frac{૨૯૬ - ૮}{૬} = \frac{૨૮૮}{૬} = ૪૮$$ એ

સંખ્યાનો ગુણાકાર. આ ઉપરથી—

$$\sqrt{\text{આપેલી બાદબાકીનો વર્ગ} + \text{આપેલો ગુણાકાર} \times ૪}.$$

$$\sqrt{૨^2 + ૪૮ \times ૪} = \sqrt{૪ + ૧૯૨} = \sqrt{૧૯૬} = ૧૪$$

તેજ બે સંખ્યાનો સરવાળો. આ ઉપરથી.—

$\frac{૧૪ + ૨}{૨} = ૮$ મોટી સંખ્યા. અને $\frac{૧૪ - ૨}{૨} = ૬$ નાની સંખ્યા માટે જવાબ — ૮ અને ૬.

કારણ:—$\text{અ}^3 - \text{વ}^3 = ૨૯૬$ અને $\text{અ} - \text{વ} = ૨$ છે. $\text{અ} - \text{વ} = ૨$ એનો ઘન કર્યો એટલે $\text{અ}^3 - ૩\,\text{અ}\,\text{વ}\,(\text{અ} - \text{વ}) - \text{વ}^3 = ૮$ થયા.

$\text{અ}^3 - \text{વ}^3 = ૨૯૬$ — માંથી.
$\text{અ}^3 - ૩\,\text{અ}\,\text{વ}\,(\text{અ} - \text{વ}) - \text{વ}^3 = ૮$ બાદ કર્યા.
$૩\,\text{અ}\,\text{વ}\,(\text{અ} - \text{વ}) = ૨૮૮$ બાદબાકી.

આમા $\text{અ} - \text{વ} = ૨$ આપેલા છે.

માટે $\text{અ}\,\text{વ} \times ૩ \times ૨ = ૨૮૮$.

માટે $\text{અ}\,\text{વ} = \frac{૨૮૮}{૨ \times ૩} = ૪૮$ તેજ બે સંખ્યાનો ગુણાકાર.

અથવા બીજી રીતે—

બે સંખ્યાના ઘનની બાદબાકી અને તેજ બે સંખ્યાની બાદબાકી આપ્યા હોય; તો આપેલી ઘનની બાદબાકીને આપેલી બાદબાકીએ ભાગવા. આ ભાગાકારમાથી આપેલી બાદબાકીનો વર્ગ બાદ કરવો આવેલી આ બાદબાકીને ૩ વડે ભાગવાથી તેજ બે સંખ્યાનો ગુણાકાર નીકળશે. આ ઉપરથી તેજ બે સંખ્યા કાઢી શકાય.

ઉપરનું ઉદાહરણ આ રીતે છોડી જોઈએ:—

આપેલી ઘનની બાદબાકી ÷ આપેલી બાદબાકી $= ૨૯૬ \div ૨ =$ ૧૪૮ ભાગાકાર.

$\frac{\text{આવેલો ભાગાકાર} - \text{આપેલી બાદબાકીનો વર્ગ}}{૩} = \frac{૧૪૮ - ૨^2}{૩} = \frac{૧૪૮ - ૪}{૩} = \frac{૧૪૪}{૩} = ૪૮.$ તેજ બે સંખ્યાનો ગુણાકાર. આ ઉપરથી તે બે સંખ્યાઓ કાઢી શકાય.

કારણ:—$\text{અ}^3 - \text{વ}^3 = (\text{અ} - \text{વ})(\text{અ}^2 + \text{અ}\,\text{વ} + \text{વ}^2)$ છે. $\text{અ}^3 - \text{વ}^3 = ૨૯૬$ એને $\text{અ} - \text{વ} = ૨$ વડે ભાગવાથી $\text{અ}^2 +$

અ ચ + ચ² = ૧૪૮ આવે છે. એમાથી અ — ચ = ૨ નો વર્ગ અ² — ૨ અ ચ + ચ² = ૪ બાદ કરવાથી ૩ અ ચ = ૧૪૪ રહે.છે. માટે અ ચ = ૪૮

ઉદા—બે ચોરસ ખેતર છે દરેક ખેતરની લબાઈ પૂર્ણાંક વસા છે પહેલા ખેતરની પહોળાઈ બીજા ખેતરની પહોળાઈ કરતા ૪ વસા વધારે છે દરેક ખેતરમાં એક ચોરસ વસાનો એક એવી રીતે કયારડા પાડેલા છે. પહેલા ખેતરના દરેક ક્યારડામા તે ખેતરની લબાઈ જેટલા વસા છે તેટલા શેર અનાજ પાકયુ બીજા ખેતરના દરેક ક્યારડામા તે ખેતરની પહોળાઈ જેટલા વસા છે તેટલા શેર અનાજ પાકયુ બન્ને ખેતરનુ અનાજ સવા રૂપીએ મણુ લેખે વેચી દેતા પહેલા ખેતરની ઉપજ બીજા ખેતર કરતા ૧૨૨ રૂપીઆ વધારે થઈ ત્યારે બન્ને ખેતરને ફરતી વાડ કરવાનો ખર્ચ દર વસે એક આના પ્રમાણે કેટલા રૂપીઆ થશે ? જવાબ ૯ રૂપીઆ.

ખગોળના વિષયપરત્વે આવેલા ચર્ચાપત્રનો ખુલાસો.

મહેરબાન "ગુજરાત શાળાપત્ર" ના તન્ત્રી સાહેબની સેવામા, નમ્રતાપૂર્વક લખવાનું કે ખગોળના વિષયસમ્બન્ધી જે ચર્ચાપત્ર આપના પત્રમાં પ્રકટ થવા માટે આવ્યુ છે તેનો જે ખુલાસો મારા અલ્પ જ્ઞાનને આધારે કર્યો છે તે અહિં નીચે લખ્યો છે; તે યોગ્ય લાગે તો આપના પત્રમા પ્રકટ કરવા મહેરબાની કરશો એવી નમ્ર વિનતિ છે

તા. ૧૮-૬-૧૯૧૨ લી સેવક
લીનકરરાય અચરતલાલ સૈયદ,
ડભાસ. આસિસ્ટંટ માસ્તર, પ્રે. રા. ટ્રે. કૅાલેજ.

---

(૧) આકાશગગાનો પટો—"આ પટો ઘણા સોભની પેઠે આકાશના લગભગ મધ્ય ભાગ પર ઉત્તર દક્ષિણુ જેવામા આવે છે, એને બેહુ લોક સોભ અથવા હોળી દીવાળીની વાટ કહે છે અને તે અનત તારાઓનો સમૂહ છે અને પૃથ્વીથી અનંત દૂર હોવાથી ધોળા ધાબા જેવો દેખાય છે' વગેરે જે આપના વિદ્વાન્ ચર્ચાપત્રીએ લખ્યું છે તે યથાર્થ છે. પરતુ

"આ મોભને જ્યારે જ્યારે જોઈએ છીએ, ત્યારે ત્યારે તે હમેશાં આકાશી મધ્ય-રેખાંશ વૃત્તની પેઠે (મોભની પેઠે) જ જોવામાં આવે છે" -એવું લખ્યું છે તે બરાબર નથી પાછળથી તેમણે તા. ૧૫-૬-૧૨ ના રોજ લખેલા પત્રમા તે પટાને બરબર મધ્ય ભાગમા નથી પણ નૈર્ઋત્યથી ઈશાન કોણ તરફ આ કાયેલ છે એવો સુધારો લખી મોકલ્યો છે તે ? બરાબર છે હવે તે હમેશાં તેને તેજ સ્થળે કેમ દેખાય છે તેનો અન્ય આકાશી પદાર્થોની પેઠે ઉદયાસ્ત કેમ થતો નથી ? એ શકા ઉઠાવી છે તે બરાબર નથી, તેથી તે વિષે કાંઈક ખુલાસો આપવાની જરૂર છે.

ખગોળનો કોઈ પણ અભ્યાસક એટલુ તો કબૂલ કરશેજ કે આપણા સૂર્યચક્રમા સૂર્ય મધ્યસ્થ છે અને પૃથ્વી, બુધ, શુક્ર, મગળ, બૃહસ્પતિ, શનિ વગેરે ગ્રહો અને બીજા નાના ગ્રહો તેની આસપાસ ગોળ પરિક્રમણ કરે છે, તેમજ તે બધા પાછા પોતાની ધરી ઉપર અમુક સમયમાં એકવાર એ રીતે નિરતર ભ્રમણ કરે છે બુધશુક્રાદિકના ભ્રમણની પેઠે પૃથ્વીના આ બે પ્રકારના ભ્રમણને લીધે તેની-પૃથ્વીના-ચોમેર આવેલા સર્વ પદાર્થો ભ્રમણની વિરુદ્ધ દિશામા જતા અવશ્ય દેખાવાજ જોઈએ અને એ કારણથી ગ્રહ અને તારાઓ જેવા આકાશી પદાર્થો ઉદયાસ્ત પામે છે તે પ્રમાણે તે આકાશી પદાર્થોની માફક એ આકાશગગાના પટાનો પણ તે પણ આકાશી પદાર્થજ હોવાથી ઉદયાસ્ત અવશ્ય થવોજ જોઈએ. સમીસાંજથી તે પરોઢીઆ પર્યન્ત-બગભગ બાર કલાક સુધી-શિયાળાના દિવસો સુધી-જો કોઈ સહિત આકાશનું અવલોકન કરશે તો તેને આખો આકાશી ગોળાર્દ્ધ-નભપટ પર વિરાજમાન ચન્દ્ર, ગ્રહ, નક્ષત્રાદિ સર્વ પદાર્થો પૂર્વથી પશ્ચિમ ઉદય અને અસ્ત થતા જણાશે. આ બનાવનો સત્યસિદ્ધિનો સબળ પુરાવો જોઈતો હોય તેમણે પ્રો. આર. એ. પ્રૉક્ટર બી એ એફ્. આર. એસ, જેઓ એક નિપુણ ખગોળવેત્તા છે તેમના "સ્ટાર ઍટ્લસ" (તારાનો નકશો) "હાફ્ આવર્સ વિથ ધ સ્ટાર્સ" ("તારાઓનું અડધા અડધા કલાકનું અવલોકન" અને "હાફ્ આવર્સ વિથ ધ ટેલિસ્કોપ". ("દૂરબીનનો અડધા અડધા કલાકનો ઉપયોગ")-એ પુસ્તકો અગર સર-નૉર્મન લૉક્યર અગર સર રૉબર્ટ બૉલ જેવા બીજા નિપુણ ખગોળશાસ્ત્રીઓએ લખેલા પુસ્તકો વાચવા. તેમ છતા નીચે લખેલી લીટીઓ વાચવા યોગ્ય છે:-

" If we stand on an open space, on a clear night, we see above us the celestial dome spangled with stars, *apparently fixed* in position. But after a little time, it becomes clear that these orbs are slowly *shifting* their position Those near the eastern horizon are rising, those near the western setting Careful and continuous observation would show that the stars are *all moving* in the same way, precisely, as they would, if they were fixed to the concave surface of a vast hollow sphere, and this sphere rotated about an axis. "

Proctor.

(ભાવાર્થ) કોઈ વાદળા વિનાની સ્વચ્છ રાત્રિએ ખુલ્લા મેદાન પર ઉભા રહીને આપણે ઉંચી દૃષ્ટિ કરીશું તો માથા ઉપર આકાશી ઘૂમટ અને તેની અંદર રૂપેરી ખીલાની માફક સજ્જડ જડેલા-દેખાતી સ્થિર સ્થિતિમાં રહેલા તારાઓનો સમૂહ જણાશે સ્થિર સ્થિતિમા જણાતો આ તારકવૃન્દ પણ થોડા સમય સુધી અવલોકન કર્યા પછી પોતાનું સ્થાન છોડીને પૂર્વથી પશ્ચિમ દિશા તરફ ધીરે ધીરે ખસતો જણાશે પૂર્વ દિશાના તારાઓ ઉદય પામીને માથે આવતા, માથા ઉપરના તારાઓ પશ્ચિમ દિશા તરફ જતા અને પશ્ચિમ દિશાના તારાઓ અસ્ત પામતા જણાશે. બારીક અને દીર્ઘ સમયનું અવલોકન કર્યાથી જણાશે કે જેમ કોઈ નાના ગોળાને તેના અક્ષ ઉપર ગોળ ફેરવ્યાથી તેની માંહેના પોલાણમાંથી જોતા તેના અન્તરગોળ ઘુમટ ઉપર ચોટેલી ચીજો ગોળ ફરે છે તેમ આ આકાશી ગોળાના પોલાણમાં-આવી રહેલી આપણી પૃથ્વી પોતાની ધરી ઉપર ગોળ ફરતી હોવાથી પૃથ્વીના બહિઃ પૃષ્ઠ ઉપર ઉભા રહીને અવલોકન કરતા મનુષ્યને તેની માથે ચોમેર આવેલો આકાશી ગોળાર્દ્ધનો આખો આન્તર્ગોળ પણ તેના પટ પર ચોટેલા હોય તેમ દેખાતા તારાઓની સાથે-પૂર્વ પશ્ચિમ ફરતો જણાશે "

આ વાંચ્યાથી, તેમજ અવલોકન કર્યાથી સ્પષ્ટ સમજાશે કે આકાશ-ગંગાનો પટ બીજા તારાઓની માફક પૂર્વથી પશ્ચિમ તરફ ફરતો જણાશે.

હવે એ તારાઓ ગ્રહો વગેરે સર્વ આકાશી પદાર્થો પૃથ્વીના પોતાની ધરી ઉપરના દૈનિક ભ્રમણને પરિણામે તે ભ્રમણની વિરુદ્ધ એટલે પૂર્વથી

પશ્ચિમ દિશામા ઉદયાસ્ત થતા જણાય છે એ કબૂલ રાખ્યા છતા આકાશગંગાનો પટો જે પણ આકાશી પદાર્થો પૈકી એક પદાર્થજ છે તે ઉદયાસ્ત પામતો નથી એમ કહેવામા આવે તે કેમ માન્ય કરાશે ? પૃથ્વીનુ ભ્રમણ ન હોત—અર્થાત્ પૃથ્વી સ્થિર હોત અને નભપટ ઉપર દેખાતા આકાશી પદાર્થો ચોમેર ભ્રમણ કરે છે એવો વાદ જે અર્વાચીન વિદ્વાનો અને ખગોળશાસ્ત્રીઓએ સ્વીકૃત કર્યો હોત તો જે નભપટ ઉપરની અમુક ચીજો જે ભ્રમણ કરતી હોય તે ઉદયાસ્ત પામે છે અને જે બીજી ચીજો ભ્રમણ ન કરતી હોય-સ્થિર હોય—તે સ્થિર દેખાય—સાની ત્યાજ દેખાય છે—ઉદયાસ્ત પામતી નથી—એવુ કહેલુ સંભવિત લાગે. પણ અર્વાચીન સમયના સર્વ નિપુણ ખગોળવેત્તાઓએ તો એક મતે થઈને કહેલુજ છે કે આકાશી પદાર્થો જે આકાશમા ફરતા—ઉદયાસ્ત પામતા જણાય છે તે **પૃથ્વીના** દૈનિક ભ્રમણને લીધેજ દેખાય છે, નહિ **નભપટના** ભ્રમણથી આ કારણથી નભપટ પર આવેલા સર્વ પદાર્થોને ફરતા—ઉદયાસ્ત પામતા—કબૂલ રાખવા અને તેમાથી આકાશગંગાના પટાને બાતલ શા માટે કરવો જોઈએ ? અગર તેને એકલાનેજ માત્ર સ્થિર રહેતો હશે એમ શા માટે નિશ્ચયપૂર્વક માની બેસવુ ? તે હું સમજી શકતો નથી પૃથ્વીનું પોતાની ધરી ઉપર ૨૪ કલાકમા એક વાર સંપૂર્ણ પરિભ્રમણ થાય છે એ વાત સત્ય છે તો તેની ચોમેર વીંટલાયલુ આખુ આકાશ—આખો નભપટ—બધા તારાઓ, ગ્રહો, સૂર્ય, ચન્દ્ર, અને તે સાથે આકાશગંગાનો પટો પણ—સર્વ આકાશી પદાર્થો—અવશ્ય ભ્રમણની વિરુદ્ધ દિશામાં ક્રમણ કરે છે—પૂર્વથી પશ્ચિમ ઉદયાસ્ત પામે-છે એ વાત પણ કબૂલ રાખ્યા વિના છૂટકોજ નથી. આકાશગંગાનો પટો ઉદય પામતી વખતે પૂર્વમા અને અસ્ત પામતી વખતે પશ્ચિમમા નથી દેખાતો એનુ કારણ તે સ્થિર હશે તેમ નથી પણ તેનો અતિસૂક્ષ્મ પ્રકાશ હોવાથી—ઝાખુ અજવાળુ આપતું શ્વેત ધાબુ અને તે પણ તેના પટાના બધાજ—આ ભાગમા એક સરખી જાડાઈ જાડાઇ-ઘટત્વનુ અને એક સરખા પ્રકાશવાળું નહિ એવુ હોવાથી—પ્રકાશના કિરણોના વાતાવરણના જુદા જુદા ઘટ્ટત્વના થરોમા થતા જુદા જુદા વક્રીભવનના નિયમોને લીધે પૂર્વ પશ્ચિમની ક્ષિતિજ પાસેના આકાશના ભાગમા તે દૃશ્યમાન નહિ થતું હશે એમ અનુમાન કરી શકાશે સૂર્યચન્દ્રાદિક અતિપ્રકાશિત પદાર્થો પૂર્વમાં અને પશ્ચિમમા ઉદય તેમજ અસ્ત પામતી વેળાએ પોતાનો કેટલોક પ્રકાશ કમી રૂપમા દેખાતો હોવાથી ઝાખા અને તેથી મોટા કદની દે-

ખાય છે—આકાશમા શિરોબિન્દુએ આવે છે ત્યારે જેટલો પ્રકાશ તેઓ આપે છે તેટલા પ્રકાશિત તેઓ ઉદય તથા અસ્ત પામતી વેળા દેખાતા નથી સૂર્ય ચન્દ્ર જેવા—અતિપ્રકાશિત પદાર્થોનું ઉદયાસ્ત પામતી વખતે આવુ બને છે ત્યારે ઝાખા તારાઓ અને ઓછો પ્રકાશ આપતા અનિયમિત ઘટ્ટત્વવાળા શ્વેત ધાબાઓનુ કેવુ થતું હશે તે આપણે વિચારવુ જોઇએ પૂર્વમા અને પશ્ચિમમા નજર કરીશુ તો પૂર્વ પશ્ચિમમા ક્ષિતિજ પર આવેલા પદાર્થનો પ્રકાશ વાતાવરણના જાડા થરમા થઈને આપણી આખ પર આવશે, તેથી પ્રકાશના કિરણોનું વક્રીભવન થતા તેમા ન્યૂનતા આવશે—તે મૂળ હશે તે કરતા ઝાખો જણાશે આ કારણથી આકાશના મધ્ય વૃત્તમા આવેલ છતા (જ્યા બધા પદાર્થો બહુ પ્રકાશિત દેખાય છે ત્યા) પણ આકાશગંગાનો પટો—ઝાખો—શ્વેત વાદળાસમ દેખાય છે ત્યારે પૂર્વ પશ્ચિમમાં ક્ષિતિજ પાસે આવતો હશે ત્યારે તો તે સમૂળગો નજ દેખાય તેમા શુ આશ્ચર્ય ? તે ધાબા અનત તારાઓનો સમૂહ છે અને અનત માઇલ દૂર આવેલો છે તેથી શ્વેતઅસમ—ઝાખો—અતિસૂક્ષ્મ—પ્રકાશ આપે છે. હવે શિરોબિન્દુએ પહોચતા પણ જ્યારે તે સૂક્ષ્મ—અતિસૂક્ષ્મ—પ્રકાશ આપે છે ત્યારે પૂર્વ પશ્ચિમમાં ઉદયાસ્ત થતી વેળાએ તે સમૂળગો ન દેખાય તે સમ્રિત છે. તેથી તે પૂર્વ પશ્ચિમ દિશામા ન દેખાય માટે ઉદયાસ્ત નહિ પામતો હોય એવુ કલ્પવુ—માની બેસવુ—તે યોગ્ય નથી.

બીજુ, એ પટાનો અમુક ભાગ હોળીમા અને અમુક ભાગ દિવાળીમાં વધારે પ્રકાશિત દેખાય છે અને તે કારણથી તે ભાગને હોળીની અને દિવાળીની વાટ કહે છે એવુ આપના વિદ્વાન્ ચર્ચાપત્રીએ લખ્યુ છે તે સમન્વિત છે, કારણ કે પૃથ્વીની વાર્ષિક ગતિને લીધે પૃથ્વી પોતાની કક્ષાના જુદા જુદા ભાગમા હોળી અને દીવાળીના સમયે આવતી હોવાથી તે તે સ્થળથી તે પટાના જુદા જુદા અર્ધ ભાગ જણાતા હશે, જેથી તે જુદા જુદા અર્ધ ભાગનુ ઘટ્ટત્વ જુદુ જુદુ હોવાથી હોળી દીવાળી વખતે જુદો જુદો અર્ધ ભાગ વધેલો ઘટેલો દેખાતો હશે તે બેશક સમન્વિત લાગે છે. વળી ગામડીઆ લોકો આકાશગંગાનો કોઈ ભાગ હોળી પછી દીવાળી સુધી વધે છે તેથી તેને દીવાળીની વાટ અને કોઈ ભાગ દીવાળી પછી હોળી

સુધી વધે છે તેથી તેને હોળીની વાટ કહે છે એવું જે આપના ચર્ચાપત્રીએ લખ્યું છે તે કદાચ સત્ય હશે. આકાશગંગાનું શ્વેત ધાબું ધોળા રૂની વાટ સાથે સાદૃશ્ય ધરાવતું હોવાથી, તેમજ આકાશગંગાનો પટ તેના આખા વિસ્તારમાં એક સરખી પહોળાઈનો અને પ્રકાશવાળો નહિ હોવાથી, અર્થાત્, તેમાં કેટલેક સ્થળે તારાઓનો ઓછો જથો આવેલો હોવાથી તેમજ પૃથ્વીની પોતાની કક્ષામાં—ચલનમાર્ગમાં—વાર્ષિક ગતિને લીધે વર્ષના જુદા જુદા ભાગમાં આકાશી પદાર્થો—તારા વગેરે—પોતપોતાનું સ્થળ દિનપ્રતિદિન બદલતા હોઈ તેમ ખસતા માલમ પડતા હોવાથી, અગર એવા બીજા કોઈ પણ કારણથી, આકાશી ગંગાના પૂર્વોક્ત બે ફાંટાઓ પૈકી ગમે તે ફાંટો—પોતાનો ધડ—અને અતિપ્રકાશિત ભાગ—પ્રેક્ષકના શિરોબિન્દુએ આવેલો હોવાથી તેને (રૂની વાટને) વધેલી ધારશે અને તે ઉપરથી ચર્ચાપત્રીએ લખેલી વાયકા ઉપસ્થિત થયેલી હશે એવું અનુમાન થાય છે.

(અપૂર્ણ)

વિદ્યાર્થીઓનું આનંદપર્યટન.

ગયે વર્ષે પ્રેમચંદ રાયચંદ ટ્રેનિંગ કૉલેજના કેટલાક વિદ્યાર્થીઓને આનંદપર્યટન સારૂ અમદાવાદથી મૅથેરાન સુધી લઈ જવામાં આવ્યા હતા, તેમ ગયા મે માસમાં ભરૂચ યુનિઅન હાઇસ્કૂલના ૨૦૦ શિષ્યોને વડોદરે લઈ જઈ સંગ્રહસ્થાન, રાજમહેલ, કમાટીબાગ વગેરે નિરીક્ષા કરવા લાયક ચીજો તથા સ્થળો બતાવવામાં આવ્યાં હતાં. નર્મદામાં એક વખત તેમને હોડીની સહેલ પણ કરાવી હતી. ગાયકવાડ સરકાર, મેસર્સ કિલિક નિક્સનની કંપની તથા બી. બી. સી. આઈ. રેલવે કંપની તરફથી તેમને બનતી સગવડ આપવામાં આવી હતી.

પદાર્થોનું જાતે અવલોકન કરવાથી શિષ્યનું મગજ વિશેષ ખીલે છે, તેથી આવા આનંદપર્યટનો બેશક લાભકારક છે.

કેળવણીખાતાની ખબરો.

જાહેર ખબર.

(મે. ઉ ભા ના એ ઇ સાહેબના તા ૧૩ મી જુલાઈ ૧૯૧૨ના હુકમ ન. ૫૦૦૮ ઉપરથી).

ગુજરાતીમાં ' આરોગ્યવિદ્યા (સૅનિટરિ પ્રાઇમર) ' (બીજી વચગાળે છપાયલી પ્રત) તેમા ચેઢેના શુદ્ધિપત્ર સાથે નિશાળોમા તથા લોકોને આપવાની ડિરેક્ટર ઑવ્ પબ્લિક્ ઇન્સ્ટ્રક્શન સાહેબે મજુરી આપી છે. એ ચોપડીની કિંમત રૂ ૦–૧–૩ (એક આનો ત્રણ પાઈ) છે

P. Lory,
એ ઇ ઉ ભા.

જાહેર ખબર.

સ્ત્રીઓ માટેની મહાલક્ષ્મી ટ્રેનિંગ કૉલેજની પ્રાવેશિક પરીક્ષા, સને ૧૯૧૨.

ઉત્તર ભાગની તમામ નિશાળોના માસ્તરો, આસિસ્ટંટો અને આ-- શિક્ષકોને ખબર આપવામા આવે છે કે આ કૉલેજમા દાખલ થનાર સ્ત્રીઓની પ્રાવેશિક પરીક્ષા તા ૨૮ મી માહે ઑક્ટોબર સને ૧૯૧૨ ના રોજ સદરહુ કૉલેજના મકાનમા સવારના ૧૧ વાગેથી લેવામા આવશે, માટે જે સ્ત્રીઓને પરીક્ષામાં દાખલ થવુ હોય તેમણે ખબર મોકલવા બંદોબસ્ત કરવો.

પરીક્ષા કન્યાશાળાના પાચમા ધોરણ પ્રમાણે લેવામા આવશે ૧૫ વર્ષથી ઓછી તેમજ ૨૫ વર્ષથી વધારે ઉમ્મરની સ્ત્રીઓને દાખલ કર વામા આવશે નહિ.

ઉમેદવારના વાલીએ સને ૧૯૧૧ ના મે માસના શાળાપત્રના ૧૭૫ મે પાને બતાવેલા નમુના પ્રમાણે છાપેલા ફૉર્મમા ઉમેદવારની હકીકતનું પત્રક તા. ૧૩ મી માહે ઑક્ટોબર સને ૧૯૧૨ સુધીમા અમને મળે એવી રીતે મોકલવુ અને તે સાથે ઉમેદવારની સારી ચાલ ચલગત માટે બે પ્રતિષ્ઠિત ગૃહસ્થનું સર્ટિફિકેટ મોકલવુ છાપેલા ફૉર્મ અહિંથી મળશે.

જે ઉમેદવારના ધણી પુરુષ માટેની ટ્રેનિંગ કૉલેજમા ભણતા હોય અગર દાખલ થવા ઇચ્છા હોય તે બાબતની હકીકત પત્રકમાં જણાવવી.

ટર્મના વચલા ભાગમાં આવનાર વિદ્યાર્થીને મે એન્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબની ખાસ પરવાનગી વગર દાખલ કરવામાં આવશે નહિ તા. ૧૦ મી માહે જુલાઈ સને ૧૯૧૨. *M. E. chubb*

લેડિ સુપરિન્ટેન્ડન્ટ

મ. ટ્રે. કૉ ફોર વિમેન-અમદાવાદ.

જાહેર ખબર.

રા. સા. માધવલાલ હરિલાલ સ્મારક ઇનામની જાહેર ખબર.

કોઈ નક્કી કરેલા વિષય ઉપર સૌથી સરસ પાઠ આપવા માટે ભરૂચ અને સુરત જિલ્લા અને સુરત એજન્સિની કોઈ સ્ત્રીશિક્ષકને માધવલાલ હરિલાલ સ્મારક ઇનામ તરીકે રૂ. ૩૦) ના પુસ્તકો અથવા શિક્ષણનાં સાહિત્ય આપવાની ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાઇટિએ ગોઠવણ કરી છે .

પરીક્ષા તા ૨૭-૯-૧૯૧૨ ના રોજ ઓઓ માટેની મહાલક્ષ્મી ટ્રેનિંગ કૉલેજની પ્રૅક્ટિસિંગ સ્કૂલમા તે કૉલેજના લેડી સુપરિન્ટેન્ડન્ટ અને અને પ્રેમચદ રાયચદ ટ્રેનિંગ કૉલેજના પ્રિન્સિપલ લેશે પાઠનો વિષય અને તે જે વર્ગમાં આપવાનો હશે તે એક કલાક પહેલા જાહેર કરવામા આવશે.

સઘળી અરજીઓ તા. ૧૨-૯-૧૯૧૨ સુધીમા પોતાના જિલ્લાના ડેપ્યુટિ સાહેબ મારફત મહાલક્ષ્મી ટ્રેનિંગ કૉલેજના લેડિ સુપરિન્ટેન્ડન્ટ તરફ મોકલવી.

પાચ વર્ષ ઉપરની અને પદર વર્ષ અદરની નોકરીવાળા શિક્ષકો આ ઇનામ માટે લાયક ગણાશે. તા. ૧૦-૭-૧૨ *M. E chubb,*

લેડિ સુપરિન્ટેન્ડન્ટ, મહાલક્ષ્મી

ટ્રેનિંગ કૉલેજ ફોર વિમેન,

અમદાવાદ.

જાહેર ખબર.

ઉ. ભા ના મે. એ. ઈ સાહેબના તા. ૨૦ મી જુલાઈ ૧૯૧૨ ના હુકમ ન ૭૩૫૫ ઉપરથી.

'ગુજરાતી ભાષાના વ્યાકરણ'ની બીજી આવૃત્તિ તેમાં ચોઢેલા છાપેલા શુદ્ધિપત્ર સાથે નિશાળોમા તથા લોકોને આપવાની ડિરેક્ટર ઑવ્ પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શન સાહેબે મજુરી આપી છે એ ચોપડીની કિંમત રૂ. ૦-૧-૯. (એક આનો નવ પાઈ) છે P. Lory,

એ. ઈ. ઉ. ભા.

જાહેર ખબર.

કાઠિયાવાડ મેલ ટ્રેનિંગ કૉલેજની પ્રવેશક પરીક્ષા.

(ચાલુ પૃ ૨૮૦ થી)

આ પરીક્ષા સાતમા ધોરણમા થશે, માટે જેમણે સાતમા ધોરણનો અભ્યાસ કર્યો હોય, તેવા વિદ્યાર્થીઓએ હાજર થવુ

૨ સન ૧૮૮૦ ના સપ્ટેમ્બર માસના શાળાપત્રમા નમુનો છપાયો છે, તે મુજબ મેહેતાજીઓએ સર્ટિફિકેટ આપતા જણાવવુ કે ઉમેદવારની ઉમ્મર ૧૭ વર્ષથી વધારે, અને ૨૨ વર્ષથી ઓછી છે. તેમ કાંઈ ખોડખાપણ નથી, ને ચાલચલગત સારી છે ચાલચલગતની બાબતમા ખાસ તપાસ કરી પોતાની ખાત્રી કરીનેજ મેહતાજીઓએ સર્ટિફિકેટ આપવુ.

૩ સર્ટિફિકેટમા ઉમ્મરના વર્ષ, માસ અને દિવસ લખવાની સાથે અંગ્રેજી અને ગુજરાતી જન્મતિથિ લખવા ચૂકવુ નહિ.

૪ સત્તર વર્ષ કરતા નાની ઉમ્મરના ઉમેદવારોને પરીક્ષા આપવા સારૂ મજૂરી મેળવવાની જરૂર નથી. તે પાસ થશે તોપણ તેને કૉલેજમા દાખલ કરવામા નહિ આવે

૫ બાવીશ વર્ષ કરતા મોટી ઉમ્મરના વિદ્યાર્થીઓએ પરીક્ષા આપવા માટે, તેમ પાસ થયા પછી કૉલેજમા દાખલ થવા સારૂ, કાઠિયાવાડ એજન્સિના મેહેરબાન એજ્યુકેશનલ ઑફિસર સાહેબ બહાદુરની ખાસ પરવાનગી મેળવવી પડશે તેઓ ઊચે નબરે પાસ થશે તોપણ તેમને કૉલેજમાં સ્કૉલરશિપ આપી દાખલ કરવામા આવશે નહિ

૬ જે ઉમેદવારે પરીક્ષા પેહેલા બાર માસમા એક કરતા વધારે મેહેતાજી પાસે અભ્યાસ કર્યો હોય, તેમણે તે સઘળાના સર્ટિફિકેટ લાવવા. ચાલચલગતની બાબતમા તો પરીક્ષા પેહેલા એક માસ અગાઉનુ સર્ટિફિકેટ ખાત્રીલાયક ગણાશે

૭. પરીક્ષા થઈ રહ્યા બાદ લાયક જણાયલા ઉમેદવારોને શરીર સમ્બન્ધી તપાસ માટે મેહેરબાન દાક્તર સાહેબ પાસે મોકલવામા આવશે, માટે તેઓને આહિં વધારે વખત રોકાવુ પડશે

૮. દર વર્ષે પ્રવેશક પરીક્ષાની જાહેર ખબર બનતાં સુધી શાળાપત્રમાં પ્રગટ કરવામા આવશે, પણ પરીક્ષાની તારીખ ઉતાવળે જાણવાની જેની આતુરતા હશે, તેને રાજકોટમા રહેતા તેના લાગતા વળગતા તરફથી

અગર સ્કૉલરો તરફથી તે મળી શકશે. કારણ કે તારીખ મુકરર થયેથી તુર્ત કૉલેજના નોટિસ બોર્ડ ઉપર તે જાહેર કરવાનો રિવાજ છે.

રાજકોટ મેલ ટ્રેનિંગ કૉલેજ,
તા ૨૨ માહે જૂન, સન ૧૯૧૨

B H. Buch,
પ્રિન્સિપલ, કાઠિયાવાડ મેલ ટ્રેનિંગ કૉલેજ, રાજકોટ.

(ઉ. બા ના મે. એ ઈ• સાહેબના તા ૯ મી જુલાઈ ૧૯૧૨ ના હુકમ ન ૮૮૦૩ ઉપરથી).

જાહેર ખબર.

કેળવણીખાતુ
કિલ્લે મુબઈ, તા ૫ મી જુન ૧૯૧૨.

ન ૧૩૯૦—વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષાના નિયમો તથા અભ્યાસક્રમવાળી તા. ૧૨ મી નવેંબર સને ૧૯૦૭ ની ન ૧૯૪૫ ની સરકારી જાહેર ખબરના પરિશિષ્ટો च અને क મા નીચેના ફેરફારો સરકારે મજુર કર્યા છે, તેથી તે સર્વની જાણ માટે પ્રસિદ્ધ કરવામા આવે છે.

પરિશિષ્ટ च.

(૧) પહેલા વિષયમા "૪• (अ) અંકગણિત પૂરૂ" એમ છે તેને બદલે "૫૦ (अ) અંકગણિત પૂરૂ, રેષામાપ, ઘનફળ, તથા ઘનફળ ઉપરના પ્રશ્નો સાથે" એમ મૂકવુ એજ વિષયમા (ब) અને (क) સામે "૩૦" નો આંકડો છે તેને બદલે "૨૫" વાચવા.

(૨) ટીપમાના નીચલા શબ્દો કમી કરવા.—

'(૧) ઔપપત્તિક (theoretical) માપકરણુ ઐચ્છિક વિષય તરીકે લઈ શકાશે—ગુણુ ૫૦"

પરિશિષ્ટ क

(૩) સર્ટિફિકેટના નમુનામાંથી "માપકરણ (ઐચ્છિક)" એ શબ્દો કમી કરવા.

ઉપના ફેરફારો સને ૧૯૧૩ થી અમલમા મૂકવામાં આવશે.

નામદાર ગવર્નર-ઇન-કાઉન્સિલના હુકમથી
સહી / J. L. Rieu,
સેક્રેટરી નિસબત સરકાર.

નિશાળોનાં ઇનામપત્રક.

કલવાડા—ગામ લોકો તરફથી ઘડીઆળ રૂ. ૨૦) મીઠાઈ રૂ. ૪) **માંડવા** કન્યાશાળા—ગામ લોકો તરફથી મીઠાઇ. રૂ. ૩-૦-૦ **બુહુધાન**—ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ રૂ ૪૫) **કોસમ**—ગામ લોકો તરફથી ભોજન રૂ ૨૪) **ભગોદ**—ગામ લોકો તરફથી ઘડીઆળ રૂ. ૧૪-૧૪-૦ મીઠાઈ રૂ ૧-૮-૦ **ડાભેર**—ગામ લોકો તરફથી ઘડીઆળ રૂ ૧૭) મીઠાઇ રૂ ૮) **કરજ**—ઇસમાઈલજી સુલેમનજી તરફથી મીઠાઇ તથા છીંટ રૂ ૫) **ઠવ**—ગામ લોકો તરફથી છોકરાને માટે ચોપડી રૂ ૨૨) દાદાભાઈ ફરામજી મીઠાઈ. રૂ ૧૦) **હરીઆ**—ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ તથા ઘડીઆળ મળી રૂ. ૧૫) **અછારણ**—ગામ લોકો તરફથી ભોજન કરાવ્યું રૂ. ૧૯-૧૦-૦ **દુઝેલી**—ગામ લોકો તરફથી ઘડીઆળ રૂ ૧૦) મીઠાઇ રૂ ૫) દૂધ કલગી રૂ ૫) **વડોલી**—ગામ લોકો તરફથી ઘડીઆળ રૂ ૧૫-૮-૦ મીઠાઇ રૂ ૧૫) **કતારગામ**—ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ રૂ ૪૫) **અડાજણ**—ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ રૂ ૨૯-૮-૦ પતાસા રૂ ૯-૮-૦ દૂધ રૂ ૩-૧૨-૦ **ઉરડી**—ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ રૂ. ૧૨) **ખજોદ**—બહેરામજી નવરોજજી મીઠાઇ રૂ ૫) શેઠ જહાંગીરજી ભીખાજી દલાલ પુસ્તક રૂ ૧૫) પટેલ આવકરાદ મેરમન મીઠાઈ રૂ ૧૦) ગામ લોકો તરફથી કસરતનો સામાન રૂ ૬) **કછોલી**—ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ રૂ. ૧૦) **સેજવાડ**—ગામ લોકો તરફથી ઘડીઆળ રૂ ૧૦) મીઠાઈ રૂ ૫) કપડા રૂ ૫) ઇનામ કાળીપરજ રૂ ૫) ભોજન રૂ ૧૩) **ચરવાસણા મુબા તા જલાલપોર**—ગામ લોકો તરફથી ભોજન રૂ ૧૨) **સરોણ**—ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ રૂ ૭) ઘડીઆળ રૂ ૧-૧૨-૦ પેન રૂ ૧-૪-૦ **વાસેડ**—ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ રૂ ૧૭) સ્લેટ વગેરે રૂ ૪-૮-૦ **નોગામા**—ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ રૂ. ૧૮-૯-૦ **મોગરાવાડી તા. વલસાડ**—ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ રૂ. ૨૦) **ઊદવાડા**—ગામ લોકો તરફથી ભોજન ઘડીઆળ રૂ. ૧૫) **ભાડુત**—ગામ લોકો તરફથી ભોજન રૂ ૨૦) ઘડીઆળ રૂ. ૧૦) **ઓરગામ**—ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ રૂ ૭-૮-૦ પુસ્તકોના ઇનામ રૂ. ૧૦) **બુહારાડા**—કલ્યાણ રણછોડ તર-

ફથી ભોજન રૂ ૭) **પીંજરત**—ગામ લોકો તરફથી ઘડીઆળ રૂ. ૧૦) મીઠાઈ રૂ. ६) **દેગામ કન્યાશાળા**—ભુલાભાઈ ગાડાભાઈ તરફથી દર વરસે રૂ ६) ઇનામના **દેગામ મુખ્ય શાળા**—ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ રૂ ६१) **નીણત**—કુવરજી નરસઈ સરભણ પતાસા રૂ ૩) ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ રૂ. ૨૫) **છરવાડા**—ગામ લોકો તરફથી ઘડીઆળ રૂ. ૧૦) મીઠાઈ રૂ. ૪) **લેસાણુ**—શેઠ માણેકજી જીવણજી મીઠાઇ રૂ. ૨૬-૧૨-૦ છબી રૂ ૩-૧૨-૦ **ભટાઇ**—મહમદભાઈ હાસમભાઈ લુગડા રૂ ૮-૬-૦ ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ રૂ ૧૦-૪-૦ **સરલોણ**—ગામ લોકો તરફથી મીઠાઇ રૂ. ૨૭-૪-૦ કુવરજી નરસીંહ તરફથી કાપડ રૂ. ૫-૪-૦ મીઠાઈ રૂ ૧૨-૧૨-૦ **કોપરળી**—ગામ લોકો તરફથી ઘડીઆળ રૂ ૧૦) કપડા રૂ ૩) મીઠાઈ રૂ ૭) **સાલેજ**—ગામ લોકો તરફથી ભોજન રૂ ૩૦) **પલસાણા**—ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ રૂ ૮-૮-૦ ઇનામ રૂ. ૧૩) **નરથાણ**—ગામ લોકો તરફથી ભોજન તથા મીઠાઈ રૂ ૧૨-૮-૦ **ભદ્દેલી**—ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ રૂ. ૩૫-૮-૦ **કુંભારીઆ**—ગામ લોકો તરફથી ઘડીઆળ રૂ ૧૩) મીઠાઈ રૂ ૯) **સુપા**—ગામ લોકો તરફથી ઘડીઆળ રૂ ૧૫) મીઠાઈ રૂ ૫) ભોજન રૂ ૨૫) **પચલાઈ**—ગામ લોકો તરફથી ભોજન મીઠાઈ રૂ ૧૫) **અટીર**—ગામ લોકો તરફથી ભોજન રૂ ૨૧) **આર**—ગામ લોકો તરફથી મીઠાઇ કપડા રૂ ૧૫) **મુનસાડ**—ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ ચોપડી રૂ. ૧૮-૪-૦ **સાલેજ**—ગામ લોકો તરફથી ભોજન રૂ. ૩૦) **મોટા વરાછા**—ગામ લોકો તરફથી ઘડીઆળ મીઠાઈ રૂ. ६૫-૦-૦ બાળકૃષ્ણજી વીરભદ્રજી જાગીરદાર સગ્રહસ્થાન રૂ ૧૦) **ગોરધા**—ગામ લોકો તરફથી મીઠાઇ રૂ. ૭) **સીથાણ**—ગામ લોકો તરફથી મીઠાઇ રૂ ૧૧) **ચટવાસણ-સુપા**—કસ્તુરચંદ ધનાજી તરફથી ઘડીઆળ રૂ ૧૩-૦-૦ મીઠાઇ રૂ ૨૦-૧૨-૦ કુવરજી નથુભાઇ તરફથી મીઠાઇ રૂ ૩-૧૨-૦ **હાંસાપોર**—ગામ લોકો તરફથી ઘડીઆળ રૂ ૧૫) મીઠાઇ રૂ ૯) **કમ્બોલપોર**—ગામ લોકો તરફથી ઘડીઆળ તથા મીઠાઈ રૂ ૧૩) **કુદીઆણા**—ગામ લોકો તરફથી મીઠાઇ રૂ. ૧૯-૧૪-૦

(અપૂર્ણ)

REGISTERED NO. B. 43.

અંક ૬ઠ્ઠો. પુસ્તક ૫૨મું.

Gujarat School Paper.

ગુજરાત શાળાપત્ર.

જુન, ૧૯૧૩

વિષય. અનુક્રમણિકા. પૃષ્ઠ

તંત્રી (ઑગસ્ટ, ૧૯૦૨ થી)–અને

પ્રકાશક–રા. બ. કમળાશંકર પ્રાણશંકર ત્રિવેદી, બી. એ.,

પ્રિન્સિપાલ, મે. રા. ટ્રેનિંગ કૉલેજ—અમદાવાદ.

કેળવણીખાતાના હુકમથી.

અમદાવાદ—યુનાઇટેડ પ્રિન્ટિંગ કંપની લિ.ના મેનેજર મોહનલાલ મુલચંદ શાહે છાપ્યું.

રસનો આસ્વાદ.

ઉપર કહ્યા પ્રમાણે સામાજિક કે વાચકના મનમાં વાસનારૂપે રહેલા સ્થાયિભાવનો સામાન્ય સંબંધથી ગ્રહણ કરાયલા વિભાવાદિના સંયોગથી વ્યંજનાવૃત્તિ કે ધ્વનન વ્યાપાર વડે જે આસ્વાદ તેજ રસ. આલમ્બનવિભાવ વૃક્ષના અંકુર જેવો, ઉદ્દીપનવિભાવ કદલ એટલે નવો ફણગો ફૂટ્યો હોય તેના જેવો, ને રસ એ પલ્લવના જેવો છે આથી આલમ્બનવિભાવથી અંકુરિત થયલો, ઉદ્દીપનવિભાવથી કન્દલિત થયલો, અનુભાવથી પ્રતીતિમાર્ગમાં આવેલો, અને વ્યભિચારિભાવથી પલ્લવિત થયલો સ્થાયિભાવ તે રસ, એમ સમજવાનું છે. એ આસ્વાદ પાનકરસન્યાયે થાય છે જેમ મરી ખાંડ, આમલી કપૂર આદિનો પીવાનો રસ બનાવ્યો હોય, તો તેમાં જુદી જુદી ચીજોનો સ્વાદ હોય છે તેનાથી તે પાનકનો-શરબતનો જુદોજ સ્વાદ આવે છે, જેમ તેના નાના રસોનું પૃથક્ ભાન થતું નથી, પણ સર્વનું પાનકરસ તરીકેજ ગ્રહણ થાય છે, તેમજ વિભાવાદિથી સમિશ્રિત છે તોપણ સર્વનો રસ તરીકેજ આસ્વાદ થાય છે, વિભાવાદિથી વિલક્ષણ અલૌકિક આસ્વાદ થાય છે.

અલૌકિક ચર્વણા.

રસની ચર્વણા કે આસ્વાદ અલૌકિક છે, અર્થાત્, લોકમાં જે આનંદ માલમ પડે છે તેના જેવો નથી, પણ બ્રહ્મચિન્તનના આસ્વાદ જેવો છે. એ એવો આનંદ છે કે એ આનંદનો ઉપયોગ થાય છે તે વખતે વેદ્યાન્તર-અન્ય વેદ્યવસ્તુજ મનમાં રહેતી નથી. મનમાંથી સર્વ વેદ્યવસ્તુઓ એ ચર્વણાને વખતે જતી રહે છે. જેમ બ્રહ્માનંદ યોગીના ચિત્તમાં હમેશ હોય છે તોપણ જ્યારે તે લાંબો સમય સમાધિ ચઢાવે છે ત્યારે તેને પ્રાપ્ત થાય છે, સમાધિ પહેલાં કે પછી નહિ; તેમ કાવ્યની ખુબી સમજવામાં ચતુર સહૃદયના હૃદયમાં વાસનારૂપે સૂક્ષ્મતાથી રસ રહ્યો હોય છે, તોપણ કાવ્યમાં વિભાવાદિના અનુસંધાનથી એ વાસનાને મનમાં ગુપ્ત રાખનાર આવરણનો ભંગ થાય છે ત્યારે વ્યંજનાવૃત્તિથી રસ વ્યંગ્ય થતા છે. એ આસ્વાદ એવો અલૌકિક છે કે તે સમયે અન્ય વેદ્યવસ્તુજ મનમાં રહેતી

નથી, મન કેવળ તેમાંજ લીન થાય છે, માટેજ એ આસ્વાદને આલંકારિકો- એ બ્રહ્માસ્વાદસદૃશ કહ્યા છે. ફેર માત્ર એટલોજ છે કે બ્રહ્માસ્વાદ યોગથી પ્રાપ્ત થાય છે અને રસ વિભાવાદિના અનુસંધાનથી થાય છે આ પ્રમાણે એ આસ્વાદ અલૌકિક છે-સંસારસુખના આસ્વાદથી વિલક્ષણ છે સકલ સહૃદયના હૃદયને જે અનુભવ થાય છે તેજ એ રસ- પ્રતીતિનો સાક્ષી છે.

વિભાવાદિ એ રસના કારક હેતુ નથી.

રસ એ વિભાવાદિનું કાર્ય નથી, એટલે વિભાવાદિ એનો કારક હેતુ નથી–એને ઉત્પન્ન કરતા નથી, કેમકે નટને વિષે વિભાવાદિથી તે ઉત્પન્ન થઈ શકતો નથી રસાસ્વાદ વિભાવાદિના પરામર્શથી થાય છે અને એ પરામર્શ ન હોય ત્યારે થતો નથી, તોપણ વિભાવાદિનો પરામર્શ રસનું કારણ નથી; કેમકે કારણ હોય તો તે નિમિત્તકારણ થઈ શકે, અને નિમિત્તકારણનો નાશ થાય છે તોપણ કાર્ય જોવામાં આવે છે, પણ રસનું જીવન તો વિભાવાદિપરામર્શ થાય છે ત્યાસુધીજ છે વળી રસ વિભાવાદિપરામર્શનું કાર્ય હોય તો તેનો આસ્વાદ વિભાવાદિપરામર્શની સાથેજ ન થાય, કેમકે કારણ ને કાર્ય સાથે હોઈ શકતા નથી, કારણ પૂર્વે હોય છે અને કાર્ય પછી થાય છે રસ એ આ પ્રમાણે કાર્ય નથી, તોપણ એને કાર્ય કહી શકાય, કેમકે એની નિષ્પત્તિ થતી નથી, એના આસ્વાદની–એની ચર્વણાની– નિષ્પત્તિ થાય છે અને તેનો ઉપચાર રસને કરવામાં આવે છે.

વિભાવાદિ એ રસના જ્ઞાપક હેતુ નથી.

રસ જ્ઞાપ્ય નથી, કેમકે લૌકિક પ્રમાણોથી એનું જ્ઞાન થતું નથી. આ પ્રમાણે વિભાવાદિ રસના કારક હેતુ નથી ને જ્ઞાપક હેતુ પણ નથી, પણ રસાસ્વાદમાં ઉપયોગી હોવાથી એને અલૌકિક હેતુ કહે છે અને એથી રસનું અલૌકિકપણું વ્યક્ત થાય છે.

દુઃખરૂપ રસો આનંદ શા માટે આપે છે ?

હવે પ્રશ્ન એ ઉપસ્થિત થાય છે કે કરુણ, બીભત્સ, ભયાનક–એ રસો દુઃખરૂપ છે તો એ રસ શી રીતે કહેવાય ? સમાધાન એવું છે કે રસના

આનન્દનું રૂપ એવું છે કે આનંદ વખતે અન્ય વેદ્ય વસ્તુ મનમાં રહેતી નથી; એમાંજ મન લીન થાય છે, અન્ય વેદ્ય વસ્તુઓ મનમાંથી જતી રહે છે. જો કોઈ પણ કાવ્ય વાંચવાથી કે નાટક જોવાથી તેમા વિભાવ, અનુભાવ, ને વ્યભિચારિભાવના યથાયોગ્ય ઉપનિબન્ધથી તે કાવ્યશ્રવણને નાટકપ્રેક્ષણને સમયે મનની સ્વાત્માનન્દસુખ જેવી, અન્ય વેદ્ય વસ્તુ જેમાથી વિગલિત થઈ છે. એવી, તદેકલીન સ્થિતિ ઉત્પન્ન થાય તો કરુણાદિને વિષે દુઃખસંવેદન ક્યાં છે ? દુઃખનો અનુભવ થતો નથી એનો પ્રત્યક્ષ પુરાવો એજ છે કે એવે સમયે વાચક કે સામાજિક કહે છે કે મને અત્યાનન્દ થયો છે જો આનન્દને બદલે દુઃખજ થતું હોય તો એવું કાવ્ય કોઈને વાચવુ કે જોવું ગમેજ નહિ. વિશ્વનાથ કહે છે કે કરુણાદિ રસને વિષે જે પરમસુખ થાય છે તેમાં સહૃદયનો અનુભવ એજ પ્રમાણ છે. જો તેમા દુઃખ હોય તો તે વાંચવા કે જોવા માટે કોઈ ઉત્સુક ન થાય અને રામાયણાદિ કાવ્યો દુઃખહેતુ થઈ પડે. લોકસંશ્રયથી–લોકસમાગમથી શોક, હર્ષ આદિના જે હેતુ છે તેમાથી લૌકિક શોક, હર્ષાદિ લોકમા ભલે થાઓ, પણ કાવ્યસંશ્રયથી જે અલૌકિક વિભાવાદિ છે તે સર્વેથી તો સુખજ ઉત્પન્ન થાય છે, તેમાં શી હાનિ છે ? તેજ પ્રમાણે અશ્રુપાત આદિ પણ હૃદય દ્રવીભૂત થવાથીજ થાય છે.[1]

અપૂર્ણ.

---

१ करुणादावपि रसे जायते यत् परं सुखम् ।
सचेतसामनुभवः प्रमाणं तत्र केवलम् ॥
किं च तेषु यदा दुःखं न कोऽपि स्यात् तदुन्मुखः ।
तथा रामायणादीनां भविता दुःखहेतुता ॥
हेतुत्वं शोकहर्षादेर्गतेभ्यो लोकसंश्रयात् ।
शोकहर्षादयो लोके जायन्तां नाम लौकिकाः ॥
अलौकिकविभावत्वं प्राप्तेभ्यः काव्यसंश्रयात् ।
सुखं संजायते तेभ्यः सर्वेभ्योऽपीति का क्षतिः ।
अश्रुपातादयस्तद्वद् द्रुतत्वाच्चेतसो मताः ॥ साहि० दर्प०

લાંબા સમયથી ધારેલું કાશી.

(રા. રા. અતિસુખશંકર કમળાશંકર ત્રિવેદી, એમ. એ, એલ એલ. બી.).

રોપ્યાં હતા બીજ સુવૃક્ષ કેરાં
સ્ફુર્યા હતા અંકુર સૂક્ષ્મ તેના
થશે કદા પુષ્પસુગન્ધિવૃદ્ધિ
હતી સદા આશ અનેરી તેની.
આશાથકી પોષિત મૂળવાળુ
આશાથકી સિંચિત વૃક્ષ નાનું
આશામહીં વર્ધિત રૂપ તેનુ
આશા હતું સ્થાપિત રાખનારૂં.
દિને દિને વૃદ્ધિ વિશેષ લેતુ
હમેશ આશામહીં હર્ષ દેતુ
ફૂલ્યા ફળ્યા પૂર્ણ સુવાસવાળુ
હતું સહુનું પ્રિય તે થએલું

* * *

અમારૂં સાચવેલું એ નાનું વૃક્ષ હવે ફળ દેવાની તૈયારીમાં હતું. તેને માટે અમારી આકાંક્ષા ઘણા લાંબા સમયની તલપી રહી હતી એટલુંજ નહિ, પણ બરાબર શબ્દમાં કહું તો તેને માટે અમારી ઘેલછા હતી. આ શબ્દો વાપરતાં મને લેશ પણ સંકોચ નથી, ને વાપર્યા પછી મને લેશ પણ ભીતિ નથી. કારણ કે મારૂં દૃઢતાથી એવું માનવું છે કે કોઈ પણ ભાવના મનુષ્યના મનને આરોગ્ય અર્પી નિર્દોષ આનંદના સાધનો પૂરા પાડે તોએ તે અમૂલ્ય છે, તો પછી આપણા દૈનિક જીવનની હમેશની ભૂમિકા કરતાં કાંઈક ઉચ્ચતર ભૂમિકા પર કોઈ ભાવના આપણને લઈ જાય તો તે નિ:સંદેહ અમૂલ્ય છેજ. ભલે તેને એક નામ આપો કે બીજું એ ભાવના, એ પ્રશ્ન, એ આશા, મે કહ્યું તે પ્રમાણે પરિપૂર્ણ થવાનો સમય હવે નજીક હતો.

'ચૌદ દિવસનો ધાર્મિક પ્રવાસ' કર્યાને આજે સાત વર્ષ વીતી ગયાં –

અત્ર ઉચ્ચતો નથી આપણા આ લેખના પ્રસંગને માટે હું એને મોજી-મહારાજ એ નામથી ઓળખાવીશ આ રા. મોજીમહારાજ સ્વભાવે ઘણા મોજી હતા અને તેમાં પણ તેમની સ્ત્રી વિષે વાત કરતાં તેમને વિશેષ મોજ પડતી. કંઈ જોવાનો કે કોઈ સ્થળે નહાવાનો પ્રસંગ આવે તો તેનું સંભારણું કરતાં મોજીમહારાજ ખૂબ ખીલતા. અલબત, આ યુગ નારીપ્રતિષ્ઠાનો છે એટલે મોજીમહારાજનો હું દોષ નથી કાઢતો

બીજે દિવસે સવારે અગીઆર વાગતે અજમેર છોડીને અમે જેપુર તરફ ગયા રેલ્વે ઑફિસ સાથે સંબંધ ધરાવનાર એક સન્મિત્રની સહાયતાથી ગાડીમાં અમને જોઈએ તેવું સુખ મળ્યું તે સહૃદયનો જેટલો ઉપકાર માનું તેટલો ઓછો છે, કારણ કે તેની સહાયતાથીજ આગળ જતાં સર્વે સ્ટેશનો પર અમને ગાડીમાં ડબ્બા રિઝર્વ કરાવવામાં સુગવડ પડતી હતી. બાકી એ બાજુ તરફના રેલ્વેના માણસોની નાને અમારી અત પ્રેરિત વાતજ ન કરવી. મનુષ્યત્વનું લક્ષણજ એ કે કોઈ પણ વસ્તુ મન ગણકારે ભ્રાતૃભાવ, ધર્મ, માણસાઈ—એ લેખવે ને તે તરફ લક્ષજ ન આપે તો ફરજની તેમની લાગણી, આમ તાપને અમે નષ્ટપ્રાય ગણ્યો. છતાં તેની સ્નેહ તેમનો રૂપીઆ ખિમાજ કરવી પડશે એ વિરોધને માટે હું પૂર્વથી ક્ષમા લેવું તે કહું.

ભયંકર નીતિના અમે અમદાવાદ છોડ્યું (૧૪મી મે ૧૯૧૭) તેજ દિવસે વિજય પ્રાપ્ત નારાયણ ઘણા કોપ સાથે અહિં પ્રગટ્યા હતા છતાં પહેલે દિ-અમને તેમને જાણે બીલકુલ તાપ લાગ્યોજ નહિ. ઉત્સાહ એ અજબ વસ્તુ છે. બીજે દિવસે સવારે અમે અજમેર પહોંચી ગયા.

અજમેર વિષે મેં આગળ ઘણું લખ્યું છે, એટલે તેમાં હું નિરર્થક વૃદ્ધિ કરવા ચહાતો નથી, તોપણ એ સમય ને આ સમયનો ફેર મારે બતાવવો જોઈએ તે સમયે ભર શિયાળો હતો, આ સમયે ભર ઉનાળો હતો. તે સમયે ટાઢે કંટાળો આપ્યો, આ સમયે તાપે ઉપર મેં મનની દશા વિષે વાત કરી, ત્યાં તરત તે ડગમગવા માંડી. રાતદિવસ ચાલતી ભઠ્ઠીના દેવતા પાસે બેસવું એ હજાર દરજ્જે સારું, પણ આ પાસનો પ્રચંડ તાપ અનુભવવો એ ઘણું વિકટ કામ છે ભઠ્ઠીનો તાપ તો માત્ર બહારથીજ બાળે, પણ આ તાપ તો શરીરની અંદર પણ ઉકળાટ ઉત્પન્ન કરે ને દુઃખ દે

પર દૃષ્ટિ થઈ. અમારે માત્ર એકજ દિવસ ત્યાં રહેવું હતું તે જાણી એ સ્નેહીઓમાં ભારે દિલગીરી ફેલાઈ, કારણ કે જેપુર વિષે જે જે જોવા જેવું, હતુ તે બધું અમને બતાવવાની તેમની ઉમેદ હતી. અમારે માત્ર જેપુર શહેરની બાંધણીનોજ ખ્યાલ લેવાની ઉમેદ હતી. તે ખ્યાલ જાતે લેતા પહેલાં એક કડવા ને રમુજી બનાવમાં અમને તરતજ મળ્યો.

મોજીમહારાજ ભૂલા પડયા.

જેપુરમાં પહોંચ્યા પછી સાંજરે ભોજન તૈયાર થતું હતું તે સમયે કંઈક ટાઢક થાય એ હેતુથી ત્યાંનાં તડબૂચ મગાવવાની અમને ઇચ્છા થઇ. અમારા સ્નેહીને તે બાબતની ખબર આપીએ તો એક માગતાં તે પદર વીશ તડબૂચ લાવીને એકદમ મૂકી દે એવી તેમની સ્નેહવૃત્તિ હતી ઘેર જઈને આરામ લેતા પહેલા તો કેટલીએ વસ્તુઓ આમ વગર માગે હદ ઉપરાંત પૂરી પાડવામાં આવી ચાલી જતી હતી સ્વાભાવિક રીતેજ આ સ્થિતિ બહુ પસંદ કરવા જેવી નહોતી, કારણ કે ઉપકાર પણ કેટલો ઝીલાય? તેમાં પણ આપણે હદ રાખવી પડે છે. એટલે બારોબાર મોજીમહારાજ જેપુરના બજારમા ગયા અહીં ચહાપાણી, સૂક્ષ્મ ભોજન, ભોજન, બધુ એઠ પછી એક આટાપાવવા માડયું પણ પેલુ તડબૂચ ન આવ્યુ તે નજ આવ્યુ. ખેર! પણ મોજીમહારાજનું શું થયુ? નવા ગામમા બહાર ગયા પછી માણુસ ઘણી વાર થયા છતા પણ પાછો ન આવે તો ફીકર થાય તે દેખીતું છે. દોઢએ કલાકને અન્તે મોજીમહારાજ વીલા મોં સાથે ને ખુલ્લા હાથે પાછા આવ્યા, ને ધીમા સ્વરમા કહેવા માડયા કે "હું તો ભૂલો પડ્યો." તડબૂચ આખા જેપુરમા એમને મળ્યુ નહિ તે તો જાણે ઠીક. પણ વિશેષમા એ ભૂલા પડયા. "ભૂલો પડ્યો" એમ કોઈ પણ મોટી ઉમ્મરના માણુસે કહેવુ એ શરમાવા જેવું છે મારે એવો પ્રસગ આવે તો બોલાશ્દ શરમાયા વિના હું ભાગ્યેજ રહુ. પણ ટીકા અત્ર જરૂરની નથી. ભૂલા પડવાનું કારણ જેપુર શહેરની બાંધણી હતી ચારે રસ્તા તરફ એકજ ઘાટના છેટાનાં ઘર જોવામા આવવાથી જ્યા જાય ત્યાં એને સરખુજ લાગતું ને તેથી મોજીમહારાજની મોજ તે દિવસે આડી નીકળી. વાચતાં આવડતુ હોત તો આ કડવો અનુભવ એને ભાગ્યેજ થાત, ને અમારે પણ ધારેલી વસ્તુ વિના ભાગ્યેજ રહેવુ પડત. પણ કમનસીબે મોજીમહારાજને વાચ

તાં આવડતું નહોતું. એમની સ્ત્રીને લખતાંવાંચતાં આવડતું હતું ને તેને લીધે ઘેર બેઠાં જ્યારે જ્યારે લખવા વાચવાની જરૂર પડતી ત્યારે નીભ્યું ચાલ્યું જતું. પણ અહિં મોજીમહારાજ સ્ત્રી વિનાના હતા એટલે કડવો અનુભવ એમને લેવોજ પડયો.

બીજે દિવસે સવારે જેપુરનો બાગ ને રાજમેહલ જોયા. રસ્તામાં જેપુરની બાંધણી પણ જોઈ બાગ ઘણો વિશાળ છે. પક્ષિઓ ને પશુઓની જાત ને સખ્યા પણ ત્યાંના પ્રાણિસંગ્રહમાં ઘણી સારસ છે. સમહરસ્થાન બાગમાજ છે ને તે ઘણુંજ વિશાળ છે.

મહેલ ખાસ જોવા લાયક છે. તેની પાસે વેધશાળા છે. તેમાં ગયાથી ગ્રહોની ગતિ માપવાની જુદી જુદી યોજનાઓનો કઈક ખ્યાલ આવી શકે છે. તે જોયા બાદ ગોવિંદજીનું મંદિર અમે જોયુ. મંદિર અંદરથી વિશાળ છે. મૂર્તિ ભવ્ય છે.

રાત્રે જેપુર છોડવુ હતું. ગાડી લગભગ રાત્રે અગીઆરને સુમારે જેપુર સ્ટેશનેથી જવાની હતી. અમારા સ્નેહી અમને મૂકવાને સ્ટેશન પર આવવાના હતા. તેમ કરવા માટે તેમને એક ખાસ પાસની જરૂર હતી તે જાણી અમને આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થયુ. જેપુરના દરવાજા રાત્રે બધ થાય ત્યારપછી તેમાં બહારથી કોઈ પણ માણસ દાખલ થઈ શકતો નથી. ગામનોજ માણસ બહાર ગયો હોય ને એને પાછા આવવું હોય તો એણે તે માટેના અધિકારીનો પાસ બતાવવો પડે છે. પાસ વિના ગામનો માણસ બહાર ગયો તો પછી તેને આખી રાત ગામ બહારજ રહેવું પડે છે. આ પદ્ધતિ વિચિત્ર ને પ્રાચીન સ્થિતિનુ ભાન કરાવનારી છે.

જેપુર છોડયું—સ્ટેશન પર અમે ઘણા વહેલા ગયા સ્ટેશનના પ્લૅટફૉર્મ પર સામાન મૂકવો તે પણ જાણે સ્ટેશનના અધિકારીની રજા વિના ન બને એ આપણે જાણવુજ જોઈએ. એમ ધારી એક બાબુએ આવીને તકરાર કરવા માંડી. આવી તકરાર થાય ત્યાં સ્ટેશનના માણસો સાથે પોલીસ પણ એકમેક થઈ જાય છે. તોપણ સહેજ કડક થઈએ છીએ તો અન્તે આપણે ફાવીએ છીએ. સામાન ખસેડાવવાનો તેમને હક નહોતો ને તે ત્યાંનો ત્યાંજ રાખવામા આવ્યો અન્તે એમ માલમ પડયુ કે આ બાબુ સામાન જોખાવી લગેજ કલાર્કનું કામ કરનાર હતો. સ્ટેશન માસ્તરને મળી રિઝર્વ્ડ ગાડીની ગોઠવણ માટે અગાઉથી તજવીજ અમે કરી મૂકી હતી.

તે પ્રમાણે સ્પેશ્યલ એટલે ખાસ ટિકિટ પણ અમે લીધી. સામાન જોખતાં ને તેનું નૂર ગણતાં પેલા બાબુએ વિનય, આનાકાની, નૂર વધારે પડવાની બીતિ દર્શાવવી—એ બધા પેચ રચ્યા, પણ એને નિરાશ થવું પડ્યું. ટ્રેન આવી ને ખાસ ડબ્બામાં અમે ગોઠવાયા. અમે ટિકિટ આગ્રા ફોર્ટ સ્ટેશનની લીધી હતી.

અપૂર્ણ.

વનસ્પતિશાસ્ત્ર.

(ચાલુ પુ ૫૭. પૃ ૧૮૯ થી).

" केतकीमें बसे आप केशव करुणानिधान ।
कुंजमें कल्यान सो तो कदंबमें विहारी हें ॥
मालतीमें मुकुंद मुरार माधव मोगरेमें ।
चंबेलीमें चिदानंद सोई सुगंध भारी हें ॥
गुलाबमें गोपाललाल जाईमें जगत् पुष्प ।
पलसमें परिब्रह्म परम उपकारी हें ॥
चंपेमें चतुर्भुज चारों चित्त चूपी रहे ।
सेवतीमें स्याम सुंदर सोही सुखकारी हें ॥

રિચર્ડ બ્રૂક નામના એક સાહેબ લખે છે કે—

"Of all the studies that occupied the attention of man, the cheapest, the most delightful to the mind and invigorating to the body, is the study of nature It is here, indeed, that man may with truth be said to be following out that line of conduct that his *Creator* intended him. The first attraction to the child when set down on the green is to pick up the wild *Flowers*, and this first and the fondest attraction generally remains to the last hour of our lives "

ઝાડવાં, તેમજ ફળફળાદિ પર ઊગતી ફુગ— એ સર્વનો વનસ્પતિમાં સમાવેશ થાય છે.

ઇંદ્રિયો—ઉપર વર્ણવેલી બધી જાતની વનસ્પતિમાં એક સરખા અવયવો જોવામાં આવતા નથી. કોઈ નાના બગીચામાં ફરીશું તોપણ જુદી જુદી જાતની વનસ્પતિ આપણી દૃષ્ટિએ પડશે. કોઈમાં પાદડાંજ, તો કોઈમાં ફક્ત પાદડાં અને ડાળીઓજ માલમ પડશે, કોઈમાં ફૂલ પણ લાગેલાં જોવામાં આવશે, તો કોઈમાં એ બધાં ઉપરાંત સુંદર ફળ લટકી રહેલા દેખાશે. ફરતાં ફરતાં કોઈ તણખલું જમીનમાંથી ઉખેડી કાઢીશું, તો જમીનમાં દટાઈ રહેલા મૂળીઆં, જેની પ્રથમ કશી ખબરજ પડતી નહોતી, તે હવે સ્પષ્ટ માલમ પડશે. આ પ્રમાણે જોતાં વનસ્પતિને મુખ્ય પાંચ પ્રકારની ઇંદ્રિયો હોય છે (૧) મૂળ, (૨) ડાંડી (મોટાં વૃક્ષોમાં એને **થડ** કહે છે), (૩) **પાન** (અથવા પદડાં), (૪) ફૂલ અને (૫) **ફળ** જેમાં એ પાંચે ઇંદ્રિયો હાજર હોય તેને **પૂર્ણ**, અને જેમાં એમાંની એક અથવા વધારે ખૂટતી હોય તેને **અપૂર્ણ** વનસ્પતિ કહે છે.

મનુષ્યની જુદી જુદી ઇંદ્રિયો જેમ જુદાં જુદાં કાર્યો કરે છે, તેમ વનસ્પતિની ઇંદ્રિયોને પણ પોતપોતાનાં કાર્ય કરવાનાં હોય છે. મૂળ, ડાંડી, અને પાન વનસ્પતિને ખોરાક લેવામાં તથા વધવામાં મદદ કરે છે, માટે **પોષણની** ઇંદ્રિયો કહેવાય છે; ફૂલ અને ફળ બીજ* ઉત્પન્ન કરવાનું કામ કરે છે, માટે તે **પુનરુત્પત્તિની** ઇંદ્રિયોના નામથી ઓળખાય છે.

વનસ્પતિનું આયુષ્ય—વનસ્પતિમાત્રમાં ઉત્પત્તિ, વૃદ્ધિ, અને ક્ષય જોવામાં આવે છે બધીનું જીવન સરખા વખત સુધી ટકતું નથી. ઘાસ અને અનાજ જેવી કેટલીક ઊગીને એક વર્ષ સુધી, કુમળા જેવી કેટલીક બે વર્ષ સુધી, અને વડ, આંબો, પીપળો, વગેરે, ઘણાં વર્ષ સુધી અથવા વર્ષોનાં વર્ષ સુધી જિંદગી ભોગવે છે.

ઊગવાનું સ્થળ—જુદી જુદી વનસ્પતિઓ જુદે જુદે ઠેકાણે ઉગે છે. આંબો, લીમડો, વડ વગેરે જમીનમાં ઊગે છે, માટે **સ્થલજ** કહેવાય છે ને કેટલીક કમળ જેવી જળમાં ઊગે છે તે **જલજ** કહેવાય છે. વનસ્પતિનો ત્રીજો વર્ગ એવો છે કે તે જળ અથવા જમીનમાં ન ઉગતાં બીજાં છોડવા પર ઊગે છે એના પણ બે પેટાભાગ છે રૂકશાંગ (orchid) નામની વનસ્પતિનો વેલો, જેનાં ફૂલ ઘણાં સુંદર અને મનોહર થાય છે, તે બીજાં વૃક્ષ પર ઊગે છે, પરંતુ તે બીજા વૃક્ષના અંગમાં પોતાનાં અંગ દાખલ કરતો નથી,

અને હવામાંથી પોતાનો ખોરાક લે છે. આવી વનસ્પતિ **અંતરિક્ષજ** કહેવાય છે. 'અમરવેલ' પણ બીજા છોડોને વીંટળાઈને ઊગે છે, પરંતુ રૂકશાંગની માફક હવામાંથી પોતાનું પોષણ ન કરતા જે છોડને એ વીંટળાઈ જાય છે તેના અંગમાં પોતાના અંગ દાખલ કરી તે છોડના રસ વડે પોતાનું પોષણ કરે છે, તેથી આધારભૂત છોડ આખરે મુકાઈ જાય છે. આવી વનસ્પતિ **વનસ્પતિભક્ષક** કહેવાય છે.



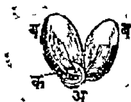
પાસેની આકૃતિમા 'મિસલટો' નામનો વનસ્પતિભક્ષક વનસ્પતિના મૂળીઆ બીજા છોડના થડમાં કેવી રીતે પથરાયલાં હોય છે તે દર્શાવવામાં આવ્યુ છે ડાબી બાજુએ મિસલટો છે, અને તેનાં મૂળીઆ બીજી વનસ્પતિના લગભગ નળાકાર થડમા પથરાયલા સફેદ લીટારૂપે દેખાડ્યાં છે તે છે.

મૂળ.

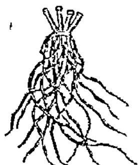
છોડનો જે ભાગ જમીનમા ઉતરે છે, ને પોતાના ફાંટાઓ જમીનમા ને જમીનમા ખોરાક શોધી લાવવા માટે ચારે તરફ ફેલાવે છે તેને **મૂળ** કહે છે અગ મૂળોને સાચી છાલ અથવા ગર હોતા નથી તેને પાદડા કદી પણ આવતા નથી, તેમજ પુનરુત્પાત્તની ઇંદ્રિયો પણ હોતી નથી થડ જ્યારે હવા અને અજવાળુ શોધતું ઉપર આવે છે, ત્યારે મૂળ હવા અને અજવાળાથી દૂર ને દૂર જતું વિરુદ્ધ દિશામા નીચે ઉતરે છે.



પ્રકાર—ગાજર, મૂળા, વટાણા જેવી વનસ્પતિના રૂસદાર મુખ્ય મૂળો જમીનમા નીચા ને નીચા ઉતરે છે, અને તેમાંથી થોડાએક ઝીણા ઝીણા રેસા નીકળે છે. આવા મુખ્ય મૂળને ખરૂં મૂળ અથવા **ખીલામૂળ** (taproot) કહે છે. એ મૂળ **આદિમૂળનીજ** વૃદ્ધિ થવાથી બને છે.



ટીપઃ—જે બીજ વાવવાથી છોડ ઊગે છે તે બીજના ગર્ભમા આદિમૂળ (radicle) નામનો એક ભાગ (अ) રહે છે, તેના વધવાથી તે છોડનું મૂળ બને છે. ગર્ભનો બીજો ભાગ (ब) એક અથવા બે પાંદડાં (જેને દલ કહે છે તે)નો બનેલો હોય છે. આ પાંદડાં બીજપત્ર (cotyledons) કહેવાય છે. છોડ ઊગે છે એટલે એ બીજપત્રો જતાં રહે છે. આ બે ઉપરાંત એક ત્રીજો ભાગ (क) હોય છે, તેને આદિપત્ર (leplumu) કહે છે આ આદિપત્રમાથી આગળ જતાં થડ અને ડાળીઓ ઉત્પન્ન થાય છે. તાડ, ઘઉં, ચોખા, વગેરે જેવી જે વનસ્પતિના બીજમાં એક બીજપત્ર હોય છે તેને એકદલ વનસ્પતિ કહે છે, અને વડ, આંબો, કાકડી, વગેરે જેવી જે વનસ્પતિના બીજમાં બે બીજપત્ર હોય છે તેને દ્વિદલ વનસ્પતિ કહે છે.



તાડ, ઘાસ, તથા અનાજ વગેરેનાં એટલે એકદલ વનસ્પતિના મૂળ ખીલામૂળની માફક આદિમૂળનાજ સીધા વધારા તરીકે ઊગતા નથી, પરંતુ વૃદ્ધિ નહિ પામેલા આદિમૂળની એક બાજુ ઉપરથી ફાંટારૂપે ઊગે છે આવા જાડા કે ઝીણા રેસાં જેવા લાંબા મૂળોને રેસાજેવાં (fibrous) મૂળ કહે છે.

જ્યારે વડ તથા કેવડાના વૃક્ષ જેવામાં સીધા અથવા પકડીને ચઢનાર થડની શાખાઓમાંથી મૂળો નીકળે છે, ત્યારે તેને વડવાઈ તથા કેવડાઈ એવા નામ આપીએ છીએ. આ મૂળો પણ ખરા મૂળનુજ કાર્ય કરે છે, અને શાખોદ્ભવ મૂળના નામથી ઓળખાય છે. કાળા મરીને પણ આવા શાખોદ્ભવ મૂળો હોય છે.

ઉપર કહેલી રકસાગ જેવી અંતરિક્ષજ વનસ્પતિનાં મૂળો હવામાથી ખોરાક મેળવે છે તેને આકાશજ (aerial) મૂળ કહે છે. આ મૂળો જમીન સુધી પહોંચતા નથી.

અપૂર્ણ.

અમેરિકામાં ગામડાંની નિશાળો.*

(રા. રા. નરહરિલાલ ત્ર્યબકલાલ દેશભક્ત, એમ. એ., એલ એલ. બી.)

અમેરિકાના આયોવા સ્ટેટમાં લિબર્ટીવીલમાં જે નિશાળ છે તેવી નિશાળો અમેરિકાના જિલ્લાઓમાં ઠેકાણે ઠેકાણે છે. ઝાડીની ઘટાની ઉપર આવી રહેલો નિશાળના મકાનનો બુરજ મુસાફરની પ્રથમદ્દષ્ટિએ દેખાય છે અને તેમાં લટકાવેલો ઘટ આઘે સુધી સંભળાય છે. નિશાળની સફેદ દિવાલો ઝાડીની અંદર દીપી નીકળે છે. આવી નિશાળને ખરેખર "નાનકડું જ્ઞાનમંદિર" નામ આપી શકાય.

હવે જરા છોકરાઓ તરફ નજર કરો. તેમનાં મુખકમળ પ્રફુલ્લ છે. તેમના હાથ સ્વચ્છ છે અને તેમના બાલ સુંદર હોળેલા છે. ટોપીઓ અને ઉપરના ડગલા આગલા ઓરડામા મકીને તેઓ ચોપડીઓથી ભરેલા ચામડાંનાં દફતરો લઈને વર્ગમાં જાય છે. તે કેવાં સુંદર અને ચાલાક દેખાય છે!

હવે વર્ગનો ઓરડો જુઓ તે વિશાળ છે, તેમા પુષ્કળ હવાઅજવાળુ છે, સુંદર ફર્નિચર અને જોઈતા સાહિત્યથી ભરેલો છે. ફર્નિચર સાદું પણ સુંદર છે. દરેક છોકરાને જુદુ ટેબલ તથા બેસવાનું છે. ઊંચી કરેલી બેઠક ઉપર શિક્ષકનાં ખુરસીટેબલ છે એક ચળકાટ મારતી મોટી સગડીમાં ઓરડાની વચ્ચોવચ્ચ દેવતા બળે છે. અને ડાબા જમણી કાચની બારીઓ લીલા તથા બરફના જેવા સફેદ પડદાઓથી આચ્છાદિત કરેલી છે. ખાસ ધ્યાન ખેંચનારી વસ્તુ તો એ છે કે ચોગરદમ ફરતા તમામ ભીંત કાગળનાં બ્લૅક બોર્ડ ચોઢી દીધેલાં છે, તેથી બ્લૅક બોર્ડની ઉપયોગિતા તેમજ સગવડ વધે છે. એ બ્લૅક બોર્ડની ઉપરની ભીંતો જીવનસૂત્રો, ઐતિહાસિક ચિત્રો અને વૉશિંગ્ટન, લિન્કન, વગેરે પ્રખ્યાત અમેરિકન નરોની છબીઓથી, ઉત્તમ રીતે શણગારેલી છે દરેક વસ્તુ સુંદરતા જળવાય તેમ યોગ્ય સ્થાને ગોઠવેલી છે. આ જગ્યાની હવાજ જાણે નવો ઉત્સાહ ભરે છે અને અભ્યાસ કરવાને તથા પરાક્રમ કરવાને પ્રેરે છે. નથી જરા અવાજ કે ગણગણ કે ગૂપચૂપ વાતો. એક ટાંકણી પડે તોએ સભળાય એવું સઘળું શાંત છે અને કાર્યારંભ કરવાને સદૈવ તત્પર છે. આવાં પ્રોત્સાહક સ્થાનની ઉત્તમ અસર બાળકના મન પર થયા વિના કેમ રહે?

---

* Modern Reviewના એક અંગ્રેજી લેખ પરથી.

રૂ. ૬૪૦ લઈ क ને વેચી દીધો. આથી अ ને પોતે રોકેલી કિંમત ઉપર એટલે પોતે રોકેલી કિંમતના $\frac{1}{4000}$ જેટલી ખોટ ગઈ. કહો ત્યારે अએ તે શેર લેવામાં કેટલી રકમ રોકી હશે.

આ ઉદાહરણમાં—

૧૦૦ : अ ની મૂળ કિંમત . अની મૂળ કિંમત ×$\frac{1}{4000}$: ખોટ છે.

આ ઉપરથી જણાય છે, કે ૧૦૦ને જે સંખ્યાએ ગુણવાથી अની મૂળ કિંમત આવે છે તેજ સંખ્યાના $\frac{1}{4000}$ એ अની મૂળ કિંમતને ગુણવાથી ખોટ નીકળે છે.

૧૦૦ × અમુક સંખ્યા = अની મૂળ કિંમત.

अ ની મૂળ કિંમત × તેજ અમુક સંખ્યા × $\frac{1}{4000}$ = ખોટ.

માટે ૧૦૦ × અમુક સંખ્યા^{2} × $\frac{1}{4000}$ = ખોટ.

માટે अની મૂળ કિંમત—૧૦૦ × અમુક સંખ્યા^{2} × $\frac{1}{4000}$ = अની મૂ. કિં.—ખોટ.

માટે अ ની મૂળ કિંમત—૧૦૦ × અમુક સંખ્યા^{2} × $\frac{1}{4000}$ = ૬૪૦.

अ ની મૂળ કિંમત = ૧૦૦ × અમુક સંખ્યા છે.

માટે ૧૦૦ × અમુક સંખ્યા—૧૦૦ × અમુક સંખ્યા^{2} × $\frac{1}{4000}$ = ૬૪૦.

માટે અમુક સંખ્યા—અમુક સંખ્યા^{2} × $\frac{1}{40}$ = $\frac{૩૨}{૫}$.

માટે અમુક સંખ્યા× ૪૦—અમુક સંખ્યા^{2} = ૨૫૬.

આ ઉપરથી એવો દાખલો થયો, કે.—

એક સંખ્યાની ૪૦ ગણાઈમાંથી તેજ સંખ્યાનો વર્ગ બાદ કરવાથી બાકી ૨૫૬ આવે છે, તો તે સંખ્યા કઈ ?

$\sqrt{૨૦^2—૨૫૬}$ + ૨૦

= $\sqrt{૧૪૪}$ + ૨૦ = ± ૧૨ + ૨૦.

= ૩૨ અથવા ૮ તે સંખ્યા.

૧૦૦ × અમુક સંખ્યા = अની મૂળ કિંમત છે.

માટે ૧૦૦ × ૩૨ = ૩૨૦૦ રૂપીઆ, અથવા

૧૦૦×૮ = ૮૦૦ રૂપીઆ अની મૂળ કિંમત.

अની મૂળ કિંમત તેજ कની ઉપજેલી કિંમત છે, માટે—

૧૨૦ રૂ. ઉ. કિ : ૩૨૦૦ રૂ. ઉ. કિં : ૧૦૦ રૂ. મૂ. કિં : ૨૬૬૬⅔ રૂ. અથવા

૧૨૦ રૂ. ઉ. કિં. ૮૦૦ રૂ. ઉ. કિં : ૧૦૦ રૂ. મૂ કિં ૬૬૬⅔ રૂ. મૂ. કિં.

માટે જવાબ ઘની રોકડી કિંમત રૂપીઆ ૨૬૬૬–૧૦–૮ અથવા રૂ. ૬૬૬–૧૦–૮

ઉદા:—.

૧) એક ટાંકીને ખાલી કરવાના क्ष, ख, क નામના ત્રણ નળ છે. એક મહીનામાં તેને ખુલ્લા મૂકવાના વખતનું પ્રમાણ ૩ : ૨ : ૧ છે. ख અને क દર કલાકે સરખું પાણી ખાલી કરે છે. આખા મહીનામાં ख નળ જેટલા કલાક ખુલ્લો રહ્યો તેથી ત્રણગણા બેડાં પાણી क्ष નળ દર કલાકે ખાલી કરે છે. ख નળ દર કલાકે ૨૫૦ બેડા પાણી ખાલી કરે છે. એક મહીનામાં क्ष નળે જેટલાં બેડાં પાણી ખાલી કર્યું તે કરતાં ख અને कએ મળીને ૧૭૦૦ બેડા પાણી વધારે ખાલી કર્યું. કહો ત્યારે દરેક નળ મહીનામાં કેટકેટલા કલાક ખુલ્લો રહ્યો હશે.

૨) એક મંદિરમાં શિવલિંગ અને વિષ્ણુની મૂર્તિઓ ૩ : ૨ ના પ્રમાણમાં છે. क्ष એ શૈવ હોઈ તે મંદિરમાં વિષ્ણુની જેટલી મૂર્તિ છે તેટલા તેટલાં ફૂલ દરેક શિવલિંગ પર ચઢાવ્યા ख એ વૈષ્ણવ હોઈ તે મંદિરમાં જેટલા શિવલિંગ છે તેટલાં તેટલા ફૂલ દરેક વિષ્ણુની મૂર્તિ પર ચઢાવ્યા ख ને મૂર્તિ દીઠ ફૂલ ચઢાવવાનો ખર્ચ પોણા બે આના લેખે પડ્યો. જો તેણે ૧ પાઈનું ૧ ફૂલ લેખે સઘળાં ફૂલ ખરીદ કર્યા હોત, તો તેને બધી મૂર્તિઓ પર ફૂલ ચઢાવવાનો ખર્ચ પ્રથમ કરતાં ત્રણ આના ઓછો પડત. કહો ત્યારે તે મંદિરમાં શિવલિંગ કેટલાં અને વિષ્ણુની મૂર્તિઓ કેટલી હશે.

૩) એક માણસે પોતાને જકાત ઓછી ભરવી પડે તેટલા માટે પોતાના માલની કિંમત જેટલા રૂપીઆની કિંમતનો માલ હતો તેટલા ટકા સેંકડે ઓછી કહી. જકાત સેંકડે ૫ ટકા ભરવાની હોવાથી તે માણસને રૂપીઆ ૬–૩–૨⅔ જકાત ભરવી પડી. તે માણસે પોતાનો માલ પોતે ગણેલી કિંમત ઉપર સેંકડે ૨૦ ટકા નફો લઈ વેચવો હોય, તો

તેણે કેટલી કિંમતે તે માલ વેચવો જોઈએ ? (રોકેલી કિંમતમાં જકાતનો પણ સમાવેશ થાય છે.)

(૪) એક વાડીમાં આંબા, દાડમડી, અને જમરૂખી મળીને કુલ ૩૦૦ ઝાડ છે. જમરૂખી કરતાં દાડમડી ચાર ગણી છે. કુલ ઝાડનો જે અપૂર્ણાંક આંબાની સખ્યા છે તે અપૂર્ણાંકથી બાર ગણા રૂપીઆ આખી વાડીને એક વખત પાણી પાવાનો ખર્ચ પડે છે. દરેક ઝાડની આસપાસ ખાતર પૂરવાનો એક વખતનો ખર્ચ દર ઝાડે ૧૧$\frac{૩}{૫}$ પાઈ પડે છે. એક વરસમા દરેક ઝાડને ૭ વખત ખાતર પૂરવુ પડે છે અને ૭ વખત પાણી પાવુ પડે છે. આથી એક વરસમા સઘળા આંબાને પાણી પાવાનો જેટલો ખર્ચ થાય છે તેના કરતાં સઘળા આંબાને ખાતર પૂરવાનો ખર્ચ ૪૦ રૂપીઆ વધારે થાય છે દર વર્ષ દર આંબે ૭ રૂપીઆ, દર દાડમડીએ ૪ રૂપીઆ અને દર જમરૂખીએ ૨ રૂપીઆ ઉપજ થાય છે, તો તે આખી વાડીની વાર્ષિક ઉપજ કેટલી હશે ?

આ ત્રણે નિયમોને છેડે આપેલા ઉદાહરણોના જવાબો—

નિયમ ૧ લો —

(૧) ૮૫ બળદ અને ૧૭ ગાય (૨) ૮૦ પુરુષો અને ૧૦૦ સ્ત્રીઓ. (૩) પૌંડ ૫-૮-૯$\frac{૪}{૫}$ પેન્સ ઘ પાસેથી લેવા. (૪) ૭૫ ફુટ.

નિયમ ૨ જો —

(૧) ૫ સિક્કુ અને ૬૦ નાગરી (૨) ત્રણે પાસેથી મળીને રૂપીઆ ૭૮-૩-૨$\frac{૨}{૫}$ વ્યાજ મળ્યું. (૩) રૂપીઆ ૧૪૪૦ કુલ ગણોત, અને રૂપીઆ ૪૭૨૦ કુલ ઉપજ. (૪) ૧૭$\frac{૧}{૩}$ દિવસ

નિયમ ૩ જો—

(૧) ત્રણે નળને ખુલ્લા રહેવાના કલાક અનુક્રમે ૧૨૦, ૮૦, અને ૪૦; અથવા ૫, ૨$\frac{૨}{૩}$, અને ૧$\frac{૨}{૩}$. (૨) ૧૮ શિવલિંગ અને ૧૨ વિષ્ણુની મૂર્તિઓ અથવા ૩ શિવલિંગ અને ૨ વિષ્ણુની મૂર્તિઓ. (૩) માલની કિંમત રૂ. ૬૦ હોય તો રૂ. ૭૩-૭$\frac{૧}{૬}$ આનાએ; અને માલની કિંમત રૂ ૪૦ હોય તો રૂ. ૪૫-૭$\frac{૧}{૬}$ આનાએ વેચવો. (૪) રૂપીઆ ૧૯૩૦ અથવા રૂ. ૧૭૬૦ આખી વાડીની વાર્ષિક ઉપજ.

પ્રાચીન ગુજરાતી ભાષાનું સાહિત્ય તો જૈનીઓ પાસેજ છે.*

(લેખક—ગોકુળદાસ નાનજીભાઈ ગાંધી—ટંકારા.)

આજ કાલ ગુજરાતી ભાષાની ઉત્પત્તિ અને સ્થિતિ સબંધી અનેક લેખો સાક્ષરવર્ગ તરફથી પ્રસિદ્ધ થાય છે છાપખાનાઓની બહોળાશને લીધે સાહિત્યની શોધને મદદ કરનારા અનેક કવિઓના તથા લેખકોના ગ્રંથો છપાઈને જાહેરમાં આવ્યા છે. છપાઈને બહાર આવેલા ગ્રંથોને આધારે તથા મળી આવતા હસ્તલિખિત ગ્રંથોને આધારે હાલના સાક્ષરો ગુજરાતી ભાષાની ઉત્પત્તિ અને સ્થિતિ સબંધી અનેક અનુમાનો કરે છે. એ અનુમાનોમાં ખાસ ઉમેરો કરનારૂ એક આ અમારૂં અનુમાન પણ છે કે " પ્રાચીન ગુજરાતી ભાષાનું સાહિત્ય તો જૈનીઓ પાસેજ છે. " વધારામાં એટલું પણ અનુમાન કરી શકાય છે કે " ગુજરાતી ભાષાના મૂળ ઉત્પાદકો જૈનોજ છે. "

આ લેખકને જૈનનો પક્ષપાત તેમ અન્યનો દ્વેષ એવું કશુ નથી પણ જે સત્ય લાગે તે કહેવાની છુટ તો દરેકને હોવી જોઈએ. કેટલાક કદાગ્રહીઓ પોતપોતાના ધર્મની વાત દાખલ કરીને ગુજરાતી ભાષાના ઉત્પાદકો વૈષ્ણવો છે, શૈવો છે, વગેરે ઊહાપોહ કરે છે એટલુજ નહિ પણ તે ઊહાપોહની સિદ્ધિ કરવાને અનેક પ્રમાણો પણ આપે છે. અમારે આવો કદાગ્રહ નથી કદાચ અમારૂ અનુમાન સર્વાંશે સાચુ ન પડે તો તેની અમારે દરકાર નથી, તોપણ એટલું તો અમે ખાત્રીથી કહીએ છીએ કે અમારૂં અનુમાન સર્વાંશે અસત્ય તો નહિજ થાય, બલ્કે સર્વાંશે નહિ તો ઘણે અંશે તો સત્ય થશેજ.

ગુજરાતી ભાષાના પ્રચારનું અને વ્યાપારનું ખાસ સ્થાન ગુજરાત અને કાઠિયાવાડ છે. ગુજરાત અને કાઠિયાવાડમાં વિક્રમની દસમીથી ચૌદમી સદીની આસપાસ ઘણે ભાગે જૈનીઓની સર્વોપરિ સત્તા હતી, વેપારી

---

* આ વિષય જેના ઇચ્છા હોય તેને ચર્ચવા માટે જેવો મળ્યો છે તેવોજ છાપવામાં આવ્યો છે

શાહે તથા સંગરામી સોનીએ અને સમનિ તથા કુમારપાલ મહારાજાએ આબુ, પાલીતાણા, ગિરનાર, તારંગાજી, શંખેશ્વર, સમેદશિખરજી, કેશરીઆજી; વગેરે સ્થળે કરોડો બલ્કે અબજો જેટલું દ્રવ્ય ખર્ચીને પાશ્ચાત્ય કારીગરોને પણ વ્યામોહ ઉપજાવનારાં, અદ્યાપિપર્યંત અખિલ વિશ્વમાં તેમના ઉત્પાદકોની સમૃદ્ધિની કીર્તિનું ગાન કરી રહેલાં દહેરાં બંધાવ્યાં હતાં; તથા જે સમયમાં લક્ષ્મીદેવીની સંપૂર્ણ કૃપાથી અને બુદ્ધિદેવીની સંપૂર્ણ મહેરબાનીથી ગુજરાત અને કાઠિયાવાડને વ્યાપારતંત્રથી તંત્રી લીધો હતો તથા જે સમયમાં દ્રવ્યસંલગ્ન વિપ્રો પણ જૈન વ્યાપારીઓથી દબાઈ ગયા જેવા જણાતા હતા તે સમયમાં ધર્મ, રાજ, વ્યવહાર વગેરે સ્થળોમાં જૈનોનું અગ્રેસરત્વ હોવાથી તેમની પ્રાકૃત ભાષાજ વપરાતી હતી. આ સમયમા જૈનોમાં ધર્મપ્રવૃત્તિ વિશેષ જાગ્રત્ થવાથી તથા તેમને રાજારાણાઓ અને શેઠીઆઓ તરફથી અપૂર્વ મદદ મળવાથી, જૈન મુનિરાજોએ હજારો અને સેંકડો નહિ કિંતુ લાખો ગ્રંથો પ્રાકૃત ભાષામાં લખ્યા હતા, તે લખાણોની પ્રવૃત્તિનો કાંઈક ચિતાર પાટણ, જેસલમીર, ખંભાત, વગેરે સ્થળોના જૈનોના મહાન્ ભંડારોની નિરીક્ષા કરવાથી આવી શકશે.

એવું માની શકાય છે કે વ્યવહારમા પ્રાકૃત ભાષા વપરાઈ જવાથી તથા વંશપરંપરા રૂઢ થઈ જવાથી, સંસ્કૃત ભાષાને વળગી રહેનારા અવશેષ વર્ગને પણ પ્રાકૃત ભાષામાંજ ગ્રંથો લખવાની જરૂર જણાઈ તેથી તેમણે પણ પ્રાકૃત ભાષાને વધારે દીપાવવાને અનેક સંસ્કૃત શબ્દોનો તેમા ઉપયોગ કરીને, પ્રાકૃત–ગુજરાતી–ભાષામાં કેટલાંક કાવ્યો પ્રેમાનંદ, સામળ વગેરે કવિઓએ રચેલા છે.

નરસિંહ મહેતા, મીરાબાઈ, પ્રેમાનંદ, સામળભટ, વગેરે વૈદિક સંસ્થાના અનુયાયીઓની કવિતાઓમાં તેમના પાછળના લેખકોએ ફેરફાર કરી નાખ્યો હોવાથી હાલમાં નરસિંહ મેહેતા વગેરેના પદોમાં જે ભાષા જોવામાં આવે છે તેવીજ ભાષા તે તે લેખકોની હયાતીમાં હતી કે નહિ તેને માટે તેમનાજ હિમાયતીઓને શંકા રહે છે.

જૈનોમાં જે જે કાળે જેવી જેવી પ્રાકૃત ભાષામા ગ્રંથો લખાયા છે તે ગ્રંથોમાં કાના માત્રાનો ફેરફાર કર્યા સિવાય જેમના તેમ અદ્યાપિપર્યંત જોવામા આવે છે. તેમ થવાનું કારણ પ્રાકૃત ભાષાનું ગૌરવ જળવાઈ રહેવા

ખાતર તે તે 'સમયના' વિદ્વાનોએ ગ્રંથોમાં કોઈ પણ પ્રકારનો ફેરફાર કરનારને માથે મોટું અને અનિવાર્ય પ્રાયશ્ચિત્ત મૂકેલું છે. એ મહાન્ ભયથી જૈનો મૂળ ગ્રંથોમાં કોઈ પણ પ્રકારનો ફેરફાર કરતાજ નથી. કોઈ પણ પ્રકારની ઘાલમેલ નહિ થએલ હોવાથી ચોવીસમે વર્ષ ઉપરનાં જૈન સૂત્રો મૂળ સ્થિતિમાંજ દૃષ્ટિગોચર કરી શકવા સકલ ગુજરાતી અને કાઠિઆવાડી પ્રજા ભાગ્યશાળી બની શકે છે.

ગુજરાતી સાહિત્યની પક્ષપાતવાળી અને અપૂર્ણ તપાસને લીધે કેટલાક સાક્ષરોનું માનવું એવું થયું હતું કે ગુજરાતી ભાષાનો આદિ કવિ નરસિંહ મહેતો છે. કોઈ કોઈ કહાનડદે પ્રબંધના કર્તાને પ્રાચીન માનતા હતા, પરંતુ નિષ્પક્ષપાતપણે સંપૂર્ણ શોધખોળ કરતાં હવે સ્પષ્ટ અજવાળામાં આવ્યું છે કે ગુજરાતી ભાષાના ઉત્પાદકો જૈનોજ છે, અને નરસિંહ મહેતા તથા પ્રેમાનંદ વગેરે કવિઓએ તો ફક્ત કાવ્યો રચીને ગુજરાતી ભાષાની સમૃદ્ધિમાં સારો ઉમેરો કર્યો છે.

કેટલાક સાક્ષરોનો એવો અભિપ્રાય જણાય છે કે ગુજરાતી ભાષામાં પ્રાચીન કાળમાં ગદ્ય લખવાનો રિવાજ ન હતો, આ વિચાર કેવળ ભ્રાંતિમૂલકજ છે. જૈન સૂત્રો કે જે પાશ્ચાત્ય લોકોના માનવા પ્રમાણે પણ ચોવીસમો વર્ષની લગભગ બનેલા છે તે સૂત્રોમાં ગદ્ય અને પદ્ય એ બન્ને પ્રકારનું લેખન જોવામાં આવે છે. ભાવાર્થ એવો છે કે ચોવીસમો વર્ષથી પ્રાકૃત ભાષામાં ગદ્ય લખવાનો રિવાજ છે

હાલના પાશ્ચાત્ય તત્ત્વજ્ઞાનને ઘણે ભાગે મળતું અને કેટલીક બાબતમાં તેથી પણ ચઢતું તત્ત્વજ્ઞાન જૈન સૂત્રોમાં હોવાથી તે બુદ્ધિશાળી જૈનોનાં સૂત્રો, ભાષા, અને તત્ત્વજ્ઞાનની ખાતર સાક્ષરોએ વિચારવાં જોઈએ —

શ્રીમહાવીરસ્વામી નિર્વાણ પધાર્યા પછી ઘણા વર્ષ સુધી, મહાવીરના શિષ્ય સુધર્માસ્વામિરચિત સૂત્રો, ઘણા જૈન સાધુઓ મુખપાઠે રાખતા હતા, એ સૂત્રો એટલા બધા બહોળા વિસ્તારવાળાં તથા ગૂઢાર્થવાળાં છે કે તેમના ઉપરજ વિચાર કરવામાં મનુષ્યની જીંદગી પૂર્ણ થાય. આ કારણથી નવા ગ્રંથો બહુ થતા નહિ, કદાચ કોઈ નવા ગ્રંથો રચતું તો તે સૂત્રના અર્થ રૂપેજ રચતું શ્રી મહાવીરસ્વામીના નિર્વાણ પછી એકસો સિત્તેર વર્ષે શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામી સ્વર્ગે પધાર્યા છે તેમણે સૂત્રો ઉપર નિર્યુક્તિઓ પ્રાકૃતમાંજ રચી છે તથા ભાષ્ય રચાયા છે. કાલક્રમે મનુષ્યોની

સ્મરણશક્તિ મંદ પડી તેની સાથે પ્રમાદાદિ કારણોને લીધે કેટલીક વિદ્યાનો લોપ થવાથી, યાદદાસ્ત ઉપરથી તમામ સૂત્રો રીતસર તાડપત્રાદિ ઉપર લખી લેવાની જરૂર જણાઈ, તેથી દેવર્દ્ધિગણિ ક્ષમાશ્રમણ મુનિના પ્રમુખપણા નીચે, શ્રીમહાવીરનિર્વાણ પછી લગભગ નવમે વર્ષે, કાઠિયાવાડમા આવેલા શ્રી વલ્લભીપુર પાટણમાં જૈનોનો મોટો સંઘ મળ્યો અને લગભગ તેર વરસ સુધી સૂત્રો લખવાનું કામ ચાલ્યું. આથી આજથી પંદરસો વર્ષ ઉપર પણ ગુજરાત અને કાઠિયાવાડમાં જૈનોનું સામ્રાજ્ય હતું એ સિદ્ધ થાય છે.

કાળાંતરે મૂળ પ્રાકૃત સાહિત્ય ઓછુ થઈ જવાથી તથા જે અવશેષ રહ્યું તે સમજવુ કઠિન લાગવાથી, ધર્મભાષા તથા વ્યવહાર ભાષાનુ ગૌરવ જાળવવાની ખાતર જૈન મુનિઓને પ્રાકૃત તથા સસ્કૃતમાં હજારો જેટલા મહાન્ ગ્રથો રચવાની જરૂર જણાઈ અને તે પ્રમાણે રચ્યા પણ ખરા. મેરૂતુંગ, અભયદેવ, હરિભદ્ર, સિદ્ધસેન, માનતુંગ, ક્ષમાશ્રમણ, હેમાચાર્ય, વગેરે મહાન્ વિદ્વાનોએ હજારો ગ્રથો નવા રચ્યા છે. અભયદેવ સૂરિએ મૂલસૂત્રો ઉપર સંસ્કૃતમાં ટીકા લખી છે, શ્રી હરિભદ્ર સૂરિએ ષડ્દર્શનસમુચ્ચય વગેરે ચૌદસો ને ચુમાલીસ ગ્રથ રચ્યા છે વિક્રમ સવત્ ૧૧૯૯ મા થયલા મહારાજા કુમારપાળના સમયમા થયલા પ્રસિદ્ધ પડિત હેમાચાર્યજીએ સિદ્ધહેમવ્યાકરણ, યોગશાસ્ત્ર, વગેરે ગ્રથોમા મળી સાડાત્રણ કરોડ શ્લોક નવા બનાવ્યા હતા, અઢાર પુરાણ તથા એક લાખ શ્લોકવાળા મહાભારતના મળીને જ્યારે કુલ સાત લાખથી વધારે શ્લોકો થતા નથી, જ્યારે શ્રીમાન્ હેમચદ્રજીએ સાડાત્રણ કરોડ શ્લોકો બનાવેલા છે એ ખરે ખર તે વખતની જૈનધર્મની જાહોજલાલીનું દિગ્દર્શન કરાવે છે હેમચદ્રના વ્યાકરણ ઉપરથી તે વખતની પ્રાકૃત–દેશભાષાનુ ભાન થઈ શકે છે. હેમચદ્ર પછી મેરૂતુંગ, ઉદયવત, લાવણ્યસુંદર, સમયસુંદર, ઉદયરત્ન વગેરે કવિઓ થયા છે તેમણે રચેલા પ્રાકૃત–દેશી–પ્રબધો, રાસાઓ, વગેરે ઉપરથી તે તે સમયની ભાષા કેવા વિકારને પામી હતી તે સમજી શકાય છે.

હવે સુજ્ઞ અને નિષ્પક્ષપાતી સાક્ષરોને સમજાયું હશે કે હાલની ગુજરાતી ભાષાના ઉત્પાદકો જૈનોજ છે અને તેનું પ્રાચીન એટલે આજથી ચોવીસસે વર્ષ સુધીનું ઘણુંખરું સાહિત્ય જૈનો પાસેજ છે. બે હજાર વર્ષ ઉપરનું જૂનું પ્રાકૃત સાહિત્ય જૈન સિવાયની બીજી કોઈ પણ સસ્થા પાસે

અતિવિસ્તૃત પ્રદેશમાં નથીજ. વિસ્તૃત તો શું પણ સંક્ષેપ પ્રદેશમાં પણ નથી. જૈનો પાસે મહાવીરનિર્વાણથી તે આજ દિવસ સુધીનું ઘણુંખરૂં સાહિત્ય સાલવાર છે, એ સાલવાર સાહિત્યમાંથી કેટલાક ફકરાઓ નમુના દાખલ આ નીચે આપવામાં આવે છે, તે ઉપરથી ગુજરાતી એટલે પ્રાકૃત કે દેશ્ય ભાષા કેવા કેવા વિકારને પામેલી છે તે સહજ રીતે સમજી શકાશે.

શ્રીમહાવીર સ્વામીને નિર્વાણ પધાર્યાને આજે ૨૪૩૮ વર્ષ થયાં છે. મહાવીરની પૂર્વે ૨૫૦ અઢીસો વર્ષે શ્રીપાર્શ્વનાથ સ્વામી થયા હતા.

શ્રીમહાવીર સ્વામીની પાટે, શ્રીગૌતમના ગુરૂભાઇ સુધર્માસ્વામી બેઠા તેમણે ચોસઠવર્ષ પાટ ભોગવીને સૂત્રો રચેલા છે તે પૈકીના નમુનાઓઃ—

(૧) સ્થાનાંગ સૂત્રે—**एगे आया**—આત્મા એક છે; **एगा किरिया**—ક્રિયા એક છે; **एगे लोए**—લોક એક છે; **एगे अलोए**—અલોક એક છે, **एगे परिनिव्वणे**—નિર્વાણ એક છે, **वेदए ववसार तिविहे पन्नत्ते तजहा रिउव्वेए जजुव्वेए सामवेए**—વૈદિક વ્યવહાર ત્રણ પ્રકારે છે, રુગ્વેદમાં, યજુર્વેદમાં, સામવેદમાં, **तिविह अंते पन्नत्ता तंजहा लोगंते वेयंते समयंते**—ત્રણ પ્રકારે અંત કહ્યો છે. લોકાંત તે ચૌદ રાજ્ય લોકનો અંત, વેદાંત તે ચાર વેદનું રહસ્ય, અને સમયાંત તે જિનપ્રણીત સૂત્રોનો અંત, " **तासिण मणि पेढियाण उवरिं चत्तारि जिण पडिमाउ** " તે મણિપીઠિકા ઉપર ચાર જિનની પ્રતિમાઓ છે. **सपलि अकणिसणात्थूभाभि मुहीउ चिठंति**—પર્યંકાસને બેઠી છે સ્તૂપ સામી રહી છે. **तजहा रिसमा वद्धमाणा चंदाणणा वारिसेणा**—તે રિષભ કે ઋષભ, વર્દ્ધમાન, ચંદ્રાનન, અને વારિષેણ (નામની ચાર જિન પ્રતિમાઓ અંજન પર્વત ઉપરની). **पंच विहे सोए** પાંચ વિધ શૌચ (કીધેલું છે.) **पुढवि सोए आउसोए तेउसोए मंतसोए बंभसोए**—પૃથ્વીથી (માટીથી) શૌચ, પાણીથી શૌચ, અગ્નિથી શૌચ, મંત્રથી શૌચ, બ્રહ્મચર્યથી શૌચ, **पंच महव्वए सपडिक्कमणे अचेल धम्मे पण्णते**—(સાધુને) પંચ મહાવ્રત, પ્રતિક્રમણ સહિત અચેલ (વસ્ત્ર રહિત) ધર્મ કહ્યો છે, **पजो-सवणा कप्पे**—પર્યુષણા કલ્પ.

(૨) રાયપસેણી સૂત્ર —ગદ્ય,

तेण कालेणं तेणं समयेणं । आमलकप्पाणं णयरी होत्था—તે કાલને વિષે તે સમયે આમલકલ્પા નામે નગરી હતી. **सेउराया धा**

રિણી દેવી—શ્વેત રાજા હતો અને ધારિણી પટરાણી હતી. સામી સમોસરે—સ્વામી (મહાવીર) સમોસર્યા

तेणं कालेणं तेणं समयेणं सूरियाभदेवे, सोहम्मेकप्पे सूरिआभ विमाणे सभाए सुहम्माए सूरियंभसि सीहासणंसि, चउहिं सामाणिय साहसीहिं चउहिं अग्गमहिसिहिं सपरिवाराहि तेहिं पुरिसाहि सत्तहि अणियाहिवईहिं सोलसहिं आयरक्कदेव साहस्सीएं अन्नेहिय बहुहिं सूरियाभ विमाण वासीणं वेमाणीएहि देव देवी हिय सद्धिं सपरिवुडे ४०

ઉપરના ગદ્યનો અર્થ સ્વામી મેઘરાજજીએ સંવત્ ૧૭૩૨ મા લખ્યો છે તેમાં ફેરફાર કર્યા વિનાજ આપીએ છીએ.

" તેણુઈ કાલિઈ અવસર્પિણીના ચઉથા આરાનૈં છેહડેઈ જેણુઈની અવસરિ ભગવંત આમલકપ્પાઈ પધારીય સૂર્યાભનામ દેવ સોધર્મા કલ્પનઈ વિષઈ એનલઈ પહિલઈ દેવલોકિ સૂર્યાભ વિમાનઈ વિષઈ સભા સૌધર્માનઈ વિષઈ સૂર્યાભ નામઈ સિંહાસન નઈ વિષઈ ચ્યાર સામાનિક સહસ્રનઈ સાથઈ ચ્યાર અગ્ર મહિષી પટ્ટરાણી સાથઈ તે અગ્રમહિષી પરિવાર સહિત કરી ત્રણિ પરિષદા અભ્યંતર પરિષદા સહિત સાત પરિષદા સહિત સાત કટકના ધણી સાથઈ તે કેહા ગંધર્વ ૧ નાટિક ૨ હાથી ૩ ઘોડા ૪ રથ ૫ મહિનાગમાતિ ૬ વૃષભ ૭ સોલઈ સઈં આતમરક્ષક દેવતા સહસ્ર સાથઈ અનેરઈ પણિ ઘણઈ સૂર્યાભ વિમાન વાસીઈ વિમાન સબંધીઈ દેવઈ દેવી ! સાથઈ પરવર્યઉ થકઉ-ઇત્યાદિ.

तेसिणं थूमाणं चउदिसि पत्तेयं १ मणिपेढियाउ पणत्ताउ तातोणं मणिपेढियातो अठ्ठजोयणाइ आयाम-विक्खंभेणं चत्तारि जोयणाइं वाहल्लेणं सव्वमणीमती अ-

त्थाउ जावपडिरूवातो तासिणं मणिपेढियाणं उवरिं चत्तारिं जिणपडिमाउ जिणुस्सेहपमाणमेत्तात्तोमं पलियंकणिसणाउ थूभाभिमुहातो मणिखित्ताउ चिट्ठन्ति ।

ઉપગના પ્રાકૃત—મૂળ ગુજરાતી—નો સંવત્ ૧૭૩૨ મા લખાયલો અર્થ —" તેહનઈ થૂભનઈ ચિહૂ દિસિઈ પ્રત્યેકઈ ૨ મણિપીઠિકા કહી તેહ મણિપીઠિકા આઠ યોજન લાંબ પણઈ વિસ્તારપણઈ ચ્યાર યોજન જાડ પણઈ સર્વ મણીમયી છઈ નિર્મલ ઘટારીમઠારી ભલું રૂપ છે તેહન મણિ પીઠકનઈ ઉપરિ ચ્યાર જિન પ્રતિમા છઈ તેહ જિન પ્રતિમા તીર્થંકરનઉ શરીરપ્રમાણ છઈ જઘન્ય સાત હાથની ઉત્કૃષ્ટા પાંચસૈં ધનુષ પ્રમાણ છઈ પદ્માસણનઈ બઈઠી થૂભ સાહમુ મુખ કરી રહી । રહી છઈ છઈ "

तासिणं जिणपडिमाणं उभउपासे पत्तेयं २ चामर धार पडिमाउ पणात्ता—

" તેહનઈ જિન પ્રતિમાનઈ બિહૂ પાસઈ પ્રત્યેકઈ ચામર ધારક પ્રતિમા કહી. "

सूरियाभ विमाण वासीहिं देवेहिं देवीहिय सार्द्धिं संपरिवुडे सवढीए जावणातियरवेणं जेणेव सिद्धाययणे तेणेव उवागच्छइ जिणपडिमाणं आलोएपणामं करेति

" સૂર્યાભ વિમાનવાસી દેવીનઈ સાથઈ પરિવર્યુ થકુ સમસ્ત ઋધિ સર્વ બલઈ સવ વાજીત્ર વાજનઈ થકઈ જિહાં જિન પ્રાસાદ તિહાં જાઈ જિન પ્રતિમાનઈ દીઠઈ થકઈ પ્રણામ કરઈ. "

(૩) ભગવતી સૂત્ર—મૂળ પ્રાકૃત ૨૪૦૦ વર્ષ ઉપરનું અને તેના અર્થ સંવત્ ૧૮૭૭ મા લખાયા છે

અપૂર્ણ.

ચર્ચાપત્રો.

મિ. ગુલાબદાસ મનોરદાસ—કેટલીક વનસ્પતિને ફૂલ વિના ફળ આવે છે. વડ, પીંપળ, પીપળો વગેરે વનસ્પતિને ફુલ માલમ પડતા નથી, તો તેમનાં અંકિસર તથા પુકેસર કયા ભાગમા રહેતાં હશે? ને બીજાશયો કઈ ગર્ભનળીમા ઊતરી તેનાં ફળ લાકડી સાથે બઝાડે છે?

ઉત્તર.

જેને વડના ટેટા કહીએ છીએ તે વડના ફળ છે એમ સાધારણ રીતે મનાય છે, પણ વસ્તુત તે ખરૂ નથી ફુલ અને ફળ તો ટેટાની અંદર રહેલા છે અને સૂક્ષ્મ છે, મતલબ કે ટેટો એ ફુલો અને તેમાંથી બનેલા ફળોનો એક સમૂહ (પુષ્પાધાર) છે. કાચો ટેટો ફોડીને મૅગ્નિફાયર (બૃહદ્દર્શક કાચ) વડે જોઈશુ તો તેમાં નાના નાના ભાગો જુદા જુદા માલમ પડશે તે બધા ફુલો છે. ઘણુ કરીને ટેટાઓ પાકી ગયા પછી જોવામા આવે છે, તે વખતે અંદરના ફુલો ફળના રૂપમા આવી ગયાં હોય છે, અને ફક્ત બારીક બીજ જેવા ફળજ માલમ પડે છે

દરેક ટેટામાં નર તેમ માદા બને જાતનાં ફૂલો હોય છે. બારીકીથી તપાસતા માલમ પડશે કે ટેટાને એક મુખ અથવા છિદ્ર હોય છે, તે ઘણુ કરીને લીલા સૂક્ષ્મ પત્રોથી ઢંકાયલું હોય છે. તે મુખની પાસે ઘણુ કરીને નર ફુલો હોય છે, અને પછી માદા હોય છે. તેના પુંકેસર તથા અંકિસરો સફેદ ચળકતા રૂપેરી રંગના હોય છે અને પારદર્શક જેવા દેખાય છે. એમા બે જાતના સ્ત્રીપુષ્પો હોય છે, ખોટા અને ખરા. ખોટાની નલિકા ટુંકી અને ખરાની લાંબી હોય છે.

ઉપર કહેલા મુખવાટે સૂક્ષ્મ જંતુઓ આવજા કરી શકે છે, ને સ્ત્રીકેસરને પરાગ પૂરો પાડે છે. આ છિદ્ર ન હોય તો ટેટા પાકે નહિ, તેથી કુદરતી રીતે અગર કે ટેટાને છિદ્ર કોઈ વખત હોતા નથી, તો માળીઓ સળીથી છિદ્ર પાડે છે.

પીપળાના પેપડા અથવા પેપડી કહેવાય છે તે પણ ઉપર પ્રમાણે ફળ નથી પણ પુષ્પાધાર છે, અને તેની અંદર પણ નર તથા માદા એમ બને પ્રકારના ફુલો હોય છે, તે પાકેથી ફળનુ રૂપ ધારણ કરે છે વડના ટેટાની માફક એ પેપડાને પણ મુખ અથવા છિદ્ર જેવું હોય છે, અને નર-

ફૂલ મુખની આગળ, અને માદા પાછળ હોય છે. ટેટા અને પેપડાના પુષ્પાધાર ઘણી બાબતમા લગભગ સરખાં છે. કાચા પેપડા તપાસી જોવાથી ફૂલ સ્પષ્ટ માલમ પડી આવશે.



केळवणीखातानी खबरो.

(મે. ઉ. ભા. ના એ. ઈ. સાહેબના તા. ૭ મી મે ૧૯૧૩ ના હુકમ નં. ૧૨૭૭ ઉપરથી)

એક વિદ્યાર્થી નિશાળમા ખરેખર આવતા છતા કેટલાક દિવસ સુધી તેને ગેરહાજર પૂરવા માટે, તથા નિશાળના રજિસ્ટરમાંથી તેનું નામ કાઢી નાખવા માટે ખેરડા તાલુકે આણંદના રૂા. ૧૧ ના શિક્ષક મથુરભાઇ ખુશાલભાઈને પાયરી ઉતારી સખ્ત ચેતવણી સાથે સખ્ત મુખ્ય મહેતાજીના હાથ નીચે આસિસ્ટંટ તરીકે જન્મભૂમિથી દૂર ખસેડવામાં આવ્યા છે.

૨. નિયમનો આવો ભંગ કરનાર શિક્ષક ખાતામાંથી કાઢી મુકાવાને પાત્ર થશે.

(સહી) R. P. Godbole
એ. ઈ. ઉ. ભા.

જાહેર ખબર.

મે. ઉ. ભા. ના એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબના તા. ૨૩ મી એપ્રિલ ૧૯૧૩ ના હુકમ ન. ૭૫૨ ઉપરથી)

જૂની ગુજરાતી સૅનિટરિ પ્રાઇમર (આરોગ્યવિદ્યા) ની ફરી છપાયલી ત્રીજી વગરાળાની આવૃત્તિ કેળવણીખાતાના મહેરબાન ડિરેક્ટર સાહેબે પસંદ કરી છે, અને નિશાળોમાં તથા લોકોને તે આપવાની મંજુરી આપી છે.

R. P. Godbole
એ. ઈ. ઉ. ભા.

આથી ખબર આપવામા આવે છે કે—અમદાવાદ મ્યુનિસિપલ પ્રાઇમરિ નિશાળોમાં રૂા ૧૨ ના પગારની અને રૂા ૧૫ ના પગારની કેટલીક જગાઓ અનુક્રમે પહેલા અને બીજા વર્ષમાં પાસ થયેલા ટ્રેન્ડ શિક્ષકોથી પૂરવાની છે, માટે જેમને તે લેવાની ખુશી હોય તેમણે પોતાના

પંચમહાલ વિભાગ.

શહેરા—બાબુ મહેતાબુદ્દીન તથા બાબુ કરમઅલાદી રૂા. ૭), સ્કુલ કમિટિના મેમ્બર રૂા. ૧) મીઠાઈ. **વેજલપુર**—ઠાકોરશ્રી કુવરસાહેબ બાપુસાહેબ રૂા ૧૨) કાપડ તથા મહાસુખભાઈ રૂા ૨) મીઠાઈ. **લુણાવાડા**—મહારાજા સાહેબ રૂા. ૧૩) પતાસા તથા રૂા. ૨૨-૧૪-૦ પુસ્તકો. **સુંથ**—મહારાજાશ્રી જોરાવરસિંહજી રૂા ૭-૮-૦ પુસ્તકો મીઠાઈ. રૂા. ૩૧) કાપડ કન્યાશાળામાં **વેજલપુર**—ભમરીઆના ઠાકોર સાહેબ વગેરે રૂા. ૭) મીઠાઈ. **વરધરી**—દિવાન સાહેબ રૂા ૪) ઇનામ. **ઘોઘંબા**—જયશંકર ધનસુખરામ રૂા ૯) મીઠાઈ વગેરે, સો. ગણુ સાહેબ રૂા ૪) મીઠાઈ. **સુંથ**—શ્રી મહારાજા સાહેબ રૂા. ૩૬) ઇનામ.

ભરૂચ વિભાગ.

અગારેશ્વર—પટેલ બહેચર નારસંગ તથા ઇશ્વરભાઈ પરશોતમ તથા ભાઈજીભાઈ ભગવાનભાઈ રૂા. ૧૫) સ્કુલ જમાડી-ઝણોર વજેસિંહ અમીરસિંહ રૂા. ૩) ચોપડીઓ વહેંચી. **કહાનવા**—મે. કલેક્ટર સાહેબ રૂા ૪) મીઠાઈ, પટેલ નારણજી જીવરામ રૂા. ૩-૮-૦, પટેલ મણીભાઈ બેહારભાઈ રૂા ૩-૮-૦ પટેલ કાકાભાઈ લાલદાસ રૂા ૩-૮-૦ પુસ્તકો, પટેલ મણીભાઈ બેહારભાઈ રૂા ૨૩) વાગતુ ઘડીઆળ તથા મીઠાઈ.

અમદાવાદ વિભાગ

અમદાવાદ મ્યુ સ્કુ ન ૨-ભગુભાઈ રઘુનાથ દેસાઈ રૂા. ૧૫) પેંડા વહેંચ્યા **સીતાપુર**—માવજીદાસ જેઠીદાસ રૂા ૮-૮-૦ કાપડ તથા મીઠાઈ અમદાવાદ મ્યુ સ્કુ. ન. ૨ મહેતાજી મોતીલાલ મહાશંકરના વિધવા બાઈ આધાર રૂા. ૧૫) પુસ્તકો મ્યુ. સ્કુ. ન. ૧૫) પટેલ નાનાલાલ રણછોડ રૂા. ૫) ઇનામ.

રાજપીપળા વિભાગ.

પાણેથા—કન્યાશાળા અમીન બાપુલાલ હરગોવિન્દદાસ રૂા. ૨૩-૧૨-૦ કાપડ વહેંચ્યુ.

કાઠિયાવાડ વિભાગ.

આટકોટ—ગામ લોકો રૂા. ૧૭-૧૦-૬ ઇનામ તથા મીઠાઈ.

રાધનપુર સ્ટેટ.

પંચાસર—શેઠ આશાભાઈ અમરતલાલ સાકર વહેંચી.

અપૂર્ણ.

REGISTERED NO. B. 48

અંક ૧લો. પુસ્તક ૫૩મું.

Gujarat School Paper.

ગુજરાત શાળાપત્ર.

જાન્યુઆરિ, ૧૯૧૪.

વિષય. અનુક્રમણિકા. પૃષ્ઠ.

તંત્રી (ઑગસ્ટ, ૧૯૦૨થી)—અને
[illegible] ખ. કમળાશંકર પ્રાણશંકર ત્રિવેદી, બી. એ
પ્રિન્સિપલ, ગ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કૉલેજ—અમદાવાદ.

કેળવણીખાતાના હુકમથી.

અમદાવાદ—યુનાઇટેડ કંપનિ લિ.પ્રેસના મૅનેજર મોહનલાલ મગનભાઈએ છાપ્યું.

ગયા માસમાં છપાયલાં ધોરણો સંબંધી શુદ્ધિપત્ર.

પુ પર પૃ. ૪૪૪. લીટી દશમીમાં 'રાજકીય ભૂગોળ' એ શબ્દો પછી અર્ધવિરામ મૂકવું, અને લીટી '૧૧મીમા 'વગેરે સાથે' પછી પૂર્ણવિરામ મૂકવું.

પૃ. ૪૪૫ લીટી ૭મીમાં 'સાદું પરચ્છેદ' ત્યાર પછીનો (વાક્યના બે મુખ્ય ....બનાવવાં) એ ભાગ કમી કરવો

પૃ ૪૪૮ લીટી ૪થીમાં 'આખા વર્ષની' એ શબ્દો કમી કરવા.

પૃ. ૪૫૦ લીટી ૧૭ તથા ૧૮મા 'લીટીઓ આવે' ને બદલે 'લીટીઓ વધારે આવે' એમ વાચવુ.

પૃ ૪૫૨. ત્રીજા ધોરણના વિભાગ ૬ મા 'ઢીપ' ઉમેરવી, અને ૭મી લીટીમા પૃ ૫૭ ને બદલે ૧૨૭ વાંચવુ.

પૃ. ૪૫૪. છેલ્લી લીટીમા 'ગુનાનનુ ડાખળું' છે તેને બદલે એકલુ 'ડાખળુ' વાચવ

ગુજરાત શાળાપત્ર.

પુસ્તક ૫૩મું. જાન્યુઆરિ, ૧૯૧૪. અંક ૧લો.

ગત વર્ષનું આત્મનિરીક્ષણ:—પ્રભુકૃપાના પ્રભાવથી આ માસિકનું ૫૨મું વર્ષ પૂરૂં થઈ ૫૩મું બેઠું છે મનુષ્યે હમેશ પોતાના કાર્યનું આત્મનિરીક્ષણ કરતા રહેવું જોઈએ. દિવસે જે જે કાર્ય કર્યાં હોય તેની રાત્રીએ સૂતી વખત પરીક્ષા કરવી. જે સારા કૃત્ય થયાં હોય તેને માટે ઈશ્વરનો ઉપકાર માનવો જોઈએ અને જે કંઈ દેષ કે અપકૃત્ય થયા હોય તેને માટે તેની ક્ષમા યાચવી જોઈએ. આવી ટેવથી તે હમેશ કુમાર્ગેથી નિવૃત્ત થઈ સન્માર્ગે પ્રવર્તશે, તેની ચિત્તવૃત્તિ શુદ્ધ રહેશે, અને દુર્વિકારનું બળ વધવા પામી તેને અશુદ્ધ કે નિર્બળ કરી શકશે નહિ. જેમ દિવસના કાર્યનું રાત્રીએ નિરીક્ષણ કરવું આવશ્યક છે, તેમ વર્ષના કાર્યનું વર્ષને અન્તે કે બીજા વર્ષને આરમ્ભે આવશ્યક છે. આ ન્યાયને અનુસરી દરેક સરકારી કે ખાનગી સંસ્થાનો વાર્ષિક વૃત્તાન્ત બહાર પડે છે અને દરેક વ્યક્તિ કે પેઢી ગત વર્ષનો હિસાબ કાઢે છે અને તેમાંથી ચેતવણી લઈ નવીન વર્ષ આરમ્ભે છે એજ ન્યાય પ્રમાણે આ માસિકના નૂતન વર્ષને આરમ્ભે ગત વર્ષનું પુનરવલોકન કરવાનો પ્રચાર રાખ્યો છે આથી તેમાં ચર્ચેલા ઉપયોગી વિષયોનું શિક્ષકવર્ગને દિગ્દર્શન થાય છે ને તેમની દૃષ્ટિબહાર કોઈ વિષય ગયો હોય તેનું તેને ભાન થાય છે 'વાચનમાળાના ખુલાસા' દરેક અંકમા આપવાનો વિચાર કર્યો હતો અને તે પ્રમાણે પ્રથમ ચાર અંકમાં આપ્યા છે. પરંતુ પાછળથી જગાના સંકોચને લીધે દરેક અંકમાં આપી શકાયા નથી તોપણ તેનો બદલો 'ચર્ચાપત્રો અને તેના ખુલાસાથી ઘણે અંશે વાળ્યો છે. 'વનસ્પતિશાસ્ત્ર'નો નવો વિષય આરમ્ભ્યો છે અને ચિત્રો સાથે રસિક ને સરળ થાય એવી રીતે ચર્ચવા ધાર્યો છે. શિક્ષકો તરફથી આવેલા અગત્યના વિષયો પણ દાખલ કર્યા છે. 'વનસ્પતિવર્ણન,' 'પ્રાણિવર્ણન', અને ભૂગોળને લગતા વિષયો શિક્ષકોને સામાન્ય જ્ઞાન વધારવામાં ઉપયોગી થઈ પડશે. 'કાવ્યસંપત્તિનું દિગ્દર્શન' એ વિષય થોડા

થોડો આપી પૂરો કરવામા આવ્યો છે. કવિતાની ખુબી સમજવા માટે એ વિષયનું થોડુંક જ્ઞાન દરેક શિક્ષકને આવશ્યક છે; અને સારા શિક્ષોને એમા રસ પડશે એવી ખાતરી છે. એ વિષયને અન્તે ગુજરાતી કાવ્યોમાંથી દાખલાઓ આપી એ વિષયના જ્ઞાનનો ઉપયોગ કેવી રીતે કરી શકાય તે તેમાં દર્શાવ્યું છે આશા છે કે એ વિષય ઉચ્ચ વર્ગના શિક્ષકોમાં કેટલેક અંશે સહૃદયતાનાં બીજ રોપશે.

આ વર્ષમાં 'ચર્ચા' વિષે નવીન શૈલી દાખલ કરવા ધારી છે. શિક્ષકોને જે બાબતોનો સંશય હોય તેને લગતાં ચર્ચાપત્રો તેમણે લખી મોકલવાં તેમાંના છાપવા જેવાં લાગશે તે છાપવામાં આવશે તેનો ખુલાસો ગયે વર્ષે અમે કર્યો છે તેમ કરવાને બદલે શિક્ષકો પાસેથી મગાવવામાં આવશે; અને જેમનો ઉત્તમ લાગશે તેમનો સુધારાવધારા સાથે દાખલ કરવામા આવશે આથી શિક્ષકોમા સ્પર્ધા ઉત્પન્ન થઈ અભ્યાસની વૃત્તિ જાગ્રત્ થશે અને તેમના જ્ઞાનમાં વધારો થશે. શિક્ષકે જીવનપર્યન્ત શિષ્ય રહેવું જોઈએ એમ નહિ થાય તો તે અમુક ઘરડમા પડી પોતાનું કાર્ય અમુક ઘાટીથી જ કર્યા કરશે, તેમાં ઘટિત ફેરફાર કે સુધારો કરી શકશે નહિ, અને તેની જ્ઞાનમર્યાદા ઘણી સકુચિત રહેશે. તેને જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવામાં આનન્દ ઉત્પન્ન થયો હશે, વાચનમા રસ લાગતો હશે, ટુકામાં જ્ઞાનનું વ્યસન લાગ્યુ હશે, તો તેને આવી ચર્ચાઓના ખુલાસા કરવાનું મન થશે. પ્રાથમિક, માધ્યમિક, તેમજ ઉત્તમ શાળાઓમા ઘણાજ થોડા શિક્ષકો આવા હોય છે. પરતુ બધા એવા હોવા જોઈએ અને એવા થાય ત્યારે જ તેઓ પોતાની પદવીને શોભાવશે, પ્રતિષ્ઠામાં વૃદ્ધિ કરશે, અને આગામિની પ્રજાનુ કલ્યાણ કરી દેશના અભ્યુદયના બીજ રોપશે.

નવીન વર્ષની લહાણી તરીકે એકજ ઉપદેશ આપવા માંગુ છું, 'તે એ કે તમારે તમારૂં ને તમારા શિષ્યોનું જીવન સુધારવું હોય તો **સારી ટેવ** કેળવો આ ઉપદેશ ટુકો છે, પણ ઘણો વ્યાપક છે. મનનો સ્વભાવ એવો છે કે કોઈ પણ કાર્ય એકબે વાર કર્યાથી તે કરવા માટે એની મેળેજ એનું વલણ થાય છે કાર્યના આવા અભ્યાસથી ટેવ બધાય છે અને બધાયા પછી દિવસે દિવસે તેનું બળ વધતુ જાય છે તે એટલે સુધી કે પછી મનુષ્ય એ ટેવનો દાસ—રે ગુલામ થઈ જાય છે. તેને તેમ કર્યા વગર ચાલેજ

પડતું નથી અને તેના સખ્ત અધિકાર અને કબજામાંથી સાધારણ રીતે તેનાથી મુક્તિ મેળવી સ્વતન્ત્ર થવાતું નથી સાધારણ રીતે એમ કહેવાનું કારણ એટલુંજ કે અમુક ટેવ સ્થાપવી બહુ અઘરી નથી, પરંતુ તે સ્થપાયા પછી એવી તો દૃઢમૂળ થાય છે કે તેને નિર્મૂલન કરવાનું કાર્ય ઘણુંજ કઠણ થઈ પડે છે ને તે થોડાજ કરી શકે છે. આ ઉપરથી સમજાશે કે સારી ટેવનાં બીજ રોપવાં, પોષવાં, ને કેળવવાં એ દરેક પુરુષનું કર્તવ્ય છે અને એ કામ જેવું બાલ્યાવસ્થામા થઈ શકે છે તેવું મોટી ઉમ્મરે થઈ શકતું નથી, માટે એનાં યોગ્ય સ્થળ ઘર ને નિશાળ છે. માબાપ અને શિક્ષકોએ ઉપદેશથી અને તેથી વિશેષ પોતાના દાખલાથી બાળકોમાં સારી ટેવ સ્થાપવી. સારી ટેવ કઈ ને નઠારી ટેવ કઈ તે સર્વ સમજે છે ને તેને માટે કોઈને સમજાવવાની જરૂર નથી. પરતુ ઘણી બાબતો આપણે સમજતા હોઈએ તેમ છતાં પણ તે તરફ દુર્લક્ષ હોઈએ છીએ ; માટે તે તરફ ધ્યાન આકર્ષવાની જરૂર છે. સારી ટેવ એકે એક ગણાવવાનું આ સ્થળ નથી ; માત્ર થોડીક મુખ્ય તરફજ લક્ષ ખેંચવું યુક્ત છે

(૧) ઉદ્યોગની-સદુદ્યોગની ટેવ પાડો.—આળસથી આપણા દેશને ઘણી હાનિ થઈ છે અને તેનું કલ્યાણ કરવાનો ઉત્તમ માર્ગ ઉદ્યોગજ છે. ઉદ્યોગથી મનની વૃત્તિઓ શુદ્ધ રહી સન્માર્ગે પ્રવર્તશે ને હરકોઈ કાર્ય સિદ્ધ કરાશે.

(૨) વાણી, વિચાર, ને આચારની એકતા કેળવો.—મનમા કંઈ હોય ને કહેવુ કંઈ જુદુજ એવો સ્વભાવ ઘણા મનુષ્યોનો જોવામાં આવે છે. પરંતુ એ શુદ્ધ, પ્રામાણિક, ને સાધુ પુરુષોનું વર્તન નથી અને એથી ઈશ્વર પ્રસન્ન રહેતો નથી એ ખુલ્લું છે વળી સારા ઉપદેશ આપવા સહેલા છે. परोपदेशे पाण्डित्यम्—એ જગતનો સામાન્ય નિયમ છે, પરંતુ જ્યાંસુધી એ ઉપદેશને અનુસરતુ પાતાનું વર્તન હોતું નથી સાંસુધી ઉપદેશ વ્યર્થજ જાય છે. જેમનાં મન-વિચાર, વાચા, અને કર્મ-આચાર સુસગત નથી તેઓ કદી પણ જનમડળમા પ્રતિષ્ઠા પામવાના નથી. ત્રણે એક હોવાથી મન શુદ્ધ રહેશે ને તેમા કોઈ પણ પ્રકારની મલિનતા આવવા પામશે નહિ એવા પુરુષો શિરસાવન્દ્ય છે અને દરેક રીતે પૂજ્ય છે. એવે શુદ્ધ માર્ગે બાળકને પ્રવર્તાવો એટલે તેનું જીવન સુખી થશે.

છે. વર્ગેણી ઘણાજ પ્રકારોની છે દરેક વર્ગના સંગ્રહ માટે એકેક જુદો ઓરડો જોવામાં આવે છે ધારી ધારીને જોતાં બરાબર આઠ દિવસ થાય. માત્ર ઉપર ઉપરથી દૃષ્ટિ ફેરવી અમે સંતુષ્ટ થયા.

માર્કેટ મુંબઈની ક્રૉફર્ડ માર્કેટના કરતા મોટી લાગી ખરી, પણ મુંબઈ તરફના મૂળના વળગણને લીધે કહો, કે થાકને લીધે કંટાળીને અંદર ગયા હોવાને લીધે કહો, કે ગમે તેમ પણ એકંદરે એ કંઈ બહુ સારી ન લાગી. થોડી ઘણી ખરીદી કરી અમે ઘર તરફ પાછા વળ્યા.

સ્ટેશન પરની તજવીજ અગાઉની રીતે અમે ક્યારનીએ કરીજ મૂકી હતી. ટિકિટો પણ લેવાઈ ચૂકી હતી ગાડી રાત્રે દસ વાગને હાવ્રાથી ઉપડતી હતી જે રસ્તે અમે પ્રથમ આવ્યા હતા તે મુખ્ય રસ્તો હતો. હવે અમારે લખાણને રસ્તે પાછા ફરવું હતું. તેનું કારણ એ હતું કે અમારે વૈદ્યનાથ ઊતરવું હતું. વૈદ્યનાથ જવાને માટે વૈદ્યનાથ જંક્શન થઈને દેવઘર સ્ટેશને ઊતરવું પડે છે

અમારો મુકામ સ્ટેશનથી ઘણો દૂર હતો એટલુંજ નહિ પણ એવે સ્થળે હતો કે ત્યાં ભાડાની ગાડી પણ ન મળે. જુઓ કલકત્તા શહેરની ખુબી ! અલબત્ત મુકામ હાવ્રામા હતો, શહેરમા નહિ, છતાં ગાડીની મુશ્કેલી ઘણીજ પડશે એવું પ્રથમથી અમારી કલ્પનામા પણ નહિ આવેલું. અમારો આધાર અમારા સ્નેહી પર હતો તેમણે ગાડીની તજવીજ વખતસર કરવાનું માથે લીધુ હતું. તેમ ન હોત તો અમે દિવસ છતા ને બહુજ વહેલા ગોઠવણ કરી મૂકત પરન્તુ તેમની તરફથી નિર્ભયતાના વચનો મળ્યાં હોવાથી અમે નિશ્ચિંત હતા આઠ વાગ્યા, સાડા આઠ વાગ્યા, ને ગાડીઓની રાહ વધારે ને વધારે જોવાવા માંડી છતા અમારા સ્નેહી તદ્દન નિશ્ચિંત હતા. આપણને ચિંતા ઘણીએ થાય તોપણ એને સમયે કરવું શું ? તેમનો માણસ સ્ટેશન પરથી ગાડી લઈને આઠ વાગતે તો આવવાનો હતો ને પોણા નવ થયા છતા ગાડી એકકે ન આવી. આસપાસ ગાડીઓની શોધ કરાવી પણ એકે ભાડાની ગાડીની આશા શી ? અધુરામાં પૂરો તે વખતે અણધાર્યો વરસાદ આવ્યો અમને તો એમજ લાગ્યુ કે આજે નીકળવુ અશક્ય છે. મન ઊંચા પડી પડી રહેવું કેટલું કંટાળા ભરેલું છે તે માત્ર અનુભવીજ કલ્પી શકશે. વળી અમે ગાડીમાં રિઝર્વ કરાવવાની ગોઠવણ કરી હતી એ માથાફોડ બધી વ્યર્થ જાય, ન જવાની

ગુનેગારીનાં નાણાં ભરવા પડે, ને એવું થયા પછી ફરીથી કોઈ ગાડી રિઝર્વ કરવાનું માથે ન લે કંઈ કંઈ મુશ્કેલીઓ ઊભી થાય તેમ હતું અમે ઘણાએ અકળાયા પણ તે અકળામણના માર મૂગે મોએ ઘુંટડાજ ગળવાના હતા છેલ્લી ઘડીએ અમારો ઉપાય નહોતો સ્ટેશન જઈને ગાડીઓ લઈ આવે તો બે કલાક નીકળી જાય નવ નવ ને પાંચ, દસ, પંદર—એમ પાંચ પાંચ મિનિટ હવે કલાક જેવી લાગવા માંડી અને સાડા નવે ગાડીઓ આવી નીકળવું કે નહિ? જે સ્ટેશને જતાં દોઢ કલાક થતો તે સ્ટેશને અડધા કલાકમાં શી રીતે પહોંચાય? ગાડી ચૂક્યા પછી ક્યાં પાછા ક્યાં જવું? આ તો નહિજ ગમે તેમ પણ નીકળીને જે થાય તે સહેવું એજ નિશ્ચય પર સર્વે આવી પહોંચ્યા. સામાન જેમ નખાયો તેમ ગાડીઓમાં નાખ્યો, માણસોથી જેમ બેસાય તેમ તેઓ બેઠા, ધાંધલધાંધલ, અવ્યવસ્થા, ને ગભરાટમાં અમે નવ ને પાંત્રીસે મુકામેથી નીકળ્યા અમે જરા જઈએ ને ઘડિઆળ સામુ જોઈએ. ગાડીવાળાઓને વધારે દર આપવાની આશા આપી અમારામાંના કેટલાક તો ગાડીવાળાઓના હાથમાંથી લગામ સુદ્ધાં લઈ લઈ ચાબુકનો મરજીમાં આવે તેમ ઉપયોગ કરવા માંડ્યો. ઈશ્વરકૃપાથી બહુજ દોડાદોડ કરતાં અમે દસમાં પાંચ કમે સ્ટેશન પર પહોંચ્યા. ગાડી ઉપડવાનો ઘંટ થયો. નાના મોટા સર્વના ને વખતે મોં પર નિરાશા સ્પષ્ટ છવાઈ ગઈ મજુરો પોતાની સ્વેચ્છા પ્રમાણે સામાન ઉપાડવા મંડ્યા સખ્યા પણ તેમણે મરજી પ્રમાણે પોતાની વધારી દીધી. બરાબર બે મિનિટ પહેલાં અમે પ્લૅટફૉર્મ પર દાખલ થયા સંજોગોનું બળ કેટલીક વાર ઘણું અસરકારક નીવડે છે સ્ટેશનના પ્લૅટફૉર્મ પર તે વખતે સ્ટેશનમાસ્તર, તેના ટિકિટકલેક્ટરો, ને ગાર્ડ—એ બધા એક ટોળામાં સાથે ઊભા રહીને વાત કરતા હતા તેમને સ્પેશ્યલ ટિકિટ બતાવવામાં આવી. ટિકટકલેક્ટરે અમારા ડબ્બામાં બીજા ઉતારુઓને મુસાફરી કરી ડબ્બા પરનું કાર્ડ ખસેડી લીધું એટલું સ્ટેશનમાસ્તરે "આમનો ડબ્બો ક્યાં છે?" "ડબ્બો હોવોજ જોઈએ"—એ વચનોનો ઉચ્ચાર કર્યો ને તરત અમે નિશ્ચિંત થયા. ટિકિટકલેક્ટર ગુસ્સે તો થયો પણ તે નિરાધાર હતો. તેનું પોગળ બહાર આવ્યું ડબ્બો અમને સારે નસીબે પાછો મળ્યો, ને ભૂલ ટિકિટકલેક્ટરની હોવાને લીધે અમે મોડા ગયા હતા તે વાત

ઢંકાઈ ગઈ. ગાડી પણ દસ મિનિટ મોડી ઉપડી. સ્ટેશનમાસ્તરની વર્તણૂક ખરેખર ઘણીજ ઉમદા હતી સ્ટેશન પર એ હાજર ન હોત તો અમે ગાડી ચૂકતજ, પાછા ક્યા જાત તે સમજાતું નથી, ને તકલીફ પણ ઘણીજ પડત. કલકત્તાના સ્ટેશનના ઉપલા અધિકારીઓનો આમ અમને ઘણોજ સારો અનુભવ થયો ગાડી ઉપડ્યા પછી દરેકને ત્યાં અપરિમિત આનંદ થયો.

વૈદ્યનાથ:—સવારે દસને સુમારે અમે વૈદ્યનાથ પહોચ્યા. વૈદ્યનાથમાં શિવગંગામાં નહાવાનું ને શિવના દર્શન કરવાનું છે. શિવગંગાનું માહાત્મ્ય પંડ્યાઓ ઘણું મોટું દર્શાવે છે. પ્રથમ અમે ત્યાં ગયા ને સ્નાનકર્મથી પરવાર્યા. કુંડ ઘણો મોટો છે, પાણી બહુ ઊંડાં નથી તોપણ સ્વચ્છ છે તેથી નહાવાથી આનંદ થયો. ગામ ને મંદિરની નજીકજ કુંડ હતો. તોપણ બ્રાહ્મણો કે ભિક્ષુકોની ત્યાં પજવણી નહોતી તેથી સ્વસ્થ ચિત્તે નહાવાનો આનંદ અનુભવી શકાયો મંદિર બ્રાહ્મણોથી ચિક્કાર હતું. ત્યાં મુખ્ય દર્શન જ્યોતિર્લિંગ ને પાર્વતીના કરવાનાં છે. તે કરી ત્યાંના વિશાળ ચોકમાંથી ઉઘાડે પગે અમે બહાર નીકળ્યા. ચોક ઘણો મોટો છે એટલે બપોરે ઉઘાડે પગે તેમાં ચાલવું ઘણું વિકટ થઈ પડ્યું

મંદિરમાંથી ધર્મશાળા જતાં ગામમાં અમે થોડુંઘણું ફર્યા. ગામ નાનું છે વેપાર કે ઉદ્યોગ કશો નથી હવા ફંડી છે તેથી હવા ખાવા ઠેઠ કલકત્તાથી પણ કેટલાક લોકો ત્યાં જઈ રહે છે. તેમને માટે બંગલાઓ, ગામમાં ને ગામની બહાર છૂટા છવાયા, નાના, પણ સુન્દર જોવામાં આવે છે.

સાંજે ચાર વાગતે અમે કાશી જવા માટે દેવગઢ સ્ટેશનથી ઉપડી વૈદ્યનાથ જંક્શન પર જઈ પહોચ્યા. દેવગઢથી વૈદ્યનાથ જંક્શન સુધી પાકી સડક છે ને રસ્તો વૃક્ષોથી આચ્છાદિત છે. એ વાતની અમને મોડી ખબર પડી. નહિતર ઘોડાગાડીમાંજ જંક્શન સ્ટેશને જાત ને ત્યાંથી મેન લાઈનમાં મુસાફરી કરત તેમ કરવાથી એક સ્ટેશન બદલવાની ખટપટ મટત ત્રણ ત્રણ જંક્શન સ્ટેશનો આવતાં હોવાથી ને દેવગઢનું સ્ટેશન છેકજ નાનું હોવાથી ગાડીની સગવડ અમે આ વખતે કરી શક્યા નહોતા દેવગઢ સ્ટેશન પર નહિ તાર ઑફિસ, નહિ જુદો સ્ટેશન માસ્તર, ને નહિ જુદો ટિકિટ માસ્તર. એક સાધારણ કારકુન સ્ટેશનનું બધુંજ કામ ચલાવી લેતો હતો.

ઈશ્વરકૃપાથી વૈદ્યનાથ જંક્શન પર અમને જોઈએ તેવી જગ્યા મળી ગઈ. આ સ્થળે એટલું કહેવું જોઈએ કે એ પાસની ઇન્ટર ક્લાસની ગાડીમાં

ઘણુંખરૂં સગવડ સારી મળેજ છે. તેથી જ્યારેજ્યારે ઘણાં જંક્શનો વચમાં આવતા કે જ્યારેજ્યારે ગાડીના ૯॥ રિઝર્ડ કરાવવાનું અમને નહિ ફાવતું ત્યારેત્યારે અમે ઇન્ટર ક્લાસમાજ મુસાફરી કરતા, ને તેથી જોઈએ તેવી સગવડ ભોગવતા. ગાડીમાં અમે ગોઠવાયા. કોઈ પોલાસે આવીને સલામ કરી તો કોઈ પોર્ટરે. કારણ શું? "સાબ આપકુ ચેનસે બેઠનેકા મિલા." અમારે હસવા સિવાય ઉત્તરમાં બીજુ ભાગ્યેજ આપવાનું હતું.

કાશીમાં પહેલીજ વખતે કાશીવિશ્વનાથ, અન્નપૂર્ણા, ને ઢુંઢીરાજનાં દર્શન અમે કર્યાં હતાં. તે ઉપરાંત દર્શનમાં કાલભૈરવનાં બાકી હતાં. દુર્ગાકુંડ આગળ દુર્ગાદેવીનું દહેરૂં છે. દુર્ગાકુંડ પાસેજ અમારા મિત્ર પંડિત ગોવિન્દદાસનો બંગલો હતો. એટલે ત્યાં અમારે બેત્રણ વાર જવાનું થયું હતું. દુર્ગાદેવીનું મંદિર લાલ પત્થરોનું ચણેલુ છે. તેની સફાઈ દૂરથીજ જોનારની આંખો ખેંચે તેવી છે. તેમાં માકડાંઓનું જોર વિશેષ છે. એકલ ડોકલ હોય ને જો એકાદ માકડું છંછેડાયુ તો પછી પૂછવુંજ નહિ. બનતા સુધી માકડા કંઈ ઈજા કરતા નથી. માત્ર તેના સામે આપણે ન જોવું ને આપણે આપણું કામ કર્યા જવું.

ઍની બિસાંટની કૉલેજનું મકાન પણ અમે જોઈ આવ્યા. તે વખતે રજા હતી એટલે શિક્ષણ કેવું ચાલે છે તે જોવાનો લાભ અશક્ય હતો. મકાન સગવડવાળુ ને મોટુ છે

કાશીમાં પંચતીર્થી કરવા ઘણુંખરૂં બધાજ યાત્રિકો જાય છે. પંચતીર્થમાં અસી, પંચગંગા, દશાશ્વમેધ, મણિકર્ણિકા, ને વર્ણાનો સમાવેશ થાય છે આ બધે ઠેકાણે વહાણુમાં બેસીને જઈ શકાય છે. સવારે સાતને સુમારે અમે મણિકર્ણિકાથી નીકળ્યા ને બધે ઠેકાણે જઈ આવતા બપોરના બે વાગ્યા. એક છેડે અસી છે ને બીજે છેડે વર્ણા છે વચમાં વાગણમાં વસેલી છે. ઠેઠ સુધી પત્થરના ઘાટો આવ્યાજ કરે છે સલગ આટલા બધા ઘાટો હિંદુસ્તાનમાં બીજે કોઈજ ઠેકાણે નથી. વહાણુમાંથી બેઠા બેઠાજ આ બધા ઘાટો જોઈ શકાય છે. ઘાટોને લીધે કાશીની શોભા ખરેખર અનુપમ લાગે છે. આ સુંદર દેખાવની સાથે કેટલી વાર કોઈ અડધુ કોચેલું, તો કોઈ તરતનું પડેલું તણાતું શબ પણ જોવામાં આવે ખરૂં. પરંતુ દૂરથી તેને વિષે જેટલું સાંભળવામાં આવે છે તેટલું બધુ ખરૂં નથી. આવું શબ માત્ર કોઈ

કોઈ ગરીબ માણસનું અથવા તો સાધુ સન્યાસીનુંજ હોય છે. બીજી વાત લક્ષ ખેંચે એવી એ છે કે ઘણુંખરૂં દરેક ઘાટ આગળ કાશીની ગટરનાં પાણીનો ખુલાસો થાય છે. ગગા જેવી સ્વચ્છ નદીમાં ને ઘાટોના સ્વચ્છ ધામ આગળ આવી રીતે પાણીનો નિકાલ થાય તે અનિષ્ટજ છે. અલબત, ગંગામાં પાણી ઘણુંજ ઊંડું હોવાને લીધે તેમજ નદીનો પટ બહુ મોટા હોવાને લીધે આ પાણી ક્યાંએ સમાઈ જાય છે. છતાં શહેરથી દૂર કોઈક કેકાણે બધું પાણી કાઢવામાં આવતું હોય તો ઉત્તમ. દોષ કુદરતનો નથી, મનુષ્યનો છે; કુદરત તો આ સ્થળે એવી સુંદર છે કે મલિનતા ક્યાંએ છુપાઈ જાય છે. ત્રીજી વસ્તુ લક્ષ ખેંચે એવી એ છે કે મણિકર્ણિકા ને રેલ્વેના પૂલની વચ્ચેના ઓવારા પર ઘાટોની નજીકજ કેટલાક રાજા રજવાડાઓના નિવાસસ્થાન છે. તે મકાનો સંગીન, ઊંચાં, ને બાંધણીમાં જુદી જુદી જાતનાં છે.

પંચતીર્થ જતાં.

વિમલ જલને તીર્થે લોકો વિશુદ્ધ થતા હતા,
રવિ-ઉદયનાં કૂંળાં રશ્મિ સુખે હસતા હતાં;
પવન મીઠડો અંગો સાથે ધીરો રમતો હતો,
ઉદકસમીપે શાન્તિદેવે નિવાસ કર્યો હતો. 1.

× × × ×

ત્યાં નાવ સુંદર આગમનથી દૃષ્ટિ મમ ‘કર્ષિત થઈ,
રવિ-ઉદયના કિરણો તણી આનંદની કેલી ગઈ;
મીઠા અનિલની મિષ્ટતા લેવા પ્રબળ ઇચ્છા વધી,
શાન્તિતણા સામ્રાજ્યમાં આશ્રિત થવા બુદ્ધિ બની. ૨.
નાવ આવ્યું સમીપમાં સોપાનની હારો કને,
ને ગોઠવાયો સર્વ ત્યાં અમ સંઘ હર્ષે તે વિષે,
જયકાર કાશીનાથના “ શંભુ ” તણા ઉચ્ચારનો,
રણકાર કાંઠા પર પયો જ્યમ ધર્મનો ડંકો થયો. ૩.

+ + + +

ડોલતું ડોલતું તોએ, ધીર ગંભીર તાનમાં
ક્ષણુવારમહીં પ્હોંચ્યું, નાવ તે વારિમધ્યમાં ૪.

\+ + + +

અહા શું શોભે છે નગર અહીંથી આ સમીપમાં,
દીપે કેવા ઘાટો રમણીય કિનારા નજીકમાં,
દીપે શું દહેરાંઓ કંઈ કંઈક છે ઘાટ નવલા,
ખરે સોપાનો આ, સ્વરગ પર જાણે લઈ જતાં. ૫

\+ + + +

અરે રે શું તણાએ છે, વેગથી એ સ્થળે જુઓ,
નગ્ન ને અર્ધ કોહેલું, માનવીશબ માનજો. ૬.
બિચારો કોઈ દુર્ભાગી કે વા સાધુ હશે ભલો,
ભાગ્યહીન નથી એ તો ભાગ્યવાન કહુ ભલો. ૭.
જીવતા દેહની માયા, જીવતો દેહ મિત્ર છે,
ગયા જીવ પછી સર્વે, દેહને તો સમાન છે ૮.

\+ + + +

ખસી જાઓ ખસી જાઓ, અરે ઓ બટુકો તમે,
નાવથી દૂર રહેજો ને નાવને ના અડો તમે. ૯.
ક્રીડનો જલ મીઠામાં છેક બાલિશતા ભર્યાં
ઉછાળી જલ વેગેથી નાવસાંનિધ્ય આવિઆ. ૧૦.
ક્રીડન અને તોફાનમાં આનંદ તે સૌ માનતા,
રોક્યા ન તે કોના રહે મસ્તાન થઈ તે મ્હાલતા;
નથી મરતતા તોફાન ના નથી વિઘ્નસંતોષી જરા,
પીતા હસે સંપૂર્ણ એ સ્વાતંત્ર્યના જલના ઝરા. ૧૧.
સુખી રહેજો ભલે લેજો લ્હાવા સ્વાતંત્ર્યના તમે,
શૈશવે શુદ્ધ આનંદો સહુ સ્વાતંત્ર્યથી ગ્રહે ૧૨.
નથી મળ્યા શૈશવલ્હાવ જેણે,
નથી કર્યાં ક્રીડન ખૂબ જેણે,
નથી રમ્યાં બાલ્યપણે બહુને,
નથી જીવ્યાં જીવન શુદ્ધ તેણે. ૧૩.

\+ + + +

ગઢી. ત્યાં હનુમાનની મોટી મૂર્તિ છે. મંદિર ઘણુંજ ઊંચું છે. લોકો તેથીજ તેને 'ગઢી' કહેતા જણાય છે. ચઢતાં ચઢતાં શ્વાસ ભરાઈ જાય છે. આ મંદિરમાં વાનરનું બળ વિશેષ છે. તેથી પગથીઆં નીચેની દુકાનોવાળાઓ ચણા વગેરે વેચે છે. તે સાથે રાખીએ છીએ તો પછી વાનરોની પજવણી નથી થતી, નહિતર ઘણે ભાગે થાય છેજ. બીજાં રામચંદ્રજીનાંજ મંદિરો જોયાં. અયોધ્યાનું પ્રાચીન માહાત્મ્ય ઘણું હતું. તે માહાત્મ્યનું સ્મરણ કરાવે એવી હાલમાં ત્યાં કશી વસ્તુ નથી. પણ રામચંદ્રજી પ્રત્યે પ્રેમ ઉત્પન્ન કરાવે એવાં ત્યાં અનેક મંદિરો છે. આખું ગામ મંદિરોથી ભરપૂર છે, ને દર્શન વખતે કોઈ જાતની પજવણી નથી. તેથી અયોધ્યાનાં થોડાં પણ સુખદ સ્મરણોજ હજી સ્મૃતિપ્રદેશમાં રમ્યાં કરે છે.

ઘેર પાછાં જતાં અમે અયોધ્યાના મોટા મોટા રસ્તાઓ ને મકાનો જોતા ગયા. ગામ નાનું તોએ સ્વચ્છ તો ખરૂં. હવા અમને ઠંડી લાગી. શાન્તિ ને નિવૃત્તિનો અનુભવ આ ગામમાં ઠીક થયો. ગામ આખુંજ જાણે શાન્તિ ને નિવૃત્તિનું નિવાસસ્થાન જોઈ લ્યો. નથી ત્યાં વ્યાપાર, નથી ઉદ્યોગ, નથી કંઈ જાતની જાહોજલાલી, છતા ગામના ને મંદિરોના દેખાવમાંજ કંઈક એવું હતું કે બને તો ફરી એક વાર અયોધ્યા જવું ને થોડાક દિવસ ત્યાં રહી આવવું એવુ લાગ્યા કરે છે. અપૂર્ણ.



નોબલ પ્રાઇઝ.+

સર આશુતોષ મુકરજી કહે છે તે યોગ્યજ છે કે મિ. રવીન્દ્રનાથ ટાગોરને સાહિત્યને માટે મળેલું નોબલ પ્રાઇઝ સ્પષ્ટ બતાવી આપે છે કે એમનાં લખાણો હવે જગતમાં એક પ્રબળ શક્તિ તરીકે સ્વીકારવામાં આવ્યાં છે, અને એમની કલ્પનાશક્તિનાં સૌથી સુંદર ફળોનાં વિશિષ્ટ લક્ષણો તરીકે સૌંદર્ય તથા સ્વદેશાભિમાન ઉપરાંત જે અધ્યાત્મતત્ત્વ દૃષ્ટિગોચર થાય છે તેનું માહાત્મ્ય અક્ષય્ય છે અને તે સ્થાનિક તથા જાતિગત વિકારોથી મુક્ત છે. મિ ટાગોરના કેટલાક લખાણોમાં કવિકલ્પનાના ઉચ્ચતમ આદર્શોનો સંગ્રહ છે અમે વિશેષ હર્ષ સાથે જણાવીએ છીએ કે કલકત્તા યુનિવર્સિટિ

+ એક અંગ્રેજી લેખ ઉપરથી.

પણ આપણા રાષ્ટ્રીય કવિને 'ડૉક્ટર ઑવ્ લિટરેચર' (સાહિત્યાચાર્ય)-ની માનવંતી પદવી એનાયત કરવાની છે.

નોબલ પ્રાઇઝોનો ટુંક હેવાલ નીચે આપવામાં આવે છે:—

નોબલ પ્રાઇઝો ટ્રસ્ટીઓને સોંપેલા એક ફંડમાંથી દર વર્ષે અ-પાય' છે. એ ઇનામો જનસમૂહના કલ્યાણમાં સૌથી મોટો ભાગ લેનારને વહેંચી આપવામાં આવે છે. તેના પાંચ હિસ્સાઓ કરેલા છે, અને તે (૧) પદાર્થવિજ્ઞાન, (૨) રસાયનશાસ્ત્ર, (૩) વૈદ્યક અથવા ઇન્દ્રિયવિજ્ઞાનશાસ્ત્ર (૪) સાહિત્ય, અને (૫) સુલેહની જાળવણી*—એટલા પ્રદેશોમાં કામ કરનારને આપવામાં આવે છે. આ પ્રમાણેનું વિલ કરનાર એક સ્વીડનના આલ્ફ્રેડ નોબલ નામના વિજ્ઞાનશાસ્ત્રી હતા તેમણે ડાઇનૅમાઇટની શોધ કરી હતી અને આશરે ૧,૭૫૦,૦૦૦ પાઉંડની મિલકત મૂકી સને ૧૮૯૬ની તા. ૧૦મી ડીસેંબરે મરણ પામ્યા હતા. નોબલના મૃત્યુ પછી પાંચમા સાંવત્સરિક દિવસે એટલે સને ૧૯૦૧ની તા. ૧૦મી ડીસેંબરે પહેલવહેલા ઇનામો અપાયાં હતાં. (૧) પદાર્થવિજ્ઞાન તથા (૨) રસાયનશાસ્ત્રનાં ઇનામ સ્વીડનની વિદ્યાને લગતી પરિષદ્ નક્કી કરે છે; (૩) વૈદ્યક અથવા ઇન્દ્રિયવિજ્ઞાનશાસ્ત્રના ઇનામનો નિશ્ચય સ્ટૉકહોમનો વૈદ્યકનો સમાજ કરે છે; (૪) સાહિત્યના ઇનામનો નિર્ણય કરનાર સ્વીડનની સાહિત્યપરિષદ્ છે; અને (૫) સુલેહને લગતું ઇનામ નૉર્વેની સ્ટૉર્ટિંગ (રાજસભા) એ ચૂંટી કાઢેલા પાંચ પુરુષોની કમિટિ તરફથી મુકરર થાય છે. સ્વીડનની સરકાર બોર્ડ ઑવ્ ડિરેક્ટર્સનો પ્રેસિડન્ટ નીમે છે.

સને ૧૯૧૩નું આનન્દપર્યટન.

ગયાં બે વર્ષની માફક આ સાલ પણ કૉલેજના ત્રીજા વર્ષના વિદ્યાર્થીઓને આસિસ્ટંટ માસ્તર મિ. શાકરલાલ અમૃતલાલ દવે તથા પ્રૅક્ટિસિંગ સ્કૂલના હેડ માસ્તર મિ. ફૂલચંદ કકલચંદ શાહની દેખરેખ નીચે કાઠિઆવાડમાં દ્વારિકા સુધી પર્યટન કરવા માટે મોકલવામાં આવ્યા હતા.

+ એક અંગ્રેજી લેખ ઉપરથી

* પાંચમા વિષય તરીકે 'સુલેહ'ની ખાસ પસંદગી કરવાનું કારણ એ કહેવાય છે કે દુનિયામાં ડાઇનૅમાઇટ નામની નાશકારક વસ્તુની શોધ નોબલને હાથે થઈ તેથી જાણે તેના પ્રાયશ્ચિત્તરૂપે સુલેહની જાળવણીને માટે બને તેટલું ઉત્તેજન આપવું એવી નોબલની ઇચ્છા હતી.

ગુજરાતના રહીશોને ગુજરાતમાં ને ગુજરાતમાં પર્યટન જોવાનો તથા અનુદ્ભાવનનો પ્રસંગ કવચિતજ આવે છે, અને એ બેઉ વસ્તુનો ખ્યાલ શિક્ષકને માટે આવશ્યક છે એમાં સંદેહ નથી. આ લાભ આપવાની ઇચ્છાથી આ કાઠિઆવાડની મુસાફરી પસંદ કરવામાં આવી હતી. પર્યટન માટે ગયેલા સ્કૉલરોમાંથી કેટલાક દર વર્ષે માફક મુસાફરીનું વર્ણન નિબંધરૂપે લખી ઇનામ મેળવવા માટે હરીફાઈ કરી હતી. સ્કૉ. મણિશંકર હરદેવરામનો નિબંધ ચઢિઆતો હોવાથી તેમને રૂ. ૫) નું ઇનામ આપવામાં આવ્યું છે, ને તેમણે લખેલો નિબંધ નીચે પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવે છે.

" કાઠિઆવાડની મુસાફરી ".

ઊછળી જતા ઉમંગમાં તા. ૨૭ નવેમ્બર ૧૯૧૭ના દિવસે સાંજે જમી પરવારી, લાંબા વખતથી ધારેલી કાઠિઆવાડની મુસાફરી માટે તૈયાર થયેલો અમારો નાનકડો સંઘ ગુરુવર્ય શ્રીકમળાશંકરભાઈની આજ્ઞા લેવા ગયો ' તમો સર્વે સંપસંપીને ' રહેજો,' ' આપણી કૉલેજનું સારૂં બોલાય એવું વર્તન રાખજો,' એવાં અમૃતપ્રાય શિક્ષાવચનો સાંભળી નમન કરી, બાવીસ વિદ્યાર્થીઓના સમૂહ તથા સ્ટેશન સુધી વળાવવા માટે આવેલા અન્ય સ્કૉલર-બંધુઓ સ્ટેશને આવ્યા. સાથે આવનારા માસ્તર સાહેબો મે શંકરલાલ અમૃતલાલ દવે તથા ફુલચંદ કકલચંદ શાહ સ્ટેશને હાજર હતા અમદાવાદથી ઉત્તર દિશાએ ગમન કરનાર ટ્રેનમાં ખાનાં રિઝર્વ કરાવી બાવીસ સ્કૉલરો, બે રસોઈઆ, એક પટાવાળો સિપાઈ, તથા એક નોકર, મળી છવીસ માણસો થર્ડ ક્લાસમાં તથા બે માસ્તર સાહેબો સેકંડ ક્લાસમાં બેઠા. રાત્રિના આઠ વાગ્યા હતા. દિવસ કાર્તિક સુદિ પંચમીનો હતો શરત્પૂર્ણિમાના ચંદ્રનો કંઈક પ્રકાશ ઓછો થયેલો છતાં નિર્મળ તેજ આપનાર વિધુ અમારી સાથે સાણંદ સ્ટેશન સુધી કુદરતી સૌંદર્યની નિરીક્ષામાં મદદગાર થયો. ચંદ્રમા અસ્ત થયો એટલે અમે પણ કંઈક નિદ્રાદેવીના સપાટામાં સપડાવા લાગ્યા. કેટલાક જાગ્રત્ અવસ્થામાં ને કેટલાક અર્ધકચરી નિદ્રામાં રમણ કરતા હતા; એવામાં વીરમગામ જંક્શન આવ્યું અહિં ગયે સાલ આ કૉલેજમાંથી સીનિઅર થઈ ગયેલા અમારા એક મહેતાજી મોહનલાલ બાપુજીએ ચાપાણી, તથા પાનસોપારીથી અમારૂં આતિથ્ય કર્યું વીરમગામથી વઢવાણ જનારી ટ્રેનમાં અમે બેઠા વઢવાણથી મોળા જંક્શને સવારે સાત કલાક ને પાંચ મિનિટે ઊતરી દાતણપાણી કર્યું.

સાંસુધીમાં એક પછી એક સ્ટેશન અનુક્રમે આવ્યાં અને ચાલ્યાં ગયાં. ધોળા સ્ટેશન મૂક્યા પછી કાઠિઆવાડના પહાડોની હાર, ઝાડો વિનાનો વેરાન પ્રદેશ—એ સર્વેનો આનંદ અનુભવતા, ડુંગરાની ધાર જોતા, સિદ્ધરાજ જયસિંહે ઔદિચ્ય બ્રાહ્મણોને દાનમાં આપેલા શિહોર ગામ નજદીક આવી પહોંચ્યા. શિહોર સ્ટેશનથી શિહોર ગામ પાસેજ છે. મોટો ડુંગર, તેની તળેટીમાં શિહોર ગામનાં ઘર, ડુંગર ઉપર શિહોરી માતાનું દેરાું, અને બીજી બાજુ દરિયાનો ખારનો પ્રદેશ—એ સર્વે અદ્ભુત દેખાવોએ અમારૂ સર્વેનું મન હરણ કર્યું. નાના બાળાની, કલાકે બાર પંદર માઇલનો રસ્તો કાપનારી, ધીરી ટ્રેનમાં ચાલતાં "ભાવનગર પરા" નામનું સ્ટેશન આવ્યું. અહિં એન્જિનોનાં કારખાનાં તથા આજુબાજુ આવેલાં ખજુરનાં ફૂલનાં ઝાડો જોયાં. ભાવનગર સ્ટેશન ત્યાંથી થોડુંજ દૂર હોવાથી અમે અમારાં કાગી શેતરંજીથી બાંધેલાં બિસ્તરા સંભાળવા મંડયા. ભાવનગર સ્ટેશન આવ્યું સર્વે પોતપોતાનાં ટ્રંક બિસ્તરા લઈ ઊતર્યા. સ્ટેટના દિવાન સાહેબ ત્રિભોવનદાસ કાળીદાસ કે જે અમારા ત્રીજા વર્ગના સ્કૉલર છોટાલાલ ગિરધરલાલના કાકા થાય છે તેમણે કરી રાખેલી ગોઠવણ મુજબ અમે દાદાસાહેબની ધર્મશાળામાં ઊતર્યા. એ તા. ૪ થીનો દિવસ હતો. સર્વે શ્રાન્ત હતા, છતાં રા. ફૂલચંદ માસ્તર સાહેબની ઓળખાણથી સર્વેને ઊના પાણીએ નહાવાનું મળ્યું તેથી શ્રમ દૂર થયો. દિવાન સાહેબના મેમાન તરીકે એ દિવસે રહી સાંજે "આલ્ફ્રેડ હાઇસ્કૂલ" નું મકાન જોવા ગયા. ત્યાંની સર્વે સંગ્રહ સ્થાનની વસ્તુઓ જોઈ રા. રા. કૌશિકરામભાઈ કે જે કેળવણીખાતાના અગ્રણી—વિદ્યાધિકારી છે તેમની તરફથી ચાપાણી થયાં તે સ્વીકારી મુકામે આવ્યા. રાત્રે ગિરનાર, શેત્રુંજો, અમેરિકાનો દેખાવ, દરિયાની અંદર રહી લડનાર આગબોટોનો દેખાવ, ભાવસિંગ મહારાજની પ્રતિમા, વગેરે આકર્ષક ચિત્રો જોઈ રાત્રે મુકામે આવી સૂઈ રહ્યા. બીજે દિવસે એટલે તા. ૫મી ની સવારે નગરશેઠ અમરચંદભાઈ તરફનું આમંત્રણ થયું એ શેઠ ફૂલચંદ માસ્તર સાહેબના જ્ઞાતિલા અને કેળવણીખાતાના સ્કૉલરો ઉપર અત્યંત પ્યાર ધરાવનાર હતા. તેમને ઘેર ચાપાણી કરી તેમના તરફથી આગ્રહપૂર્વક થયલો સત્કાર સ્વીકારી પશ્ચાદ્ને સહેજ વિસામો લઈ દિવાન સાહેબ તરફથી આવેલી બે ઘોડા જોડેલી મોટી ગાડીઓમાં બેસી ભાવનગરનું બંદર, પીલ ગાર્ડન, બાર્ટન લાઇબ્રેરિ, પાનવાડીનું રેસ્ટ-હાઉસ, ગોતી-

;ભાગની રાજા સાહેબની કચેરી; વગેરે સર્વે જોવા લાયક મકાન જોયાં. બધા મકાનમાં રાજદારી ચીજો ઘણીજ ઉત્તમ હતી. એ સર્વેનું વર્ણન કરવાની બહુ જરૂર નથી, કારણ કે વડોદરા, જયપુર, એ શહેરોના મ્યુઝિઅમ ઘણા-ખરાએ જોયલાં છે. પણ ગૌરીશંકર તળાવ ઉર્ફે બોરસાગર નામનું મોટું સરોવર જોવા જેવું છે.

એ તળાવ જોવા અમે સર્વે પગપાળા ગયા હતા. પ્રભાતનો વખત હતો એટલે ત્યાં એટલો આનંદ થયો કે તેનું યથાસ્થિત વર્ણન થઈ શકે એમ નથી. એ તળાવમાંથી આખા શહેરને પાણી પૂરૂં પાડવામાં આવે છે. ગેહેથી નામની નદીને એ સરોવરમાં વાળેલી છે. ચારે બાજુ ફરતી પાળ બાંધેલી છે. વધારાનું-પાણી એક બાજુથી વહી જાય છે. તેની એક નદી વહેળા-રૂપે ચાલે છે. ઉપર ઝૂલતો પૂલ બાંધેલો છે. તે આશરે ૫૦) ફુટ લાંબો હશે. એ પૂલ જોઈ લુકની આગળના પૂલનો અનુમાનભાસ થયો હતો.

તા. ૫મીએ સાંજે સવા ૭ વાગે ઉપર લખેલી મોટી ગાડીમાં બેસી સ્ટેશને આવ્યા. ટ્રેનની ટિકિટ લઈ રાત્રિએ પાલિતાણે આવ્યા. ત્યાં સ્ટેટ તરફથી સર્વે ગોઠવણ મિ. ગામી તથા માસ્તર સાહેબ ચાંપસિંહ ભાઈએ કરી રાખી હતી. અહિં પણ શ્રાવકની ધર્મશાળામાં મુકામ કર્યો.

તા. ૬ઠ્ઠીએ સવારે ૭ વાગે ઊઠી આઠ વાગે પાલીતાણાના શેત્રુંજા ડુંગરની તળેટીમાં આવી ચઢવું શરૂ કર્યું. ડુંગર ઉપર પત્થરનાં ચઢતાઊત-રતાં વગર ચણેલાં પગથીઆં છે. ચઢાવ અઘરો છે. પણ થોડે થોડે અંતરે વિશ્રામસ્થાન બાંધેલાં છે, એટલે બહુ થાક લાગતો નથી. સર્વે વિસામામાં "સાલા કુંડની પરબ" અમરચંદ ખીમચંદ ડમણી સુરતવાળાની બંધાવેલી તથા વડનાં,ઝાડનો વિસામો ઠીક છે ડુંગર ઉપરથી આસપાસનો દેખાવ અતિ-રમણીય દેખાય છે. એ ડુંગરમાંથી નદી નીકળતી નથી પણ ગીરના ડુંગર-માંથી નીકળતી શેત્રુંજી નદી થોડે દૂર સર્પાકારે દેખાય છે. વચ્ચે એકજ મોટી ખીણ છે. ઝાડપાન બહુ નથી. ડુંગર ઉપર બાંધેલા કુંડ છે. તેમાં સ્નાન કરી, આદીશ્વર ભગવાનની ટુંકમાં દર્શનાર્થે ગયા. ત્યાંની આરસની ગોઠવણ તથા આદીશ્વર ભગવાનના દાગીના અને દેવળની બાંધણી જોઈ

સર્વધર્માણાં જૈનં જયતિ શાસનમ્ એ વાક્ય બરાબર યાદ આવ્યું. એ દેવળની મૂર્તિના ઘણા ઉદ્ધાર થયલા મનાય છે તેમાનો છેલ્લો ઉદ્ધાર ૧૫મા સૈકામાં થયલો કહેવાય છે. એ દેવળ જોઈ નવટુંક જોવા ગયા શરદ ઋતુનો તાપ તો હતો, છતાં પર્વત અને તે વળી પવિત્ર પર્વત તેમજ ૧૯૭૭ ફુટની ઉંચાઈ એટલે બહુ હેરાન ન થતાં, ૧–આદીશ્વરની ટુક જોઈ, ૨–મોતીશાની, ૩–બાલાભાઈની ૪–મોદીની- ૫–હીમાભાઈની ૬–ઉજમબાઈની ટુક ઉર્ફે નંદીશ્વરદ્વીપ ૭–ઠાકરશાની ૮–છીપાભાવાની ૯–સદાસોમની ચોમુખની ટુક જોઈ. ચોમુખની ટુક બધા કરતાં ઊંચી છે. અહિંથી દષ્ટિમર્યાદા બહુ વિશાળ દેખાય છે, અને કંઈક ભાન થાય છે કે જો આપણા મનની મર્યાદા એવી વિશાળ રાખીએ તો પ્રભુપદ પ્રાપ્ત કરતાં વિલંબજ ન થાય.

તા ૭મીએ શહેરમાં ડૂબી ગયલા માણસોની જગ્યા જોઈ શોકમાં અત્યંત ગરકાવ થઈ ગયા. તા–૧–૬–૧૩ નો ઘાતદિવસ જ્યાં ત્યાં ભીંતિ કોતરેલો અવલોકી રેલનું નુકસાન કેવું ભયંકર હોય છે, તે બરાબર જોયું. તા. ૮મીએ ડુંગર પર ચ્હડેલા તેનો થાક ઊતરી રહ્યો, તા. ૯મીએ ગાડીમાં આખો દિવસ સવારે ૯થી સાંજે સાડાપાંચ સુધીનો વ્યતીત કર્યો સાડા પાંચ વાગે જૂનાગઢ શહેર અને ગિરનાર ગઢનાં દર્શન થયાં જૂનાગઢ શેહેર જોતાં રોમેરોમ હરખ અને રાણકદેવીના દુહાના રાગડા સ્કૉલરોના મુખમાંથી નીકળવા માંડયા, "મા પડ મારા આધાર ચોસલા કોણ ચડાવશે, ગયા ચડાવણહાર" વગેરે આલાપો કરતા સ્ટેશન પર ઊતર્યા ગાડી ભાડે કરી શ્રાવકની ધર્મશાળામાં ઉતારો લીધો એ ધર્મશાળા નગરશેઠ હેમાભાઈની બંધાવેલી છે.

તા ૧૦મીને દિવસે નરસિંહ મહેતાનો ચોરો તથા શકરબાગ જોઈ તા ૧૧મીએ દરબારી સિગરામમાં બેસી ગિરનારની તળેટીએ જવા નીકળ્યા. એક બાજુ રેવતાચળ પર્વત, બીજી બાજુ ઈટિવો નામનો પર્વત, અને વચ્ચે સડક જેમ વહાણમાં માર્ગ કાપનાં તળેટીએ આવ્યા. સવારે સાડાસાત વાગે ચડવું શરૂ કર્યું પગથીઆ ચણતર કરી, સુરંગ ફોડી, માર્ગ કરી, વચમાં બાંધેલાં છે સાત આઠ પગથીઆનો સમૂહ પુરો થાય કે એક પગથીઉં સપાટ આવે છે, વળી સાત આઠ દસનો સમૂહ થયે સપાટ–એ પ્રમાણે

ચઢતા, વચ્ચે હૃદયના ધમકારા વધી ગયે કંઈક ઊભા રહી વિસામો લેતા, આમ તેમ કુદરતી સૌંદર્ય અને ગિરિરાજનું ઔડપણુ, કિલ્લાકોટ માટે મજાનું અમણીપણુ વગેરેની પ્રશસા કરતા નેમીનાથ ભગવાનની ટુંકે આવ્યા શ્રાવક લેકોનાં દેવળોમા નેમીનાથજીનું સ્થાન બીજે નમ્બરે ગણાય છે. એ દેવળ નિહાળી દરવાજા બહાર જતા ૩૧૦૦ ફુટ ઉંચાઈનું પત્થરમાં કોતરેલું લેવલ દેખાયુ ત્યાંથી થોડેક દૂર ચઢયા એટલે "ગૌમુખી ગંગા" નામનું સ્થાન આવ્યુ. અહિં અમે સૌ ગિરધરલાલની બધાવેલી ધર્મશાળામાં ઊતર્યા કુંડમા નાહી હિમવતી ગંગાના હિમ જેવા પાણી કેવાં લાગતાં હશે તેનુ અનુમાન કર્યું ગિરનાર પર્વત લીલો કહેવાય છે, કેમકે ઝાડપાન તથા પત્થરની મોટી ગહામાથી નીકળતાં પાણીનાં ઝરણુ એ પર્વતમાં છે એવી રીતે ઝરણુંથી થયેલા ગૌમુખી ગંગાનો કુંડ, હનુમાનધારા, કમંડલ કુંડ વગેરે ગિરનાર પર્વતમાં છે

ગિરધરલાલની ધર્મશાળામાં જમી પરવારી પત્થરચટ્ટી, સતદાસજીની ટુંક, તથા શેષાવન જોઈ સાજે નેમીનાથની ટુંકમાં પાછા ઊતરી સૂર્ય દેવ સાંજ થઈ જવાથી હનુમાનધારા જઈ શકાયુ નહોતું બારસની ચાદની હતી ને સૌને પર્વત પર ચઢવાનો થાક હતો, છતાં નેમીનાથની અગાસી ઉપર ચઢી આસપાસનો દેખાવ સાકરલાલ માસ્તર સાહેબે આનન્દથી બતવ્યો તે જોયો કવિઓ કલ્પના કરી કેવી રીતે કવિતા બનાવે છે, તેનું સારૂં અનુમાન થયુ. આજુબાજુની ખીણુ અને ઝાડપાન ઉપર પડેલી ચાદની જોઈ કુદરતનુ સારૂં જ્ઞાન થયુ રાતે શ્રાન્ત થયલા હોવાથી સારી રીતે નિદ્રા આવી ગઈ સવારમાં ઊઠી અબાજીની ટુક, ગોરખની ટુક; અને દત્તાત્રયની ટુકની મુલાકાત લીધી સૌમા ગોરખની ટુક ઊંચી છે. ત્યાં આગળ એ પર્વતની ઉંચાઈ ૩૬૬૬ ફુટ છે. દત્તાત્રયની ટુંકનો ચઢાવ અઘરો હોવાથી એ ટુક કેટલાક સ્કૅાલરો ચઢયા નહોતા. મધ્યાહ્‌ને ગૌમુખી ઉપર આવી જમી પરવારી સાંજના પર્વત ઊતરી આવ્યા. ઊતરતાં માત્ર ૩૦થી ૪૦ મિનિટ લાગી હતી. તળેટીએ સિગરામ હાજર હતા તેમા બેસી અશોકનો તથા રુદ્રદામાનો લેખ જોયો. આજ સુધી લેખના પાળીયા કેમ કોતરાય છે, તેનુ ભાન કોઈજ સ્કૅાલરને ભાગ્યે હશે. કોઈ ઊભો પત્થર કે જેના પર માણસનાં માપ કોતરાય છે એવો-ધારતા હતા. કોઈ કાળો લાબો પત્થર હશે એમ ધારતા હતા, પણુ આ પત્થર તો પાસેના રૈવતાચળ પર્વતમાંથી ઘસી આવેલી મહાશિલા છે. દશ ફુટ

ઊંચો અને વીસેક ફુટ લાંબો હોઈ તે ઉપર સારા અક્ષરે પાલી ભાષામાં લેખ કોતરેલા છે, કોઈ અક્ષર ખંડિત થયો નથી, ઉપર ધર્મશાળારૂપે મકાન બંધાવેલું છે તે લેખનું રક્ષણ કરે છે એ લેખ જોયા પછી અમારો સિમરામ દામોદર કુંડ આગળ અટક્યા. એમાં મરેલાં માણસનાં હાડકાં નાખવામાં આવે છે. હાડકાંને ઓગાળે એવો એના પાણીમાં ગુણ છે. પાંચ આનાનો કર એ મિષે લેવાય છે. પાણી વહેતાં છે. કુંડ ઉપર દામોદર ભગવાનની મૂર્તિ છે. એ કુંડ રૈવતાચળની તળેટીમાં છે. એ દિવસ તા. ૧૨મીનો હતો.

તા. ૧૩મીને દિવસે સિગરામમાં બેસી જૂનાગઢ શહેરનો ઠાઠમાઠ, બજારનો ભપકો. તથા ગાડીખાનું, મકરબો (રાજાનો તથા તેના મામા બાઉદીનભાઈનો) સરદારબાગ, તથા તેમાંનાં જાનવરો, સિંહ, સિંહણ, તથા બીજાં પ્રાણીઆદિ વગેરે જોયાં. મકરબો એક તાજ મહાલના નમુનારૂપે છે ને તેની કોતરણી બહુ સરસ છે. ગાડીખાનામાં ચાંદીની ગાડી તથા તેનો સાજ જોવા જેવો છે.

તા. ૧૪મીએ સાંજે જૂનાગઢથી વેરાવળ આવી પહોંચ્યા. રસ્તામાં સોરઠ નદી તથા વંથળી ગામ જે વનસ્થળી કહેવાય છે તે આવ્યાં હતાં. વેરાવળ આવ્યા એટલે દરિયા કિનારાનો ઠંડો પવન બધાને ચિત્તહર થયો. એ સ્થાન જૂનાગઢના નવાબ સાહેબનું છે. ત્યાંના અધિકારી સાહેબ સ્ટેશને લેવા આવ્યા હતા. તેમણે આપેલા સરકારી નવા ઉતારામાં અમો સર્વે ઊતર્યા. રાતે બંદર ઉપર જઈ હવા ખાધી તા. ૧૫મીએ "વળા અને વઢવાણ તે પછી પાટણપુર વસ્યું" એમ કહેવાતાં પ્રભાસપાટણની નિરીક્ષા અર્થે ટ્રામમાં બેસી પાટણ પહોંચ્યા. રસ્તે મુસલમાનોનું કબરસ્તાન અને દરિયાનો ઘુઘવાટ જોઈ ૧૦૨૪ની સાલ યાદ આવી. સોમનાથનું દેવળ જોતાં સાથ પૂરેપૂરી કમકમી છૂટી. દેવળના શિખરો તરવારથી માણસનાં ડોચકાં (માથાં) ઉતારે તેમ ઉપરથી છેદી નાખેલાં છે. નવું સોમનાથનું દેવળ અહલ્યાબાઈનું બંધાવેલું છે. તેનું કોતરકામ જોઈ શિવલિંગનાં દર્શન કરી કલ્પાન્તરની મૂર્તિનાં દર્શન કર્યાં.

શ્રીકૃષ્ણભગવાને દેહત્યાગ કર્યો હતો તે દેહોત્સર્ગમાં સ્નાન કર્યું હતું. પ્રથમ ત્રિવેણીસંગમમાં એટલે હિરણ્યા, કપિલા, અને સરસ્વતી એ નામની ત્રણ નદીઓ ભેગી થાય છે ત્યાં સ્નાન કરવાનો વિચાર હતો, પરંતુ પાણી જરા દૂર હોવાથી દેહોત્સર્ગમાં સ્નાન કર્યું પાછા આવતાં ભીડભંજન મહા-

દેવ તથા બાણેશ્વર મહાદેવ કે જ્યાં શ્રીકૃષ્ણદેવ બેઠા હતા અને દૂરની ઝાડીમાંથી પારધિએ બાણ માર્યું હતું તે જગ્યા જોઈ. પછી પાછા વેરાવળ આવ્યા. જે ઠેકાણેથી બાણ માર્યું હતું ત્યાં વડલાની ઝાડી છે. તે જમાં સમુદ્ર ઉપરથી જણાય છે જેથી ત્યાં ગયા ન હતા. એ ભાલકાતીર્થને નામે ઓળખાય છે.

તા૦ ૧૬મીએ જમીનમાર્ગ છોડી દરિયામાર્ગે, રેલ્વેટ્રેન છોડી અગ્નિનૌકામાં મુસાફરી કરવાનો આરંભ કર્યો. સવારે પાંચ વાગે, સમુદ્ર ઉપર ગયા. ત્યાં બે કલાક આગબોટ આવતાં તથા બોટ વગેરેની તૈયારી કરતાં નીકળી ગયા. બરાબર સાત વાગે બોટમાં બેસી સ્ટીમરમાં આવ્યા. થર્ડ-ક્લાસની ટિકિટ છતાં સેકંડ ક્લાસમાં બેસવાનું સાધન મળ્યું હતું તેથી અમે જરા સુખી થયા. નવીસવી દરિયાની મુસાફરી હોવાથી કેટલાકને ચક્કર આવ્યાં પણ મે. સપ્રે માસ્તર સાહેબની ભલામણ મુજબ આદું, સૂંઠ, લવિંગ, તજ વગેરે સાથે રાખેલાં હોવાથી શાંતિ થઈ ગઈ. સ્ટીમર ઉપડી. એક બાજુ કાઠિઆવાડનો કિનારો અને એક બાજુ અરબી સમુદ્ર એમ ચાલતાં ચાલતાં માંગરોલ સ્ટેશન થયું. ત્યાંનો માલ ઉતારી રાતના પોરબંદર સ્ટેશને લંગર નાખ્યું. પોરબંદરથી ઉપડી દ્વારકા સવારે સાડાપાંચ વાગે ઊતર્યા. "દ્વારકાધીશકી જય" એવા આનંદધ્વનિ સાથે સ્ટીમરમાંથી બોટમાં, બોટમાંથી જૉલિબોટમાં અને જૉલિબોટમાંથી ખુરસી પર બેસી જમીન પર ઊતર્યા. કિનારા પર ઊતરી ઉદધિને નમસ્કાર કરી તા૦ ૧૭મીએ "ગેસ્ટ હાઉસમાં" મુકામ કર્યો. ગાયકવાડી રાજ્યનો ઓખામંડળ ભાગ જોવાથી સર્વેને આનંદ આનંદ થયો. દરિયાની ખારી હવાથી સર્વેનાં મન જરા અસ્વસ્થ હોવાથી ગોમતીસ્નાન ન કરતાં તળાવે જઈ સ્નાન કર્યું; પછી મુકામે આવી જમી પરવારી દ્વારકાની પાસેના એક ગામના રહીશ સવાયા ગૃહસ્થ અને સારા લેખક તરીકે પ્રખ્યાત પુરુષોત્તમ વિશ્રામ માવજીનો બંગલો જોયો. એ બંગલામાં શિવાજીના વખતના પડદાઓ તથા ઉમરખાયમ નામના ઇરાનમાં થઈ ગયેલા કવિનાં કાવ્યનાં ચિત્રો તથા મકરબાને આકારે બાંધેલો આરસનો ઘુમટ જોઈ ઘણો આનંદ થયો. ત્યાંથી ગોમતીના દર્શન કરી સવારે નાહીશું એવો સંકલ્પ કરી દરિયાકિનારે ફરતા, ચાંતીર્થમાંની શોધ કરતાં, પાછા મુકામે આવી સૂઈ રહ્યા.

તા. ૧૮મીએ ગોમતીમાં સ્નાન કર્યું. સ્નાન કરવા બદલ લેવાતો કર માફ કરવામાં આવ્યો હતો. સ્નાન કરી શુભ રાજાના વખતનું બંધાવેલું ૧૭૦ ફુટ ઊંચું અને ૬૦ થાભલાવાળુ દ્વારકાધીશનું દેવળ જોયું. રણછોડરાય, ત્રિકમરાય, કલ્યાણરાય, વગેરે મૂર્તિનાં દર્શન કર્યાં. કેટલાક ભાવિક ભક્તોએ સાડા આઠ આના ખરચી ચરણસ્પર્શ કર્યા.

તા. ૧૯મીએ ખટારામાં બેસી બેટ જવા માટે ઉપડયા. દ્વારકાથી બેટ ૧૫ માઇલ છે. એ ૧૫ માઇલની જમીનની મુસાફરી કરી હિંદુસ્તાનથી બહારના મુલકમાં વહાણમાં બેસી ગયા. પવનની અગવડને લીધે બે કલાક વહાણમાં ગયા તેથી એ દિવસે સાંજે બેટમાં પહોંચ્યા. ડોસાભાઈની ધર્મશાળાને નામે ઓળખાતા મુકામમાં ત્યાંના માસ્તર સાહેબ તથા મહાલકરી સાહેબની ગોઠવણથી મુકામ કર્યો. એ બેટમાં શંખોદ્ધાર તીર્થ છે. પ્રથમ અવતાર વખતે શંખાસુરને મારી તેનો ઉદ્ધાર કર્યો અને વરદાન આપ્યું કે પહેલું આ તારા નામથી થયેલા કુંડમાં સ્નાન કરી પછી મારાં-શંખનારાયણનાં દર્શન લોકો કરશે એવી દંતકથા ચાલે છે.

તા૦ ૨૦મીએ શંખોદ્ધાર તીર્થમાં સ્નાન કરી રણછોડ તળાવ કે જે દામાજી ગાયકવાડનું બંધાવેલું છે તે જોઈ દ્વારકાધીશનાં મંદિરમાં આવ્યા. ત્યાં મંદિરમાં પ્રવેશ કરવાને રૂા. ૧) કર લેવાય છે, તે અમારે માટે માફ હતો. મંદિરમાં પેસી ભગવાનના ચરણસ્પર્શ કર્યા, અને ચાર રાણીઓનાં ફરતાં ચાર મંદિર છે તેનાં દર્શન કરી દેવકીજી, પુરુષોત્તમરાય, તથા વેણીમાધવને નમન કરી મુકામે આવ્યા. કઢી, પ્રસાદી વગેરે લઈ તા. ૨૧મીએ સવારે પ્રયાણ કર્યું. ગોપીતળાવમાં નાહી ગોપીચંદન, શખ વગેરે ખરીદી પાછા દ્વારકા આવી સાંજે રહ્યા તા. ૨૨મીએ જામનગર જવા માટે પાછા અગ્નિબોટને શરણે આવ્યા. ખુશ્કી પરથી જૉલિબોટમાં, જૉલીબોટથી મોટા મછવામાં અને તેમાંથી અગ્નિબોટમાં બેઠા. કચ્છને કિનારે માંડવી બંદર છેટેથી જોયું, ત્યાંથી સવાયા અને પછી જામનગર તા. ૨૩મીએ બપોરે ઊતર્યા. રોઝી બંદરે દિવાન સાહેબ તરફથી ગાડીઓ આવી હતી તેમાં બેસી રોઝી માતાનાં દર્શન કરી શહેરમાં જઈ મુકામ કર્યો.

તા. ૨૪મીએ સાંજે જામ સાહેબના નવા પૅલેસની નિરીક્ષા માટે ગયા. સાથે આવેલા જામનગર ગુજરાતી સ્કૂલના હેડમાસ્તર સાહેબ જામનગરની જૂની વાર્તા સંભળાવી આનંદમાં વધારો કરતા હતા. નવા પૅલેસમાં

તેજ દિવસે અને તેજ વખતે જામ સાહેબ "મોટરકારમાં" પધાર્યા હતા તેમના દર્શનનો લાભ થયો; સાથે વંદન પણ થયું. મોટરકાર અદૃશ્ય થયા પછી અમે સૌ મહેલમાં પેઠા. ત્યાંનો સર્વે ફરનિચર ચાર દિવસે પણ જોઈ શકાય એવો નથી. હજી મહેલ બંધાય છે, એટલે સામાન યોગ્ય સ્થળે ગોઠવાયલો નથી. આખો મહેલ માત્ર ઉપલકીઆ જોયો, પણ એક ઓરડામાં એક બાજુ ચાલુ સૈકાના અંગ્રેજ ન્યાયાધીશોની તથા પુરાતની દેશી રાજાઓની પ્રતિમાઓ બારીક રીતે જોઈ.

તા. ૨૫મીએ સવારે "કોઠો," અને "લાખોટો" જોવા ગયા. એ બે સ્થાન તળાવ પર બાંધેલાં છે. એ તળાવ જોઈ ભાવનગરનું "ગૌરીશંકર તળાવ" સ્મરણમાં આવ્યું. તળાવ વિશાળ છે. શરૂઆતમાં રાજા સાહેબને હવા ખાવા માટે ઊંચું વિશ્રામસ્થાન બાંધેલું છે, ત્યાંથી સેવકોની આજ્ઞા લઈ બાંધેલા પૂલ પર થઈ કોઠામાં ગયા. કોઠો એટલે કિલ્લો. કિલ્લાની પેઠેજ પત્થરથી તે બાંધેલો છે. એની ઉંચાઈ આશરે ૮૦થી ૯૦ ફુટ હશે. પગથીઆં ચઢતાં ગિરનાર પર્વતનો ચઢાવ સ્મરણમાં આવ્યો. મથાળે કિલ્લાના બુરજની, પેઠે ગોળ ભાગ રાખી તેની બારીઓમાં રક્ષણ માટે તોપ ગોઠવેલી છે.

કોઠો જોયો, પાછા હેઠે ઉતરી "લાખોટો" જોવા ગયા. કોઠાથી લાખોટો એક સીધી લીટીમાં તળાવને બીજે નાકે છે. એક કિનારે ઉપર્યુક્ત વિશ્રામસ્થાન, વચમાં કોઠો, અને બીજે કિનારે લાખોટો તેની વચમાં પૂલ, એવી બાંધણી છે. તળાવમાં જામ સાહેબે બોટિંગવર્કસ માટે બોટ રાખેલી છે. લાખોટાનું મકાન એક લાખ પાંતરીસ હજાર કોરીઓ પ્રતિ વર્ષ ખરચી બંધાવેલું છે. ત્રણ વરસે કામ પૂરું થયું હતું એમ અંદર લેખ છે. બંધાવતાં લાખ કોરીનો ખર્ચ વરસ દહાડે થતો હતો માટે એનું નામ, લાખોટો. એને સાત માળ છે. ચઢવાનું કઈક સીધી રીતે તથા કંઈક ગોળાકારે છે. માંહે દેશી ચિતારા અસલના છતાં નવા જેવા દેખાય છે. છેક ઉપર એક સ્તંભ પર માળીયું બાંધી તે પર ચઢવા માટે નીસરણી ગોઠવેલી છે. તે જોઈ એકદંડીઆ મહેલનું અનુમાન થાય છે. તે ઉપર અમારામાંના કોઈ ચઢયા નહોતા. બહુ ઊંચું મકાન હોવાથી આખું શહેર તે ઉપરથી દેખાય છે. ઉપર તોપ થોડીજ છે.

લાખોટા પરથી ઉતરી દ્વારકાપુરી નામે કહેવાતા માર્ગ પર થઈ રણછોડરાયના પુનાદર્શન કરી પંજુરાવ જોઈ, એ વાવના પાણીનો ઉપયોગ કરી

વૉટરવર્કસખાતું અડધા શહેરને પાણી આપે છે. સાંજના ચૂડી, કંકુ, મિઠાઈ વગેરેની ખરીદી કરી આણંદાબાવાનો આશ્રમ તથા ગુજરાતી સ્કૂલ જોઈ, તા. ૨૬મીએ સવારે રાજકોટ જવા માટે સ્ટેશને આવ્યા.

ટ્રેનમા બે કલાકનો માર્ગ કાપી લગભગ દશ વાગે રાજકોટ ઊતર્યા. ત્યાંની ટ્રેનિંગ કૉલેજના સ્કૉલર બધુઓ હાજર હતા, જેમણે સામાન માટે ગાડીની ગોઠવણ કરી. પછી અમે બધા સ્કૉલરો એક બીજાનો અભ્યાસ, બોર્ડિંગના ધારા, વગેરેની વિનોદવાર્તા કરતા કરતા ટ્રેનિંગ કૉલેજમાં આવ્યા. અમારા આવવાની ખબર આગલા દિવસથી મળેલી હોવાથી જમવાની ગોઠવણ કરી મૂકી હતી રસોઈ પીરસાઈ, જમ્યા, પછી પાનસોપારી લઈ મુકામે આવી વસ્ત્ર બદલ્યા. તરત રાજકુમાર ટ્રેનિંગ કૉલેજ જોવા ગયા ત્યા દેશી નૃપતિ માટેની ઉત્તમ ગોઠવણો, ઘોડાની ઘોડાર, રહેવાના સ્થાન, અધ્યયનના ઓરડા, અને જળ વિહાર કરવાનું જળાશય વગેરેની નિરીક્ષા કરી વખત ઘણો થઈ ગયો હોવાથી મ્યુઝિઅમમાંનો માત્ર દરબાર હૉલ અને લાયબ્રરિ હૉલ બેજ તે દિવસે જોવાયાં દરબાર હૉલમાં લગભગ હજાર માણસો સુખે બેસી શકે એવી રીતે ખુરશીઓની ગોઠવણ કરેલી છે. દિવાલ ઉપર દેશી રાજાઓની દર્શનીય પ્રતિમા અને તે દરેક ઉપર ભાલા, ફરશી, ઢાલ, તરવારના રાજચિહ્નો જોઈ અમારા સર્વેના મન તે તરફ આકર્ષાયા. એ બે હૉલ જોયા પછી મ્યુઝિઅમ જોવાનું બીજા દિવસ પર મુલતવી રાખ્યુ.

તા ૨૭મીએ ભોજન કરી પરવારી બાર્ટન ફિમેલ ટ્રે. કૉલેજ જોવા ગયા. એ કૉલેજમા લેડિ સુપરિન્ટેન્ડેન્ટે જાતે ખરા ઉમંગથી હારમોનિઅમ સાથે ડ્રિલ, ગરબા, અને ભરતકામ બતાવ્યુ. ત્યાં લગભગ દોઢેક કલાક રોકાઈ, પાછા મ્યુઝિઅમ જોવા ગયા. મકાનમા પ્રવેશ કરતાજ બે બાજુએ બે સિંહના નમુના આબેહુબ છે. માંહે શિલાલેખોના ઉતારા, તાડપત્રો, ૮૫ ફુટ ઊંચો બાજરીનો છોડ, ૨૩ ફુટ ઊંચો જુવારનો છોડ, પોરબંદરમા જન્મેલા બે માથાંવાળાં બાળકનું ચિત્ર, મ્હૈસુરની સોનાની ખાણમાના રેતાળ પત્થર, ખરતા તારાનો ભાગ, બે મુખાળા હરણનું મૃગચર્મ, વગેરે પદાર્થો, તથા પ્રાણી અને વનસ્પતિના ફૉસિલો તથા નમુના જોઈ તૃપ્ત થઈ મુકામે આવ્યા. સાંજે રાજકોટ મેલ ટ્રેનિંગ કૉલેજના સ્કૉલરોથી છૂટા પડી રાતની ટ્રેનમાં બેસી અમદાવાદ સવારે ઊતર્યા इत्यलम्.

પંચાંગ. ઈસ્વી સન ૧૯૧૪, સંવત્ ૧૯૭૦-૭૧.

તારીખ.	જાન્યુઆરિ.		ફેબ્રુઆરિ.		માર્ચ.		એપ્રિલ.		મે.		જુન.	
	પોસ-માહ.		માહ-ફાગણ		ફાગણ-ચૈત્ર		ચૈત્ર-વૈશાખ		વૈશાખ-જેઠ.		જેઠ-અસાડ.	
	તિથિ	વાર	તિથિ	વાર	તિથિ	વાર	તિથિ	વાર	તિથિ	વાર	તિથિ	વાર
૧	૫	ગુ.	૬	ર	૪	ર	૫	બુ.	૬	શુ.	૮	સો.
૨	૬	શુ.	૭	સો.	૫	સો	૬	ગુ	૭	શ	૯	મં.
૩	૭	શ.	૮	મ	૬	મ.	૭	શુ	૮	ર.	૧૦	બુ
૪	૮	ર.	૯	બુ.	૭	બુ.	૮	શ	૯	સો.	૧૧	ગુ.
૫	૯	સો.	૧૦	ગુ	૮	ગુ.	૯	ર.	૧૦	મ.	૧૨	શુ.
૬	૯	મ.	૧૧	શુ	૯	શુ.	૧૧	સો.	૧૧	બુ	૧૩	શ.
૭	૧૦	બુ.	૧૨	શ.	૧૦	શ	૧૨	મં.	૧૨	ગુ.	૧૪	ર.
૮	૧૧	ગુ.	૧૩	ર	૧૧	ર.	૧૩	બુ	૧૩	શુ.	૧૫	સો.
૯	૧૨	શુ.	૧૪	સો.	૧૨	સો.	૧૪	ગુ	૧૫	શ.	૧	મ.
૧૦	૧૩	શ	૧૫	મં.	૧૩	મં.	૧૫	શુ	૧	ર.	૨	બુ.
૧૧	૧૪	ર.	૧	બુ.	૧૪	બુ.	૧	શ.	૨	સો.	૩	ગુ.
૧૨	૧૫	સો.	૨	ગુ.	૧૫	ગુ.	૨	ર.	૩	મં.	૪	શુ
૧૩	૧	મં.	૩	શુ	૧	શુ.	૩	સો.	૪	બુ	૫	શ.
૧૪	૨	બુ	૪	શ	૩	શ	૪	મં.	૫	ગુ.	૬	ર.
૧૫	૪	ગુ	૫	ર.	૪	ર	૫	બુ.	૬	શુ.	૭	સો.
૧૬	૫	શુ.	૬	સો.	૫	સો	૬	ગુ	૭	શ.	૮	મં.
૧૭	૬	શ	૭	મં	૬	મ	૭	શુ	૮	ર.	૯	બુ.
૧૮	૭	ર	૯	બુ	૭	બુ	૮	શ.	૯	સો.	૧૦	ગુ.
૧૯	૮	સો	૧૦	ગુ.	૮	ગુ	૯	ર	૧૦	મં.	૧૧	શુ
૨૦	૯	મં.	૧૧	શુ.	૯	શુ.	૧૦	સો	૧૧	બુ	૧૨	શ.
૨૧	૧૦	બુ	૧૨	શ	૧૦	શ	૧૧	મં	૧૨	ગુ.	૧૩	ર.
૨૨	૧૧	ગુ.	૧૩	ર.	૧૧	ર	૧૨	બુ.	૧૦	શુ	૧૪	સો.
૨૩	૧૨	શુ.	૧૪	સો	૧૨	સો.	૧૩	ગુ	૧૪	શ.	૩૦	મં.
૨૪	૧૩	શ	૩૦	મ	૧૩	મ	૧૪	શુ	૧૪	ર.	૧	બુ
૨૫	૧૪	ર	૧	બુ.	૧૪	બુ	૩૦	શ.	૩૦	સો.	૨	ગુ.
૨૬	૩૦	સો.	૧	ગુ	૩૦	ગુ.	૧	ર.	૧	મ.	૩	શુ.
૨૭	૧	મ	૨	શુ	૧	શુ	૨	સો	૨	બુ	૪	શ..
૨૮	૨	બુ.	૩	શ	૨	શ	૩	મ	૩	ગુ.	૫	ર.
૨૯	૩	ગુ			૩	ર.	૪	બુ	૪	શુ	૬	સો.
૩૦	૪	શુ.			૪	સો	૫	ગુ	૫	શ.	૭	મં.
૩૧	૫	શ.			૪	મં.			૬	ર.		

પંચાંગ. શક ૧૮૩૫-૩૬.

તારીખ.	જુલાઇ. અસાડ-શ્રાવણ		ઑગસ્ટ. શ્રાવણ-ભાદરવો.		સપ્ટેમ્બર. ભાદરવો-આસો		ઑક્ટોબર. આસો-કાર્તિક		નવેમ્બર. કાર્તિક-માગશર		ડીસેમ્બર- માગશર. પોસ.	
	તિથિ	વાર	તિથિ	વાર	તિથિ	વાર	તિથિ	વાર	તિથિ	વાર	તિથિ	વાર
૧	૮	બુ	૧૦	શ	૧૨	મ	૧૨	ગુ	૧૪	ર	૧૪	મં.
૨	૯	ગુ.	૧૧	ર.	૧૩	બુ	૧૩	શુ.	૧૫	સો	૧૫	બુ
૩	૧૧	શુ.	૧૨	સો	૧૪	ગુ	૧૪	શ.	૧	મં.	૧	ગુ.
૪	૧૨	શ.	૧૩	મ	૧૫	શુ	૧૫	ર.	૨	બુ	૨	શુ
૫	૧૩	ર.	૧૪	બુ	૧	શ.	૧	સો	૨	ગુ.	૩	શ.
૬	૧૪	સો	૧	ગુ	૨	ર.	૨	મ	૩	શુ	૪	ર
૭	૧૫	મં	૧	શુ	૩	સો	૩	બુ.	૪	શ	૫	સો
૮	૧	બુ.	૨	શ	૪	મં	૪	ગુ	૫	ર	૬	મ.
૯	૨	ગુ.	૩	ર	૫	બુ	૫	શુ	૬	સો	૭	બુ
૧૦	૩	શુ	૪	સો	૬	ગુ	૬	શ.	૭	મ	૮	ગુ
૧૧	૪	શ.	૫	મ.	૭	શુ	૭	ર.	૮	બુ	૯	શુ
૧૨	૫	ર.	૬	બુ.	૭	શ	૮	સો	૯	ગુ	૧૦	શ.
૧૩	૬	સો.	૭	ગુ	૮	ર.	૯	મ	૧૦	શુ	૧૧	ર
૧૪	૭	મ	૮	શુ	૯	સો	૧૦	બુ.	૧૨	શ.	૧૨	સો.
૧૫	૮	બુ.	૯	શ.	૧૦	મં.	૧૧	ગુ	૧૩	ર.	૧૩	મ.
૧૬	૯	ગુ	૧૦	ર	૧૧	બુ	૧૨	શુ.	૧૪	સો.	૧૪	બુ.
૧૭	૧૦	શુ	૧૧	સો.	૧૨	ગુ	૧૩	શ.	૩૦	મં.	૩૦	ગુ
૧૮	૧૧	શ	૧૨	મ.	૧૩	શુ.	૧૪	ર.	૧	બુ	૨	શુ
૧૯	૧૧	ર	૧૩	બુ	૩૦	શ	૩૦	સો	૨	ગુ.	૩	શ.
૨૦	૧૨	સો	૧૪	ગુ	૧	ર	૧	મ.	૩	શુ.	૪	ર
૨૧	૧૩	મં	૩૦	શુ.	૨	સો.	૨	બુ.	૪	શ	૫	સો.
૨૨	૧૪	બુ.	૧	શ	૩	મં	૪	ગુ	૫	ર	૬	મ.
૨૩	૩૦	ગુ	૨	ર.	૪	બુ	૫	શુ	૬	સો	૭	બુ
૨૪	૧	શુ	૩	સો.	૫	ગુ	૬	શ	૭	મં.	૮	ગુ
૨૫	૨	શ	૪	મ	૬	શુ	૭	ર.	૮	બુ	૯	શુ.
૨૬	૪	ર	૫	બુ	૭	શ	૮	સો	૯	ગુ	૯	શ.
૨૭	૫	સો	૭	ગુ	૮	ર	૯	મ.	૧૦	શુ.	૧૦	ર
૨૮	૬	મં	૮	શુ	૯	સો	૧૦	બુ	૧૧	શ	૧૧	સો.
૨૯	૭	બુ	૯	શ.	૧૦	મ.	૧૧	ગુ	૧૨	ર	૧૨	મં
૩૦	૮	ગુ.	૧૦	ર.	૧૧	બુ.	૧૨	શુ	૧૩	સો	૧૩	બુ
૩૧	૯	શુ.	૧૧	સો			૧૩	શ.			૧૪	ગુ.

પ્રે. શ. ટ્રે. કૉલેજની સને ૧૯૧૩ની વાર્ષિક પરીક્ષામાં અપાયલાં ઇનામો તથા મેડલો વગેરે.

નીચેના ત્રીજા વર્ષમા પાસ થયના સીનિઅર સ્કૉલરો રૂ. ૨૫ની ગ્રેડમા પાસ થયા છેઃ—

ભાઈલાલ નાથાભાઈ ભટ્ટ.
સોમાભાઈ મથુરભાઈ ઉપાધ્યાય.
ત્રિભુવનદાસ રામભાઇ બ્રહ્મભટ્ટ.
હિરાગર સંતોકગર ગોસાઈ.

જુદા જુદા વિષયોમા જુદા જુદા મેડલો તથા ઇનામો નીચે લખેલા સ્કૉલરોને આપવામા આવ્યા છે —

શિક્ષણ માટેના હોપ મેડલો.

૧ ભાઈલાલ નાથાભાઈ ભટ્ટ. (રૂપાનો).
૨ સોમાભાઇ મથુરભાઇ ઉપાધ્યાય. (કાંસાનો).

ગુજરાતી ભાષા માટેનો મહીપતરામ મેડલ.

ત્રિભુવનદાસ રામભાઈ બ્રહ્મભટ્ટ.

રૂ. ૧૫નુ સૅટફીલ્ડ પ્રાઇઝ.

ભાઈલાલ નાથાભાઈ ભટ્ટ.

રૂ. ૧૨નુ ડ્રૉઇંગ માટેનું જાઇલ્સ પ્રાઇઝ.

પ્રેમાભાઇ ગણેશજી ખ્રિસ્તિ

રૂ. ૯નું સગીત માટેનું જાઇલ્સ પ્રાઇઝ.

રત્નાજી માધુજી દેશાઈ

એહમદ બાજીભાઈ પટેલ તથા ચીમનલાલ મગનલાલ પડ્યા એ દરેકને અનુક્રમે રૂ. ૬નું તથા રૂ. ૫નુ બીજુ તથા ત્રીજુ ઇનામ આપવામાં આવ્યુ છે

કસરતનાં ઇનામો.

સ્કૉલર	વર્ષ	રૂ.
હીરાગર સંતોકગર ગોસાઇ.	૩	૧૦
છોટાલાલ ગિરજાશંકર પડ્યા.	૩	૪

નીશાભાઈ હરીસિંહ સોલંકી.	૨	૬
કીકાભાઇ નેમાભાઇ ચોધરી.	૨	૫
સોમાભાઇ પ્રભુદાસ પટેલ.	૨	૩
છીતાભાઇ મકનજી.	૧	૪
એહમદ બાજીભાઈ પટેલ.	૩	૪
કમેદમીઆ મહુમીઆં.	૨	૨
મોતીભાઈ મથુરભાઈ પટેલ.	૧	૩

વડોદરાનું કલાભવન.

આ સંસ્થાનું સને ૧૯૧૩–૧૪ નું 'બોધકપત્ર' અમને મળ્યું છે, તે જોતાં માલમ પડે છે કે એ સસ્થા સંતોષકારક કામ કરે છે. શ્રીમત સરકાર મહારાજા સયાજીરાવ ગાયકવાડ તરફથી ૧૮૯૦માં એની સ્થાપના થઈ હતી. એનો ઉદ્દેશ દેશના હાલના ધંધા સુધારવાનો તથા નવા લાભકારક ધંધાઓ દાખલ કરવાનો છે.

આ સંસ્થાનું શિક્ષણ ૭ શાખાઓ કે શાળાઓમાં વહેંચાયલું છે: (૧) શિલ્પશાળા, (૨) યંત્રશાળા, (૩) રંગશાળા, (૪) વણતરશાળા, (૫) ચિત્રશાળા, અને (૬) વ્યાપારશિક્ષણશાળા.

આ સંસ્થામા પાસ થઈ નીકળનારને ડિપ્લોમાઓ આપવામાં આવે છે. છેલ્લાં દશ વર્ષમાં ડિપ્લોમા મેળવનારની સંખ્યા નીચે મુજબની છે:—

શિલ્પશાળાનો ૮૯	વણતરશાળાનો ૧૪
યંત્રશાળાનો ૧૬૪	ચિત્રશાળાનો ૪૪.
રંગશાળાનો ૭૨	

વિદ્યાર્થીઓએ આપવાની ફી, દાખલ થવાના નિયમો, તથા ભવનના અભ્યાસક્રમો વગેરે વિશેષ હકીકત માટે 'કલાભવનનું બોધકપત્ર' મંગાવી જોવું.

૯. સાતમી ચોપડીના પાઠ ૭૪માં બ્રિટિશ રાજ્યનું ક્ષેત્રફળ ૯૩ લાખ ચોરસ માઇલ કરતાં વધારે છે, એમ લખ્યું છે, ને ભૂગોળ ભાગ બીજામાં બ્રિટિશ સામ્રાજ્યના વર્ણનમાં બ્રિટિશ રાજ્યનું ક્ષેત્રફળ ૧૧૪ લાખ ચોરસ માઇલ આપ્યુ છે. આ બેમાં ખરૂં કયુ!

મિ. ભાઇશંકર છગનલાલ ત્રવાડી—

૧૦ કેટલાક શિક્ષકોનું કહેવુ એમ છે કે મીઠાના ગાંગડાનો આકાર પહેલદાર કે પાસાદાર નથી અને કેટલાકનું કહેવું એવુ થાય છે કે મીઠાના ગાંગડાનો આકાર પહેલદાર કે પાસાદાર છે, માટે તે વિષે ખરી હકીકત શી છે તેનો ખુલાસો 'શાળાપત્ર'મા આપવા કૃપા કરશોજી, કારણ કે પદાર્થપાઠના સંબધમા આ વિષેની ચર્ચા ઊઠેલી છે.

મિ. જમનાદાસ ભાઈચંદ મહેતા—

૧૧. ગુ. સાતમી ચોપડી ભાગ ૩. સાહિત્તાન સબધી પાઠ ૯૬ નેબ્યુલા અથવા નિહારિકા.

ઉક્ત પાઠના પૅરેગ્રાફ ૩જાની ચોથી અને પાંચમી લીટીમાં લખેલું છે કે "સૂર્યમાંથી આપણી પૃથ્વી પર આવતા પ્રકાશને આસરે આઠ મિનિટ લાગેછે—હવે પૃથ્વીથી સૂર્યનું અન્તર ૯૩૦,૦૦,૦૦૦ માઇલનું ગણીએ, તો એક મિનિટમાં પ્રકાશનો વેગ ૧૧૬૨૫૦૦૦ માઇલ આવે છે. પણ સદહું ચોપડીના પાઠ ૪૦મા સૂર્યોદય વિષે ઉપજાતિ વૃત્તમાં કવિવર દલપતરામ છેલ્લી બે પક્તિઓમાં કવે છે કે,–

' પ્રકાશ વેગે અતિ દોડી આવે, સેનાપતિ જેમ ચમૂ ચલાવે;
મિનુટમાં મેલ ઘણા કપાય, જે લાખ ને છાસી હજાર જાય.

આમાં કવિ શ્રી દલપતરામભાઈએ પ્રકાશનો વેગ એક મિનિટમાં એક લાખ ને છાસી હજાર દર્શાવ્યો છે ખગોળશાસ્ત્ર પ્રમાણે જો પ્રથમની વાતને ખરી માનીએ તો દલપતરામભાઈ જેવા અનુભવી અને વિદ્વાન્ માણસે આવી ગભીર ભૂલ કેમ કરી હશે, એવો પ્રશ્ન સ્વાભાવિક છે. જાણી બુજીને કવિતાનું માપ સાચવવા અથવા પ્રાસ બેસાડવા આવુ અયોગ્ય સાહસ પોતે વહોરે એ શકાસ્પદ છે આથી સ્વાભાવિક રીતે શંકા ઉદ્ભવે છે કે, એમ તફાવત પડવાનું શુ કારણ હશે, તેમજ પ્રકાશનો વેગ (હાલના ખગોળશાસ્ત્ર પ્રમાણે) મિનિટે કેટલો હશે।

સદહું બાબતમાં સંભ્રમમાં પડવા જેવું થાય છે, તો યોગ્ય ખુલાસો મળવા અરજ છે.

૧૨. સદહું ચોપડીના પાઠ ૯૪ના પૅરેગ્રાફ ચોથાની છેલ્લી લીટીમાં લખેલું છે કે–' સૂર્યથી વધારે અન્તરે હોવાથી તેને (મંગળને) આપણાથી માત્ર અર્ધી ઉષ્ણતા અને પ્રકાશ મળે છે; પૃથ્વી કરતા મંગળ સૂર્યથી વધારે દૂર હોવાને લીધે તેને પૃથ્વીના કરતાં પ્રકાશ અને ઉષ્ણતા ઓછાં મળે એ સ્વાભાવિક છે, પણ સદહું પાઠના પૅરેગ્રાફ નવની બીજી લીટીમાં બૃહસ્પતિ ગ્રહ વિશે પ્રકાશ અને ઉષ્ણતાના સંબંધમાં લખ્યું છે કે–' એને આપણી પૃથ્વીના છું જેટલી ગરમી અને તેજ મળે છે.'

આ ઉપરથી પ્રશ્ન એ થાય છે કે, મંગળ કરતાં બૃહસ્પતિગ્રહ સૂર્યથી બહુ દૂર છતા તેને મંગળ કરતાં વધારે ગરમી અને ઉષ્ણતા શી રીતે મળી શકે ?

આમાં કુદરતી નિયમને કયો બાધ નડ્યો હશે તે જણાવવાની મહેરબાની કરશોજી.

૧૩. સૃષ્ટિના નિત્ય નિયમ મુજબ વનસ્પતિશાસ્ત્રનો નિયમ છે કે ફળની ઉત્પત્તિ ફૂલમાંથીજ થાય છે.

મકાઈનો છોડ તૃણધાન્યની વનસ્પતિનો છે; પણ તેના ફૂલની અને બીજાશયની અન્તર્ગત રચના કંઈક ગુંચવણભરેલી માલમ પડવાથી તેના રહસ્ય વિશે સમજણ ન પડવાથી નીચેની હકીકતનો ખુલાસો મેળવવા આકાંક્ષા રાખુ છુ.

મારા પોતાના અવલોકનમાં મને માલમ પડ્યુ છે કે, જે વખતે મકાઈના રાગ (સાંઠા) ની ગાંઠમાંથી ડોડો–બીજધારક ડોડો અને બીજપોષક તન્તુઓ–મૂછ ઉત્પન્ન થાય છે, તેજ વખતે ચમરી (ફૂલની માંજર) ઉત્પન્ન થઈ હોય છે, અને રાડાના ગળામાં પાંદડાંના સમૂહમાં જોવાથી માલમ પડે છે.

વનસ્પતિશાસ્ત્રના નિયમ મુજબ ફૂલની સંપૂર્ણ ખિલવણી થયા પછીજ બીજની રૂપરેખા માલમ પડવી જોઈએ, છતાં ઉક્ત છોડના સંબંધમાં ફૂલ અને ફળનો દેખાવ એકજ વખતે કેમ માલમ પડતો હશે ! ઉત્પન્ન થયલી ચમરી જે વખતે પાંદડાંના સમૂહમાં હોય છે, અને

જે ત્રિલક્ષુત્ર ખીલેલી હોતી નથી, આવી સ્થિતિમાં તેને ખેંચી લેવામાં આવે છે તોપણ બીજધારક દોરો વૃદ્ધિને પામે છે. આમ થવાનું કારણ શું ?

આ છોડમાં ફૂલ અને ફળનો સંબંધ કેવી રીતે જળવાતો હશે, અને ફૂલની ગર્ભનળી, ગર્ભાશય વગેરેનો સંબંધ કેવી રીતનો હશે તે જણાવવા મહેરબાની કરશોજી.

केळवणीखातानी खबरो.

જોઈએ છે.

સિંધ માટે બીજા અથવા ત્રીજા વર્ષની ટ્રેન્ડ મિસ્ટ્રેસો જોઈએ છે. તેમની નોકરીના પ્રથમના ત્રણ માસ ઘણું કરીને તેમણે અરબી-સિંધી ઘણી ઝડપથી શીખી લેવા માટે હૈદ્રાબાદની સ્ત્રીઓ માટેની ટ્રેનિંગ કૉલેજમાં ગાળવા પડશે. કૉલેજને અંગે એક હૉસ્ટેલ છે. ત્યારબાદ તેમને સિંધની લોકલ બોર્ડ શાળાઓમા જગા આપવામા આવશે. એવી મિસ્ટ્રેસોને દરેક જાતની સગવડ કરી આપવામા આવશે. જે શાળાઓને મિસ્ટ્રેસો જોઈએ છે તેના નામ નીચે મુજબ છે—

(अ) જિલ્લે થાર અને પારકરની કન્યાશાળાઓ, મુખ્યત્વે મીઠી અને નગર પારકરની શાળાઓ માટે ૧ અથવા ૨ ગુજરાતી મિસ્ટ્રેસો. નગર પારકર ગુજરાતની ઘણું નજદીક છે, અને અત્યારસુધીમા ૪ મિસ્ટ્રેસો ગુજરાત તથા કાઠિઆવાડમાંથી નગર પારકર (સિંધ) માં આવેલી છે.

(ब) નવાબશાહ જિલ્લો: ટંડો આદમ, અખાન, નવ શહેરો ફીરોઝ અને હલાની.

હૈદ્રાબાદ જિલ્લો: ટંડો અલ્લાર.

સક્કર જિલ્લો: અરઈન, ઘે.ટીકી

કરાચી જિલ્લો: બીઆન.

A. T. Brooke,
ઇન્સ્પેક્ટ્રેસ ઑવ્ ગર્લ્સ સ્કૂલ્સ,
સિંધ.

૪ જ્વે એન. પી. ભાવનગર— "વેનિસનો વેપારી."	ગુજરાતી	ગુજરાતી પ્રાથમિક અને એં. વ. શાળાઓમાં ઇનામ તથા લાઇબ્રેરિ માટે.	૧	૪	૦
૫ ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટિ, અમદાવાદ "વિક્રમાંકદેવચરિત"—જી. વી. આચાર્યનું.	"	ગુજરાતી પ્રાથમિક અને એં. વ. શાળાઓની લાઇબ્રેરિ માટે.	૦	૧૨	૦
૬ જોશી જે. એન. વડોદરા— "વાચનમાળાના જ્ઞાનના પાઠોના શિક્ષણની માર્ગદર્શિકા (પ્રથમ ખંડ) બીજી આવૃત્તિ.	"	ગુજરાતી પ્રાથમિક શાળાઓની લાઇબ્રેરિ માટે.	૦	૪	૦
૭ "વાચનમાળાના વિજ્ઞાનના પાઠોના શિક્ષણની માર્ગદર્શિકા (દ્વિતીય ખંડ).	"	"	૦	૫	૦
૮ કવિ બી. એન. લીમડી; કાઠિઆવાડ— "ગુજરાતી જૂના ગીતો."	"	ગુજરાતી પ્રાથમિક અને એં. વ. શાળાઓમાં છોકરીઓને ઇનામ માટે.	૦	૮	૦

૧૯	મહેતા એન. એમ; મુંબઇ— "વ્યાપારની કળા"—જે. એ. પટેલનું	ગુજરાતી.	ગુજરાતી પ્રાથમિક અને એં. વ. શાળાઓ તથા ગુજરાતી ટ્રેનિંગ કૉલેજોની લાઇબ્રરિ માટે.	૦	૮	૦
૨૦	મટુભાઈ બી. અને કંપનિ, સુરત— "સંસારજીવન"—એચ. જી. શાસ્ત્રીનું	”	ગુજરાતી પ્રાથમિક શાળાઓમા ઇનામ માટે	૦	૬	૦
૨૧	સવત ગણુભાઈ, વડોદરા— "સદ્‌ગુણ દષ્ટાંત પચીશી"	”	”	૦	૬	૦
૨૨	શેખ ગુલામ મોહમદ અબીદમીયા જૂનાગઢ. "ફાળી પડા નામા", વેલંકર કે. બી. પૂના—	”	ઉર્દુ સ્કૂલોની લાઇબ્રરિ માટે તથા મુસલમાન શિષ્યોને ઇનામ માટે.	૦	૮	૦
૨૩	"આંકના પાડાનો સચિત્ર તકતો"	”	ગુજરાતી પ્રાથમિક શાળાઓના ઉપયોગ માટે.	૦	૧૪	૦

૨૪	મિરઝા હબીબ હુસેન, અલ્લાહાબાદ—"ઉર્દુકા નયા કાયદા (ઉર્દુ એ. બી. સી પ્રાઇમર)"	ઉર્દુ.	ઉર્દુ શાળાઓના ઉપયોગ માટે.	૦	૦	૯
૨૫	"ઉર્દુ પ્રાઇમર" એસ. ગુલામઅલી લાહોર—	"	"	૦	૦	૯
૨૬	"ઉર્દુકા કેસરી કાયદા (ઉર્દુ રૉયલ પ્રાઇમર)"—કે. એમ. રતીઆરામનું	"	"	૦	૦	૬

ઑફિસ ઑવ્ ધિ ડિરેક્ટર ઑવ્

પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શન, પૂના.

તા. ૧૩ મી નવેંબર ૧૯૧૩.

A. L. Covernton,

ડે.ડિ. ઑ. પ. ઇ.

(કે. ખા. ના. મે. એ. ઈ. સાહેબના તા. ૧૮ મી. ડીસેંબર ૧૯૧૩ ના હુકમ નં. ૬/૨ ઉપરથી).

વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષા.

તા ૧૦ મી સપ્ટેંબર ૧૯૧૨ ના નં ૨૩૧૨ ના કેળવણીખાતાના સરકારી ઠરાવ મુજબ ૧૯૧૪ ની વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષાના ઉમેદવારો-માંથી જેમની ઇચ્છા હશે. તેમની ઉર્દુ ભાષા મારફત પરીક્ષા લેવામા આવશે.

બીજા વિષયમાં ઉર્દુની પરીક્ષા માટે નીચેનો અભ્યાસક્રમ મુકરર કરવામાં આવ્યો છે

(अ) મિસ્ર બાહુદ્દિન અહમદના 'અલ્-હાશન' નું (પ્રસ્તાવના તથા ઉપોદ્‌ઘાત બાતલ કરવા), તથા ગુજરાતી વાચનમાળાની છઠ્ઠી ચોપડીના ભાગ પહેલાનું (કવિતા બાતલ કરવી) વાચન તથા સમજુતી, ઉર્દુ વ્યાકરણ પૂરું, પદચ્છેદ તથા વ્યુત્પત્તિ સાથે

(ब) 'મુસદસ-ઈ-હાલી' ની પહેલી ૩૦૦ લીટીનો મુખપાઠ

(फ) વર્નાક્યુનર તથા ગુજરાતીમા હાથના ચેકખા સરકારી લખાણનું વાચન

R. P. Godbole,
એ ૪ ઉ ભા.

વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષા,

તા. ૨૧ મી નવેંબર ૧૯૦૭ ના મુંબઈ ગવર્ન્મેંટ ગૅઝેટ ભાગ પહેલામા પ્રસિદ્ધ થયલા નિયમાનુસાર સને ૧૯૧૪ માં થવાની વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષા માટે નચેની ચોપડીઓ પસંદ કરવામાં આવી છે.—

(૧) ભૂમિતિ.

મિ. જી. આર. નાયકની ભૂમિતિ ભાગ ૧, પુસ્તક ૧, ખંડ ૧ પૂરો અને ખંડ ૨ તથા ૩ માંના સર્વે પ્રમેય તથા કૃત્યો, તે પરના સહેલા પ્રશ્નો સાથે

(૨) ગુજરાતી.

ખાતા તરફની ગુજરાતી વાચનમાળાની સાતમી ચોપડી, પડો ૨૮ ૩૨, ૩૬, ૪૦, ૪૪, ૪૮, ૫૧, ૫૩, અને ૫૫મા આવલી કવિતાઓની ૩૦૦ લીટીના મુખપાઠ તથા સમજુતી સાથે.

(૫) આરોગ્યવિદ્યા અથવા ગુજરાતી વાચનમાળાની સાતમી ચોપડીના (**સૃષ્ટિજ્ઞાન સબંધી**) ત્રીજા ભાગમાં આપેલાં વિદ્યાનાં મૂળતત્ત્વો.

મધ્ય વિભાગને માટે જાહેર કરેલી ચોપડીઓ થાણા મધ્યસ્થજે મરાઠીમાં બેસનારા ઉમેદવારો માટે રાખવામા આવી છે.

R. P. Godbole,
એ. ઇ. ઉ. ભા.

નિશાળોનાં ઇનામપત્રક

અમદાવાદ વિભાગ—

દેત્રોજ—ગામના આગેવાનો રૂ. ૩૫-૮-૦ ઇનામ નિકોલ—જુદા જુદા ગૃહસ્થો રૂ. ૨૫-૮-૦ ઇનામ તથ સ્કુલ જમાડી. પ્રાંતિજ—શેઠ ચુનીલાલ રણછોડદાસ રૂ. ૫) મિઠાઇ વહેંચી. સાથળ—પરસોતમદાસ લલ્લુભાઇ રૂ ૫), છગનલાલ કૃપારામભાઇ રૂ ૩) કાપડ તથા મિઠાઇ. લોલા.—શા. ઝવેરદાસ નાગરદાસ રૂ ૨) સાકર.

ખેડા વિભાગ—

મહુધા—કન્યાશાળામાં દેશાઈ રામાભાઈ મનોરભાઈ રૂ. ૨૫) વાડકીઓ તથા રૂ. ૫) પતાસાં મહેમદાવાદ—કન્યાશાળા પા. મરઘાભાઈ ધનજીભાઈ તથા પા. બાપરભાઈ વરજભાઈ રૂ. ૨૦), શાહ હરગોવિંદ છગનલાલ રૂ ૪૦) તથા બહેચરભાઈ રણછોડભાઈ રૂ. ૧૫) વાડકીઓ અલિંદ્રા—ઠાકર પ્રભાશંકર કુરણાશંકર, રૂ ૭) સ્કુલ જમાડી ઠાકોર ભી મસગજી હિંમતસગજી તથા શા. હીરાચંદ મૂળજી રૂ ૬) મિઠાઈ સો ગરે—રા ળ શીવસગજી ભારથસગજી રૂ. ૩), પટેલ રગાભાઈ લલ્લુભાઈ, પા. મગળભાઈ બહેરભાઈ તથા સોમાભાઈ પૂજાભાઈ રૂ. ૧૭) વાડકીઓ, મિઠાઈ વગેરે, પટેલ નાગજીભાઈ ગટાભાઈ રૂ. ૧૦) પ્યાલા વગેરે પુરોહિત કુલશંકર મોતીરામ રૂ. ૩) મિઠાઈ તથા પ્રદર્શનમાં પામેલ--પા. ફકીરભાઈ મૂળભાઈ રૂ ૨૦) પા સોમાભાઈ બાવાજી રૂ ૧૮) પા લાલાભાઈ રણછોડભાઈ રૂ. ૧૮) તથા બાઈ દરખા રૂ ૧૫) કાપડ તથા સ્કુલ જમાડી મિઠાઈ વહેંચી વાંસખાલીઆ--ગામના ગૃહસ્થો વગેરે રૂ. ૨૦) સ્કુલ જમાડી અડાસ—પા. છોટાભાઈ ચુનદાસ રૂ. ૬૦) સ્કુલ જમાડી ગામડી--પા છનાભાઈ રૂ. ૯) એંદણીઓ, પા. ઝવેરભાઈ સખીદાસ રૂ. ૨૫) સ્કુલ જમાડી, તથા ગામના સદ ગૃહસ્થો રૂ. ૨૬ મિઠાઈ તથા પ્યાલા વડોદ.—ગામના ગૃહસ્થો રૂ ૪૫) સ્કુલ જમાડી. ઉણાદરા—ગામના ગૃહસ્થો રૂ. ૧૭-૪-૦ સ્કુલ જમાડી. માસરા—શાહ સોમાભાઈ ભોગીલાલ વગેરે રૂ ૮) સ્કુલ જમાડી. વણસોલ.—શા ચતુરભાઇ ઝવેરભાઇ રૂ. ૨૫) સ્કુલ જમાડી તથા પતાસાં વહેંચ્યા વારસંગ—ગામના ગૃહસ્થો રૂ ૬૧) સ્કુલ જમાડી તથા પતાસાં વહેંચ્યાં. કનીજ—ગામ લોકો રૂ ૩૨) સ્કુલ જમાડી તથા મિઠાઇ આપી હલાસી—ગામ લોકો રૂ. ૩૪-૮-૦ સ્કુલ જમાડી મિઠાઇ આપી.

REGISTERED NO B 43.

પુસ્તક ૫૩મું. અંક ૨જો.

Gujarat School Paper.

ગુજરાત શાળાપત્ર.

ફેબ્રુઆરિ, સને ૧૯૧૪.

વિષય.	અનુક્રમણિકા.	પૃષ્ઠ.

તન્ત્રી (ઑગસ્ટ, ૧૯૦૨થી)–અને

પ્રકાશક–રા. બ. કમળાશંકર પ્રાણશંકર ત્રિવેદી, બી. એ.

પ્રિન્સિપલ, ટ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કૉલેજ––અમદાવાદ.

કેળવણીખાતાના હુકમથી.

અમદાવાદ—થી સત્યનારાયણ પ્રેસમાં પટેલ મોતીલાલ કાળીદાસે છાપ્યું.

गुजरात शाळापत्र.

પુસ્તક ૫૩મું. ફેબ્રુઆરિ, સને ૧૯૧૪. અંક ૨જો.

લેખનશુદ્ધિ.

લેખનશુદ્ધિ—શુદ્ધ લખાણ વિષે આ પત્રમા અનેક વાર લખવામાં આવ્યુ છે ભાષાશુદ્ધિની આવશ્યકતા તેમજ સામાન્ય રીતે જોવામાં આવતા દોષો પ્રસંગે પ્રસંગે દર્શાવી તે તરફ વાચકવર્ગનુ લક્ષ ખેંચવામા આવ્યુ છે. તત્સમ શબ્દોની જોડણી વિષે મતભેદ નથી તેવા સાધારણ વપરાતા શબ્દોમા પણ કેવા દોષો જોવામા આવે છે તેનું વર્ગીકરણ વનાક્યુંલર ગોસાઈટિના ડાયમંડ-જ્યુબિલિના ઉત્સવપ્રસંગે અમે આપેલા 'ભાષાશુદ્ધિ'-ના વ્યાખ્યાનમા કર્યુ છે ને એ વ્યાખ્યાન 'શાળાપત્ર'મા છાપ્યુ છે શબ્દો છૂટા લખવામા કેવી તરેહવાર રીતો પ્રચલિત થઈ છે તે પણ 'ગુજરાતી'ના દીવાળીના ખાસ અંક માટે લખેલા લેખમા દર્શાવ્યુ છે, તેમજ એ વિષે વિચાર કરી કેટલુંક શાસ્ત્રીય વિવેચન અને સામાન્ય નિયમો પુ૦ ૪૨ પૃ૦ ૨૫૮–૨૬૫ પર આપ્યા છે આ લેખનો ઉદ્દેશ લીટીને અન્તે શબ્દને તોડવાની જરૂર પડતી હોય તો તે કેવી રીતે તોડવો તે તરફ લક્ષ ખેંચવાનો છે હાલમા છપાતા અનેક પુસ્તકોમા શબ્દોને ગમે તેમ તોડવામાં આવે છે તેથી સુજ્ઞ વાચકને ત્રાસ ઉપજે છે આમા કેટલોક દોષ છાપખાનાના અજ્ઞ કામદારોનો ને કેટલોક ગ્રન્થકારોનો હોય છે લખતાલખતાં કે અક્ષરોના બીબા ગોઠવતા ગોઠવતાં લીટીનો છેડો આવ્યો તો જેટલુ માય એટલું મવડાવવુ ને ગમે ત્યાંથી શબ્દ તોડી બીજી લીટી શરૂ કરવી એ રીતિ બહુધા પ્રચાર પામી છે જેમ જ્ઞાનનો પ્રસાર વધતો જાય છે તેમ એવી અનિષ્ટ રીતિ અટકાવવાનો પ્રયત્ન કરવો યુક્ત છે એ વિષે નીચેના નિયમો કરી શકાય એમ છે —

(૧) સામાસિક શબ્દોના અવયવો લક્ષમા રાખી ત્યાંથીજ તોડવા.

દરિયા–	ભસ્ત–	બાળક–
કિનારો	કામ	બુદ્ધિ

આને બદલે દરિ–યાકિનારો, ભસ–તકામ, બાળ–કબુદ્ધિ આમ છૂટા પાડવાથી પ્રતીતિવિક્ષેપ ને શ્રુતિકટુતાના દોષો થાય છે

गम् आदि धातुनुं विकल्पे द्वित्व थाय छे; जेमके गम्यतेनुं गम्मइ के गमिज्जइ, रम्यतेनुं रम्मइ के रमिज्जइ, ने हस्यतेनुं हस्सइ के हसिज्जइ थाय छे.

लिहेर्लिज्झः ॥ ५९ ॥

लिह आस्वादने । अस्य धातोर्लिज्झो भवति भावकर्मणोः ॥

लिज्झइ ॥

लिह् चाटवु, ए धातुनु भाववाच्य ने कर्मवाच्यमां लिज्झ थाय छे; लिज्झइ.

ह्रुकोर्हीरकीरौ ॥६०॥

हृञ् हरणे । डुकृञ् करणे । अनयोर्हीरकीरौ भवतो भावकर्मणोरर्थयोः ॥

हीरइ । कीरइ ॥

हृ (उभ) हरवु, कृ (उभ) करवुं—ए बे धातुनुं भाव ने कर्मना अर्थमा हीर ने कीर थाय छे, हीरइ, कीरइ (ह्रियते ने क्रियतेने ठेकाणे)

ग्रहेर्दीर्घो वा ॥६१॥

[2]ग्रहेर्धातोर्दीर्घो वा भवति भावकर्मणोरर्थयोः ॥

गाहिज्जइ । गहिज्जइ ॥

---

१ ह मा दुहिलिहिवहां दुज्झलिज्झवज्झा ॥ ए प्रमाणे सूत्र आप्यु छे

२ आ सूत्रनी पहेला ह मा ज्ञो णज्जणव्वौ वा ॥ एवु सूत्र छे. ते प्रमाणे ज्ञायतेनु णज्जइ णव्वइ थाय छे; पक्षे जाणिज्जइ, मुणिज्जइ थाय छे

ग्रह् ધાતુનો अ ભાવ ને કર્મના અર્થમાં વિકલ્પે દીર્ઘ થાય છે. गृह्यते નું गाहिज्जइ કે गहिज्जइ થાય છે.

क्तेन दिण्णादयः ॥६२॥

दिण्ण इत्येवमादयः क्तप्रत्ययेन सह निपात्यन्ते । डुदाञ् दाने । दिण्णं । रुदिर् । रुण्णं । त्रसी । हित्थं । दह । दड्ढं । रंजि । रत्तं ॥

क्त (ભૂત કૃદંતનો त) પ્રત્યયની સાથે दा વગેરે ધાતુના दिण्ण વગેરે રૂપો થાય છે. दा (ઉભ૦) આપવુ એનું दिण्णं (दत्तम्–આપેલું) એવો નિપાત થાય છે रुद्‌નું रुण्ण, त्रस्‌નુ हित्थं, दह्‌નુ दड्ढं, ने रंज्‌નું रत्तं થાય છે.

खिदेर्विसूरः ॥ ६३ ॥

खिद दैन्ये । अस्य विसूरो भवति ॥

विसूरइ । विरहेण विसूरइ बाला ॥

खिद् ખેદ પામવો, એનું विसूर થાય છે. विरहेण विसूरइ बाला બાલા વિરહથી ખિન્ન થાય છે.

क्रुधेर्जूरः ॥ ६४ ॥

क्रुध कोपे । अस्य जूरो[1] भवति ॥

जूरइ ॥

क्रुध् ક્રોધ કરવો, એનો जूर આદેશ થાય છે क्रुध्यतिનુ जूरइ થાય છે

चर्चेश्चंपः ॥ ६५ ॥

चर्च अध्ययने । अस्य धातोश्चंपो भवति ॥

चंपइ ॥

---

१ जूरादेशो भवति ख

चर्च् अभ्यास करवो, ए धातुनुं चंप थाय छे. चर्चतिनुं चंपइ थाय छे.

त्रसेर्वज्जः[1] ॥ ६६ ॥

त्रसी उद्वेगे । अस्य धातोर्वज्जो भवति ॥

वज्जइ ॥

त्रस् त्रास पामवो, ए धातुनुं वज्ज थाय छे; त्रस्यतिनुं वज्जइ थाय छे.

मृजेर्लुभसुपौ[2] ॥ ६७ ॥

मृजू शुद्धौ । अस्य धातोर्लुभसुप इत्यादेशौ भवतः ॥

लुभइ । सुपइ ॥

मृज् शुद्ध करवु, ए धातुना लुभ ने सुप एवा आदेशो थाय छे; मार्ष्टिनुं लुभइ ने सुपइ थाय छे.

वुड्डखुप्पौ मस्जेः ॥ ६८ ॥

टुमस्जी शुद्धौ । अस्य धातोर्वुड्डखुप्पौ भवतः ॥

वुड्डइ । खुप्पइ ॥

मस्ज् शुद्ध करवु, ए धातुना वुड्ड ने खुप्प आदेशो थाय छे; मज्जतिनुं वुड्डइ ने खुप्पइ थाय छे.

दृशेः पुलअणिअक्कअवक्खाः ॥ ६९ ॥

दृशिर् प्रेक्षणे । अस्य पुलअणिअक्कअवक्खा भवन्ति ॥

पुलअइ । णिअक्कइ । अवक्खइ ॥

दृश् जोवु, एनुं पुलअ, णिअक्क, ने अवक्ख थाय छे, पश्यतिनुं पुलअइ, णिअक्कइ, अवक्खइ थाय छे.

---

1 °र्वज्जम्र क 2 °र्लुहसुसो क.

शकेस्तरवअतीराः ॥ ७० ॥

शक्ल शक्तौ । अस्य धातोः तर वअ तीर इत्येत आदेशा भवन्ति ॥

तरइ । वअइ । तीरइ ॥

शक् શક્તુ, એ ધાતુના तर, वअ, ને तीर એ આદેશો થાય છે; शक्नोतिનું तरइ, वअइ, ને तीरइ થાય છે.

शेषाणामदन्तता ॥ ७१ ॥

शेषाणां लुप्तानुबन्धानामदन्तता भवति ॥

भमइ । चुंवइ ॥

બાકીના ધાતુઓના અનુબંધો લોપાય છે ને ધાતુઓ અકારાન્ત થાય છે. भ्रमुનો અનુબંધ उ લોપાઈ भ्रम થઈ भमइ થાય છે, चुंबिનું चुंबइ થાય છે

इति वररुचिकृते प्राकृतप्रकाशे धात्वादेशपरिच्छेदोऽष्टमः ॥



अथ नवमः परिच्छेदः ॥

निपाताः ॥ १ ॥

अधिकारोऽयम् । वक्ष्यमाणा निपातसंज्ञका[1] वेदितव्याः । संस्कृतानुसारेण निपातकार्यं वक्तव्यम् ॥

આ અધિકારસૂત્ર છે આ પરિચ્છેદમાં કહેવાશે તે નિપાતસંજ્ઞાવાળા સમજવા નિપાતનું કાર્ય સંસ્કૃતને અનુસરી કહેવું

हुं दानपृच्छानिर्धारणेषु ॥ २ ॥

---

१ संज्ञका भवन्तीत्यधिकृतं ज्ञेयम् ८

हुं इत्ययं शब्दो दानपृच्छानिर्धारणेष्वर्थेषु [1]निपातसंज्ञो भवति ॥

दाने यथा । हुं गेण्ह अप्पणो जीअं । पृच्छायाम् । हुं साहसु सब्भावं ॥ निर्धारणे । हुं हुवसु तुण्हिक्को ॥ हुं गृहाणात्मनो जीवम् । हुं कथय साधुषु सद्भावम् । हुं भव तूष्णीकः ॥

हुं એ શબ્દ, દાન કરવું, પૂછવું, ને નિર્ધારવું, એ અર્થોમા નિપાતસંજ્ઞા પામે છે, દાનના અર્થમાં हुं गेण्ह अप्पणो जीअं (हुं गृहाणात्मनो जीवम्)–હા, તારો પોતાનો જીવ લે; પૂછવાના અર્થમાં हुं साहसु सब्भावं (हुं साधुषु सद्भावम्)–હેં, સાધુને વિષે સદ્ભાવ ? નિર્ધારણના અર્થમાં हुं हुवसु तुण्हिक्को (हुं भव तूष्णीक)–હું (નક્કી જરૂર) ચૂપ થા.

विअवेअ अवधारणे ॥ ३ ॥

विअवेअ इत्येतावvधारणे निपातसंज्ञौ भवतः ॥

एवं विअ । एव वेअ । एवमेव ॥

विअ ને वेअ એ બે, નિશ્ચયના અર્થમાં નિપાતસંજ્ઞા પામે છે, एवं विअ કે एवं वेअ એટલે એ પ્રમાણેજ.

ओ सूचनापश्चात्तापविकल्पेषु ॥ ४ ॥

ओ इत्ययं शब्दः सूचनापश्चात्तापविकल्पेषु निपातसंज्ञो भवति॥

ओ थिर असि ॥ गाथासु द्रष्टव्यः ॥

ओ એ શબ્દ, સૂચના, પશ્ચાત્તાપ, અને વિકલ્પના અર્થોમા નિપાતસંજ્ઞા પામે છે ओ थिर असि. એ નિપાતનો પ્રયોગ ગાથાઓમા જોવો.

इरकिरकिला अनिश्चिताख्याने ॥ ५ ॥

इरकिरकिल इत्येते शब्दा अनिश्चिताख्याने निपातसंज्ञका भवन्ति ॥

---

1 निपात्यते (निपातसंज्ञो भवतिને બદલે) क.

पेक्ख इर तेण हदो। अज्ज किर तेण ववसिओ। अअं किल सिविणओ॥ प्रेक्षस्व किल तेन हतः। अद्य किल तेन व्यवसितः। अयं किल स्वप्नः॥

इर, किर, અને किल એ શબ્દો અનિશ્ચિત કહેવું એ અર્થમાં નિપાતસંજ્ઞા પામે છે, पेक्ख इर तेण हदो–જો, કદાચ તેનાથી હણાયો, अज्ज किर तेण ववसिओ–આજ કદાચ તેણે વ્યવસાય કર્યો, अअ किल सिविणओ–આ કદાચ સ્વપ્ન છે

हुं क्खु निश्चयवितर्कसंभावनेषु ॥ ६ ॥

हुं क्खु इत्येतौ निश्चयवितर्कसंभावनेषु निपातसंज्ञकौ भवतः॥

हुं रक्खसो। गरुओ क्खु भारो॥ हुं राक्षसः। गुरुः खलु भारः॥

हुं ને क्खु એ, નિશ્ચય, વિતર્ક, અને સંભાવનાના અર્થમાં નિપાતસંજ્ઞા પામે છે, हुं रक्खसो–નક્કી રાક્ષસ છે, કે કદાચ રાક્ષસ હશે, गरुओ क्खु भारो–ખરેખર, ઘણો ભાર છે, કે કદાચ ઘણો ભાર હશે

णवरः केवले ॥ ७ ॥

णवर इत्ययं शब्दः केवलेऽर्थे निपातसंज्ञो भवति॥

णवर अण्णं॥

णवर એ શબ્દ, ફક્તના અર્થમાં નિપાતસંજ્ઞા પામે છે; णवर अण्ण–ફક્ત અન્ન છે

आनन्तर्ये णवरि॥ ८ ॥

णवरीत्ययं शब्द आनन्तर्ये निपातसंज्ञो भवति॥

णवरि॥

णवरि એ શબ્દ, આનન્તર્ય–લાગલુંજ પછી એ અર્થમાં નિપાતસંજ્ઞા પામે છે.

किणो प्रश्ने ॥ ९ ॥

किणो इत्ययं शब्दः प्रश्ने निपातसंज्ञो भवति ॥

किणो धुव्वसि । किणो हससि ॥ किं नु धूयसे । किं नु हससि ॥

किणो એ શબ્દ, પ્રશ્નના અર્થમા નિપાતસંજ્ઞા પામે છે; किणो धुव्वसि–શા માટે ધ્રૂજે છે? किणो हससि–શા માટે હસે છે?

अव्वो दुःखसूचनासंभावनेषु ॥ १० ॥

अव्वो इत्ययं शब्दो दुःखसूचनासंभावनेषु निपातसंज्ञो भवति ॥

दुःखे । अव्वो कज्जलरसरंजिएहिं अच्छीहिं ॥ सूचनायाम् । अव्वो अवरं विअ । संभावने । अव्वो णंमिव अत्तुं ॥ अहो कज्जलरसरञ्जिताभ्यामक्षिभ्याम् । अहो अपरमिव । अहो एनमिवात्तुम् ॥

अव्वो એ શબ્દ, દુઃખ, સૂચના, ને સંભાવનાના અર્થમાં નિપાતસંજ્ઞા પામે છે, દુઃખના અર્થમાં–अव्वो कज्जलरसरंजिएहिं अच्छीहिं–ઓહો, કાજળના રસથી રંગાયલી આંખો વડે; સૂચનાના અર્થમા–अव्वो अवरं विअ–ઓહો, જાણે બીજું, સંભાવનાના અર્થમા–अव्वो णंमिव अत्तुं–ઓહો, જાણે એને ખાવાને

अलाहि निवारणे ॥ ११ ॥

अलाहि इत्ययं शब्दो निवारणे निपातसंज्ञो भवति ॥

अलाहि कलहलेसेण । अलाहि कलहवंधेण ॥ अलं कलहलेशेन । अलं कलहवन्धेन ॥

अलाहि એ શબ્દ, નિવારવું–બસ, એ અર્થમા નિપાતસંજ્ઞા પામે છે, अलाहि कलहलेसेण–લેશ પણ કજીઆથી બસ–લેશ પણ કજીઓ ન કરવો, अलाहि कलहवंधेण–કજીઆના બંધથી બસ–કજીઆના બંધનથી દૂર રહો

अइ वले संभापणे ॥ १२ ॥

अइ वले इत्येतौ शब्दौ संभापणे निपातसंज्ञौ भवतः ॥

अइ मूलं पम्हुसइ । वले किं कलेसि अवले ॥ अपि मूलं मशुष्यति । वले किं कलयसि अवले ॥

अइ અને वले એ શબ્દો, સંભાષણના અર્થમાં નિપાતસંજ્ઞા પામે છે. अइ मूल मसूलइ–શું મૂળ સુકાયુ છે? वले किं कलेसि अवले–હે અબળા, તુ શું વિચારે છે?

णवि वैपरीत्ये ॥ १३ ॥

णवि इत्ययं शब्दो वैपरीत्ये निपातसंज्ञो भवति ॥

णवि तह पहसइ वाला । विपरीतं तथा महसति बाला ॥

णवि એ શબ્દ, ઉલટાપણાના અર્થમાં નિપાતસંજ્ઞા પામે છે, णवि तह पहसइ बाला–ઉલટી, બાળા તેવી રીતે હસે છે.

सू कुत्सायाम् ॥ १४ ॥

सू इत्ययं शब्दः कुत्सायां निपातसंज्ञो भवति ॥

सू सिविणो ॥ धिक् स्वप्नः ॥

सू એ શબ્દ, નિન્દાના અર્થમાં નિપાતસંજ્ઞા પામે છે; सू सिविणो–સ્વપ્નને ધિક્કાર છે.

रे अरे हिरे संभापणरतिकलहाक्षेपेपु ॥ १५॥

रे अरे हिरे इत्येते शब्दाः संभापणरतिकलहाक्षेपेपु निपातसंज्ञा भवन्ति यथासंख्यम् ॥

रे मा करेहि । णाओ सि अरे । दिट्ठो सि हिरे ॥ रे मा कुरुष्व । नागोऽसि अरे । दिष्टोऽसि हिरे ॥

રે, अरे, ને हिरे એ શબ્દો, સંભાષણ, રતિકલહ, ને આક્ષેપ (શક)–ના અર્થમાં ક્રમે નિપાતસંજ્ઞા પામે છે, रे मा करेहि અરે ન કર, णाओ सि अरे–અરે તું નાગ છે; दिट्ठो सि हिरे–શુ તને બતાવ્યું છે?

म्मिवमिवविआ इवार्थे ॥ १६॥

म्मिव मिव विअ इत्येते शब्दा इवार्थे निपातसंज्ञका भवन्ति॥ गअणं म्मिव । गअणं मिव । गअणं विअ कसणं ॥ गगनमिव कृष्णम् ॥

म्मिव, मिव, ને विअ એ શબ્દો, इव–જેવા–જાણેના અર્થમા નિપાતસંજ્ઞા પામે છે, गअणं म्मिव । गअणं मिव । गअणं विअ कसणं–ગગનના જેવા કૃષ્ણને

अज्ज आमन्त्रणे ॥ १७ ॥

अज्ज इत्ययं शब्द आमन्त्रणे निपात्यते ॥

अज्ज महाणुहाव किं करेसि ॥ अहो महानुभाव किं करोषि ॥

अज्ज એ શબ્દ, આમન્ત્રણના અર્થમા નિપાતસંજ્ઞા પામે છે, अज्ज महाणुभाव किं करेसि–અહો મહાપ્રતાપી પુરુષ! શુ કરો છો?

शेषः संस्कृतात् ॥ १८ ॥

उक्तादन्यः शेषः । प्रत्ययसमासतद्धितलिङ्गवर्णकार्यादिविधिः शेषः संस्कृतादवगन्तव्यः। इह ग्रन्थविस्तरभयान्न दर्शितः ॥[1]

ઉક્તથી અન્ય તે શેષ પ્રત્યય, સમાસ, તદ્ધિત, લિંગ, વર્ણકાર્ય આદિ વિધિ તે શેષ; એનું જ્ઞાન સંસ્કૃત ઉપરથી મેળવવુ, અહિં ગ્રન્થનો વિસ્તાર થવાના ભયથી દર્શાવ્યુ નથી

इति वररुचिकृते प्राकृतप्रकाशे निपातसंज्ञाविधिर्नाम नवमः परिच्छेदः ॥

---

૧ ए નવમા પરિચ્છેદ પર્યન્તજ છે.

લાંબા સમયથી ધારેલું કાશી.

(પ્રો. અતિસુખશંકર કમળાશંકર ત્રિવેદી,
એમ એ, એલ એલ બી)

(ચાલુ પુ ૫૩ પૃ ૧૪થી)

અયોધ્યાથી હરદ્વાર—અયોધ્યાથી અમારે હરદ્વાર જવુ હતુ આ ટપ્પો ઘણો મોટો હતો સાંજે ૭ વાગતે અમે અયોધ્યાથી નીકળ્યા ને રાત્રે નવે લકનૌ જઈ પહોંચ્યા ત્યાથી બે કલાક રહીને ગાડી બદલવાની હતી

લકનૌ સ્ટેશન ઘણુજ મોટુ છે રાત્રે તો તે એવુ મોટુ લાગતું હતુ કે વાતજ ન કરો પ્લૅટફૉર્મોની પણ એકદમ સમજણ પડે તેવુ નહોતુ અમે પ્લૅટફૉર્મની ઉપરજ પડી રહ્યા જે સ્થળેથી ગાડી બદલી બેસવાનું હતું ત્યા જઈને અમારો પડાવ કર્યો ત્યા અંધારૂં ઘોર હતું. કોઈ ઠગવિદ્યા વાપરી જાય તોએ સમજાય ને પકડાય તેમ નહોતું. બહાર જવામા માલ નહોતો વચમા બે કલાક હોવાથી અમે લકનૌના સ્ટેશન માસ્તરને જઈને મળ્યા તેની પાસે જતાંજ પા કલાક નીકળી ગયો લાંબુ પ્લૅટફૉર્મ ને તેને છેડે ઘૂત હતો તે ઓળગી દૂર સુધી ગયા પછી મુખ્ય સ્ટેશન આવ્યુ ત્યા બધા અધિકારીઓની ઑફિસો હતી સ્ટેશન માસ્તરને અમે મળ્યા ને તેને સમજાવી ડબ્બા રિઝર્વ કરાવવાની ગોઠવણ કરી તેણે હા તો પાડી પણ "જગ્યા હશે તો મારો ટિકિટ કલેક્ટર વ્યવસ્થા કરી આપશે" એવો ઉત્તર આપ્યો બીજો આપી પણ શો શકે ? ગાડી આવી તો તેમા જોઈએ તેટલી ભીડ હતી અમારી ટિકિટો ઇન્ટરની હતી તોએ જગ્યા નહિ મળે એમ લાગવાથી અમે નિરાશ થયા ઓચીંતો ગાર્ડની પાસેનો એક ડબ્બો ખાલી થયો સ્ટેશન પરના અમે તે કોઈ કારકૂને આવી અમને તેમાથી બે ખાના કાઢી આપ્યાં ને તે પર રિઝર્વ્ડના કાર્ડ પણ લગાવી દીધા ડબ્બો લાંબો હતો જગ્યા ઘણીજ ખાલી રહી અમારા સિવાય માત્ર એકજ બીજો માણસ તેમા બેઠેલો હતો, અમને આનંદ થયો જે સ્ટેશન વિષે અમને બીલકુલ સારી આશા નહોતી ત્યાંથી અમે આરામમા ઉપડ્યા.

હવેના મુલકમાં ચોરીની બીતિ વિશેષ છે. અમારી પાસેના ડબ્બામાં એક ગુજરાતી હતો તેણે એ પાસના શઠ લોકોની કંઈ કંઈ વાતો કહી

ચાલતી ગાડીએ બહારથી અંદર આવી માલ ચોરી તે લોકો પલાયન થઈ શકે છે અમારામાના કેટલાક જાગ્રત્ રહ્યા. બારને સુમારે રસ્તામાં ભારે વાવાઝોડુ થયું. પવન વધતાં વધતા એટલો વધ્યો કે ગાડીનાં બારણાં બંધ હોવા છતા પણ ગાડીની અંદર ધૂળની વૃષ્ટિ થવા માંડી. ધૂળથી ગાડી ભરાઈ ગઈ; અધારૂં થઈ ગયુ. પવનના વેગથી ગાડી ચાલતી બંધ થઈ ગઈ. સ્થિર ઉભેલી ગાડીને પણ પવન ઉછાળી નાખવા લાગ્યો ગાડી ઉંધીજ થઈ જાય એવા ચિન્હો જણાવા માંડ્યાં પવનનુ આવું ભારે તોફાન આ પાસ અમે જોયુજ નથી રસ્તા પરનાં ઝાડો ને તાર પણ જમીનદોસ્ત થઈ જવા માંડ્યા સ્ટેશનોની વચ્ચેનો તારનો સંબંધ પણ બંધ થઈ ગયો. સુમારે કલાક પવનના તોફાનને અન્તે વરસાદનું ભારે ઝાપટું આવ્યુ ત્યારેજ ત્યા શાન્તિ થઈ શાન્તિ થયા પછી પણ ગાડી આગળ વધી શકે તેમ નહોતુ; કારણ કે પવનથી વૃક્ષો લાઇન પર પડયા હતા ત્રણેક કલાકને અન્તે ધીમે ધીમે ગાડી આગળ વધી બપોરે બાર વાગતે લુક્સર પહોંચવાને બદલે લગભગ ચાર વાગતે ત્યાં પહોચ્યાં ગાડી બદલી હરદ્વારની લાઇનમાં અમે દાખલ થયા. સાંજે છને સુમારે અમે હરદ્વાર પહોંચ્યાં.

હરદ્વાર:—ચોવીસ કલાકની મુસાફરી કરી, જંક્શનો બદલી બદલી, તોફાનનો કડવો અનુભવ કરી અમે બધાંજ અતિશ્રાન્ત થયાં હતાં હરદ્વારમા ઘાટ પરની સાડાપાચ સૈયાની પડયાગીરી નીચેની ધર્મશાળામાં અમે મુકામ કર્યો. ધર્મશાળાની સામેજ ગગાજીનું પાણી ખળખળ પ્રબળ વેગમા વહ્યુ જતું હતું ધર્મશાળા ને નદીની વચ્ચે ત્યાંનો ઘાટ હતો આ ઘાટ જાણે લાબા ને પહોળા પત્થરના ચોક જેવો હતો. તે ઘણે લાબે સુધી પહોચતો હતો. નદીની પેલી પાસ હિમાદ્રિની ટેકરીઓનાં દર્શન થતાં હતાં. માત્ર દેખાવથીજ અહિં આંખ ઠરે તેવું હતું

ગાડીનો થાક સ્નાનથી અમે બધાંએ દૂર કર્યો. ગગાનો પ્રવાહ અહિં એટલો જલદીથી જાય છે કે તેમાં ઘુટણથી વધારે પાણીમા ભાગ્યેજ કોઈ ઉભો રહી શકે છે માણસ જો તણાયો તો તેની પાછા આવવાની આશાજ ન રાખવી. પાણી એવુ ઠંડુ હોય છે કે પ્રથમ પગ મૂકતાં હિંમત ચાલતી નથી. ભર ઉનાળામાં પણ નહાતાં ટાઢ વાય છે. તોપણ એક વાર આખું શરીર અંદર બોળ્યુ કે ફરી બહાર નીકળવાનું મન થતું નથી.

હરદ્વાર.

ગિરિરાજના તલમા વસ્યુ નાનું મનોરમ ગામડું,
હરનુ નહિ આનંદનું એ દ્વાર અહિં વિકસી રહ્યું,
તુજ સ્વચ્છતા શોભા મનોહર શીતતામાં લુબ્ધ હુ,
ભાવિક મનુષ્યની ભક્તિ જોતા મુગ્ધ શુ વર્ણન કરું. ૧
તુજ પાર્શ્વમા ખળખળ વહે જન્હ માત ગંગા સરિતના,
તુજ ઘાટને આલિંગતા સપ્રેમ નિશદિન હર્ષમાં,
કઈ લોક તવ સાનિધ્યમા સંસારના દુખ શામતાં,
કઈ સાધુ સન્તો સતત નિજ આવાસ અર્થે આવતાં ૨

× × ×

અહિં જો કર્યાએ નદજલઅલે તે ખટુકડું,
રડે તોએ અન્તે રુદન કરવા સ્નાન ગમતુ;
અહિં જો કર્યાએ કઇ કઇ તણા વસ્ત્ર ઉદકે,
ફળો ફૂલો વૃક્ષો જલ ઉર લિધે ગધ વિચરે. ૩
પણે પેલા સર્વે જન જઇ કુશાવર્ત-ઉદકે,
ડરે શાં ન્હાવાને બરફજલમાં પાદ ધરીને,
પણે વારમધ્યે ત્વરિત વાજ્ણીતુલ્ય સરતી,
તણાતી સ્વચ્છંદે નવલ કઈ તે નાવ દીસતી ૪
પણે સામે જો જો હિમગિરિતણી ટેકરા પરે,
ફરી છે મેઘાસ્તે વિજ્ળીચમકા તે જલધરે,
પણે અંધારૂં જો શિર પર અહિં સૂર્ય ધગતો,
અહા વર્ષાહેલી-નદજલતણો રંગ ફરતો. ૫

× × ×

ક્ષણે ક્ષણે જે નવતા ધરે છે,
તે માત્ર છે રૂપ સુરમ્યતાનું,
કહ્યું જગે જે કહ્યું સત્ય નિશ્ચે,
આ સ્થાન છે ભિન્ન નવીનતાનું. ૬

× × ×

ધવલ અવલ મીઠુ શુદ્ધ આ વારિ તારૂં,
અવલ, નવલ અર્પે દિવ્ય આનંદ હેતુ;

અહીંસ સલિલ સોહે દેખતા દુગ્ધ જેવુ,
વનિલ અનિલ વેગે વેગથી દોડ્યુ જાતુ. ૭

× × ×

અહા આ વારિ શું નિશદિન વહે શ્વેત વિમળાં,
હિમાદ્રિથી રોધ્યા સરસર સરે વેગથીં ભર્યા. [૧]
નહીં તે રોધેલા, ગિરિકુહરનાં સ્નિગ્ધ જલ આ,
સરે છે વેગેથી જગતતલને શીત કરવા. ૮

× × ×

શીત આ વારિમા જોઉં, શીતતા મૂર્તિમાન છે;
શાન્તિ ને શુદ્ધતા જોઉં, દ્વાર કૈલાસ આજ છે. ૯

પહેલેજ દિવસે જે જતાં વારને અમે સ્નાન કર્યું તેથી એક પ્રકારનો આનંદ ને એક પ્રકારનો ખેદ થયો. આનદ બરફ જેવા ઠંડા, સ્વચ્છ, ને, વેગવાળા પ્રવાહમાં નહાવાનો હતો ખેદ એ હતો કે એ સ્થળે અમે પ્રવાસને અન્તે ગયા તેથી વધારે રહેવાય તેમ નહોતું. છતા અમે બેને બદલે ત્રણ દિવસ ત્યાં રહેવાનો નિશ્ચય કર્યો.

બીજે દિવસે સવારે હરની પીડી આગળ વિધિપુરસર સ્નાન કરવા ને સ્નાનાન્તે દર્શનનો લાભ લેવા બધા નીકળી પડ્યા હરની પીડી અમારા મુકામથી નજીકજ હતી અમે પણ ઘાટ પરજ હતા ત્યાં જોઈએ ત્યાથી નદી, પહાડ, ને સ્વચ્છ ઘાટની સપાટી સિવાય અન્ય કશુ જોવાનુંજ નહોતુ દિવ્ય આનદ સિવાય અહિં બીજુ અનુભવવાનુંજ નહોતું મુકામમાં બેઠાં આનંદ, હરતાફરતા આનદ, નહાનાધોતાં આનંદ, દર્શન કરતા આનદ-એમ જીવન અત્ર આનદમયજ હતુ એ આનંદ હરની પીડી આગળ નહાયાથી વિશેષ વધ્યો નહાવાને માટે ત્યા ઠીક ગોઠવણુ કરવામા આવી છે પાણીને ઘેરી લેવામા આવ્યુ છે, ને ઘાટ મદિરની ઓથમાજ બાધવામાં આવ્યો છે આ સ્થળે પાણીનો વેગ ઓછો રહે છે ને નહાનારા કંઈક સ્વસ્થતાથી નહાઈ શકે છે. પાણી તો એવુ સ્વચ્છ ને પારદર્શક રહે છે કે તે વિષે વર્ણન કરવુ અશક્ય છે શીતલતા બરફથી પણ વધારે રહે છે આસપાસનો કુદરતી દેખાવ જ્યા જાઓ ત્યાં એકમેકથી ચઢિઆતો જોવામાં આવે છે. આકાશ ઘણુખરૂં વાદળાંથી આચ્છાદિતજ અમે જોયુ. રોજ

વરસાદ પણ ઘણુંખરૂં ખરોજ અમે મોડા પડ્યા હોવાથી વરસાદ વિશેષ પડી ગયો હતો, તેથી ગંગાનું નીર સહેજ મલિન થયુ હતુ, તેમછતા તે સ્વચ્છ લાગતું હતું તો માર્ચએપ્રિલમા એ પાણી કેવુ રહેતુ હશે એનો ખ્યાલ કરો હરની પીંડી આગળ સ્નાન, દર્શન ,વગેરે કરી અમે કુશાવર્ત ઘાટ પર ગયા ત્યા પાણી ખુલ્લુ વહ્યુ ચાલ્યુ જાય છે, એટલે વેગનું પૂછ-વુજ શુ ? એક કાગળનો કકડો પાણી પર નાખવો ને પછી જોવુ કે તે કેટનો જલદીથી તણાઈ જાય છે એક પળમા તો તે અદૃશ્ય થઈ જાય છે નહાવામા નાદાની કરી ભૂલ્યાચૂક્યા જો પાણીમા ઉંડા ઊતર્યા તો કોઈની મગદૂર નથી કે આપણો ત્યા બચાવ કરી શકે માણસ ક્યાએ ખેંચાઈ જાય તેની સમજણુ પણ નહિ પડે કુશાવર્ત ઘાટ પર સાકળો બાવેલી છે તે પકડીને નહાવાનુ કરી શકે છે આખો દહાડો નહિ નહાવુ એવો સંકલ્પ હોય છતા તીર પર ગયા કે નહાયા વિના રહેવાતુજ નથી એ તે ત્યગની મોહકતા છે, ને જ્યાર નહાઈએ ત્યારે પરિણામે આનદ સિવાય બીજુ કશુજ મળતુ નથી મને તો એમજ થયુ કે

> " જગત પરની જજાળો તે વિલુપ્ત થઈ જજો,
> જીવનપથના કાર્યો દૂરે નિવૃત્ત સદા થજો
> ધવલ જલને તીરે ગંગે ! વસુ તટપાર્શ્વમા
> સુખદ સ્થળમા સ્નેહે સેવુ સમાગમ સન્તના

આ વિરમ્તાનાનું બીજ માનામા નહોતુ, પણ તે સ્થળમા હતુ જાદુ ગરની લાકડીની અસર જાય કે વસ્તુઓ હતી તેને તેવી રહે છે તેવીજ રીતે હું તો પાછો એનો એજ છુ છતા ક્ષણભર ત્યા માણસને વૈનાન્ય ઉત્પન્ન થયા વિના ભાગ્યેજ રહે છે હજી પણ તે તે ત્યગો જ્યારે સાભરે છે ત્યારે કઈક દિવ્ય આનંદ થાય છે ને મનને શાન્તિ મળે છે કોઈ પણ જાતના ઉદ્વેગની તે સ્થળે આશાજ ન રાખવી એ દિવ્ય પ્રદેશ, એ સ્થળ આનંદનીજ હેલી કર્યા કરે છે એ સરિતા બસ વિસ્મૃતિની સરિતા છે, તેમા સ્નાન કરો ને તેનીજ સાથે તમામ શારીરિકની સાથે માનસિક દુ ખો તમે કેટલો સમય તો ભૂલવાનાજ

બીજે દિવસે સવારે અમે કનખલ ગયા ત્યા જવાનો રસ્તો સાફ ને સીધો છે તે સુમારે ત્રણચાર માઈલ દૂર છે ત્યા પણ કુદરતની લીલા

આવેલી હોય છે, અને લગભગ દરેકમા કઈક અદ્ભુતપણાનો અથવા ચમત્કારનો સંબધ જોડાયલો હોય છે સૃષ્ટિના સામાન્ય વ્યવહારમાં જે બીનાઓ જેવામા આવે છે તેના કરતા કઈક વિરુદ્ધ અથવા વિશેષ પ્રકારની બીના, જેનો કાર્યકારણસંબંધ જાણવામા ન આવ્યો હોય અથવા સામાન્ય બુદ્ધિથી જોડવો અશક્ય થઈ પડે એમ હોય, તેને અદ્ભુત બનાવ અથવા ચમત્કાર કહેવામા આવે છે આવા દેખીતા વિરોધવાળો અથવા વિશેષતા-વાળો અશ દતકથામાથી દૂર કરતાં જે બાકી રહે તેને ઐતિહાસિક સત્ય તરીકે માનવામાં આવે છે દૂર કરેલા ભાગ પરથી પણ તે સમયના જનસમાજની પરિસ્થિતિનો કેટલોક ઇતિહાસ મળી આવે છે, પણ એ એક જુદીજ બાબત છે એ ઇતિહાસ જનસમાજનો છે, પણ બનેલા બનાવનો નથી

એક તરફથી આવા પાઠોમા ઐતિહાસિક સત્યો સાથે દંતકથાની ગડબડ થવાનો જેવો સંભવ રહે છે, તેવોજ બીજી તરફથી દતકથા કહેલીજ ન જોઈએ એમ થવાનો પણ ડર રહે છે એ બેમાથી એક પણ ન થવુ જોઈએ, અને ઇતિહાસ તથા દંતકથાને કેટલે અંશે એક અને કેટલે અંશે ભિન્ન ગણવા તે સમજવુ જોઈએ, એ ઉપરના ટૂંક વિવેચનનો હેતુ છે.

આવા પાઠના સંબંધમાં એક બીજી બાબત પર પણ શિક્ષકવર્ગનું લક્ષ ખેચવા જેવુ છે તે એ કે આ જીવનચરિત્ર શિક્ષક પાસેથી સમજ્યા પછી વર્ગમાના જો થોડાઘણા વિદ્યાર્થીઓને પણ એ કવિનાં કાવ્યો વાચવાની ઉત્સુકતા અથવા આતુરતા ન થાય તો એમજ સમજાય કે પાઠ જોઈએ તો સફળ થયો નથી. 'નાગરિક અથવા દેશજનના ધર્મ' વિષેનો પાઠ વાચી નાગરિક અથવા દેશજનની મુખ્ય ફરજો શી છે તે જન્મપર્યંત હૃદયમાથી ભુલાય નહિ એવી છાપ વિદ્યાર્થી પર પડે નહિ ત્યાંસુધી શિક્ષકે સંતોષ માનવો વ્યર્થ છે 'કર' વિષેનો પાઠ સમજાવી રહ્યા પછી કર એ એક આપણા સંરક્ષણના બદલામા ન્યાયની રીતે લેવાતો આપણા દ્રવ્યનો હિસ્સો છે, એવુ દરેક વિદ્યાર્થીના સમજવામાં બરાબર આવ્યું છે એમ ખાત્રી કરવાનું કોઈ શિક્ષકના મનમા ન આવે તો તેનો શિક્ષણસંબંધી આદર્શ બહુ નીચો છે એમજ કહેવુ પડશે એજ પ્રમાણે બીજા સર્વ પ્રકારના પાઠોના સંબંધમાં કહી શકાય. પણ કવિના જીવનચરિત્રના સંબધમા એટલું વિશેષ કહીએ તો ચાલે કે જે હૃદયસરોવરમાથી કવિતાસરિત્ વહે છે તે સરો-

વરની સુંદરતાનો ખ્યાલ આપીનેજ નહિ અટકતા શિષ્યમા એવી પણ જિજ્ઞાસા ઉત્પન્ન કરવી જોઈએ કે તેમાથી નીકળનારી સરિત્ રમણીયતા પ્રગટાવતી પ્રગટાવતી ક્યા ક્યા પ્રદેશોમાથી વહે છે, નીરસ ભૂમિને કેવી રીતે રસાળ બનાવે છે, ફળદ્રુપને કેવી રસમય બનાવી દે છે, તટનિવાસી આશ્રિત પશુપક્ષીઓને કેવો કલ્લોલ કરાવે છે, *રોગગ્રસ્ત પુરુષને જળપાનમાત્રથી કેવા નીરોગ બનાવે છે, અને તીર્થબુદ્ધિવાળા વિશુદ્ધ આત્માને કેવાં શાંતિ તથા આનંદ બક્ષે છે ! સાહિત્ય તરફ પ્રેમદૃષ્ટિથી નિહાળતા શિખવવુ એજ સાહિત્યના અથવા ભાષાના શિક્ષણનો મુખ્ય ઉદ્દેશ છે

મુસદ્દી–અ –મુત્સદ્દી=કારકુન, લખનાર, તે પરથી રાજનીતિજ્ઞ

ઉર્ફે—અ. उरफ्=જાણવુ=બીજે (ઓળખાવનાર) નામે

ચરિત્ર=આચરણ, કરેલાં કાર્યો, જેનું પુરાણાદિમા વર્ણન આપ્યુ છે તે

વિવાહ–સંસ્કૃતમા **વિવાહ**નો અર્થ લગ્ન થાય છે, પણ ગુજરાતીમા કાચા લગ્નને એટલે લગ્ન પહેલાં વાગ્દાનથી થયલા સંબંધને ' વિવાહ ' કહે છે. એનેજ કેટલાક વેવિશાળ અથવા વેસવાળ પણ કહે છે. વિધિ-પૂર્વક લગ્ન પાછીથી થાય છે, તે પાકુ લગ્ન.

માતાનો દેહ પડયો–માતા મરણ પામી.

સાધુસંતોનું તાન લાગ્યું હતું–સાધુસંતોમા મન લાગી રહ્યું હતું અથવા ચિત્ત પરોવાઈ રહ્યું હતું

વય–સં॰वयस्=ઉંમર

ભારે પડયું-બોજારૂપ લાગ્યુ.

આવેશમાં=ક્રોધના જુસ્સામાં.

શુદ્ધ=સાચી.

સહવાસ (सं॰सह=સાથે + वास=રહેવુ તે)=સમાગમ

મહોલ્લામાં–દેશી॰ **महल्लो. म॰ महल**=જગ્યા, શેરી

મજેવડીને દરવાજે—જૂનાગઢથી ઉત્તરે મજેવડી કરીને ગામ છે તે તરફ જવાને દરવાજે.

*ખનિજ દ્રવ્યવાળા જળથી રોગો દૂર થાય છે એ વાત પ્રસિદ્ધ છે.

આખરનું ઘર—છેલ્લે જ્યાં આવી રહ્યા હતા તે ઘર.

કુટુંબવિસ્તાર—સં૦ कुटुम्ब + विस्तार=વંશનો ફેલાવો. જેને છોકરાંછૈયાં હોય તે કુટુંબવિસ્તારવાળા કહેવાય છે.

અખાડો—સં૦ अक्ष + वाट=જુગારનું અથવા યુદ્ધનું સ્થાન. અહિં સાધુઓના મઠ જેવો અર્થ છે.

વીટંબણા—સં૦ विडम्बना=ખેદ, દુઃખ.

સીમંત—(સં૦ सीमंत=સેંથો)=ગર્ભવંતી થયા પછી ચોથે, છટ્ઠે અથવા આઠમે માસે કરવામાં આવતા બાર સંસ્કારમાંનો એક.

ક્રિયાપાણી—ધાર્મિક તથા વ્યાવહારિક ક્રિયાઓ.

ચિત્તવેધક ચિત્ર=ચિત્તને વીંધી નાખે એવા, મનલય કે કરુણા ઉપજાવે એવા શબ્દમાં બ્યાન.

ભલું થયું ભાંગી જંજાળ, સુખે ભજીશું શ્રીગોપાળ—સારૂં થયું કે સંસારનો ફાંસો દૂર થયો; હવે પરમાત્માનું ભજન સુખેથી કંઈ વિઘ્ન વગર કરીશું.

આ ઉપરથી એવું અનુમાન નહિ કરી શકાય કે નરસિંહ મહેતાને સ્ત્રી સાથે અણબનાવ હોવો જોઈએ, અને તેથી તેના મરણની તે રાહ જોતા હશે. સામાન્ય રીતે ભક્તજનોએ એવો સિદ્ધાંત બાંધેલો જોવામાં આવે છે કે ઈશ્વર જે કંઈ કરે છે તે સારા માટે જ. કવિએ પોતાની સ્ત્રીના મરણસંબંધમાં પણ એ સિદ્ધાંત ઉતારી સાંસારિક પુરુષોથી દુઃખરૂપ ગણાતા એ બનાવનો પણ સારા રૂપમાં અર્થ કરી ગાયું છે કે હવે સુખેથી શ્રીગોપાળનું ભજન કરીશું, કારણ કે પ્રેમી ભક્તને સાંસારિક સ્ત્રીપુત્રાદિ તરફ આવશ્યક લક્ષ આપવા જેટલી ચિત્તવ્યગ્રતા પણ પ્રભુ તરફની અપ્રતિહત પ્રેમધારામાં વિક્ષેપ કરનારી લાગે છે.

હરિકીર્તન—ઈશ્વરનો મહિમા ગાવો તે.

ઈશ્વરની લીલા—ઈશ્વર જે કાર્યો કરે છે તેને ભક્તજનો ક્રીડા અથવા લીલા કહે છે.

કૃષ્ણના અવતારનું મહત્ત્વ સ્વીકારેલું છે—કૃષ્ણના અવતાર તરફ જુદા જુદા પુરુષો જુદી જુદી દૃષ્ટિથી જુએ છે. કેટલાક કૃષ્ણમાં રાજનીતિમાં કુશળ એક ઉત્તમ રાજાનો આદર્શ જોઈ રહ્યા છે, ત્યારે બીજાઓ એજ ચરિત્રમાં આધ્યાત્મિક તત્ત્વોનું દર્શન કરી રહ્યા છે. ત્રીજે

વર્ગ વળી પરમાત્માના અનેક અવતાર થાય છે એટલે ઈશ્વર પોતાના ધામમાંથી મનુષ્યરૂપે પૃથ્વી ઉપર ઊતરે છે એમ માની કૃષ્ણને પણ એક એવા અવતાર તરીકે ગણે છે, ત્યારે ચોથો વર્ગ કૃષ્ણમા પરમાત્માનો પૂર્ણ અંશે અનુભવ કરે છે કૃષ્ણના સંબધમા આવી અનેકાનેક કોટિઓ પડી રહી છે. નરસિંહ મહેતા તથા મીરાંબાઈ વગેરે ભક્તકવિઓ કૃષ્ણના સ્વરૂપનો કેવો અનુભવ કરી રહ્યા છે, તે યથાર્થ સમજ્યા વગર એમનાં કાવ્યોનો મર્મ જોઈએ તેવો સ્પષ્ટ થતો નથી, કેમકે એ કાવ્યોના અભ્યાસીઓના હૃદયમાં કૃષ્ણના સ્વરૂપસંબંધી જે એક અથવા અનેક સંસ્કારો દૃઢ થઈ ગયા હોય છે તેની અસર મર્મ સમજવામા કેટલેક અંશે પણ આડે આવ્યા વગર રહેતી નથી તેટલા માટે નરસિંહ મહેતા તથા મીરાંબાઈ જેવા ભક્તકવિઓની કવિતાનો શુદ્ધ મર્મ સમજવા પ્રયત્ન કરનારે તો તેમણે આપેલા વર્ણનોમાથીજ તે સ્વરૂપ તારવી કાઢવું જોઈએ સદ્ભાગ્યે એમની કવિતાઓ એવી સાદી, સરલ, અને સ્પષ્ટ ભાષામા રચાયલી છે કે આ કામ જરા પણ અઘરૂં થઈ પડે એવું નથી તેથી કાવ્યરસિક વર્ગને ઉપયોગી થાય એવા હેતુથી સંક્ષેપમા એ ભક્તકવિઓએ સ્વીકારેલા કૃષ્ણના સ્વરૂપનું દિગ્દર્શન કરાવવા તેમનીજ કવિતામાથીજ કેટલાંક અવતરણો નીચે આપવામા આવ્યા છે —

" રવિ શશિ કોટી નખ ચંદ્રિકામા વસે, દૃષ્ટિ પહોંચે નહી ખોજ ખોળે;
જ્યાં ઉદ્યોત ત્યમ તિમિર ભાસે નહી, નેતિ નેતિ કહી નિગમ ડોળે.
કોટિ બ્રહ્માંડના ઈશ ધરણીધરા, કોટિ બ્રહ્માંડ એક રોમ જેહું;
મર્મ સમજ્યા વિના ભર્મ ભાગે નહિ, સગુણ સ્વરૂપ નિર્ગુણ એનું"

ને પૂર્ણ પુરુષોત્તમ પ્રેમદાશુ રમે, ભાવેશુ ભામની અંક લીધે;
જે ગમ્ય વ્રજભામિની નાર વિલસે સદા, સખીરૂપે તે નરસૈંયે પીધો "

" અચળ રસ છે એહેની પાસે, તે પ્રેમી જનને પાસે રે,
અદ્વૈત બ્રહ્મ અનોપમ લીલા, અપંપાર ગુણનો એવો રે,
જોગ જગન જપ તપ મુનિ દુર્લભ માને તેહવો એવો રે

× . × × × × × +

પૂર્ણાનંદ માને પુરુષોત્તમ, પરમ ગતિ છે એની રે,

એ પદ ક્ષર અક્ષરની ઉપર, તમે જોજો ચિત્તમાં ચેતીરે "

" ધન્ય રે ધન્ય મહાપુણ્ય જશોદાતણું, પુત્રભાવે પરિબ્રહ્મ રાજે;
નંદનો નંદ આનંદ થઈ અવતર્યો, શેષ બળિભદ્ર સંગે બિરાજે. "

" પૂરણ બ્રહ્મ છબીલો મારો, જેણે ગોકુળ ગાય ચારી રે. "

" ઈંદ્રાદિક બ્રહ્માદિક શંકર સેવના, તાહરો પાર ન જાણે કોયે."

" મારો ઠાકોર શ્રી દામોદર, અન્યને હું નહીં જાચુ રે.
તારણ તરણ પૂરણ પુરુષોત્તમ, નિરાકાર જે કહાવે રે;
નરસૈયાના સ્વામી સંગે રમતા, પુનરપિ જન્મ ન આવે રે. "

" મે ગાયો બ્રહ્મ તે પરમ આનંદરૂપ, કરમના જીવ તે મરમ બોલે;
ધરમ ધુરંધરો તમને જાણે નહી, રત્ન ગુંજા કરે એક તોલે. "

પુરુષોત્તમ લીલા અવતારી, દેહ ધર્યો અવિનાશી રે;
કર જોડીને કહે નરસૈયો, ગોવાળિયા વૈકુંઠવાસી રે. "

" શ્રી રાધિકાકૃષ્ણ, ભજ સચ્ચિદાનંદને, તેથી નથી કાંઈ ધર્મ આધો "

" કૃષ્ણલીલારસ ગાઇએ, પ્રેમ પરમ સ્વરૂપ. "

" જેણે જેવો દીઠો તેવો ગાયો, મેં રસીક રંગી ગાયો રે. "

" શ્રી કૃષ્ણ મહારાજ, મારે તો શ્રી કૃષ્ણ મહારાજ;
રંગીલો છબીલો ને છોગાળો, અવરસુ નહિ કાંઈ કાજ. "

" સ્નેહ તણુ કારણ છે મોહ, તેની અળગી આંખ જણાય "

કોઈ ના જાણે હરિયા, તારી ગતિ કોઈ ના જાણે;
મટ્ટી ખાતે મુખ દેખા જસોદા, ચૌદ ભુવન ભરીયા.

રામ રમકડું જડિયું રે, રાણાજી, મને રામ રમકડું જડિયું,
રુમઝુમ કરતું મારે મંદિર પધાર્યું, નહિ કોઇને હાથ ઘડિયું રે.
મોટા મોટા મુનિજન મથી મથી થાકયા, કોઇ એક વિરલાને
હાથે ચડિયું રે,
સુન શિખરના રે ઘાટથી ઉપર, અગમ અગોચર નામ પડિયું રે.
બાઈ મીરાંકે પ્રભુ ગીરધર નાગર, મારૂં મન શામળીયાશું જડિયું રે.

મર્મપ્રકાશક ઉપલા અવતરણો ઉપરથી સહજ માલમ પડી આવે છે કે એ ભક્તકવિઓનો કૃષ્ણ રંગીલો, છબીલો, અને છોગાળો કૃષ્ણ—એજ સાક્ષાત્ પરબ્રહ્મ પરમાત્મા છે, પણ તેની કોઈ વિભૂતિ, કળા, કે અંશ નથી. ઇંદ્રાદિક, બ્રહ્માદિક, શંકર વગેરે જેનો પાર પામી શકતા નથી, જેને વેદ નેતિ નેતિ કહે છે, જે ક્ષર અને અક્ષરથી પર છે, જે પૂર્ણાનંદ છે, જે પરમ પ્રેમનું સ્વરૂપ છે, જે પરમાનંદરૂપની પ્રાપ્તિ પ્રેમ વડેજ થઈ શકે છે, તેજ સર્વવ્યાપી અવિનાશી ઈશ્વરે મુક્તિરૂપ જસોદાને ત્યાં આનંદાકાર સ્વરૂપ પ્રગટ કરી અવતારી, પૂર્ણ પુરુષોત્તમ તરીકે લીલા કાજે દેહ ધારણ કર્યો છે. એજ કોટિ બ્રહ્માંડનો ઈશ અને એજ અદ્વૈત બ્રહ્મ છે, જે નિરાકાર પણ કહેવાય છે એનું જે સગુણ સ્વરૂપ છે તે નિર્ગુણજ છે. જેનું નિર્જન કરી સર્વ ચિંતન કરે છે તેનું પ્રેમની આંખે પ્રત્યક્ષ દર્શન થઈ શકે છે.

તેમનાં હૃદયમાં.........મોટીજ વાતો રમી રહી હતી— કૃષ્ણનું મહત્ત્વ જેવું નરસિંહ મહેતા વગેરે ભક્તકવિઓએ સ્વીકારેલું છે તેવું મહત્ત્વ બીજા કોઈ ન સ્વીકારે, તોપણ તેમની કવિતાનો હાર્દ બરાબર સમજવાથી તેમને ખાત્રી થયા વગર રહેશે નહિ કે, કૃષ્ણના સ્વરૂપનો ખ્યાલ જે એમના મનમાં હતો તે સંકુચિત અને એકદેશી નહિ હતો પણ ઉપર દર્શાવ્યા મુજબ ઘણો ઊંડો, ઊંચા પ્રકારનો, અને સર્વદેશી હતો.

પખાજ—સં. પક્ષવાદ્ય=બંને બાજુએ વગાડાય એવું વાદ્ય.
ભાવથી ભરેલી—હૃદયમાંથી ઉભરાતા રસથી ભરપૂર

અપૂર્ણ.

લઘુતમ સાધારણ ભાજ્યનો વિશેષ ઉપયોગ.

સાધારણ રીતે લઘુતમ સાધારણ ભાજ્યના પ્રકરણમાં અંકગણિતોમાં જે જુદી જુદી જાતની રકમોના દાખલા એ રીતથી છોડવાને મનોયત્ન તરીકે આપવામા આવેલા હોય છે તેવા દાખલાઓ ઉપરાત બીજા ઘણી જાતના દાખલાઓમા એનો ઉપયોગ કરી શકાય છે એ બતાવવાનો આ લઘુ લેખનો હેતુ છે. અંકગણિતમા ઘણા દાખલાઓ આપણે સાધારણ રીતે 'એકમ પદ્ધતિ' (method of unity)થી ગણતા આવ્યા છીએ. એજ પ્રકારના દાખલાઓમાં જો લઘુતમ સાધારણ ભાજ્યનો ઉપયોગ કરવામા આવે છે તો દાખલો વધારે સ્પષ્ટ રીતે અને ટૂકી રીતે થઈ જાય છે અને એથી શ્રમ ને સમય બનેમા લાભ થાય છે. થોડાક ઉદાહરણોથી એ વાત વધારે સ્પષ્ટ થશે

દાખલો ૧. अ એક કામ ૬ દિવસમા, व ૮ દિવસમા, અને क ૧૨ દિવસમા કરી શકે છે; તો તે ત્રણે મળી તે કામ કેટલા દિવસમાં કરશે ?

રીત:— ત્રણેના કામ કરવાના દિવસોનો લ૦ સા૦ ભા૦ ૨૪ દિવસ છે.

∴ ૨૪ દિ૦ માં अ તેવા ૪ કામ કરી શકે.

„ व ૩ „

„ क ૨ „

∴ „ अ+व+क ૯ „

∴ $\frac{૨૪}{૯}$ દિ૦માં તેવુ ૧ કામ કરી શકે अ+व+क

∴ ૨$\frac{૨}{૩}$ દિ૦ अ+व+क ને એક કામ કરતાં લાગશે એ જવાબ.

દાખલો ૨. अ એક ખેતર ૯ દિવસમાં ખેડી શકે છે, व ૧૨ દિવસમાં, અને क ૧૬ દિવસમાં ખેડી શકે છે; તો કેટલા દિવસમાં अ+व, अ+क, અને व+क ભેગા તે કામ કરી શકશે ?

રીત:— ત્રણેના કામ કરવાના દિવસોનો લ૦ સા૦ ભા૦ ૧૪૪ દિ૦ છે.

∴ ૧૪૪ દિ૦માં अ તેવાં ૧૬ કામ કરી શકે.

„ व „ ૧૨ „

„ क „ ૯ „

∴ „ अ+व „ ૨૮ „

∴ $\frac{૧૪૪}{૨૮}=\frac{૩૬}{૭}=૫\frac{૧}{૭}$ માં अ+व તેવુ ૧ „

∴ अ+व ને $૫\frac{૧}{૭}$ દિ૦ લાગે.

વળી. ૧૪૪ દિ૦માં अ+क તેવાં ૨૫ કામ કરી શકે

∴ $\frac{૧૪૪}{૨૫}$ „ अ+क તેવુ ૧ કામ કરી શકે

∴ अ+क ને $૫\frac{૧૯}{૨૫}$ દિ૦ લાગે.

વળી ૧૪૪ દિ૦માં व+क તેવા ૨૧ કામ કરી શકે

∴ $\frac{૧૪૪}{૨૧}$ „ व+क તેવુ ૧ કામ કરી શકે

∴ व+क ને $૬\frac{૬}{૭}$ દિ૦ લાગે.

દાખલો ૩ અમુક રકમમાંથી अનો ૪૦ દિ૦નો પગાર અને वનો ૫૦ દિ૦નો પગાર આપી શકાય તેમ છે, તો તેજ રકમમાથી તે બંનેનો કેટલા દિવસનો પગાર આપી શકાય ?

રીત:— બંનેના પગારના દિવસોનો લ સા. ભા. ૨૦૦ દિ૦ છે.

अ ના પગારના દિવસો × ૫ = ૨૦૦ દિ૦

व „ × ૪ = ૨૦૦ દિ૦

∴ अ+व „ × ૯ = ૨૦૦ દિ૦

∴ अ+व ના પગારના દિવસો = $\frac{૨૦૦}{૯}$ = $૨૨\frac{૨}{૯}$

∴ अ+व ને $૨૨\frac{૨}{૯}$ દિ. ચાલશે.

દાખલો ૪. બે નળથી એક ટાંકી ૮ મિનિટમા ભરાઈ જાય છે. તેમાંનો એક તે ટાંકી ૨૪ મિનિટમાં ભરી શકે છે, તો બીજો એકલો કેટલા કલાકમાં ભરી શકે ?

રીત.— ભરવાના કલાકોનો લ૦ સા૦ ભા૦ ૨૪ મિ૦ છે.

૨૪ મિનિટમાં બંને નળો ૩ વાર તે ટાંકી ભરે.

૨૪ „ પહેલો નળ ૧ „

∴ ૨૪ મિ માં બીજો નળ ૨ વાર ભરે

∴ બીજા નળને એક વાર ભરવાને ૧૨ મિ૦ લાગે.

દાખલો ૫. अ એક કામ ૨૦ દિ૦માં કરે છે. व ૧૨ દિ૦માં કરે છે. अ અને वએ તે કામ ભેગાં ૬ દિવસ કર્યું, અને પછી कએ ૨ દિવસમાં તે પૂરૂં કર્યું, તો क એકલો તે કામ કેટલા દિવસમાં કરતો હશે ?

રીતઃ— વખતનો લ૦ સા૦ ભા૦ ૧૦ દિ૦ છે.

૧૦ દિ૦મા अ તેવાં ૩ કામ કરે.

" ब " ૫ "

∴ " अ+ब " ૮ "

∴ ૧ દિવસમાં अ+ब તેવું $\frac{૮}{૧૦}=\frac{૪}{૫}$ કામ કરે.

∴ ૨ દિવસમાં कએ $\frac{૧}{૫}$ કામ કર્યું.

क ને આખુ કામ કરના ૧૦ દિ૦ લાગે.

દાખલો ૬. એક વેપારીએ ૬ પેન્સના ૯ લેખે કેટલાક ફળ લીધાં અને તે ૧૯ પેન્સના ૨૦ લેખે વેચ્યા આથી તેને ૨ શિ. ૧૦ પે. નફો થયો, તો તેણે કેટલા ફળ વેચેલા ?

રીતઃ— ફળોની સંખ્યાનો લ૦ સા૦ ભા ૧૮૦ ફળ છે

૧૮૦ ફળના કહેલે ભાવે બેઠેલા ૧૦ શિ ૦ પે

૧૮૦ " ઉપજેલા ૧૪ શિ. ૩ પે.

∴ ૧૮૦ ફળના વેપારમા ૪ શિ. ૩ પે. નફો

∴ ૨ શિ ૧૦ પે મેળવવા તેણે $\frac{૧૮૦\times૩૪}{૫૧}$=૧૨૦ ફળ વેચવા જોઈએ.

દાખલો ૭. ૩ ટકાની લોનનો ભાવ ૮૭ રૂ છે, અને ૪ ટકાની લોનનો ૧૧૫ રૂ છે. બેમાંથી કઈ લોનમા નાણા રોકવા સારા ?

રીતઃ— કિંમતોનો લ૦ સા૦ ભા૦ ૮૭×૧૧૫ છે

૮૭×૧૧૫ રૂ થી ૩ % લેખે ૩૪૫ રૂ વર્ષે વ્યાજ આવે.

૮૭×૧૧૫ રૂ થી ૪ % લેખે ૩૪૮ રૂ વર્ષે વ્યાજ આવે.

∴ બીજી લોનમા નાણા રોકવા સારા

આ પ્રમાણે વિચાર કરી લાગુ પાડવાથી ઘણાં ઉદાહરણોમા એ રીત લાગુ પાડી શકાશે

પ્રે ટ્રે. કૉલેજ } મોહનલાલ કાળીદાસ ભટ્ટ.
અમદાવાદ.

સુરત જિલ્લાની કાળી પરજમાં વપરાતા શબ્દો.

(મિ. મણિશંકર ડાહ્યાભાઇ મહેતા છરવાડા ના વલમાડ)

ગુજરાતી.	ભીલોના.	ગુજરાતી.	ભીલોના.
દેવતા	ઇશ્તો.	ભેંશ	ડોબડ
તીખુ.	તીખટ	બળદ	ગોરા
મકાઇ	જોંધરા	તપેલુ	ભગુના
ઘરો.	ડવર.	વાસડા	રોકર
બ્રાહ્મણ	બાહ્મન્	ભાઈ	ભાઉસ અથવા
ખાખરો	પોરસા		ભાવડી.
નથી.	નેહો, નીમજે.	લોટો	તાબીઆ.
બેગા રહેવું.	ગોરા, અથવા દોને	રૂપિયા	પૈસા
	જનાએ કુજ	સસલુ.	સાસાં
જુદા, રહેવું	વાયલા	તીર (ફેંક્વાનું)	કાપલા
કાકા.	કાકાબાસ	કાદવ	ચીખલ
બાપ.	બાસ	કામઠી	ધનુષ
બપ્પાવો.	ઘરડા બાસ	વહુ	વેવા
નહાવું.	અંગોર	બાળવાના લાકડા	ફાટી
ત્રણ	તીન	દાળ	વળણ.
કાલે	ઉદીયા	રાંધેલો ભાત	ખીચડી
પરમ દહાડે	પરમા	મા	આયા અથવા આઈ.
ચોથે દહાડે	અરમા	માણસ.	માનસા
તાપ	ધૂપ.	બિલાડી	માજર
કાગળ	કાગદ	કૂતરા	લેગડા
માકણ	ધીગડ	ઉંદર	ઉદીર
ચાયડ	પીસવા	તુવર	તુરી
અહિં	અડે.	છારા	તાક
બેસવુ.	બીસ.	ઘી	તુપ.
આવ.	એ.	દીકરો	પોપો.

ગુજરાતી.	ભીલોના.	ગુજરાતી.	ભીલોના.
દીકરી	પોપી	મગ	મુગ.
નદી	નઈ.	દાતરડું.	એરા.
વિવાહ.	વરાકડી	સુપડું	સુપ.
થોડાં થોડા	વાઈ વાઈ	સાવરણી.	બાહેર
કાઢી નાખવુ	કાઠી ટાક.	ઉપણવુ.	જાડવાનું.
કાગડો	આડીઓ	રોટલો.	ભાકુર.
વાદળાં	પાલીઆ ઓકડ	મરચાં	મીરચાં.
ખીસકોલી.	ચીચી.	કોસકી	ફની
કેટલા.	કોડાક	ટોપલા	ડાલકાં
એટલા	ઓડા	હજામત કરાવવી.	ડોઈ પાધરવાની.
ચાળીસ	દોનીસ.	માથું.	ડોઈ
દશ	દહા.	ઘાસ	ચારીઆં.
બહુજ મોઘો	ભારી જડ	ભાતનુ પુળુ	કુટાસ.
છે.	આહત અથવા આહા	વાલ, તુવેર વગેરે- નુ ગોતર	બરકલ.
ખડ.	જબર.	કન્યા, (કુમારી)	નવરી
રડવુ,	રીકહ	વર	નવરો.
જુવાર.	જુવારી	વર	ઉપર.
ચોખા	તાદુલ	લઈ જા.	ધેનજા.
વાલ	વાલખડી	આપવુ	દેવલા.
. જુ	વાગા	છોકરો.	લેકુરા
કાકડી.	વારદા	બાગખીરી	તકરાર.
ઘર	ગોઠા	લગડા	ફડકાં.
પોતાની બાયડી	બાયકો.	જીવવુ	જગતા
પાડો	ઐલા	મરવું	મીખા
આપલો, સાદ.	સાંદીઆ		

ભીલોની વાતચીત.

ગુજરાતી.	ભીલોની ભાષા.
તારો બળદ મને આપ.	તુના ગોરા માલા દે.
તુ કેટલા રૂપિયા લે?	કોડાક પૈસા લીએ તુ.
મને પચાસ આપ.	દોનીશ ને દહા માલા દે.
તુ બહુ મોઘો છે.	તુ ભારી જડ આહત.
એટલા રૂપિયાનો બળદ નથી.	ઓડા પૈસાના ગોરા નીમજે.
હું ચાલીશ આપુ	માલા દોનીશ તાકુ.
તારી શી મરજી છે?	તુ કામ સાંગે?
એટલા રૂપિયાએ નહી આપુ	ઓડા પૈસાએ નીમ દેવલા
થોડા થોડા ઓછા કર.	વાઈ વાઈ કાઢી ટાક
એ એક વધારીને લઈ જા	દોનેક અધિક કરી ઘેનજા
તકરાર નકી કર	ખારાખારી લકા (નકો) કર
હું બેતાળીસ રૂપિયા આપુ	મા દોનીશ ને દોન પૈસા વર દઉ.
(ત્યારે) મે તને બળદ આપ્યો	માલા તુના ગોરા દેવલા
તું કોનો છોકરો?	તુ કોના લેકુરા
હું ગાભણાનો છોકરો.	મા +ગાભણાના લેકુરા
તારે કેટલા ભાઈ?	તુમી કોડાક ભાવડી
મારે ત્રણ ભાઈ (છે).	માલા તીન ભાવડી
તેના નામ શુ?	તેના નામ કાયે
એકનુ નામ ઠગીઓ છે.	એકના નામ ઠગીઆ આહા
બીજાનું નામ ધરમો છે	દુસરાના નામ ધરમા આહા
ત્રીજાનુ નામ વજીઓ છે	તીસરાના નામ વજીઆ આહા.
તમે સાથે છો કે જુદા?	તુમી ગોરા આહા કે વાયલા
અમે જુદા છીએ	અમી વાયલા આહા
તારો બાપ જીવતો છે કે મરી ગયલો?	તુના બાસ ખાહા કે મીખા?
મારો બાપ જીવતો છે	માના બાસ જગતા આહત

+ વિશેષ નામ છે

દાહોદ તથા ઝાલોદ તાલુકામાં વસતા ભીલ લોકોની ભાષા.

(મિ. લજ્જાશંકર ગણપતરામ.)

ગુજરાતી.	ભીલોના.	ગુજરાતી.	ભીલોના.
૧ સાડ્શી	= હાંડી		
૨ વાછરડો	= ક્રીડો	૧૮ ગાય	= ડાહી
૩ વાછરડી	= ગીડી	૧૯ પોપટ	= ધાઘોલ.
૪ ટોપલો	= હુલ્લો	૨૦ માંડવો	= ડાગળો
૫ ટોપલી	= હુધરી	૨૧ નાક	= નખોડુ.
૬ ધોતીઆ		૨૨ પથ્થર	= ભાકો.
પોતીઆ	= રીસરા	૨૩ ખબર કર	= ગમકર
૭ દારૂ	= હેરો.	૨૪ જુડો	= આહદુ.
૮ નાનુ છોકરૂં	= પોઇડુ	૨૫ સામાન	= હમદા
૯ મોટા કાકા	= બાબો	૨૫ પથારી	= પડાઈ.
૧૦ મા	= આઈ.	૨૭ વાસણ	= રાસાં
૧૧ મોટી માશી	= કાકી	૨૮ અસ્રો	= પાસણો.
૧૨ મોટા માસા	= કાકો	૨૯ કાતરવુ	= ભરખીદડવું
૧૩ નાનો છોકરો	=લોડકો	૩૦ ઘણુ	= વારહુક
૧૪ જોડવા		૩૧ રસ્તો	= રૂવો.
(અગુઠીઆ)	=વીંગીઆ	૩૨ ઘોડાગાડી	= લગડુ
૧૫ થાન	= ખોભા	૩૩ ઉઘાડવુ	= હેડદડવુ
૧૬ નાખવા	= દડવા	૩૪ નીસરણી	= પત્કીની.
૧૭ અહ્યા	= નીઆલ	૩૫ તોફાની	= નહેડી

હું કાકા સાથે ગયો હતો = હું કાકા અણ ગયો ઉતો.

અહ્યા ક્યા ગયો હતો ! = નીઆલ કા ગયો ઉતો !

આ લોકોની વાર્તા, ગીત વગેરેમા તેમની મૂળ ભાષાના અને કેટલાક ગુજરાતી, હિન્દી, મુસલમીન, અંગ્રેજી ભાષાના શબ્દો વપરાય છે આપણી ભાષાના શબ્દોનો ઉચ્ચાર બરાબર ન આવડવાથી જુદીજ પ્રકારનો શબ્દ બનાવી વાપરે છે ઉ૦ ચોપડીઓ = મોપડદગો કેમ છે = કઇકેમ છે, કેટલું = કીનરૂં, આટલુ = ઈનરૂ, બારોટ = બાગ હોટ વગેરે.

ફતેપુરા ટપ્પો તાબે સુંથરામપુર.

ગુજરાતી.	ભીલોના.	ગુજરાતી.	ભીલોના.
નાળીએર	નાળેર	વીટી	બહરન્યો.
બળદ	ઢાહો	નાક	નખોડુ.
ત્રાજવાં	તાકડાં	ઓળંગવુ	ડાકવુ.
ચલમ	સાગી	મોટાભાઈ	દાદા
લુગડું	બોદર	ફોઈ	ભુવા.
દેવતા	વાહદે	મરચાં	મરસ
ગાય	ઢાહી	વાલોળ	પાપડા.
લોટો	ફળન્યો	નાખી	લાખી.
આવ	આઈ	સસલો	હાહો.
ભેંસ	ડોબી	પત્થર	લોડી.
ઘોડીયું	ઢાલરૂ	ચકલી	કરકલી.
		ચોરીઓ	ચોરી.

ઉપર પ્રમાણે ભાષામા ફેર છે.

મગનલાલ ખુશાલ રાવળ.
હ મહેતાજી ફતેપુરા. તા. સુથ.

કેળવણીખાતાની જાહેર ખબરો.

મે. ઉ. ભા. ના એ. ઇ. સાહેબના તા. ૮ મી જાન્યુઆરિ ૧૯૧૪ના હુકમ નં. ૮૬૩૨ ઉપરથી.

ગુજરાતી 'આરોગ્યવિદ્યા'ની ચોથી વચગાળાની આવૃત્તિ નિશાળોમા તથા લોકોને આપવાની કેળવણીખાતાના મે. ડિરેક્ટર સાહેબે મંજુરી આપી છે ચોપડીની કિંમત રૂ ૦-૩-૩ છે.

R. P Godbole,
એ. ઇ. ઉ ભા.

મે. ઉ. ભા. ના એ. ઇ. સાહેબના તા. ૮ મી જાન્યુઆરિ ૧૯૧૪ના હુકમ નં. ૮૬૩૦ ઉપરથી.

'ગુજરાતી ભાષાના વ્યાકરણ'ની ત્રીજી આવૃત્તિ નિશાળોમાં તથા લોકોને આપવાની કેળવણીખાતાના મે ડિરેક્ટર સાહેબે મંજુરી આપી છે. ચોપડીની કિંમત રૂ. ૦-૧-૯ છે.

R P Godbole,
એ. ઇ. ઉ ભા.

નિશાળોનાં ઇનામપત્રક,

સલુણ—પટેલ મથુરાભાઈ જેમંગભાઇ તથા ગામ લોકો રૂ. ૮૫) સ્કુલ જમાડી **ખોરજ**—ગામ લોકો રૂ ૧૩—૮—૦ સ્કુલ જમાડી. **વાંઠવાળી**—ગામલોકો રૂ. ૨૦) પકવાનની જાફત. **અલીણા**—આગેવાન ગૃહસ્થો રૂ. ૫૪) સ્કુલ જમાડી તથા મિઠાઈ વહેંચી **ગાના**—પટેલ વાઘજીભાઇ ભવાનભાઇ તથા પા કરસનદાસ ગોપાળજી રૂ ૭), પટેલ શીવાભાઇ લ’લુભાઇ રૂ. ૭) તથા શીવાભાઇ દયારામ રૂ ૭) વાડકીઓ તથા પતાસા. **લવાલ**—ગામ લોકો રૂ ૧૪) સ્કુલ જમાડી. **મોહોલેલ**—ગામના ગૃહસ્થો રૂ ૪૫) સ્કુલ જમાડી **ભુમેલ**—ગામ લોકો રૂ ૫૦) સ્કુલ જમાડી **વહેરા**—ગામના લોકો રૂ ૪—૮—૦ મિઠાઇ. **ભોજકુવા**—આગેવાન ગૃહસ્થો રૂ ૧૫) સ્કુલ જમાડી **અલિન્દ્રા**—ગામ લોકો રૂ. ૭૦ સ્કુલ જમાડી. **અલવા**—ગામ લોકો રૂ. ૧૪) સ્કુલ જમાડી **કેસરા**—ગામ લોકો રૂ. ૧૭—૫—૬ સ્કુલ જમાડી **વડોઉ** ગામના ગૃહસ્થો સ્કુલ જમાડી **કુંજરાવ**—ગામ લોકો રૂ ૩૦) સ્કુલ જમાડી. શેઠ કેવળદાસ દામોદર રૂ. ૨૦) ટોપીઓ વહેંચી **ખેડાશા**—બાઇ મહાલક્ષ્મીએ સ્કુલ જમાડી **વહેરા**—પા. જેઠાભાઇ ગોકળભાઇ રૂ ૨૦) સ્કુલ જમાડી પા. દેશાઇભાઇ નરસીભાઇ તથા પા મોતીભાઈ ઉજીભાઈ રૂ ૨૬—૮—૦ પુસ્તકો, કાપડ વગેરે પા ઝવેરભાઇ અજુભાઇ રૂ ૫) વાડકીઓ રૂ ૫) ઘડીઆળ **સામરખા**—ગામના ગૃહસ્થો રૂ ૪) સ્કુલ જમાડી **સુણાવ** ગામ લોકો રૂ ૧૧૦) સ્કુલો જમાડી **દહેવાણ**—ઠાકોર નહારસિંહજી મહેરામણસિંહજી રૂ ૫૫) સ્કુલ જમાડી ઠાકોર તખ્તસિંહજી તથા ઠાકોર દલપતસંગજી રૂ. ૧૦) ચાહપાણી પાયા, ઠાકોર કાલુબાવા રૂ ૩) પતાસા, કનકાપુરાના ગામ લોકો રૂ ૪૦) સ્કુલ જમાડી **દાવલ**—ગામ લોકો રૂ. ૬—૪—૦ સ્કુલ જમાડી. **નેશ**—ગામ લોકો રૂ ૨૦) સ્કુલ જમાડી **કાલસર**—ગામ લોકો રૂ. ૩૫) સ્કુલ જમાડી **વલાસણ**—રા. કાળીદાસ જેભાઈ તથા જોડીસિંહ હમીરભાઇ તથા ગામ લોકો રૂ. ૪૦) સ્કુલ જમાડી **કાસર**—ગામ લોકો રૂ. ૩૫) સ્કુલ જમાડી **રાવળાપુરા**. પટેલ ખુશાલભાઇ જીભાઇ, શા ભાઇલાલ સખીદાસ તથા પગી બેચરભાઇ ગતાભાઈ રૂ. ૧૨—૧૦—૬ સ્કુલ જમાડી.

અલીન્દ્રા—ગામના સદ્‌ગૃહસ્થો રૂા ૩૦) સ્કુલ જમાડી, સાદનાપુરા—ગામ લોકો તથા સ્કુલ કમીટીના મેમ્બરો રૂા. ૧૬—૮—૦ તથા પા. મોતીભાઇ ઇચ્છાભાઇ રૂા. ૧૫) સ્કુલ જમાડી, રાસ્કા.—શા મગનલાલ હેમરાજ રૂ. ૭) તથા ગામલોકો રૂા ૩) સ્કુલ જમાડી મિઠાઈ વહેચી સાજપર—મિ. કલ્યાણભાઇ કાશીભાઇ રૂા. ૩૦) તથા ગામના સદ્‌ગૃહસ્થ રૂા. ૧૦) સ્કુલ જમાડી તથા મિઠાઈ વહેચી રતનપુર—ગામના સદ્‌ગૃહસ્થો રૂા ૭—૮—૦ તથા સામતાજી હમીરજી રૂા ૨) સ્કુલ જમાડી તથા પતાસાં આપ્યાં. નાપાડ—ગામના સદ્‌ગૃહસ્થો રૂા ૫૦) સ્કુલ જમાડી પાટીદાર તરફથી રૂા. ૬૫) પિત્તળના પ્યાલા કમળા—ગામના ગૃહસ્થો રૂા ૮) સ્કુલ જમાડી. છીપીઆલ—ગામના ગૃહસ્થો રૂ ૧૫) સ્કુલ જમાડી. લસુંદ્રા—ગામ લોકો રૂા. ૩૫) સ્કુલો જમાડી, સોઠપુર—પટેલ ચતુરભાઈ બાબરભાઈ રૂા. ૨૦) સ્કુલ જમાડી લીંબાશી—કન્યાશાળા ગામ લોકો રૂા ૧૬) સ્કુલ જમાડી. તથા સાકર વહેચી અલારસા—ગામના સદ્‌ગૃહસ્થો રૂ. ૩૮) સ્કુલ જમાડી. કાકરખાડ—ગામના ગૃહસ્થોએ લાડુ જમાડ્યા. મહીજ—ગામ લોકો રૂ. ૨૦) સ્કુલ જમાડી રતનપુરા—ગામ લોકો રૂા. ૨૬) સ્કુલ જમાડી. સાલોલ—ઠક્કર નરસિંહદાસ ભગવાનદાસ રૂ ૧૧), ઠાકોર ગમાનસંગ ભાઈબાવા તથા વિઠ્ઠલદાસ ઝવેરદાસ રૂ ૨૦) સ્કુલ જમાડી સોઝારાળા—ગામના ગૃહસ્થો રૂા ૬—૮—૦ સ્કુલ જમાડી વહેલાલ—સાકળચંદ જોઈતારામ રૂ ૬) નારાયણભાઈ લલ્લુભાઇ રૂા. ૯) પિત્તળના પ્યાલા તથા મિઠાઈ. નારાયણભાઇ ગવાભાઇ રૂા. ૭) સ્કુલ જમાડી. સામલેટ—પા. ભગવાન મોરારભાઈ, પા. લલ્લુ આગદાસ પા હીરાભાઈ મનોરભાઈ તથા પા. ઝવેરભાઇ નાથાભાઇ વગેરે રૂા ૨૫) સ્કુલ જમાડી લસુંદ્રા—ગામ લોકો રૂ. ૪૦) સ્કુલ જમાડી ઇનામ આપ્યા એરડા—ઠાકોર શ્રા હિંમતસંગજી વગેરે રૂ. ૧૫) સ્કુલ જમાડી સોઠેલી—ગામ લોકો રૂા. ૩૨) સ્કુલ જમાડી. શાસ—ગામ લોકો રૂા. ૮૫—૮—૬ સ્કુલ જમાડી ચકલાસી—ગામ લોકો રૂા ૨૫) મિઠાઇ. ઓદાલ—પા ઇચ્છાભાઈ દેસાઈભાઇ રૂા ૧૦), પા. આશાભાઇ બાપુભાઈ રૂા ૧૦), પા દાળજીભાઈ પગગદાસ રૂા. ૪), પા ભાઈલાલ તળશીભાઇ રૂા ૪) તથા બીજા ગૃહસ્થ રૂા. ૪૦) સ્કુલો જમાડી તથા ઇનામ. ચોલેલ—ગામના આગેવાનો રૂા ૧૬) સ્કુલ જમાડી વડેલી—સદ્‌ગૃહસ્થો રૂા ૩૪) સ્કુલ જમાડી. નિસરાયા—પા. શંકર-

ભાઇ ખોડાભાઈ બીન મૂળજીભાઇ રૂ. ૨૦) સ્કુલ જમાડી **સિંહુજ**—ગામ લોકોની મદદથી રૂ. ૨૫) સ્કુલ જમાડી. **ઇસરાયા**—સ્કુલ કમિટિ તથા સદ્‌ગૃહસ્થો રૂ. ૧૭) સ્કુલ જમાડી. **ઉત્તરસંડા**—ગામના સદ્‌ગૃહસ્થો રૂ. ૭૫) સ્કુલ જમાડી. **અજરપુરા**—ગામના ગૃહસ્થો રૂ. ૧૩–૮–૦ મિઠાઇ. **નાપા**—ગામના ગૃહસ્થો રૂ. ૪૭) સ્કુલ જમાડી

પંચમાલ-રેવાકાંઠા વિભાગ:—

બાંડીબાર—ગામ લોકો રૂ ૩–૧૨–૦ મિઠાઈ વહેંચી **કુવાજર**—ગામના જુદા જુદા ગૃહસ્થો રૂ ૧૬–૪–૦ કાપડ તથા મિઠાઈ. **દોડકા**—જુદા જુદા ગૃહસ્થો રૂ ૭૧) સ્કુલ જમાડી તથા મિઠાઈ વહેંચી. **નાનીરણાપુર**—સ્કુલ કમિટિના મેમ્બરો રૂ ૩) સ્કુલ જમાડી. **બગંડાલ**—ગામના ગૃહસ્થો રૂ. ૪) મિઠાઈ રૂ ૩૦) કાપડ વગેરે **ચાંપાનેર**—જુદા જુદા ગૃહસ્થો રૂ. ૩૫) સ્કુલ જમાડી તથા ઇનામ

રાજપીપળા સ્ટેટ:—

ઉમરવા—અમીન પટેલ છોટાભાઇ રૂ. ૪૦) ઓઢણીઓ તથા મીઠાઈ. **ઝગડીઆ**—શાહ રણછોડજી અમથાભાઇ, પરચુ મડારી.

કાઠિયાવાડ વિભાગ —

ભાડલા—રા ત્રિભુવનરાય કેશવલાલ દેશાઈ તથા ગામ લોકો રૂ. ૧૭–૮–૦ રૂમાલ, સાકર-પતાસા, આટકોટ. જામનગર સ્ટેટ તરફથી રૂ. ૧૫) ઇનામ.

ભરૂચ વિભાગ.—

ત્રાલસા—કન્યાશાળા ગામના ગૃહસ્થો રૂ. ૬–૧૪–૦ ઇનામ **દીનસાડ**—દેશાઈભાઇ હીરાભાઇ પટેલ. રૂ ૧૯–૮–૦ સ્કુલ જમાડી, પા નાગજી કાળીદાસ રૂ. ૪–૪–૦ કસબી મોળીયાં, નાથખા નિઝામખા રૂ ૭–૧૨–૦ ચમચા તથા મિઠાઈ, પા. નાગજી કાળીદાસ પા હરીભાઇ ભાઇજી તથા પા નાથાભાઇ રાઇજી વગેરે રૂ ૨૫) સાકર ભરીને વાડકીઓ આપી.

ત્રાલસા—રા. અમથાભાઇ પુરુષોત્તમે સાકર વહેંચી **શુકલતીર્થ**—કન્યાશાળામાં પટેલ મોમાભાઇ અહેમદ રૂ ૧૦–૫–૦, જુદા જુદા ગૃહસ્થે રૂ ૩) પુસ્તકો, મિઠાઇ **ઝણોર**—ઠાકોર સા જીતસિંહજી ભારતસિંહજી રૂ. ૧૦૦) જનેયુ **દયાદરા**—ઉર્દુ સ્કુલ, ગામના ગૃહસ્થો રૂ ૮) મિઠાઈ તથા પુસ્તકો **પારખેત**—ગામના ગૃહસ્થો રૂ ૨૦–૬–૦ મિઠાઇ વગેરે **સરભાણ**—પટેલ રણછોડભાઇ ત્રીકમભાઇ રૂ. ૩૫–૮–૦ પ્યાલા,

રેજા વગેરે **માતર**—પટેલ કેશવલાલ હીરાભાઈ રૂા ૮–૧૪–૦ કાપડ તથા મિઠાઇ. **ત્રાલસા**—કન્યાશાળા ગામના સદ્‍ગૃહસ્થો રૂ. ૬–૧૪–૦.' કાપડ તથા સાકર

ભરૂચ વિભાગ.

નેધણ. પટેલ નાથાભાઇ ગરમડભાઇ રૂા ૫) મીઠાઇ. **સીતપોણ.** ગામના પટેલો રૂા ૫) મીઠાઇ **દેરોલ.** રા મોમાભાઇ અદેસંગ રૂા ૨૫) સ્કુલ જમાડી **આછોદ.** સ્કુલ કમિટિના મેમ્બરો રૂા. ૫) મીઠાઇ **કંથારીઆ.** ગામ લોકો રૂા ૩) મીઠાઇ **શાહુડ.** ગામ લોકો રૂા ૭–૮–૦ સ્કુલ જમાડી. **સેરસમ.** ગામ લોકો રૂા ૧૨–૪–૦ સ્કુલ જમાડી **દેરોલ.** પટેલ ભાગ્મન હરીભાઈ રૂા ૬) મીઠાઇ સોમાભાઈ અદેસગ રૂા ૩૦) સ્કુલ જમાડી **અંગારેસર.** શેઠ છગનલાલ શવચંદ રૂા ૪) મીઠાઇ **તરીઆ.** શેઠ કપૂરજી જમાસજી રૂા. ૧૫) મીઠાઇ. **વરેડીઆ.** પટેલ વલી અહમદ રૂા ૧૦) પેંડા **ઝાડેશ્વર.** રા કાળીદાસ પરભુદાસ અમીન રૂા ૪) પેંડા **ટંકારીઆ.** શેઠ બાપુભાઇ મુસાભાઇ રૂા. ૧૮–૪–૦ સાકર, કાળા અમરામ રૂા. ૧૫–૮–૦ સુતરાઉ રૂમાલ જુદા જુદા ગૃહસ્થો રૂા ૨૫) સ્કુલ જમાડી **દહેજ.** શેઠ એદનજી રતનજી અને શેઠ હોરમસજી રતનજી રૂા ૨૫) ઇનામ **શેઝાટંકારીઆ.** ગામના ગૃહસ્થો રૂા ૧૬) ઇનામ **શુકલતીર્થ.** ગામના ગૃહસ્થો રૂા ૨૦) મીઠાઈ. **ઈખર.** અહમદ અલીભાઇ રૂા ૫–૫–૦ મીઠાઇ

અમદાવાદ વિભાગ.

લોમા. શા ઝવેરદાસ નાગરદાસ મારફત વહેચી રૂા ૨) ની. **વાલુફ્ડ.** ઠાકોર સાહેબ લાડીના રૂા ૧૫), શેઠ રતનજી વીરજીભાઈ રૂા. ૧૨) ઇનામ તથા મીઠાઈ **વહેલાલ.** પટેલ નાગજી લલ્લુભાઇ, ડાહ્યાભાઇ લલ્લુભાઇ તથા કાળીદાસ દયાળભાઈ રૂા ૨૨) ઇનામ પીતળની વાડકીઓ. **જેતલપુર.** ગામના ગૃહસ્થો રૂા. ૭) સ્કુલ જમાડી **ખસ.** સ્કુલ કમિટિના મેમ્બરો રૂા ૧૦) મીઠાઇ **અડાળજ.** સ્કુલકમિટિના મેમ્બર્સ રૂા. ૧૫) સ્કુલ જમાડી **અસલાલી.** ગામના ગૃહસ્થો રૂા ૩૦) સ્કુલ જમાડી **જક્ષાલપુર.** મથુરભાઇ ભગાભાઇ રૂા ૫) પાણીની પરબમા **કાળી.** ગામ લોકો રૂા ૮–૮–૦ સ્કુલ જમાડી અપૂર્ણ.

સૂચના.

પત્રસંબંધી લખાણ—એડિટર તરફ મોકલવું છાપવા મોકલવાનું લખાણ કાગળની એક બાજુએ ચોકખે અક્ષરે લખવું. છાપવા યોગ્ય લાગશે તો છપાશે નહિ પસંદ કરેલો લેખ ટિકિટ મોકલી હશે તો પાછો મોકલવામા આવશે

મનિ ઑર્ડર—કૂપન પર ગામ કે શહેરનું ઠેકાણું સ્પષ્ટ લખવુ, તેમજ ત્યા એકથી વધારે નિશાળો હોય તો નિશાળનો નબર તથા થાળાપત્ર ઑફીસ તરફથી અપાયેલા સરનામાની લેબલ ઉપરનો નબર લખવો.

લવાજમ—વરસ એકનો રૂ ૧-૦-૦, ટપાલ સાથે દસ રૂપીઆ સુધીના પગારવાળાને શિક્ષકો તથા સ્કૉલરો પાસે ટપાલ ખર્ચ સાથે ૦-૧૨-૦ લેવામાં આવશે

લેખકને ઉત્તેજન—વિષયો લખી મોકલનારની પૈસા લેવાની ખુશી હશે તો દર છાપેલે પાને રૂ ૦॥ આપવામાં આવશે ચર્ચાપત્ર માટે કંઇ આપવામા નહિ આવે.

જાહેર ખબરનો ભાવ.

રૂપીઆ એકની ૩ લીટી પ્રમાણે-દસથી વધારે લીટીઓ માટે રૂ ૧) ની લીટીઓ ચાર પ્રમાણે બાર માસ લગી લાગલાગટ હશે તો પહેલે મહીને પૂરો ચાર્જ અને પછી અગીઆર માસ લગી દર માસે ½ ચાર્જ પડશે. ૭ માસ માટે પહેલે મહીને પૂરો ચાર્જ, અને પછી દરેક માસે ½ ચાર્જ લેવાશે. ત્રણ માસ માટે પહેલે મહીને પૂરો ચાર્જ, અને પછી દરેક માસે ¾ ચાર્જ લેવાશે

આ પત્ર સાથે કોઇ પણ હેંડબિલ વહેંચવામાં આવશે નહિ